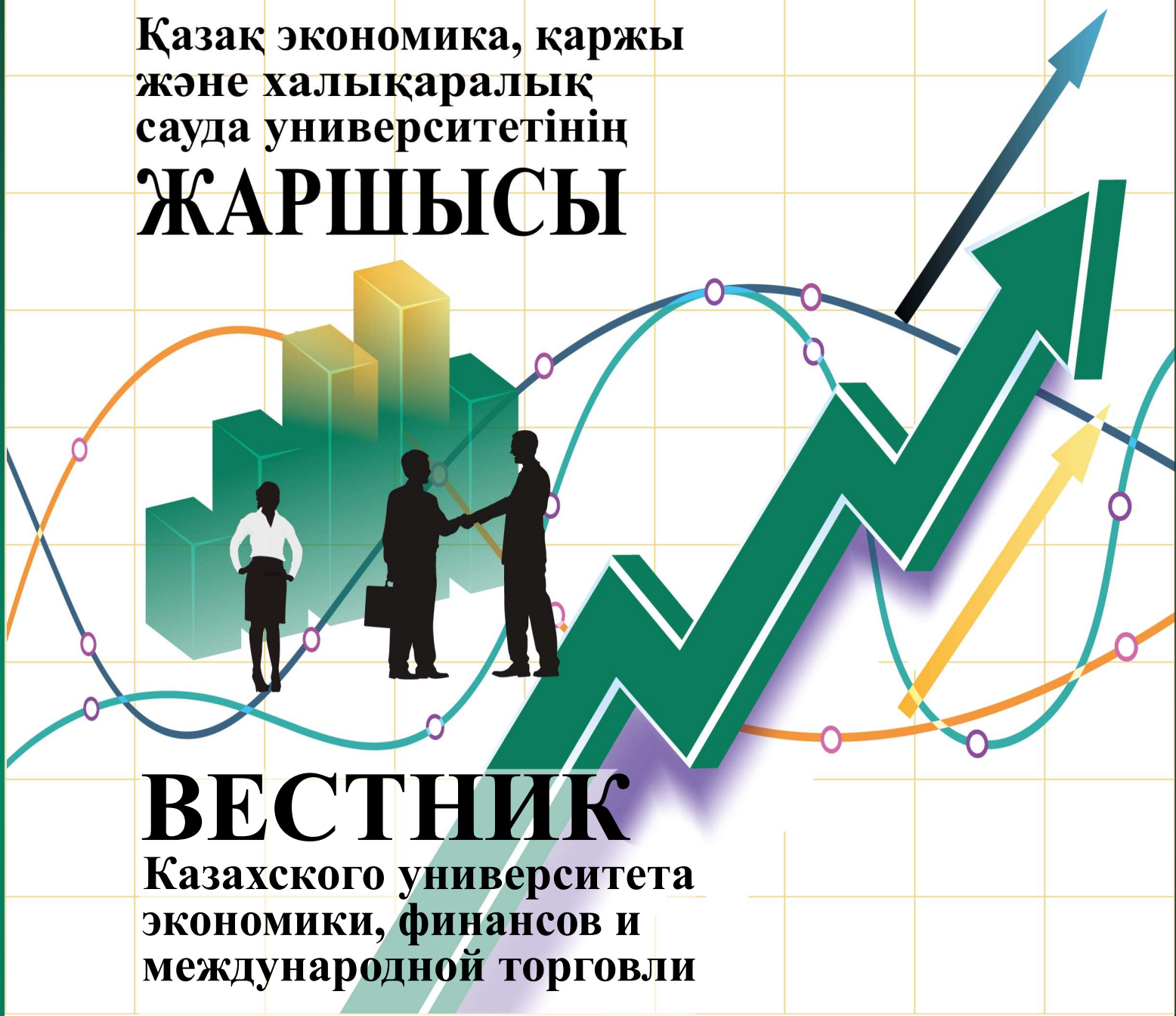

ISSN 2304-7216

ESIL
UNIVERSITY

Қазақ экономика, қаржы
және халықаралық
сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

Казахского университета
экономики, финансов и
международной торговли

№ 4(49)/2022

Қазақ экономика,
қаржы және
халықаралық сауда
университетінің
ЖАРМЫСЫ

2009 жылдан бастап шығарылады

№4 (49)
2022

ВЕСТНИК

Казахского университета
экономики, финансов
и международной
торговли

издается с 2009 года

Главный редактор:

А.А. Таубаев – д.э.н., профессор

Заместитель главного редактора:

Д.Н. Улыбышев – к.э.н., доцент

Редакционная коллегия:

<i>А. Агапова</i>	PhD (США)
<i>Л. Васа</i>	PhD, профессор (Венгрия)
<i>Т.В. Шталь</i>	д.э.н., профессор (Украина)
<i>Т.В. Воронина</i>	д.э.н., профессор (Россия)
<i>А.А. Кочербаева</i>	д.э.н., профессор (Кыргызстан)
<i>Е. Әмірбекұлы</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>А.Н. Токсанова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Б.С. Есенгельдин</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>М.Ж. Каменова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>М.К. Алиев</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Д.М. Турекулова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>А.Х. Галиева</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Г.С. Уқубасова</i>	PhD, к.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Р.Д. Берназарова</i>	технический секретарь (Казахстан)

МАЗМҰНЫ

<i>Абдильдинова Н.Е.</i> Шағын және орта бизнестің қазіргі жағдайы мен мемлекеттік қолдаудың бағыттары.....	8
<i>Абдрахманова С.Е., Өмірзақов С.Ы., Могхаввемі С.</i> Қазақстанда ішкі туризмнің дамуы: кедергілерді анықтау.....	17
<i>Әбікенова Ш.К., Құлмағамбетова Э.А., Әбдрахманова Н.Б., Айтимова Ш.Т.</i> ЕАЭО елдеріндегі өндірістік жарақаттанудың статистикалық есептілігін салыстырмалы талдау.....	24
<i>Әбікенова Ш.К., Коваль А.П., Бекмағамбетов Ә.Б.</i> Беларусь Республикасындағы еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау мониторингінің ақпараттық-талдамалық жүйесі.....	33
<i>Абишева А.М., Сапарова А.А., Құлбаева М.А., Азретбергенова Г.Ж.</i> Қазақстан халқының тұрмыс деңгейі: табыстың дифференциациясы.....	43
<i>Арынова З.А., Кайдарова Л.К., Рахметуллина Ш.Ж., Жусупов Е.А.</i> Павлодар облысының ауыл шаруашылығының ағымдағы жай-күйі мен даму үрдісін бағалау.....	50
<i>Байтуова Л.Т., Хуаныш Л., Батай М., Болат А.</i> ҚР-дағы индустриялық-инновациялық экономика жағдайындағы адами ресурстардың ерекшеліктері.....	59
<i>Баяндин М.А., Рахимова Г.А., Есенова Г.Ж.</i> Норвегияда өндірістік жарақаттанудан сақтандыру ерекшеліктері.....	68
<i>Бейсекова П.Д., Урқумбаева А.Р., Калпакбаева Ж.М., Сауранова М.М.</i> Астық өнімдері кластері кәсіпорындарының жұмыс істеуінің ұйымдық-экономикалық жағдайларын диагностикалау.....	76
<i>Бертембаева Р.К., Тлеужанова Д.А., Лукпанова Ж.О., Мажитова Б.Б.</i> Қазақстандағы бюджетаралық қатынастарды дамытудың бағыттары мен әдістері.....	84
<i>Буртебаева А.А., Ракаева А.Н., Кушебина Г.М., Валиева С.Н.</i> Қазақстан Республикасында салықтық әкімшілендіруді реформалаудың өзекті мәселелері.....	92
<i>Дурру Д.К., Есиркепова А.М., Қудайбергенова З.У.</i> Тоқыма саласы кәсіпорындарының импорттық тәуелділігін төмендетуді институционалдық қамтамасыз етудің ерекшеліктері.....	99
<i>Дускалиев А.С., Тюмамбаева А.Г., Абдешова А.Ш.</i> Қазақстанда шағын және орта бизнесті банктік несиелендірудің қазіргі жағдайы.....	106
<i>Егембердиев Р.А., Есиркепова А.М., Жакипбекова Д.С.</i> Қазіргі жағдайдағы мал шаруашылығының инновациялық дамуының экономикалық аспектілері.....	113
<i>Егинбаева А.Е., Карипова А.Т., Азылканова С.А., Молдакенова Е.К.</i> Өнімнің бәсекеге қабілеттілік ұғымының мәнін ашудағы теориялық-әдіснамалық тәсілдер.....	120
<i>Емелин П.В., Қудряцев С.С.</i> Қазақстан Республикасының кәсіпорындарындағы еңбек қауіпсіздігі жағдайын бағалау үшін мәліметтерді жинау жүйесін жетілдіру.....	126
<i>Есмағамбетов Д.Б., Қусаинова Л.И., Галиева А.Х.</i> Мемлекеттік сатып алуда жергілікті қамтуды дамытудың инновациялық тәсілі.....	135
<i>Жунусов Б.А., Тасмағанбетов А.Б., Нургалиева Ж.Е., Шакибаев М.К.</i> Қалалық білім беруді дамытудың тиімділігін бағалау әдістемесі.....	142
<i>Замбинова З.Б.</i> Корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік шеңберінде мемлекеттің корпоративтік сектормен өзара іс-қимыл жасау тетігі.....	151
<i>Имашев А.Б., Турекулова Д.М., Мухамбетова Л.К., Естурлиева А.И.</i> Бәсекеге қабілеттілікті адами капиталды қалыптастыру тұрғысынан Қазақстан Республикасының еңбек ресурстары.....	159
<i>Имашев А.Б., Турекулова А.Н., Кушебина Г.М., Мухамбетова Л.К.</i> Өңірлік еңбек нарықтарының жай-күйін талдау.....	166
<i>Қазбекова Д.Б., Ошақбаева Ж.О., Шегай В.В., Даумова Г.К.</i> Армениядағы өндірістік жарақаттардың экономикалық-статистикалық мониторингінің жай-күйі.....	175
<i>Кайгородцев А.А., Бордияну И.В., Мамбетқазиев А.Е., Мухамадиева А.А.</i> Қазақстан өнеркәсібінің инновациялық даму мәселелері.....	186

<i>Калдыбаева Д.О., Исаева Б.К., Қорабаев Б.С.</i> Шығыс Қазақстан облысының агроөнеркәсіптік кешенінің кластерлік тәсілдің негізіндегі тиімділігін басқару.....	194
<i>Канаашаев Д.Е., Тулеметова А.С., Полежаева И.С.</i> Цифрландыру кілем өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық белсенділігін арттыру факторы ретінде	201
<i>Кирющенко Е.В., Байтенизов Д.Т., Жуманова Б.К.</i> Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметтер көрсету саласында адами капиталды қалыптастыру және дамыту.....	206
<i>Құрманалина А.Қ., Искакова З.Д., Алина Г.Б., Ғұсманова Ж.А.</i> Әлемдік экономиканың тұрақсыздығы жағдайында Қазақстанда тұтынушылық несиелеуді дамыту	213
<i>Лукпанова Ж.О., Тыңгешева А.М.</i> Қазақстанның денсаулық сақтау саласындағы мемлекеттік-жекешелік әріптестікті дамыту бағыттары.....	219
<i>Мадыханова К.А., Садыкова Р.Б., Естурлиева А.И., Саубетова Б.С.</i> Қазақстанның екінші деңгейдегі банктерінің валюталық тәуекелдерін бағалаудағы VAR моделі	226
<i>Мусин Б.М., Мусина З.М.</i> Қазақстанда сутегі энергетикасын мемлекет тарапынан дамыту мүмкіндіктері	233
<i>Нахипбекова С.А., Кулбаева М.А., Кулбаева А.А., Садыков Ж.А.</i> Ақылды қала бастамаларының тұрақты дамуға әсері	240
<i>Ниязбаева А.А., Бақтымбет Ә.С., Бақтымбет С.С.</i> Әлеуметтік-экономикалық саладағы дағдарыстық үрдістердің аймақтағы қазіргі жастардың өмір сапасына әсері	248
<i>Нурғалиева С.Ж., Кайдарова С.Е., Мухамеджанова А.А., Әмірбекұлы Е.</i> Қазақстан Республикасының еңбек нарығындағы жұмыспен қамту және жұмыссыздықты талдау	259
<i>Нурмухаметов Н.Н., Шамшиева Н.К., Нурсапина К.У., Бұлақбай Ж.М.</i> Өнеркәсіптік кәсіпорындардың өндіріс инфрақұрылымын жаңғырту	265
<i>Панзабекова А.Ж., Дигель И.Е.</i> Экономикалық ғылымдағы бөлу қатынастары ұғымдарын зерттеу	274
<i>Сабыржан А., Жаныбаева З.К., Құттыбаева Н.Б., Тержанова А.Ж.</i> Қазақстандық авиакомпаниялардың дамуының бәсекелік стратегиясын жүзеге асыру мәселелері	283
<i>Самиева Г.Т., Молдакенова Е.К., Утегенова Ж.С., Койчубаев А.С.</i> Логистика және көлік саласындағы инновациялық даму трендтері.....	289
<i>Сатбаева А.Ж., Ниязов М.Н., Алиев У.Ж., Бейсенғалиев Е.Б.</i> ЖӨӨ құрылымында көрсетілетін қызметтер саласының ең көп үлесі бар Қазақстан өңірлеріндегі цифрлық алшақтық	294
<i>Смағұлова Ш.А., Абдулина Б.А., Шамишева Н.К., Хасенова К.Е.</i> Қазақстандағы МЖӨ басқару және ұйымдастыруын талдау.....	303
<i>Таубаев А.А., Петренко Е.С., Турекулова А.Н., Берназарова Р.Д.</i> Израильдегі еңбекті қорғау жүйесін институционалдық қамтамасыз ету	312
<i>Туребекова Б.О., Сапарбаева С.С., Жуматаева Б.А.</i> Қазақстанның инновациялық даму статистикасын талдау	320
<i>Турекулова Д.М., Петренко Е.С., Бекмагамбетов А.Б., Череева Б.Т.</i> Шет елдердегі еңбекті қорғауды басқарудың заманауи модельдері.....	328
<i>Фоот Ю.В., Әбенов Е.М., Байтенизов Д.Т., Мухияева Д.М.</i> Банктік экожүйелердегі жұмыспен қамтуды жариялау белсенділігінің назарында дамыту	336
<i>Шайкин Д.Н., Копылова О.В., Шинкарев И.А., Абуталипов Д.О.</i> АӨК-дегі өзгерістердің Қазақстан Республикасындағы аймақтың тұрақты дамуына әсерін модельдеу (Солтүстік Қазақстан облысының мысалында).....	345
<i>Шевякова А.Л., Кошебаева Г.Қ., Уразбеков А.Қ.</i> Қазақстанның ТКШ секторындағы коммуналдық кәсіпорындардың мысалында жұмыс істеу ортасын талдау (DEA).....	352

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Абдильдинова Н.Е.</i> Современное состояние и направления государственной поддержки малого и среднего бизнеса.....	8
<i>Абдрахманова С.Е., Умирзаков С.Ы., Могхаввеми С.</i> Развитие внутреннего туризма в Казахстане: определение барьеров.....	17
<i>Абикенова Ш.К., Кульмагамбетова Э.А., Абдрахманова Н.Б., Айтимова Ш.Т.</i> Сравнительный анализ статистической отчетности производственного травматизма в странах ЕАЭС.....	24
<i>Абикенова Ш.К., Коваль А.П., Бекмагамбетов А.Б.</i> Информационно-аналитическая система мониторинга безопасности и охраны труда в Республике Беларусь	33
<i>Абишева А.М., Сапарова А.А., Кулбаева М.А., Азретбергенова Г.Ж.</i> Уровень жизни населения Казахстана: дифференциация доходов.....	43
<i>Арынова З.А., Кайдарова Л.К., Рахметуллина Ш.Ж., Жусупов Е.А.</i> Оценка текущего состояния и тенденции развития сельского хозяйства Павлодарской области.....	50
<i>Байтуова Л.Т., Хуаныш Л., Батай М., Болат А.</i> Особенности человеческих ресурсов в условиях индустриально-инновационной экономики в РК.....	59
<i>Баяндин М.А., Рахимова Г.А., Есенова Г.Ж.</i> Особенности страхования от производственного травматизма в Норвегии.....	68
<i>Бейсекова П.Д., Уркумбаева А.Р., Калпакбаева Ж.М., Сауранова М.М.</i> Диагностика организационно-экономических условий функционирования предприятий зернопродуктового кластера.....	76
<i>Берстембаева Р.К., Тлеужанова Д.А., Лукпанова Ж.О., Мажитова Б.Б.</i> Направления и методы развития межбюджетных отношений в Казахстане	84
<i>Буртебаева А.А., Ракаева А.Н., Кушебина Г.М., Валиева С.Н.</i> Актуальные вопросы реформирования налогового администрирования в Республике Казахстан	92
<i>Дурру Д.К., Есиркепова А.М., Кудайбергенова З.У.</i> Особенности институционального обеспечения снижения импортной зависимости предприятий текстильной отрасли	99
<i>Дускалиев А.С., Тюмамбаева А.Г., Абдешова А.Ш.</i> Современное состояние банковского кредитования малого и среднего бизнеса в Казахстане	106
<i>Егембердиев Р.А., Есиркепова А.М., Жакипбекова Д.С.</i> Экономические аспекты инновационного развития животноводства в современных условиях	113
<i>Егинбаева А.Е., Карипова А.Т., Азылканова С.А., Молдакенова Е.К.</i> Теоретико-методологические подходы к раскрытию понятия конкурентоспособности продукции	120
<i>Емелин П.В., Кудрявцев С.С.</i> Совершенствование системы сбора данных для оценки состояния безопасности труда на предприятиях Казахстана.....	126
<i>Есмагамбетов Д.Б., Кусаинова Л.И., Галиева А.Х.</i> Инновационный подход к развитию местного содержания в государственных закупках.....	135
<i>Жунусов Б.А., Тасмаганбетов А.Б., Нургалиева Ж.Е. Шакибаев М.К.</i> Методика оценки эффективности развития городских образований	142
<i>Замбинова З.Б.</i> Механизм взаимодействия государства с корпоративным сектором в рамках корпоративной социальной ответственности	151
<i>Имашев А.Б., Турекулова Д.М., Мухамбетова Л.К., Естурлиева А.И.</i> Трудовые ресурсы Республики Казахстан с позиций формирования конкурентоспособного человеческого капитала	159
<i>Имашев А.Б., Турекулова А.Н., Кушебина Г.М., Мухамбетова Л.К.</i> Анализ состояния региональных рынков труда.....	166
<i>Казбекова Д.Б., Ошакбаева Ж.О., Шегай В.В., Даумова Г.К.</i> Состояние экономико-статистического мониторинга производственных травм в Армении	175

<i>Кайгородцев А.А., Бордияну И.В., Мамбетказиев А.Е., Мухамадиева А.А.</i> Проблемы инновационного развития промышленности Казахстана.....	186
<i>Калдыбаева Д.О., Исаева Б.К., Қорабаев Б.С.</i> Управление эффективностью агропромышленного комплекса Восточно-Казахстанской области на основе кластерного подхода.....	194
<i>Канашиев Д.Е., Тулеметова А.С., Полежайева И.С.</i> Цифровизация как фактор повышения инновационной активности предприятий ковровой промышленности	201
<i>Кирющенко Е.В., Байтенизов Д.Т., Жуманова Б.К.</i> Формирование и развитие человеческого капитала в сфере оказания государственных услуг в Республике Казахстан.....	206
<i>Курманалина А.К., Исакова З.Д., Алина Г.Б., Гусманова Ж.А.</i> Развитие потребительского кредитования в Казахстане в условиях нестабильности мировой экономики	213
<i>Лукпанова Ж.О., Тынгишева А.М.</i> Направления развития государственно-частного партнерства в здравоохранении Казахстана	219
<i>Мадыханова К.А., Садыкова Р.Б., Естурлиева А.И., Саубетова Б.С.</i> Модель VAR в оценке валютных рисков банков второго уровня Казахстана.....	226
<i>Мусин Б.М., Мусина З.М.</i> Государственные возможности развития водородной энергетики в Казахстане	233
<i>Нахипбекова С.А., Кулбаева М.А., Кулбаева А.А., Садыков Ж.А.</i> Влияние инициатив умного города на устойчивое развитие.....	240
<i>Ниязбаева А.А., Бактымбет А.С., Бактымбет С.С.</i> Влияние кризисных тенденций в социально-экономической сфере на качество жизни современной молодежи в регионе	248
<i>Нурғалиева С.Ж., Кайдарова С.Е., Мухамеджанова А.А., Әмірбекұлы Е.</i> Анализ занятости и безработицы на рынке труда Республики Казахстан	259
<i>Нурмухаметов Н.Н., Шамишева Н.К., Нурсапина К.У., Бұлақбай Ж.М.</i> Модернизация инфраструктуры производства промышленных предприятий	265
<i>Панзабекова А.Ж., Дигель И.Е.</i> Исследование концепций распределительных отношений в экономической науке	274
<i>Сабыржан А., Жаныбаева З.К., Құттыбаева Н.Б., Тержанова А.Ж.</i> Проблемы реализации конкурентной стратегии развития казахстанских авиакомпаний	283
<i>Самиева Г.Т., Молдакенова Е.К., Утегенова Ж.С., Койчубаев А.С.</i> Тренды инновационного развития в сфере логистики и транспорта	289
<i>Сатбаева А.Ж., Ниязов М.Н., Алиев У.Ж., Бейсенғалиев Е.Б.</i> Цифровой разрыв в регионах Казахстана с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП	294
<i>Смагулова Ш.А., Абдулина, Б.А., Шамишева Н.К., Хасенова К.Е.</i> Анализ управления и организации ГЧП в Казахстане.....	303
<i>Таубаев А.А., Петренко Е.С., Турекулова А.Н., Берназарова Р.Д.</i> Институциональное обеспечение системы охраны труда в Израиле	312
<i>Туребекова Б.О., Сапарбаева С.С., Жуматаева Б.А.</i> Анализ статистики инновационного развития Казахстана.....	320
<i>Турекулова Д.М., Петренко Е.С., Бекмагамбетов А.Б., Череева Б.Т.</i> Современные модели управления охраной труда в зарубежных странах.....	328
<i>Фоот Ю.В., Әбенев Е.М., Байтенизов Д.Т., Мухияева Д.М.</i> Развитие занятости в банковских экосистемах в фокусе публикационной активности	336
<i>Шайкин Д.Н., Копылова О.В., Шинкарев И.А., Абуталипов Д.О.</i> Моделирование влияния изменений в АПК на устойчивое развитие региона в республике Казахстан (на примере Северо-Казахстанской области)	345
<i>Шевякова А.Л., Кошебаева Г.К., Уразбеков А.К.</i> Анализ среды функционирования (DEA) на примере коммунальных предприятий в секторе ЖКХ Казахстана	352

CONTENTS

<i>Abdildinova N.</i> Current state and directions of state support for small and medium-sized businesses	8
<i>Abdrakhmanova S., Umirzakov S., Moghavyemi S.</i> Internal tourism development in Kazakhstan: determination of the barriers.....	17
<i>Abikenova Sh., Kulmagambetova E., Abdrakhmanova N., Aitimova Sh.</i> Comparative analysis of statistical reporting of occupational injuries in the EEC countries	24
<i>Abikenova Sh., Koval A., Bekmagambetov A.</i> Information and analytical system for monitoring labor safety and health in the republic of Belarus	33
<i>Abisheva A., Saparova A., Kulbayeva M., Azretbergenova G.</i> Standard of living of the population of Kazakhstan: differentiation of income	43
<i>Arynova Z., Kaidarova L., Rakhmetullina Sh., Zhussupov Ye.</i> Assessment of the current state and trends in the development of agriculture in Pavlodar region.....	50
<i>Baituova L., Khuanysh L., Batay M., Bolat A.</i> Peculiarities of human resources in the industrial-innovative economy in the Republic of Kazakhstan.....	59
<i>Bayandin M., Rakhimova G., Essenova G.</i> Features of insurance against occupational injuries in Norway	68
<i>Beisekova P., Urkumbaeva A., Kalpakbaeva Zh., Sauranova M.</i> Diagnostics of organizational and economic conditions of functioning of grain cluster enterprises	76
<i>Berstembayeva R., Tleuzhanova D., Lukpanova Zh., Mazhitova B.</i> Directions and methods of development of inter-budgetary relations in Kazakhstan.....	84
<i>Burtebayeva A., Rakayeva A., Kushebina G., Valieva S.</i> Current issues of tax administration reform in the Republic of Kazakhstan.....	92
<i>Durru D., Yessirkepova A., Kudaibergenova Z.</i> Features of institutional support for reducing import dependence of textile industry enterprises	99
<i>Duskaliev A., Tyumambayeva A., Abdeshova A.</i> Current state of bank lending to small and medium-sized businesses in Kazakhstan	106
<i>Yegemberdiyev R., Yessirkepova A., Zhakipbekova D.</i> Economic aspects of innovative development of animal husbandry in modern conditions.....	113
<i>Yeginbayeva A., Karipova A., Azylkanova S., Moldakenova E.</i> Theoretical and methodological approaches for product competitiveness' concept disclosure.....	120
<i>Yemelin P., Kudryavtsev S.</i> Improving the data collection system for assessing the state of labor safety at the enterprises of the Republic of Kazakhstan.....	126
<i>Yesmagambetov D., Kussainova L., Galiyeva A.</i> Innovative approach to the development of local content in public procurement.....	135
<i>Zhunosov B., Tasmaganbetov A., Nurgaliyeva Zh., Shakibaev M.</i> Methodology for assessing the effectiveness of urban development.....	142
<i>Zambinova Z.</i> The mechanism of interaction between the state and the corporate sector within the framework of corporate social responsibility	151
<i>Imashev A., Turekulova D., Mukhambetova L., Yesturliyeva A.</i> Labor resources of the Republic of Kazakhstan from the position of formation of competitive human capital	159
<i>Imashev A., Turekulova A., Kushebina G., Mukhambetova L.</i> State analysis of the regional labor markets	166
<i>Kazbekova D., Oshakbayeva Zh., Shegai V., Daumova G.</i> The state of economic and statistical monitoring of occupational injuries in Armenia.....	175
<i>Kaigorodtsev A., Bordiyanu I., Mambetkazyev A., Mukhamadiyeva A.</i> Problems of innovative development industry of Kazakhstan	186
<i>Kaldybayeva D., Isayeva B., Korabayev B.</i> Efficiency management of the agro-industrial complex of the east Kazakhstan region based on a cluster approach	194

Kanashayev D., Tulemetova A., Polezhayeva I. Digitalization as a factor of increasing the innovative activity of carpet industry enterprises.....	201
Kiryushchenko E., Baitenizov D., Zhumanova B. Formation and development of human capital in the provision of public services in the Republic of Kazakhstan.....	206
Kurmanalina A., Iskakova Z., Alina G., Gusmanova Zh. Development of consumer lending in Kazakhstan in the conditions of instability of the world economy	213
Lukpanova Zh., Tyngisheva A. Directions of development of public-private partnership in healthcare of Kazakhstan	219
Madykhanova K., Sadykova R., Yesturliyeva A., Saubetova B. The var model in assessing the currency risks of Kazakhstan's second-tier banks	226
Mussin B., Mussina Z. Government opportunities for developing hydrogen energy in Kazakhstan	233
Nakhipekova S., Kulbayeva M., Kulbayeva A., Sadykov Z. Impact of smart city initiatives on sustainable development.....	240
Niyazbayeva A., Baktymbet A., Baktymbet S. Impact of crisis trends in the socio-economic sphere on the quality of life of modern youth in the region	248
Nurgaliyeva S., Kaidarova S., Mukhamejanova A., Amirbekuly Y. Analysis of employment and unemployment in the labor market of the republic of Kazakhstan.....	259
Nurmukhametov N., Shamshieva N., Nursapina K., Bulakbai Zh. Modernization of industrial infrastructure industrial enterprises.....	265
Panzabekova A., Digel I. Study of the concepts of distribution relations in economic science.....	274
Sabyrzhan A., Zhanybayeva Z., Kuttybaeva N., Terzhanova A. Problems of implementing a competitive strategy for the development of Kazakhstan airlines.....	283
Samiyeva G., Moldakenova Y., Utegenova Zh., Koichubayev A. Trends of innovative development in the field of logistics and transport	289
Satbayeva A., Niyazov M., Aliev U., Beisengaliyev Ye. Digital divide in regions with the largest share of services in the structure of GRP	294
Smagulova Sh., Abdulina B., Shamisheva N., Khasenova K. Analysis of the management and organization of PPP in Kazakhstan	303
Taubayev A., Petrenko E., Turekulova A., Bernazarova R. Institutional support of the labor protection system in Israel	312
Turebekova B., Saparbayeva S., Zhumatayeva B. Analysis of Kazakhstan's innovaton's statistics development	320
Turekulova D., Petrenko E., Bekmagambetov A., Chereyeva B. Modern models of occupational safety management in foreign countries	328
Foot Y., Abenov Y., Baitenizov D., Mukhiyayeva D. Employment development in the banking ecosystems in the focus of publications	336
Shaikin D., Kopylova O., Shinkaryev I., Abutalipov D. Modeling the impact of changes in the agro-industrial complex on the sustainable development of the region in the republic of Kazakhstan (on the example of the North Kazakhstan region).....	345
Shevyakova A., Koshebayeva G., Urazbekov A. Analysis of the operating environment (DEA) on the example of utility companies in the housing and communal services sector in Kazakhstan	352

Н.Е. Абдильдинова*, PhD

Esil University, Астана қ., Қазақстан

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: nailya_abdildinova@mail.ru

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ БАҒЫТТАРЫ

Мақалада елдің тұрақты экономикалық дамуын қамтамасыз ететін шағын және орта бизнес субъектілерінің қазіргі жай-күйі мен даму деңгейіне талдау жүргізілді, сонымен қатар мемлекеттік қолдаудың негізгі мақсаттары қарастырылды.

Шағын және орта бизнес халық шаруашылығының дамуына, саланың бәсекеге қабілеттілігінің өсуіне, инновацияларды енгізуді жандандыруға, жұмыс орындарын құруға және халықтың елеулі үлесін кірістермен қамтамасыз етуге, әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етуге және халықтың әл-ауқатын арттыруда орасан зор үлесін қосады. Осыған орай шағын және орта бизнестің қызметін ынталандыра отырып, әсіресе мамандануы мен бағыты бойынша жаңа, алуан түрлі шағын және орта кәсіпорындарды құруда мемлекеттің қолдауы бүгінгі таңда өзекті мәселердің бірі болып табылады, яғни бұл мемлекеттің бизнеске қолдау көрсетуді жалғастыратынын білдіреді.

Автор мемлекеттік қолдаудың басым бағыттары арқылы шағын және орта бизнестің экономикалық мәнін ашып, оның Қазақстан экономикасындағы рөлін анықтады, сондай-ақ шағын және орта бизнес субъектілерін мемлекеттік қаржылық қолдау құралдарын жетілдіру жолдары ұсынды.

Мақалада салыстырмалы талдау мен статистикалық талдау әдістерінің көмегімен теориялық тұжырымдардың дұрыстығын қамтамасыз етуге және ұсыныстар жасауға мүмкіндік берді.

Кілт сөздер: бизнес, кәсіпкерлік, сала, қолдау, мемлекеттік бағдарламалар, несиелеу, субсидиялау, кепілдік, гранттар, жұмыспен қамту.

Ключевые слова: бизнес, предпринимательство, отрасль, поддержка, государственные программы, кредитование, субсидирование, гарантия, гранты, занятость.

Keywords: business, entrepreneurship, industry, support, government programs, lending, subsidies, guarantees, grants, employment.

Кіріспе. Шағын және орта бизнес халық шаруашылығының дамуына, саланың бәсекеге қабілеттілігінің өсуіне, инновацияларды енгізуді жандандыруға, жұмыс орындарын құруға және халықтың елеулі үлесін кірістермен қамтамасыз етуге, әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етуге және халықтың әл-ауқатын арттыруға елеулі әсер ететін нарықтық экономиканың негізгі сегменттерінің бірі болып табылады. Демек, шағын бизнестің дамуымен жұмыссыздық пайызы азаяды, халықтың табыстылығы артады, бюджетке салық аударымдары өседі, ғылыми қызмет үшін, сондай-ақ өндіріс саласында оңтайлы жағдайлар жасалады. Осыған байланысты әлеуметтік маңызы бар міндеттерді орындауға бағдарлау мақсатында шағын және орта бизнесті дамыту процесіне мемлекеттің араласуы қажет. Мемлекет басшысы Қ.Тоқаев Қазақстан халқына Жолдауында–Қазақстанның экономикалық саясаты өзгеріссіз қалатынын атап өтті. Ол экономиканың сапалы және инклюзивті өсуіне, сондай-ақ азаматтардың әл-ауқатына бағытталатын болады. Экономикалық бағыттың басымдықтары жеке кәсіпкерлік бастаманы ынталандыру болып қала береді. Мемлекет макроэкономикалық тұрақтылықты, экономиканы әртараптандыруды, құқық үстемдігін, сондай-ақ шағын және орта бизнесті, адами капиталды дамытуды қамтамасыз етуге ұмтылатын болады -деді [1].

Зерттеудің мақсаты – шағын және орта бизнестің қазіргі жағдайы мен мемлекеттік қолдаудың бағыттарын зерттеу. Осы мақсатына қол жеткізу үшін келесі міндеттерді қарастыру алға қойылды: шағын және орта бизнес субъектілерінің қазіргі жай-күйі мен даму деңгейіне талдау жүргізу негізінде мемлекеттік қаржылық қолдау құралдарын жетілдіру болып табылады.

Зерттеу әдістері. Мақалада салыстырмалы талдау мен статистикалық талдау әдістері қолданылды. Статистикалық деректерді пайдалана отырып, шағын және орта бизнес субъектілері қызметінің динамикасы зерттелді.

Әдебиеттік шолу. Шағын және орта бизнес–бұл нарықтық экономика субъектілері меншікті және қарыз қаражаты арқылы жүзеге асыратын кәсіпкерлік қызмет, оның маңызды мақсаттары материалдық тауарлар немесе қызметтер өндіру отырып өз бизнесін одан әрі дамыту арқылы пайда табу болып табылады. Тиісінше, елдегі шағын және орта бизнесті дамытудың тиімділігі туралы жергілікті көздерді өндіру негізінде нарықтың тапшы тауарлар мен қызметтерге деген қажеттіліктерін қанағаттандыра отырып, кәсіпкерлік субъектілері өндірген шығындар көлемі бойынша айту керек. Дамыған елдерде жұмыспен қамту және тұрақтылық көзі ретінде шағын және орта бизнеске үлкен рөл берілген.

Шағын және орта бизнес пен оның даму мәселелерін зерттеу бойынша ғылымда үлкен тәжірибе жинақталған. Шағын және орта бизнесті макро - және микро деңгейлерде қалыптастыратын факторлар тұрғысынан зерттеуді классикалық экономикалық теория өкілдері А.Смит, Р.Кантillon, Ж.Б.Сэй, А.Маршалл [2], Ф.Хайек зерттеген.

Шағын кәсіпкерлікті дамыту және қолдау мәселелері бойынша шетелдік және ресейлік зерттеулердің ішінде Г.Берл, Ф.Котлер, П.Друкер, М.Кассон, М.Мескон [3], Р.Херберт, Р.Хизрич, В.А.Швандар, В.Я.Горфинкелдің [4] еңбектерінде қамтылған.

Қазақстандық авторлардың арасында кәсіпкерлік мәселелерін зерттеуге К.А.Сағадиев, С.С.Сатубалдин, О.С.Сабден, А.Н.Токсанова [5], О.А.Яновская, Т.А.Джумагельдиева, Кайгородцев А.А., Бордяну И.В., Мадиярова Э.С. [6] сияқты ғалымдар елеулі үлес қосты.

Аталған авторлардың зерттеулері шағын және орта бизнесті дамытудың қазіргі кезеңінде мемлекеттік қаржылық қолдаудың іс-қимылын тереңірек дамытуға түрткі болды.

Негізгі бөлім. Шағын және орта бизнес трансформациялық экономикалардың алдында тұрған ең өткір экономикалық міндеттерді шешуде үлкен рөл атқарады. ШОБ көптеген әлеуметтік маңызды функцияларды орындайды, оларды жүзеге асыруда басқа экономикалық субъектілермен салыстырғанда артықшылықтары бар:

- ШОБ кәсіпорындары мемлекеттік бюджет тарапынан елеулі шығындарды талап етпей, халықтың әлеуметтік шиеленісі мен жұмыспен қамтылуына байланысты неғұрлым өткір проблемаларды шеше отырып, елдегі әлеуметтік ахуалды тұрақтандыруға үлкен үлес қосады;

- ШОБ тауарлар мен қызметтердің кең спектрін шығарады және жеткізеді, жаңа нарықтар құрады.

ШОБ сыртқы жағдайлардың өзгеруіне, әртүрлі клиенттік топтардың динамикалық өзгеретін сұраныстары мен қажеттіліктеріне икемді және жедел жауап бере отырып, нарықтағы субъектілердің өзара әрекеттесуінің транзакциялық шығындарын азайтуға ықпал етеді.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, ел дамуындағы шағын және орта кәсіпкерліктің маңызды рөлін атап өтуге болады. Қазақстан Республикасында елдің әлеуметтік-экономикалық даму жүйесіндегі кәсіпкерлік қызметтің рөлі жыл сайын өсіп келеді және мемлекет ШОБ-ты да, жалпы бизнес-ахуалды да дамыту бағытында айтарлықтай белсенді және салыстырмалы түрде тиімді жұмыс істейді.

Бүгінгі таңда мемлекет шағын және орта бизнесті қолдау мен дамытуға арналған бірқатар бағдарламаларды іске асыруда. Жалпыланған түрде жарияланған мемлекеттік қолдаудың қосымша шаралары салықтық және кедендік жеңілдіктерді, әкімшілік, қаржылық, мемлекеттік сатып алу саласындағы және басқаларды қамтиды. ШОБ-ты дамытудың мемлекеттік шаралар жүйесін айқындайтын негізгі құжаттар Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі, сондай-ақ әртүрлі мемлекеттік бағдарламалар болды:

1. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 24 желтоқсандағы № 968 қаулысымен бекітілген «Бизнестің жол картасы – 2025» бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасы;

2. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 13 қарашадағы № 746 қаулысымен бекітілген Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы.

Көрсетілетін мемлекеттік қолдау шараларының негізгі түрлері қаржылық, мүлктік, инфрақұрылымдық, институционалдық және ақпараттық қолдау болып табылады. Бұл ретте мемлекеттік қолдаудың көрсетілген түрлері:

- жаңа бизнес-бастамаларды қолдау;

- ШОБ-та жалпы жұмыспен қамтуды ұлғайту;

- ЖІӨ-ге салымды және орта кәсіпорындардың өнім шығарудың орташа көлемін ұлғайту.

«Бизнестің жол картасы-2025» бағдарламасы Қазақстандағы кәсіпкерлікті кешенді қолдаудың тиімді және пәрменді құралы болып табылады және бүгінгі таңда кәсіпкерліктің алдында тұрған негізгі проблемаларды шешуге арналған:

1. кредиттер бойынша сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялау және кепілдік беру құралдары, мемлекеттік гранттар беру және жетіспейтін инфрақұрылымды жүргізу арқылы шешілетін қаржыландырудың жеткіліксіздігі.

2. кадрларды оқыту, даярлау және қайта даярлау, сарапшыларды тарту арқылы үздік өндірістік практикаларды енгізу арқылы шешілетін білім мен ақпараттың жетіспеушілігі.

Бұл алғышарттар қазіргі заманғы жаһандық үрдістер мен сын-тегеуріндерді ескере отырып, кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі мемлекеттік саясаттың бағыттарын қайта қарау қажеттілігін айқындады. Сондай-ақ мемлекетті үйлесімді дамытуға, экономикалық өсуді жеделдетуге және жалпы ұлттық өнімнің құрылымы мен сапасын жақсартуға мүмкіндік береді [6].

ҚР Ұлттық экономика министрлігінің мәліметтері бойынша екінші бесжылдықты жүзеге асыру жылдарында 120 мыңға жуық кәсіпкерге қолдау көрсетілді. Яғни, 9 мыңнан астам кәсіпкердің несиелері субсидияланды, 5 мыңнан астам кәсіпкерге кепілдік берілді, 100 мыңнан астам азамат кәсіпкерлік негіздеріне және бизнесті жүргізуге оқытылды, 2 мыңға жуық грант берілді, 165 жоба бойынша инфрақұрылым жүргізілді.

«Бизнестің жол картасы-2025» бағдарламасы аясында 2022 жылға арналған келесідей жобаларды субсидиялау және кепілдендірулер ұсынылды:

Жалпы 20 379 жобаларға қол қойылды.

- Барлығы 600,36 млрд. теңге кредит сомасына 30 379 жобаға қол қойылды, оның ішінде 106,37 млрд. теңге кредит сомасына 15 579 жобаны портфельдік субсидияланды.

Ең белсенді аймақтар: Ақтөбе, Жамбыл облыстары және Шымкент қаласы. Ең белсенді: «Қазақстан Халық Банкі» АҚ, «Банк ЦентрКредит» АҚ, «First Heartland Jusan Bank» АҚ.

Ең белсенді салалар: көтерме және бөлшек сауда, көлік және қойма, өңдеу өнеркәсібі.

- Кепілдік шарттарына қол қою бойынша өңірлер көшбасшылары: саны бойынша Ақтөбе облысы, Жамбыл облысы

Сомасы бойынша: Ақтөбе облысы, Астана қ.

Кепілдік шарттарына қол қою бойынша көшбасшы банктер: саны бойынша «Банк ЦентрКредит» АҚ, «Қазақстан Халық Банкі» АҚ,

Сомасы бойынша: «Қазақстан Халық Банкі» АҚ, «Банк ЦентрКредит» АҚ.

- 01.12.2022 жылға кепілдік беру бойынша барлығы-қол қою сатысында 91 жоба, кредиттік портфельдің жалпы сомасы 12 млрд. теңге, оның ішінде кепілдік сомасы 4,8 млрд. теңгені құрады [7].

«Қарапайым заттар экономикасы» бағдарламасы аясында кәсіпкерлерге 6% мөлшерлеме бойынша жеңілдікпен несие беру ұсынылады, несие сомасы шектелмейді, ал субсидиялау мерзімі 10 жылды құрайды. Несие беру бойынша басым жобаларды іріктеудің негізгі критерийі экономикалық қызмет түрлерінің жалпы жіктеуіші бойынша тауарлар тізбесі болып табылады. Экономиканың зардап шеккен секторындағы кәсіпкерлерді қолдау үшін ШОБ несиелерін қайта қаржыландыру жүзеге асырылады. Экономикалық қызмет түрлерінің тізбесі ұлғайып, субсидиялау мерзімі 3 айға ұзартылды. Бағдарлама «қарапайым заттар экономикасы» салаларында жұмыс істейтін қазақстандық кәсіпкерлерге қолдау көрсетеді. Бағдарлама бойынша 2020 жылғы жағдай бойынша банктер 417 млрд теңгеге 450 өтімді мақұлдады, 380,4 млрд теңгеге 661 қарыз берілді [8].

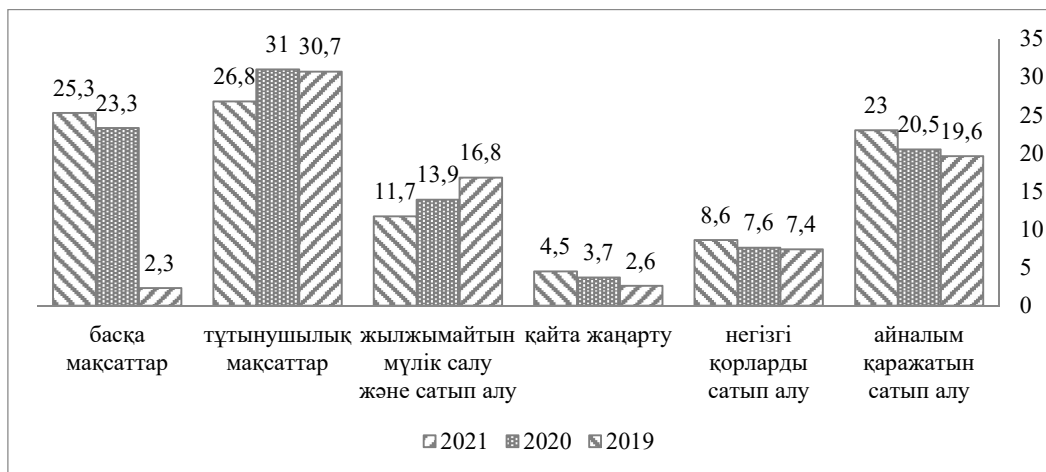
«Еңбек» Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамыту бағдарламасында несие беруді де жүзеге асырылуда. Жеңілдікті несие беру Екінші деңгейдегі банктердің пайыздық ставкасын субсидиялауды білдіреді. Мәселен, егер банктің пайыздық мөлшерлемесі 15% (банктің сыйақысы) болса, онда 9%-ын мемлекет төлейді, ал 6%-ын қарыз алушы төлейді. 2020 жылы «Еңбек» Мемлекеттік бағдарламасын іске асыруға 176 млрд теңге көзделген, оның 71,5 млрд теңгесі микрокредит беруге және гранттар бөлуге, 32,6 млрд теңгесі – оқуға, 71,9 млрд теңгесі – субсидияланатын жұмыс орындарына жұмысқа орналасуға және еңбек күші мол өңірлерден жұмыс күші тапшы өңірлерге қоныс аударуға арналған субсидияларға бағытталған. Жалпы, несиелеуді арттыру үшін көптеген шектеулер алынып тасталды, тетіктер жеңілдетілді және сомалар ұлғайтылды [9].

2021 жылдағы жағдай бойынша берілген несиелердің сомасы 2 557,8 млрд. құрады, берілген несиелердің едәуір бөлігі саудаға (жалпы көлемнің үлесі - 26,0%), өнеркәсіпке (14,2%) және құрылысқа (10,1%) тиесілі. 2019-2021 жылдар кезеңіндегі несиелеудің үлес салмағын талдай отырып, ауыл шаруашылығы саласында 5,0% - дан 3,4% -ға дейін, көлік саласында 6,8% -дан 5,3%-ға дейін төмендеуді

байқауға болады. Өнеркәсіп, құрылыс, байланыс салаларында құбылмалы сипат байқалады және тек сауда саласы талданып отырған кезең ішінде 22,9% -дан 26 % -ға дейін орнықты өсуді көрсетеді.

Осылайша сауда, өнеркәсіп және құрылыс бизнес үшін ең танымал салалар болып табылады, өйткені бұл салалар талданып отырған кезең ішінде ЕДБ-ге кәсіпкерлік субъектілерін несиелеуде ең танымал болып табылады.

Егер бизнес субъектілері несиені қандай бағыттарға және не үшін алатынын тұтастай қарастыратын болсақ, мынадай көріністі көруге болады (1-сурет).

1-сурет. ЕДБ-де несие берудің негізгі мақсаттары, % [10]

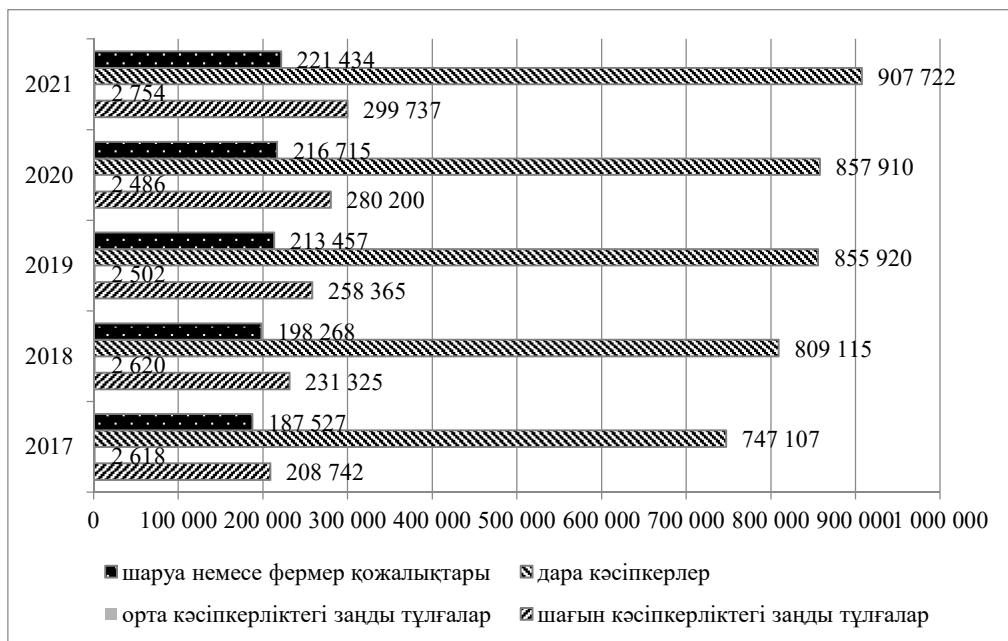
Осылайша, кәсіпкерлік субъектілерін несиелендірудің негізгі мақсаттары айналым қаражатын сатып алу екенін байқаймыз. Алайда, соңғы үш жылдағы айналым қаражатын несиелеу серпінін қарастыра отырып, төмендеу үрдісін байқауға болады, осылайша 2019 жылы бұл көрсеткіш 23,0% деңгейінде болды, ал 2021 жылға қарай 19,6% болды. Осындай динамика негізгі қорларды сатып алуда да байқалады, 2019 жылғы 8,6%-дан ағымдағы жылғы 7,4% -ға дейін төмендеген. Айналым қаражатын толықтыруға арналған несиелеуді салыстыру серпінін қараған кезде өткен жылмен салыстырғанда аздап азайғанын байқауға болады, бұған пандемия салдары және кейбір ШОБ субъектілері қызметінің шектеулілігі әсер еткен болуы мүмкін.

Кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың дәстүрлі негізгі мақсаты экономиканың басым секторларында одан әрі экономикалық және әлеуметтік игіліктер жасай отырып, бизнестің тұрақты дамуын қамтамасыз ету болып табылады. Бүгінгі таңда адамның қабілеттерін дамытуға тікелей әсер ететін материалдық емес игіліктер жасайтын шығармашылық индустрияларда ШОБ дамуының алғышарттары бар.

2020 жылы COVID-19 пандемиясы кезінде Қазақстан экономикасы экономикалық белсенділіктің көптеген көрсеткіштері бойынша өз деңгейін сақтап қалды. Сонымен қатар, пандемия дағдарысына қарсы тұру үшін салықтық ынталандыру, арзан несиелер мен кешіктірулер беру, әкімшілік жүктемені азайту, бизнес-ахуалды жақсарту және бизнес мәселелерін жедел шешу түрінде отандық бизнесті қолдау бойынша бірқатар басқа шаралар қабылданды.

Сондай-ақ, шағын және орта кәсіпорындардағы заңды тұлғалардың үлесі артып келе жатқан бірқатар жеке тұлғалардың институционалдық құрылымын өзгерту процесі жалғасуда.

Кәсіпкерлік қызметті жүргізу ауқымына географиялық орналасуы, халық саны, өңірді дамытудың жалпы экономикалық жағдайлары, іскерлік белсенділік деңгейі, сондай-ақ кәсіпкерліктің ұлттық мәдениетінің ерекшеліктері сияқты өңірлік аспектілер әсер етеді. Бұдан әрі Үкімет қабылдайтын іс-шаралардың тиімділігін дәлелдейтін қысқаша талдау жүргіземіз. Бағдарламаны іске асырғанға дейін және кейін экономика салаларының құрылымы өзгерді. Тіркелген субъектілерді ұйымдық-құқықтық нысандар тұрғысынан қарастыра отырып, мыналарды атап өткен жөн (2-сурет).

2-сурет. ҚР бойынша белсенді шағын және орта бизнес субъектілерінің саны, бірлік [11]

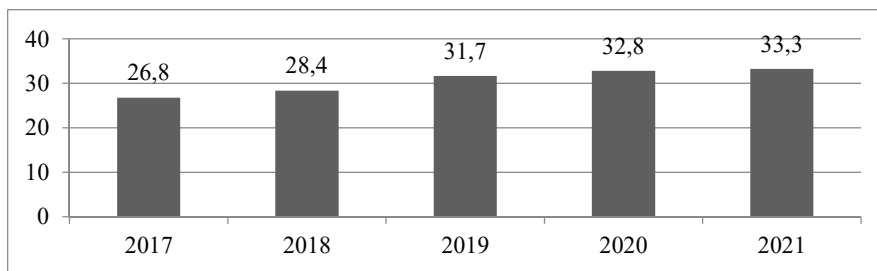
2022 жылғы 3 кварталындағы жағдай бойынша Қазақстанда 1 732 696 жұмыс істеп тұрған ШОБ субъектісі бар, бұл өткен жылмен салыстырғанда 22,6% - ға артық. ШОБ субъектілерінің жалпы санында дара кәсіпкерлердің үлесі 67,3%, шағын кәсіпкерліктің заңды тұлғалары – 19%, шаруа немесе фермер қожалықтары – 13,5%, орта кәсіпкерліктің заңды тұлғалары – 0,2% құрады.

Алматы қаласы дәстүрлі түрде тіркелген шағын және орта бизнес субъектілерінің саны бойынша көш бастап тұр. Қалада 343 мың шағын және орта кәсіпорын бар, оның ішінде жұмыс істеп тұрғандары – 277 мың. Көшбасшылар үштігіне Астана (224 мың ШОБ субъектісі, оның ішінде жұмыс істеп тұрғандары – 196 мың) және Түркістан облысы (178 мың субъект, оның ішінде 175 мың субъект) кіреді. Нәтижесінде бұл аймақтарға елдің барлық ШОБ субъектілерінің шамамен 45%-ы тиесілі.

Шағын кәсіпкерлік субъектілері санының өсуіне экономиканың өзі де, салықтық преференциялар да, бизнесті мемлекеттік қолдау да ықпал етеді. Сонымен қатар, ШОБ субъектілері санының едәуір өсуіне Батыстың санкциялық қысымы әсер етті, бұл компаниялардың Ресей Федерациясы мен Беларусьиядан Қазақстанға белсенді көші-қонын тудырды. Мысалы, жұмыс істеп тұрған заңды тұлғалардың (шағын және орта), шетелдік қатысуы бар шетелдік заңды тұлғалардың филиалдарының саны тамыз айының соңына қарай 30,8 мыңға жетті. Ағымдағы жылдың қаңтар-тамыз айлары аралығында фирмалар саны 5,9 мыңға артты. Беларусьиядан келетін компаниялардың ағыны 201 (+65%), Ресей Федерациясынан 4 мыңға жуық (+50%), Өзбекстаннан 494 (+33%) өсті, ал компаниялар санының жалпы өсімі 24% деңгейінде болды.

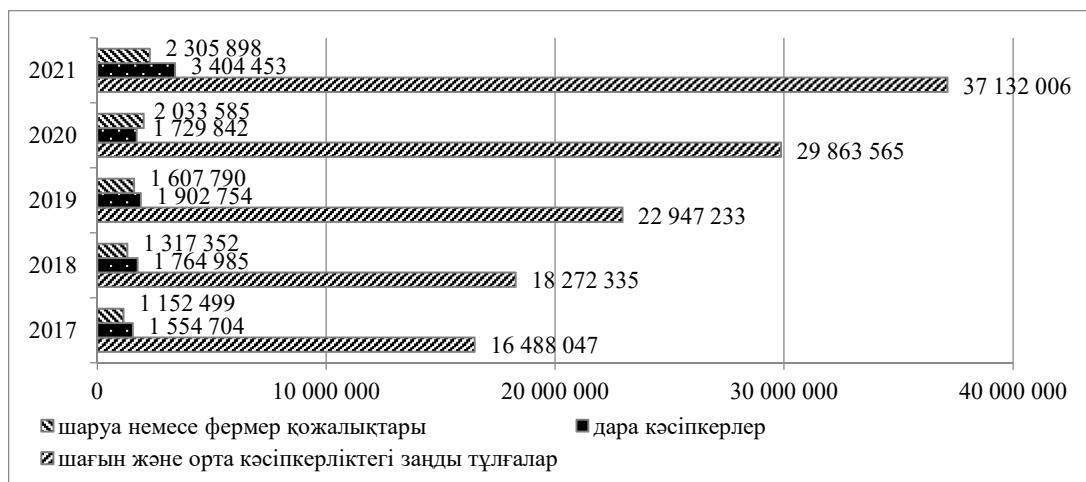
Қазақстандағы бизнестің негізгі нысанын жеке кәсіпкерлер құрайтыны белгілі. Шағын кәсіпкерлік секторы негізінен жергілікті нарықтарда жұмыс істейтін және тауарлар мен қызметтерді жаппай тұтынумен тікелей байланысты кәсіпорындардың ең кең желісін құрайды. Шағын және орта кәсіпорындардың шағын көлемімен, олардың технологиялық, өндірістік және басқарушылық икемділігімен бірге бұл өзгертін нарықтық жағдайларға сезімтал және уақтылы жауап беруге мүмкіндік береді.

ШОБ белсенділігінің төмендеуінің байқалып отырған үрдісі шағын кәсіпкерлікті қолдаудың қолда бар нысандары мен институттары жеткілікті түрде тиімді еместігін, дағдарыс құбылыстары көбінесе ШОБ-ты құлдырауға немесе көлеңкеге кетуге мәжбүрлейтінін көрсетеді. Қазақстанда жұмыс істеп тұрған ШОБ субъектілері санының өсуімен бірге олардың ұлттық экономикаға қосқан үлесі де өсуде. (3-сурет).

3-сурет. 2017-2021 жылдарға ЖІӨ-дегі шағын және орта бизнестің үлесі, % [11]

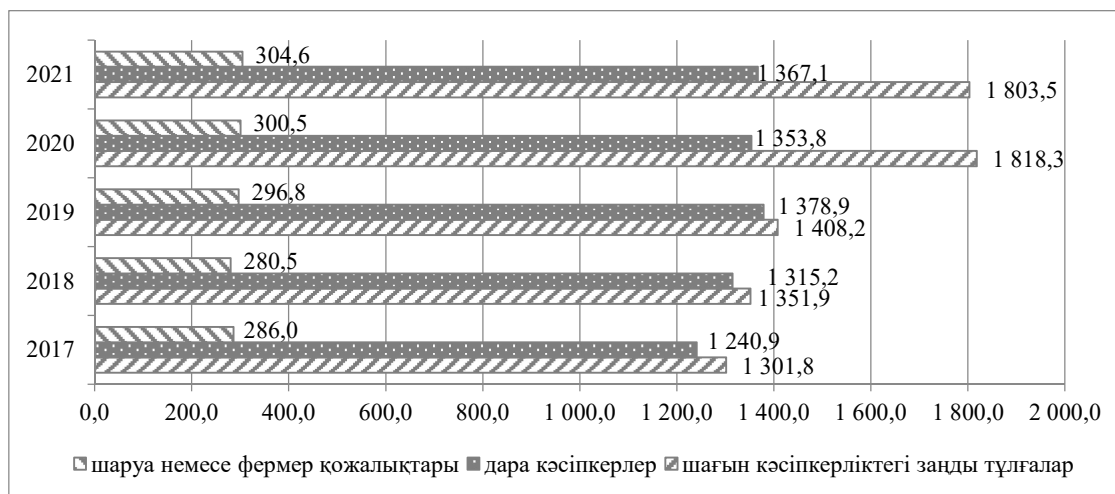
ШОБ субъектілерінің өнім шығаруының негізгі бөлігін (88,7%) шағын және орта бизнес кәсіпорындары өндіреді. ҚР-да шағын және орта кәсіпкерліктің үлесіне жалпы ішкі өнімнің 20%-ы тиесілі (4-сурет).

4-сурет. Белсенді шағын және орта бизнестің өнім шығарылымы, млн. теңге [11]

2021 жылы ШОБ субъектілері шығарған өнім көлемі 42,8 трлн теңгеден асты. Ал елдің жалпы ішкі өніміндегі ШОБ-тың үлесі 2021 жылдың нәтижесі бойынша 52,1 % деңгейінде бағаланды, бұл 2020 жылдың көрсеткішінен 4,1 % жоғары.

Шағын және орта бизнес экономиканың дамуын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады, бұл бизнес үшін білікті кадрлар ғана емес, сондай-ақ экономикалық белсенді жұмыс күші арасындағы біліктілігі төмен адамдар үшін де маңызды жұмыс орындарының негізгі көзі болып табылады (5-сурет).

5-сурет. Белсенді шағын және орта бизнесте жұмыспен қамтылғандар саны, мың адам [12]

ШОБ-та жұмыспен қамтылғандар саны жыл ішінде 3 472,6 адамды құрап, 0,07 %-ға артқан. Жұмыспен қамту құрылымындағы негізгі үлесті шағын кәсіпорындар дара кәсіпкерлер қамтамасыз етеді. Мысалы, ШОБ-та жұмыспен қамтылғандардың жалпы санында шағын кәсіпорындарда 41%, дара кәсіпкерлерде-40%, ал орта кәсіпорындарда-11%, шаруа немесе фермер қожалықтарында-9% жұмыс істейді. Бұл ретте шағын кәсіпкерлік субъектілері экономиканың жалпы жай-күйіне және тұтынушылық сұранысқа тікелей тәуелді секторларға шоғырланады. Яғни халықтың 37,0% -дан астамын жұмыс орындарымен қамтамасыз ете отырып, ШОБ субъектілері ел экономикасының негізгі қозғаушы күші болып табылады.

Салалық бөліністе қарастыратын болсақ ШОБ-та 601 мың субъект көтерме және бөлшек саудамен, автомобильдерді жөндеумен айналысады, 269 мың адам ауыл, орман және балық шаруашылығында жұмыс істейді, ал 92 мың субъект құрылыс саласында жұмыс істейді. Электр энергиясымен, газбен және бумен жабдықтау секторындағы шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны -1 769 субъектіні құрайды.

ШОБ рөлі экономиканы әртараптандыруда маңызды. Индустриялық-инновациялық даму жағдайында жұмыс процестеріне ШОБ субъектілері арасынан көптеген қосалқы мердігерлер тартылуы мүмкін ірі өндірістер көбейетін болады. Ауылдарда, шағын қалаларда және моноқалаларда кәсіпкерлік субъектілері халықтың тұтынушылық сұранысын қанағаттандыруға бағытталған секторларда жұмыс істей отырып, дамудың жаңа серпінін белгілеуге тиіс.

Қорытынды. Тұтастай алғанда шағын және орта бизнес субъектілерінің дамуының оң динамикасын және шағын және орта бизнес санының өсуі мен кәсіпкерлікті қолдауға жұмсалатын қаржы қаражатының саны арасындағы тығыз байланыс туралы айтуға болады.

Шағын және орта бизнестің ұзақ мерзімді несиелік ресурстарға қол жетімділігін ынталандыру және лизинг, факторинг және микрокредиттер сияқты шағын бизнесті қаржыландырудың баламалы түрлерін танымал ету.

Сондай-ақ, тұрақты дамуды қамтамасыз ететін салаларда жұмыс істейтін, атап айтқанда экология және әлеуметтік саладағы шағын және орта бизнес субъектілерін қаржылық қолдауды арттыру.

Осылайша, шағын және орта кәсіпкерлік елдің әлеуметтік-экономикалық жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін негіз бола алады, ал тиімді мемлекеттік қолдау - оның сапалы дамуын ынталандырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Халық бірлігі және жүйелі Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» ҚР Президентінің Жолдауы, 01.09.2022 ж. – <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>
2. Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл; [предисл. Дж. М. Кейнс; пер. с англ. В. И. Бомкина, В. Т. Рысина, Р. И. Столпера]. – М.: Эксмо, 2007. – 832 с.
3. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: пер. с англ. – М.: Дело, 1993. – 192 с.
4. Малый бизнес / Под ред. В.Я. Горфинкеля. – М.: КНОРУС. – 2016. – 336 с
5. Токсанова А.Н. Предпринимательство: учеб. пособие / А.Н. Токсанова. – Астана: ТОО Мастер ПО, 2014. – 289 с.
6. Кайгородцев А.А., Бордяну И.В., Мадиярова Э.С. Перспективные направления развития малого среднего бизнеса в Республики Казахстан // ҚазЭҚХСУ жаршысы. – 2020. – №3. – С. 16-25 .
7. «Бизнестің жол картасы-2025» бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасы. – https://egov.kz/cms/kk/articles/road_business_map
8. «Қарапайым заттар экономикасы» ҚР Үкіметінің 2018 жылғы 11 желтоқсандағы №820 қаулысы. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000820>
9. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 13 қарашадағы № 746 қаулысына сәйкес іске асырылатын «Еңбек» Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамыту бағдарламасы. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000746>
10. «Атамекен» Ұлттық Кәсіпкерлер палатасының ресми сайты. – <https://atameken.kz/kk/>
11. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. – <https://stat.gov.kz/>

REFERENCES

1. «Halyk birligi zhane zhujeli Adilette memleket. Birtutas ult. Berekeli kogam» KR Prezidentynyn Zholdauy, 01.09.2022 zh. – <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416> [in Kazakh].
2. Marshall A. Osnovy jekonomicheskoy nauki / A. Marshall; [predisl. Dzh. M. Kejns; per. s angl. V.I. Bomkina, V.T. Rysina, R.I. Stolpera]. – M.: Jeksmo, 2007. – 832 s. [in Russian].
3. Meskon M.H., Al'bert M., Hedouri F. Osnovy menedzhmenta: per. s angl. – M.: Delo, 1993. – 192 s. [in Russian].
4. Malyj biznes / Pod red. V.Ja. Gorfinkelja. – M.: KNORUS. – 2016. – 336 s. [in Russian].
5. Toksanova A.N. Predprinimatel'stvo: ucheb. posobie / A.N. Toksanova. – Astana: TOO Master PO, 2014. – 289 s. [in Russian].
6. Kajgorodcev A.A., Bordjanu I.V., Madijarova Je.S. Perspektivnye napravlenija razvitija malogo srednego biznesa v Respubliki Kazahstan // KazJeKHSU zharshysy. – 2020. – №3. – S. 16-25 [in Russian].
7. «Biznestyn zhol kartasy-2025» biznesty koldau men damytudyn memlekettyk bagdarlamasy. – https://egov.kz/cms/kk/articles/road_business_map [in Kazakh].
8. «Karapajym zattar jekonomikasy» KR Ukymetyrynyn 2018 zhylygy 11 zheltoksandagy №820 kaulysy. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000820> [in Kazakh].
9. Kazakstan Respublikasy Ukymetyrynyn 2018 zhylygy 13 karashadagy № 746 kaulysyna sajkes iske asyrylatyn «Yenbek» Natizhely zhymyspen kamtudy zhane zhappaj kasypperlykty damytu bagdarlamasy. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000746> [in Kazakh].
10. «Atameken» Ultyk Kasipkerler palatasynyn resmi sajty. – <https://atameken.kz/kk/> [in Kazakh].
11. Kazakstan Respublikasy Strategijalyk zhosparlau zhane reformalar agenttygy Ultyk statistika bjurosy. – <https://stat.gov.kz/> (Date of application:14.11.2022) [in Kazakh].

Абдильдинова Н.Е.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА

Аннотация

В статье проведен анализ современного состояния и уровня развития субъектов малого и среднего бизнеса, обеспечивающих устойчивое экономическое развитие страны, а также рассмотрены основные цели государственной поддержки.

Малый и средний бизнес вносит огромный вклад в развитие народного хозяйства, рост конкурентоспособности в отрасли, активизации внедрения инноваций, создание рабочих мест и обеспечение значительной доли населения доходами, обеспечение социальной защиты и повышение благосостояния населения. В этой связи поддержка государства в создании новых, разнообразных малых и средних предприятий, стимулирующих деятельность малого и среднего бизнеса, особенно по специализации и направлению, сегодня является одной из актуальных проблем, то есть это означает, что государство продолжает оказывать поддержку бизнесу.

Автор через приоритетные направления государственной поддержки раскрыл экономическую сущность малого и среднего бизнеса, определил его роль в экономике Казахстана, а также предложил пути совершенствования инструментов государственной финансовой поддержки субъектов малого и среднего бизнеса.

Статья позволила обеспечить достоверность теоретических выводов и дать рекомендации с помощью методов сравнительного анализа и статистического анализа.

Abdildinova N.

CURRENT STATE AND DIRECTIONS OF STATE SUPPORT FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES

Annotation

The article analyzes the current state and level of development of small and medium-sized businesses that ensure sustainable economic development of the country, and also considers the main objectives of state support.

Small and medium-sized businesses make a huge contribution to the development of the national economy, the growth of competitiveness in the industry, the intensification of innovation, the creation of jobs and providing a significant proportion of the population with income, ensuring social protection and improving the welfare of the population. In this regard, the support of the state in the creation of new, diverse small and medium-sized enterprises that stimulate the activities of small and medium-sized businesses, especially in specialization and direction, is one of the urgent problems today, that is, it means that the state will continue to support business.

The author, through the priority areas of state support, revealed the economic essence of small and medium-sized businesses, determined its role in the economy of Kazakhstan, and also suggested ways to improve the instruments of state financial support for small and medium-sized businesses.

The article made it possible to ensure the reliability of theoretical conclusions and to make recommendations using methods of comparative analysis and statistical analysis.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).2
UDC 338.48
SCSTI 06.71.57

S. Abdrakhmanova*, PhD student¹
S. Umirzakov, d.e.s, professor¹
S. Moghavvemi, PhD, assoc. professor²
Narxoz University, Almaty, Kazakhstan¹
University of Malaya, Kuala-Lumpur, Malaysia²
* – main author (author for correspondence)
e-mail: saniya.abdarkhmanova@narxoz.kz

INTERNAL TOURISM DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN: DETERMINATION OF THE BARRIERS

Kazakhstan has significant potential for the development of the different types of tourism: from ecological to business. This is facilitated by a rich history that has left many archaeological and historical monuments on the territory of the country. This is ensured by the unique geographical position, thanks to which in Kazakhstan you can find untouched corners of the nature in a wide variety of landscapes. This is also achieved thanks to the development of tourism infrastructure, constant work to simplify the visa regime and many other factors. Despite the high potential of tourism sector in the Republic of Kazakhstan and richness in culture, resources, tourism has not reached the highest level of its development.

Thus, this study aims to analyze the state of tourism development in the Republic of Kazakhstan in modern conditions, to determine what hinders its development, and provide recommendations which can be useful for not both government and tourism sector, but for all tourism sector's organizations and bodies. This study is qualitative research. The data was collected through interviews both online and offline formats. After collecting the data, Atlas.ti Software was used to code the answers of the respondents. The respondents of this study are four university professors from Almaty and one former owner of travel agency. All of them have degrees in tourism field and decided to tie their lives with tourism and hospitality sector more than 15 years ago. This study has shown what barriers stop development of tourism sector in Kazakhstan based on interviews with tourism bodies.

Keywords: *tourism, travel, tourist, domestic tourism, tourism development, barriers, state support, government, perspectives, Kazakhstan.*

Кілт сөздер: *туризм, саяхат, турист, ішкі туризм, туризмді дамыту, кедергілер, мемлекеттік қолдау, мемлекет, перспектива, Қазақстан.*

Ключевые слова: *туризм, путешествие, турист, внутренний туризм, развитие туризма, барьеры, государственная поддержка, государство, перспективы, Казахстан.*

JEL classification: Z3

Introduction. The field of tourism demonstrates very high rates around the world, thereby improving the standard of living of citizens and the recognition of the country among tourists who come for various travel purposes. In consequence of tourism, money flows into the country increase, new jobs are created. For most countries of the world, tourism is becoming a paramount task for economic development and stable income generation. Tourism has various features, simultaneously performing economic, social, political, humanitarian, and other functions. It is an effective sector of the economy throughout the country, and not just in its individual regions. Thus, it has a huge impact on such key sectors of the economy as transport, communications, construction, agriculture, that is, it acts as a kind of catalyst for socio-economic development. The importance of tourism as a source of foreign exchange earnings and expansion of international contacts is constantly growing.

Tourism in Kazakhstan is now developing, especially the emergence of coronavirus infection, when the citizens of the country did not have the opportunity to travel to distant countries and they showed their interest in local attractions. However, the difficulties that arise at the present stage complicate the entire development process. Unfortunately, in Kazakhstan, tourism remains a low-income. The contribution from tourism sector to GDP of Kazakhstan remains insignificant: 5.5%, which is less than those countries where tourism is the foundation of economic development [1]. It is difficult for non-foreigners and local citizens to visit the beautiful places of our country if they are not told, written, or shown in a way that arouses interest, and the internal tourism of the country is unfortunately not at a high level to be proud of. That is why tourism is one of the most pressing issues in Kazakhstan today, so we decided to consider the current achievements and shortcomings of Kazakhstan's domestic tourism.

The authors have carried out qualitative research both online and offline format using 7 main questions to guide the interviews. Considering all the above mentioned, this study aims to analyze the state of tourism development in the Republic of Kazakhstan in modern conditions, to determine what hinders its development, and provide recommendations which can be useful for not both government and tourism sector, but for all tourism sector's organizations and bodies.

Literature review. Studies show that tourism, like any other business, has become globalized: customers compare, share reviews [2]. It is required creating unique products, and constantly improving them. The share of tourism in GDP and its multiplier effect - the impact on more than 30 sectors of the economy, the creation of 5-9 jobs in other sectors of the economy per one job created in tourism [3]. In the world, this effect is achieved through a systematic and integrated approach. By creating conditions for the development of sustainable tourism, which is closely related to the sustainable development of the territory.

Tourists who work during the whole year choose destinations for their vacation for the purpose of recreation and do not prioritize active vacation [4]. If for some tourists only the purpose of recreation is important, other tourists choose destinations, paying attention to the number of vacationers. For them, places with a high density of vacationers do not seem attractive [5]. Furthermore, there are a category of tourists who, firstly, when choosing the next distance for their vacation, go to social networks to find locations and beautiful spots to make some photos on vacation [6]. It is not possible to not giving much attention to the fact that country with such a natural potential, vast territories and population should also occupy a leading position on a world tourism market [7].

One of the most important and obvious barriers to the development of tourism in Kazakhstan are high cost for travel tickets and provided services. Moreover, in addition to the cost itself, travelers pay attention to the price and quality ratio, which quite strongly influences the choice of a vacation spot in Kazakhstan. This factor, in turn, is also affected by the low level of service in all sectors of the industry. This is because of the lack of competent staff and low culture of serving guests in general. That should be cognizant that the insufficient level of development of tourism infrastructure occurs in parallel with a decrease in the growth rate of tourist interest in the audience. Another barrier hindering the development of domestic tourism in Kazakhstan is the low awareness of consumers of tourism services. Unfortunately, it is worth noting that Kazakhstan is not being actively promoted as an attractive destination for tourists. According to Baloglu, the image of the country takes part in the development of tourism, improving the recognition of the country in the world and is one of the most effective tools for creating a country's competitive advantages [8]. Each tourist has his own cultural background of perception, his own ways of obtaining tourist information, personal tourist impressions, preferences, and expectations from travel. According to our domestic author Taranova, the country's tourist image is a set of cumulatively expressed emotional and rational ideas about the peculiarities and specifics of the country, formed in the minds of the public - real and potential tourists [9].

In conformity of results of the first nine months of 2021, outbound tourism indicators almost equaled the pre-pandemic level. According to the statistics of the Turistik Kamkor corporate fund, 323,470 Kazakhstanis traveled during the specified period [10]. In 2021, Kazakhstan recorded a record number of domestic tourists – 6,9 million people. This is five percent more than the pre-pandemic level and 35 percent more than last year [11]. Regarding outbound tourism, numbers show that the tourism area in Kazakhstan has not been able to fully take advantage of the present-day situation and, in a period of closed borders and limited opportunities for travel, to develop domestic tourism. This is even though the average cost of a bed in places of accommodation for the year increased from 8099 to 8494 tenge (from \$19 to \$20). The highest cost was recorded in the Mangistau region (12 thousand tenge - \$ 28), as well as in Almaty (11.8 thousand tenge - \$ 27) and Nur-Sultan (11.5 thousand tenge) [12].

For example, now the focus is on Turkestan, which recently received the status of the spiritual capital of the Turkic world. Since 2018, from the moment Turkestan became a regional center, almost \$1.5 billion has been invested in the city [13]. This money was accustomed to construct the tourist complex "Caravanserai" (the territory of the complex is 188 hectares), including an ice palace, an equestrian sports center and even a rowing canal along which gondolas with gondoliers' float [14]. It cannot be said that the local government authorities are doing nothing to change the situation, but still the question arises why Kazakhstan is not so popular for its tourism and what needs to be done to change it. The author of this study revealed in detail the factors and barriers that hinder the development of tourism sector in Kazakhstan.

Main part. Qualitative research helps to deep preferences and motives, to understand what please or upset your respondent, what he dreams about, what he fears, what he appreciates, and what he does not pay attention to [15].

The respondents of this study are 4 university professors in Almaty and 1 former owner of a travel agency (1 man and 4 women). All respondents have degrees in tourism field and decided to tie their lives with tourism and hospitality more than 15 years ago. Online interviews were conducted online using Zoom and Google meet platforms, whereas offline interviews were conducted in pre-arranged meeting point. When recording the interview, the authors warned about the audio recording and informed that the data obtained will be used only for academic purposes. Before the interview concerning the research, there was a small dialogue between the interviewer and respondent to dispel the tense atmosphere and make it more favorable and comfortable. Interviews were held during appropriate time for respondents (most of them preferred morning time), but due to a busy schedule some of them could held the interview during evening time.

Questions used to escort the interview:

1. What innovations exist in the tourism sector of Kazakhstan?
2. How promising and in demand among tourists is Kazakhstan? Your opinion
3. Does the government program for the development of tourism in Kazakhstan needs any adjustment in terms of the development of domestic tourism?
4. Have you heard about the TOP-10 tourist destinations for the development of tourism in Kazakhstan?
5. What innovative technologies to promote the tourist product are used in Kazakhstan?
6. What are the main barriers of tourism development in Kazakhstan?
7. What are the prospects for the development of tourism in Kazakhstan?

Conducted interview with all respondents helped to collect the answers and code them using Atlas.ti Software into separate factors stopping the improvement of tourism in Kazakhstan. Following factors noted by the respondents: infrastructure, level of living standards, investments, visa regime, lack of qualified staff, mentality of citizens, and foreign experience (see figure 1).

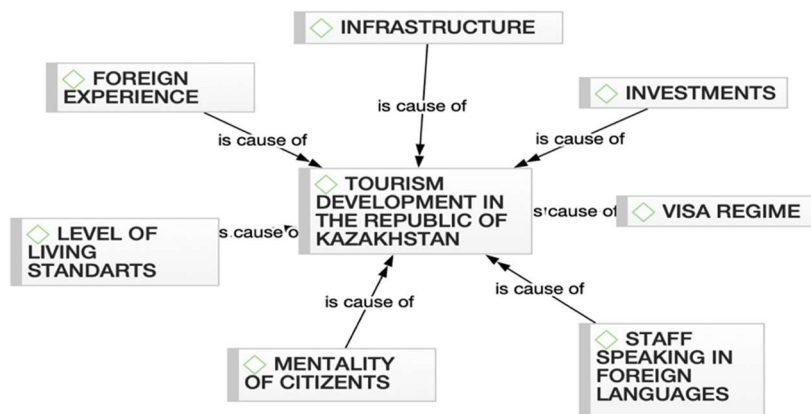

Figure 1. Atlas.ti framework of factors may stop tourism sector development in Kazakhstan*

* Compiled by the authors

Respondent #1 assures that the availability of infrastructure allows Kazakhstan to attract investors for the construction of high-quality tourist facilities. To the next question Is investment the only one factor with the change and improvement of which tourism in Kazakhstan will rise to the proper level, the respondent answered that in his opinion the Kazakhstani government do not spare money for the development of tourism. But money alone is not enough. We still need active participation from local businesses and travel companies. According to respondent #2 who gave an example of neighboring countries Uzbekistan and Russia, and she really cares about the fact they have gone far ahead in the development of infrastructure, new tourism programs, new measures. Already now they are making demands on businesses so that the territories of resorts and places of attraction are designed in a single style and standards. We are lagging in these matters.

Fastidious and travel-savvy foreigners can be charmed either by a complete immersion in the authentic life of the local population, preserved at least at the level of the Middle Ages, or by the highest level of

tourist service, or, at worst, by technology, somewhere at the level of fantasy. Kazakhstani people can not understand why tourists do not come to Kazakhstan and attribute everything to the actions of tourism officials devoid of logic and intelligence. One of the reasons is that Kazakhstani people did not preserve the way of life that they had in the 19th and early 20th centuries. There are only historical buildings scattered hundreds of kilometers apart – responded #2 added. In his opinion, the country clearly lacks national flavor. In-depth responses from respondents were presented in Figure 2.

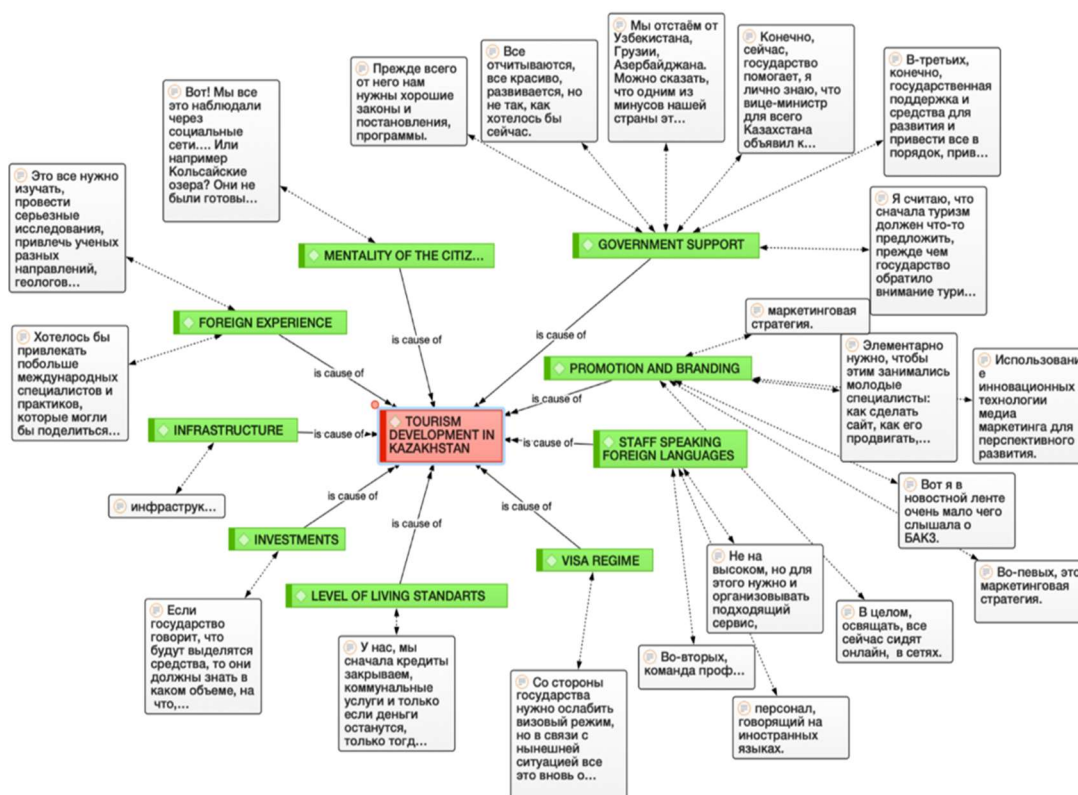

Figure 2. Atlas.ti framework of barriers may affect tourism development with detailed answers of the respondents*

* Compiled by the authors

Unfortunately, very often in our information materials, we advertise tourist sites - unique natural resources, cultural heritage sites, but they are silent about the existing tourist infrastructure. We think that we are attracting such an advertiser who, believe, will resist their achievements with not very high-quality service, and not only because of weak infrastructure. Then, with the help of expensive advertising, we risk forever losing hope of entering the world tourism market. Respondents answer that the state of the transport infrastructure has a huge impact on the development of tourism. Transport is a link between individual elements of the tourism industry and contributes to its development. Our railway transport has the following disadvantages: most of the cars have been in operation for over 20 years, and level of training of service personnel in trains is far from European standards; condition of the wagons does not make it possible to feel comfortable while traveling on such trains, which significantly reduces the number of tourists using the railway transport. All this negatively affects its attractiveness and competitiveness, according to respondents' answers.

Respondents note that the government focus their regulations for the development and promotion of tourism in the country change, but the focus is on large cities and rest of the regions remain in the shadows. From the government side competitions are used to attract tourists from abroad. One of the respondents notes that despite our economic condition, our place in the world market, we lag other neighboring countries such as Uzbekistan, Georgia, and Azerbaijan. Respondent #3 also noted a low level of preparedness of employees in the service sector. The level of provided service and employees are generally at a high level only in large and developed cities, but in small towns this issue is still exist.

In Kazakhstan we observe a situation with inflated prices for tourism products. For example, many hotels in the Borovoe resort operate seasonally, and the owner of one hotel needs to earn a certain amount

to support the entire main staff for 9 months. If we improve the year-round reception of tourists, then prices will begin to decline. But this question is also in doubt. We can not force business owners to work at a loss respondent #3 added.

Respondent #4 is discomposed with Kazakhstani mentality regarding development tourism which is not yet ready to welcome foreign tourists. Besides that, respondent #4 claims one of the reasons for the underdevelopment of the tourism industry in Kazakhstan is that at government level it was not dealt with purposefully as a branch of the economy. No attention was paid to integrated forecasting, long-term planning, territorial organization of tourism and non-state tourism structures. Respondent #5 shared his knowledge from communicating with foreign citizens and attributed the visa issue to the main barriers of tourism development. Today, getting a visa to Kazakhstan is quite expensive - about \$200. Making a visa is also problematic since it is necessary to collect a sufficiently large number of documents. Many tourists complain about the fact that it is easier to get a Schengen visa than Kazakhstani visa. This is the main deterrent.

Conclusions. Thus, there is no integrated approach in this industry. For example, tourist areas were divided into two groups: key projects of the international level and projects of the regional level. The first included well-known zones: the Burabay-Shehuchinsk resort area, the area of ski resorts near Almaty, the Kenderli seaside recreation area. In the second - Alakol, Balkhash, Bayanaul, Turkestan, Ulytau and many others. from the local budget. As a result, there is a regional stratification, when widespread development is needed so that not only local, but also foreign tourists can relax in the regions, and not only in elite zones.

First, a model of tourism development in any country, in any region is built based on public-private partnership. State support for tourism is a prerequisite for the sustainable development of the industry. International experience shows that active policies for the development of tourism infrastructure, attracting private investors, developing a regulatory framework, and providing favorable economic conditions for work will allow the tourism industry to play an important role in the socio-economic development of the country. In addition, international experience shows that a country that actively develops tourism allocates significant budgetary funds to the implementation of national projects and programs and provides its citizens and visitors with high-quality tourism services. That is, the state must find either financial resources or provide communal property to the management of tourist operators for the country to have its own tourist center. When the state goes hand in hand with business, this is a different matter. The entrepreneur thoroughly understands those issues that constitute the industry of his personal interests. He knows what tourism is, he knows how to attract foreigners to the country and what to do to improve its image.

Secondly, current global trend is the pursuit of authentic experiences. Tourists crave complete immersion in the original culture of different people, they want to see the country from the inside and communicate with the local population.

Kazakhstan has such an ideal tourist product - rich traditions, vibrant culture, delicious cuisine. In addition, Kazakhstan has beautiful landscapes. Kazakhstan needs to actively promote its country in foreign markets so that as many tourists around the world as possible learn about it.

Third, implementation in Kazakhstan and in the cities of tools that will make it as easy as possible for tourists to stay in a foreign country. Development of a universal pass ticket for attractions that can operate throughout a certain territory. It will be convenient if tourists can buy this pass at the hotel or at any of the attractions.

Fourth, a lack of specialists leads to the fact that the market for services is not growing. The reconfiguration of the education system, the exchange of employee between government agencies and business will help level these problems. Support for small and medium-sized businesses in the tourism sector will allow players to get out of the "shadow" and make the market more understandable.

Fifth, attracting tourists will be difficult until the transport network is established; hotel complexes, hotels and hostels will not meet international standards, and the sights themselves will not be sufficiently equipped. These problems can be solved through targeted state support of strategic investors in the industry and an increase in investments in tourism infrastructure by raising funds based on concession agreements, public-private and municipal-private partnerships, life cycle contracts and special investment contracts, as well as support from the Development Fund. These mechanisms should work not only in the construction of new roads and housing for tourists, but also in the field of protection and restoration of natural, historical, and cultural sites, their careful introduction into the tourism industry.

Thus, this study has shown existence of several factors that stop tourism development in Kazakhstan. It is recognized that the tourism sector needs to be developed in a manageable, controlled, sustainable manner. Only under this condition it will be able to bring economic benefits for Kazakhstan without causing serious environmental or social problems.

REFERENCES

1. Travel and tourism economic Impact. World Travel and Tourism Council (WTTC), available at: <http://wttc.org/Research/Economic-Impact>
2. Stezhko N., Oliinyk Y., Polishchuk L., Tyshchuk I., Parfinenko A., Markhonos S. International tourism in the system of modern globalization processes // International journal of management. – 2020. – Т.11(3). – P. 97-106.
3. Tourism multiplier effect. Barcelona field studies center, available at: <https://geographyfieldwork.com/TouristMultiplier.htm>.
4. Nikjoo A.H., Ketabi M. The role of push and pull factors in the way tourists choose their destination // An international journal of tourism and hospitality research. – 2015. – Т. 26. – P. 588-597.
5. Lyons S., Mayor K., Tol R.S.J. Holiday destinations: understanding the travel choices of Irish tourists // Tourism Management. – 2009. – Т. 30. – P. 683-692.
6. Fatanti M. N., Suyadnya I. W. Beyond user gaze: How Instagram creates tourism destination brand? // Procedia-social and behavioral sciences. – 2015. – Т. 211. – P. 1089-1095.
7. Karatayev M., Clarke M. L. Current energy resources in Kazakhstan and the future potential of renewables // Energy Procedia. – 2014. – Т. – P. 97-104.
8. Nadeau J., Heslop L., O'Reilly N., Luk P. Destination in a country image context // Annals of tourism research. – 2008. – Т.35. – P. 84-106.
9. Baloglu S., McCleary K.W. A model of destination image formation // Annals of tourism research. – 1999. – Т.26. – P. 868-897.
10. Таранова Ы.В. Туристический имидж страны // Имидж государства/региона: современные подходы: новые идеи в теории и практике коммуникации. – 2009. – Т. 3. – 264 с.
11. Рекорд по числу внутренних туристов побит в Казахстане. Казахстанская туристическая ассоциация. – <https://kaztour-association.com/rekord-po-chislu-vnutrennih-turistov-pobit-v-kazahstane/>
12. Внутренний туризм в плюсе. Центр деловой информации Капитал. http://aqparat.info/news/amp/10098254-vnutrennii_turizm_v_plyuse.html
13. Полтора миллиарда тенге отправят на стабилизацию цен в Туркистанской области. Международное информационное агентство Казинформ. – https://www.inform.kz/ru/poltora-milliarda-tenge-napravyat-na-stabilizaciyu-cen-v-turkestanskoy-oblasti_a3894342.
14. Председатель ДУМК ознакомился с работой музея в 8D формате. Мечеть Хазрет Султан. – <https://muslim.kz/ru/news/predsedatel-dumk-oznakomilsya-s-rabotoyi-muzeya-v-8d-formate>
15. Boutain D.M., Hitti J. Orienting multiple interviews: the use of an interview orientation and standardized interview // Qualitative Health Research. – 2006. – Т.16(9). – P. 1302-1309.

REFERENCES

1. Travel and tourism economic Impact. World Travel and Tourism Council (WTTC). – URL: <http://wttc.org/Research/Economic-Impact>
2. Stezhko N., Oliinyk Y., Polishchuk L., Tyshchuk I., Parfinenko A., Markhonos S. International tourism in the system of modern globalization processes // International journal of management. – 2020. – Vol.11(3). – P. 97-106.
3. Tourism multiplier effect. Barcelona field studies center, available at: <https://geographyfieldwork.com/TouristMultiplier.htm>.
4. Nikjoo A. H., Ketabi M. The role of push and pull factors in the way tourists choose their destination // An international journal of tourism and hospitality research. – 2015. – Vol. 26. – P. 588-597.
5. Lyons S., Mayor K., Tol R. S. J. Holiday destinations: understanding the travel choices of Irish tourists // Tourism Management. – 2009. – Vol. 30. – P. 683-692.
6. Fatanti M. N., Suyadnya I. W. Beyond user gaze: How Instagram creates tourism destination brand? // Procedia-social and behavioral sciences. – 2015. – Vol. 211. – P. 1089-1095.
7. Karatayev M., Clarke M.L. Current energy resources in Kazakhstan and the future potential of renewables // Energy Procedia. – 2014. – Vol. – P. 97-104.
8. Nadeau J., Heslop L., O'Reilly N., Luk P. Destination in a country image context // Annals of tourism research. – 2008. – Vol. 35. – P. 84-106.
9. Baloglu S., McCleary K. W. A model of destination image formation // Annals of tourism research. – 1999. – Vol. 26. – P. 868-897.

10. Taranova Yu.V. Turisticheskiy imidzh strany // Imidzh gosudarstva/ regiona: sovremennyye podkhody: novyye idei v teorii i praktike kommunikatsii. – 2009. – Т. 3. – С. 264. [in Russian].
11. Rekord po chislu vnutrennikh turistov pobit v Kazakhstane. Kazakhstan Tourist Association. available at: <https://kaztour-association.com/rekord-po-chislu-vnutrennih-turistov-pobit-v-kazahstane/> [in Russian].
12. Vnutrennyi turizm v pluse. Tsentr delovoy informatsii Kapital. available at: http://aqparat.info/news/amp/10098254-vnutrennii_turizm_v_plyuse.html [in Russian].
13. Poltora milliarda tenge otravyat na stabilizatsiyu tsen v Turkestanskoy oblasti. International News Agency Kazinform. available at: https://www.inform.kz/ru/poltora-milliarda-tenge-napravyat-na-stabilizatsiyu-cen-v-turkestanskoy-oblasti_a3894342 [in Russian].
14. Predsedatel DUMK oznakomilsya s rabotoy muzeya v 8D formate. Mechet Khazret Sultan. available at: <https://muslim.kz/ru/news/predsedatel-dumk-oznakomilsya-s-rabotoy-muzeya-v-8d-formate> [in Russian].
15. Boutain D. M., Hitti J. Orienting multiple interviews: the use of an interview orientation and standardized interview // Qualitative Health Research. – 2006. – Vol.16(9). – P. 1302-1309.

Абдрахманова С.Е., Өмірзақов С.Ы., Могхаввеми, С.

ҚАЗАҚСТАНДА ІШКІ ТУРИЗМНІҢ ДАМУЫ: КЕДЕРГІЛЕРДІ АНЫҚТАУ

Андатпа

Қазақстанның туризмнің әртүрлі түрлерін дамыту үшін айтарлықтай әлеуеті бар: экологиялықтан бизнеске дейін. Бұған ел аумағында көптеген археологиялық және тарихи ескерткіштерді қалдырған бай тарих ықпал етеді. Бұл бірегей географиялық жағдаймен қамтамасыз етіледі, соның арқасында Қазақстанда табиғаттың қол тимеген бұрыштарын алуан түрлі ландшафттардан табуға болады. Бұған туризм инфрақұрылымын дамытудың, визалық режимді жеңілдету бойынша тұрақты жұмыстың және басқа да көптеген факторлардың арқасында қол жеткізілді. Қазақстан Республикасындағы туризм саласының әлеуетінің жоғары болуына және мәдениеттің, ресурстардың байлығына қарамастан, туризм өзінің дамуының ең жоғары деңгейіне жеткен жоқ.

Осылайша, бұл зерттеу қазіргі жағдайда Қазақстан Республикасындағы туризмді дамытудың жай-күйін талдауға, оның дамуына не кедергі болатынын анықтауға және мемлекеттік органдарға да, туризм секторына да емес, барлық туристік сектор ұйымдарына пайдалы болуы мүмкін ұсыныстарды беруге бағытталған. денелер. Бұл зерттеу сапалы зерттеу болып табылады. Деректер онлайн және офлайн форматта сұхбаттар арқылы жиналды. Деректерді жинағаннан кейін респонденттердің жауаптарын кодтау үшін Atlas.ti бағдарламалық құралы пайдаланылды. Бұл зерттеудің респонденттері – Алматыдан келген төрт университет профессоры және бір туристік фирманың бұрынғы иесі. Олардың барлығының туризм саласында жоғары білімі бар және 15 жылдан астам уақыт бұрын өмірлерін туризм және қонақжайлылық секторымен байланыстыруды шешті. Бұл зерттеу туристік органдармен жүргізілген сұхбат негізінде Қазақстандағы туризм секторының дамуын қандай кедергілер тоқтататынын көрсетті.

Абдрахманова С.Е., Умирзақов С.Ы., Могхаввеми, С.

РАЗВИТИЕ ВНУТРЕННЕГО ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ БАРЬЕРОВ

Аннотация

Казахстан имеет значительный потенциал для развития различных видов туризма: от экологического до делового. Этому способствует богатая история, оставившая на территории страны множество археологических и исторических памятников. Это обеспечивается уникальным географическим положением, благодаря которому в Казахстане можно найти нетронутые уголки природы в самых разнообразных ландшафтах. Это также достигается благодаря развитию туристской инфраструктуры, постоянной работе по упрощению визового режима и многим другим факторам. Несмотря на высокий потенциал туристской сферы Республики Казахстан и богатство культуры, ресурсов, туризм не достиг наивысшего уровня своего развития.

Таким образом, данное исследование призвано проанализировать состояние развития туризма в Республике Казахстан в современных условиях, определить, что сдерживает его развитие, и дать рекомендации, которые могут быть полезны не только государству и туристской отрасли, но и всем организациям туристской отрасли и тела. Это исследование является качественным исследованием. Данные были собраны посредством интервью как в онлайн, так и в офлайн форматах. После сбора данных программное обеспечение Atlas.ti использовалось для кодирования ответов респондентов. Респондентами данного исследования являются четыре преподавателя университета из Алматы и один бывший владелец туристского агентства. Все они имеют высшее образование в сфере туризма и решили связать свою жизнь с туризмом и гостиничным бизнесом более 15 лет назад. Это исследование показало, какие барьеры останавливают развитие туристского сектора в Казахстане на основе интервью с туристскими органами.

Ш.К. Абикенова, к.ф.-м.н., ассоц. профессор

Э.А. Кульмагамбетова*, к.х.н.

Н.Б. Абдрахманова, магистрант

Ш.Т. Айтимова, магистр

*РГП на ПХВ «Республиканский
научно-исследовательский институт
по охране труда Министерства труда
и социальной защиты населения»,
г. Астана, Казахстан*

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: elya_kulmagambet@mail.ru

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СТАТИСТИЧЕСКОЙ ОТЧЕТНОСТИ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ТРАВМАТИЗМА В СТРАНАХ ЕАЭС

Важнейшей составляющей системы обеспечения безопасного труда в Республике Казахстан является принятие решений на основе достоверной статистической информации по производственному травматизму на предприятиях Казахстана, а также обеспечение оперативности реактивных мер по возникающим рискам.

Официальная статистика - неразделимая часть информационной системы (ИС) демократично развивающихся обществ, которая нацелена на предоставление правительству, обществу и экономическому сектору информацию о состоянии социальной, экономической, экологической и демографической и других сфер. Для выполнения данной задачи статистические системы должны быть построены на эффективной правовой и институциональной среде функционирования.

Всесторонний обзор и сравнительный анализ особенностей методологии формирования статистических показателей по вопросам обеспечения безопасного труда в Республике Казахстан, раскрыли проблемные аспекты данной системы, которые могут послужить главными механизмами актуализации индикаторов и показателей государственной системы наблюдений данной области.

В данной статье рассматривается проблема использования статистической информации при анализе производственного травматизма как основного показателя, характеризующего условия и охрану труда на предприятиях, так рассмотрены вопросы формирования статической отчетности по производственному травматизму в отечественной и международной практике.

Ключевые слова: охрана труда, условия труда, производственный травматизм, профессиональные заболевания, статистическая отчетность.

Кілт сөздер: еңбекті қорғау, еңбек жағдайлары, өндірістік жарақаттану, кәсіптік аурулар, статистикалық есептілік.

Keywords: health and safety, working conditions, job-related injuries, professional diseases, statistical reporting

JEL classification: J 28

Введение. В настоящее время государственная политика в сфере охраны труда имеет превентивную направленность, что отражается в необходимости автоматизации системы управления рисками в сфере трудового законодательства. Предполагается интеграция данных информационных систем «Охрана труда и безопасность» Комитета по труду и социальной защите МТСЗН РК и «Единый реестр субъектов и объектов проверок» Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК для обеспечения превентивного государственного контроля. В Плане действий по обеспечению безопасного труда в Республике Казахстан до 2025 года предусматривается внедрение в автоматизированную информационную систему функции по внесению статистических показателей, адекватно отражающих состояние условий труда [1].

В этой связи, возникает актуальность и значимость специальных исследований по моделированию процессов статистических наблюдений в области охраны труда, по имеющимся из открытых источников данных. Теоретико-прикладная значимость проведения систематических наблюдений за динамикой производственного травматизма является бесспорной как на общемировом уровне, так и непосредственно для Республики Казахстан. Проблема статистических наблюдений, механизма сбора и систематизации данных и принятия на их основе государственных решений рассматривается как качество объекта научных исследований.

Спрос на достоверную и полную информацию с предприятий – устойчивая тенденция для всего мирового сообщества. Казахстан не является исключением. В этих условиях, точный статистический учет, тщательный анализ и моделирование поступающих данных востребованы в общей системе трудовых отношений и в особенности модернизации механизма государственного контроля посредством внедрения системы управления рисками.

По данным Международной организации труда во всем мире ежегодно регистрируется примерно 340 млн. несчастных случаев на производстве и 160 млн. жертв профессиональных заболеваний. При этом сохраняется негативная динамика [2]. Осознавая неравномерность сбора статистических данных в разных регионах планеты, Международной организации труда еще в 2011 году запустил пилотный проект по унификации методики сбора статистических данных в 6 странах (Коста-Рика, Молдова, Омана, Южная Африка, Шри-Ланка, Украина). В ходе наблюдений за деятельностью трудовых инспекторов, были сделаны выводы о необходимости модернизации системы сбора статистических данных за счет автоматизации [3].

По официальным данным на предприятиях Республики Казахстан в 2021 году пострадали 1 465 человек, что на 2,5% ниже аналогичного периода прошлого года (в 2020 году получили травмы 1 503 человека). При этом 200 работников погибли на рабочем месте. В 2020 году погибли 205 человек, что на 2,4% меньше. Вместе с тем, по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК за 2021 год численность занятых во вредных и других неблагоприятных условиях труда составил 472,8 тыс. человек, при этом численность работников, которым установлен хотя бы один вид компенсации за вредные условия труда (гарантий) составил – 401,0 тыс. человек [4].

Одним из основных результатов исследований, будут рекомендации по совершенствованию системы статистического учета условий труда и производственного травматизма в Республике Казахстан.

Обзор литературы. Проблемы расхождения в официальных статистических данных о численности пострадавших и погибших в результате несчастных случаев, неунифицированная классификация несчастных случаев и т.д. рассмотрены в ряде работ отечественных и зарубежных исследователей.

Процедура регистрации о несчастных случаях на производстве в странах ЕС охватывает системы отчетности и регистрации, а также основные характеристики национальных баз данных, используемых для производства официальной статистики. Опрос показывает, что во многих европейских странах используются разные методы и процедуры сбора и обработки данных о несчастных случаях на производстве, что неизбежно создает проблемы при сравнении статистики несчастных случаев между государствами-членами ЕС [5].

По частоте несчастных случаев на производстве трудно определить отраслевой состав статистики несчастных случаев в стране. Это предполагает разработку нового индекса для измерения степени концентрации промышленных аварий с использованием концепции индекса Херфиндаля-Хиршмана в европейских странах, который определяет отраслевой коэффициент возникновения несчастных случаев и формирует дифференцированную стратегию по снижению частоты несчастных случаев и установлению целевых приоритетов отраслей экономики [6].

Согласно официальным данным многих стран число пострадавших на производстве неуклонно снижается, что является, несомненно, положительным показателем для социальной и экономической сферы жизнедеятельности страны. Однако до сих пор до конца не ясно, с чем именно связана положительная динамика—с сокращением работающих в наиболее травмоопасных сферах экономической деятельности, непрерывным совершенствованием регулирования и управления охраной труда, изменением сознания работников, всё большим внедрением культуры безопасности в организациях и различных зарубежных практик управления [7].

Развитие национальной системы управления охраной труда является стратегически важной государственной задачей, определенной Концепцией безопасного труда в РК до 2030 года (далее - Концепция) [8]. Одной из основных целей Концепции, является совершенствование и оптимизация контроля и мониторинга в сфере охраны труда, для осуществления которых необходимы адекватные и достоверные данные статистических наблюдений за состоянием охраны труда в Республике Казахстан.

Основная часть. В Республике Казахстан статистическую информацию о производственном травматизме формируют Государственный уполномоченный орган в области государственной статистики (Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан) и Государственный уполномоченный орган по труду (Комитет труда, социальной защиты и миграции Министерства труда и социальной защиты населения Республики

Казахстан). Следует отметить, при сравнении официальных данных о производственном травматизме вышеуказанных ведомств различие в количестве происшествий составляло 630 несчастных случая.

Форма статистического отчета о травматизме, связанном с трудовой деятельностью, и профессиональных заболеваний утвержден приказом Председателя Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан №12 от 30 января 2020 года [9]. Государственную статистическую отчетность формы № 7 ТПЗ представляют ежегодно (25-го февраля после отчетного периода). Отчет подписывает руководитель предприятия.

Статистическая форма заполняется в соответствии с главой 20 «Расследование и учет несчастных случаев, связанных с трудовой деятельностью» раздела 4 «Безопасность и охрана труда» Трудового кодекса Республики и приказом Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 28 декабря 2015 года № 1055 «Об утверждении форм по оформлению материалов расследования несчастных случаев, связанных с трудовой деятельностью» (зарегистрированным в Реестре государственной регистрации нормативных правовых актов № 12655).

Каждый несчастный случай, оформленный актом о несчастном случае, связанным с трудовой деятельностью, включается в статистический отчет о травматизме, связанном с трудовой деятельностью, и профессиональных заболеваний (форма № 7-ТПЗ). В данную форму включаются данные о несчастных случаях, происшедших на производстве с рабочими, служащими, учащимися и студентами при прохождении практики или выполнения работы на предприятиях, учреждениях, организациях всех форм собственности.

Учету подлежат все травмы, профессиональные заболевания, отравления и иные отрицательные воздействия на здоровье, полученные в результате несчастного случая или иного отрицательного воздействия на здоровье в процессе исполнения трудовых обязанностей с работниками, состоящими в трудовых отношениях с работодателями, по которым производилось расследование в текущем году.

Травмы, не связанные с трудовой деятельностью, полученные в результате несчастного случая, в ходе расследования которого установлено, что получены в результате умышленного причинения вреда своему здоровью, в состоянии опьянения алкогольного или наркотического, в результате внезапного ухудшения здоровья пострадавшего, не связанного с воздействием опасных и вредных производственных факторов или в ходе выполнения работ, не связанных с интересами работодателя, и иные повреждения здоровья работника, не оформляются как производственные (профессиональные).

В статистической форме отчетности указываются:

- фактическое месторасположение юридического лица (подразделения) (независимо от места его регистрации) – область, город, район, населенный пункт, а также наименование и код, согласно общему классификатору видов экономической деятельности (код по ОКЭД), фактически осуществляемого основного вида экономической деятельности юридического лица (подразделения);
- номер и дата акта несчастного случая (профзаболевания, отравления);
- пол пострадавшего, возраст пострадавшего на момент получения травмы (число полных лет);
- статус пострадавшего из Национального классификатора занятий;
- была ли работа сменной; при сменной работе дополнительно указывается смена, в которой произошел несчастный случай;
- физическое состояние больного в момент несчастного случая по заключению судебно-медицинской экспертизы (алкогольное и наркотическое опьянение, психическое расстройство);
- код вида травмы, согласно Международной статистической классификации болезней и проблем, связанных со здоровьем (МКБ-10) [10];
- код пострадавшей части тела на основании Международной статистической классификации болезней и проблем, связанных со здоровьем (МКБ-10);
- код вида профессионального заболевания;
- код видов происшествия;
- код перечня причин несчастного случая;
- код степени тяжести травмы пострадавшего;
- число календарных и рабочих дней потери трудоспособности;
- материальные последствия несчастного случая (выплачено по листку нетрудоспособности и единовременных пособий, тысяч тенге).

Статистическая отчетность предоставляется на бумажном носителе или в электронном формате. Предоставление отчета в электронном формате осуществляется посредством использования программного обеспечения, через «Кабинет респондента» (<https://cabinet.stat.gov.kz/>), размещенном на интернет-ресурсе Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, в режиме онлайн.

Значительный уровень травматизма и влияния на здоровье работников вредных производственных факторов приводит к материальным последствиям, выражающимся в потерях рабочего времени в результате травмы, связанной с трудовой деятельностью на одного пострадавшего, материальных последствия несчастных случаев.

За последние десять лет согласно форме статистической отчетности (форма № 7-ТПЗ) численность пострадавших от несчастных случаев (далее – НС), в том числе со смертельным исходом, а также численность пострадавших от профессиональных заболеваний приведены на рисунке 1.

Рисунок 1. Показатели производственного травматизма в РК за последние 10 лет*

* На основе официальных данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК за 2011-2021 гг.

Данные за последние 10 лет показывают стабильную динамику количественных значений, тенденция к снижению количества несчастных случаев со смертельным исходом наблюдается в 2021 году составив 176 человек, что касается количества человек, пострадавших от профессиональных заболеваний, то наоборот увеличилось до 351 человек, что в целом свидетельствуют о влиянии вредных производственных факторов на здоровье работников.

Наступление несчастного случая, связанного с трудовой деятельностью, влечет за собой определенные потери, которые экономически можно оценить через призму таких показателей как материальные последствия несчастных случаев на производстве, а также выплаты ГФСС, ГЦВП и страховых организаций пострадавшим на производстве. На рисунке 2 представлены данные о материальных последствиях НС за предыдущие 10 лет.

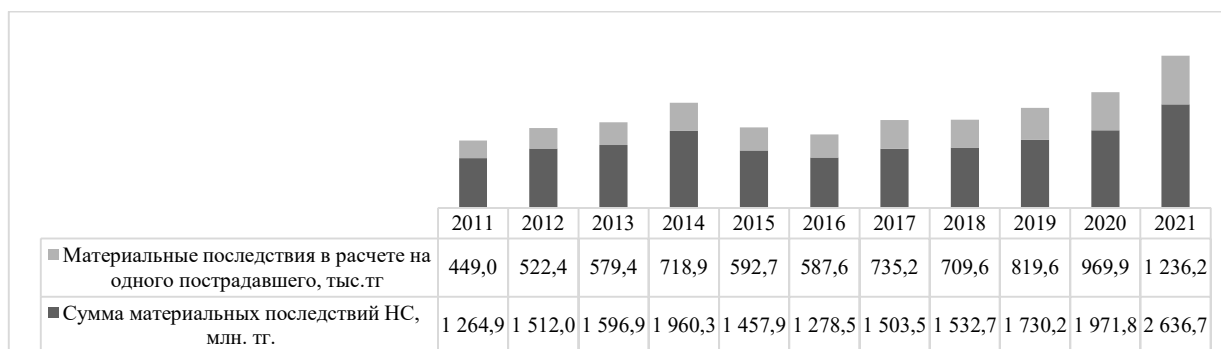

Рисунок 2. Материальные последствия НС за предыдущие 10 лет*

* На основе официальных данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК за 2011-2021 гг.

За анализируемый период материальные последствия от НС увеличивались ежегодно, составив 1 236,2 млн. тенге в 2021 году или в расчете на одного пострадавшего 2 636,7 тыс. тенге. Ситуация по производственному травматизму и профессиональным заболеваниям как следствие несчастного случая в отраслях экономики Казахстана очень проблематична, несмотря на стабильную динамику абсолютного числа пострадавших каждый происшедший несчастный случай или профессиональное заболевание, помимо ущерба жизни и здоровью работника, также приносит бизнесу и государству большие материальные потери. Производственный травматизм оказывает отрицательное влияние на финансовое состояние предприятий, повышает уровень трудозатрат, снижает уровень их конкурентоспособности, вынуждает нести дополнительные расходы.

Однако следует отметить, что, исходя из изложенных выше данных о состоянии статистики производственного травматизма в Казахстане, действующие методики сбора статистической отчетности и анализа информации недостаточно объективно отражают ситуацию в области безопасности и охраны труда. В связи с этим, представляет интерес опыт обработки аналогичной статистической информации в странах Евразийского экономического союза (страны постсоветского пространства).

Государственная статистическая отчетность о производственном травматизме в Российской Федерации включает утвержденные формы государственного статистического наблюдения «Сведения о травматизме на производстве и профессиональных заболеваниях» (Форма 7 – травматизм), «Сведения о распределении числа пострадавших при несчастных случаях на производстве по основным видам происшествий и причинам несчастных случаев» (приложение к форме 7 - травматизм) [11]. Сбор и обработка статистической информации осуществляется Росстатом России. Статистическими формами отчетности охвачены юридические лица, кроме микро-предприятий, всех форм собственности, осуществляющие все виды экономической деятельности, кроме финансовой деятельности, обеспечения военной безопасности, социального страхования, образования, деятельности домашних хозяйств. Значительным отличием применяемых форм статистической отчетности, является комплексность собираемых данных в целом по всем случаям травматизма, которые имели место на предприятиях в отчетном периоде.

В Республике Беларусь государственная статистическая отчетность, предоставляемая по форме 1-т (травматизм) «Отчет о численности потерпевших при несчастных случаях на производстве», также содержит общие данные по травматизму. Данную форму представляют юридические лица, их обособленные подразделения, имеющие отдельный баланс (до 15 января) [12].

В отчете о численности потерпевших при несчастных случаях на производстве отражаются следующие данные:

- о численности потерпевших при несчастных случаях на производстве с утратой трудоспособности на 1 рабочий день и более, включая потерпевших со смертельным исходом, из них: а) женщины; б) лиц в возрасте до 18 лет, в том числе: о потерпевших, находившихся в состоянии алкогольного, наркотического или токсического опьянения;

- о численности потерпевших со смертельным исходом, смерть которых наступила в отчетном году, независимо от времени происшествия несчастного случая, из них: а) женщины; б) лиц в возрасте до 18 лет, в том числе: о потерпевших, находившихся в состоянии алкогольного, наркотического или токсического опьянения;

- о количестве дней нетрудоспособности потерпевших, приходящихся на рабочие дни, а также дней нетрудоспособности лиц, временная нетрудоспособность которых продлилась с конца предыдущего года и была оформлена одним листком нетрудоспособности, в том числе в разрезе пострадавших женщин и лиц в возрасте до 18 лет.

Государственная статистическая отчетность в Кыргызской Республике предоставляется по форме № 7-ТВН «О травматизме на производстве, профессиональных заболеваниях и материальных затратах, связанных с ними» представляют ежегодно (15-го января после отчетного периода) [13].

В отчете представляются сведения:

- численность пострадавших с утратой трудоспособности на 1 рабочий день и более, из них женщин;

- численность пострадавших со смертельным исходом, из них женщин;

- число человеко-дней неявок по временной нетрудоспособности связанных с травматизмом, из них по случаям происшествий в отчетном году;

- численность пострадавших с частичной утратой трудоспособности и переведенных при несчастных случаях, вызвавших в соответствии с медицинским заключением на другую работу на один рабочий день и более, из них женщины;

- численность лиц с впервые установленным профессиональным заболеванием;
 - затраты на мероприятия по охране труда;
 - затраты по выплате сумм возмещения вреда в связи с трудовым увечьем и профзаболеванием,
 из них:

- а) по временной нетрудоспособности;
- б) с указанием возмещенного утраченного заработка;
- в) расходы по медицинской, социальной и профессиональной реабилитации;
- стоимость испорченного оборудования, инструментов, разрушенных зданий, сооружений в результате несчастного случая.

Основной формой отчета по производственному травматизму в Республике Армения является форма государственной статистической отчетности 7- ТВН, утвержденная решением Государственного статистического совета от 12 августа 2002г. №170-Н. Отчет о профессиональной заболеваемости представляется по форме 7 (профессиональная заболеваемость) [14].

Ежегодно до 25 января юридическими лицами, предприятиями, частными предпринимателями отчет по форме 7- ТВН по производственному травматизму высылается территориальным органам статистической службы, которые подводят итоги представляемых отчетов и до 15 февраля высылают в статистическую службу Армении, куда также высылается отчет по форме 7 по профзаболеваниям Медицинским социальным экспертным агентствам.

Заключение. В странах ЕАЭС и отечественная практика показало определенное различие при сравнительном анализе формирования статистической отчетности производственного травматизма.

В случае травматизма главным атрибутом является предоставление комплексной статистической отчетности всех юридических лиц форм собственности.

Оценку последствий несчастного случая на производстве в странах Евразийского Экономического Союза проводится анализ экономических потерь и выплачивается в виде компенсационных выплат.

Действующий механизм государственного мониторинга условий труда в Казахстане не обеспечивает возможности исследования, анализа, контроля, распространения и использования информации о профессиональных рисках, не содержит сведений, необходимых для выявления причинно-следственных связей травматизма на уровне профессий, профессиональных групп работников и т.п. Тем самым необходимо для формирования отечественной системы статистической отчетности производственного травматизма актуализировать *формы статистической информации*, в том числе отчет о травматизме, связанном с трудовой деятельностью, и профессиональных заболеваниях (индекс 7-ТПЗ, годовая). Также планируется внедрение статистических показателей, адекватно отражающих состояние условий труда.

В статье представлены результаты научных исследований, полученные в ходе реализации научно-технической программы на тему: «Системное моделирование процессов формирования и реализации статистических наблюдений за состоянием охраны труда в Республике Казахстан» (ИРН BR18674262) в рамках программно-целевого финансирования исследований РГП на ПХВ «Республиканский научно-исследовательский институт по охране труда МТСЗН РК».

ЛИТЕРАТУРА

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 17 июня 2021 года № 419 «Об утверждении Плана действий по обеспечению безопасного труда в Республике Казахстан до 2025 года».
2. МОТ: Мировая статистика. – URL: <https://www.ilo.org/>.
3. Статистика инспекции труда: руководство по унификации. / Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. – Москва: МОТ, 2017. – ISBN 978-92-2-431068-3. – <https://www.ilo.org>.
4. Статистический бюллетень «О травматизме, связанном с трудовой деятельностью, и профессиональных заболеваниях в Республике Казахстан за 2021 год». – <https://stat.gov.kz/>.
5. Celeste Jacinto, Elaine Aspinwall. A survey on occupational accidents' reporting and registration systems in the European Union, Safety Science. – Volume 42. – Issue 10. – 2004. – P. 933-960. – ISSN 0925-7535. – <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2004.07.002>. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0925753504000566>.

6. Sanghoon Lee, Seong Rok Chang, Yongyoon Suh, Developing Concentration Index of Industrial and Occupational Accidents: The Case of European Countries, *Safety and Health at Work*. – V. 11, Issue 3, 2020. – P. 266-274. – ISSN 2093-7911. – <https://doi.org/10.1016/j.shaw.2020.05.003>. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2093791120302778>.

7. Усикова О.В., Чаптыкова А.А. 11 Карначёв В.П. Левашов С.П., Николаев В.Г., Карначёв П.И // Проблемы статистического учёта показателей производственного травматизма в Российской Федерации // Журнал Безопасность и охрана труда" / №1, 2020. – URL: <https://biota.ru/images/magazine/05-2020/2020-1.pdf>.

8. Концепция безопасного труда в Республике Казахстан до 2030 года от «20» января 2022 года. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/documents/>.

9. Приказ Председателя Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан от 4 февраля 2020 года № 16 «Об утверждении статистических форм общегосударственных статистических наблюдений по статистике инвестиций и строительства и инструкций по их заполнению» (форма 7-ТПЗ). – <http://adilet.zan.kz>.

10. Международная статистическая классификация болезней и проблем, связанных со здоровьем. Десятый пересмотр. Т 1. – Женева: ВОЗ, 1995. – 633 с.

11. Приказ Росстата от 21 июля 2016 года №355 «Об утверждении статистического инструментария для организации Министерством здравоохранения Российской Федерации федерального статистического наблюдения в сфере охраны здоровья».

12. Постановление национального статистического комитета Республики Беларусь 13 июня 2016 года № 64 форма государственной статистической отчетности 1-т (травматизм) «Отчет о численности потерпевших при несчастных случаях на производстве».

13. Постановление Нацстаткома Кыргызской Республики от 7 июня 2016 года №10 форма №7-ТВН «О травматизме на производстве, профессиональных заболеваниях и материальных затратах связанных с ними».

14. Форма государственной статистической отчетности 7- ТВН, утвержденная решением Государственного статистического совета Республики Армения от 12 августа 2002 г. № 170-Н.

REFERENCES

1. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 17 iyunya 2021 goda № 419 «Ob utverzhdenii Plana dejstvij po obespecheniyu bezopasnogo truda v Respublike Kazahstan do 2025 goda» [in Russian].

2. MOT: Mirovaya statistika. – URL:<https://www.ilo.org/> [in Russian].

3. Statistika inspekcii truda: rukovodstvo po unifikacii. / Gruppya tekhnicheskoy podderzhki po voprosam dostojnogo truda i Byuro MOT dlya stran Vostochnoj Evropy i Central'noj Azii. – Moskva: MOT, 2017. ISBN 978-92-2-431068-3. – Rezhim dostupa: <https://www.ilo.org> [in Russian].

4. Statisticheskij byulleten' «O travmatizme, svyazanom s trudovoj deyatelnost'yu, i professional'nyh zabolevaniyah v Respublike Kazahstan za 2021 god». – <https://stat.gov.kz/> [in Russian].

5. Celeste Jacinto, Elaine Aspinwall. A survey on occupational accidents' reporting and registration systems in the European Union, *Safety Science*. – V. 42, Issue 10. – 2004. – P. 933-960. – ISSN 0925-7535, <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2004.07.002>. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0925753504000566>.

6. Sanghoon Lee, Seong Rok Chang, Yongyoon Suh, Developing Concentration Index of Industrial and Occupational Accidents: The Case of European Countries, *Safety and Health at Work*. – Volume 11, Issue 3. – 2020. – P. 266-274, ISSN 2093-7911. – <https://doi.org/10.1016/j.shaw.2020.05.003>. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2093791120302778>.

7. Usikova O.V., CHaptykova A.A. Karnachyov B.P. Levashov S.P., Nikolaev V.G., Karnachyov P.I // ZHurnal Bezopasnost' i ohrana truda" / №1, 2020. – URL: <https://biota.ru/images/magazine/05-2020/2020-1.pdf> [in Russian].

8. КОНЦЕПЦИЯ безопасного труда в Республике Казахстан до 2030 года от «20» января 2022 года. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/documents/> [in Russian].

9. Prikaz Predsedatelya Komiteta po statistike Ministerstva nacional'noj ekonomiki Respubliki Kazahstan ot 4 fevralya 2020 goda № 16 «Ob utverzhdenii statisticheskikh form obshchegosudarstvennykh statisticheskikh nablyudenij po statistike investicij i stroitel'stva i instrukcij po ih zapolneniyu» (forma 7-TPZ). – <http://adilet.zan.kz> [in Russian].

10. Mezhdunarodnaya statisticheskaya klassifikaciya boleznej i problem, svyazannyh so zdorov'em. Desyatj peresmotr. T 1. – Zheneva: VOZ, 1995. – 633 s. [in Russian].

11. Prikaz Rosstata ot 21 iyulya 2016 goda №355 «Ob utverzhdenii statisticheskogo instrumentariya dlya organizacii Ministerstvom zdavoohraneniya Rossijskoj Federacii federal'nogo statisticheskogo nablyudeniya v sfere ohrany zdorov'ya» [in Russian].

12. Postanovlenie nacional'nogo statisticheskogo komiteta Respubliki Belarus' 13 iyunya 2016 goda № 64 forma gosudarstvennoj statisticheskoy otchetnosti 1-t (travmatizm) «Otchet o chislennosti poterpevshih pri neschastnyh sluchayah na proizvodstve» [in Russian].

13. Postanovlenie Nacstatkoma Kyrgyzskoj Respubliki ot 7 iyunya 2016 goda №10 forma № 7-TVN «O travmatizme na proizvodstve, professional'nyh zabolevaniyah i material'nyh zatratah svyazannyh s nimi» [in Russian].

14. Forma gosudarstvennoj statisticheskoy otchetnosti 7- TVN, utverzhennaya resheniem Gosudarstvennogo statisticheskogo soveta ot 12 avgusta 2002g. №170-N [in Russian].

Әбікенова Ш.К., Құлмағамбетова Ә.А., Әбдрахманова Н.Б., Айтимова Ш.Т.

ЕАЭО ЕЛДЕРІНДЕГІ ӨНДІРІСТІК ЖАРАҚАТТАНУДЫҢ СТАТИСТИКАЛЫҚ ЕСЕПТІЛІГІН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Қазақстан Республикасында қауіпсіз еңбекті қамтамасыз ету жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі Қазақстан кәсіпорындарындағы өндірістік жарақаттану бойынша сенімді статистикалық ақпарат негізінде шешімдер қабылдау, сондай-ақ туындайтын тәуекелдер бойынша реактивті шаралардың жеделдігін қамтамасыз ету болып табылады.

Ресми статистика - Үкіметке, қоғамға және экономикалық секторға әлеуметтік, экономикалық, экологиялық және демографиялық және басқа салалардың жай-күйі туралы ақпарат беруге бағытталған демократиялық дамушы қоғамдардың ақпараттық жүйесінің (АЖ) ажырамас бөлігі. Осы міндетті орындау үшін статистикалық жүйелер жұмыс істеудің тиімді құқықтық және институционалдық ортасына негізделуі тиіс.

Қазақстан Республикасында қауіпсіз еңбекті қамтамасыз ету мәселелері бойынша статистикалық көрсеткіштерді қалыптастыру әдіснамасының ерекшеліктеріне жан-жақты шолу және салыстырмалы талдау осы саланың мемлекеттік бақылау жүйесінің индикаторлары мен көрсеткіштерін өзектендірудің негізгі тетіктері бола алатын осы жүйенің проблемалық аспектілерін ашты.

Бұл мақалада Кәсіпорындардағы еңбек жағдайлары мен еңбекті қорғауды сипаттайтын негізгі көрсеткіш ретінде өндірістік жарақаттануды талдау кезінде статистикалық ақпаратты пайдалану мәселесі қарастырылады, сондықтан отандық және халықаралық тәжірибеде өндірістік жарақаттану бойынша статистикалық есептілікті қалыптастыру мәселелері қарастырылады.

Мақалада "ҚР Еңбекмині еңбекті қорғау жөніндегі республикалық ғылыми-зерттеу институты" ШЖҚ РМҚ зерттеулерін бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру шеңберінде "Қазақстан Республикасында еңбекті қорғаудың жай-күйіне статистикалық байқауларды қалыптастыру және іске асыру процестерін жүйелі модельдеу" (ЖРН BR18674262) тақырыбында ғылыми-техникалық бағдарламаны іске асыру барысында алынған ғылыми зерттеулердің нәтижелері ұсынылған".

Abikenova Sh., Kulmagambetova E., Abdrakhmanova N., Aitimova Sh.

COMPARATIVE ANALYSIS OF STATISTICAL REPORTING OF OCCUPATIONAL INJURIES IN THE EEC COUNTRIES

Annotation

The most important component of the system of ensuring safe work in the Republic of Kazakhstan is decision-making based on reliable statistical information on occupational injuries at enterprises in Kazakhstan, as well as ensuring the efficiency of reactive measures for emerging risks.

Official statistics is an inseparable part of the information system (IS) of democratically developing societies, which aims to provide the government, society and the economic sector with information on the state of social, economic, environmental, demographic and other spheres. To fulfill this task, statistical systems must be built on an effective legal and institutional environment of functioning.

A comprehensive review and comparative analysis of the features of the methodology for the formation of statistical indicators on ensuring safe work in the Republic of Kazakhstan revealed the problematic aspects of this system, which can serve as the main mechanisms for updating indicators and indicators of the state monitoring system in this area.

This article deals with the problem of using statistical information in the analysis of occupational injuries as the main indicator characterizing working conditions and occupational safety at enterprises, so the issues of forming static reporting on occupational injuries in domestic and international practice are considered.

The article presents the results of scientific research obtained during the implementation of a scientific and technical program on the topic: "System modeling of the processes of formation and implementation of statistical observations on the state of labor protection in the Republic of Kazakhstan" (IRN BR18674262) within the framework of program-targeted financing of research of the RSE at the PCV "Republican Research Institute for Labor Protection of the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan".

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).4
УДК 331.45
ГРНТИ 86.01.00

Ш.К. Абикенова, к.ф.-м.н., ассоц. профессор
А.П. Коваль *, к.э.н., доцент
А.Б. Бекмагамбетов, к.ю.н., ассоц. профессор
РГП на ПХВ «Республиканский научно-исследовательский институт по охране труда Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан» г. Астана, Казахстан
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: koval_an@rambler.ru

ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА МОНИТОРИНГА БЕЗОПАСНОСТИ И ОХРАНЫ ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

В статье дан обзор опыта государственного контроля, мониторинга и организации статистических наблюдений за состоянием безопасности и охраны труда Республики Беларусь. На основе сравнительного анализа, статистических и монографических методов, общих и специфических подходов классификации распределения полномочий государственных контролирующих органов было проведено изучение методик мониторинга уровня безопасности трудового процесса в Республике Беларусь по базовым индикаторам. В основе принятия решений многих госорганов при доминирующей роли Департамента государственной инспекции труда в составе Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь лежит во многом объективная информация, собираемая органами статистики на основе современных методик и методов с учетом современных информационных технологий. Наблюдаются аналогии как в подходах, так и в проблемах с подобной системой Казахстана.

На материалах Республики Беларусь проведен анализ опыта организации государственного контроля, мониторинга, системы сбора и обработки статистической информации по безопасности и охране труда. Выполнено описание ключевых моделей и методик, определены базовые показатели и индикаторы, формы отчетности и сбора данных, существующие подходы к анализу получаемых сведений, доступность действующей информационной системы на основе современных технологий и цифровизации процессов.

Полученные результаты «объект-субъектного» анализа по направлениям безопасности и охраны труда включают классификацию уровней (национальный, отраслевой, региональный) и применение статистических наблюдений по управлению мониторингом, а также динамику за ряд лет приоритетных ключевых показателей по условиям труда, производственному травматизму, профзаболеваемости и др. На основе полученных данных выявлены характерные особенности по организации системы статистических наблюдений за уровнем безопасности и охраны труда в Беларуси, включающие приоритетность статистики и прямое подчинение ее Президенту страны, наличие четких методик на основании применения системы менеджмента качества и международных стандартов, цифровизации и сделаны выводы и предложения по применению успешного опыта Беларуси в условиях Республики Казахстан.

Ключевые слова: трудовые отношения, статистические наблюдения, контрольный и надзорный органы, безопасность и охрана труда, страхование, травматизм, профзаболеваемость, модели мониторинга, субъект мониторинга, показатели условий труда.

Кілт сөздер: еңбек қатынастары, статистикалық бақылаулар, бақылау және қадағалау органдары, еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау, сақтандыру, жарақаттану, кәсіптік аурушаңдық, мониторинг модельдері, мониторинг субъектісі, еңбек жағдайларының көрсеткіштері.

Keywords: labor relations, statistical observations, control and supervisory authorities, occupational safety and health, insurance, injuries, occupational diseases, monitoring models, monitoring subject, indicators of working conditions.

Введение. В статье представлены результаты научных исследований, полученные в ходе реализации научно-технической программы на тему: «Системное моделирование процессов формирования и реализации статистических наблюдений за состоянием охраны труда в Республике Казахстан» (ИРН BR18674262) в рамках программно-целевого финансирования исследований Республиканского научно-исследовательского института по охране труда Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан.

Гуманизация производственных процессов в мировой и национальных экономиках в 2020-2022 годах, исходя из пандемии коронавируса и санкционного противостояния в мире, столкнулась с противоборствующими трендами тотальной экономии затрат со стороны работодателей, в том

числе и на мероприятия системы охраны труда, разрывом транспортно-логистических цепочек и фактическим крахом концепции глобализации.

Нарастающая интеграция дистанционных видов работ и фриланса в трудовое законодательство увеличивают актуальность жесткого системного контроля, мониторинга применяемых мер безопасности и охраны труда различных экономических субъектов, наличие и постоянную актуализацию данных статистики по ключевым показателям условий труда, производственного травматизма, профзаболеваемости. *Цель исследования.* анализ международного опыта и поиск оптимальных способов мониторинга безопасности и защита интересов и здоровья трудящихся, сохранения стабильности общества в рамках новой казахстанской парадигмы социальной в процессе расширенного воспроизводства жизненных благ.

Обзор литературы. Первичная информация, получаемая при использовании сплошных и выборочных методов статистического обследования обеспечивает мониторинг для выявления наиболее опасных секторов экономики (промышленность, строительство, транспорт), на предприятиях или компаниях для выявления факторов травматизма на рабочих местах, что должно привести к изменению методов и условий работы. Как показывает информация, размещенная на сайтах госорганов, данные используются и отчасти детализируются в региональном и отраслевом разрезе еще более, чем десятком госорганами, общественными и профсоюзными организациями. Возникает не только временная задержка до 5-10 месяцев по аналитическим отчетам и выработке корректирующих мер, но и конфликт интересов между ведомствами и дублирование функций. Основой всех организационных мероприятий по обеспечению безопасности труда должна быть целостная информационная система с комплексным анализом потенциальных рисков и грамотным распределением ответственности государственных органов, что требует перераспределения полномочий и обеспечения полной доступности информации для респондентов из производственного и научного сообщества на сайтах госструктур.

В учебнике Челнокова А. А. «Охрана труда» рассмотрены организационно-правовые проблемы безопасности производства, вопросы охраны, гигиены труда, производственной санитарии, промышленной и пожарной безопасности технологических процессов, оборудования на пищевых и перерабатывающих производствах [1].

Законодательство страны о безопасности труда базируется на Конституции Республики Беларусь и включает ряд кодексов, законов, регулирующих трудовые отношения в части охраны труда, Трудовой кодекс, Гражданский кодекс, закон «Об охране труда» и другие НПА, в том числе территориальные и отраслевые документы, являющихся в соответствии с постановлениями Правительства Республики Беларусь обязательными для исполнения. Дан подробный анализ государственного контроля, который проводится в виде выборочных, внеплановых проверок, мероприятий технического, профилактического характера. В настоящее время надзорные органы используют мониторинг.

Порядок проведения мониторинга установлен Положением о порядке проведения мониторинга, утвержденным Указом Президента Республики Беларусь от 16.10.2009 г. №510.

Особенности осуществления контроля (надзора) от имени высшего субъекта исполнительной власти осуществляет Управление делами Президента Республики Беларусь и подчиненные ему организации в соответствии с утвержденным порядком. Внеплановые проверки назначаются по поручению Президента Республики Беларусь, по поручению Совета Министров Республики Беларусь по определенной проверяемой организации. Анонимные обращения не дают достаточного основания для внеплановых проверок.

В статье научной работы А. Н. Кудрявцева и В. Н. Босак «Анализ травматизма на производстве в Республике Беларусь» представлены результаты анализа травматизма на производстве в стране за 2017–2019 годы [2].

На основании статистических данных подтверждается, что в Беларуси имеет место динамика снижения общего количества рабочих мест, и рабочих мест с вредными и опасными условиями труда.

При этом квазигосударственные компании, подчиненные Минпрому, Минэнерго, концерну «Белнефтехим», Минтрансу, Минлесхозу и другие, лидируют по количеству рабочих мест с вредными и (или) опасными условиями. Растет и общее количество пострадавших в результате несчастных случаев по стране за анализируемый период на 20,9%, а погибших со 115 до 141 человек на 22,6%.

Лидерами антирейтинга по коэффициенту частоты травматизма в среднем за три года в территориальном разрезе является Могилевская область, этот же показатель с летальным исходом в 2019 году - в Минской области – 5,6 %.

За анализируемый период в отраслевом разрезе наибольшее количество травмированных приходится на структуры Министерства промышленности Республики Беларусь, здесь же самое большое количество погибших было в 2019 г. – 8 человек.

Основными факторами травмирования работающих на производстве является воздействие движущихся устройств (30,7%), падение пострадавшего в движении (15,0% и падение с высоты 12,5 %).

В статье Л. В. Курило «Понятие и правовая природа ответственности за нарушение законодательства об охране труда» подтверждаются выводы, что в последние годы в Беларуси выросли случаи травматизма. По оперативным данным Департамента государственной инспекции труда Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь в 2018 году травмировано 2020 работающих, почти на 20% больше, чем годом ранее, из них погибли 144 человека, на 29 человек больше.

По этой причине в 2018 году потеряно 73,2 тыс. человеко-дней или на 13,8% больше, чем в 2017, по данным «Белгосстрах» возросли и выплаты по обязательному страхованию на 14,3 млн белорусских рублей.

По мнению автора, наиболее часто гибнут на производстве работники, имеющие стаж по профессии менее 5 лет, при этом из них 25% имели этот показатель менее 1 года [3].

Как показывает обзор источников, несмотря на предпринимаемые меры, в Беларуси имеет место рост случаев производственного травматизма, в основе которого имеются проблемы с ответственностью руководителей, подготовка кадров по вопросам ТБ и высокий уровень риска по ряду производственных факторов.

Основная часть. Согласно ст. 462 Трудового Кодекса Республики Беларусь контроль за соблюдением законодательства о труде осуществляют специально уполномоченные государственные органы, действующие в соответствии с законодательством [4]. Министерство труда и социальной защиты Республики Беларусь (далее МТиСЗ Республики Беларусь) играет здесь ведущую роль, являясь ключевым субъектом в трех направлениях:

- во-первых, трудовые отношения, в том числе охрана труда и государственная экспертиза условий труда, государственная инспекция труда;
- во-вторых, социальная защита, в т.ч. государственное социальное страхование, активное долголетие-2030;
- в-третьих, иные вопросы, в т.ч. цели устойчивого развития в Беларуси, социальные нормативы, контрольная (надзорная) деятельность, ведомственная отчетность.

Подведомственные структурные подразделения МТиСЗ Республики Беларусь и иных министерств, а также органы прямого подчинения законодательной, исполнительной и судебной ветвей власти, выступающие субъектами мониторинга, контроля и сбора и анализа первичной и вторичной статистической информации и их функции представлены в таблице 1.

Таблица 1

Контрольно-надзорные органы мониторинга безопасности производственных условий и охраны труда и их функции в Республике Беларусь*

Наименование организации	Выполняемые функции
1	2
1. Управление государственной экспертизы по условиям труда МТиСЗ Республики Беларусь	Контроль за порядком и процедурой аттестации рабочих мест и доплатами по соответствующим условиям труда, правильностью применения списков производств, работ, профессий, должностей и показателей, дающих право ускоренный выход на пенсию за работу с опасными и/или вредными условиями труда
2. Департамент государственной инспекции труда МТиСЗ Республики Беларусь	Надзор и контроль за соблюдением законодательства и нормативно-правовых актов о безопасности и охране труда
3. Главное управление военизированной пожарной службы МЧС Республики Беларусь (Госпожнадзор)	Надзор за соблюдением пожарной безопасности и контроль за противопожарным режимом на предприятиях, наличием технических средств и систем автоматического и ручного пожаротушения в организациях и учреждениях

1	2
4. Департамент по надзору за безопасным ведением работ в промышленности и атомной энергетике МЧС Республики Беларусь (Проматомнадзор)	Надзор за безопасным ведением работ в промышленности с использованием радиоизотопов и атомной энергетике; за соблюдением юридическими, должностными лицами и гражданами требований безопасности на потенциально опасных промышленных объектах и месторождениях
5. Управление государственного энергетического надзора концерна «Белэнерго» (Госэнергонадзор)	Надзор за безопасной эксплуатацией электрических установок. Выдача инспекторами предписаний руководителям, также штрафов, в том числе отстранение от работы лиц, не прошедших периодические проверки знаний инструкций и правил или нарушающих их.
6. Главная государственная инспекция по надзору за техническим состоянием машин и оборудования (Главгостехнадзор)	Надзор за техническим состоянием, соблюдением норм техосмотров и обслуживания тракторов, мелиоративных, дорожно-строительных и сельскохозяйственных машин и оборудования
7. Государственная инспекция по охране труда, транспортной и пожарной безопасности Министерства сельского хозяйства и продовольствия Республики Беларусь	Контроль за соблюдением охраны труда, транспортной и пожарной безопасности в сельском хозяйстве. Имеется дублирование функций с п. 2,3 МТиСЗ и МЧС
8. Департамент государственного строительного надзора Министерства архитектуры и строительства Республики Беларусь (Госстройнадзор)	Надзор за соблюдением охраны труда использованием средств индивидуальной и коллективной защиты и безопасным ведением работ в строительстве
9. Государственный санитарный надзор (Госсаннадзор)	Контроль за выполнением санитарного законодательства, соответствующих норм и гигиенических нормативов в первую очередь в организациях и учреждениях массового скопления людей и каждом рабочем месте
10. Государственный комитет по стандартизации, метрологии и сертификации при Совете Министров Республики Беларусь (Белгосстандарт)	Надзор за соблюдением требований ГОСТов, ОСТов, ТУ и других нормативных документов по стандартизации, в т.ч. в области безопасности труда
11. Государственная автомобильная инспекция (ГАИ)	Контроль за соблюдением правил в сфере обеспечения дорожного движения личного, общественного транспорта
12. Прокуратура Республики Беларусь	Общий надзор за исполнением законов власти и органами государственного управления, субъектами разных форм собственности и систем хозяйствования, должностными лицами и гражданами
13. Национальный статистический комитет Республики Беларусь	Контроль и обобщение форм официальной статистически по научно обоснованной методологии, с учетом требований международных стандартов, осуществление деятельности с соблюдением принципов государственной статистики, обеспечение потребностей общества, государства и международного сообщества в объективной и достоверной статистической информации [2]. Читать полностью: https://www.belstat.gov.by/o-belstate_2/pravovye-osnovy-gosudarstvennoi-statistiki-respubl/polozhenie-o-natsionalnom-statisticheskomi-komite/

* Обобщено автором на основании открытых источников

Таким образом, в Республике Беларусь действует разветвленная сеть из 12 органов госконтроля и мониторинга в сфере охраны труда, в т.ч. 2 подразделения МТиСЗ, 2 - МЧС, 1 - квазигосконцерна «Белэнерго», 1- Минсельхоза и продовольствия, 1- Минархитектуры и строительства, 1 – Совета министров.

Национальный статистический комитет Республики Беларусь имеет свой функционал с прямой подчиненностью Президенту республики. Его миссия: основываясь на принципах государственной статистики, проводить государственную политику в области статистики, направленную на максимальное удовлетворение потребностей общества, государства и международного сообщества в официальной статистической информации высокого качества.

Органы государственной статистики нацелены на развитие национальной статистической системы, укрепление партнерских отношений с другими производителями официальной статистической информации, респондентами государственных статистических наблюдений, совершенствование статистической методологии в соответствии с передовыми международными стандартами, модернизацию технической и институциональной основы, повышение доверия пользователей к официальной статистической информации.

Модель мониторинга в сфере охраны труда включает несколько видов контроля за состоянием охраны труда, производственными условиями и других (рисунок 1).

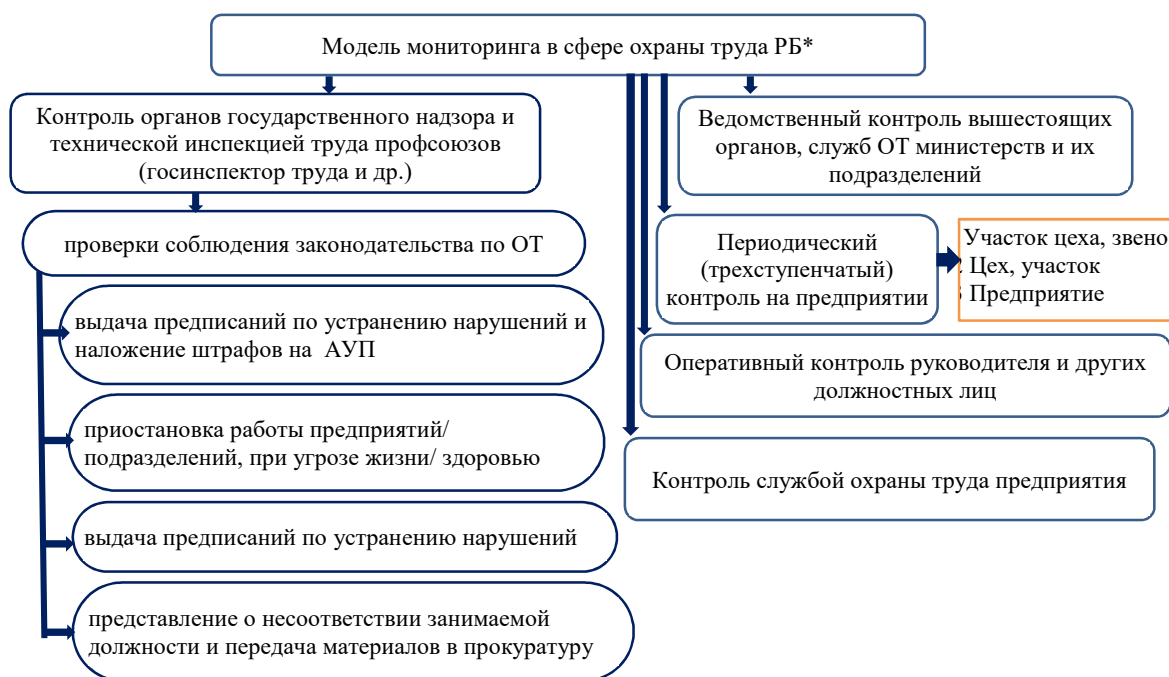

Рисунок 1. Модель мониторинга в сфере охраны труда с уровнями и объектами регулирования*

* Составлена автором на основе изучения нормативно-справочных и научных источников.

При исполнении контроля госорганы взаимодействуют не только между собой, но и с органами профсоюзов, исполняющими надзор за соблюдением законодательства о труде в порядке, установленном Правительством.

Кроме указанных структур влияние на рынок труда оказывает государственная служба занятости населения. В Беларуси ГСЗН находится в статусе социального института, который обеспечивает необходимость в устройстве на работу безработных людей. И это не учреждение, которое предоставляет работу с целью изменить службу, профиль работы. Значимость ГСЗН как инфраструктурного учреждения, который обеспечивает помощь в осуществлении спроса на труд со стороны работодателей, невелика. Должности, что предлагают наниматели в ГСЗН, непривлекательны [5].

Профсоюзы обладают обширными правами по проблемам трудового контракта, трудового времени, а также времени на отдых; оплаты работы и компенсаций, исполнения коллективных договоров, экспертизе обстоятельств работы, в изучении несчастных ситуации и др.

Периодический (многоступенчатый) надзор - главная модель контролирования комитета профсоюза предприятия за условием и охраной труда.

Ведомственный надзор исполняется службами охраны труда министерств, а также их подразделений.

Программа статнаблюдения и методика формирования показателей разработаны также в соответствии с учетом требований законодательных актов Республики Беларусь и международных рекомендаций с учетом:

- Конституции Республики Беларусь;
- Трудового кодекса Республики Беларусь;
- Постановления Совета Министров Республики Беларусь от 15 января 2004 г. № 30 «О расследовании и учете несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний» [6];
- Постановления Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь и Министерства здравоохранения Республики Беларусь от 14 августа 2015 г. № 51/94 «О документах, необходимых для расследования и учета несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний» [7].
- Правил по охране труда № 53, вступившие в действие с 22.09.2021 взамен Межотраслевых общих правил по охране труда, утвержденных Постановлением Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь 01.07.2021 № 533 июня 2003 г. № 70 [8];
- Закона Республики Беларусь 28 ноября 2004 г. № 345-З «О государственной статистике» Принят Палатой представителей 29 октября 2004 года. Одобрен Советом Республики 10 ноября 2004 года с изменениями и дополнениями Закон Республики Беларусь от 13 июля 2016 г. № 397-З (Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь, 16.07.2016, 2/2395) – новая редакция [9];
- Закона Республики Беларусь от 23 июня 2008 г. № 356-З «Об охране труда»,
- Директивы Президента Республики Беларусь от 1 марта 2004 г. № 1 «О мерах по укреплению общественной безопасности и дисциплины».

Уменьшение степени производственного травматизма представляется одной из важных проблем общества. Обусловлено числом негативных последствий, появляющиеся в результате несчастных случаев. По исследованиям МОТ, утраты из-за несчастных случаев, происшествий, профессиональных болезней, а также убытка собственности составляют около 5% валового продукта.

Статистические данные по производственному травматизму с точки зрения системного анализа и использования инструментария математической статистики и логики не позволяют полностью решить проблему достоверности. Менеджмент, собственники, а иногда и пострадавшие сотрудники не заинтересованы в распространении точной информации о травмах, связанных с выполнением должностных обязанностей.

Ситуацию усугубляет недостаток финансирования: во-первых, у компаний недостаточно средств на мероприятия по охране труда; во-вторых, руководство пытается избежать штрафов. Особенно это касается малых предприятий. Их обороты ниже, а, значит, выше дефицит средств, которые можно было бы направить на охрану труда.

Учет и регистрацию несчастных случаев на производстве осуществляют Министерство труда и социальной защиты Республики Беларусь и Национальный статистический комитет Республики Беларусь.

Безопасность работы в больших и некрупных организациях выявляется способом непрерывного исследования, что предполагает собой информацию обо всех единицах исследуемой совокупности. Характеризуется большими расходами, недостающей оперативностью данных.

Для некрупных предприятий предусматривается выборочный контроль безопасности труда, базирующийся на случайном отборе исследуемой совокупности, при этом в выборочной совокупности должны быть все единицы, существующие в общем для получения репрезентативности подборки.

Преимущество непрерывного наблюдения – это снижение денежных расходов и сокращение времени.

Положения статистики производственного травматизма включают информацию касательно организации и выполнения государственного статистического исследования за количеством пострадавших на производстве при несчастных случаях.

Основная цель выполнения статистического исследования за количеством пострадавших при несчастных случаях на производстве - это предоставление данных о состоянии дел данной сферы в рамках исполнения 13-ой Резолюции МОТ, имеющей отношение к статистике травм на производстве.

Методологическую базу статистики производственного травматизма представляют инструкции, созданные Государственным статистическим комитетом Республики Беларусь:

инструкции к формам статнаблюдений показателей по труду; указания по заполнению формы наблюдения за количеством потерпевших на производстве при несчастных случаях.

Объектами государственного статистического наблюдения за количеством пострадавших на производстве при несчастных случаях являются юрлица, подразделения, которые имеют отдельный баланс.

Государственный статистический контроль за количеством пострадавших на производстве проводится по заявительному принципу, что учитывает отчетности организациями в органы статистики только при наличии пострадавших на производстве в отчетном году.

Отчет не представляют, т.е. практически исключены из генеральной совокупности: малые организации, фермерские и крестьянские хозяйства, исполкомы сел, поселков, городов районного подчинения, некоммерческие организации, в том числе, где средняя численность сотрудников за календарный год до пятнадцати человек, потребительские кооперативы (исключение составляют союзы потребительских обществ), культовые объединения.

Независимо от количества сотрудников представляют отчет органы государственного управления.

Национальным статистическим комитетом Республики Беларусь статистическое наблюдение за количеством пострадавших на производстве при несчастных случаях ведется ежегодно, территориальные аппараты общегосударственной статистики проводят статистический контроль централизованно.

Инструментарий выполнения статнаблюдения – это форма отчетности 1-Т «Отчет о численности потерпевших при несчастных случаях на производстве». Первичные учетные документы - акты о несчастных случаях на производстве формы Н-1, в соответствии с постановлением от 14 августа 2015 г. № 51/94 «О документах, необходимых для расследования и учета несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний» Минтруда и соцзащиты Республики Беларусь и Министерства здравоохранения Республики Беларусь; листки и справки о нетрудоспособности.

Контроль качества первичных статистических сведений, представляемых респондентами централизованных статистических исследований, исполняется сотрудниками госстатистики посредством логического и арифметического контролирования.

При представлении отчетности в варианте электронного формата формулы встроены в макет формы, который размещен на центре Единой информационной системы статистики Республики Беларусь.

Статистическая официальная информация касательно количества пострадавших на производстве формируется по республике, областям и г. Минска по районам и городам областного подчинения; типам финансовой деятельности; формам собственности; органам управления.

Программа статистических работ утверждается каждый год.

Официальные статистические сведения касательно производственного травматизма создаются в виде периодических статистических изданий – бюллетеня, буклета один раз в два года, в сентябре; в статистических сборниках в сентябре; вопросников, предоставляемых межгосударственным органам, международным организациям и статистическим органам зарубежных стран; индикаторов достойного труда; на сайте Национального статкомитета Республики Беларусь: Национальная площадка для представления отчета по показателям Целей устойчивого развития; Информационно-аналитическая система распространения официальной статистической информации (ИАСБД), веб-портал «Гендерная статистика».

Официальная статистическая информация предоставляется пользователям, а также на основе запросов письменно соответственно с Инструкцией о порядке представления и распространения официальной статистической информации, которая формируется органами статистики.

Заключение. Главным выводом по государственному мониторингу и организации статистических наблюдений за системой безопасности и охраны труда в Республике Беларусь являются следующее:

1. Органы статистики подчинены Президенту, что исключает влияние министерств и ведомств, финансово-промышленных групп на достоверность информации. Имеется отлаженная система статистических сплошных и выборочных наблюдений, в том числе через онлайн-платформы.

2. Органы контроля и инспекции для анализа не всегда оперативно используют данные статистики, отсутствует в общем доступе динамика за ряд лет, по имеющимся данным имеется отставание от оперативного поступления статистической информации. Если на портале статистические данные имеются поквартально даже за 2022 год, то аналитические материалы контролирующих органов имеют задержку на 1-2 года. Методика учета показателей производственного травматизма имеет большой ряд исключений, в том числе крестьянские

хозяйства, что с учетом значительного уровня ручного труда и уровня риска данной отрасли ведет к определенным погрешностям результатов.

3. Все методики статистической оценки понятны и размещены в свободном доступе, что может быть применено в Казахстане.

4. Действует чат-бот Департамента государственной инспекции труда, где в оперативном режиме можно получить информацию, виртуальная платформа онлайн сдачи статинформации, что похоже на меры, реализуемые в Казахстане.

5. При развитии информационно-аналитических систем Беларуси можно рекомендовать исключение дублирования функций ряда госорганов в вопросах мониторинга безопасности производственных условий и охраны труда.

ЛИТЕРАТУРА

1. Охрана труда: учебник / А. А. Челноков, И.Н. Жмыхов, В.Н. Цап; под ред. А.А. Челнокова. – Минск: Высшая школа, 2020. – 543 с.

2. Кудрявцев А.Н. Анализ травматизма на производстве в Республике Беларусь / А.Н. Кудрявцев, В.Н. Босак // Вестник БГСХА. – 2020. – № 3. – С. 188-193.

3. Л. В. Курило // Правовая культура в современном обществе: сборник научных статей / Министерство внутренних дел Республики Беларусь, учреждение образования «Могилевский институт Министерства внутренних дел Республики Беларусь». – Могилев, 2020. – С. 130-134.

4. Трудовой кодекс Республики Беларусь от 26.07.1999 № 296-З (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.06.2022 г.). Статья 462., Надзор за соблюдением законодательства о труде

5. Маковская Н.В. Современные особенности функционирования рынка труда в Беларуси: монография / Н. В. Маковская. – Могилев: МГУ имени А.А. Кулешова, 2020. – 264 с. – 2020. – URL: <https://libr.msu.by/bitstream/123456789/12909/1/3345n.pdf>.

6. О расследовании и учете несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний: Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 15 января 2004 г. № 30 (в редакции Постановлений Совета Министров Республики Беларусь от 29 августа 2019г. №575). – 2022. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32612661.

7. О документах, необходимых для расследования и учета несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний: Постановление Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь и Министерства здравоохранения Республики Беларусь от 14 августа 2015 г. № 51/94

8. Об утверждении Правил по охране труда»: Постановление Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь от 1 июля 2021 г. № 53

9. О государственной статистике: Закон Республики Беларусь от 28 ноября 2004 г. № 345-З. – 2022. – URL: https://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_gosudarstvennoj_statistike.htm

REFERENCES

1. Ohrana truda: uchebnik [Labor protection: textbook] / A.A. Chelnokov, I.N. Zhmyhov, V.N. Cap; pod red. A.A. Chelnokova. – Minsk: Vyshejschaya shkola, 2020. – 543 s. [in Russian].

2. Kudryavcev A.N. Analiz travmatizma na proizvodstve v Respublike Belarus' / A.N. Kudryavcev, V.N. Bosak [Analysis of industrial injuries in the Republic of Belarus] // Vestnik BGSKHA. – 2020. – № 3. – S. 188-193 [in Russian].

3. L.V. Kurilo // Pravovaya kul'tura v sovremennom obshchestve: sbornik nauchnyh statej [Legal culture in modern society/Ministerstvo vnutrennih del Respubliki Belarus', uchrezhdenie obrazovaniya «Mogilevskij institut Ministerstva vnutrennih del Respubliki Belarus'». – Mogilev, 2020. – S. 130-134 [in Russian].

4. Trudovoj kodeks Respubliki Belarus' ot 26.07.1999 № 296-Z (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 30.06.2022 g.). Stat'ya 462. Nadzor za soblyudeniem zakonodatel'stva o trude [Labor Code of the Republic of Belarus No. 296-Z of 26.07.1999 (subject to subsequent amendments). Article 462. Supervision of compliance with labor legislation] [in Russian].

5. Makovskaya N.V. Sovremennyye osobennosti funkcionirovaniya ry'nka truda v Belarusi: monografiya [Makovskaya N.V. Modern features of the functioning of the labor market in Belarus: monograph]. – 2022. – URL: <https://libr.msu.by/bitstream/123456789/12909/1/3345n.pdf> [in Russian].

6. O rassledovanii i uchete neschastnyh sluchaev na proizvodstve i professional'nyh zabolevanij: Postanovlenie Soveta Ministrov Respubliki Belarus' ot 15 yanvarya 2004 g. № 30 (v redakcii Postanovlenij Soveta Ministrov Respubliki Belarus' ot 29 avgusta 2019g. №575). [On investigation and Accounting of industrial accidents and occupational diseases: Resolution of the Council of Ministers of the Republic of Belarus No. 30 of January 15, 2004 (as amended by Resolutions of the Council of Ministers of the Republic of Belarus No. 575 of August 29, 2019)]. – 2022. – URL: [https // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32612661](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32612661) [in Russian].

7. O dokumentah, neobhodimyh dlya rassledovaniya i ucheta neschastnyh sluchaev na proizvodstve i professional'nyh zabolevanij: Postanovlenie Ministerstva truda i social'noj zashchity Respubliki Belarus' i Ministerstva zdavoohraneniya Respubliki Belarus' ot 14 avgusta 2015 g. № 51/94 [On the documents required for the investigation and accounting of industrial accidents and occupational diseases: Resolution No. 51/94 of the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Belarus and the Ministry of Health of the Republic of Belarus dated August 14, 2015] [in Russian].

8. Ob utverzhdenii Pravil po ohrane truda»: Postanovlenie Ministerstva truda i social'noj zashchity Respubliki Belarus' ot 1 iyulya 2021 g. № 53 8. [On approval of the Rules on Labor Protection": Resolution of the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Belarus No. 53 dated July 1, 2021] [in Russian].

9. O gosudarstvennoj statistike: Zakon Respubliki Belarus' ot 28 noyabrya 2004 g. № 345-Z. 9. [About state statistics: Law of the Republic of Belarus No. 345-Z of November 28, 2004]. – 2022. – URL: https://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_gosudarstvennoj_statistike.htm [in Russian].

Әбікенова Ш.К., Коваль А.П., Бекмағамбетов Ә.Б.

БЕЛАРУСЬ РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЕҢБЕК ҚАУІПСІЗДІГІ ЖӘНЕ ЕҢБЕКТІ ҚОРҒАУ МОНИТОРИНГІНІҢ АҚПАРАТТЫҚ-ТАЛДАМАЛЫҚ ЖҮЙЕСІ

Аңдатпа

Мақалада Беларусь Республикасының еңбек қауіпсіздігі мен еңбекті қорғау жай-күйіне мемлекеттік бақылау, мониторинг және статистикалық байқауларды ұйымдастыру тәжірибесіне шолу берілген. Мемлекеттік бақылаушы органдардың өкілеттіктерін бөлуді жіктеудің жалпы және ерекше құзыреттілігі, статистикалық және монографиялық әдістері, салыстырмалы талдау негізінде базалық индикаторлар бойынша Беларусь Республикасындағы еңбек процесінің қауіпсіздік деңгейіне мониторинг жүргізу әдістемесін меңгеру жүргізілді. Беларусь Республикасы Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігінің құрамындағы мемлекеттік еңбек инспекциясы Департаментінің басым рөлімен көптеген мемлекеттік органдардың шешімдерін қабылдау негізінде заманауи ақпараттық технологияларды ескере отырып, қазіргі заманғы әдістер мен әдістемелер негізінде статистикалық органдардың объективті ақпараты жатыр. Қазақстанның осындай жүйесімен байланысты мәселелерде де, тәсілдерде де ұқсастықтар байқалады.

Беларусь Республикасының материалдарына мемлекеттік бақылауды, мониторингті, еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау жөніндегі статистикалық ақпаратты жинау және өңдеу жүйесін ұйымдастыру тәжірибесіне талдау жүргізілді. Кілтті модельдер мен әдістемелердің сипаттамасы орындалды, базалық көрсеткіштер мен индикаторлар, есеп беру формалары және деректерді жинау нысандары, алынған мәліметтерді талдаудың қолданыстағы тәсілдері, заманауи технологиялар мен процестерді цифрландыру негізіндегі қолданыстағы ақпараттық жүйенің қолжетімділігі анықталды.

Еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау бағыттары бойынша алынған "объект-субъектілік" талдау нәтижелері деңгей құзыреттілігін (ұлттық, салалық, өңірлік) және мониторингті басқару бойынша статистикалық байқауларды қолдануды, сондай-ақ еңбек жағдайлары, өндірістік жарақаттану, кәсіптік аурушандық және т. б. бойынша бірқатар жылдардағы басты кілтті көрсеткіштердің серпінін камтиды. Алынған мәліметтер негізінде Беларусьте еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау деңгейін статистикалық байқау жүйесін ұйымдастыру бойынша статистиканың басымдылығы мен оның ел Президентіне тікелей бағынуын, сапа менеджменті жүйесін және халықаралық стандарттарды қолдану, цифрландыру негізінде нақты әдістемелердің болуын камтитын нақты әдістемелерді қосатын сипаттамалық ерекшеліктер анықталды және Беларусьтің табысты тәжірибесін Қазақстан Республикасы жағдайында қолдану жөнінде қорытындылар мен ұсыныстар жасалды.

Abikenova Sh., Koval A., Bekmagambetov A.

**INFORMATION AND ANALYTICAL SYSTEM FOR MONITORING LABOR SAFETY
AND HEALTH IN THE REPUBLIC OF BELARUS**

Annotation

The article provides an overview of the experience of state control, monitoring and organization of statistical observations of the state of occupational safety and health of the Republic of Belarus. On the basis of comparative analysis, statistical and monographic methods, general and specific approaches to classifying the distribution of powers of state regulatory bodies, a study was conducted of the methodology for monitoring the level of safety of the labor process in the Republic of Belarus by basic indicators. The decision-making of many government agencies with the dominant role of the State Labor Inspection Department within the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Belarus is largely based on objective information collected by statistical agencies based on modern methods and methods taking into account modern information technologies. There are analogies both in approaches and in problems with such a system in Kazakhstan.

Based on the materials of the Republic of Belarus, the analysis of the experience of the organization of state control, monitoring, collection and processing of statistical information on occupational safety and health was carried out. The description of key models and techniques is carried out, basic indicators and indicators, forms of reporting and data collection, existing approaches to the analysis of the information received, the availability of the current information system based on modern technologies and digitalization of processes are determined.

The obtained results of the «object-subject» analysis in the areas of occupational safety and health include the classification of levels (national, sectoral, regional) and the use of statistical observations on monitoring management, as well as the dynamics over a number of years of priority key indicators on working conditions, occupational injuries, occupational diseases, etc. Based on the data obtained, the characteristic features of the organization of the system of statistical observations of the level of occupational safety and health in Belarus are identified, including the priority of statistics and its direct subordination to the President of the country, the presence of clear methods based on the application of the quality management system and international standards, digitalization, and conclusions and suggestions are made on the application of the successful experience of Belarus in the conditions of the Republic of Kazakhstan.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).5
 ЭОЖ 330.564.2
 FTAMP 06.58.30

А.М. Абишева*, магистрант
 А.А. Сапарова, Э.Ф.К., доцент м.а.
 М.А. Кулбаева, Э.Ф.К., доцент м.а.
 Г.Ж. Азретбергенова, Э.Ф.К., доцент

Қожа Ахмет Ясауи атындағы
 Халықаралық қазақ-түрік университеті,
 Түркістан қ., Қазақстан

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: abisheva.almira@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ ТҰРМЫС ДЕҢГЕЙІ: ТАБЫСТЫҢ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯСЫ

Халықтың өмір сүру деңгейі өркениеттің дамуымен тығыз байланысты, ол халықтың өмір сүру сапасының экономикалық жағын бағалайды және мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік саясатының бағыттары мен басымдықтарын таңдау критерийі болып табылады. Зерттеу әлеуметтік-экономикалық категориясы болып табылатын халықтың тұрмыс деңгейін зерттеуге арналған, оны бағалау үшін қолданылатын көрсеткіштердің әртүрлі жүйелері қарастырылады. Мақалада ресми статистикалық мәліметтер негізінде халықтың өмір сүру сапасы мен деңгейіне республикалық бағалаулар жүргізілді.

Зерттеу статистикалық әдістермен, талдау әдістерімен, сонымен қатар салыстыру әдісімен жүргізілді. 2017-2021 жж. аралығындағы жылдық көрсеткіш бойынша талдау жүргізілді. Бұл мақалада адамдар арасындағы ресурстарды бөлудегі теңсіздік және осы теңсіздіктің ең сенімді көрсеткіші – Джини индексі қарастырылады. Қазақстандағы жан басына шаққандағы ақшалай табыс деңгейі бойынша бөлу көрсеткіштері талданады.

Қазақстан халқының басым бөлігінің табыс деңгейінің төмендігімен қатар ақшалай табысты бөлуде теңсіздіктің артуы байқалады. Джини коэффициентінің өсуі халықтың табыс көлемі бойынша дифференциациясының артып келе жатқанын және оларды бөлуде теңсіздіктің артқанын көрсетеді. Осылайша, зерттеу халықтың өмір сүру деңгейіне және елдегі әлеуметтік-экономикалық тұрақтылыққа олардың бөлінуінде табыстың төмендігінің, айтарлықтай саралануының және теңсіздіктің күшеюінің теріс әсерін көрсетеді.

Кілт сөздер. табыс, орташа ақшалай табыс, табыс теңсіздігі, табыс дифференциациясы, ресурстардың бөлінуі, табыс құрылымы, жалақы, халықтың тұрмыс деңгейі, Джини коэффициенті, қорлар коэффициенті.

Ключевые слова. доход, средний денежный доход, неравенство доходов, дифференциация доходов, распределение ресурсов, структура доходов, заработная плата, уровень жизни населения, коэффициент Джини, коэффициент фондов.

Keywords. income, average monetary income, income inequality, income differentiation, distribution of resources, income structure, wages, standard of living of the population, Gini coefficient, coefficient of resources.

JEL classification: E21, E24, E64, I30, J21, J31.

Кіріспе. Экономиканың инновациялық типте қалыптасуы халықтың әл-ауқатын арттыру мақсатына жету үшін халықтың өмір сүру деңгейін қарастыру мен бағалауға жаңа талаптар қояды. Осыған байланысты халықтың өмір сүру деңгейі мәселесін зерттеу ерекше өзектілікке ие. Халықтың өмір сүру деңгейін бағалаудың іргелі құрамдас бөлігі оның негізгі әлеуметтік-демографиялық топтары бойынша ақшалай кірістердің қалыптасуы мен бөлінуін талдау болып табылады [1]. Кешенді және жүйелі талдау барысында өңірлердегі және республикадағы халықтың ақшалай табыстарының тенденциялары айқындалып, проблемалары айқындалады. Кірістерді сипаттайтын негізгі көрсеткіштердің мониторингі олардың ағымдағы деңгейін бағалауға және халықтың лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету үшін қажетті ресурстардың қажеттілігін ғылыми негіздеуге мүмкіндік береді. Адам әлеуетін дамытудың шарттары мен алғышарттары тек санымен ғана емес, сонымен бірге адамдар арасындағы ресурстардың бөліну сипатымен де анықталады.

Қасым-Жомарт Тоқаев, Қазақстан Республикасының президенті, отандық ірі бизнес өкілдерімен кездесуінде: «Ұлттық табыстың әділ бөлінуі бойынша теңгерімсіздік пен проблеманың бар екені айдан анық. Халықаралық сарапшылар Қазақстан байлығының жартысы 162 адамның ғана қолында екенін растап отыр. Осы ретте халықтың жартысының айлық табысы 50 мың теңгеден аспайды. Бұл – жылына 1300 доллардан сәл ғана асады деген сөз. Мұндай ақшамен өмір сүру мүмкін емес. Бұлай жіктелу мен теңсіздіктің қауіпті екенін айтқан болатынмын. Жағдайды дереу өзгерту керек», - деп жаңа Қазақстанның негізі болуға тиісті жаңа экономикалық саясатты қалыптастыру үшін бірлесіп жұмыс істеуге шақырды [2].

Қазақстан халқының өмір сүру деңгейін талдау үшін біз өмір сүру деңгейінің келесі маңызды әлеуметтік-экономикалық құрамдастарының бірқатарын анықтаймыз: ақшалай табыс және оның бөлінуі, жалдамалы қызметкерлер жалақысының модальдік мөлшері, халықтың ақшалай табыстарының құрылымы және т.б. Халықтың ақшалай табыстары, олардың мөлшері, құрылымы және олардың бөлінуінің саралану көрсеткіштері өмір сүру деңгейінің алғашқы белгілері болып табылады [3].

Мақала мәселесін зерттеу шеңберінде ресми статистикаға талдау жүргізілді. Жұмыс барысында халықтың өмір сүру деңгейі туралы статистикалық ақпаратты талдаудың әртүрлі әдістері қолданылды. Экономикалық процестердің тенденцияларын анықтау үшін уақыттық қатарларды талдау әдісі қолданылды. Вариациялық қатарларды зерттеу негізінде халықтың табыстары мен өмір сүру деңгейін саралау талдауы жүргізілді.

Әдебиеттік шолу. Халық табысының дифференциациясы тақырыбында шетелдік және бірқатар отандық ғалымдар зерттеулер жүргізген. Оның ішінде Лукьянова А. Л. [4] өзінің «Дифференциация заработной платы в России» мақаласындағы зерттеуіне сәйкес ТМД-ның көптеген елдерінде нақты жалақының күрт төмендеуі аясында теңсіздіктің айтарлықтай өсуін байқаған.

Pashchenko O. мен Zharikova O. [5] Украинада жыл сайын табыс дифференциациясының артып жатқандығын және бұл елдің экономикалық дамуын әлсірететіндігін «Population income differentiation under modern condition of economics development» мақаласында жазған. Зерттеу нәтижелері халық табысының көп бөлігін тұтынуға, яғни, азық-түлікке жұмсайтындығын көрсеткен.

Гиззатова А.И., Есенғалиева С.М., Казамбаева А.М. [6] зерттеуіне сәйкес Қазақстанда 2019 жылға дейінгі кезеңде номиналды және нақты өсім байқалса, 2020 жылы бұл көрсеткіштердің өсу қарқынының төмендеуі халық табысының дифференциациясының артуына, кедейлер үлесінің артуына әкелген деген тұжырым жасаған. Республика халқының азық-түліктің негізгі түрлерін орташа тұтынуының ағымдағы деңгейін ұсынылғандармен салыстыру іс жүзінде көрсеткіштерде елеулі ауытқуларды анықтап, республика тұрғындарының тамақтануында теңгерімсіздік бар екенін анықтаған.

Duisenbekova A., Daniłowska, A. [7] Шығыс Қазақстан облысының азық-түлік қауіпсіздігіне баға бере отырып, азық-түлік қауіпсіздігіне төнетін қатерлерді бірі ретінде Шығыс Қазақстан облысындағы үй шаруашылықтары табысының дифференциациясының жоғары деңгейі екенін атап өткен.

Жоғарыда аталған зерттеулер негізінде табыс дифференциациясы мәселесі жалпы ТМД елдеріне тән ортақ мәселе екеніне және барлық елдің экономикалық дамуын әлсірететіндігін, халықтың төмен сапалы азық-түлік пайдалануына әкеліп соғатындығын анықтадық. Дегенмен, аталған тақырып бойынша жүргізілген зерттеулер әлі де жеткіліксіз. Қазақстан халқының тұрмыс деңгейі, табыстың дифференциациясы аясындағы зерттеулердің маңыздылығын арттырып отыр.

Негізгі бөлім. Қазіргі уақытта табыстың төмен деңгейі және олардың шектен тыс дифференциациясы халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайының әлі де шешілмеген мәселелері болып отыр. Зерттелетін 2017-2021 жылдар кезеңдегі елдегі халықтың жан басына шаққандағы ақшалай табысының орташа есеппен бөлінуінің статистикалық мәліметтері көрсеткендей, белгілі бір өзгерістерге ұшыраған (кесте 1).

Халықтың атаулы ақшалай табысы – бұл халықтың ағымдағы тұтынуға, өндірістік қызметке және қорлануға бағытталған ақшалай қаражаттары. Оның шамасы есептеу әдісімен макродеңгейде анықталады және халықтың жалдамалы жұмыс пен өз бетінше жұмыспен қамтылудан түскен ақшалай табыстарын бағалауды (жалақының жасыру мен статистикалық есептілікпен қамтуға келмейтін жұмыс істейтін халықтың санына санап шығумен) және әлеуметтік трансферттердің төлемі қосылады [8]. 2017-2021 жылдар аралығында халықтың атаулы ақшалай табыстарының тек өсу тенденциясы байқалады. 2021 жылы 2017 жылмен салыстырғанда атаулы ақшалай табыстар 56%-ға артқан. Кесте 1-де халықтың атаулы ақшалай табыстары, жалдамалы қызметкерлер жалақысының модальдік мөлшері жайлы ақпарат берілген.

1-кесте

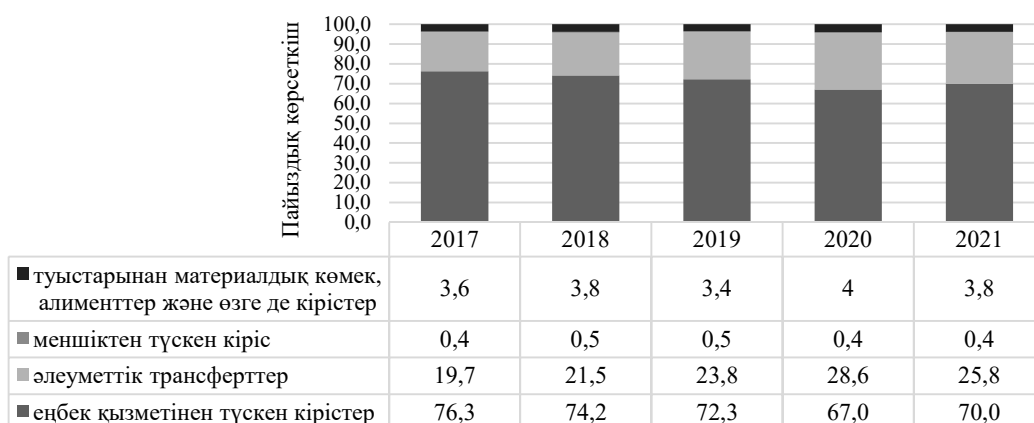
Халықтың орташа ақшалай табыс деңгейі бойынша көрсеткіштері

Көрсеткіштің аты	2017ж.	2018ж.	2019ж.	2020ж.	2021ж.
Халықтың атаулы ақшалай табыстары (бағалау), орташа алғанда бір айда халықтың жан басына шаққанда, теңге	83 710	93 135	104 282	116 126	130 616
Қазақстан Республикасының жалдамалы қызметкерлер жалақысының модальдік мөлшері	Мәлімет жоқ	80 021	58 034	169 792	173 249

Қазақстан Республикасының жалдамалы қызметкерлер жалақысының модальдік мөлшері бойынша мәлімет тек 2018-2021 жылдар үшін берілген. Модальдік жалақы – есептелген жалақы мөлшері бойынша қызметкерлер санын бөлу қатарында жиі кездесетін жалақы өлшемі. Яғни, 2018 жылы ең жиі кездесетін жалақы мөлшері 80 021 тг болса, 2019 жылы бұл көрсеткіш 58 034-тг-ге дейін төмендеп, 2020 жылы бірден 169 792 тг-ге дейін өскенін байқауға болады.

Сурет 1-де халықтың ақшалай табыстарының құрылымы көрсетілген. Халықтың ақшалай табыстары еңбек қызметінен түскен кірістер (жалдамалы жұмыстан түскен кірістер және жалдамалы емес жұмыстан түскен кірістер), әлеуметтік трансферттер (зейнетақы, жәрдемақы, АӘК және тұрғын үйлік көмек, стипендиялар), меншіктен түскен кіріс және туыстарынан материалдық көмек, алименттер және өзге де кірістерден тұрады.

Халықтың ақшалай табыстарының құрылымы

1-сурет. 2017-2021 жж. халықтың ақшалай табыстарының құрылымы

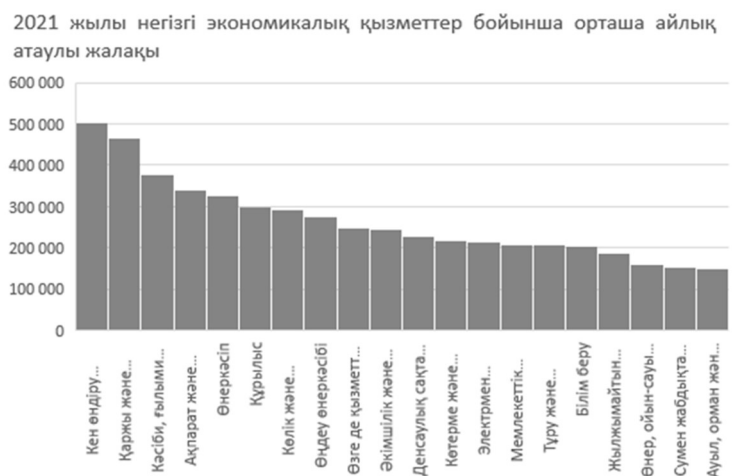
Еңбек қызметінен түскен кірістерге зерттеу кезеңінде төмендеу тенденциясы тән. Оның ішінде 2017-2018 жылдар аралығында жалдамалы жұмыстан түскен кірістер төмендеп, халықтың өз бетінше жұмыстан қамтылудан және кәсіпкерлік қызметтен түскен табысы артқан.

2019-2020 жылдары жалдамалы жұмыстан да, жалдамалы емес қызмет түрлерінен түскен кірістер де төмендеген. 2020 жылы өткен жылмен салыстырғанда еңбек қызметінен түскен кірістер бірден 5,3%-ға төмендеп, әлеуметтік трансферттер 4,8%-ға артқан, сонымен қатар туыстарынан материалдық көмек, алименттер және өзге де кірістер бірден 0,6%-ға артқан. 2021 жылы халықтың ақшалай табыстарының құрылымы өзгергенін байқауға болады. Еңбек қызметінен түскен кірістер артып, әлеуметтік трансферттер және туыстарынан материалдық көмек, алименттер және өзге де кірістер төмендеген.

Сурет 2-де 2021 жылы негізгі экономикалық қызметтер бойынша орташа айлық атаулы жалақы берілген. Зерттеу барысында 2017-2021 жылдар аралығында барлық дерлік экономикалық қызметтер бойынша жалақының қарқынды өсуін байқадық. Тек кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет саласында 2017 жылы 2016 жылмен салыстырғанда 17 %-ға күрт төмендеу байқалады, 2018-2021 жж. аралығында қайта арту тенденциясы тән.

Талданған мерзім кезеңінде ең жоғары жалақы алатын экономикалық қызмет түрлері кен өндіру өнеркәсібі және карьерлер қазу саласы мен қаржы және сақтандыру қызметі, кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет болып табылады. Жалақының ең төмен деңгейі ауыл, орман және балық шаруашылығы қызметінде және сумен жабдықтау, кәріз жүйесі, қалдықтардың жиналуын және таратылуын бақылау салаларында талданған бес жыл көлемінде сақталған. Өнер саласында да төмен жалақы байқалады, барлық экономикалық қызмет түрлері бойынша орташа айлық атаулы жалақы өскен болса, өнер саласында ғана 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда орташа айлық атаулы жалақы 1,22%-ға төмендеген. Сонымен қатар, денсаулық сақтау және білім беру салалары 2017-2020 жж.аралығында төмен жалақы байқалса, 2021 жылы экономикалық қызметтер арасындағы ең үлкен өсім көрсеткен екі сала болып отыр. 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда, денсаулық сақтау саласындағы өсім 29,7%, ал білім беру саласындағы өсім 24,1% [9].

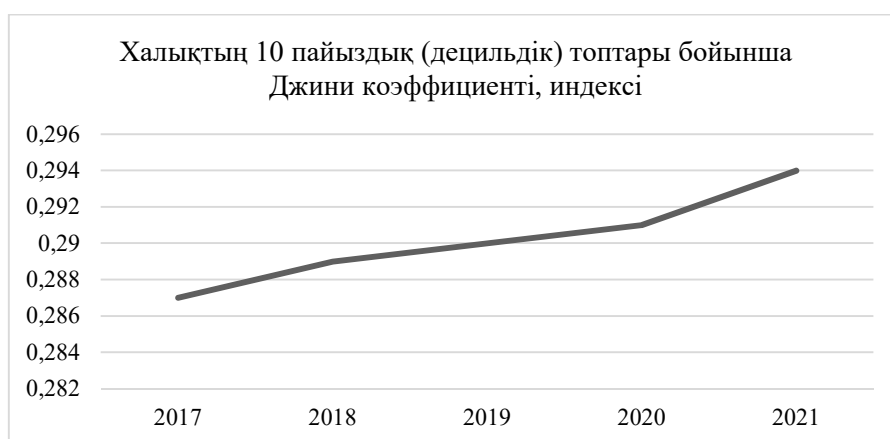
Жоғарыдағы мәліметтерге сәйкес, Қазақстанда жалақының сала аралық ішкі теңсіздігінің бар екендігін көрдік. Халықтың басым көпшілігі үшін жалдамалы қызмет тартымды болып отыр. Қазақстанда жұмыспен қамтылу статистикалық жинағының мәліметіне сәйкес, жалдамалы қызметкерлер саны 6,7 млн. адамды құрайды, яғни, халықтың 76,2%-ы. Ал өзін-өзі жұмыспен қамтығандар саны – 2,1 млн. адамды бұл халықтың 23,8% құрайды [10]. Бұл деректерден халықтың аз ғана бөлігінде аталған кірістердің шоғырланғанын анық байқауға болады.

2-сурет. 2021 жылы негізгі экономикалық қызметтер бойынша орташа айлық атаулы жалақы

Кедейлікті азайту мен кірістерді бөлуді теңестіру мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының маңызды қызметтері. Бұл қызметтің тиімділігін көрсететін индикаторлар кірістерді халықтың 20% топтары бойынша бөлу, Джини коэффициенті, қорлар коэффициенті болып табылады.

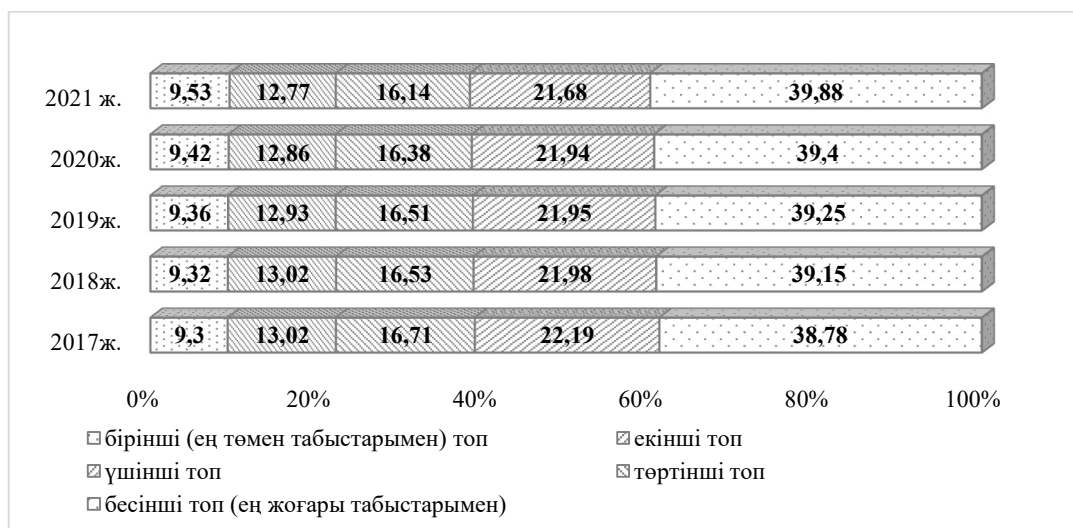
Халық табыстарын бөлудің интегралды халықаралық көрсеткіші – Джини индексі – халықтың әртүрлі топтары арасындағы ақшалай табыстардың жалпы көлемінің шоғырлануын сипаттайды. Егер кірістер біркелкі бөлінсе, онда көрсеткіш 0-ге тең болады, егер бәрі бір адамға тиесілі болса, онда - 1. Жалпы алғанда, Джини коэффициенті неғұрлым төмен болса, соғұрлым жақсы, елдегі экономикалық теңсіздік азаяды. Қазақстан халқының 10 пайыздық топтары бойынша Джини коэффициенті сурет 3-те берілген.

3-сурет. 2017-2021 жылдар аралығындағы Джини коэффициенті

Қорлар коэффициенті (табысты саралау коэффициенті) – әлеуметтік стратификация дәрежесін сипаттайды және ең жоғары табысы бар халықтың 10%-ы мен ең төменгі табысы бар халықтың 10%-ының ақшалай табыстарының орташа деңгейлерінің арақатынасы ретінде анықталады.

Ресми статистикалық деректерге сүйене отырып, кірістерді халықтың 20% топтары бойынша бөлу арқылы талдасақ, Қазақстанда ақшалай табысты бөлудегі теңсіздіктің артуы байқалады (сурет 4).

4-сурет. 2017-2021 жылдары халықтың ақшалай табыстарының жалпы көлемін бөлу көрсеткіштері

Халықтың ақшалай табыстарының жалпы көлемінің бөлінуін талдау айтарлықтай дифференциацияның болуын көрсетті. Осылайша, 2021 жылғы мәлімет бойынша халықтың барлық ақшалай кірістерінің 39,88%-дан астамы ең жоғары табысы бар халықтың бесінші тобына тиесілі. Айта кету керек, алғашқы үш топ, яғни бұл жалпы халықтың 60%-ы ақшалай табыстың 38,44%-ын ғана құрайды, ал қалған 40%-ы барлық табыстың 61,56%-ына ие.

Қазақстанда жылдан жылға Джини коэффициентінің өсімі байқалады, бұл халықтың табысы бойынша дифференциациясының күшеюін және оларды бөлудегі теңсіздіктің күшеюін көрсетеді, бұл әлеуметтік шиеленіс туғызады.

Зерттелетін кезеңдегі қорлар коэффициенті 2017 жылғы 5,9-дан 2021 жылы 6-ға дейін өсті. Қорлар коэффициенті 10-ға жеткенде, қауіпсіздіктің шекті шегі орнайды, одан тыс әлеуметтік толқулар үшін жағдайлар жасалады деп саналады.

Қорытынды. Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасы халқының тұрмыс деңгейінің негізгі көрсеткіштерін талдау біршама өзгерістер мен өсу тенденциясын көрсеткенімен, бірқатар проблемаларды да көрсетті. Халықтың тұрмыс деңгейі халықтың жалпы әл-ауқатын сипаттайтын ажырамас көрсеткіш болып табылады. Орта есеппен жан басына шаққандағы ақшалай табыс өсіп келеді, бірақ оларды бөлуде белгілі бір теңсіздіктер бар. Қазіргі кезде халықтың ақшалай табысының негізгі көзі еңбек қызметінен түсетін табыс болып табылады.

Қазақстан халқының басым бөлігінің табыс деңгейінің төмендігімен қатар ақшалай табысты бөлуде теңсіздіктің артуы байқалады. Джини коэффициентінің өсуі халықтың табыс көлемі бойынша дифференциациясының артып келе жатқанын және оларды бөлуде теңсіздіктің артқанын көрсетеді.

Осылайша, зерттеу халықтың өмір сүру деңгейіне және елдегі әлеуметтік-экономикалық тұрақтылыққа олардың бөлінуінде табыстың төмендігінің, айтарлықтай саралануының және теңсіздіктің күшеюінің теріс әсерін көрсетеді. Халықтың өмір сүру сапасын жақсарту және қоғамның әл-ауқатының өсуі үшін ең алдымен өндіріс пен кәсіпкерлікті дамытуға негізделген мемлекеттің тиімді әлеуметтік саясаты қажет.

Қазақстан экономикасының дамуының қазіргі кезеңінде халықтың өмір сүру деңгейінің мәселелері және оны анықтайтын факторлар динамикасы, өзектілігін жоғалтпайды, керісінше, олардың маңыздылығы арта түседі. Өмір сүру деңгейін көтеру экономикалық өсудің нәтижесі ғана емес. Азаматтардың өмір сүру деңгейінің төмендеуі экономикадағы реформалар мен дағдарыс кезеңдерінде сөзсіз көрінеді, бірақ оның құлдырау тереңдігі республикалық және аймақтық деңгейде реттелетін процесс. Сондықтан, ең алдымен, адам, оның әл-ауқаты, физикалық және әлеуметтік денсаулығы орталық орын алатын өндіріс пен кәсіпкерлікті дамытуға негізделген мемлекеттің тиімді әлеуметтік саясаты қажет. Тек осы жағдайда ғана қоғамның әл-ауқатының сапалы жаңа үлгісін құруға болатын экономикалық негіз қалыптасады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ильин А., Ильина Г. О материальном стимулировании труда в сельском хозяйстве // Человек и труд. – 2007. – № 5. – С. 52-55.
2. Президент бизнес өкілдерімен кездесті [Электронды ресурс] // Qazaqstan республикалық телерадиокорпорациясы [web-портал]. – 2022. – URL: <https://qazaqstan.tv/news/151813/>
3. Уровень жизни населения РК: рейтинги, показатели и дифференциация // Strategy2050 обзорно-аналитический портал [web-портал]. – 2022. – URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/52056/>
4. Лукьянова А.Л. Дифференциация заработных плат в России. Журнал НЭА, (12). – 2011. – С. 124-147.
5. Pashchenko O., Zharikova O. Population income differentiation under modern condition of economics development. Bioeconomics and Agrarian Business. – 2021. – 12(1). – <https://doi.org/10.31548/bioeconomy2021.01.002>.
6. Гиззатова А.И., Есенғалиева С.М., Казамбаева А.М. Взаимосвязь располагаемого дохода и качества питания населения Республики Казахстан. Economics: the strategy and practice. – 2021. – 16(4). – С. 218-229. – <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-218-229>.
7. Duisenbekova A., Daniłowska A. Assessment of Food Security in the East Kazakhstan Region. Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie - Problemy Rolnictwa Światowego. – 2021. – 21(3). – С. 4-13. – <https://doi.org/10.22630/prs.2021.21.3.9>.
8. Статистика бойынша әдіснамалық ережелер. Төртінші басылым, толықтырылған (қазақ тілінде). – 494 б.
9. Тұрмыс деңгейі статистикасы // Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы [web-портал]. – 2022. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/64/publication>.
10. Статистикалық жинақтар // Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы [web-портал]. – 2022. – URL: <https://www.stat.gov.kz/edition/publication/collection>.

REFERENCES

1. Il'in A., Il'ina G. O material'nom stimulirovani i truda v sel'skom hozjajstve // Chelovek i trud. – 2007. – № 5. – S. 52-55 [in Russian].
2. Prezident biznes okilderimen kezdesti // Kazakstan respublikalyk teleradiokorporasiyası [web-portal]. – 2022. – URL: <https://kazakstan.tv/news/151813/> [in Kazakh].
3. Uroven' zhizni naselenija RK: rejtingi, pokazateli i differenciacija // Strategy2050 obzorno-analiticheskij portal [web-portal]. – 2022. – URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/52056/> [in Russian].
4. Luk'janova, A. L. Differenciacija zarabotnyh plat v Rossii. Zhurnal NJeA. – (12). – 2011. – S. 124-147 [in Russian].
5. Pashchenko O., Zharikova O. Population income differentiation under modern condition of economics development. Bioeconomics and Agrarian Business. – 2021. – 12(1). – <https://doi.org/10.31548/bioeconomy2021.01.002>.
6. Gizzatova A.I., Esengalieva S.M., Kazambaeva A.M. Vzaimosvjaz' raspolagaemogo dohoda i kachestva pitaniya naselenija Respubliki Kazahstan. Economics: the strategy and practice. – 2021. – 16(4). – S. 218-229. – <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-218-229> [in Russian].
7. Duisenbekova A., & Daniłowska A. Assessment of Food Security in the East Kazakhstan Region. Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie - Problemy Rolnictwa Światowego. – 2021. – 21(3). – S. 4-13. – <https://doi.org/10.22630/prs.2021.21.3.9> [in Russian].
8. Statistika bojnsha adısnamalyk erezherler / Tortınshı basylım, tolyqtyrylgan /kazak tilinde / 494 b. [in Kazakh].
9. Tırmys deñgeji statistikasy // Qazaqstan Respublikasy Strategijalyq zhosparlau zhane reformalar agenttigi Ұлттық статистика bjurosy [web-portal]. – 2022. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/64/publication> [in Kazakh].
10. Statistikalık zhinaktar // Kazakstan Respublikasy Strategijalyq zhosparlau zhane reformalar agenttigi Ұлттық статистика bjurosy [web-portal]. – 2022. – URL: <https://www.stat.gov.kz/edition/publication/collection> [in Kazakh].

Абишева А.М., Сапарова А.А., Кулбаева М.А., Азретбергенова Г.Ж.

**УРОВЕНЬ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ КАЗАХСТАНА:
ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ДОХОДОВ**

Аннотация

Уровень жизни народа тесно связан с развитием цивилизации, он оценивает экономическую сторону качества жизни народа и является критерием выбора направлений и приоритетов экономической и социальной политики государства. Исследование предназначено для изучения уровня жизни населения, являющегося социально-экономической категорией, и рассмотрены различные системы показателей, используемые для его оценки. В статье на основе официальных статистических данных проведены республиканские оценки качества и уровня жизни населения.

Исследование проводилось с использованием статистических методов, аналитических методов, а также методом сравнения. 2017-2021 Мы проанализировали годовой индекс между В данной статье рассматривается неравенство в распределении ресурсов между людьми и самый надежный индикатор этого неравенства - индекс Джини. Проанализированы показатели распределения по уровню денежных доходов на душу населения в Казахстане.

Помимо низкого уровня доходов большинства населения Казахстана, наблюдается рост неравенства в распределении денежных доходов. Увеличение коэффициента Джини свидетельствует об усилении дифференциации населения по доходам и увеличении неравенства в их распределении. Таким образом, исследование показывает негативное влияние низких доходов, значительной дифференциации и усиления неравенства в их распределении на уровень жизни населения и социально-экономическую стабильность в стране.

Abisheva A., Saparova A., Kulbayeva M., Azretbergenova G.

**STANDARD OF LIVING OF THE POPULATION OF KAZAKHSTAN:
DIFFERENTIATION OF INCOME**

Annotation

The standard of living of the people is closely related to the development of civilization, it evaluates the economic side of the quality of life of the people and is a criterion for choosing the directions and priorities of the economic and social policy of the state. The study is designed to study the standard of living of the population, which is a socio-economic category, and various systems of indicators used for its assessment are considered. In the article, on the basis of official statistical data, republican assessments of the quality and level of life of the population were conducted.

The research was carried out using statistical methods, analytical methods, and also the method of comparison. 2017-2021 We analyzed the annual index between This article examines inequality in the distribution of resources between people and the most reliable indicator of this inequality - the Gini index. Indicators of distribution by the level of monetary income per capita in Kazakhstan are analyzed.

In addition to the low income level of the majority of the population of Kazakhstan, there is an increase in inequality in the distribution of monetary income. The increase in the Gini coefficient indicates the increasing differentiation of the population in terms of income and the increase in inequality in their distribution. Thus, the study shows the negative impact of low income, significant differentiation and increasing inequality in their distribution on the standard of living of the population and socio-economic stability in the country.

З.А. Арынова*, э.ғ.к, доцент¹

Л.К. Кайдарова, э.ғ.к, доцент²

Ш.Ж. Рахметуллина, аға оқытушы³

Е.А. Жусупов, PhD⁴

Инновациялық Еуразия университеті,

Павлодар қ., Қазақстан¹

Алматы менеджмент университеті,

Алматы, Қазақстан²

Академик Қ.И. Сәтбаев атындағы

Екібастұз инженерлік-техникалық институты,

Екібастұз қ., Қазақстан³

Esil University, Астана қ., Қазақстан⁴

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: zaryn24@mail

ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ АҒЫМДАҒЫ ЖАЙ-КҮЙІ МЕН ДАМУ ҮРДІСІН БАҒАЛАУ

Мақалада ауыл шаруашылығын тиімді дамыту кез-келген мемлекеттің экономикасы үшін елдің азық-түлік қауіпсіздігі мәселелерін шешудегі маңызды міндет болып табылатындығы атап өтілген.

Мақалада Павлодар облысының ауыл шаруашылығының қазіргі жай-күйіне жүргізілген талдамалық бағалау нәтижелері көрсетілді. Бұл ретте мақалада Павлодар облысы экономикасының аграрлық секторының үдемелі және орнықты дамуы агроөнеркәсіптік кешеннің дамуын реттеу және қолдау бойынша мемлекет жүргізіп отырған саясаттың қорытындысы болып табылатыны атап көрсетілген. Алынған нәтижелер өңірлік АӨК жұмыс істеуіне осы кешеннің тиімді дамуына ықпал ететін және сонымен бірге оны тежейтін көп бағытты факторлардың тұтас жүйесі әсер ететінін көрсетеді. Соңғыларының АӨК салаларының жұмыс істеу нәтижелілігіне әсері басым екенін атап өткен жөн. Бұл жағдай осы саланы мемлекеттік қолдаудың тиімділігін едәуір төмендетеді және осы факторлардың теріс әсерін жеңуге мемлекеттік ресурстарды шоғырландыру қажеттілігін негіздейді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы мынада: алынған нәтижелер, нақты ұсыныстар түрінде ұсынылған негізгі тұжырымдар аймақтағы ауыл шаруашылығы саласының тиімділігін арттыру және басқарудың әртүрлі деңгейлерінде агроөнеркәсіптік кешенді қолдау жөніндегі іс-шараларды іске асыру кезінде теориялық және ғылыми-әдістемелік негіздер ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Кілт сөздер: *агроөнеркәсіптік кешен, жалпы өнім, мал шаруашылығы, егіс алқабы, өнімділік, өсімдік шаруашылығы, ауыл шаруашылығы, ауыл шаруашылығы өнімі, ауыл шаруашылығы кәсіпорны, ауыл шаруашылығы қалыптасуы.*

Ключевые слова: *агропромышленный комплекс, валовая продукция, животноводство, посевная площадь, продуктивность, растениеводство, сельское хозяйство, сельскохозяйственная продукция, сельскохозяйственное предприятие, сельскохозяйственное формирование.*

Keywords: *agro-industrial complex, gross output, animal husbandry, acreage, productivity, crop production, agriculture, agricultural products, agricultural enterprise, agricultural formation.*

Кіріспе. Қазақстан басым саласының бірі ауыл шаруашылығы - елдің азық-түлік және экономикалық қауіпсіздігін, сондай-ақ ауылдық аумақтардың Еңбек және қоныстану әлеуетін қалыптастыратын экономиканың маңызды секторларының бірі болып табылады.

Агроөнеркәсіптік кешеннің тұрақты дамуын қамтамасыз ететін маңызды факторлардың бірі ауылшаруашылық өнімдерін өндіру мен өңдеудің экономикалық тиімділігіне бағдарлау болып табылады, бұл жерді, еңбекті, материалдық және шикізат ресурстарын ұтымды және кешенді пайдалануды көздейді. Ресурстардың негізгі түрлерін тиімді пайдалануға ықпал ететін аумақтық аспектіде ұтымды дамуға ерекше рөл беріледі.

Аграрлық саясаттың басым бағыттарының бірі-меншік пен басқарудың алуан түрлі нысандарын еркін дамыту. Экономикалық еркіндік, экономикалық жауапкершілік, әсіресе өз жұмысының түпкілікті нәтижесін басқару еркіндігі неғұрлым көп болса, тиімді басқару мотивациясы соғұрлым күшті болады.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздігі кезеңінде елдің агроөнеркәсіптік кешенінде елеулі нәтижелерге қол жеткізілді: нарықтық қатынастар базасында өндірістің тұрақты өсуі байқалады,

Еңбек өнімділігі мен өнімділігі артады, негізгі қорларды жаңарту және саланың инфрақұрылымын қалпына келтіру жүргізіледі, негізгі азық-түлік өнімдері бойынша Өзін-өзі қамтамасыз етуге қол жеткізілді, дәнді, майлы дақылдар, балық шаруашылығы өнімдері экспортының айтарлықтай өсуі байқалды. Ауылшаруашылық құрылымдарының құрылымында да айтарлықтай өзгеріс болды. Қазіргі уақытта ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі өндірушілері шаруашылықтардың үш санаты болып табылады: ауыл шаруашылығы кәсіпорындары (шаруашылық серіктестіктері, өндірістік кооперативтер, акционерлік қоғамдар және т. б.); шаруа немесе фермер қожалықтары; халық шаруашылықтары.

Қазақстанның ДСҰ кіруіне, саланы мемлекеттік реттеу мен жаңғыртудың жаңа құралдарын қолдану қажеттілігіне байланысты сыртқы және ішкі ортаның өзгерген жағдайларында ҚР агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың жаңа салалық бағдарламасы (АӨК) әзірленді: Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2018-2021 жылдарға арналған бағдарламасы (Агробизнес-2021). [1]

Ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеу ҚР аграрлық саясатының құрамдас бөлігі болып табылады және ауыл шаруашылығының экономиканың басқа салаларымен тауар алмасуындағы баламасыздықтың салдарын айтарлықтай төмендетуге, агроөнеркәсіптік өндірістің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Экономиканың аграрлық секторын мемлекеттік реттеудің тиімді әдістері қолданылатын елдерде агроөнеркәсіптік өндірістің техникасы мен технологияларын жаңғырту анағұрлым белсенді қарқынмен жүзеге асырылады, халықты азық-түлікпен қамтамасыз етудегі нысаналы параметрлер және ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің жоғары бәсекеге қабілеттілігі қамтамасыз етіледі.

Бұл мақаланың мақсаты аймақтық деңгейде ауыл шаруашылығының тиімділігін арттыру бойынша әдістемелік және практикалық ұсыныстарды әзірлеу болып табылады.

Аталған мақсатқа жету үшін Павлодар облысындағы ауыл шаруашылығы өндірісінің жай-күйіне экономикалық бағалау жүргізілді, бұл саланың күшті және әлсіз жақтарын анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеудің әдіснамалық негізін мынадай жалпы ғылыми тәсілдер құрайды: экономикалық-статистикалық, дерексіз-логикалық, құрылымдық-функционалдық талдау, бұл өңірлік агроөнеркәсіптік кешенді күрделі, тұтас, дамушы жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік берді.

Әдебиеттік шолу. Ауыл шаруашылығының тиімді жұмыс істеу мәселелері, оны мемлекет тарапынан реттеудің бағыттары мен әдістері аграрлық ғалымдардың назарында. Мұндай проблемаларға мемлекеттің аграрлық салаға араласуына қаншалықты жол берілетінін, ол нарықтық өзін-өзі реттеу тетіктерін толықтыра ма немесе бұрмалай ма, біздің елімізде Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың ықтимал бағыттары мен қажетті ауқымы қандай болуы мүмкін екенін бағалау жатады.

Қазіргі заманғы аграрлық саясатты жетілдірудің осы және басқа міндеттерін шешуді В.Р.Боев, Ю.И.Бершицкий, В.Н.Боробов, В.В.Кузнецов, Г.И.Макин, В.В.Милосердов, А.Б.Петриков, В.Д.Руднев, Е.С.Савченко, Е.В.Серова, А.Н.Тарасов, Л.Х.Усенко, И.Г.Ушачев, А.А.Шутьков және әртүрлі ғылыми мектептер мен бағыттарға жататын басқа зерттеушілер.

Мемлекет қайраткерлерінің ғылыми мектебінің өкілдері (В.Р. Боев, В.В. Милосердов, А.А. Шутьков және т.б.) өздерінің зерттеулері мен ұсыныстарында мемлекеттің рөлін, либералды (В.Май, Е.Б.Серова, Е.Ясин және т. б.) - мемлекеттің экономикадағы ең төменгі рөлін қорғады және нарықтық күштердің өзін-өзі реттейтін әрекеттеріне баса назар аударды.

Аграрлық өндірісті мемлекеттік реттеудің аймақтық мәселелері и. в. Апарин, С.С.Вороков, С.М.Климов, А.И.Костява, В.Н.Лексин, О.В.Прущак, Е.И.Роговский, Х.А.Чертов және басқалардың еңбектерінде қарастырылған.

Отандық АӨК дамуының теориялық және әдіснамалық мәселелерін зерттеуге қазақстандық ғалымдардың еңбектері арналды: А.А.Абишев, С.А.Абдильдин, Н.А.Алдабергенов, К.К.Абуов, Ж.Б.Балапанов, К.М.Бельгибаев, И.Ю.Бенке, В.В.Гигорук, Т.И.Есполов [2], А.Ж. Исаков [3], А.К.Қошанов, А.Б.Молдашев [4], А.А.Сатыбалдина, О.Сабден, А.Н.Саханова [5], Ж.Ж.Сүлейменов [6] және т.б.

Осы авторлардың жұмыстары тұжырымдамалық тәсілдерді, әдістемелік және әдіснамалық негіздерді, сондай-ақ мемлекеттің белсенді араласуымен ауыл шаруашылығындағы шаруашылық қызметтің экономикалық тетігін қалыптастырудың негізгі жолдары мен бағыттарын ашады.

Негізгі бөлігі. Қазіргі кезеңде өңірлік ауыл шаруашылығының табысты жұмыс істеуінің маңызды шарттарының бірі оны дамытудың экономикалық стратегиясын әзірлеу болып табылады.

Өңірлік ауыл шаруашылығын стратегиялық басқару өндірістік-өткізу қызметін экономикалық бағалауға, болжамды үрдістерге және салада жұмыс істейтін шаруашылық жүргізуші субъектілерді дамытудың нақты перспективаларын айқындауға негізделеді. Нарықтық қатынастар өмір сүру және одан әрі тұрақтандыру стратегиясын іздеуді ғана емес, сонымен қатар ауылшаруашылық өнімдерін өндіру мен сатудың бүкіл жүйесін дамытуды қажет етті.

Ауыл шаруашылығы Павлодар облысының экономикасында экономикалық әлеует пен өңір үшін өмірлік маңызы бар ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру шоғырланған өнеркәсіппен қатар шешуші рөл атқарады. Агроөнеркәсіптік кешенді тиімді дамыту тұтастай алғанда өңірдің орнықты дамуының, еңбек өнімділігін арттырудың және халықтың өмір сүру деңгейін арттырудың факторларының бірі болып табылады.

Павлодар облысының ауыл шаруашылығын SWOT-талдау нәтижелері 1 кестеде келтірілген.

1-кесте

Павлодар облысының ауыл шаруашылығын SWOT-талдау*

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
<p>Өндірістік әлеуеттің болуы Су ресурстарымен қамтамасыз етілуі жайылмалы және жайылмалы шалғындардың болуы Мал шаруашылығы өнімі өндірісінің тұрақты өсуі облыс халқының ет, сүт, картоп, көкөніс және ұн сияқты азық-түліктің негізгі түрлерімен толық қамтамасыз етілуі</p>	<p>Өндірістің ұсақ тауарлығы Ауыл шаруашылығы техникасы мен жабдықтарының физикалық және моральдық тозуы Асыл тұқымды малдың төмен үлесі азықтық базаның жеткіліксіздігі ауыл шаруашылығы өндірісіндегі қазіргі заманғы инфрақұрылымның дамымауы Көптеген ауылшаруашылық құрылымдарында негізгі және айналым қаражаттарының жетіспеушілігі</p>
Мүмкіндіктер	Қауіптер
<p>Агроөнеркәсіптік кешеннің әлеуетін толық пайдалану бәсекеге қабілетті өнім өндіру Ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігін арттыру АӨК дамыту бойынша көзделген шараларды іске асыру (сүт-тауар фермасын, бордақылау алаңдарын, қолдан ұрықтандыру пункттерін және т. б. салу)</p>	<p>Құрғақшылық пен табиғи апаттарға байланысты облыстың азық-түлік қауіпсіздігіне қауіп төндіреді Кепіл мүлкінің болмауына байланысты инвестицияларды тартудағы қиындықтар Жануарлардың аса қауіпті ауруларының өршуі Ауылшаруашылық жануарларының өнімділігі төмен технологиялық жабдықтардың жоғары моральдық және физикалық тозуы</p>

* Кестені авторлар құрастырған

Алайда ЖӨӨ құрылымында ауыл шаруашылығының үлесі 2 кестенің деректеріне сәйкес 2020 жылы 4,9% шамалы болып табылады.

2-кесте

Павлодар облысының ЖӨӨ салалық құрылымы*

Көрсеткіштер	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	2021 жыл
Павлодар облысының ЖӨӨ-барлығы, оның ішінде:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ауыл шаруашылығы	5,8	4,5	3,9	3,6	4,9
Өнеркәсіп	39,8	42,2	42,5	41,5	41,3
Құрылыс	3,9	4,8	3,7	3,8	4,2
Сауда	9,9	8,9	18,8	15,0	12,0
Көлік және байланыс	18,7	14,9	8,4	11,9	11,2
Басқа қызметтер	21,9	24,7	22,7	24,2	26,4

*Кестені авторлар Павлодар облысының статистика Департаментінің деректері негізінде құрастырады, www.pavlodar.stat.gov.kz

Павлодар облысының статистика департаментінің деректері бойынша 2 кестеде ұсынылған 2022 жылдың басында өңірде 6283 ауыл шаруашылығы құрылымдары тіркелді, оның ішінде 590 заңды тұлғалар (шаруашылық серіктестіктер мен акционерлік қоғамдар, өндірістік кооперативтер), 3527 шаруа (фермер) қожалықтары. Бұдан басқа, өңірде 3 кестенің деректеріне сәйкес кенттердің, ауылдардың, ауылдық округтердің 66435 үй шаруашылықтары бар.

**Павлодар облысының Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілер
2022 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша**

Көрсеткіштер	Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары-занды тұлғалар	Жеке кәсіпкерлер	Шаруа немесе фермер қожалықтары	Кенттердің, ауылдардың, ауылдық округтердің үй шаруашылықтары
Павлодар облысы	590	2166	3527	66435
Павлодар қ.а.	135	166	93	6816
Ақсу г.а.	47	229	222	5689
Екібастұз г.а.	42	143	310	4827
Актоғай ауданы	23	102	241	3418
Баянауыл ауданы	28	178	488	6241
Железин ауданы	51	107	196	4987
Ертіс ауданы	41	147	300	5045
Тереңкөл ауданы	46	99	256	6117
Аққулы ауданы	14	188	235	3339
Май ауданы	24	177	212	2843
Павлодар ауданы	58	202	565	7351
Успен ауданы	30	146	226	3862
Шарбақты ауданы	51	282	183	5900

*Кестені авторлар Павлодар облысының статистика Департаментінің деректері негізінде құрастырады, www.pavlodar.stat.gov.kz

Бұл ретте ауыл шаруашылығы құрылымдарының ең көп саны Павлодар ауданында тіркелді - облыс бойынша жалпы санының 13,1%. Железин ауданындағы ең төмен көрсеткіш - облыстық көрсеткіштен 5,6%.

Ауыл шаруашылығын сипаттайтын негізгі макроэкономикалық көрсеткіштердің бірі - жыл басынан аяғына дейін аяқталмаған өндіріс құнының өзгеруін ескере отырып, Өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығында жасалған өнімдер мен қызметтердің жалпы құнын көрсететін ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы өндірісі.

Өсімдік шаруашылығының жалпы өнімі өсімдік шаруашылығындағы аяқталмаған өндіріс құнының басынан бастап өзгеруін ескере отырып, ағымдағы жылғы егіннен (дәнді, бұршақ және майлы дақылдар, тамыр және түйнек дақылдары, темекі, көкөністер мен бақша дақылдары, жемістер мен жидектер, Жемшөп дақылдары, гүлдер және басқа да өсімдік шаруашылығы өнімдері) алынған барлық ауыл шаруашылығы дақылдарының құнын көрсетеді. жыл соңы.

Павлодар облысында ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірудің негізгі бағыттары астық, ет, сүт, жұмыртқа, картоп және көкөністер, қайта өңдеу өнімдері болып табылады. Бұл көрсеткіштің динамикасы 4 кестеде келтірілген.

Ауыл шаруашылығы өнімінің жалпы көлемі

Көрсеткіштер	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	2021 жыл	01.01.2022 жылға
1	2	3	4	5	6	7
Ауыл шаруашылығы өнімінің (көрсетілетін қызметтерінің) ағымдағы бағадағы жалпы шығарылымы, миллион теңге, оның ішінде:	171,0	204,0	228,0	236,0	301,0	171,0
- өсімдік шаруашылығының жалпы өнімі, миллион теңге	84,0	104,0	112,0	108,0	125,0	84,0
жалпы көлемдегі үлес, пайыз	49,1	51,0	49,1	45,8	41,5	49,1

1	2	3	4	5	6	7
- мал шаруашылығының жалпы өнімі, миллион теңге	88,0	100,0	116,0	129,0	149,0	88,0
жалпы көлемдегі үлес, пайыз	171,0	204,0	228,0	236,0	301,0	171,0
Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің (көрсетілетін қызметтерінің) нақты көлемінің индексі, өткен жылға пайызбен,%	105,1	107,3	103,9	100,0	102,9	107,6
Жалпы өнімнің нақты көлемінің индексі	111,5	107,6	104,0	96,0	103,0	113,5
өсімдік шаруашылығы, өткен жылға пайызбен	99,2	107,0	103,8	104,0	102,0	102,6

*Кестені авторлар Павлодар облысының статистика Департаментінің деректері негізінде құрастырады, www.pavlodar.stat.gov.kz

Кестенің мәліметінше, 2021 жылы ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің көлемі 301,0 миллиард теңгені құрады, бұл өткен жылғы деңгейден 65,0 миллиард теңгеге немесе 27,5 пайызға артық және 2017 жылғы базистік деңгейден 1,8 есе артық. Бұл өсім есепті жылы өсімдік шаруашылығының жалпы көлемін де, мал шаруашылығының жалпы көлемін де ұлғайтумен қамтамасыз етілді. Осылайша, 2021 жылы өсімдік шаруашылығының жалпы көлемі 17,0 миллиард теңгеге немесе өткен жылғы деңгейден 15,7 пайызға асып, 2017 жылғы деңгейден 1,5 есе асып түсті.

Мал шаруашылығының жалпы көлемі абсолютті мәнде едәуір – 20 миллиард теңгеге немесе 2020 жылғы деңгейге 15,5 және 2017 жылғы деңгейге 1,7 есеге ұлғайды.

Ауыл шаруашылығының құрылымы екі негізгі бағыттан тұрады: өсімдік шаруашылығы және мал шаруашылығы. Олар ауылшаруашылық өнімдері мен ауылшаруашылық шикізатының барлық түрлерін өндіреді.

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы көлемінің құрылымын талдау мал шаруашылығы өнімдерінің үлесі басым екенін көрсетеді.

Павлодар облысының ауыл шаруашылығы өнімінің жалпы шығарылымының жалпы республикалық көрсеткіштегі үлесі елеусіз болып табылады - 2019 жылы бес пайыздан аз. Өсімдік шаруашылығының жалпы өнімінің үлесі республика бойынша жалпы өсімдік шаруашылығы өнімінің жалпы көлемінің 3,8% құрады. 2019 жылы мал шаруашылығы өнімдерінің үлесі өсімдік шаруашылығының ұқсас көрсеткішінен 1,7 пайыздық тармаққа жоғары болды, 2019 жылы 5,5 пайызды құрады.

Бұл ретте ауыл шаруашылығы өнімінің жалпы шығарылымының нақты көлемінің индексі 2021 жылы республикалық көрсеткіштен асып түсті. Шаруа қожалықтарының санаттары бойынша ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы көлемінің құрылымы талданатын кезеңде айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Мәселен, 2021 жылы халық шаруашылықтарының үлесі басым болды, ол 46 пайызды құрады, бұл 2015 жылғы деңгейден 26,2 пайыздық тармаққа аз, бұл көрсеткіш 72,3 пайызды құрады. Соңғы бес жылдағы шаруашылықтардың осы санатының үлесі басым болды, үдемелі төмендеу тенденциясымен сипатталады.

Ауыл шаруашылығы өнімінің жалпы көлемінің үштен бірінен астамы шаруа (фермер) қожалықтарының үлесіне тиді-2021 жылы 34,1 пайыз. Бұл ретте шаруашылықтардың осы санатындағы үлестің динамикасы біркелкі емес сипатқа ие болды.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары – заңды тұлғалардың үлесі 2021 жылы – ауыл шаруашылығы өнімінің жалпы көлемінің 19,9% құрады, бұл тиісінше 2019 және 2015 жылдардағы деңгейден 5,0 және 10,8 пайыздық тармаққа асып түсті.

Павлодар облысының мал шаруашылығы бірнеше рет құлдырау мен өрлеу кезеңдерін бастан өткерді. Облыста ірі қара малдың ең көп саны 1989 жылы – 770,2 мың бас, қой мен ешкі – 1975 жылы (1678,2 мың бас), шошқа – 1991 жылы (145,8 мың бас), жылқы – 1994 жылы (125,2 мың бас), құс – 1992 жылы (3945 мың бас).

2017-2021 жылдардағы мал шаруашылығының негізгі көрсеткіштері төмендегі 5 кестеде келтірілген.

Кестенің деректері бойынша көріп отырғанымыздай, 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Павлодар облысында жылқыларды қоспағанда, өткен жылмен салыстырғанда мал мен құс саны шамалы өсті.

Павлодар облысының мал шаруашылығының негізгі көрсеткіштері

Көрсеткіштер	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	2021 жыл
Ауыл шаруашылығы жануарлары мен құстардың негізгі түрлерінің саны, мың бас					
Барлығы	2362	2540	2807	2932	3051
Ірі қара	380	393	410	427	444
Қой	481	466	475	490	502
Ешкі	66	61	62	62	62
Шошқалар	60	63	71	74	76
Жылқылар	150	166	185	203	150
Құс	1230	1408	1623	1696	1764
Мал шаруашылығы өнімдерін өндіру					
Шаруашылықта сойылған немесе мал мен құсты союға өткізілген (тірі салмақта), мың тонна	85	93	97	100	103
Шаруашылықта сойылған немесе мал мен құсты союға өткізілген (сою салмағында), мың тонна	46	51	54	55	56
Сүт, мың тонна	364	370	382	392	400
Алынған жұмыртқа, миллион дана	138	170	214	248	273
Қыркылған жүн, тонна	1,04	1,03	0,98	0,98	1,00
Өнімділік					
Сүттің орташа мөлшері, килограмм	2554	2567	2577	2629	2682
Жұмыртқаның орташа шығымы, дана	207	215	240	232	237
Орташа кесу, килограмм	2,2	2,3	2,3	2,3	2,3

*Кестені авторлар Павлодар облысының статистика Департаментінің деректері негізінде құрастырады, www.pavlodar.stat.gov.kz

Облыстағы негізгі мал түрлерінің саны 2021 жылы базистік 2017 және алдыңғы 2020 жылмен салыстырғанда:

- ірі қара мал 2020 жылмен салыстырғанда 17 мың басқа немесе 3,9 пайызға шамалы өсті. 2017 жылмен салыстырғанда мал басы 689 мың басқа немесе 1,3 есеге өсті;
- 2021 жылы жылқылардың саны 2017 жылдың базистік мәніне қайта оралып, 150 мың басты құрады, бұл 2020 жылғы деңгейден 53 мың басқа немесе 26,1 пайызға төмен;
- 2021 жылы құстардың саны 2020 жылмен салыстырғанда 4,0 пайызға немесе 68 мың басқа шамалы өсті. Базистік 2017 жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіштің 1,4 есе артқаны байқалды;
- соңғы үш жылда ешкілердің саны өзгеріссіз қалды-62 мың бас;
- ағымдағы кезеңде қой саны 12 мың басқа немесе 2,4 пайызке өсті;
- сондай-ақ, 2021 жылы шошқалардың саны шамалы өсті-өткен жылдың деңгейімен салыстырғанда екі мың басқа немесе 2,7 пайызға өсті.

Халықтың жеке аулаларында мал шоғырлануының тұрақты үрдісі сақталуда, 2021 жылдың аяғында халықтың үй шаруашылығында ірі қара мал басының 70,8%, сиырдың 72,4%, шошқаның 54,4%, қой мен ешкінің 70,7%, жылқының 50,2% және құстың 66,7 пайызы ұсталды.

Баянауыл ауданында ірі қара малдың, қойдың, жылқының ең көп саны байқалды – тиісінше облыстық көрсеткіштен 17, 21,3 және 16,6%. Шошқалар Павлодар қаласының ауылдық аймағында ең көп шоғырланған – 33,4%, Шарбақты ауданында құстар – 37,7%.

Облыс бойынша асыл тұқымды мал басының үлес салмағы мал шаруашылығы саласын тиімді жүргізу үшін жеткіліксіз: мал шаруашылығында – 65,6%, қой және жылқы шаруашылығында – 11,5%, шошқа шаруашылығында – 10,4%.

Өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемі облыс халқының қажеттіліктерін толық қамтамасыз етеді. Негізгі ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алқаптары бойынша кеңеюге тұрақты үрдіс сақталуда. Облыстың ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер жыл сайын заманауи техника мен жабдықтар сатып алады. Тұқым өсіру шаруашылықтарының желісі дамуда. Сонымен қатар, оң динамикаға қарамастан, аграрлық сектордың, атап айтқанда өсімдік шаруашылығы саласы бойынша әлеуеті жеткіліксіз пайдаланылуда.

2021 жылы егіс алқабы 1480 мың гектарды құрап, 2020 жылмен салыстырғанда 11,5 пайызға ұлғайды. Бұл өсім негізінен жемшөп дақылдары үшін егіс алқабының 42,4 пайызға едәуір ұлғаюына,

сондай-ақ майлы дақылдар үшін егіс алқаптарының 24,9 пайызға өсуіне байланысты болды. Айта кету керек, талданатын кезеңде жемшөп дақылдары үшін егіс алқаптарының тұрақты өсу тенденциясы байқалады.

2021 жылы 3,3 мың гектар суару учаскелерін іске қосу жоспарлануда, бұл картоп өндірісін 40 мың тоннаға (10%), көкөніс өндірісін 33 мың тоннаға және жемшөп өндірісін – 32,8 мың тоннаға ұлғайтуға мүмкіндік береді.

2021 жылы жалпы егін жинау 1804 мың тоннаны құрады, бұл 275 мың тоннаға немесе 2020 жылғы деңгейден 17,9 пайызға артық. Бұл өсу барлық дақылдар бойынша жалпы өнімнің өсуіне байланысты болды. Бұл ретте құрылымда жалпы егіннің жартысы - 50,7% дәнді дақылдардың үлесіне келеді.

Павлодар облысына республикада өндірілетін астықтың екі-төрт пайызы тиесілі. Облыстың астық балансында жетекші орын бидайға тиесілі, оның үлесіне астықтың жалпы көлемінің 83,7 пайызы тиесілі. Жан басына шаққандағы астық өндірісі 2021 жылы 226 килограмды құрады. Бұл дегеніміз, бұл аймақ өзін нанмен және нан өнімдерімен сырттан сатып алмай-ақ толықтай қамтамасыз ете алады.

Астық өндірісіндегі ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының үлес салмағы 2021 жылы 54 пайызды, шаруа немесе фермер қожалықтарының – 46 пайызды, күнбағыстың – тиісінше 11 және 89 пайызды, картоптың – 10 және 56 пайызды, көкөністердің – 2 және 70 пайызды, тек шаруа немесе фермер қожалықтарындағы бақша шаруашылықтарының – 93 пайызды құрады. Үй шаруашылықтары картоптың 34 пайызын, көкөністердің 28 пайызын, бақша дақылдарының жеті пайызын құрайды.

Ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігі Павлодар облысы бойынша орта есеппен көп жағдайда жауын-шашынға байланысты өзгеріп отырады, өңір қауіпті егіншілік аймағына жатады.

Облыста ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу бойынша басым орынды Павлодар қаласы алады, оның аумағында ірі қайта өңдеу кәсіпорындары бар: «РубиКОМ» ЖШС, «Золотой теленок» ЖШС, «ПХБК» ЖШС, «Сут» АҚ, «Павлодармолоко» АҚ, «КЭММИ» ЖШС және басқалар. Павлодар қаласының Облыстық шұжық өнімдерін өндіру көлеміндегі үлес салмағы 88,6 пайызды, сүт - 84 пайызды, ұн – 95 пайызды, макарон – 96 пайызды құрайды.

Облыста ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу бойынша басым орынды Павлодар қаласы алады, оның аумағында ірі қайта өңдеу кәсіпорындары бар: «РубиКОМ» ЖШС, «Золотой теленок» ЖШС, «ПХБК» ЖШС, «Сут» АҚ, «Павлодармолоко» АҚ, «КЭММИ» ЖШС және басқалар. Павлодар қаласының Облыстық шұжық өнімдерін өндіру көлеміндегі үлес салмағы 88,6 пайызды, сүт - 84 пайызды, ұн – 95 пайызды, макарон – 96 пайызды құрайды.

Қорытынды. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, алынған нәтижелер, нақты ұсыныстар түрінде ұсынылған негізгі тұжырымдар басқарудың әртүрлі деңгейлерінде агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеу мен қолдау тетігін жетілдіру жөніндегі шараларды әзірлеу үшін пайдаланылуы мүмкін екенін атап өткен жөн.

Жүргізілген талдау нәтижелері Павлодар облысы экономикасының аграрлық секторының үдемелі және тұрақты дамуын айғақтайды, бұл агроөнеркәсіптік кешеннің дамуын реттеу және қолдау бойынша мемлекет жүргізіп отырған саясаттың қорытындысы болып табылады.

Сонымен қатар, ауыл шаруашылығында проблемалық мәселелер бар:

- жалпы АӨК бойынша: ұсақ тауар өндірісінің басымдығы; инновациялық жетістіктерді әлсіз енгізу; өнімнің жекелеген түрлерінің бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі;

- өсімдік шаруашылығында астық, картоп және көкөніс қорларының сақталуын қамтамасыз ету үшін қоймалардың (элеваторлардың, көкөніс қоймаларының) бірқатар талаптарға сәйкес келмеуі проблемалық мәселелер болып табылады; агротехниканың төмен деңгейі; өңір халқын маусымаралық кезеңде көкөністермен қамтамасыз ету үшін жылыжайлардың жеткіліксіз саны;

- мал шаруашылығында негізгі проблемалар еңбекті қажет ететін технологиялық процестерді механикаландырудың төмен деңгейімен, технологиялық жабдықтардың жоғары тозуымен байланысты. Бұдан басқа, жемшөптің теңгерімсіздігі, жабдықталған мал сою пункттері мен алаңдарының, сондай-ақ мал қорымдарының жеткіліксіздігі проблемалары байқалады.

- ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу саласында проблемалар ауылдық жерлерде орналасқан қайта өңдеу кәсіпорындарының техникалық жарақтандырылуының әлсіздігімен, оларды техникалық қайта жарақтандыру үшін айналым қаражатының жеткіліксіздігімен; жобалық қуаттарды толық пайдаланбауымен байланысты.

Өңірдің аграрлық секторының жұмыс істеуі мен даму міндеттерін іске асыру өңірлік аграрлық саясатты әзірлеу және іске асыру арқылы қамтамасыз етіледі. Мемлекеттік аймақтық саясат-бұл елде жүзеге асырылатын бірыңғай макроэкономикалық саясаттың белгілі бір кеңістіктік бөлімі. Тиімді аграрлық өңірлік саясат өңірдің аграрлық секторын өзін-өзі жеткілікті дамыту тетіктерін іздеуге және пайдалануға негізделеді және басқару объектілерін билік деңгейлері мен олардың іске асырылатын саясаттың тұтастығы, келісімділігі арасында нақты бөлумен қамтамасыз етіледі.

Жалпы өңірлік деңгейде мемлекеттік аграрлық саясаттың негізгі бағыттарын іске асыру өз кезегінде келесі үш стратегиялық міндетті одан әрі іске асыруға ықпал етеді:

- өнімділігі жоғары техника мен заманауи технологияларды тиімді қолдануға, нарықтық жүйелерге, атап айтқанда, шаруашылықтардың көлденең кооперациясы мен тік интеграциясын (шаруашылықтардың шоғырлануы) дамыту арқылы табысты интеграциялауға мүмкіндік беретін ауылда шаруашылықтың ұтымды нысандарын қалыптастыру;

- ең қолайлы табиғи аймақтарда аграрлық сектордың өндіргіш күштерінің шоғырлануы мен ұтымды мамандануын қалыптастыру негізінде аграрлық өндірістің көлемін кезең-кезеңмен оңтайландыру және терең қайта құрылымдау;

- қайта өңдеу өнеркәсібінің аграрлық сектормен өзара байланысты сегменттерін және баламалы жұмыспен қамтудың басқа да түрлерін озыңқы дамыту арқылы ауыл халқын жұмыспен қамтудың барлық нысандарын дамыту.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Об утверждении Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы» //Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 июля 2018 года № 423. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423>

2. Есполов Т.И., Куватов Р.Ю., Керимова У.К. Повышение эффективности сельского хозяйства Казахстана в условиях интеграции с внешними рынками: Учебник. – Алматы: Издательство «Научно-исследовательский и консалтинговый институт агробизнеса при КазНАУ», 2014. – 265 с.

3. Искаков А.Ж. Сельское хозяйство республики Казахстан: вчера и сегодня // Н.Б. Сыздықбаева, Р.К. Турысбекова, С.Е. Абдықалық, А.К. Бастаубаев / Экономика: стратегия и практика, № 2 (16). – 2021 г. / 116-133 131 КазНУ. Серия Экономическая. – 2010. – № 6(82). – С. 77-82.

4. Молдашев А.Б., Никитина Г.А., Ерасылова А.Б. Организационно-экономические меры по использованию преимуществ влияния ВТО на устойчивое и конкурентное развитие агропромышленного производства Казахстана. Алматы, 2017. – 16 с.

5. Саханова А.Н. Проблемы устойчивого развития сельского хозяйства Республики Казахстан // Известия КазУМОиМЯ им. Абылай хана. Серия «Международные отношения и регионоведение». – 2015. – № 2(20). – С. 77-85.

6. Сулейменов Ж.Ж. Проблемы государственного регулирования аграрного сектора // Материалы международной конференции «Национальные экономические системы в Центральноазиатском союзе: возможности и перспективы интеграции». Часть 1., Туркестан, 2004. – 268 с.

REFERENCES

1. «Ob utverzhenii Gosudarstvennoj programmy razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2017 – 2021 gody» [On approval of the State Program for the development of the agro–industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021] // Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12 iyulya 2018 goda №423. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423> [in Russian].

2. Espolov T.I., Kuvatov R.Yu., Kerimova U.K. Povyshenie effektivnosti sel'skogo hozyajstva Kazahstana v usloviyah integracii s vneshnimi rynkami: Uchebnik. [Improving the efficiency of agriculture in Kazakhstan in terms of integration with foreign markets: Textbook]. – Almaty: Izdatel'stvo «Nauchno-issledovatel'skij i konsaltingovij institut agrobiznesa pri KazNAU», 2014. – 265 s. [in Russian].

3. Iskakov A.ZH. Sel'skoe hozyajstvo respubliky Kazahstan: vchera i segodnya [Agriculture of the Republic of Kazakhstan: yesterday and today] // N.B. Syzdykbaeva, R.K. Turysbekova, S.E. Abdqalq, A.K. Bस्ताubaev / Ekonomika: strategiya i praktika, № 2 (16), 2021 g. / 116-133 131 KazNU. Seriya Ekonomicheskaya. – 2010. – № 6(82). – S. 77-82. [in Russian].

4. Moldashev A.B., Nikitina G.A., Erasylova A.B. Organizacionno-ekonomicheskie mery po ispol'zovaniyu preimushchestv vliyaniya VTO na ustojchivoe i konkurentnoe razvitie agropromyshlennogo proizvodstva Kazahstana. [Organizational and economic measures to take advantage of the WTO's influence on the sustainable and competitive development of agro-industrial production in Kazakhstan]. Almaty, 2017. – 16 s. [in Russian].

5. Sahanova A.N. Problemy ustojchivogo razvitiya sel'skogo hozyajstva Respubliki Kazahstan [Problems of sustainable development of agriculture of the Republic of Kazakhstan] // Izvestiya KazUMOiMYA im. Abylay hana. Seriya «Mezhdunarodnye otnosheniya i regionovedenie». – 2015. – № 2(20). – S. 77-85. [in Russian].

6. Sulejmenov Zh.Zh. Problemy gosudartsvennogo regulirovaniya agrarnogo sektora [Problems of state regulation of the agricultural sector] // Materialy mezhdunarodnoj konferencii «Nacional'nye ekonomicheskie sistemy v Central'noaziatskom soyuze: vozmozhnosti i perspektivy integracii». CHast' 1., Turkestan, 2004. – 268 s. [in Russian].

Арынова З.А., Кайдарова Л.К., Рахметуллина Ш.Ж., Жусупов Е.А.

ОЦЕНКА ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В статье подчеркивается, что ключевой задачей для экономики любого государства в решении вопросов продовольственной безопасности страны является эффективное развитие сельского хозяйства.

В статье нашли отражение результаты проведенной аналитической оценки современного состояния сельского хозяйства Павлодарской области. При этом в статье подчеркивается, что поступательное и устойчивое развитие аграрного сектора экономики Павлодарской области является итогом проводимой государством политики по регулированию и поддержки развития агропромышленного комплекса. Полученные результаты показывают, что на функционирование регионального АПК влияет целая система разнонаправленных факторов, способствующих эффективному развитию данного комплекса и в то же время сдерживающих его. Следует отметить, что влияние последних на результативность функционирования отраслей АПК является преобладающим. Данное обстоятельство во многом снижает эффективность государственной поддержки данной сферы и обосновывает необходимость концентрации государственных ресурсов на преодоление негативного влияния этих факторов.

Практическая значимость исследования заключается в том, что полученные результаты, основные выводы, представленные в виде конкретных рекомендаций, могут быть использованы в качестве теоретических и научно-методических основ при реализации мероприятий по повышению эффективности сельскохозяйственной отрасли в регионе и поддержке агропромышленного комплекса на различных уровнях управления.

Arynova Z., Kaidarova L., Rakhmetullina Sh., Zhussupov Ye.

ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE AND TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN PAVLODAR REGION

Annotation

The article notes that the effective development of agriculture is the most important task for the economy of any state in solving the issues of food security of the country.

The article reflects the results of the analytical assessment of the current state of agriculture of the Pavlodar region. At the same time, the article emphasizes that the progressive and sustainable development of the agricultural sector of the economy of the Pavlodar region is the result of the state's policy of regulating and supporting the development of the agro-industrial complex. The results obtained show that the functioning of the regional agro-industrial complex is influenced by a whole system of multidirectional factors that contribute to the effective development of this complex and at the same time restrain it. It should be noted that the influence of the latter on the effectiveness of the functioning of agricultural industries is predominant. This circumstance largely reduces the effectiveness of state support for this area and justifies the need to concentrate state resources to overcome the negative impact of these factors.

The practical significance of the study lies in the fact that the results obtained, the main conclusions presented in the form of specific recommendations, can be used as theoretical and scientific and methodological foundations for the implementation of measures to improve the efficiency of the agricultural sector in the region and support the agro-industrial complex at various levels of management.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).7
 УДК 338.001.36
 ГРНТИ 06.81.23

Л.Т. Байтуова*, докторант PhD¹

Л. Хуаныш, DBA²

М. Батай, магистр, ст. преподаватель²

А. Болат, руководитель программ
 во Франкфуртской школе финансов и менеджмента³

НАО «Казахский агротехнический университет

им. С. Сейфуллина», г. Астана, Казахстан¹

Esil University, г. Астана, Казахстан²

«Франкфуртская школа финансов и менеджмента»,

г. Франкфурт-на-Майне, Германия³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: 1701.86@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ РЕСУРСОВ В УСЛОВИЯХ ИНДУСТРИАЛЬНО-ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ В РК

Инновационная экономика зачастую воспринимается как часть отказа от производственных отношений и повышение количественного состояния возможностей нематериального производства. Вместе с тем актуальным становится повышение капиталоемкости производства, которое определяется возможностями по привлечению наиболее профессиональных людей. Актуальность проводимого исследования авторы определяют в том, чтобы как можно более точно говорить о возможности проектирования экономики на основе прогнозирования качества человеческих ресурсов. В данной статье изучена индустриально-инновационная экономика, раскрыты особенности человеческих ресурсов в условиях индустриально-инновационной экономики в РК.

Новизна исследования заключается в том, что впервые за постсоветскую историю, в работе рассмотрены аспекты формирования качественного выделения драйверов экономического развития в структуре инноватизации экономики путем повышения ее интеллектоемкости. Авторы определяют, что это поможет Казахстану для того, чтобы повысить инвестиционную привлекательность и в большей мере адаптироваться к интеграции в мировую экономическую систему. Авторы разрабатывают в статье методические основы расчета человеческих ресурсов в экономической среде в срезе основных мировых стран, которые являются участниками международного экономического обмена.

Практическая значимость исследования определяется необходимостью и возможностью становления отдельных инновационных отраслей в экономике Казахстана как способа повышения конкурентоспособности и становлении отрасли международных человеческих ресурсов.

Ключевые слова: интеллектуальные человеческие ресурсы, инновационная экономика, интеллектуализации национальной экономики, кластер, человеческий капитал, условия развития, условия труда, модели управления, производство, зарубежный опыт.

Кілт сөздер: интеллектуалды адами ресурстар, инновациялық экономика, ұлттық экономиканы интеллектуализациялау, кластер, адами капитал, даму шарттары, еңбек шарттары, басқару модельдері, өндіріс, шетелдік тәжірибе.

Keywords: intellectual human resources, innovative economy, intellectualization of the national economy, cluster, human capital, development conditions, working conditions, management models, production, foreign experience.

Введение. Национальные экономики мира различаются между собой по состоянию развития и характеризуются многочисленными показателями. Безоговорочными лидерами признаются экономически развитые страны, которые отмечаются непрерывным прогрессом во всех сферах жизни, политической стабильностью и высокими социально-экономическими стандартами [1]. В условиях глобализации, прогрессивное развитие национальных экономик может происходить лишь при условии повышения уровня их интеллектуализации, за счет насыщения жизни людей, благоприятных экономических отношений и производства на основе мыслительной деятельности, знаний, творчества, инновационности, культуры, этики и с учетом опыта и исторического наследия [2]. Но в мировой экономике не существует комплексного показателя, который бы определял состояние интеллектуализации национальной экономики, поэтому сравнение состояния интеллектуализации макроэкономических систем в мировом хозяйстве не имеет комплексного характера [3]. Глобальные тенденции развития мировой экономической системы убедительно свидетельствуют о признаках перехода от индустриального типа хозяйства к постиндустриальному, от ресурсоемких технологий к

наукоемким производствам [4]. В современном мире существует большое количество показателей, которые характеризуют различия интеллектуального состояния национальной экономики страны [5]. Косвенно определить уровень интеллектуализации национальной экономики стран можно по таким показателям, как индекс развития человеческого потенциала и индекс человеческого развития, глобальный инновационный индекс, индекс глобальной конкурентоспособности, индекс экономики знаний, индекс международной безопасности, международный индекс развития Интернета, а также рейтинги стран мира по уровню развития электронного правительства, наукоемких экономик, грамотности населения страны, государственными расходами на обучение, заявлениями на патенты, расходами на научные исследования и разработки, количество исследователей в стране другие [6]. Для обеспечения сопоставимости данных мы выбираем четыре общие показатели – индекс человеческого развития, глобальный инновационный индекс, индекс глобальной конкурентоспособности и индекс экономики знаний. С помощью этих индексов мы проводим исследования и определяем состояние интеллектуализации национальных экономик в мировом хозяйстве.

Обзор литературы. Замещение труда знаниями дает основание зарубежным ученым говорить о возможном варианте замены трудовой деятельности новым типом активности, отличающимся значительными элементами творчества, и поднимает проблему исторической перспективе «классического» труда Бекжанова Т.К., Ешпанова Д.Д., Тобашова Д.Ф., Глазунова С.Б. [8]. Основоположники марксизма отмечали, что классический труд с развитием общества будет вытеснен более продуктивным типом деятельности. Они отождествляли устранение или даже уничтожение труда в будущем социуме с выходом человека за пределы сфер собственного производства Landini [9]. Проблематичным является развитие инновационной деятельности через привлечение дополнительных интеллектуальных трудовых ресурсов в связи с тем, что работники высокого квалификационного уровня – это редкий ресурс, требует существенных затрат времени и финансовых средств Mizintseva [10]. Через специфику интеллектуальных человеческих ресурсов их главным источником является рынок труда, уровень которого зависит от способа использования человеческих ресурсов и основным составляющим элементом которого является система повышения профессионального уровня, дополнительного обучения и карьерного роста Mueller [11]. Чем глубже специфичность интеллектуального ресурса, тем сложнее для предприятия становится его привлечения использованием внешнего рынка труда Öhman [12]. Создание оптимальных условий для успешной реализации интеллектуального потенциала работников основывается на управленческих технологиях, реализующих позитивистские принципы индивидуалистических организаций Рука [13]. Фундаментом эффективного управления интеллектуальным трудом является сочетание таких компонентов, как: индивидуализация, самостоятельность, воля, доверие, участие в управлении, сотрудничество и культура Ruotsalainen [14].

Основная часть. Итак, возникает вопрос, каким образом можно выбирать наиболее информативные показатели, определяющие индекс интеллектуализации национальной экономики (ИНЕ), не решая при этом множество задач регрессионного анализа.

В этом подразделе рассмотрим метод структурного моделирования сложных систем на основе отношения толерантности, поскольку благодаря именно этому методу определим наилучшие предикторы для ИНЕ, не проводя параметрической идентификации процесса.

Впервые понятие отношения толерантности было предложено английским топологом Зиманом и независимо от него Л. Кальмаром. Ю. А. Шрейдером и С.М. Якубовичем было выполнено фундаментальное исследование пространств толерантности. Важным результатом указанных исследований является установление того, как система канонических признаков задается отношением толерантности. Отношение толерантности является одним из разновидностей бинарных связей, а поэтому может быть выбрано в качестве математической модели взаимосвязи между элементами исследуемого объекта.

Рассмотрим более детально методологию математического моделирования ИНЕ. Пусть ИНЕ определяется множеством показателей:

$$\Omega = \{x_1, x_2, \dots, x_n\} \quad (1)$$

Пусть исследуемый объект в математическом плане представляет систему S . Система – совокупность взаимосвязанных элементов, образующих определенную целостность и единство.

Связь – понятие, которое входит в любое определение системы и обеспечивает возникновение и сохранение ее целостных свойств. Это понятие одновременно характеризует и строение (статическое),

и функционирование (динамику) системы. Связь определяют как ограничение степени свободы элементов.

Структура – упорядоченность связей между элементами системы, обеспечивающих ее равновесие. Структура описывает способ организации системы, тип связей в системе. Любая структура системы определяется следующими характеристиками: общим числом связей, характеризующих сложность системы; общим числом взаимодействий, определяющих стабильность системы; частотой связей, то есть количеством связей, приходящимся на один элемент взаимодействия и определяющих интенсивность элементов; числом внутренних связей, определяющих внутреннее устройство системы; числом внешних связей, характеризующих взаимодействие системы со средой, ее открытость. Одним из главных свойств, которому должно удовлетворять система – это эмерджентность – свойство целого принципиально не сводится к сумме свойств составных элементов.

В математическом плане система S – это отношение на непустых множествах:

$$S \subset \times \{V_i : i \in I\} \quad (2)$$

где символом \times обозначено декартово произведение множеств хранилища V_i ;

I – множество индексов.

Если множество I состоит из конечного числа элементов, то систему S можно записать в виде:

$$S \subset V_1 \times V_2 \times \dots \times V_n \quad (3)$$

Состоянием системы будем называть произвольный элемент из множества S .

Бинарное отношение $\beta \subseteq \Omega \times \Omega$ будем называть структурой системы.

Набор $M \subset \Omega$ будем называть набором независимых переменных (предикторов), если:

$$1. (\forall x, y \in M) x\bar{\beta}y \wedge y\bar{\beta}x; \quad (4)$$

$$2. (\forall z \in \Omega \setminus M) (\exists x \in M) x\beta z \vee z\beta x. \quad (5)$$

То есть M – является максимальным набором предикторов.

Структуру модели определим в виде совокупности трех объектов:

Ω – множество элементов, описывающих исследуемый объект;

β – структура системы;

M – максимально возможный набор предикторов.

Рассмотрим более детально методологию математического моделирования ПНЕ.

Сформируем базу данных для последующего моделирования в интегральной системе для комплексного статистического анализа и обработки данных в среде Statistica.

Применим метод К-средних (K-means clustering). В рамках этого метода находим кластеры стран таким образом, чтобы они максимально отличались друг от друга. Преимуществом этого метода является возможность проверки статистической значимости различий между выделенными кластерами. После определения метода выберем меру расстояния между объектами. Для этого рассмотрим евклидову метрику (расстояние между объектами), самую употребляемую меру расстояния, которая представляет собой геометрическое расстояние между объектами в многомерном пространстве. Формула для вычисления Евклидова расстояния имеет такой вид:

$$r_{p,q} = \sqrt{\sum_{j=1}^K (X_{jp} - X_{jq})^2} \quad (6)$$

В качестве стратегии кластеризации выберем стратегию Варда.

В ней используются методы дисперсионного анализа для оценки расстояний между кластерами. Эта стратегия минимизирует сумму квадратов (SS) для двух гипотетических кластеров, которые могут быть сформированы на каждом шаге процесса кластеризации.

С помощью методов иерархической классификации получены пять кластеров. Из приведенной ниже диаграммы видно, что самый лучший кластер (ибо он имеет наибольшие средние значения всех составляющих ИИИ) – это кластер под номером 1. На рис. 1 он расположен выше, соответственно, худший кластер – это кластер под номером 5.

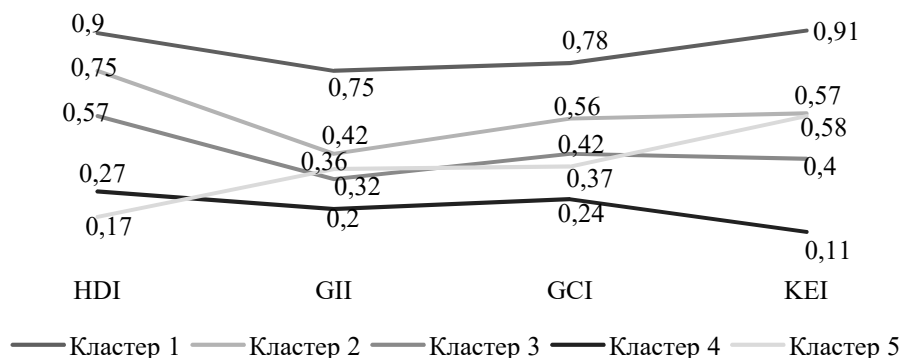

Рисунок 1. Распределение средних значений составляющих ИИИ по кластерам*

* Составлено авторами на основании источника [2]

По рассчитанным результатам, по состоянию на 2018 г. мы разбили множество, сгруппировав 191 страну мирового хозяйства по уровню индекса интеллектуализации национальной экономики (ИИИ) в пять кластеров (табл. 1).

Таблица 1

Кластеризация стран мирового хозяйства по уровню индекса интеллектуализации национальной экономики*

№ кластера	Кластер	Количество стран, входящих в кластер	Диапазон изменение ИИИ
1	Очень высокий уровень интеллектуализации национальной экономики	23	0,762–0,970
2	Высокий уровень интеллектуализации национальной экономики	34	0,552–0,761
3	Средний уровень интеллектуализации национальной экономики	80	0,304–0,551
4	Низкий уровень интеллектуализации национальной экономики	21	0,301–0,303
5	Очень низкий уровень интеллектуализации национальной экономики	33	0–0,300

* Таблица составлена на основании источника [2]

В таблице 2 видим средние значения, стандартные отклонения и дисперсии каждой составляющей формируют интегральный показатель ИИИ для каждого кластера стран мирового хозяйства (таблицы 3-5).

Таблица 2

Страны и средние значения показателей первого кластера индекса интеллектуализации национальной экономики*

Страны первого кластера – очень высокий уровень ИИИ	Показатель	Средние значения	Стандартное отклонение	Коэффициент вариации
Швейцария, Швеция, Нидерланды, Финляндия, США, Норвегия, Сингапур, Великобритания, Гонконг (Китай, САР), Дания, Канада, Новая Зеландия, Ирландия, Япония, Люксембург, Австрия, Бельгия, Израиль, Франция, Корейская Республика, Исландия, Австралия, Германия	HDI	0,900	0,072	0,080
	GPI	0,738	0,135	0,183
	GCI	0,772	0,154	0,199
	KEI	0,898	0,054	0,060

* Таблица составлена на основании источника [2]

В рамках классификационного диапазона в первый кластер входят 23 государства с очень высоким уровнем интеллектуализации национальной экономики: Швейцария, Швеция, Нидерланды, Финляндия, США, Норвегия, Сингапур, Великобритания, Гонконг (Китай, САР), Дания, Канада, Новая Зеландия, Ирландия, Япония, Люксембург, Австрия, Бельгия, Израиль, Франция, Корейская Республика, Исландия, Австралия, Германия. Прослеживается тенденция, что диапазон колебания индекса стран, согласно которому происходит группировка последних, зависит от среднего значения индексного показателя. Согласно интегральному индексу интеллектуализации национальной экономики страны, группируются таким образом: с высоким HDI, KEI, GII и GCI – страны Западной Европы (Швейцария, Швеция, Нидерланды), США, Сингапур; с высоким HDI – Дания, Канада, Новая Зеландия, Ирландия, Исландия, Австралия и Германия. В основном – это группа стран Западной Европы со сходным уровнем экономического развития; с высоким HDI и GCI – Гонконг и Япония. Это страны Азии, которые отличаются высоким уровнем развития инновационной составляющей в экономике, за счет которой достигается высокий уровень глобальной конкурентоспособности страны.

Группа стран первого кластера демонстрирует доминантный интеллектуальный потенциал национальных экономик, который обеспечивается за счет качественного задействование инновационной компоненты в сферах человеческого развития, конкурентоспособности и нормативных требований к международному движению. Глобальная конкурентоспособность национальных продуктов обеспечивается за счет интеллектуализационной компоненты человеческого потенциала в сфере производства и услуг.

В пределах первого кластера диапазонные колебания составляющих показателя INE осуществляется за счет снижения GII, среднее значение которого – 0,738. Позиционные значения HDI и KEI почти одинаковые (0,900 и 0,898 соответственно), а значение GCI прямо зависит от колебания позиции GII.

Прежде всего, чтобы повысить индекс интеллектуализации стран первого кластера нужно улучшить основные составляющие в сфере инноваций, а именно: институциональная среда, человеческий капитал и исследования, инфраструктура, рыночный и предпринимательский опыт, полученные знания и технологии (научно-практического результаты) и результаты творческой деятельности. Кроме того, особого внимания заслуживает институциональная составляющая инновационного потенциала национальной экономики, в которой органически сочетаются все элементы инновационного процесса: наука, образование, система финансирования научных разработок, система коммерциализации, защиты интеллектуальной собственности и тому подобное.

Таблица 3

Страны и средние значения показателей второго кластера индекса интеллектуализации национальной экономики*

Страны второго кластера – высокий уровень INE	Показатель	Средние значения	Стандартное отклонение	Коэффициент вариации
Эстония, Испания, Мальта, Чешская Республика, Италия, Объединенные Арабские Эмираты, Словения, Кипр, Катар, Венгрия, Португалия, Малайзия, Саудовская Аравия, Латвия,	HDI	0,725	0,075	0,103
	ГII	0,408	0,081	0,199
	GCI	0,521	0,117	0,225
	KEI	0,574	0,113	0,197

* Таблица составлена на основании источника [2]

Во второй кластер с высоким уровнем интеллектуализации национальной экономики входит 34 страны: 17 стран ЕС, 6 арабских, 5 азиатских стран, 4 страны Америки, одна страна Африки. Эти страны имеют высокий уровень экономики знаний, однако показатели инновационной и конкурентоспособной составляющих индексов значительно уступают аналогичным показателям первого кластера. Последнее место в ранжировании стран второго кластера занимает Греция, INE которой 0,552. Высокий индекс глобальной конкурентоспособности таких стран, как Кувейт, Саудовская Аравия, Катар, Объединенные Арабские Эмираты, обеспечивается за счет значительной доли в структуре экспорта торговли сырьем. Во втором кластере самым высоким средним показателем является HDI – 0,725 GCI и KEI находятся почти на одинаковых позициях 0,521 и 0,574 соответственно. Самый низкий средний показатель второго кластера – это GII – 0,408, он и снижает уровень INE стран этого кластера.

В третий кластер со средним уровнем интеллектуализации национальной экономики входит 80 стран мирового хозяйства. Это самый крупный по количеству стран кластер индекса интеллектуализации, в который входит 42 % стран мирового хозяйства. Наибольшее количество стран в этом кластере – это страны Америки (28 стран) и Азии (25 стран), далее следуют Африка (11 стран), Европа (8 стран), Океания (7 стран) и Фиджи (Австралия). В этот кластер входят почти все бывшие советские республики, кроме Азербайджана, Эстонии, Латвии и Литвы. Третий кластер характеризуется высоким уровнем HDI и низким уровнем GII. Страны третьего кластера демонстрируют состояние интеллектуального потенциала, характерное для большинства государств мирового хозяйства, а именно – отставание в развитии инноваций. KEI этих стран имеет среднее значение от 0,4 до 0,5 в зависимости от принадлежности к классификационной группе стран, которые развиваются. В этом случае наблюдается прямая зависимость ПНЕ от совокупных показателей экономического развития страны и HDI. Уровень экономики знаний напрямую влияет на уровень интеллектуализации, и в совокупности они повышают HDI. Но вследствие ограниченности ресурсов глобальный индекс инноваций находится на очень низком уровне.

В четвертый кластер входит 21 страна с низким уровнем интеллектуализации национальной экономики: 13 стран африканского континента (62 %), 38 % делят между собой 4 страны Азии, Гондурас и Гаити (Америка) и Папуа-Новая Гвинея и Соломоновы Острова (Океания). Самые высокие показатели этого кластера – это HDI и HDI со средними значениями 0,259 и 0,251 соответственно. Самый низкий показатель кластера – KEI – 0,103. Именно он и снижает ПНЕ в четвертом кластере. Четвертый кластер стран определяет низкий показатель интеллектуального потенциала, прежде всего за счет отставания развития новых технологий, информационной и телекоммуникационной инфраструктуры, а также низкого уровня образованности населения. Для того, чтобы повысить ПНЕ четвертого кластера нужно улучшить основные составляющие в KEI, а именно: качество стимулирования экономики с помощью существующих и новых знаний; привлечение инноваций и новых технологий в решение местных нужд и создания новых технологических решений; уровень образованности и профессиональной подготовки населения; развитие информационной и телекоммуникационной инфраструктуры.

Подводя итоги анализа всех четырех кластеров, можно заметить, что они имеют одинаковую тенденцию развития ПНЕ. Благодаря математическому моделированию показателей интеллектуализации появилась возможность не только обобщить результаты, но и выявить новые свойства исследуемого процесса, а именно: тенденции развития каждого из полученных кластеров, оценить зависимости между кластерами стран мирового хозяйства. Например, первый кластер стран с очень высоким уровнем интеллектуализации национальной экономики отличается наличием ресурса для повышения уровня интеллектуализации за счет улучшения, в первую очередь, глобального инновационного индекса (ГИИ), а затем индекса глобальной конкурентоспособности.

Заключение. Таким образом, в каждом кластере стран мирового хозяйства можем определить приоритеты составляющих интегрального показателя, постепенные улучшения которых с необходимостью приведут к улучшению состояния любого кластера. Сравнивая различные кластеры, тоже можем определить приоритетные направления развития составляющих, воссоздадут интегральный показатель и приводят к его улучшению.

Следовательно, данный подход является универсальным, его можно применять для любой статистической информации, но главное заключается в том, что благодаря предложенному подходу появляется возможность не только оценивать положение страны, но и возможность активно влиять на улучшение состояния ее ПНЕ за счет решения задач управления состоянием ПНЕ.

Казахстан, достаточно неплохо выглядит по ряду международных рейтингов человеческого капитала. Ключевой из них - индекс человеческого развития ООН, где в 2016 году страна заняла 56 место, как и годом ранее. Тем не менее, государство продолжает ставить вопрос о развитии человеческого капитала, сделав его 7 приоритетом в последнем послании президента. Проблема же Казахстана в том, что государство неясно определяет свои потребности: здесь важно разобраться каким критериям должен соответствовать человек, какими компетенциями и квалификациями обладать, и какие ценностные ориентиры разделять. Вместе с этим важно формировать систему условий, чтобы каждый мог реализовать и получать удовольствие от своей деятельности. Но для этого необходимо определить то, какие стандарты жизни должны быть в стране, чтобы, в том числе, иметь возможность привлекать качественных специалистов из-за рубежа.

Отчётливее всего эта неясность проявляется в образовательной системе, методическая база которой остаётся устаревшей и помогает лишь воспроизводству тех профессий, которые рискуют исчезнуть в ближайшем будущем. Новые образовательные системы, фокусируются не столько на накоплении знаний, сколько на развитии у людей навыков кооперации, коммуникации, креативности и критического мышления. И сейчас ни одна школа страны не использует такие подходы.

Система высшего образования также имеет изъяны. К сегодняшнему дню через государственную программу «Болашак» прошло более 8900 человек, на обучение каждого из которых было затрачено порядка \$100 тыс. Для Казахстана актуально понимание возможности использования положительного международного опыта в глобальных масштабах и применения полученных кластеризационных оценок для повышения показателей Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акаев А., Садовничий В. Математические модели для расчета динамики развития в Эпоху цифровой экономики // Математика, 2018. – №98(2). – С. 526-31. – URL: <https://doi.org/10.1134/S106456241806011X>
2. Байгуова Л.Т., Хуаныш Л., Бакей А. Современное состояние человеческих ресурсов в условиях индустриально-инновационной экономики в РК // Вестник КазНУ, 2022. – №1(139). – С. 98-109. – DOI: <https://doi.org/10.26577/be.2022.v139.i1.09>
3. Berg Holger, Henning Wilts. Digital Platforms as Market Places for the Circular Economy-Requirements and Challenges. NachhaltigkeitsManagementForum // Sustainability Management Forum. – 2018. – URL: <https://doi.org/10.1007/s00550-018-0468-9>
4. Caruso Loris. Digital Innovation and the Fourth Industrial Revolution: Epochal Social Changes. AI & SOCIETY. – 33(3). – 2018. – P. 379-92. – <https://doi.org/10.1007/s00146-017-0736-1>
5. Hanna Nagy. A Role for the State in the Digital Age // Journal of Innovation and Entrepreneurship 7(1): 5. – 2018. – URL: <https://doi.org/10.1186/s13731-018-0086-3>
6. Koch Thorsten, Josef Windsperger. Seeing through the Network: Competitive Advantage in the Digital Economy // Journal of Organization Design. – 2017. – 6(1): 6. – URL: <https://doi.org/10.1186/s41469-017-0016-z>
7. Ruotsalainen Juho, Sirkka Heinonen, Joni Karjalainen and Marjukka Parkkinen. Peer-to-Peer Work in the Digital Meaning Society 2050. European Journal of Futures Research. – 2016. – 4(1). – P. 10. – URL: <https://doi.org/10.1007/s40309-016-0092-2>
8. Бекжанова Т.К., Ешпанова Д.Д., Тобашова Д.Ф., Глазунова С.Б. Показатели измерения человеческого капитала в контексте инновационного развития компании // Вестник КазУЭФМТ, 2022. – №3(48). – С. 191-197. – DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).24
9. Landini Fabio. The Evolution of Control in the Digital Economy // Journal of Evolutionary Economics. – 2016. – 26(2). – P. 407-41. – <https://doi.org/10.1007/s00191-016-0450-z>
10. Mizintseva M.F., Gerbina T.V. Knowledge Management: A Tool for Implementing the Digital Economy. Scientific and Technical Information Processing. – 2018. – 45(1). – P. 40-48. – URL: <https://doi.org/10.3103/S0147688218010094>
11. Mueller Michael P. Educational Reflections on the “Ecological Crisis”: EcoJustice, Environmentalism, and Sustainability. Science & Education. – 2009. – 18(8). – P. 1031-56. – URL: <https://doi.org/10.1007/s11191-008-9179-x>
12. Öhman Carl and L. Floridi. The Political Economy of Death in the Age of Information: A Critical Approach to the Digital Afterlife Industry. Minds and Machines. – 2017. – 27(4). – P. 639-62. – URL: <https://doi.org/10.1007/s11023-017-9445-2>
13. Pyka Andreas. Dedicated Innovation Systems to Support the Transformation towards Sustainability: Creating Income Opportunities and Employment in the Knowledge-Based Digital Bioeconomy. Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2017. – 3(1). – 27 p. – URL: <https://doi.org/10.1186/s40852-017-0079-7>
14. Ruotsalainen, Juho, Sirkka Heinonen, Joni Karjalainen, and Marjukka Parkkinen. Peer-to-Peer Work in the Digital Meaning Society 2050. European Journal of Futures Research. – 2016. – 4(1). – 10 p. – URL: <https://doi.org/10.1007/s40309-016-0092-2>

REFERENCES

1. Akaev A., Sadovnichij V. Matematicheskie modeli dlja rascheta dinamiki razvitija v Jepohu cifrovoj jekonomiki // Matematika. – 2018. – №98 (2). – С. 526-31. – URL: <https://doi.org/10.1134/S106456241806011X> [in Russian].
2. Bajtuova L.T., Huanysh L., Bakej A. Sovremennoe sostojanie chelovecheskih resursov v uslovijah industrial'no-innovacionnoj jekonomiki v RK // Vestnik KazNU, 2022. – №1(139). – S. 98-109. – DOI: <https://doi.org/10.26577/be.2022.v139.i1.09> [in Russian].
3. Berg Holger, Henning Wilts. Digital Platforms as Market Places for the Circular Economy-Requirements and Challenges. NachhaltigkeitsManagementForum // Sustainability Management Forum. – 2018. – URL: <https://doi.org/10.1007/s00550-018-0468-9>
4. Caruso Loris. Digital Innovation and the Fourth Industrial Revolution: Epochal Social Changes. AI & SOCIETY. – 33(3). – 2018. – P. 379-92. – URL: <https://doi.org/10.1007/s00146-017-0736-1>
5. Hanna Nagy. (2018) A Role for the State in the Digital Age. Journal of Innovation and Entrepreneurship. – 7(1). – P. 5. – URL: <https://doi.org/10.1186/s13731-018-0086-3>
6. Koch Thorsten, Josef Windsperger. Seeing through the Network: Competitive Advantage in the Digital Economy // Journal of Organization Design. – 2017. – 6(1): 6. – URL: <https://doi.org/10.1186/s41469-017-0016-z>
7. Ruotsalainen Juho, Sirkk Heinonen, Joni Karjalainen and Marjukka Parkkinen. Peer-to-Peer Work in the Digital Meaning Society 2050. European Journal of Futures Research. – 2016. – 4(1). – P. 10. – URL: <https://doi.org/10.1007/s40309-016-0092-2>
8. Bekzhanova T.K., Eshpanova D.D., Tobashova D.F., Glazunova S.B. Pokazateli izmerenija chelovecheskogo kapitala v kontekste innovacionogo razvitija kompanii // Vestnik KazUJeFMT, 2022. – №3(48). – S. 191-197. – DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).24 [in Russian].
9. Landini Fabio. 2016. “The Evolution of Control in the Digital Economy.” Journal of Evolutionary Economics. – 26(2). – 407-41. – URL: <https://doi.org/10.1007/s00191-016-0450-z>.
10. Mizintseva M.F., Gerbina T.V. Knowledge Management: A Tool for Implementing the Digital Economy. Scientific and Technical Information Processing. – 2018 – 45(1). – P. 40-48. – URL: <https://doi.org/10.3103/S0147688218010094>.
11. Mueller Michael P. Educational Reflections on the “Ecological Crisis”: EcoJustice, Environmentalism, and Sustainability. Science & Education. – 2009. – 18(8). – P. 1031-56. – URL: <https://doi.org/10.1007/s11191-008-9179-x>.
12. Öhman Carl and L. Floridi. The Political Economy of Death in the Age of Information: A Critical Approach to the Digital Afterlife Industry. Minds and Machines. – 2017. – 27(4). – P. 639-62. – URL: <https://doi.org/10.1007/s11023-017-9445-2>.
13. Pyka Andreas. Dedicated Innovation Systems to Support the Transformation towards Sustainability: Creating Income Opportunities and Employment in the Knowledge-Based Digital Bioeconomy. Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2017. – 3(1). – 27 p. – URL: <https://doi.org/10.1186/s40852-017-0079-7>.
14. Ruotsalainen Juho, Sirkka Heinonen, Joni Karjalainen and Marjukka Parkkinen. Peer-to-Peer Work in the Digital Meaning Society 2050. European Journal of Futures Research. – 2016 – 4(1). – 10 p. – URL: <https://doi.org/10.1007/s40309-016-0092-2>.

Байтуова Л.Т., Хуаныш Л., Батай М., Болат А.

ҚР-ДАҒЫ ИНДУСТРИЯЛЫҚ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКА ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ АДАМИ РЕСУРСТАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Андатпа

Инновациялық экономика көбінесе өндірістік қатынастардан бас тарту және материалдық емес өндіріс мүмкіндіктерінің сандық жағдайын жақсарту бөлігі ретінде қабылданады. Сонымен қатар, біліктілігі жоғары кәсіби адамдарды тарту мүмкіндіктері мен анықталатын өндірістің капитал сыйымдылығын арттыру өзекті болып отыр. Сол себепті, автор жүргізілген зерттеудің өзектілігін адами ресурстарының сапасын болжау негізінде экономиканы жобалау мүмкіндігі туралы мүмкіндігінше дәл айту арқылы анықтайды. Бұл мақалада индустриялық-инновациялық экономика, ҚР-дағы индустриялық-инновациялық экономика жағдайындағы адами ресурстардың ерекшеліктері зерттелді.

Зерттеудің жаңалығы пост кеңестік тарихта алғаш рет жұмыста инновациялық экономиканың құрылымында оның зияткерлік сыйымдылығын арттыру арқылы экономикалық даму драйверлерін яғни, сапалы бөлуді қалыптастыру аспектілері қарастырылатындығында болып табылады. Алайда, автор бұл мақалада, Қазақстан үшін инвестициялық тартымдылықты арттыру және әлемдік экономикалық жүйеге интеграцияға барынша бейімделу мақсатында көмектесетінін айқындап зерттеді. Автор мақалада, Халықаралық экономикалық алмасудың қатысушылары болып табылатын негізгі әлемдік елдердің бөлігінде атап айтсақ экономикалық ортадағы адами ресурстарды есептеудің әдістемелік негіздерін жасауда көздеді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы болып бәсекеге қабілеттілікті арттыру және халықаралық адами ресурстар саласын қалыптастыру тәсілі ретінде яғни Қазақстан экономикасындағы жекелеген инновациялық салалардың қалыптасу қажеттілігі мен мүмкіндігімен айқындалады.

Baituova L., Khuanysh L., Batay M., Bolat A.

PECULIARITIES OF HUMAN RESOURCES IN THE INDUSTRIAL-INNOVATIVE ECONOMY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

The innovation-driven economy is often perceived as a part of refusal from the industrial relations and the increase in the capacity of the non-material production. Alongside with it, the increase in the capital requirements of production defined by the opportunities of recruiting the highest professional becomes relevant.

The relevance of the paper is defined by the authors in the opportunity of speaking about the possibility of economic planning based on the forecast of the quality of human resources. The novelty of the research is in the fact that for the first time in the Post-Soviet history it considers the aspects of forming qualitative drivers of the economic development in the structure of the economic innovatization through the increase in its intellectual capacity. The authors define that is will help Kazakhstan to increase the investment attractiveness and to a greater extent adapt to the integration in the world economic system. The authors are developing here the methodical bases for the computation of the human resources in the economic environment based on the experience of the main countries-participants of the international economic exchange. In this article, the industrial and innovative economy is studied, to reveal the features of human resources in the conditions of the industrial and innovative economy in the Republic of Kazakhstan.

The practical significance of the research is defined by the necessity and opportunity of establishing separate innovation-driven branches in the economy of Kazakhstan as a way of increasing the competitive advantage and formation of the branch of the international human resources.

М.А. Баяндин, д.э.н., профессор¹

Г.А. Рахимова*, к.э.н., доцент²

Г.Ж. Есенова, к.э.н., доцент³

Международный Таразский инновационный институт, г. Тараз, Казахстан¹

Казахский Агротехнический Университет им. С. Сейфуллина, г. Астана, Казахстан²

Центр педагогического мастерства

АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы» (ЦПМ),

г. Астана, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: ragulmira@mail.ru,

ОСОБЕННОСТИ СТРАХОВАНИЯ ОТ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ТРАВМАТИЗМА В НОРВЕГИИ

Страхование от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний широко распространен во многих странах. Это говорит об его важном значении. Данный вид страхования может включать медицинское обслуживание, профессиональную реабилитацию и пособия работникам, которые получили травму на производстве или страдают профессиональными заболеваниями, а также пособия по случаю потери кормильца, выплачиваемые членам семей жертв, погибших от несчастных случаев на производстве.

Существуют государства, которые предоставляют компенсации через общее социальное законодательство без специального законодательства о трудовых увечьях. Такая система существует в Норвегии. В ней пособия из общей схемы социального обеспечения дополнены специальными компенсационными выплатами за инвалидность и трудовые увечья, если они подтверждены.

В данной статье авторами проведен анализ системы страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний в Норвегии. Особое внимание уделено вопросам выплаты компенсации, установления инвалидности, случаев выплаты реабилитационных пособий, предоставления различных льгот в данной стране.

В результате проведения исследования изучены особенности и определена модель функционирования системы страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний Норвегии.

При проведении исследования были использованы методы группировки, обобщения и обработки необходимого материала.

Ключевые слова: страхование, национальная система, производственный травматизм, взносы, пособие, компенсация, пенсия, модель, профессиональные заболевания, несчастный случай, финансирование.

Кілт сөздер: сақтандыру, Ұлттық жүйе, өндірістік жарақат, жарналар, жәрдемақы, өтемақы, зейнетақы, модель, кәсіптік аурулар, қайғылы оқиға, қаржыландыру.

Keywords: insurance, National system, occupational injuries, contributions, allowance, compensation, pension, model, occupational diseases, accident, financing.

Введение. Мировой опыт показывает, что есть различные организационно-правовые виды социального страхования. Разнообразны способы организации руководства этими системами, которые зависят от степени участия государства (полное государственное регулирование до страховых учреждений, где руководство осуществляется непосредственно между членами данных объединений и профсоюзами). Все данные системы установлены законодательством и находятся под его защитой.

Актуальность темы исследования в том, что в мире каждый год сотни миллионов людей (по оценкам Международной организации труда (МОТ) это около 2,3 миллиона человек) являются жертвами болезней или инвалидности. Причина этого - это их труд на производстве. В этой связи одной из основных задач, которые направлены на решение этих проблем, является снижение рисков в сфере охраны труда.

В мире как таковой единой модели страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний не существует. Каждая страна адаптирует такую систему под свои определенные условия. Вместе с тем, во многих случаях социальное страхование является наиболее гибким и эффективным методом обеспечения страхования от производственного травматизма и профессиональных заболеваний, чем частные программы страхования ответственности самих работодателей. В этом плане очень интересен опыт Норвегии.

В ходе написания статьи были использованы нормативно-законодательные акты Норвегии, размещенные на интернет-ресурсах, аналитические данные Международной организации труда.

Используя методы группировки, обобщения и обработки изученного материала, определим особенности и модель реализации системы страхования от производственного травматизма в Норвегии, что и явилось целью исследования.

Обзор литературы. При работе над статьей авторы опирались на разные исследования, посвященные как теоретическим, так и практическим вопросам страхования. Но в связи с тем, что казахстанский рынок страхования от несчастных случаев на производстве мало изучен, в основном, представлен зарубежный опыт.

К примеру, вопросы истории, теоретические основы, понятийный аппарат, методы и тарифы социального страхования, основные его виды, принципы организации изложены в трудах А.П. Архипова [1].

Моделям страхования от травм на производстве и профессиональных заболеваний, а также вопросам установления скидки к страховому тарифу по обязательному социальному страхованию посвящены работы Куклиной Т.В. [2].

Российские ученые в основном внимание уделяют описательной части различий в системе страхования от производственного травматизма, а ученые дальнего зарубежья акцентируют внимание на вопросах влияния различных моделей этого вида страхования на эффективность, на степень производственных травм и уровень возврата к работе, на адекватность производимых выплат [3-5].

Однако, в данных работах не в полной мере рассмотрены особенности моделей, схем и программ данного вида страхования в Норвегии, где основными преимуществами являются контроль над расходами и особый подход к превентивным мероприятиям.

Основная часть. Концепция производственного травматизма охватывает множество различных травм, в зависимости от рассматриваемого несчастного случая, и влияет на человека, который получил травму. Некоторые примеры травм такие:

1. Черепно-мозговая травма;
2. Травма шеи;
3. Травма плеча;
4. Травма спины;
5. Повреждение от переломов.

Кроме того, существуют различные формы профессиональных заболеваний, например, повреждение растворителем [6].

Заболевание должно быть связано с профессией. Некоторые примеры профессиональных заболеваний в Норвегии, которые могут быть охвачены страхованием [7]:

- Заболевания, которые вызваны отравлением или другим химическим воздействием;
- Аллергические и специфические заболевания кожи и легких;
- Заболевания, вызванные энергией излучения;
- Повреждение слуха в виде потери слуха и / или шума в ушах, вызванных звуками от машин, инструментов, процессов и многого другого;
- Заболевания легких, вызванные влиянием тонко распределенных веществ;
- Заболевания рук и кистей, в том числе синдром кистей рук, а также невралгии, когда заболевание индуцируется вибрациями, передаваемыми от вибрирующих машин, инструментов сжатого воздуха, молотков и т.д.;
- Заболевания, вызванные изменениями давления у водолазов, пилотов и других;
- Инфекционные заболевания;
- Заболевания после вакцинации, которые связаны с профессией.

Страхование от травм на производстве и профессиональных заболеваний - распространенный вид социального обеспечения, который широко существует во многих странах.

В Норвегии смешанная система страхования от травм на производстве, состоящая преимущественно из превентивных мер, компенсаторной и реабилитационной частей.

Наиболее важным источником дохода Национальной системы страхования являются взносы работодателя в национальное страхование, членские взносы и государственные субсидии.

Когда в 1971 году пособие в связи с производственным травматизмом было включено в Национальную систему страхования, взносы работодателя в национальное страхование были увеличены на 0,2 процента. Это было сделано для финансирования особых преимуществ Закона о национальном страховании в случае травм на производстве и профессиональных заболеваний.

Однако постепенно выяснилось, что и этого недостаточно для покрытия общих расходов Национальной системы страхования на травмы на производстве и профессиональные заболевания.

С 1 января 1991 года начала формироваться система, в которой страхование от травм на производстве возмещает расходы, которые понесены Национальной системой страхования Норвегии на выплату пособий при травмах на производстве и профессиональных заболеваниях. За каждую денежную единицу, выплачиваемую страховщиками в виде компенсации заявителю, NOK 1,20 необходимо выплатить Национальной системе страхования [8].

Финансовое обеспечение страхования от травм на производстве осуществляется за счет страховых взносов работодателей. Величина премии зависит от трех важных элементов:

- 1) частота травм отличается в различных сферах;
- 2) отдельно работодатель проводит анализ конкретных рисков независимо от охраны труда, техники безопасности и охраны окружающей среды, что определяет скидку или надбавку;
- 3) рыночная скидка или надбавка может быть предоставлена в конкретной ситуации.

Область страхования от травм на производстве и профессиональных заболеваний в Норвегии регулируется двумя Законами:

- Законом о национальном страховании, распространяемым на рыбаков и владельцев судов, связанных с рыболовными судами, а также на самозанятых в малых судах и баржах. Это разные группы, которых можно считать частично рабочими (служащими) и частично самозанятыми (судовладельцами).

- Законом о страховании от травм на производстве, который распространяется только на тех, кто может быть определен наемным работником [9].

В случае получения травмы требуется, чтобы о травме или повреждении сообщалось в NAV (Управление занятости и социального обеспечения Норвегии) и Норвежскую инспекцию труда в течение одного года после получения травмы на производстве.

Если травма на производстве или профессиональное заболевание подтверждены, то применяются следующие пособия по производственному травматизму:

- компенсации. Если получили значительную и постоянную физическую или психическую травму, или заболевание в результате производственного несчастного случая, есть возможность на получение компенсации из Норвежской национальной системы страхования (таблица 1).

Таблица 1

**Классификация страховых компенсационных выплат
в зависимости от вида профессионального риска***

Вид профессионального риска	Классификация страхования (как страхуется)
Случай наступления временной нетрудоспособности	Компенсационные выплаты 100 % от размера ЗП
Наступление постоянной нетрудоспособности	Единовременные выплаты
Производственная травма	Компенсационные выплаты не ограничены по времени и включают затраты на медпомощь в соответствии с каталогом для медицинских компенсаций в общественном страховании от болезней. Самая большая сумма компенсации по системе социального страхования составляет 75 % от базовой суммы.

* Составлено авторами по источнику [10]

Максимальная годовая компенсация составляет три четверти от базовой суммы G. (таблица 2)

Таблица 2

Уровень базовой суммы и степени инвалидности*

Группа	Степень инвалидности, %	Базовая замена, G**
1	2	3
0	Менее 15	Без замены
1	15-24	7% от G
2	25-34	12% от G
3	35-44	15% от G

1	2	3
4	45-54	25% от G
5	55-64	33% от G
6	65-74	42% от G
7	75-84	52% от G
8	85-100	63% от G
9	В случае повреждения, значительно большего, чем травма, которая обеспечивает основу для 100% инвалидности	75% от G

* Составлено авторами по источникам [10,11]

** G - базовая сумма в Норвегии

В случае производственного травматизма права на компенсацию инициируются как у NAV, так и у ответственной страховой компании.

- В случае постоянной медицинской нетрудоспособности не менее 15% существует компенсация независимо от способности застрахованного к приобретению дохода.

- Компенсация супругу или сожителю в случае смерти составляет 15 G. Эта сумма корректируется с учетом возраста. За каждый год, если умерший был старше 46 лет, компенсация уменьшается на 5 %, но не более чем на 80%.

Если умерший был единственным кормильцем, ребенок получает двойную компенсацию.

- Расходы на похороны будут компенсированы на 1/2 G. Это применимо даже в том случае, если умерший не оставит после себя лиц, которые имеют право на компенсацию за потерю иждивенцев.

Методику расчета, исходя из вида платежа, мы постарались показать в таблице 3.

Таблица 3

Методика расчета по некоторым видам страховых платежей*

№	Вид страховых платежей	Формула расчета
1	2	3
<p>Большинство льгот и компенсационных выплат от Национальной системы страхования устанавливаются по отношению к G (базовой сумме). Такая сумма ежегодно корректируется королем с 1 мая в зависимости от уровня оплаты труда. В 2020 году средняя величина базовой суммы составила 100853 норвежских крон, на 1.01.2021 – 101351 норвежских крон.</p>		
1	Пособие по инвалидности	<p>У застрахованных лиц в возрасте от 18 до 67 лет, доходы которых необратимо сократились примерно на 50 % по причине болезни, травмы или дефекта, есть возможность получить пособие по инвалидности.</p> <p>Пособие по нетрудоспособности рассчитывается на основе среднего зачитываемого для пенсии дохода за три лучших из предыдущих пяти лет до наступления инвалидности. Доход, превышающий 6 млрд. крон, не принимается во внимание. Ставка пособия по инвалидности в год составляет 66 процентов от расчетной базы.</p> <p>Годовой минимум составляет 2,28 БС для лиц, проживающих с супругом/сожителем, и 2,33 БС, если лицо после 31 декабря 2014 года получало перерасчетную пенсию по инвалидности. Для других годовой минимум составляет 2,48 БС.</p>
2	Базовое пособие	<p>Если инвалидность (болезнь, травма или дефект) влечет за собой дополнительные расходы, то предоставляются, по крайней мере, равные или превышающие наименьшую базовую ставку, пособия.</p> <p>Парламентом каждый год корректируются шесть базовых ставок пособий. Годовые ставки в 2021 году: 8 232 норвежских кроны, 12 564 норвежских кроны, 16 464 норвежских кроны, 24 252 норвежских кроны, 32 868 норвежских крон и 41 052 норвежских кроны.</p> <p>Пособие по уходу может быть предоставлено, если инвалид нуждается в особом внимании или уходе. Существует четыре ставки пособия по посещаемости, которые регулируются парламентом. Три самые высокие ставки предоставляются только лицам моложе 18 лет.</p>

1	2	3
3	Пособие по инвалидности, наступившей вследствие болезни, травмы или дефектов или по нетрудоспособности	Ставка пособия – 66 % от базовой суммы (БС). Годовой минимум составляет 2,28 базовой суммы или 231080 норвежских крон для лиц, проживающих с супругом, и 2,33 базовой суммы или 236148 норвежских крон для лиц, получивших перерасчетную пенсию по инвалидности. Для остальных годовой минимум составляет 2,48 базовой суммы или 251350 норвежских кросс.
4	Пособие (льготы) по повышению трудоспособности	Есть возможность получения льготы в виде ссуды, субсидий или денежной ссуды на приобретение технических средств, слухового аппарата, инструмента для пошива одежды, собаки-поводыря, помощи для чтения и секретаря для слепых и слабовидящих, и т.д.

* Составлено авторами по источникам [10,11]

Страхованием от травм на производстве не покрываются [12]:

- Убыток, полученный во время поездок на работу и с работы;
- Если уровень инвалидности менее 15 процентов.

В настоящее время около 700 000 норвежцев имеют страховку на лечение. Около 90 процентов из них покрываются работодателем. Так, в конце 2021 года 696 000 норвежцев имели страховку на лечение, из которых 621 000 покрывались работодателем.

В этой стране страхование покрывает расходы на [13, 14]:

- Снимок в течение 10 рабочих дней;
- Врача-специалиста в течение 10 рабочих дней;
- Второе мнение - второе мнение;
- Операцию/лечение в стационаре в течение 15 рабочих дней;
- Лекарства во время пребывания в стационаре;
- Реабилитацию после пребывания в стационаре;
- Проезд и проживание.

Особое внимание в Норвегии уделяется восстановлению после производственной травмы и профессионального заболевания. После получения травмы на производстве покрываются возможные затраты на реабилитацию.

Реабилитационные расходы предоставляются в тех ситуациях, если члены:

- остаются неспособными к труду после завершения периода оплаты больничного, или
- около 52 недель, без учета предварительного права на больничные, были примерно на 50% недееспособны, или

- раньше получали реабилитационные пособия или потратили пособие по болезни, или
- в связи с болезнью должны отменить профессиональную реабилитацию.

Расходы на реабилитацию включают:

- базовую государственную пенсию, определенную согласно законодательству Норвегии, т.е. по отношению к периоду членства или периода социального обеспечения);
- дополнительную пенсию, которая исчисляется согласно тех же положений, которые применяются к пенсиям по инвалидности.

Условия для получения реабилитационного пособия заключаются в том, что инвалидность обусловлена явным заболеванием и что застрахованный получает активное лечение с перспективой улучшения.

Реабилитационные деньги обычно не предоставляются непрерывно в течение более 52 недель. Государство издало постановление о том, когда могут быть сделаны исключения из этого срока:

- если совершенно ясно, что лечение займет больше времени;
- если вознаграждается то, что соответствующее лицо находится в рамках активной программы лечения с перспективой улучшения;
- находится в ограниченной по времени активации и профессиональной подготовке у работодателя.

Дифференцированные реабилитационные пособия предоставляются в размере 50, 60, 70, 80 или 90% от всей производительности, когда трудоспособность была утрачена лишь частично. На заключительных этапах периода выплаты пособия по реабилитации могут предоставляться пособия по инвалидности до 20% в целях достижения наиболее гибкого перехода к полноценной работе.

Если инвалидность вызвана производственной травмой, реабилитационное пособие предоставляется в соответствии со специальными правилами. Во время длительного пребывания в специализированных учреждениях средства на реабилитацию сокращаются, а право на реабилитацию утрачивается во время пребывания в тюрьме.

В Норвегии существуют реабилитационные льготы, которые предоставляются в виде кредитов, займов и гарантий по кредитам на:

1. обучение и лечение в утвержденном реабилитационном учреждении;
2. обучение, обучение и адаптация к работе в школе, на курсах, в компаниях и т.д.;
3. поездки и переезд в связи с реабилитацией и новой работой;
4. Возмещение расходов на развлечения члена или семьи;
5. другие цели, имеющие решающее значение для реабилитационной меры.

Реабилитационные средства предоставляются во время осуществления реабилитационной меры.

Заключение. Страхование профессиональных рисков в Норвегии основано на сочетании социального и частного страхования. Данная страна предоставляет компенсационные выплаты своим гражданам за травматизм на производстве или профессиональную болезнь. Кроме того, пособия из общей системы соцобеспечения дополняются специальными компенсациями за подтвержденные врачами инвалидность и трудовые увечья.

Таким образом, модель реализации системы страхования от травматизма на производстве и профессиональных болезней, называемая в Норвегии страхованием от травматизма на производстве, является смешанной.

Норвегия предоставляет компенсационные выплаты своим гражданам за травматизм на производстве или профессиональное заболевание. Кроме того, льготы по общей системе социального обеспечения дополняются специальными компенсациями в связи с установленной медициной инвалидностью и производственными травмами, а также реабилитационными выплатами до полного выздоровления.

Данные статьи на основе результатов научных исследований, которые получены в ходе реализации научно-технической программы по теме «Экономические проблемы безопасного труда и институциональные преобразования механизма страхования в Республике Казахстан» (ИРН BR11965728), в рамках программно-целевого финансирования научно – исследовательских работ Республиканского научно-исследовательского института по охране труда МТСЗН РК рассмотрены особенности страхования от производственных травм и профессиональных болезней в Норвегии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Архипов А.П. Социальное страхование: учебник и практикум для среднего профессионального образования / А.П. Архипов. – 3-е изд., перераб. И доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2022. – 295 с. – URL: <https://urait.ru/bcode/513164> (дата обращения: 24.12.2022).
2. Куклина Т.В. Модели страхования профессиональных рисков в зарубежных странах // Вопросы инновационной экономики. – 2020. – Том 10. – №2. – С. 721-736.
3. Еселханова Г.А., Муканова Д.Б. Зарубежный опыт функционирования системы управления охраны труда на примере ФРГ // Сборник «Фундаментальные и прикладные научные исследования: актуальные вопросы, достижения и инновации сборник статей XX Международной научно-практической конференции». – 2019. – С. 102-104.
4. Employment Injury Benefits Convention, 1964 (No. 121) [Электронный ресурс] // Международная организация труда: официальный сайт. – Электрон.дан. – Geneva, 2019. – URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312266:NO (дата обращения: 02.01.2019)
5. Jun-Byoung, Kwan Hyung (2011) Workers' Compensation Insurance and Occupational Injuries // Safety and Health at Work. – Vol.2. – №2. – P. 38-62.
6. Усиление роли программ страхования в предотвращении несчастных случаев на производстве и профессиональной заболеваемости / Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. – Москва: ILO, 2016. 56 с.

7. Норвежская система социального страхования, 2022 г. [Электронный ресурс]. – <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/det-norske-trygdesystemet-2022/id2478621/>
8. Рахимова Г.А., Баяндин М.А., Есенова Г.Ж., Жаншуакова Р.М. Страхование от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний: опыт Норвегии // Научный журнал «Вестник университета «Туран». – 2022. – № 3(95). – С. 48-59
9. Закон о страховании от производственного травматизма / [Электронный ресурс]. – <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1989-06-16-65/>
10. Закон о возмещении ущерба. [Электронный ресурс]. – https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1969-06-13-26/KAPITTEL_3
11. Закон о Национальном страховании. [Электронный ресурс]. – <https://lovdata.no/lov/1997-02-28-19>
12. Циркуляр. [Электронный ресурс]: Общий раздел. – <https://lovdata.no/nav/lov/1997-02-28-19/kap3>
13. Фильев В.И. Социальное страхование в России и зарубежных странах. Практическое пособие. – М.: Интел-Синтез, 1997. – 176 с.
14. Обязательное социальное страхование от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний. Учебное пособие / Под ред. В.Н. Говоркова. – М.: ИЦ ЭНАС, 2003. – 160 с.

REFERENCES

1. Arhipov A.P. Social'noe strahovanie: uchebnik i praktikum dlja srednego professional'nogo obrazovanija/ A.P. Arhipov. – 3-e izd., pererab. I dop. – Moskva: Izdatel'stvo Jurajt, 2022. – 295 s. URL: <https://urait.ru/bcode/513164> (data obrashhenija: 24.12.2022). [in Russian].
2. Kuklina T.V. Modeli strahovanija professional'nyh riskov v zarubezhnyh stranah // Voprosy innovacionnoj jekonomiki. – 2020 g. – Tom 10. – № 2. – S. 721-736. [in Russian].
3. Eselhanova G.A., Mukanova D.B. Zarubezhnyj opyt funkcionirovanija sistemy upravlenija ohrany truda na primere FRG // Sbornik «Fundamental'nye i prikladnye nauchnye issledovanija: aktual'nye voprosy, dostizhenija i innovacii sbornik statej XX Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii». – 2019. – S. 102-104. [in Russian].
4. Employment Injury Benefits Convention, 1964 (№. 121) [Jelektronnyj resurs] // Mezhdunarodnaja organizacija truda: oficial'nyj sajt. – Jelektron.dan. – Geneva, 2019. – URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312266:NO (data obrashhenija: 02.01.2019) [in Russian].
5. Jun-Byoung, Kwan Hyung (2011) Workers' Compensation Insurance and Occupational Injuries // Safety and Health at Work. – Vol.2. – № 2. – P. 38-62
6. Usilenie roli programm strahovanija v predotvrashhenii neschastnyh sluchaev na proizvodstve i professional'noj zaboлеваемости / Gruppa tehničeskoj podderzhki po voprosam dostojnogo truda i Bjuro MOT dlja stran Vostočnoj Evropy i Central'noj Azii. – Moskva: ILO. – 2016. – 56 s. [in Russian].
7. Norvezhskaja sistema social'nogo strahovanija, 2022 g. [Jelektronnyj resurs]: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/det-norske-trygdesystemet-2022/id2478621/> [in Russian].
8. Rahimova G.A., Bajandin M.A., Esenova G.Zh., Zhanshuakova R.M. Strahovanie ot neschastnyh sluchaev na proizvodstve i professional'nyh zabolevanij: opyt Norvegii // Nauchnyj zhurnal «Vestnik universiteta «Turan». – 2022. – №3 (95). – S. 48-59 [in Russian].
9. Zakon o strahovanii ot proizvodstvennogo travmatizma / [Jelektronnyj resurs]. – <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1989-06-16-65/> [in Russian].
10. Zakon o vozmeshhenii ushherba. [Jelektronnyj resurs]. – https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1969-06-13-26/KAPITTEL_3 [in Russian].
11. Zakon o Nacional'nom strahovanii. [Jelektronnyj resurs]. – <https://lovdata.no/lov/1997-02-28-19> [in Russian].
12. Cirkuljar. [Jelektronnyj resurs]: Obshhij razdel. – <https://lovdata.no/nav/lov/1997-02-28-19/kap3> [in Russian].
13. Fil'ev V.I. Social'noe strahovanie v Rossii i zarubezhnyh stranah. Praktičeskoe posobie. – М.: Intel-Sintez, 1997. – 176 s. [in Russian].
14. Objazatel'noe social'noe strahovanie ot neschastnyh sluchaev na proizvodstve i professional'nyh zabolevanij. Uchebnoe posobie /Pod red. V.N. Govorkova. – М.: NC JeNAS, 2003. – 160 s. [in Russian].

Баяндин М.А., Рахимова Г.А., Есенова Г.Ж.

НОРВЕГИЯДА ӨНДІРІСТІК ЖАРАҚАТТАНУДАН САҚТАНДЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация

Өндірістегі жазатайым оқиғалардан және кәсіптік аурулардан сақтандыру көптеген елдерде кең таралған. Бұл оның маңыздылығын көрсетеді. Сақтандырудың бұл түріне медициналық көмек, кәсіптік оңалту және өндірісте жарақат алған немесе кәсіптік ауруға шалдыққан жұмыскерлерге төленетін жәрдемақылар, сондай-ақ өндірістегі жазатайым оқиғалардан қайтыс болған қаза тапқандардың отбасы мүшелеріне асыраушысынан айырылу бойынша төленетін жәрдемақылар жатқызылуы мүмкін.

Еңбек жарақаты туралы арнайы заңнамасыз жалпы әлеуметтік заңнама арқылы өтемақы беретін мемлекеттер бар. Норвегияда да осындай жүйе.

Онда жалпы әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі бойынша жәрдемақылар, егер олар осталса, мүгедектер және өндірістік жарақаттану бойынша арнайы өтемақы төлемдерімен толықтырылады.

Осы мақалада авторлар өндірістегі жазатайым оқиғалардан және кәсіптік аурулардан сақтандыру жүйесін талдаған. Өтемақы төлеу, мүгедектікті белгілеу, оңалту бойынша жәрдемақы төлеу жағдайлары, түрлі жәрдемақылар беру мәселелеріне ерекше көңіл бөлінеді.

Зерттеу нәтижесінде Норвегиядағы өндірістік жазатайым оқиғалар мен кәсіптік аурулардан сақтандыру жүйесінің жұмыс істеуінің ерекшеліктері зерттеліп, моделі анықталды. Зерттеу барысында қажетті материалды топтастыру, жинақтау және өңдеу әдістері қолданылды.

Bayandin M., Rakhimova G., Essenova G.

FEATURES OF INSURANCE AGAINST OCCUPATIONAL INJURIES IN NORWAY

Annotation

Insuring from casualty accidents and occupational diseases at stages of production is widely used in many countries. The fact of it says about its importance. Such types of insurance might include medical service, professional rehabilitation and additional employee benefits for those who get injuries at production or illnesses also benefits for a loss of a wage worker, including payments for family members of a person who accidentally lost his life during production.

There are many countries, that deliver a compensation through a common social law without lining with special law about work injuries.

But there are some countries that do the opposite. One of which is Norway. Norway has benefits adjusted with special compensational payments for injuriens if such is confirmed. In this article, authors made a deep analysis of insurance system from accidental injuries or occupational diseases at the stages of production in Norway.

The authors analyzed the system of insurance against industrial accidents and occupational diseases. Particular attention is paid to the issues of payment of compensation, the establishment of disability, cases of payment of rehabilitation benefits, and the provision of various benefits.

As a result of the study, the features were studied and the model of the functioning of the insurance system against industrial accidents and occupational diseases in Norway was determined. During the research, methods of grouping, summarizing and processing the necessary material were used.

П.Д. Бейсекова*, магистр, ст. преподаватель¹

А.Р. Уркумбаева, к.э.н., ассоц. профессор²

Ж.М. Калпакбаева, к.э.н., сениор-лектор²

М.М. Сауранова, к.э.н., сениор-лектор²

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Алматинский технологический университет,

г. Алматы, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: beisekova_76@mail.ru

АСТЫҚ ӨНІМДЕРІ КЛАСТЕРІ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ЖҰМЫС ІСТЕУІНІҢ ҰЙЫМДЫҚ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЛАРЫН ДИАГНОСТИКАЛАУ

Мақалада Қазақстанның АӨК-нің жетекші саласы астық өнімдері кешені қаралды. Астық өнімдері кәсіпорындарының тұрақты жұмыс істеуі үшін кедергі келтіретін тетіктер анықталды. Отандық ауыл шаруашылығы кешеніндегі астық өндірісінің даму параметрлеріне үлкен әсер ете отырып, сол арқылы оның жұмыс істеуін жеделдететін немесе баяулататын экономикалық, ұйымдастырушылық, техника-технологиялық және басқа да факторлар жүйесінің күрделі өзара іс-қимылында жүргізіледі. Ағымдағы кезеңдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың күрделілігін ескере отырып, ұлттық экономиканың неғұрлым сұранысқа ие секторларындағы астық өнімдері кіші кешені ауыл шаруашылық кластеріне кіреді. Осыған байланысты ұлттық саясаттың басым бағыты аграрлық сектордың әртүрлі салаларында құлдырауды болдырмау ғана емес, сонымен қатар ел ішіндегі қажеттіліктерді толық қамтамасыз ету үшін өнім шығару көлемін ұлғайту жолдары көрсетілді. Мұндай тәсіл АӨК барлық субъектілерінің күш-жігерін біріктіруді, қызметті үйлестіруді және жоғары түпкі нәтижеге қол жеткізудегі көрсеткіштер көрсетілген.

Мақала авторлары астық өнімдері кластері салаларында өндірісті дамыту өндірістік – шаруашылық қызметті жүзеге асырудың жаңа, неғұрлым тиімді нысандарын іздеу мен пайдалануды талап ететінін атап өтті. Астық нарығы ауылшаруашылық тауарөндірушілер, дайындау, сақтау, қайта дайындау кәсіпорындарының жұмыс істеу көрсеткіштері талданды.

Қорытындыда мақалада талданылған астық өнімдері кластерінің жұмыс істеуіндегі ақауларды мейлінше азайтуға ұсыныстар көрсетілді.

Кілт сөздер: астық өнімдері, әдістері, нысандар, қатысушылар, ауылшаруашылық тауар өндірушілер, қайта өңдеуші кәсіпорындар, реттеу, өткізу, тиімділік, өндіріс, өнім, баға.

Ключевые слова: зерновые продукты, методы, объекты, участники, сельские товаропроизводители, перерабатывающие предприятия, регулирование, сбыт, эффективность, производство, продукция, цены.

Keywords: grain products, methods, objects, participants, rural commodity producers, processing enterprises, regulation, sales, efficiency, production, products, price.

JEL classification: Q1, Q18

Кіріспе. Қазақстанның АӨК-нің жетекші саласы астық өнімдері кешені болып табылады. Қазақстан экономикасының түрлі салалары мен салаларының орнықты даму траекториясына көшу кезеңінде өндірістік-шаруашылық қызметті жүзеге асырудың жаңа, неғұрлым тиімді нысандарын іздеуді және пайдалануды талап етеді. Шаруашылық жүргізудің жаңа жағдайларында барлық жерде дерлік дәнді дақылдардың егіс алаңдарының үздіксіз қысқаруымен, өндіріс көлемінің азаюымен, оның сапасының нашарлауымен қоса жүретін астық саласын жүргізудің неғұрлым экстенсивті әдістеріндегі құрылымдық өзгерістерін көрсету [1].

Ағымдағы кезеңдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың күрделілігін ескере отырып, АӨК-дегі астық өнімдері кластері ұлттық экономиканың неғұрлым талап етілетін секторларын зерттеу мақаланың өзектілігі болып табылады.

Мақаланың мақсаты. Астық өнімдері кіші кешенінің жұмыс істеуінің негізгі мақсаттары – ауыл шаруашылығы және өнеркәсіп өндірісінің азық-түлік, тұқым, жемдік астыққа, халыққа-оны қайта өңдеу өнімдеріне қажетті көлемде, ассортиментте және сапада қажеттіліктерін қанағаттандыру, резервтік қорлар мен экспорттық ресурстарды қалыптастыру. Алға қойған мақсатқа жетуде келесі міндеттерді орындаған жөн:

- зерттелініп отырған астық өнімдері кластері бойынша ғылыми еңбектерге шолу;

- астық өнімдері кластері салаларында өндірістік-шаруашылық нысандарының көрсеткіштерін талдау;

- астық өнімдері кластеріндегі кәсіпорындардың тұрақты жұмыс істеуіне кедергілерді анықтау;
- кедергілерді анықтау барысында тиімділікті жетілдіру бағыттарны ұсыну.

Өзірленген мақаланың маңыздылығы ретінде астық кешеніндегі кәсіпорындардың тиімділігін арттыру жолдарын мақсатты айқындаумен тікелей байланысты. Агроөнеркәсіптік кешеннің ерекшелігі - сақтау және өңдеу кәсіпорындары үшін шикізат аймақтары ел аумағында ретсіз орналасуы болып табылады [2].

Зерттеу әдістері. Мақаланың теориялық және әдіснамалық негізін астық өнімі кешені және ауылшаруашылық кластері бойынша ғылыми зерттеу еңбектері құрайды. Астық нарығындағы экономикалық құбылыстардағы өзгерістерді талдау барысында салыстыру мен логикалық әдістерін қолдана отырып, нәтижесі мақалада айқындалып отыр. Астық өнімі кластерінің астық өнімі кіші кешенінен негізгі айырмашылықтары кластердің үйлестіру орталығы басқаратын нақты ұйымдық құрылымы, қатысушылар арасындағы ерекше құқықтық қатынастары мен қатысушылардың өзара қарым-қатынасы өндірістік-экономикалық қатынастарды оңтайландыру мақсатында мүлдем ашық болады. Кластер ішіндегі экономикалық қатынастардың маңызды бөлігі аралық өнімдерді, ресурстар мен қызметтерді айырбастауға және сыртқы нарықта түпкілікті өнімді сатудан түсетін табысты бөлуге байланысты туындайтын бөлу қатынастарының тетігі болып табылады.

Әдебиеттік шолу. Астық өнімдері нарығының дамуын зерттеудің теориялық, әдіснамалық және қолданбалы аспектілері, құрылымын жетілдіру, оның жұмыс істеуінің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмін әр түрлі тұрғыдан құру отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде баяндалған. Өз зерттеулерінде қарастырылып отырған мәселенің теориялық және әдіснамалық негізін кеңінен атап өтті.

Тиреуов К.М. және басқалары [2] өндірістік-шаруашылық қызметтің тиімді нысандарын іске асыруды өткізуде Қазақстан экономикасының түрлі салаларында өндірілетін өнім көлемін ұлғайтуды талап етеді.

Бірқатар ғалымдардың зерттеу еңбектерінде (Айтжанова Г.О. Садықова А.К., Қасымова Б.Т.) [3] Қазақстан үшін АӨК - бұл аграрлық өнеркәсіпті дамытуға мүмкіндік беретін, азық-түлік қауіпсіздігін дамыту жағдайларына ықпал ете отырып, ауыл және тамақ өнеркәсібін қарқынды дамытудың стимуляторы болып табылады.

Рудой Е.В. пікірі бойынша [4] астық өндірісінің ғылыми-технологиялық даму қарқыны - кешенді бағалау, мәселелерін талдау және шешу жолдарын атап өтті.

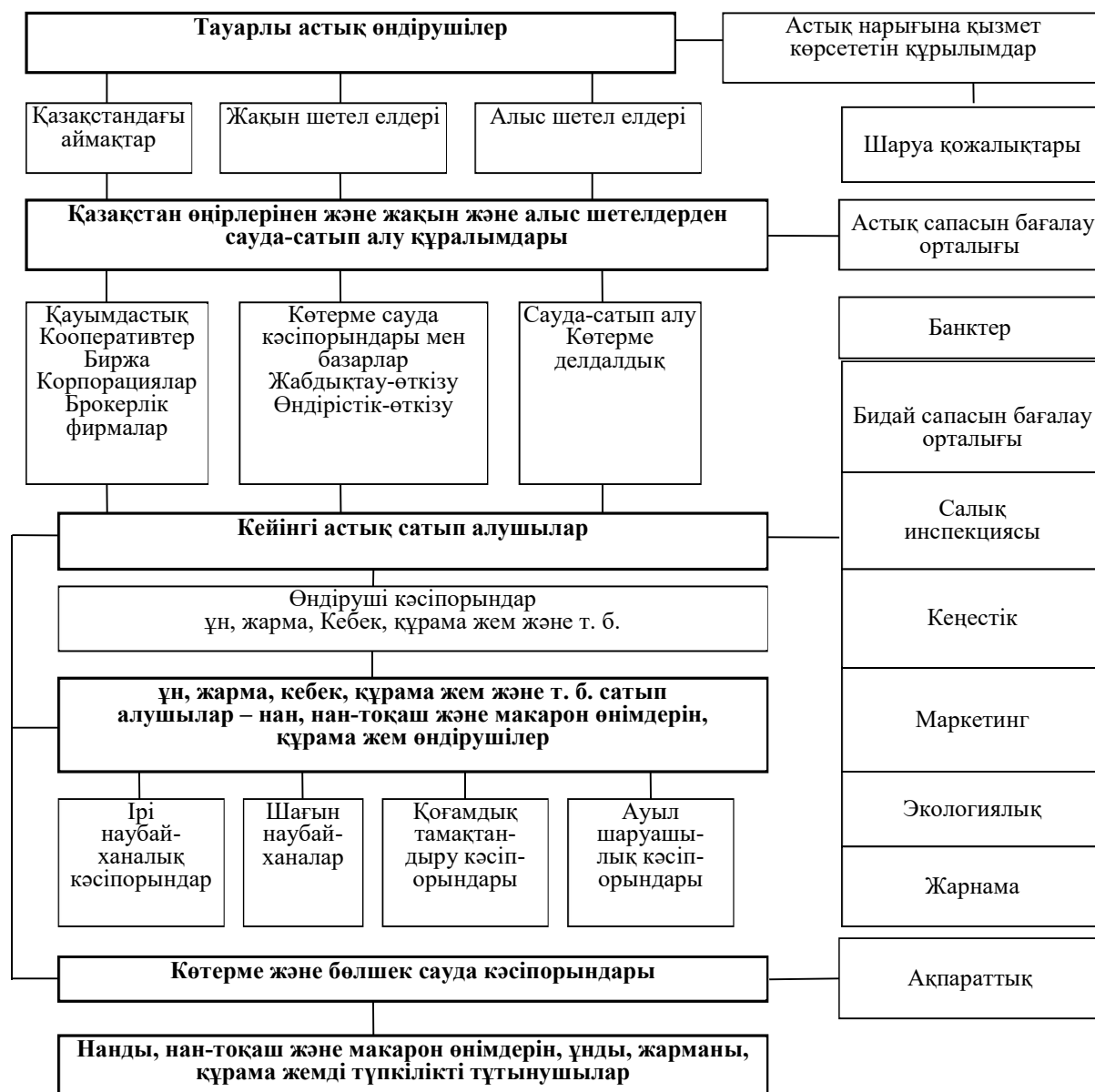
Алтухов А.И. [5] іс жүзінде астық өнімдері кешенінде нарықтық бағаларды пайдалану кезінде кейбір кәсіпорындар пайдалы, басқалары тиімсіз болады, бұл үрдіс кластерлеу кезінде де сақталуы мүмкін. Шынында да, қайта өңдеу кәсіпорындары астық дақылдарының төмен өнімділігінен туындаған ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қосымша шығындарын өз мойнына ала алмайды.

Мизанбекова С.К. және басқалары (Калыкова Б.Б., Айтмуханбетова Д.А.) [6] кластерлердің ерекшелігі олардағы кәсіпорындар қызметінің ауқымды саласы болып табылады. Өңірдің астық өнімдері кластерінің қызметі аумақтық оқшаулауға және кластерге кіретін әртүрлі салалардың кәсіпорындары арасында, оның ішінде түпкілікті өнім өндіру үшін тығыз байланыстардың болуына негізделеді.

Болатқызы С. және басқалары (Бейсекова П.Д., Абуталипова Ж.А.) [7] астық кластері нақты ұйымдастырушылық құрылымға ие, оның маңызды бөлігі аралық өнімдер, ресурстар мен қызметтер алмасу, кірісті бөлу кезінде пайда болатын тарату қатынастарының механизмі болып табылады.

Алайда, қазіргі уақытта астық өндірісін дамытудың көптеген өзекті мәселелері, субъектілерді кластерлеудің шарттары мен мүмкіндіктері, астық саласы кәсіпорындары мен сабақтас салалардың өзара іс-қимылының қазіргі заманғы ерекшеліктері, өңірлік деңгейде астық шаруашылығын жетілдіру бағыттары бойынша жаңа зерттеулердің қажеттілігін жаңарту ұсыныстары туындап отыр.

Негізгі бөлім. Астық нарығы ауылшаруашылық тауарөндірушілер, дайындау, сақтау, қайта дайындау кәсіпорындары мен ұйымдар, сонымен қатар астық пен астық өнімдерін технологиялық тізбек бойынша өндірушіден тұтынушыға дейінгі жеткізумен қамтамасыз ететін құрылымдар субъектілерінің арасындағы экономикалық қатынастар жиынтығынан тұратын күрделі экономикалық жүйе болып ұсынылады. (1-сурет)

1-сурет. АӨК астық өнімі кіші кешенінің функционалдық-салалық құрылымы*

* Автор әдебиеттер негізінде құрастырылды.

Агроөнеркәсіптік кешеннің өндірістік байланыстары өте алуан түрлі, өйткені АӨК оның құрамына кіретін салалардың едәуір санымен ерекшеленеді. Агроөнеркәсіптік кешен салаларының салааралық өзара қарым-қатынасы ішкі, АӨК шегінде және сыртқы, одан тыс байланыстардың әртүрлі арақатынасымен сипатталады. Бұл айырмашылықтар әдетте агроөнеркәсіптік кешенді зерттеушілердің көпшілігі түрлі салаға бөлетін салалар топтарында көрінеді. Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің, сақтау, қайта өңдеу, сауда ұйымдарының, делдалдық құрылымдар мен инфрақұрылымдық буындардың экономикалық өзара қарым-қатынастарының қалыптасқан нысаны, біріншіден, синергетикалық әсерге қол жеткізуге, шаруашылықтың орнықтылығын қамтамасыз етуге және өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етпейді, екіншіден, өндірістік-дистрибутивтік функционалдық процесті агроазық-түлік саласында импортты алмастыру стратегиясын іске асыруға бағыттайды.

Елдің АӨК саласының астық өндірісі халық шаруашылығының көптеген өндірістерінің (мал шаруашылығы, элеватор, ұн тарту, спирт өнеркәсібі) аса маңызды шикізат базисі болып табылады. АӨК-нің экономикалық өсуі мен инновациялық даму көрсеткіші дәнді дақылдар нарығының даму тенденцияларына өте тәуелді. Бұл салалық сегмент (астық өндірісі) орнықты даму векторын белгілеп, сондай-ақ экономиканың барлық аралас салалары жұмысының тиімділік деңгейін, өмір сапасының

жалпы көрсеткіші мен еліміздің азық-түлік тәуелсіздігін айқындайды. АӨК астық өнімінің кіші кешенінің құрылымында бес құрамдас элементті құрайды: материалдық-техникалық ресурстар мен астық өндіру, астықты қайта өңдеу (азық-түлік және техникалық қажеттіліктерге, құрама жем өндіру), сақтау және тасымалдау, астықты және оны қайта өңдеу өнімдерін өткізу (көтерме және бөлшек сату). Осының ішінен астық өндіру, пайдалану мен қайта өңдеу көрсеткіштерін қарастырайық.

1-кесте

2011-2021 жылдары Қазақстан Республикасында астық ресурстары және пайдалану, мың тонна*

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
I. Ресурстар											
Жыл басындағы қорлар	9334,1	20693,2	13663,8	13717,5	13154,9	13800,0	14819,0	16174,0	14462,2	11773,4	13117,8
Өндіріс	26960,5	12864,8	18231,1	17162,2	18673,7	20634,4	20585,1	20273,7	17428,6	20065,3	16375,9
Импорт	104,1	102,4	57,4	84,6	146,7	59,9	81,8	176,8	452,6	810,0	631,3
Ресурстардың жиынтығы	36398,7	33660,4	31952,3	30964,3	31975,3	34494,3	35485,9	36624,5	32343,4	32648,7	32496,1
II. Қолдану											
Өндірістік тұтыну, оның ішінде:	5655,1	5695,7	5784,9	5789,2	6456,8	6549,2	6515,5	6078,0	6036,8	5936,4	5986,6
- мал мен құс азығына	3124,5	3147,1	3266,8	3370,9	3975,2	4083,5	4351,3	3971,8	3896,9	3727,0	3812,0
- егіс мақсаттары үшін	2530,6	2548,6	2518,1	2418,3	2481,6	2465,7	2164,3	2106,2	2139,9	2209,4	2174,6
Азық-түлік мақсаттарына қайта өңдеу	4913,0	5031,2	5005,3	5025,6	4953,8	5209,3	5117,6	4944,9	4319,1	4447,3	4383,2
Басқа өнеркәсіптік пайдалану	693,7	781,9	1039,0	1141,3	1197,7	1201,8	956,6	1757,5	1925,2	2182,3	2053,8
Шығындар	630,1	387,1	659,8	498,5	831,4	896,9	922,6	659,2	582,2	489,7	536,0
Экспорт	3500,8	7787,3	5426,0	5028,9	4402,3	5476,5	5447,7	8402,9	7358,6	6556,6	6957,6
Халықтың ықтимал жеке тұтынуы	312,8	313,4	319,8	325,9	333,3	341,7	351,8	319,8	348,1	358,2	353,2
Жан басына шаққандағы ықтимал тұтыну, кг / жыл	18,8	18,7	18,8	18,8	19,0	19,2	19,5	18,5	18,8	19,1	19,0
Жыл соңындағы қорлар	20693,2	13663,8	13717,5	13154,9	13800,0	14819,0	16174,0	14462,2	11773,4	12678,1	12225,9

* Дереккөз: ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігі, ұлттық статистика бюросы

1-кесте бойынша, 2011-2021 жылдары Қазақстан Республикасында астық ресурстары және пайдалану көрсетілген. Жыл басындағы қорлар жыл сайын артып отырғанын көруге болады. Өндіріс көлемі 10 жыл ішінде ауысып отыр, ал импорт 2011-2015 төмендегенін, 2016-2017ж.ж. қайта өрлеу жағдайында екенін көрсетіп отыр. Бұл салалық сегмент (астық өндірісі) орнықты даму векторы мен ел экономикасының барлық аралас салалары жұмысының тиімділік деңгейін айқындай отырып, азаматтарды әлеуметтік маңызы бар азық-түлікпен қамтамасыз ету деңгейін, өмір сапасының жалпы көрсеткішін, сондай-ақ еліміздің азық-түлік тәуелсіздігін көрсетеді. Біздің елімізде 2011-2021 жылдары ресурстар мен астықты пайдалану 1-кестеде келтірілген. 2-кесте 2011-2021 жылдары Қазақстанда астық өндірісі мен оны қайта өңдеу өнімінің көрсеткіштерін көрсетеді.

2- кесте

Қазақстанда астық және оны қайта өңдеу өнімдерін өндіру (2011-2021 жылдары, мың тонна)*

Көрсеткіштер	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Астық өндірісі	26960,5	12864,8	18231,1	17162,2	18673,7	20634,4	20585,1	20273,7	17428,6	20065,3	16375,9
Қайта өңдеу өнімдерін өндіру	4171,9	4163,1	4073,9	4093,7	3955,9	4205,5	4129,2	4032,1	3533,9	3642,0	3588,0

* Дереккөз: ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігі, ұлттық статистика бюросы

2-кестенің мәліметтері бойынша астық өндірісінің айтарлықтай ауытқығанын айғақтайды. Мәселен, 2011 жылы оның көлемі 26960,5 мың тоннаны құраса, 2012 жылы олар 2,1 есеге (12864,8 мың тонна) қысқарды. 2013 жылы тағы да 5366,3 мың тоннаға немесе 1,42 есе өсім байқалды. 2014 жылы-төмендеу, 2015 жылы-келесі екі жылға созылған өсу, содан кейін қайтадан төмендеу және т. б. егер 2021 жылы астық өндірісін салыстыратын болсақ, оның көлемі 16375,9 мың тоннаны құрады, бұл 2011 жылмен салыстырғанда 10584,6-ға аз немесе 1,65 есе. 2021 жылғы көрсеткіш 2012 жылдан кейін төменнен екінші орында тұр. 2011-2021 жж. Қазақстандағы астық өндірісінің ең төмен көлемі бойынша астықты қайта өңдеу өнімін өндіру көрсеткіші талданатын кезеңде де ауытқиды, бірақ онша маңызды емес. Оның ең төменгі көлемі 2019 жылы - 3533,9 мың тонна, ал ең жоғары көлемі 2016 жылы - 4205,5, бұл 671,6 мың тоннаға немесе 1,19 есе аз.

3-кестеде Қазақстанда астықты қайта өңдеу көлемін (азық-түлік және техникалық қажеттіліктер үшін, жем өндіру үшін) бағалау үшін неғұрлым маңызды көрсеткіштердің іріктемесі көрсетілді.

3-кесте

2011-2021 жылдары Қазақстанда астықты қайта өңдеу (тамақ және техникалық қажеттіліктер үшін, жем өндіру), мың тонна*

Көрсеткіштер	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Астықты өндірістік тұтыну, оның ішінде:	5655,1	5695,7	5784,9	5789,2	6456,8	6549,2	6515,5	6078,0	6036,8	5936,4	5986,6
- мал мен құс азығына	3124,5	3147,1	3266,8	3370,9	3975,2	4083,5	4351,3	3971,8	3896,9	3727,0	3812,0
- егіс мақсаттары үшін	2530,6	2548,6	2518,1	2418,3	2481,6	2465,7	2164,3	2106,2	2139,9	2209,4	2174,6
Астықты азық-түлік мақсаттарына қайта өңдеу	4913,0	5031,2	5005,3	5025,6	4953,8	5209,3	5117,6	4944,9	4319,1	4447,3	4383,2
Астық өңдеу өнімдерін өндірістік тұтыну	376,5	375,9	377,3	389,3	403,5	419,7	375,5	363,1	383,1	403,4	393,3

* Дереккөз: ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігі, ұлттық статистика бюросы

3-кестенің деректері бойынша төрт көрсеткіштің өсу қарқынын көруге болады. Сонымен қатар, астықты басқа өнеркәсіптік пайдалануда максималды өсім – 2021 жылы 2,96 есе, 2011 жылмен салыстырғанда, астықты қайта өңдеу өнімдерін өндірістік тұтыну көрсеткіші – 16,8 мың тоннаға немесе 1,04 есе екенін байқап отырмыз. Астықты өндірістік тұтытуда егістік мақсаттарға – 356 мың тоннаға немесе 1,16 есеге, сондай – ақ астықты азық-түлік мақсаттарына қайта өңдеу көрсеткішінде-529,8 мың тоннаға немесе 1,12 есеге төмендеу байқалады.

4-кестеде АӨК астықты өңдеу өнімдерін өндіру үшін астық қажеттілігі көрсетілді. (кесте 4).

4-кесте

Өңдеу өнімдерін өндіру үшін астық қажеттілігі*

Атауы	Кәсіпорындардың әлеуетті қуаты, тонна	Ішкі қажеттілік, тонна	Әлеуетті өңдеу үшін қажетті астық мөлшері, тонна	Ішкі тұтыну үшін қажетті астық мөлшері, тонна	Әлеуетті өндіріс үшін қажетті аудан мөлшері, мың га
Ұн	5 139550	1 800 000	7342214	2 580 000	6440
Құрама жем	2418750	2 665 700	2 845 588	3 136 117	2496
Жарма	503 337	337400	1 198421	1 997 368	1 051
Спирт	30189	3719	928 892	114418	814
Барлығы			12315 115	7 827 903	10801

* Автормен әзірленді

4-кестеден көріп отырғандай АӨК өнімдерін өндіру үшін астық қажеттілігіндегі көрсетілген. Кәсіпорындардың әлеуетті қуаттылығы, астық мөлшері, ішкі тұтыну мен қажетті аудан мөлшері

қарастырылды. Осы қажеттіліктерді қанағаттандыру өңірлік кластер қатысушыларының оңтайлы экономикалық қарым-қатынасын қалыптастырады. Кластер ішіндегі экономикалық қатынастардың маңызды бөлігі аралық өнімді, ресурстарды және қызметтерді айырбастауға және сыртқы нарықта түпкілікті өнімді сатудан түсетін кірісті бөлуге байланысты туындайтын бөлу қатынастарының тетігі болып табылады.

Кластердің өзегінде айналасында инфрақұрылым ұйымдары шоғырланатын астық өндіру, сақтау және қайта өңдеу жөніндегі кәсіпорындар болуы мүмкін. Өңірлік кластерді қалыптастыру 3 кезеңде жүзеге асырылды: алдын ала кезең, оның барысында кластерлеу әлеуеті айқындалады және кластерлік жобаларды іске асыру бағдарламасы әзірленеді; негізгі кезең-өңірдегі кластерлеу процестерін жандандыру, кластерлік схемаларға қатысушылардың құрамын айқындау; аяқтаушы кезең экономикалық дамуды сипаттайтын қазандықтар негізінде кластердің жұмыс істеуін бағалауды көздейді. Өңірде астық өнімдері кластерін дамытудың тұжырымдамасы мен бағдарламасын әзірлеуді елдің әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясымен байланыстыру қажет. Кластердің жұмыс істеу тетігінің жұмыс істеуі, түпкілікті өнім өндірісіне қатысушылардың бүкіл тізбегі бойынша тарату қатынастарын құру мәселелері күрделі болып табылады.

Бұл жағдайда кластерді сатушылар мен сатып алушылар тізбегі ретінде қарастыруға болады. Кластердің әрбір қатысушысы бір мезгілде басқа қатысушылардың өнімін сатып алушы және өз өнімін белгілі бір ішкі бағалар бойынша сатушы болып табылады.

Ұйымның кластерлік әдісі негізінде республиканың негізгі астық егетін өңірлерінің астық өндірушілерін ықпалдастыру тиімділігі өңірлердің дамуына елеулі серпін береді. Астық өнімдері кластерін қалыптастыру жағдайында күтілетін нәтижелер: астық, ұн, макарон және нан өнімдерінің басқа да түрлерінің өндірісін ұлғайту; астықтан жасалған өнімнің ассортиментін кеңейту; астықтан дайын өнім (ұн, макарон, құрғақ таңғы ас және басқалары) көлемінің экспортын ұлғайту; өндірістік қуаттардың жүктемесін арттыру, қайта өңдеуге жұмсалатын шығындарды азайту; әрбір өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және олардың рентабельділігі; қарқынды және өнеркәсіптік технологиялар бойынша ауыл шаруашылығында жұмыс істейтін шаруашылықтар үлесінің өсуі.

Зерттеу түйінін қорытындылай келе, астық өнімдері кластеріндегі кәсіпорындардың ұйымдық-экономикалық мәселелерін талдау нәтижесінде келесі тараптарды көрсетуге болады:

- елімізде 2011-2021 ж.ж. арасындағы астық ресурстары және пайдалану көрсеткіштерін талдау барысында астық өндірісіндегі салаларындағы кәсіпорындардың жұмыс істеу тиімділігін арттыру;
- астық өндірісінің ең төмен көлемі бойынша астықты қайта өңдеу өнімін өндіру көрсеткішін ұлғайту;

- астықты қайта өңдеу көлемін (азық-түлік және техникалық қажеттіліктер үшін, жем өндіру үшін) бағалау көрсеткіштерін өсіру;

- кәсіпорындардың әлеуетті қуаттылығы, астық мөлшері, ішкі тұтыну мен қажетті аудан мөлшері кеңейту.

Жоғарыда көрсетілген мәселерді шешу астық өнімдері кластерлерінің қатысушылары мен мемлекет тарапынан арнайы қаржылық ресурстарды бөлуді қажет етеді. Сонымен қатар арнайы бағдарламаларды жетілдіріп, ынталандыру механизмдері көрсетілуі керек.

Қорытынды. Осылайша, жүргізілген зерттеулер өндірістік құрамдас бөлігі мен нарықтық конъюнктурасының даму динамикасы мен үрдістері бірқатар сындарлы тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді. Қазіргі уақытта отандық астық шаруашылығы жеделдетілген қарқынмен дамуда, бұл АӨК-нің барлық аралас салалық секторларының тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз етудің маңызды факторы болып табылады. Кластерлік әдіс негізінде еліміздің негізгі астық егетін өңірлерінің астық өндірушілерін интеграциялаудың тиімділігі өңірлерді дамыту нәтижесінде айтарлықтай серпін береді. Астық өнімі кластерін қалыптастыру жағдайында күтілетін нәтижелер: астық, ұн, макарон және нан өнімдерінің басқа да түрлерін өндіруді ұлғайту; астықтан өнім ассортиментін кеңейту; астықтан дайын өнім көлемінің экспортын ұлғайту (ұн, макарон, таңғы астық және басқалары); өндірістік қуаттардың жүктемесін арттыру, қайта өңдеуге арналған шығындарды азайту; қатысушылардың әрқайсысының өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру кластер және олардың рентабельділігі; қарқынды және өнеркәсіптік технологиялар бойынша ауыл шаруашылығында жұмыс істейтін шаруашылықтар үлесінің өсуі. Жүргізілген теориялық-талдамалық зерттеулер нарық сегменті ретінде АӨК астық өнімі кластерін тиімді жұмыс істеуі кластер қатысушыларына мемлекеттен қолдау қажеттілігін көрсетіп отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Алтухов А.И. Парадигма продовольственной безопасности России: монография [Текст] /А.И. Алтухов. – М.: Фонд «Кадровый резерв». – 2019. – 682 с.
2. Тиреуов К.М., Мизанбекова С.К., Печеная Л.Т. Интеграционные процессы – составляющая эффективной реализации государственно-частного партнерства. Проблемы агрорынка. – 2021. – (2). – С. 70-78. – <https://doi.org/10.46666/2021-2.2708-9991.08>
3. Айтжанова Г.О., Садыкова А.К., Касымова Б.Т. Финансовые стимулы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан // Вестник КазУЭФимТ. – №1(46). – 2022. – С. 277-282. DOI 10.522602304-7216.2022.1(46).36
4. Рудой Е.В. Научно-технологическое развитие зернового производства России: комплексная оценка, проблемы и пути решения / Рудой Е.В., Петухова М.С. // АПК: Экономика, управление. – 2021. – №6. – С. 71-79
5. Алтухов А.И. Сельскохозяйственному производству страны необходима новая концепция размещения и специализации // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2019. – № 8. – С. 7-14
6. Мизанбекова С.К., Калыкова Б.Б., Айтмуханбетова Д.А. Межотраслевые экономические отношения в сфере хранения зерна и зернопродуктов. Проблемы агрорынка. – 2022. – 1(1). – С. 105-112. – <https://doi.org/10.46666/2022-1.2708-9991.12>
7. Бейсекова П.Д., Болаткызы С., Абуталипова Ж.А. Особенности зернопродуктового кластера: рыночная переориентация. Проблемы агрорынка. – 2022. – 1(1). – С. 120-127. – <https://doi.org/10.46666/2022-1.2708-9991.14>

REFERENCES

1. Altukhov A.I. (2019). Paradigma prodovol'stvennoi bezopasnosti Rossii [The paradigm of food security in Russia]. Moscow, Fond «Kadrovyyerezerv». – 682 s. [in Russian].
2. Tireuov K.M., Mizanbekova S.K., Pechenaya L.T. (2021). Integratsionnye protsessy – sostavlyayaya effektivnoi realizatsii gosýdarstvenno-chastnogo partnerstva. Problemy agrorynka. – 2021. – (2). – S. 70-78. – <https://doi.org/10.46666/2021-2.2708-9991.08> [in Russian].
3. Aitzhanova G.O., Sadykova A.K., Kasymova B.T. (2022) Finansovye stimuly razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respublyki Kazakhstan // Vestnik KazUEFimT. – No. 1(46). – 2022. – S. 277-282. – DOI 10.522602304-7216.2022.1(46).36 [in Russian].
4. Rudoi, E.V., Petukhova, M.S. (2021). Nauchno-tekhnologicheskoe razvitie zernovogo proizvodstva Rossii: kompleksnaya otsenka, problemy i putresheniya [Scientific and technological development of grain production in Russia: a comprehensive assessment, problems and solutions]. АПК: ekonomika, upravlenie – АIC: economics and management. – №6. – S. 71-79 [in Russian].
5. Altukhov, A.I. (2019). Sel'skokhozyaistvennomu proizvodstvu strany neobkhodima novaya kontseptsiya razmeshcheniya i spetsializatsii [The agricultural production of the country needs a new concept of location and specialization]. Ekonomikasel'skokho zyaistvennykh i pererabatyvayushchikh predpriyatii - Economics of agricultural and processing enterprises. – №8. – S. 7-14 [in Russian].
6. Mizanbekova S.K., Kalykova B.B., Ajtmuhanbetova D.A. (2021). Zernovoe hozjajstvo – osnova funkcionirovaniya zernoproduktovogo podkompleksa [Grain farming is the basis for the functioning of the grain-product subcomplex]. Problemy agrorynka-Problems of agrimarket. – №2. – S. 130-137 [in Russian].
7. Beisekova P.D., Bolatkyzy S., Abutalipova Z.A. Osobennosti zernoproduktovogo klastera: rynochnaya pereorientatsiya. Problemy agrorynka. – 2022. – 1(1). – S. 120-127 [in Russian].

Бейсекова П.Д., Уркымбаева А.Р., Калпакбаева Ж.М., Сауранова М.М.

ДИАГНОСТИКА ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО КЛАСТЕРА

Аннотация

Большое влияние на параметры развития зернового производства в отечественном сельскохозяйственном комплексе происходит в сложном взаимодействии экономических, организационных,

технико-технологических систем и других факторов, ускоряющих или замедляющих его функционирование. Учитывая сложность социально-экономических условий текущего периода, подкомплекс зерновой продукции в наиболее востребованных секторах национальной экономики входит в сельскохозяйственный кластер. В этой связи приоритетным направлением национальной политики является не только предотвращение спада в различных отраслях аграрного сектора, но и обеспечение увеличения объемов выпуска продукции как для полного обеспечения потребностей внутри страны, так и для увеличения экспорта. Такой подход требует объединения усилий всех субъектов АПК, координации деятельности и целевой направленности на достижение высокого конечного результата.

В статье отмечено, что развитие производства в отраслях экономики Казахстана требует поиска и использования новых, более эффективных форм осуществления производственно – хозяйственной деятельности. Одним из основных методов решения данной проблемы является интеграция товаропроизводителей, позволяющая объединить все звенья цикла воспроизводства в единый комплекс в технологической цепочке «переработка сырьевых ресурсов – выпуск готовой продукции».

Beisekova P., Urkumbaeva A., Kalpakbaeva Zh., Sauranova M.

DIAGNOSTICS OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC CONDITIONS OF FUNCTIONING OF GRAIN CLUSTER ENTERPRISES

Annotation

A great influence on the parameters of the development of grain production in the domestic agricultural complex occurs in the complex interaction of economic, organizational, technical and technological systems and other factors that accelerate or slow down its functioning. Given the complexity of the socio-economic conditions of the current period, the subcomplex of grain products in the most popular sectors of the national economy is included in the agricultural cluster. In this regard, the priority direction of the national policy is not only to prevent a recession in various sectors of the agricultural sector, but also to ensure an increase in output both to fully meet domestic needs and to increase exports. Such an approach requires the combined efforts of all subjects of the agro-industrial complex, coordination of activities and a targeted focus on achieving a high final result.

The article notes that the development of production in the sectors of the economy of Kazakhstan requires the search and use of new, more effective forms of production and economic activity. One of the main methods of solving this problem is the integration of commodity producers, which allows combining all the links of the reproduction cycle into a single complex in the technological chain "processing of raw materials – production of finished products".

Р.К. Берстембаева *, к.э.н., асоц. профессор¹

Д.А. Тлеужанова, к.э.н., асоц. профессор²

Ж.О. Лукпанова, к.э.н., доцент¹

Б.Б. Мажитова, ст. преподаватель³

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Казахский Агротехнический университет

им.С.Сейфулина, г. Астана, Казахстан²

Евразийский Гуманитарный Институт,

г. Астана, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: rberstembayeva@gmail.com

НАПРАВЛЕНИЯ И МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В КАЗАХСТАНЕ

В статье проведен анализ практики регулирования межбюджетных отношений в Казахстане, дана критическая оценка недостаточной эффективности используемых в настоящее время инструментов. Определено и доказано, что механизм субвенций и изъятий привел к снижению доли налоговых поступлений в местных бюджетах на фоне роста трансфертов из республиканского бюджета, что способствует снижению самостоятельности местных органов власти.

Авторами рассмотрены направления совершенствования регулирования межбюджетного выравнивания в Республике Казахстан путём достижения разумного компромисса между социально-экономическими интересами участников бюджетного процесса. Представлен анализ формирования доходов местных бюджетов в Республике Казахстан, дана критическая оценка действующей практики разграничения налогов между уровнями бюджетной системы. На основе проведенных расчётов сделаны выводы о продолжающейся вертикальной и горизонтальной несбалансированности бюджетной системы, сформулированы проблемы регулирования межбюджетных отношений в республике. Выделено, что методы развития бюджетного регионализма связаны с укреплением собственных доходных источников местных бюджетов с одновременным усилением ответственности местных исполнительных органов, пересмотром механизма разграничения налоговых поступлений между уровнями бюджетной системы, совершенствованием механизма налогообложения собственности, разработкой действенной системы оценки эффективности налоговых и таможенных льгот.

Ключевые слова: *местные бюджеты, межбюджетное регулирование, несбалансированность бюджетной системы, межбюджетные отношения, доходы бюджета, бюджетное финансирование, бюджетообразующие налоги, самостоятельность бюджетов, оценка эффективности, бюджетная ответственность.*

Кілт сөздер: *жергілікті бюджеттер, бюджетаралық реттеу, бюджет жүйесінің теңгерімсіздігі, бюджетаралық қатынастар, бюджет кірістері, бюджеттік қаржыландыру, бюджет құраушы салықтар, бюджеттердің дербестігі, тиімділікті бағалау, бюджеттік жауапкершілік.*

Keywords: *local budgets, inter-budgetary regulation, budget system imbalance, inter-budgetary relations, budget revenues, budget financing, budget-forming taxes, budget independence, efficiency assessment, budget responsibility.*

Введение. Разработка эффективного механизма регулирования межбюджетных отношений является одной из сложных проблем бюджетной политики любого государства. Это связано с необходимостью учёта интересов многочисленных участников бюджетных отношений. Данный механизм призван обеспечить доходными источниками каждый уровень бюджетной системы, достаточными для выполнения государством своих функций как на уровне центрального правительства, так и на уровне местных бюджетов. Между тем, ни одной стране не удалось выстроить оптимальную модель межбюджетного регулирования.

В ходе экономических реформ, проведенных в Казахстане, удалось сформировать правовые и организационные основы построения налогово-бюджетной системы [1]. В то же время, в сфере регулирования межбюджетных отношений существует ряд проблем, которые нуждаются в комплексном исследовании и решении.

Целью исследования является выявление и анализ проблем, препятствующих развитию межбюджетных отношений в Казахстане, и предложение путей их решения.

Недостаточная реализация принципа самостоятельности бюджетов приводит к углублению проблем вертикальной и горизонтальной несбалансированности бюджетной системы. Наиболее

острой проблемой на уровне региональных и местных бюджетов является недостаточный уровень их финансового обеспечения, связанный с несовершенством действующего механизма разграничения налогов между уровнями бюджетной системы, недостаточностью собственных источников их формирования. Усиливается дефицитность местных бюджетов.

В этих условиях необходим комплексный анализ практики регулирования межбюджетных отношений в республике. Необходимы кардинальные меры, призванные решить проблемы вертикального и горизонтального дисбаланса бюджетной системы Республики Казахстан. Особую остроту приобретают проблемы укрепления, и в дальнейшем, обеспечения финансовой самостоятельности местных бюджетов с одновременным ужесточением ответственности местных властей.

Обзор литературы. Совершенствование механизма межбюджетного выравнивания является одной из наиболее сложных проблем бюджетной системы Республики, что вызывает интерес к исследованию у многих казахстанских учёных, практиков, государственных деятелей. Зейнельгабдин А.Б. исследует влияние взаимосвязи денежно-кредитных и налогово-бюджетных инструментов на формирование и использование государственных финансовых ресурсов в Республике Казахстан, не выделяя методы регулирования межбюджетных отношений во взаимосвязке с денежно-кредитными регуляторами [2]. Между тем, важное значение имеет не только общий объём государственных финансовых ресурсов, но и их формирование и распределение между центральным и региональными уровнями государственного управления.

Искакова З.Д. в своих исследованиях даёт комплексную оценку состояния государственного бюджета РК [3]. При этом также отмечая недостаточный уровень эффективности регулирования межбюджетных отношений в Казахстане.

Интыкбаева С.Ж. анализирует особенности налогово-бюджетной политики в условиях новых глобальных рисков, подчеркивая зависимость бюджета РК от внешних шоков, что усугубляет проблематику формирования доходов местных бюджетов [4].

Нурумов А.А. даёт критическую оценку современного состояния местных бюджетов, анализируя финансовые аспекты децентрализации в Республике Казахстан [5].

Современные исследования в области регулирования межбюджетных отношений опираются на постулаты ведущих зарубежных исследователей в области государственных финансов. Между тем, как показали наши исследования [6], несмотря на большое многообразие используемых в различных странах инструментов регулирования межбюджетного выравнивания, оптимальной модели фискального федерализма не существует. Это связано с высоким динамизмом факторов, влияющих на процессы формирования доходов бюджетов различных уровней, а также необходимостью финансового обеспечения государственных функций.

В Казахстане данный механизм также претерпел существенные изменения. Несмотря на большое количество научных исследований в данной сфере, проблемы регулирования межбюджетных отношений не решены в полной мере. Более того, именно с учётом современных реалий эти проблемы нуждаются в комплексном исследовании и решении. Всё это определяет необходимость пересмотра действующей практики регулирования межбюджетных отношений, которая должна учитывать интересы всех участников бюджетного процесса. Современные реалии требуют пересмотра механизма разграничения доходов и расходов между уровнями бюджетной системы, усиления самостоятельности местных властей в формировании региональных бюджетов с одновременным повышением их ответственности.

Основная часть. Конечная цель государственной политики связана с обеспечением правовых, организационных, экономических и институциональных условий для повышения уровня жизни. Между тем, уровень жизни населения республики, проживающего в городской и сельской местности, существенно отличается по регионам. Прежде всего, это связано с демографическими и социально-экономическими факторами, неравномерным размещением производительных сил. Всё это накладывает отпечаток на процессы формирования доходов местных бюджетов разных областей.

Проблемы регионального неравенства характерны для большинства стран мира [7]. При этом во всех странах существуют инструменты межрегионального выравнивания, которые существенно различаются между собой.

Поиск рационального механизма регулирования межбюджетных отношений в республике предполагает комплексную и объективную оценку практики формирования доходов и расходов местных бюджетов (таблица 1).

Таблица 1

Динамика доходов местных бюджетов РК за 2017-2021 годы, (в млн. тенге)*

Наименование показателей	2017	2018	2019	2020	2021	2021 в % к 2017
1. Налоги	1 962 823	2 195 144	2 380 961	2 985 340	3 666 375	186,8%
2. Неналоговые поступления	114 954	74 951	76 172	80 271	119 185	103,7%
3. Поступления от продажи основного капитала	64 306	90 175	108 036	124 930	202 146	314,3%
4. Поступления трансфертов	2 539 214	2 368 262	3 474 782	4 530 714	4 754 941	187,3%
ДОХОДЫ	4 681 296	4 728 532	6 039 951	7 721 256	8 742 647	186,8%

* Рассчитано: по данным Министерства финансов Республики Казахстан

Анализ динамики доходов местных бюджетов позволяет сделать вывод, что за последние пять лет уровень доходов вырос на 86,8%. При этом положительным является факт, что прирост налоговых поступлений характеризуется аналогичным показателем.

Таблица 2

Структура доходов местных бюджетов Республики Казахстан за 2017-2021 годы, (в % к итогу)*

Наименование показателей	2017	2018	2019	2020	2021
1. Налоги	41,9	46,4	39,4	38,7	41,9
2. Неналоговые поступления	2,5	1,6	1,3	1,0	1,4
3. Поступления от продажи основного капитала	1,4	1,9	1,8	1,6	2,3
4. Поступления трансфертов	54,2	50,1	57,5	58,7	54,4
ДОХОДЫ	100	100	100	100	100

* Рассчитано по данным Министерства финансов Республики Казахстан.

Вертикальный анализ доходов (таблица 2) позволяет сделать вывод, что основную роль в формировании доходной части местных бюджетов играют трансферты, передаваемые из республиканского бюджета. Доля налоговых поступлений на конец анализируемого периода составила 41,9%, неналоговых поступлений – 1,4%, поступлений от продажи основного капитала – 2,3%.

Низкий удельный вес налоговых поступлений в доходах местных бюджетов связан, прежде всего, с действующим порядком разграничения налогов между уровнями бюджетной системы в РК. В местные бюджеты поступают индивидуальный подоходный налог, социальный налог и налоги на собственность.

Таблица 3

Налоговая структура местных бюджетов РК за 2017-2021 годы, (в % к итогу)*

Наименование показателей	2017	2018	2019	2020	2021
1. Индивидуальный подоходный налог	38,2	38,2	36,8	31,1	30,9
2. Социальный налог	29,4	28,2	29,3	24,4	22,9
3. Акцизы	8,9	9,9	10,0	11,0	9,6
4. Налог на имущество	6,40	6,9	6,7	6,9	5,1
5. Земельный налог	6,10	6,3	6,2	6,2	3,9
6. Налог на транспортные средства	5,80	6,1	7,1	7,0	4,5
7. Прочие	5,20	4,5	4,0	3,7	3,1
8. Корпоративный подоходный налог	-	-	-	10	20
ВСЕГО налогов:	100	100	100	100	100

* Составлено авторами по данным Министерства финансов Республики Казахстан.

С 2020 года в местные бюджеты зачисляется корпоративный подоходный налог, уплачиваемый субъектами малого и среднего предпринимательства. Как видно из проведенных расчетов (таблица 3) на конец анализируемого периода его доля составила пятую часть налоговых доходов местных бюджетов.

Основную роль в формировании налоговых доходов местных бюджетов играют индивидуальный подоходный налог, социальный налог. Их доля к концу анализируемого периода составила соответственно 30,9% и 22,9%. Снижение удельного веса данных налогов по сравнению с началом анализируемого периода связано с тем, что с передачей сумм корпоративного подоходного налога от субъектов МСП.

Кроме того, расчёты показали снижение удельного веса налогов на собственность. Они характеризуются низким уровнем ставок и уплатой один раз в год. Отсюда их незначительная роль в формировании доходов местных бюджетов. Между тем, в развитых странах налоги на собственность играют значительную роль в местных бюджетах. Это связано с различиями в механизме их исчисления и взимания. На наш взгляд, в данном аспекте имеются значительные резервы для роста доходной базы местных бюджетов при изменении действующей практики налогообложения налогов на собственность в Республике Казахстан.

Принятая в Казахстане практика регулирования межбюджетных отношений предполагает использование механизма субвенций и изъятий для выравнивания. Однако действующий механизм не стимулирует укрепление налоговой дисциплины и порождает иждивенческие настроения местных властей в большинстве регионов, так как недостаток собственных доходных источников компенсируется трансфертами из республиканского бюджета (в соответствии с рисунком 1).

Рисунок 1. Удельный вес налогов и трансфертов в доходах местных бюджетов (в % к общему объёму доходов) за 2004-2021 годы*

* Составлено авторами по данным Министерства финансов Республики Казахстан.

Как видно из представленных данных, снижение роли налогов на фоне роста удельного веса трансфертов в доходах местных бюджетов РК приобрело устойчиво негативный характер. Это свидетельствует о недостатках механизма регулирования межбюджетных отношений в республике, слабой заинтересованности местных властей в укреплении собственной доходной базы. Кроме того, негативным следствием действующего порядка регулирования межбюджетных отношений и разграничения налогов между уровнями бюджетов стала централизация налогов в республиканском бюджете (в соответствии с рисунком 2).

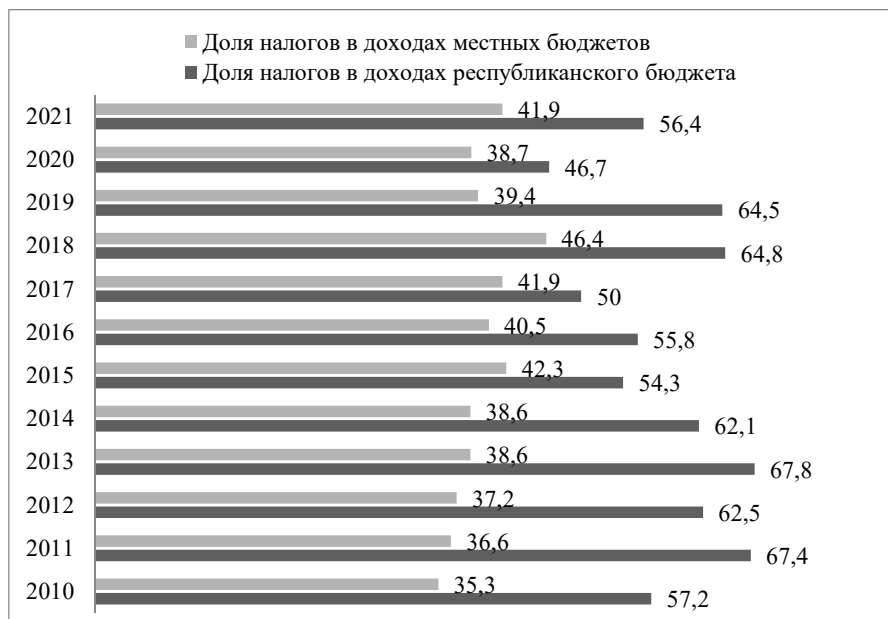

Рисунок 2. Удельный вес налогов в доходах республиканского и местных бюджетов (в % к общему объёму доходов) за 2010-2021 годы*

* Составлено авторами по данным Министерства финансов Республики Казахстан.

Оценка формирования доходов республиканского и местных бюджетов демонстрирует наличие вертикального дисбаланса бюджетной системы республики. Следствием этого является несоответствие формируемой доходной базы с теми функциями, которые возложены на местные исполнительные органы. Недостаточность собственных доходных источников приводит к усилению зависимости местных властей от трансфертов из республиканского бюджета, использование которых находится вне их ведения. Это, по сути, подчеркивает нарушение принципа самостоятельности бюджетов, заложенного в Бюджетном кодексе.

Самостоятельность местных бюджетов определяется, прежде всего, наличием собственных финансовых ресурсов. Как показал анализ, большинство местных бюджетов РК не являются самостоятельными, так как их основой являются трансферты из республиканского бюджета, которые направляются на цели, определяемые Центральным правительством.

В то же время, вопросы степени самостоятельности региональных властей являются дискуссионными. Многие учёные полагают, что усиление самостоятельности в условиях современных реалий является преждевременным, ряд регионов по-прежнему нуждаются в существенной государственной финансовой поддержке.

Данными мерами государственной поддержки целесообразно обеспечить наиболее депрессивные регионы. Во избежание неэффективного использования государственных ресурсов следует усилить ответственность и целевой характер государственных инвестиций, направляя их преимущественно для создания рабочих мест, улучшения социальной и производственной инфраструктуры [8].

В ходе проводимых реформ в сфере межбюджетных отношений местные органы власти получили всё больше полномочий, однако данный процесс, к сожалению, не сопровождается адекватным расширением источников финансирования. Положительным является передача с 2020 года корпоративного подоходного налога, уплачиваемого субъектами МСП.

На наш взгляд, в данной сфере имеется определенный резерв. В частности, в системе налогов на собственность. Как показал проведенный анализ, доля налогов на собственность в местных бюджетах невелика – 13,5% от величины налоговых поступлений. Это связано с низким уровнем ставок по налогам на имущество, на транспортные средства, земельному налогу.

Между тем, в развитых странах налоги на собственность являются основой местных бюджетов. При этом ставки и льготы по ним определяются местными органами власти. В большинстве стран ставки устанавливаются применительно к рыночной стоимости объекта обложения. В ряде стран ставки дифференцированы, имеется прогрессивная шкала [9].

На наш взгляд, весьма интересным является опыт Италии, где уровень налогообложения существенно усиливается в зависимости от роста объектов недвижимости. Так, если налогоплательщик имеет в собственности два и более объектов, то, начиная со второго, каждый последующий облагается по ставке, существенно выше предыдущего. Т.е. с ростом количества объектов недвижимого имущества уровень налогообложения увеличивается.

В условиях спекулятивного роста цен на недвижимость в Казахстане возможное применение данного опыта послужило бы сдерживающим фактором неоправданного роста цен.

Кроме того, в целях усиления доходной базы местных бюджетов считаем целесообразным пересмотреть порядок разграничения налогов между уровнями бюджетов в республике. В частности, следует рассмотреть возможность передачи на уровень местных исполнительных органов поступления от НДС по внутренним товарам.

Разработка направлений и методов межбюджетного регулирования в Казахстане является не только экономической, но также социально-политической задачей, которая требует учёт огромного числа факторов, а также согласование интересов всех участников межбюджетных отношений. На наш взгляд, развитие механизма межбюджетного регулирования целесообразно осуществлять в следующих направлениях:

Рисунок 3. Направления развития бюджетного регионализма в Республике Казахстан*

*Составлено авторами по результатам исследования

В ближайшей перспективе следует также пересмотреть и проработать механизм внутреннего муниципального заимствования. При этом следует в законодательном порядке обозначить целевой характер муниципального заимствования для финансирования инфраструктурных задач, запретить использование муниципальных облигаций на текущие потребности местных властей. Это позволит оживить внутренний рынок ценных бумаг, что особенно актуально в условиях дефицита финансовых инструментов на фондовом рынке республики.

Заключение. Объективная необходимость финансового обеспечения государственных функций связана с повышением доходности местных бюджетов и усиления ответственности региональных органов власти в расходовании бюджетных средств. Как показал проведенный анализ, большинство местных бюджетов в Казахстане не имеют в полной степени собственных доходных источников. Поэтому большинство их расходных полномочий финансируется посредством трансфертов из республиканского бюджета.

В современных условиях, прежде всего, в целях увеличения доходов местных бюджетов необходимо создавать рабочие места, активизировать условия для развития предпринимательской инициативы, на основе которых возможно укрепление налогооблагаемой базы, рост добавленной стоимости. В свою очередь, это будет способствовать росту налоговых доходов без повышения ставок налогов.

В то же время, на наш взгляд, в Казахстане назрела необходимость пересмотра налогообложения собственности. Как показывает передовая мировая практика, налоги на собственность в большинстве стран являются основой местных бюджетов.

Так считаем необходимым проработку механизма муниципального заимствования на новых рыночных началах. Это позволит обеспечить финансирование инфраструктурных проектов, активизировать рынок ценных бумаг, будет способствовать созданию новых рабочих мест.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дуйсенғалиева М. Этапы формирования бюджетной системы Казахстана и дальнейшие направления укрепления финансовой дисциплины // Финансы Казахстана. – 2014. – №2. – 5 с.
2. Зейнелгабдин А.Б. Влияние взаимосвязи денежно-кредитных и налогово-бюджетных инструментов на формирование и использование государственных финансовых ресурсов в Республике Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2020. – № 2(86). – С. 166-171.
3. Системный анализ и оценка состояния государственного бюджета Республики Казахстан и проблемы эффективного управления финансовой системой. – Научное издание под ред. Исаковой З.Д. – Астана, ИП «Булатов», 2015.
4. Интыкбаева С.Ж. Особенности налогово-бюджетной политики в условиях новых глобальных рисков // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2017. – №2. – С. 52-57.
5. Нурумов А.А., Берстембаева Р.К. Финансовые аспекты децентрализации в Республике Казахстан // Мемлекеттік аудит. – 2019. – №2 (43). – С. 54-62.
6. Берстембаева Р.К. Фискальные инструменты межбюджетного регулирования в Казахстане. Монография: Нур-Султан, 2019.
7. Иванов В.В. Типология межбюджетных отношений и моделей бюджетного федерализма // Вестник МГТУ. – 2010. – Т. 13. – №1. – С. 5-14.
8. Сатыбалдин А.А., Нурланова Н.К. Финансовые стимулы развития проблемных регионов Казахстана. - Финансовые аспекты Третьей модернизации экономики Казахстана - Международная научно-практическая конференция Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилёва 28 января 2021 года. – г. Нур-Султан. – С. 70-74.
9. Кучукова Н.К. Гармонизация системы налогообложения на недвижимость в условиях глобализации и интеграции в рамках ЕврАзЭС // Интеграция финансовых рынков в Едином экономическом пространстве ЕврАзЭС: предпосылки, состояние и пути развития: труды Международной научно-практической конференции Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. – Астана, 2013.

REFERENCES

1. Dujsengaliev M. Etapy formirovaniya byudzhetnoj sistemy Kazahstana i dal'nejshie napravleniya ukrepleniya finansovoj discipliny // Finansy Kazahstana. – 2014. – №2. – 5 s. [in Russian].
2. Zeynel'gabdin A.B. Vliyanie vzaimosvyazi denezhno-kreditnyh i nalogovo-byudzhetnyh instrumentov na formirovanie i ispol'zovanie gosudarstvennyh finansovyh resursov v Respublike Kazahstan // Vestnik universiteta «Turan». – 2020. – № 2(86). – S. 166-171 [in Russian].
3. Sistemnyj analiz i ocenka sostoyaniya gosudarstvennogo byudzheta Respubliki Kazahstan i problemy effektivnogo upravleniya finansovoj sistemoy. – Nauchnoe izdanie pod red. Iskakovoj Z.D. – Astana, IP «Bulatov», 2015 [in Russian].
4. Intykbaeva S.ZH. Osobennosti nalogovo-byudzhetnoj politiki v usloviyah novyh global'nyh riskov // Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – 2017. – №2. – S. 52-57 [in Russian].
5. Nurumov A.A., Berstembayeva R.K. Finansovye aspekty decentralizatsii v Respublike Kazahstan // Memlekettik audit. – 2019. – №2 (43). – S. 54-62 [in Russian].
6. Berstembayeva R.K. Fiskal'nye instrumenty mezhbyudzhetnogo regulirovaniya v Kazahstane. Monografiya: Nur-Sultan, 2019 [in Russian].
7. Ivanov V.V. Tipologiya mezhbyudzhetnyh otnoshenij i modelej byudzhetnogo federalizma // Vestnik MGTU. – 2010. – T. 13. – №1. – S. 5-14. [in Russian].
8. Satybaldin A.A., Nurlanova N.K. Finansovye stimuly razvitiya problemnyh regionov Kazahstana. - Finansovye aspekty Tret'ej modernizatsii ekonomiki Kazahstana. – Mezhdunarodnaya nauchno-

prakticheskaya konferenciya Evrazijskogo nacional'nogo universitetaim. L.N. Gumilyova 28 yanvarya 2021 goda. – Nur-Sultan. – S. 70-74 [in Russian].

9. Kuchukova N.K. Garmonizaciya sistemy nalogooblozheniya na nedvizhimost' v usloviyah globalizacii i integracii v ramkah EvrAzES // Integraciya finansovyh rynkov v Edinom ekonomicheskom prostranstve EvrAzES: predposylki, sostoyanie i puti razvitiya: trudy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii Evrazijskogo nacional'nogo universiteta im. L.N. Gumileva. – Astana, 2013 [in Russian].

Берстембаева Р.К., Тлеужанова Д.А., Лукпанова Ж.О., Мажитова Б.Б.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БЮДЖЕТАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ ДАМУДЫҒЫ БАҒЫТТАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ

Аннотация

Мақалада Қазақстандағы бюджетаралық қатынастарды реттеу практикасына талдау жүргізілді, қазіргі уақытта қолданылатын құралдардың тиімділігінің жеткіліксіздігіне сыни баға берілді. Субвенциялар мен алып қою тетігі республикалық бюджеттен берілетін трансферттердің өсуі аясында жергілікті бюджеттердегі салық түсімдерінің үлесінің төмендеуіне әкеліп соқтырғаны анықталды және дәлелденді, бұл жергілікті билік органдарының дербестігінің төмендеуіне ықпал етеді.

Авторлар бюджет процесіне қатысушылардың әлеуметтік-экономикалық мүдделері арасында ақылға қонымды ымыраға қол жеткізу арқылы Қазақстан Республикасында бюджет аралық тең естіруді реттеуді жетілдіру бағыттарын қарастырды. Қазақстан Республикасында жергілікті бюджеттер кірістерінің қалыптастырылуына талдау ұсынылды, Бюджет жүйесі деңгейлері арасында салықтардың ара жігін ажыратудың қолданыстағы практикасына сыни баға берілді. Жүргізілген есептеулердің негізінде бюджет жүйесінің жалғасып жатқан тік және көлденең теңгерімсіздігі туралы тұжырымдар жасалды, республикадағы бюджет аралық қатынастарды реттеу проблемалары тұжырымдалды. Бюджеттік регионализмді дамыту әдістері жергілікті атқарушы органдардың жауапкершілігін бір мезгілде күшейте отырып, жергілікті бюджеттердің жеке кіріс көздерін нығайтумен, бюджет жүйесінің деңгейлері арасында салықтардың ара жігін ажырату тетігін қайта қараумен, меншікке салық салу тетігін жетілдірумен, салықтық және кедендік жеңілдіктердің тиімділігін бағалаудың пәрменді жүйесін әзірлеу мен байланысты екені атап өтілді.

Berstembayeva R., Tleuzhanova D., Lukpanova Zh., Mazhitova B.

DIRECTIONS AND METHODS OF DEVELOPMENT OF INTER-BUDGETARY RELATIONS IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article analyzes the practice of regulating inter-budgetary relations in Kazakhstan, gives a critical assessment of the insufficient effectiveness of the tools currently used. It is determined and proved that the mechanism of subventions and withdrawals has led to a decrease in the share of tax revenues in local budgets against the background of an increase in transfers from the republican budget, which contributes to a decrease in the independence of local authorities.

The authors consider the directions of improving the regulation of inter-budgetary alignment in the Republic of Kazakhstan by achieving a reasonable compromise between the socio-economic interests of participants in the budget process. The analysis of the formation of local budget revenues in the Republic of Kazakhstan is presented, a critical assessment of the current practice of distinguishing taxes between the levels of the budget system is given. Based on the calculations made, conclusions are drawn about the continuing vertical and horizontal imbalance of the budget system, the problems of regulating inter-budgetary relations in the republic are formulated. It is highlighted that the methods of development of budgetary regionalism are associated with the strengthening of own revenue sources of local budgets with the simultaneous strengthening of the responsibility of local executive bodies, the revision of the mechanism of differentiation of taxes between the levels of the budget system, the improvement of the mechanism of property taxation, the development of an effective system for assessing the effectiveness of tax and customs benefits

A. Burtebayeva*, master's degree student¹

A. Rakayeva, Ph.D., assoc. professor¹

G. Kushebina, Ph.D., acting assoc. professor²

S. Valieva, Ph.D., acting assoc. professor²

L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan¹

Esil Univesity, Astana, Kazakhstan²

*– main author (author for correspondence)

e-mail: burtebaeva2000@gmail.com

CURRENT ISSUES OF TAX ADMINISTRATION REFORM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article deal with the concept of tax administration, notes the importance in the study of tax administration problems to improve the efficiency of the tax system.

The system of tax administration in Kazakhstan has recently become increasingly relevant through the prism of economic security, due to changes in the methods and schemes of taxpayer's evasion from tax liabilities.

In the article, the authors studied the problems arising in the process of tax administration, based on the analysis, developed directions for improving the system of tax administration in Kazakhstan. The efficiency of the tax system was assessed by the level of tax revenues. Despite the fact that tax revenues are increasing every year, the growth rate is unstable, there is an increase in the tax burden, which indicates the inefficient use of tax regulation tools and the low quality of tax administration.

The current mechanism of tax administration does not fully meet the efficiency criteria and expectations of the authorities. The authors emphasize the relevance of digitalization in the tax sphere, the need for measures aimed at strengthening tax discipline, improving literacy in the field of tax and customs legislation, interest in paying mandatory payments. The necessity of using foreign experience to improve the quality of tax administration is identified and justified.

Keywords: Taxes, tax administration, budget, state audit, tax policy, tax revenues, Accounting Committee, tax culture, efficiency of the tax system, efficiency of tax administration.

Кілт сөздер: Салықтар, салықтық әкімшілендіру, бюджет, мемлекеттік аудит, салық саясаты, салық түсімдері, есеп комитеті, салық мәдениеті, салық жүйесінің тиімділігі, салықтық әкімшілендірудің тиімділігі.

Ключевые слова: Налоги, налоговое администрирование, бюджет, государственный аудит, налоговая политика, налоговые поступления, Счетный комитет, налоговая культура, эффективность налоговой системы, эффективность налогового администрирования.

Introduction. Due to successful tax administration, tax revenues to the budget are being increased, tax offenses are being reduced, which help to improve the investment climate and ensuring of the rights and legitimate interests of citizens and legal entities [1, p. 88].

We consider the mechanism of tax administration as a set of forms, methods, principles, functions, normative legal acts and participants in tax relations.

During the research, general scientific methods were used, such as the method of observation and comparison, analysis and synthesis. Special methods were also used to identify and describe the specifics of the topic of this study – analytical and graphical approaches.

The goal of the research to explore study topical issues of tax administration and develop proposals for improving the tax administration system in Kazakhstan.

As the information base of the research the work of scientists in the field of security development of tax administration, normative legal documents and official statistics.

The problem of regulating tax administration remains extremely significant for the following reasons: regulatory changes, ongoing reforms of tax state bodies, influence of external and internal factors on the sustainable development of economic entities, which implementing tax policy innovations.

Securing sustained growth of tax revenues requires feasible solutions to the problems in coordination between taxpayers and tax authorities, which come up from the organization of the budget system by methods of tax administration. At the legislative and executive level, tax payment obligations can be achieved through improving the quality of institutional practice between taxpayers and regulatory authorities, the activity of measures to counteracting illegal financial -economic activities, the onset of an appropriate environment for bona fide taxpayers [1].

Literature review. There is currently no consensus definition of the term "tax administration". However, this term is increasingly used in official documents dedicated to tax policy.

The Tax Code of the Republic of Kazakhstan interprets: "Tax administration is a system (set) of measures and methods carried out by tax authorities and other authorized state bodies to collect taxes and payments to the budget, including the implementation of tax control...." [2].

The prevailing position of researchers in the field of taxation is the definition of tax administration as a process of managing tax relations [3].

For example, V.V. Moroz considers tax administration as the activity of authorized authorities in the area of tax control and activities related to bringing persons to tax liability [4].

Authors such as A.Z. Dadashev and A.V. Lobanov claiming that tax administration constitutes an organizational and managerial system for the implementation of tax relations, including a set of forms and methods, the use of which is to generate fiscal tax revenues to the budget system [4, p.91].

A.S. Zakharov notes that "tax administration does not involve the development of legislative acts in the field of taxation, namely management, i.e. the organization of the execution of these acts and the identification of circumstances that impede their effective work" [5, p. 135].

M.A. Vergeychik gives the following definition of tax administration – it is "a system of management, organization of the tax process as a whole, as well as effective management of the activities of tax authorities, their subjects for the implementation of tax control of taxes" [6, p. 29].

A similar position is held by M.T. Kulzhabayeva - "tax administration is the process of managing tax production, implemented by tax and other state authorized bodies with certain powers in relation to taxpayers" [7, c. 178].

The main part. Tax administration in the broadest sense is understood as a tax relations management system. A broad understanding of tax administration means a set of actions of the tax authorities aimed at solving national interests and increasing the efficiency of the economy as a whole.

Tax administration in the narrow sense is reduced to tax control carried out by tax authorities as a set of levers that ensure the effective implementation of tax functions.

According to the message of the President of the Republic of Kazakhstan, within the framework of the concept "The Third modernization of Kazakhstan: global competitiveness", one of the key challenge lies in bringing the fiscal policy to the new economic realities. Tax policy should focus on stimulating business exit from the "shadow" and the tax base expansion in the non-primary sector, the optimization of the existing tax incentives and introducing new special tax regimes.

The tax system of the Republic of Kazakhstan is in development stage, the tax mechanism is being improved. A system of incentives for the qualitative development of the economy is being developed, at the same time provide visibility of the tax system, neutrality in taxation, simplicity and efficiency of tax administration. Regarding of tax administration, horizontal monitoring has been introduced, which allows taxpayers who meet certain criteria to conclude an agreement on the exchange of information with tax authorities, new rules for electronic inspections have come into effect since 2019, a new principle of taxpayer integrity has been introduced, etc.

The indicator assessing the effectiveness of tax administration is manifested in the effectiveness of the tax system. In turn, the effectiveness of the tax system needs to assess the level of tax revenues at the optimal costs. That is, the fiscal efficiency of the tax system is the ability of taxes and fees to form a budget in planned volumes.

Consider the dynamics of tax revenues in the period from 2014-2021 in the Republic of Kazakhstan.

Table 1

Analysis of tax revenues in the structure of state budget revenues*

Indicator	2014 y.	2015 y.	2016 y.	2017 y.	2018 y.	2019 y.	2020 y.	2021 y.
Tax revenues, billion KZT	5 116	4 884	6 023	6 811	7 890	9 216	8 561	10 724
State budget revenues, billion KZT.	7 321	7 635	9 308	11 568	10 809	12 758	14 522	16 034
Share of tax revenues, %	70	64	65	59	73	72	59	67

* Developed by the author on the basis of the source [8]

Most of the tax revenues come from state budget revenues, which in addition to tax revenues also include non-tax revenues, income from the sale of fixed capital and transfer income. On average, the share of tax revenues is 66%.

The dominance of tax revenues can be explained by the compulsory implementation of a tax obligation by a taxpayer, calculation, withholding, transfer of taxes by a tax agent.

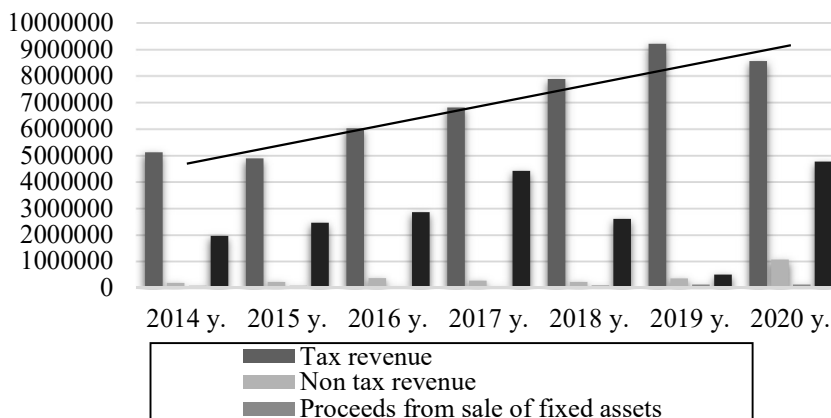

Figure 1. Dynamics of revenues to the State budget of the Republic of Kazakhstan, million tenge*

* Figure compiled by the author on the basis of [7]

Among all types of income, tax revenues are the only ones that really have stable growth. Only in 2015, there was a slight decrease - by 5% (in absolute terms by 213,830 million tenge), which can be explained by a decrease in VAT revenue by 253,732 million tenge, and in 2020 - by 7% due to the coronavirus pandemic and underpayment of VAT by 10% [8].

The decrease in revenues indicates the existing problems in the functioning of the tax authorities.

According to Figure 2, the average growth rate is 104%, the level of tax burden is 13.7%. Over eight years, the amount of tax revenues has increased by 109.6% (5,608,575 million tenge), and the level of tax burden has increased by 6%.

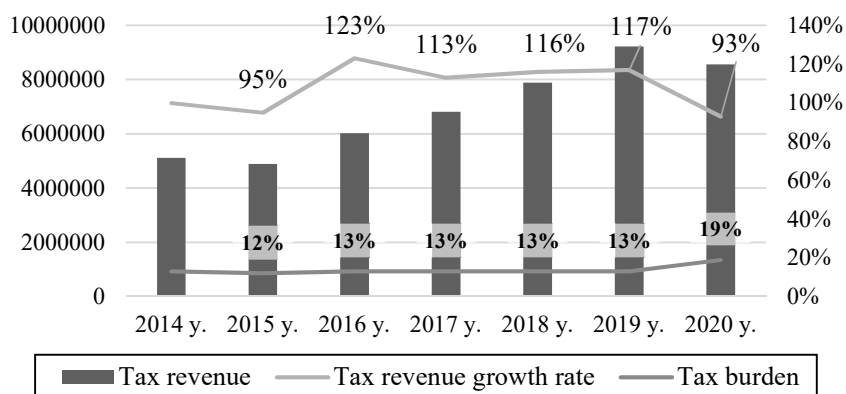

Figure 2. Analysis of the growth rates of tax revenues and the level of tax burden for 2014-2021*

* Figure compiled by the author on the basis of [8]

In 2016, the reasons for the increase in tax revenues in the Majilis were the transition to a free-floating dollar exchange rate and advance payments for future periods, as well as amendments and additions to the Tax Code [9].

In 2017, we see an increase in revenues from small and medium-sized businesses (by 11.4%), an increase in their number (by 6.4%), a business-friendly environment (business inspections by state revenue authorities decreased by 45%), an increase in export and import customs duties and an increase in metal prices. However, due to an increase in VAT refunds for domestic wealth production, the VAT plan was not implemented, due to a declining second-tier banks yields, a decrease in world prices and reducing in uranium production, the CPN was not implemented [10].

In 2018, the main factor was the increase in oil production, as well as the improvement of tax and customs administration. However, due to a decrease in the income of second-tier banks (by 42%), uranium mining turnover (by 44%) and mining companies (by 9.2%), there was a failure to fulfill the CPN, as well as due to a 68.9% decrease in sales turnover of 25 large taxpayers and overpayments of 86 large taxpayers were not fulfilled VAT plan [10].

Income growth in 2019 was provided by an increase in tax revenues by 17% due to an increase in VAT receipts by 32.4% (658.814 million tenge) and an increase in CPN by 17% (287.187 million tenge). The growth of tax revenues was influenced by the improvement of tax and customs administration and an increase in the production of goods and services (construction - by 13%, trade - by 8%, transport - by 6%, communications - by 5%, industry - by 4%).

The drop in revenue in 2020 is due to an increase in VAT refund by 1.5 times compared to 2019 (54.1%), a decrease in trade turnover by 14% and a decrease in Kazakhstan's trade turnover with third countries by 14.2% (exports by 19.6%, imports by 2.8%), with the EAEU countries by 9% (exports by 13.1%, import of 7.3%), and, consequently, non-fulfillment of the VAT plan for 256 billion tenge.

Even though tax revenues are increasing every year, growth rates are unstable, plans for CPN and VAT are not being implemented, as a result, questions arise about the effectiveness of the tax system of the Republic of Kazakhstan. Also, during the analysis, it can be seen that, despite the adoption of the new tax code, the announcement of a moratorium on tax audits, the provision of tax benefits, the tax burden increased by 6% in 2020, which indicates the inefficient use of tax regulation tools and the low quality of tax administration.

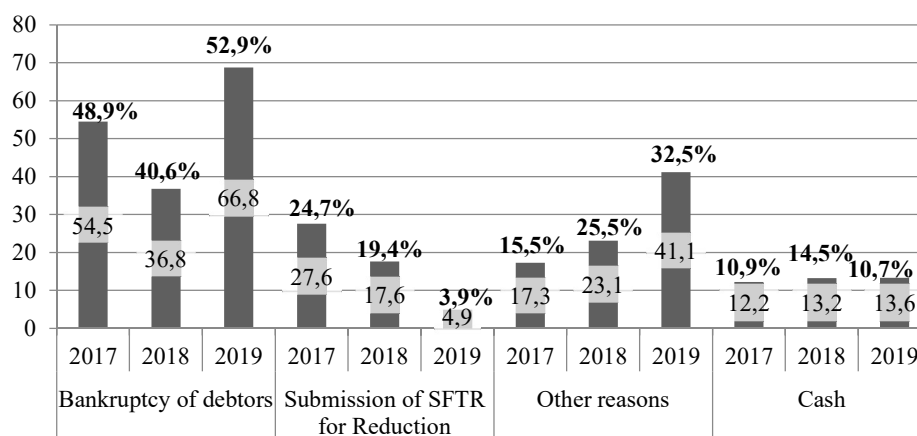

Figure 3. Factors of reduction of overdue debt for 2017-2019, billion tenge*

* Figure compiled by the author on the basis of [9]

The main part of overdue debts is reduced due to the debtor's recognition as bankrupt (on average 47.3%), in 2017 and 2018 it decreased the least due to recovery of funds (10.9% and 14.5%, respectively), and in 2019 - due to the submission of additional tax reporting (3.9%). In 2019, the debtor's recognition as bankrupt increased by 81% (by 30 billion tenge), the filing of additional reports decreased annually (by an average of 54%), the collection of money increased by an average of 5.5% each year, the dynamics of an increase in other reasons is also noticeable (by 55.7% on average).

The main reasons are additional fees for inspection reports (the average share is 33.8%) and for additional tax reporting (35.6%). We can also notice that one reason is not stable, that is, in 2018, has increased dramatically, and in 2019 it decreased almost to the level of 2017.

Thus, tax revenues make up the predominant share of state budget revenues necessary for the qualitative functioning of the state. On average, the share of tax revenues over the past 7 years is 66%, the growth rate is 110%, the level of tax burden is 13.7%. Over seven years, the volume of tax revenues has increased by 67.4%, and the level of tax burden has increased by 6%, which, in turn, indicates the inefficient use of tax regulation tools and low-quality tax administration.

Ensuring effective tax administration can be carried out with the introduction of information technologies.

The Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan is working to improve tax administration and integration of information systems. The Ministry has developed the number of specific measures with an emphasis on digitalization to further improve administration and replenishment of the budget. These are:

strengthening of control over cross-border trade; modernization of customs infrastructure; modernization of information systems and transition to a new platform; horizontal monitoring of large taxpayers; mobile applications for the population and business; improvement of legislation.

Reducing the level of the shadow economy plays an important role in raising incomes. In this direction, a national system of traceability of goods has been created. Information systems such as "Electronic invoices", "Risk Management System", "Astana-1" and others have been introduced.

The introduction of information systems in the tax authorities allowed:

- increase transparency, efficiency and effectiveness.
- discipline taxpayers in the field of overstatement of costs.
- for the calculation of additional taxes.
- to identify tax evasion schemes.

- to carry out measures aimed at identifying fictitious entrepreneurs and submit relevant materials to the judicial authorities.

- to increase the ability of tax authorities to control the activities of taxpayers.

- automate the acceptance and write-off of goods, export and import from/to the EAEU countries, control the turnover of goods in Kazakhstan.

Nevertheless, we have formulated the following recommendations for the introduction of high-quality administration: ensuring transparency of tax administration expenses, introducing a video communication function from the taxpayer and from a representative of state revenue authorities, to clarify tax and customs legislation, carrying out measures aimed at strengthening tax discipline, improving literacy in tax and customs legislation, interest in paying mandatory payments.

In addition, it is possible to develop an electronic service "Assessment of tax behavior", which will be based on publicly available information and on data provided by the entrepreneur himself. This service should also offer certain steps to correct deficiencies. Assessment of compliance with tax legislation includes indicators of timeliness, completeness and correctness of the fulfillment of commitments.

Improving the quality of tax administration can be achieved not only by improving tax legislation, but also by replicated in a number of foreign technologies [11]. For example, we can use the experience of the USA, where, according to the Internal Revenue Service, through the systematic and comprehensive inspections, taxpayers are conscientious about their duties, as a result of which 83% of taxes in the country are paid voluntarily [12, p. 72]. In the UK, in addition to the principles of fairness, facilitate and clarity, great attention is paid to the quality of taxpayer service. In Sweden, the payment of taxes is achieved by: professional response of state bodies to committed offenses, professionalism of employees of tax authorities, informing the public; education in legal matters; trust of taxpayers, conscientious performance by tax authorities of their duties, etc. [13, p. 83].

In modern developed countries, there is also such a feature of the organization of the tax process as the transfer of some functions of tax authorities to private structures. For example, the US Internal Revenue Service transfers part of its work to commercial enterprises attracted on a competitive basis. In many countries, there is a Tax lawyer Service that assistance to taxpayers in solving complex problems, for example in Canada.

As we can see, most countries with developed tax administration build tax legal relations based on the professionalism of tax officials and the trust of taxpayers, improving the relationship between the taxpayer and tax structures, which has a positive impact on the law-abiding taxpayers, as well as full and timely informing the public about changes in tax legislation.

Conclusion. Thus, it can be concluded that tax administration is the most important tool that ensures the efficiency of the functioning of the tax system. The study showed that despite the annual growth of tax revenues, their growth rates are unstable, there is a failure to fulfill plans for CPN and VAT, the tax burden is growing, which generally indicates the inefficient use of tax regulation tools and low quality of tax administration.

Directions were proposed to improve the quality of tax administration - by improving tax legislation and borrowing a number of foreign technologies in terms of improving the relationship between the taxpayer and tax structures, as well as informing the public about all changes in tax legislation.

REFERENCES

1. Лев М.Ю., Болонин А.И., Лещенко Ю.Г. Налоговое администрирование как механизм укрепления экономической безопасности налоговой системы государства // Экономическая безопасность. – 2022. – Том 5. – № 2. – С. 525-546.

2. О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс) / Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI ЗРК. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120>
3. Гоголев А.М. Современное состояние и проблемы развития налогового администрирования // Публичное и частное право. – 2014. – № 3. – С. 211-216.
4. Мишунина А.А., Горшкова Н.Ф. Актуальные вопросы правового регулирования цифровизации социально-ориентированного налогового администрирования // Вестник СурГУ. – 2020. – Вып. 3 (29). – С. 88-95.
5. Захаров А.С. Механизм внесудебной защиты прав налогоплательщиков по Налоговому кодексу РФ // Налоговые споры: теория и практика. – 2014. – № 3. – С. 135-137.
6. Вергейчик М.А. Технологии налогового администрирования как клиентоориентированные технологии предоставления государственных услуг // Российская наука и образование сегодня: проблемы и перспективы. – 2017. – № 1 (14). – С. 29-30.
7. Кульжабаева М.Т. Совершенствование механизма налогового администрирования в условиях реформирования налоговой системы // Вестник университета «Туран». – 2018. – № 1. – С. 177-183.
8. Статистические бюллетени Министерства финансов РК за 2014-2021 годы. [Электрон. ресурс]. – https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/documents/1?directions=_448&lang=ru&type=_31
9. Отчет Счетного комитета «Об исполнении республиканского бюджета за 2015 год (заключение к отчету Правительства РК)». [Электрон. ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39090810&pos=13;-50#pos=13;-50
10. Отчет Счетного комитета «Об исполнении республиканского бюджета за 2016-2018 гг. (заключение к отчету Правительства РК)». [Электрон. ресурс]. – URL: https://data.egov.kz/datasets/view?index=tiisti_karzhy_zhylyndagy_respu3#
11. Керимова С.Н., Магомедова Х.М. Некоторые проблемы налогового администрирования // Вестник Дагестанского государственного университета. – Серия 3. Общественные науки. – 2018. – Том 33. Вып. 1. – С. 58-64.
12. Бойко Н.Н. Опыт иностранных государств в сфере налогового администрирования // Политика, государство и право. – 2015. – № 4. – С. 72-75.
13. Мусаханова Н.А. Современные методы налогового администрирования: зарубежный и казахстанский опыт // Вестник университета «Туран». – 2018. – № 4. – С. 80-84.

REFERENCES

1. Lev M.Yu., Bolonin A.I. Leshchenko Yu.G. Nalogovoye administrirovaniye kak mekhanizm ukrepleniya ekonomicheskoy bezopasnosti nalogovoy sistemy gosudarstva // Ekonomicheskaya bezopasnost. – 2022. – Том 5. – № 2. – С. 525-546. [in Russian].
2. О nalogakh i drugikh obyazatelnykh platezhakh v byudzheth (Nalogovyy kodeks) / Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 25 dekabrya 2017 goda № 120-VI ZRK. [Elektron. resurs]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120>. [in Russian].
3. Gogolev A.M. Sovremennoye sostoyaniye i problemy razvitiya nalogovogo administrirovaniya // Publichnoye i chastnoye pravo. – 2014. – № 3. – С. 211-216. [in Russian].
4. Mishunina A.A., Gorshkova N.F. Aktualnyye voprosy pravovogo regulirovaniya tsifrovizatsii sotsialno-oriyentirovannogo nalogovogo administrirovaniya // Vestnik SurGU. – 2020. – Vyp. 3 (29). – С. 88-95. [in Russian].
5. Zakharov A.C. Mekhanizm vnesudebnoy zashchity prav nalogoplatelshchikov po Nalogovomu kodeksu RF // Nalogovyye spory: teoriya i praktika. – 2014. – № 3. – С. 135-137. [in Russian].
6. Vergeychik M.A. Tekhnologii nalogovogo administrirovaniya kak kliyantooriyentirovannyye tekhnologii predostavleniya gosudarstvennykh uslug // Rossiyskaya nauka i obrazovaniye segodnya: problemy i perspektivy. – 2017. – № 1 (14). – С. 29-30. [in Russian].
7. Kul'zhabaeva M.T. Sovershenstvovanie mekhanizma nalogovogo administrirovaniya v usloviyah reformirovaniya nalogovoy sistemy // Vestnik universiteta «Turan». – 2018. – № 1. – С. 177-183. [in Russian].
8. Statisticheskiye byulleteni Ministerstva finansov RK za 2014-2020 gody. [Elektron. resurs]. – https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/documents/1?directions=_448&lang=ru&type=_31 [in Russian].
9. Otchet Schetnogo komiteta «Ob ispolnenii respublikanskogo byudzheta za 2015 god (zaklyucheniye k otchetu Pravitelstva RK)». [Elektron. resurs]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39090810&pos=13;-50#pos=13;-50. [in Russian].

10. Otchet Schetnogo komiteta «Ob ispolnenii respublikanskogo byudzheta za 2016-2018 gg. (zaklyucheniye k otchetu Pravitelstva RK)». [Elektron. resurs]. – URL: https://data.egov.kz/datasets/view?index=tiisti_karzhy_zhylyndagy_respu3# [in Russian].

11. Keramova S.N., Magomedova Kh.M. Nekotoryye problemy nalogovogo administrirovaniya // Vestnik Dagestanskogo gosudarstvennogo universiteta. – Seriya 3. Obshchestvennyye nauki. – 2018. – Tom 33. Vyp. 1 – S. 58-64. [in Russian].

12. Boyko N.N. Opyt inostrannykh gosudarstv v sfere nalogovogo administrirovaniya // Politika. gosudarstvo i pravo. – 2015. – № 4. – S. 72-75. [in Russian].

13. Musahanova N.A. Sovremennyye metody nalogovogo administrirovaniya: zarubezhnyj i kazhastanskij opyt // Vestnik universiteta «Turan». – 2018. – 4. – S. 80-84. [in Russian].

Буртебаева А.А., Ракаева А.Н., Кушебина Г.М., Валиева С.Н.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА САЛЫҚТЫҚ ӘКІМШІЛЕНДІРУДІ РЕФОРМАЛАУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа

Мақалада салықтық әкімшілендіру ұғымы қарастырылады, салық жүйесінің тиімділігін арттыру үшін салықтық әкімшілендіру мәселелерін зерттеудегі маңыздылығы атап өтіледі.

Қазақстандағы салықтық әкімшілендіру жүйесі соңғы уақытта салық төлеушілерді салық міндеттемелерінен жалтару әдістері мен схемаларындағы өзгерістерге байланысты экономикалық қауіпсіздік призмасы арқылы өзектілігін арттыруда.

Мақалада авторлар салықтық әкімшілендіру процесінде туындайтын проблемаларды зерттеді, талдау негізінде Қазақстанда салықтық әкімшілендіру жүйесін жетілдіру бойынша бағыттар әзірленді. Салық түсімдерінің деңгейі арқылы салық жүйесінің тиімділігін бағалау жүргізілді. Салық түсімдері жыл сайын артып келе жатқанына қарамастан, өсу қарқыны тұрақсыз, салық жүктемесінің өсуі байқалады, бұл салықтық реттеу құралдарын тиімсіз пайдалануды және салықтық әкімшілендірудің төмен сапасын көрсетеді.

Салықтық әкімшілендірудің қолданыстағы тетігі тиімділік критерийлері мен билік күткендеріне толық сәйкес келмейді. Авторлар салық саласындағы цифрландырудың өзектілігін, салық тәртібін нығайтуға, салық және кеден заңнамасы саласындағы сауаттылықты арттыруға бағытталған іс-шараларды өткізу қажеттілігін, міндетті төлемдерді төлеуге мүдделілігін атап көрсетеді. Салықтық әкімшілендіру сапасын жақсарту үшін шетелдік тәжірибені пайдалану қажеттілігі анықталды және негізделді.

Буртебаева А.А., Ракаева А.Н., Кушебина Г.М., Валиева С.Н.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматривается понятие налогового администрирования, отмечается важность в исследовании проблем налогового администрирования для повышения эффективности налоговой системы.

Система налогового администрирования в Казахстане в последнее время приобретает все большую актуальность через призму экономической безопасности, в связи с изменениями в методах и схемах уклонения налогоплательщиков от налоговых обязательств.

В статье авторами изучены проблемы, возникающие в процессе налогового администрирования, на основе анализа выработаны направления по совершенствованию системы налогового администрирования в Казахстане. Проведена оценка эффективности налоговой системы посредством уровня налоговых поступлений. Несмотря на то, что налоговые поступления увеличиваются с каждым годом, темпы роста нестабильны, наблюдается рост налоговой нагрузки, что свидетельствует о неэффективном использовании инструментов налогового регулирования и низком качестве налогового администрирования.

Действующий механизм налогового администрирования не в полной мере соответствует критериям эффективности и ожиданиям властей. Авторами подчеркивается актуальность цифровизации в налоговой сфере, необходимость проведения мероприятий, направленных на укрепление налоговой дисциплины, повышения грамотности в области налогового и таможенного законодательства, заинтересованность в уплате обязательных платежей. Выявлена и обоснована необходимость использования зарубежного опыта для улучшения качества налогового администрирования.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).12
 ЭОЖ 338.012
 FTAMP 06.71.03

Д.К. Дурру, PhD докторанты¹
 А.М. Есиркепова*, э.ғ.д., профессор²
 З.У. Кудайбергенова, э.ғ.к., доцент³
 ҚР Президенті жанындағы М. Әуезов атындағы
 Оңтүстік Қазақстан университеті,
 Шымкент қ., Қазақстан¹
 Мемлекеттік басқару академиясы,
 Шымкент қ., Қазақстан²
 Оңтүстік Қазақстан медициналық академиясы,
 Шымкент қ., Қазақстан³
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: essirkepova@mail.ru

ТОҚЫМА САЛАСЫ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ИМПОРТТЫҚ ТӘУЕЛДІЛІГІН ТӨМЕНДЕТУДІ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада нарықтарды, технологияларды және басқа да тиісті үрдістерді ескере отырып, қазақстандық тоқыма саласының импорттық тәуелділігін төмендетуді институционалдық қамтамасыз ету тетіктері қарастырылған. Мақала авторлары тоқыма өнеркәсібінің дамуын институционалдық қамтамасыз ету бойынша ғалымдардың әртүрлі пікірлерін зерттеген: пандемияның әсері; тоқыма инфрақұрылымы; импорттық шикізат; импортты алмастыру мәселелері; өндірістің сыртқы тәуелділігі; технологияға инвестициялар; жаһандық жеткізу тізбегі; әлеуметтік факторлар; технологиялық факторлар. Авторлар шет елдер мен Қазақстанның тоқыма өнімдері импортының статистикалық деректерін талдаған. Мақала авторлары Қазақстанда импорттық тоқыма өнімінің ұлғаюына ықпал ететін мәселелерді анықтаған: импортталатын тауарлардың төмен бағасы; тоқыма бұйымдарын өндіру үшін шикізаттың жетіспеушілігі; ішкі нарықты институционалдық қолдаудың болмауы; білікті кадрлардың жетіспеушілігі; жаңа технологиялардың болмауы; ағымдағы бизнесті дамытуға инвестициялар үшін капиталдың жетіспеушілігі. Мақалада тоқыма саласы кәсіпорындарының импорттық тәуелділігін төмендетуді институционалдық қамтамасыз етудің негізгі бағыттары айқындалған: ішкі өндірістік байланыстарды жеңілдететін тетіктер мен мүмкіндіктерді ілгерілету; басқарушылық және маркетингтік дағдылары бар кадрларды мақсатты даярлауды жүзеге асыру; сапаны арттыратын және қоршаған ортаны ластамайтын технологияларға қаражат салу; ішкі нарықты кеңейтуге ықпал ететін институционалдық құралдарды қолдау.

Кілт сөздер: тоқыма өнеркәсібі, институционалдық қамту, шикізат, өнім, импорт, сапа, қоршаған орта, пандемия, технологиялар, бәсекеге қабілеттілік.

Ключевые слова: текстильная промышленность, институциональное обеспечение, сырье, продукция, импорт, качество, окружающая среда, пандемия, технологии, конкурентоспособность.

Keywords: textile industry, institutional support, raw materials, products, imports, quality, environment, pandemic, technology, competitiveness.

Кіріспе. Жаһандануға байланысты тоқыма бұйымдарын өндіру кезінде импортты алмастыруды институционалдық қамтамасыз ету барған сайын маңызды болып келеді. Импорт тәуелділігін төмендету тек ірі бизнес үшін ғана емес, сонымен қатар шағын және орта тоқыма өнеркәсібі үшін де маңызды.

Пандемия кезінде отандық тоқыма кәсіпорындары денсаулық сақтау және азаматтық қызметкерлерге көмектесетін өнімдерді (мысалы, жеке қорғаныс құралдары, маскалар, гигиеналық материалдар және тағы басқалар) жасау мәселесін біркелкі емес тиімділікпен шешті. Ол үшін олар жабдықтау, карантин мәселелерімен бетпе-бет келіп, айтарлықтай инновациялық күш салуға мәжбүр болды.

Енді пандемиядан кейін бәсекелестікке, нарықтарға, технологияларға және басқа да тиісті үрдістерге негізделген отандық тоқыма саласын дамытудың стратегиялық міндеттерін әзірлеу қажет. Кәсіпорынның стратегияларын ең күшті және әлсіз жақтарын біріктіру арқылы тұжырымдап, сыртқы орта факторларының мүмкіндіктер мен ағындарын ескерген жөн. Сонымен қатар, стратегиялық жоспар құру кезінде тоқыма өнеркәсібі кәсіпорындарының импорттық тәуелділігін төмендетуді институционалдық қамтамасыз етуді маңызды факторларына (саяси, экономикалық, әлеуметтік және технологиялық факторлар) назар аудару керек.

Қазіргі уақытта барлық отандық кәсіпорындар жаһандық нарықтарда дамуға бағытталған тоқыма бұйымдарының көмегімен өз имиджін құрған жоқ. Пандемиядан кейін көптеген кәсіпорындар әлі күнге дейін тоқыма өнімдерін өндіру үшін импорттық шикізатты пайдаланады. Нарықта өмір сүру үшін кәсіпорындар өндіріс үдерісін әлемдік нарықтарда да кеңейтуге тырысады, бірақ бұл мүмкін жеткізу тізбегінің үзілу қаупін арттыра отырып, бүкіл әлем бойынша жеткізу тізбегінің бөлшектенуіне әкеледі.

Мақаланың өзектілігі тоқыма өнеркәсібі кәсіпорындарының импорттық тәуелділігін төмендетуді институционалдық қамтамасыз етудің негізгі факторларын анықтай отырып жаңа бағыттарды ұсынумен байланысты.

Сондықтан тоқыма өнеркәсібі кәсіпорындарының импорттық шикізатқа тәуелділігін төмендету мәселелерін зерделеген жөн.

Мақаланың мақсаты тоқыма өнеркәсібі кәсіпорындарының импорттық тәуелділігін төмендету бойынша институционалдық шешімдер ұсыну болып табылады.

Мақаланың мақсатына жету үшін мынадай міндеттерді шешу қажет:

- тоқыма өнеркәсібінің дамуын институционалдық қамтамасыз етуін зерттеумен айналысатын ғалымдардың ғылыми еңбектеріне шолу жасау;

- тоқыма материалдары мен бұйымдарын импорттайтын топ бес мемлекеттердің мәліметтерін талдау;

- отандық импорттық тоқыма өнімдерінің көбеюіне ықпал ететін негізгі мәселелерді анықтау;

- тоқыма саласын институционалдық қайта құру үдерісінің алгоритмінің үлгісін жасау;

- тоқыма өнеркәсібі кәсіпорындарының импорттық тәуелділігін төмендетуді институционалдық қамтамасыз етудің бағыттарын ұсыну.

Зерттеу әдістері. Мақалада тоқыма өнеркәсібі саласындағы импорттық қарым-қатынастардың статистикалық мәліметтері ақпараттық негіз ретінде қолданылды. Зерттеу кезінде жүйелік және статистикалық әдістер пайдаланылды.

Әдебиеттік шолу. Отандық тоқыма кәсіпорындары импорттық тауарлар мен шикізаттарды өндірісте қолдануды жалғастырып келеді. Бұл кәсіпорындарда орналасқан құрылғылар шетелдік шикізат арқылы қызмет атқарады. Осы себепті ғалымдардың ғылыми еңбектеріне шолу жасап көрелік.

Гереппи Дж. ойынша, 2020 жылы коронавирустық пандемия жарияланғанда және басқалармен қатар қытайлық тоқыма зауыттарында өндіріс тоқтаған кезде, жаһандық жеткізу тізбегінде тоқыма материалдары мен қажетті тауарлар (иірілген жіп, мата және басқа да тауарлар) жетіспеді [1]. Бірнеше аптадан кейін тоқыма өндірісінің жаһандану және сыртқы тәуелділік қаупі айқын болды. Мысалы, Даусет С. өзінің зерттеулерінде сән алыбы «Inditex» компаниясы шикізат тапшылығы мен оларды жеткізу мәселелеріне байланысты жұмысының тіпті тоқтап қалуының алдында тұрғанын мәлімдеген [2].

Әрине, COVID-19 пандемиясының әсері тоқыма өнеркәсібі кәсіпорындарының қызметіне, құрылымына және өндірістің тұрақты жұмыс істеуіне елулі өзгерістер енгізді.

Мәселен, Краус С. және басқалардың пікірінше дағдарыс кезінде және өмір сүру қаупі төнген кезде кәсіпорындар тығырықтан шығудың төрт жалпы түрін қолдана алады: қысқарту, табандылық, инновация және бөлімшелерді жабу. Бір немесе басқа шешім көптеген ішкі және сыртқы факторларға байланысты. Мысалы, қысқарту кейбір бизнес бөлімшелерін сатуды, бизнесті ішінара жабуды және тоқыма фирмасын қысқартуды қамтиды [3].

Алиду Дж. және Нигоф А. мақта шикізатын өндіретін елдер арасындағы бәсекелестік кезіндегі көптеген қиындықтарды қарастырады. Олардың ойынша, мақта шикізатын дайын тоқыма өніміне айналдыру өндіруші елдерден өсіп келе жатқан бәсекелестік тоқыма инфрақұрылымының жетіспеушілігіне әкелуі мүмкін. Осылайша, инфрақұрылымның кемшіліктері мақта және тоқыма өнеркәсібіндегі елеулі саяси араласу мен өзара әрекеттесуге қауіп төндіреді [4].

Тоқыма өндірісі инфрақұрылымының өзіндік қызметтік ерекшелігі бар. Тоқыма және тігін секторы географиялық жағынан біркелкі емес, оны әртүрлі және әртүрлі қызмет түрлері мен салалар қалыптастырады. Пуиг Ф. және басқалар [5] тоқыма өндірісін мынадай негізгі сатыларға бөледі: иірілген жіп; дайын өнім; тұрмыстық-техникалық; трикотажд және киім. Бұл жіктеудің айтарлықтай артықшылықтары бар.

Тоқыма өнеркәсібінің әрбір сатысы белгілі мөлшерде импорттық шикізаттар мен тауарларға тәуелді болуы мүмкін. Сондықтан импортты алмасын мәселесін баст назарда ұстау қажет.

Даржокова Д.Д. және Курманғалиева Д.Б. ойынша, Қазақстанның жеңіл индустриясындағы импортты алмастыру мәселесін бәсекеге қабілеттілікті едәуір арттыру арқылы ғана шешуге болады [6].

Жеңіл өнеркәсіп технологиялық жағынан агроөнеркәсіптік кешенмен және химия өнеркәсібімен өте тығыз байланысты. Нәтижесінде, бұл саладағы бәсекеге қабілеттілік тек технологияға, ғылыми-зерттеу жұмыстарына ғана емес, сонымен қатар машина жасау мен химия өнеркәсібіне салынатын инвестицияларға қатысты болып келеді.

Парамонова Т.Н. және басқалар [7] «импортты алмастыру бағдарламаларының экономикалық әсерін тұтыну нарығындағы отандық өндіріс тауарларының үлесі бойынша ғана емес, сонымен қатар өндірістік үдерісте қолданылатын импорттық шикізатты, материалдарды, жартылай фабрикаттарды, дайын өнімдерді ғылыми негізделген дәйекпен ығыстыру арқылы анықтаған жөн» деп санайды.

Ғалымдардың ғылыми еңбектерінде тоқыма өнеркәсібінің дамуын институционалдық қамтамасыз етуде пандемияның әсері, тоқыма инфрақұрылымы, импорттық шикізат, импортты алмастыру мәселелері, өндірістің сыртқы тәуелділігі, технологияға инвестициялар, жаһандық жеткізу тізбегі және басқалар қарастырылған. Дегенмен, бұл ғалымдар мақалаларында тоқыма өнеркәсібі мен сауда арасындағы байланысты қарастырмаған. Ол үшін отандық және шетелдік елдердің импортталған тоқыма материалдары мен бұйымдарының көлемін зерттей отырып, импортты төмендетудің жолдарын анықтау қажет.

Негізгі бөлім. Тоқыма өнеркәсібі экономиканың негізгі салаларына жатады және өңдеу өнеркәсібінің дәстүрлі салаларының бірі болып саналады. Негізінен тоқыма өнеркәсібі жоғары технологиялық синтетикалық иірілген жіптен бастап жүн маталарына, мақта төсеніштеріне, өнеркәсіптік сүзгілерге, жөргектерге және тағы басқа жоғары сән өнімдерін шығаруға бағытталған әр түрлі салалардың жиынтығынан тұрады. Көптеген мемлекеттерде тоқыма өнеркәсібі шетелдік шикізаттарға тәуелді болып келеді.

Соңғы жиырма жыл ішінде тоқыма материалдары мен бұйымдарын импорттайтын топ бес мемлекеттердің мәліметтерін талдайық (1-кесте).

1-кесте

Тоқыма материалдары мен бұйымдарын импорттайтын топ бес мемлекеттердің мәліметтері (млрд. АҚШ доллары)*

№	Мемлекеттер	2000	2005	2010	2020	Өзгеріс
1	Еуропалық Одақ	29,7	29,2	23,8	24,3	-5,4
2	АҚШ	9,7	10,5	8,7	12,6	+2,9
3	Вьетнам	0,8	1,6	2,6	4,4	+3,6
4	Қытай	7,8	7,2	6,6	3,9	-3,9
5	Жапония	3,0	2,7	2,7	3,3	+0,3

* Авторлармен [8] негізінде әзірленген

Берілген мәліметтерде соңғы он жыл ішінде Қытай мемлекетінің тоқыма бұйымдарын импорттау көлемі 50%-ға немесе 3,9 млрд. АҚШ долларына төмендеген. Бұл Қытайдағы орын алған түпкілікті өнімді әртараптандырудағы өндірістік үдерістермен, тоқыма бұйымы кәсіпорындарымен және нарықтық құрылымдармен байланысты.

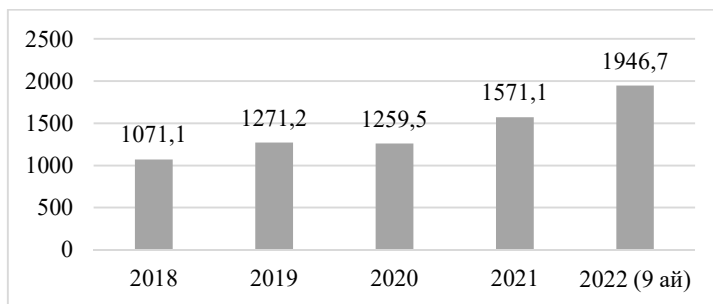
Еуропалық Одақ елдерінде импорт көлемі 5,4 млрд. АҚШ долларына кеміген, бірақ бұл мемлекеттер ең жоғары тұтынушы болып табылады.

Еуростаттың (2020 ж.) мәліметтері бойынша, еуропалық тоқыма және тігін өнеркәсібі өңдеу өнеркәсібіндегі жұмыс орындарының шамамен 9%-ды (1 664 000 қызметкер) құрайды, оның 33% - ы тоқыма компанияларына, ал 67% - ы киім өндірісіне тиесілі. Өндіріске қатысатын негізгі елдерге Италия, Германия, Испания, Франция және Польша кіреді, олардың үлесі шамамен 63% құрайды. Орташа алғанда, әр фирмада шамамен 20 қызметкер жұмыс істейді [9].

Тоқыма материалдары мен бұйымдарын көп импорттайтын АҚШ, Вьетнам және Жапония мемлекеттерінде соңғы жылдары тұтыну мөлшері жоғары болып отыр.

Қазақстан Республикасы да тоқыма материалдары мен бұйымдарын көп импорттайтын мемлекеттің қатарына жатады.

Статистикалық деректер бойынша 2022 жылдың 9 айында жылы отандық кәсіпорындар 1946,7 млн. АҚШ доллары көлемінде тоқыма материалдары мен бұйымдарын әкелген (Сурет 1).

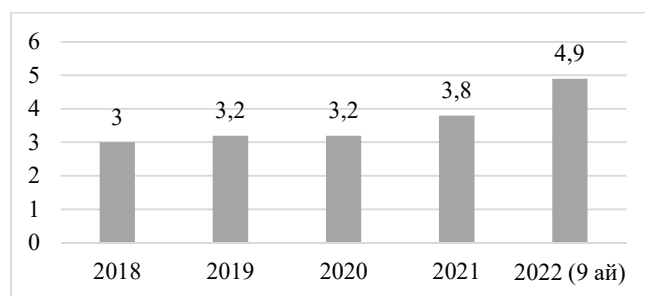

1-сурет. 2018-2022 жылдардағы Қазақстан Республикасына импортталған тоқыма материалдары мен бұйымдарының көлемі, млн. АҚШ доллары*

* Авторлармен [10, 11] негізінде әзірленген

1-сурет көрсетіп тұрғандай, тоқыма материалдары мен бұйымдарының импорт көлемі 2018 жылдан бастап 2019 жылдар аралығында өскенін байқаймыз. 2020 жылы 2019 жылмен салыстырғанда 11,7 млн. АҚШ долларына төмендеген. Оның төмендеуі пандемия әсерінен туындап отыр. Пандемиядан кейін 2021 жылы және 2022 жылдың 9 айында тоқыма бұйымдарын импорттау қайтадан көбейіп кетті.

2022 жылдың 9 айында Қазақстандағы импорттық жеткізілімдер құрылымдағы тоқыма өнімдерінің үлесі ұлғайған, яғни 4,9% - ды құрайды (2-сурет).

2-сурет. 2018 - 2022 жылдар аралығындағы Қазақстандағы импорттық жеткізілімдер құрылымдағы тоқыма өнімдерінің үлесі, %*

* Авторлармен [10, 11] негізінде әзірленген

Импорт көлемінің жыл сайынғы тұрақты өсуі Қазақстан Республикасы тоқыма өнеркәсібінің импорттық шикізаттарға тәуелділігіне байланысты. Тоқыма өндірісіне қажетті маталар, мақта талшығы, синтетикалық және жасанды жіптер толығымен импортталады.

Импорттық тоқыма өнімдерінің көбеюіне ықпал ететін негізгі мәселелерге мыналар жатады:

- импортталатын тауарлардың төмен бағасы;
- тоқыма бұйымдарын өндіру үшін шикізат тапшылығы;
- ішкі нарықты институционалдық қолдаудың болмауы;
- білікті кадрлардың жетіспеушілігі;
- жаңа технологиялардың болмауы;
- ағымдағы бизнесті дамытуға инвестициялар үшін капитал тапшылығы.

Анықталған мәселелерді шешу үшін тоқыма саласын институционалдық қайта құру үдерісінің алгоритмін жасау керек, оған мыналар кіреді:

- кәсіпорынның сыртқы және ішкі ортасына кешенді бағалау жүргізу. Ол үшін стратегияны іске асыру факторларының, көрсеткіштерінің, мақсаттарының, тетіктерінің жүйесі және институционалдық трансформация бағдарламасы айқындалады;

- кәсіпорынның стратегиялық бағытын қайта қарау. Ол кәсіпорынның даму стратегиясын іске асырудың басымдықтарын, қағидаттарын, мерзімдерін бір мезгілде қайта қарауды қамтиды;

- кәсіпорынның бизнес-үдерістерін түрлендіру. Бұл үдерістерге өндіріс, қаржы, маркетинг, инновация және тағы басқалар жатады.

Қорытынды. Зерттеу барысында Қазақстандағы импорттық жеткізілімдер құрылымдағы тоқыма өнімдерінің үлесінің жыл сайынғы өсу деңгейі байқалады. Оның өсуіне ықпал етуіне импортталатын тауарлардың төмен бағасы, тоқыма бұйымдарын өндіру үшін шикізат тапшылығы, ішкі нарықты

институционалдық қолдаудың болмауы және басқалар әсер етіп отыр. Бұл мәселелерді шешу үшін тоқыма өнеркәсібі кәсіпорындарының сыртқы және ішкі ортасына кешенді бағалау жүргізуді, стратегиялық бағытын қайта қарауды және бизнес-үдерістерін түрлендіруді басты назарға алу керек.

Сонымен, тоқыма өнеркәсібі кәсіпорындарының импорттық тәуелділігін төмендетуді институционалдық қамтамасыз ету үшін, мынадай бағыттарда қызметтер атқарған жөн:

- *ішкі өндірістік байланыстарды жеңілдететін тетіктер мен мүмкіндіктерді ілгерілету.* Тоқыма саласында бәсекеге қабілеттілікті күшейту жергілікті қамту коэффициентін арттыру үшін жеткіліксіз. Өндірістік байланыстар үшін мүмкіндіктер мен делдалдар болуы керек. Осыған байланысты коммерциялық ұйымдар, көрмелер, сыртқы сынақ институттары және салалық стандарттар маңызды;

- *басқарушылық және маркетингтік дағдылары бар кадрларды мақсатты даярлауды жүзеге асыру.* Өнеркәсіптің барлық секторларындағы оқу орындарының жұмысын жаңғырту клиенттердің сапа мен жеткізу шарттары бойынша талаптарын қанағаттандыратын басқару дағдыларын жетілдіру үшін қажет. Сонымен қатар, ішкі нарықты дамытудың тиімді маркетингтік дағдылары керек. Білім беру мекемелері осы дағдылар салаларында негізгі дайындықты қамтамасыз етуі тиіс;

- *сапаны арттыратын және қоршаған ортаны ластамайтын технологияларға қаражат салу.* Иіру және тоқыма өнеркәсібінің өнімнің тұрақты сапасын қамтамасыз ететін және қоршаған ортаға зиян келтірмейтін технологияларды енгізуі өте маңызды;

- *ішкі нарықты кеңейтуге ықпал ететін институционалдық құралдарды қолдау.* Коммерциялық және сауда ұйымдары ішкі ресурстар көздерін, сондай-ақ тарату арналарын дамытуда шешуші рөл атқарады. Оларда өндірушілер туралы да, тұтынушылар туралы да ақпарат бар, ал кейбіреулері тәуелсіз өндірушілерді ұйымдастыра отырып, өз брендпен киім жеткізумен белсенді айналысады. Бұл іс-шаралар саланың болашақ дамуы үшін маңызды болғанымен, олар туралы әлі де ақпараттар аз. Осы салада тиімді саяси қолдауды қамтамасыз ету үшін егжей-тегжейлі зерттеулер қажет.

Көрсетілген бағыттарды іске асыру тоқыма бұйымдарына деген импорттық тәуелділікті бірден төмендетпейді. Ол үшін болашақта бәсекеге қабілетті отандық тоқыма бұйымдарын өндірудің үдерістерін, оларды экспортқа шығарудың тетіктері мен талаптарын зерделеген жөн.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Gereffi G. What does the COVID-19 pandemic teach us about global value chains? The case of medical supplies. *Journal of International Business Policy*. – 2020. – 3(3). – P. 287-301. – <https://doi.org/10.1057/s42214-020-00062-w>.
2. Dowsett S. (2020, July 31): Exclusive: Spain's coronavirus crisis stalls global fashion giant Inditex. Retrieved July 31, 2020. – <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-inditex-exclusive-idUSKBN21L1TB>.
3. Kraus S., Clauss T., Breier M., Gast J., Zardini A., Tiberius V. The economics of COVID-19: Initial empirical evidence on how family firms in five European countries cope with the corona crisis. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*. – 2020. – 26(5). – P. 1067-1092. – <https://doi.org/10.1108/IJEBR-04-2020-0214>.
4. Alidou G.M., Niehof A. Responses of Rural Households to the Cotton Crisis in Benin. *Sustainability*. – 2020. – 12, 4207 [CrossRef].
5. Puig F., Marques H., Ghauri P.N. Globalization and its impact on operational decisions. *International Journal of Operations & Production Management*. – 2009. – 29(7). – P. 692-719. – <https://doi.org/10.1108/01443570910971388>.
6. Даржокова Д.Д., Курмангалиева Д.Б. (2018). Легкая промышленность Казахстана: проблемы импортозамещения // <https://cyberleninka.ru/article/n/legkaya-promyshlennost-kazahstana-problema-importozamesheniya>.
7. Парамонова Т.Н., Урясьева Т.И., Рамазанов И.А. Рынок легкой и текстильной промышленности в период импортозамещения. *Торгово-экономический журнал*. – 2016. – 3(1) . – С. 53-66. – DOI: 10.18334/tezh.3.1.35072.
8. World trade statistical review (2021). – https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2021_e/wts2021_e.pdf.
9. Eurostat Report (2020): The textile and clothing industry in 2019. Facts and Key Figures. – <https://euratex.eu/factsand-key-figures/>

10. Внешняя торговля Республики Казахстан – 2016-2020. – Астана: Статистический сборник. – 264 с. – <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection>
11. Структура экспорта и импорта Республики Казахстан за 2021-2022 годы. – <https://www.stat.gov.kz/official/industry/31/statistic/6>

REFERENCES

1. Gereffi G. What does the COVID-19 pandemic teach us about global value chains? The case of medical supplies. *Journal of International Business Policy*. – 2020. – 3(3). – P. 287-301. – <https://doi.org/10.1057/s42214-020-00062-w>.
2. Dowsett S. (2020, July 31): Exclusive: Spain's coronavirus crisis stalls global fashion giant Inditex. Retrieved July 31, 2020. – <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-inditex-exclusive-idUSKBN21L1TB>.
3. Kraus S., Clauss T., Breier M., Gast J., Zardini A., Tiberius V. The economics of COVID-19: Initial empirical evidence on how family firms in five European countries cope with the corona crisis. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*. – 2020. – 26(5). – P. 1067-1092. – <https://doi.org/10.1108/IJEBR-04-2020-0214>.
4. Alidou G.M., Niehof A. Responses of Rural Households to the Cotton Crisis in Benin. *Sustainability*. – 2020. – 12, 4207 [CrossRef].
5. Puig F., Marques H., Ghauri P.N. Globalization and its impact on operational decisions. *International Journal of Operations & Production Management*. – 2009. – 29(7). – P. 692-719. – <https://doi.org/10.1108/01443570910971388>.
6. Darzhokova D.D., Kurmangalieva D.B. (2018). Legkaja promyshlennost' Kazahstana: problemy importozameshhenija [Light industry of Kazakhstan: problems of import substitution]. – <https://cyberleninka.ru/article/n/legkaya-promyshlennost-kazahstana-problema-importozamescheniya> [in Russian].
7. Paramonova T.N., Urjas'eva T.I., Ramazanov I.A. Rynok legkoj i tekstil'noj promyshlennosti v period importozameshhenija [The market of light and textile industry in the period of import substitution]. *Torgovo-jekonomicheskij zhurnal*. – 2016. – 3(1). – S. 53-66. – DOI: 10.18334/tezh.3.1.35072 [in Russian].
8. World trade statistical review (2021). – https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2021_e/wts2021_e.pdf.
9. Eurostat Report (2020): The textile and clothing industry in 2019. Facts and Key Figures. – <https://euratex.eu/factsand-key-figures/>.
10. Vneshnjaja trgovlja Respubliki Kazahstan – 2016-2020 [Foreign trade of the Republic of Kazakhstan – 2016-2020]. – Астана: Statisticheskij sbornik. – 264 s. – <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> [in Russian].
11. Struktura jeksporta i importa Respubliki Kazahstan za 2021-2022 gody [Structure of exports and imports of the Republic of Kazakhstan for 2021-2022]. – <https://www.stat.gov.kz/official/industry/31/statistic/6> [in Russian].

Дурру Д.К., Есиркепова А.М., Кудайбергенова З.У.

ОСОБЕННОСТИ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СНИЖЕНИЯ ИМПОРТНОЙ ЗАВИСИМОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ТЕКСТИЛЬНОЙ ОТРАСЛИ

Аннотация

В статье рассматриваются механизмы институционального обеспечения снижения импортной зависимости казахстанской текстильной отрасли с учетом рынков, технологий и других соответствующих тенденций. Авторами статьи исследованы различные мнения ученых по институциональному обеспечению развития текстильной промышленности: влияние пандемии; текстильная инфраструктура; импортное сырье; вопросы импортозамещения; внешняя зависимость производства; инвестиции в технологии; глобальные цепочки поставок; социальные факторы; технологические факторы. Авторами проанализированы статистические данные импорта текстильной продукции зарубежных стран и Казахстана. Авторами статьи выявлены проблемы, способствующие увеличению импортной текстильной продукции в Казахстане: низкие цены импортируемых товаров; нехватка сырья для производства текстильных изделий; отсутствие институциональной поддержки внутреннего рынка; нехватка квалифицированных кадров; отсутствие новых технологий; нехватка капитала для инвестиций в развитие текущего бизнеса. В статье определены основные

направления институционального обеспечения снижения импортной зависимости предприятий текстильной отрасли: продвигать механизмы и возможности, облегчающие внутренние производственные связи; осуществлять целевую подготовку кадров с управленческими и маркетинговыми навыками; инвестировать средства в технологии, повышающие качество и не загрязняющие окружающую среду; поддерживать институциональные инструменты, способствующие расширению внутреннего рынка.

Durru D., Yessirkepova A., Kudaibergenova Z.

**FEATURES OF INSTITUTIONAL SUPPORT FOR REDUCING IMPORT
DEPENDENCE OF TEXTILE INDUSTRY ENTERPRISES**

Annotation

The article examines the mechanisms of institutional support for reducing the import dependence of the Kazakh textile industry, taking into account markets, technologies and other relevant trends. The authors of the article investigated various opinions of scientists on institutional support for the development of the textile industry: the impact of the pandemic; textile infrastructure; imported raw materials; import substitution issues; external dependence of production; investments in technology; global supply chains; social factors; technological factors. The authors analyzed statistical data on imports of textile products from foreign countries and Kazakhstan. The authors of the article identified the problems contributing to the increase in imported textile products in Kazakhstan: low prices of imported goods; lack of raw materials for the production of textiles; lack of institutional support for the domestic market; lack of qualified personnel; lack of new technologies; lack of capital to invest in the development of current business. The article identifies the main directions of institutional support for reducing the import dependence of textile industry enterprises: to promote mechanisms and opportunities that facilitate internal production links; to carry out targeted training of personnel with managerial and marketing skills; to invest in technologies that improve quality and do not pollute the environment; to support institutional tools that contribute to the expansion of the domestic market.

А.С. Дускалиев, э.ғ.к., қауымд. профессор¹

А.Г. Тюмамбаева*, аға оқытушы²

А.Ш. Абдешова, магистр, аға оқытушы²

Нархоз Университеті, Алматы қ., Қазақстан¹

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан

аграрлық-техникалық университеті,

Орал қ. Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: Aislu.GT@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ БАНКТІК НЕСИЕЛЕНДІРУДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Қазіргі жағдайда Қазақстан Республикасының өзекті міндеттерінің бірі шағын және орта бизнесті барынша дамыту болып табылады. Шағын және орта бизнес мемлекеттің экономикалық әл-ауқатына тікелей әсер етеді. Ал ол көп жағдайда халықты жұмыспен қамту, ішкі нарықты отандық тауарлармен толтыру, мемлекеттік бюджетті толықтыру және бәсекелестік орта құру мәселелерін шешуге байланысты. Шағын және орта бизнесті дамытуды басқару Қазақстан Республикасының саясатының стратегиялық мәселесі болып табылады.

Шағын және орта бизнестің жұмыс істеуі айтарлықтай қаржылық салымдармен байланысты, олар негізінен қарыз қаражаты есебінен жүзеге асырылуы мүмкін. Көбінесе шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері негізгі қорларды сатып алу, өндірістік базасын ұлғайту, ағымдағы шығындар мен қасалық кемшіліктерді жабу, бизнесін кеңейту үшін несие алады. Сондықтан несие ресурстарының қолжетімділігі бүгінгі таңда шағын және орта бизнесті дамытуда маңызды рөл атқарады.

Мемлекет шағын және орта бизнеске салықтық жеңілдіктер, кәсіпкерлік субъектілерінің бұрын алған несиелері бойынша пайыздық жеңілдіктер, ренталық төлемдер бойынша жеңілдіктер түрінде қолдау көрсетіп келеді. Дегенмен, осыған қарамастан, бұл аспектіде проблемалар әлі де бар.

Бұл мақалада шағын және орта бизнесті несиелендірудің қазіргі жағдайына талдау жасалып, осы аспектідегі қалыптасқан мәселелер айқындалып, оларды шешу бойынша жолдары ұсынылған.

Кілт сөздер: шағын және орта бизнес, коммерциялық банк, несиелендіру, пайыздық мөлшерлеме, мемлекеттік қолдау, кәсіпкерлікті дамыту қоры, жеке кәсіпкер, инфрақұрылым, несие ресурсы, бизнес-интеграция.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, коммерческие банки, кредитование, процентная ставка, государственная поддержка, фонд развития предпринимательства, индивидуальный предприниматель, инфраструктура, кредитные ресурсы, бизнес-интеграция.

Keywords: small and medium entrepreneurship, commercial banks, lending, interest rate, state support, entrepreneurship development fund, individual entrepreneur, infrastructure, credit resources, business integration.

JEL classification: Q 14

Кіріспе. Шағын және орта бизнес (ШОБ) – бұл нарықтық экономика субъектілерінің меншікті және қарыз қаражаты есебінен жүзеге асырылатын кәсіпкерлік қызметі, оның негізгі мақсаты тауарлар мен қызметтерді өндіру немесе ұсыну арқылы пайда табу және өз кәсіпорнын одан әрі дамыту болып табылады.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында ШОБ субъектілерінің санының өсуі мемлекеттің салық жүйесін оңтайландыру, әкімшілік кедергілерді азайту және тікелей қаржылық және қаржылық емес көмектермен қамтамасыз ету арқылы жеке кәсіпкерлік секторын дамыту жөніндегі дәйекті саясатының аясында орын алуда.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі мемлекет экономикасының жалпы дамуымен түсіндіріледі.

Шағын және орта бизнесті дамыту – экономикалық өсудің және әлеуметтік-саяси жаңғыртудың негізгі құралы.

Жұмыстың мақсаты болып шағын және орта бизнесті банктік несиелендірудің ағымдағы жағдайын талдау, туындаған мәселелерді анықтау және шағын кәсіпкерлік субъектілерін несиелеумен қамтамасыз етуді жақсарту бойынша ұсыныстар әзірлеу табылады.

Жұмыста 2018-2020 жылдар негізінде Қазақстандағы шағын және орта бизнестің даму динамикасы, оның ішінде шағын және орта бизнестің елдің жалпы ішкі өніміне қосқан үлесі, тіркелген және жұмыс істеп тұрған шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны, осы саладағы

қызметкерлердің саны, сондай-ақ пандемияға дейінгі және пандемия кезіндегі жағдайлар бойынша мәліметтер және екінші деңгейлі банктердің шағын және орта бизнесті несиелендіру көлемі талданды.

Пандемия кезінде шағын және орта бизнес жаһандық деңгейде күрделі жағдайларды бастан кешірді, мемлекет тарапынан көрсетіліп жатқан қолдау осы саладағы көптеген субъектілердің жұмысының толық тоқтап қалуынан, тіпті банкроттықтан құтқарды. COVID-2019 пандемиясына қатысты мемлекеттік қолдаудың болғанына қарамастан, көрсетілген материалдық және моральдық көмек түрлерімен бірге оны қалпына келтіру үшін шағын және орта бизнесті қолдау кезеңіне әлі де ұзақ уақыт қажет болады.

Мақала жазу кезіндегі зерттеу әдістемесінің негізі монографиялық және мерзімдік зерттеуге, салыстыру әдістерін қолдануға негізделген. Экономикалық көрсеткіштер динамикасын талдау бойынша салыстырмалы әдісті қолдану себеп-салдарлық байланыстарды анықтау мен мемлекеттік реттеудің жүйелі мәселелерін анықтауға және шағын және орта бизнесті дамытудағы мүмкіндіктерді берді.

Әдебиеттік шолу. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.-Ж. Тоқаев Қазақстан халқына Жолдауында «Еліміздің экономикалық саясатының бірден-бір басымдығы – кәсіпкерлік» деп атап көрсетті [1].

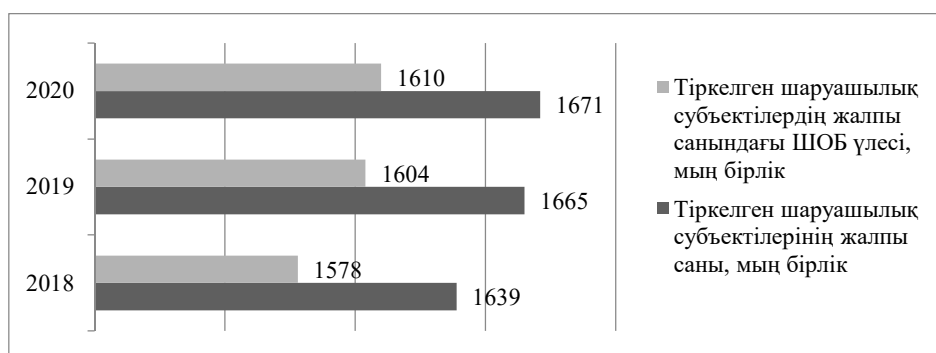
А.К. Арыстанова [2], Н.К. Мамыров [3], А.Т. Бәйтенова [4] Қазақстанда шағын және орта бизнесті қалыптастыру және дамыту саласындағы ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді қарастырды.

Е.В. Травкина мен Т.С. Гущина [5], Н.Н.Костина, Н.И. Даниленко, А.В. Ивлев [6] шағын кәсіпкерлік субъектілері қаржылық қолдауға өте мұқтаж екенін атап өтеді. Қаржы нарығы және несие ұйымдары комитетінің мәліметінше, шағын бизнестің несиелеудегі қажеттілігі 30-40 пайыз ғана қанағаттандырылған. Авторлардың айтқан шағын бизнесті несиелендіру нарығының дамуының баяулауының бірнеше себептері, соның ішінде банктердің қарыз алушыларға қоятын талаптарын қатайту; сыртқы саяси факторлар; несие мөлшерлемесінің өсуі; бизнес иелерінің теріс үміттері; тұтынушылық сұраныстың төмендеуі сияқты пікірлерін біз де қолдаймыз.

Пандемияның Қазақстандағы шағын және орта бизнестің дамуына әсері туралы, мемлекеттік қолдау шаралары туралы С.К. Байдыбекованың, Б.К. Шомшеквананың, Э.О. Кыдырбаеваның [7], А.С. Исенованың [8], А.З. Апееваның [9] ғылыми мақалаларында қарастырылған.

Тақырып бойынша жүргізілген әдеби шолулар банктердің шағын және орта бизнесті дамыту үшін ұсынатын несиелік өнімдерінің таралуына қарамастан, зерттеу тақырыптарының әлі де зерттелуін қажет екенін білдіреді.

Негізгі бөлім. COVID-19 пандемиясына қарамастан 2020 жылы Қазақстан экономикасы экономикалық белсенділіктің көптеген көрсеткіштері бойынша өсуді сақтап қалды. Заңды тұлғалардың үлесіндегі шағын және орта бизнестің ШОБ институционалдық құрылымындағы өзгерістер жалғасуда.

1-сурет. Тіркелген шаруашылық субъектілер санының динамикасы, 2018-2020 жж.*

* [10] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

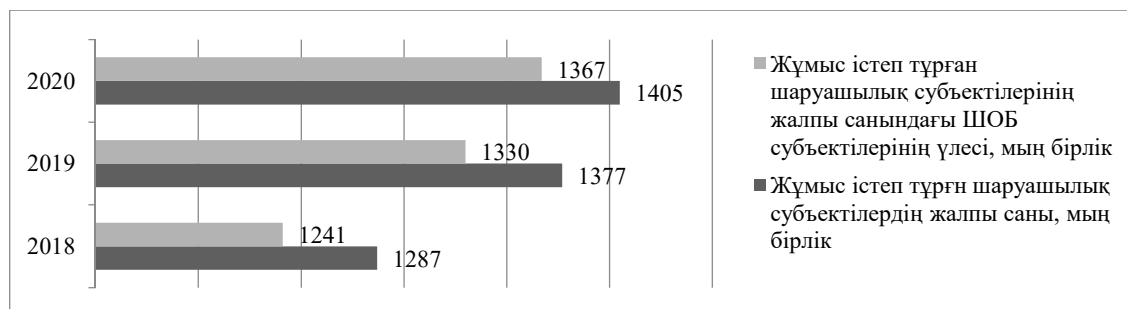
2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасында тіркелген кәсіпкерлік субъектілерінің жалпы саны 1 671 мың бірлікке жетті.

Суреттегі деректерді талдай отырып, жалпы тіркелген шағын және орта бизнес субъектілері мен жеке кәсіпкерлердің (ЖК) өсу тенденциясы бар деп қорытынды жасауға болады. Тіркелген шағын және орта бизнес субъектілерінің өсімі 2018 жылмен салыстырғанда 2019 жылы 1,65%-ды, 2020 жылы 2018 жылмен салыстырғанда 2,03%-ды құрады. Тіркелгендердің жалпы санындағы

тіркелген шағын және орта бизнес субъектілерінің үлесі 2018 жылы 96,3% деңгейінде болды, кейінгі жылдары 0,1 пайыздық тармаққа шамалы өсу байқалды.

Жұмыс істеп тұрған шағын және орта бизнес субъектілері туралы ақпарат 2-суретте көрсетілген.

Шағын және орта бизнес субъектілері бойынша берілген деректерді талдай отырып, олардың оң динамикасын атап өту керек. 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша жұмыс істеп тұрған шағын және орта бизнес субъектілерінің саны 2018 жылмен салыстырғанда 118 мың бірлікке немесе 9,16%-ға өсті, бірақ 2019 жылмен салыстырғанда өсім абсолютті мәнде небәрі 28 мың бірлікті немесе 2,03%-ды құрады.

2-сурет. Жұмыс істеп тұрған ШОБ субъектілер санының динамикасы, 2018-2020 жж.*

* [10] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Тіркелген кәсіпорындардың жалпы санындағы шағын және орта бизнестің белсенді субъектілерінің үлесі 84,3 пайызды құрады, бұл 2019 жылғы осы көрсеткіш деңгейінен 1,3 пайызға артық.

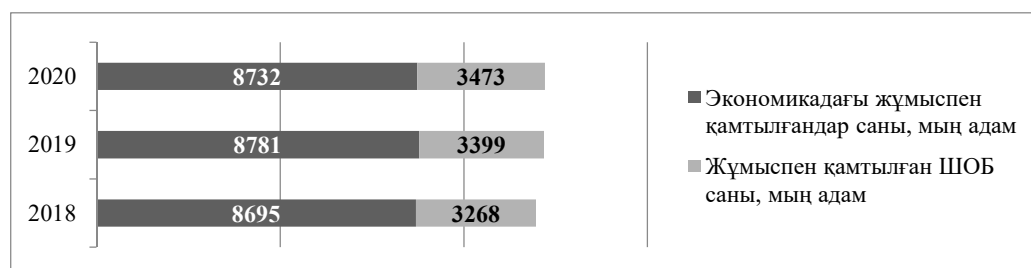
1-кесте

Ұйымдастыру-құқықтық нысаны бойынша шағын және орта кәсіпкерліктің құрамы мен құрылымы*

Атауы	2018ж		2019ж		2020ж	
	мың бірлік	үлесі,%	мың бірлік	үлесі,%	мың бірлік	үлесі,%
Занды тұлға - шағын бизнес	231	18,6	258	19,4	280	20,6
Занды тұлға - орта бизнес	2,6	0,2	2,5	0,2	2,5	0,2
Жеке кәсіпкер	809	65,2	856	64,4	858	63,2
Шаруа (фермер) қожалығы	198	16	213	16	217	16

* [10, 11] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Ұйымдық-құқықтық нысандары бойынша шағын және орта бизнестің құрылымын талдай келе, заңды тұлға нысанындағы кәсіпорындардың саны 2020 жылы 2019 жылмен салыстырғанда 22 мың бірлікке өскені байқалады. ШОБ субъектілерінің жалпы санындағы заңды тұлғалардың үлесі 20,8%-ға дейін өсті. Бұл жаңа заңды тұлғаларды құру және жеке кәсіпкерлерді жауапкершілігі шектеулі серкітестіктер ретінде қайта тіркеу арқылы шағын кәсіпкерліктің сапалы институционалдық дамуымен түсіндіруге болады.

3-сурет. 2018-2020 жж. негізінде шағын және орта кәсіпкерлік бойынша жұмыспен қамтылғандар саны*

* [10] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Шағын және орта бизнесте жұмыспен қамтылғандар саны 2020 жылы 2,2%-ға өсіп, 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 3 473 000 адамды құрады. Шағын және орта бизнесте жұмыспен қамтылған халықтың өңірлер бойынша бөлінуі біркелкі емес. Бұл бағытта Алматы, Нұр-Сұлтан қалалары, Алматы, Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстары басымдық танытып отыр. 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасындағы жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы шағын және орта бизнесте жұмыспен қамтылған халықтың үлесі 1,1%-ға өсіп, 39,8%-ды құрап отыр.

2020 жылы шағын және орта бизнестің өнімі 2019 жылмен салыстырғанда 1 240 миллиард теңгеге өсіп, 33 627 миллиард теңгені құрады. 2018 жылмен салыстыратын болсақ, 7 137 миллиард теңгеге айтарлықтай өсім байқалады. Шығарылатын өнімнің негізгі үлесін заңды тұлғалар түріндегі шағын және орта бизнес құрайды. Қазақстанның жалпы ішкі өніміндегі шағын және орта бизнес өнімінің үлесі 2018 жылғы 42,85%-дан 2020 жылы 47,6%-ға дейін өсті.

Шағын және орта бизнес бойынша өндірілген өнімге ең көп үлесті Алматы қаласы – 9033 млрд теңге және Нұр-Сұлтан қаласы – 6635 млрд теңге қосты. Жалпы алғанда, олардың шығарылған өнім көлемі Қазақстан Республикасындағы шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері шығарған өнім көлемінің 47 пайызын құрайды.

COVID-2019 індетіне байланысты карантиндік шараларды енгізу кезінде салық амнистиясы жүзеге асырылды, оған сәйкес 2020 жылғы 1 қаңтардан бастап 2023 жылғы 1 қаңтарға дейін шағын және орта бизнес субъектілері корпоративтік табыс салығын, жеке табыс салығын, әлеуметтік салық және бірыңғай жер салығын төлеуден босатылды [12]

Шетелдік тәжірибелерде көрсетілгендей, шағын және орта бизнеске мемлекет тарапынан, әсіресе несиелік ресурстармен қамтамасыз етуде жан-жақты қолдау қажет. Шағын және орта бизнесті несиелендіру екінші деңгейлі банктер үшін несиенің айтарлықтай жоғары деңгейімен байланысты. Шағын және орта кәсіпорындарда кепіл бола алатын өтімді мүліктің қажетті көлемі жоқ.

2-кесте

Шағын және орта бизнеске екінші деңгейлі банктермен берілген несиелер көлемі*

Көрсеткіштер	2018ж.	2019ж.	2020ж.
ШОБ субъектілеріне несиелер, млрд. теңге	4567	3963	4246
Экономикаға несиелер, млрд. теңге	13763	14743	15792
ШОБ-гі несиелер үлесі, %	33	27	27

* [10, 11] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Шағын және орта бизнеске берілген несиелер 2020 жылы 2019 жылмен салыстырғанда 283 млрд теңгеге немесе 7,1%-ға өсті. Шағын және орта бизнеске берілген несиелердің үлесі 2018 жылы 33%, 2019-2020 жж. жалпы Қазақстанның экономикасына берілген несиелердің жалпы көлемінің 27%-ын құрады. Шағын және орта бизнес үшін несиелер ресурстары үлесінің төмендеуіне пандемияға байланысты карантиндік шаралар себеп болды.

ШОБ несиелер портфелінің өсуі «Қарапайым заттар экономикасы», «Шағын және орта бизнесті жеңілдетілген несиелендіру бағдарламасы» және т.б. мемлекеттік бағдарламаларды несиелендіру есебінен болды.

Қорытынды. Қорыта келе шағын және орта бизнесті одан әрі дамытудың негізгі проблемалары деп келесілерді атап өтуге болады: Қазақстан экономикасының жалпы жағдайы; нарықтық бәсеке; банктік несиелендіру шарттары; сұраныс; салық ауыртпалығының деңгейі; қаржылық сауаттылықтың төмен деңгейі; кадрлардың жетіспеушілігі.

Шағын және орта бизнесті несиелік ресурстармен қаржылық қамтамасыз етудің анықталған мәселелерін шешу үшін біз мыналарды ұсынамыз:

- мемлекеттік органдар шағын және орта бизнесті арзан немесе пайызсыз несиелермен қамтамасыз ету мүмкіндігін табу. Тамаша идеясы бар ісін жаңа бастаған кәсіпкерлер қаржылық қиындықтарға байланысты оны жүзеге асыра алмайды.

- коммерциялық банктер кепілдікке қойылатын талаптарды жеңілдету бағытында қайта қарауы керек;

- шағын және орта бизнес үшін арнайы банк қызметкерлерінің қаржылық сауаттылығын арттыру бойынша тегін оқыту шараларын тұрақты негізде жүргізу. Осы курстардың нәтижесінде

шағын және орта бизнес субъектілері бизнеске банктік қызмет көрсету, заңнамадағы өзгерістер, шағын бизнеске берілетін жеңілдіктер туралы ақпаратты дер кезінде ала алады.

- шағын және орта бизнес онлайн сатуды пайдалануға белсендірек көшуі керек. Бұл іске асыру шығындарын азайтады, жаңа тұтынушыларды тартады және нарықтағы олқылықтарды жояды.

- коммерциялық банктердің басшылығы банк мамандарының біліктілігін арттыруға үнемі көңіл бөлуі керек, өйткені тек тәжірибелі кәсіби қызметкерлер ғана клиенттерге, соның ішінде шағын және орта бизнеске сапалы қызмет көрсете алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Послание Президента Республики Казахстан К.К. Токаева народу Казахстана от 2 сентября 2019 года «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана». – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39251281
2. Арыстанова А.К. Становление и развитие малого бизнеса в Республике Казахстан // Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования. – 2019. – № 7(41). – С. 5-11. – <https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-i-razvitie-malogo-biznesa-v-respublike-kazahstan>
3. Мамыров Н.К. Основы предпринимательства. – Алматы: Экономика, 2014. – 140 с.
4. Байтенова А.Т. Развитие малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан // наука и практика: материалы I Междунар. науч. конф. (г. Чита, февраль 2012 г.). – Чита: Издательство Молодой ученый. – 2012. – С. 50-53. – <https://moluch.ru/conf/econ/archive/14/1648/>
5. Травкина Е.В. Вызовы банковского кредитования малого и среднего бизнеса: современная российская специфика / Е.В.Травкина, Т.С.Гущина // Вестник университета. – 2020. – № 1. – С. 150-155. – <https://vestnik.guu.ru/jour/article/view/2017>
6. Костина Н.Н. Кредитование малого бизнеса государственными и коммерческими банками: анализ и перспективы развития / Н.Н. Костина, Н.И. Даниленко, А.В. Ивлев // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2016. – №38 (320). – С. 20-33. – <https://cyberleninka.ru/article/n/kreditovanie-malogo-biznesa-gosudarstvennymi-i-kommercheskimi-bankami-analiz-i-perspektivy-razvitiya>
7. Байдыбекова С.К. Малый и средний бизнес Казахстана в условиях пандемии. / С.К. Байдыбекова, Б.К. Шомшекова, Э.О. Кыдырбаева // Проблемы агрорынка. – 2022. – 1. – С. 91-98. – <https://www.jpra-kazniiapk.kz/jour/article/view/777/505>
8. Исенова А.С. О поддержке малого и среднего предпринимательства в период пандемии. Central Asian Economic Review. – 2020. – №4. – С. 91-99. – <https://caer.narxoz.kz/jour/article/view/34/34>
9. Апеева А.З. Пандемия кезінде қазақстан Республикасында шағын және орта бизнес субъектілерін қолдау және несиелендіру // Актуальные проблемы современности. – 2021. – № 2. – С. 128-133. – <https://elibrary.ru/item.asp?id=46614793>
10. Бурибаева Г., Сарсекеев Ф., Оспанов А., Имашев Б. Отчет о состоянии развития МСП в Казахстане и его регионах Нур-Султан, 2021 г., выпуск № 13. – 100 с. – https://damu.kz/upload/iblock/cae/xqhsqdrqgmhk90la0cicsr434otz3k54/%D0%94%D0%90%D0%9C%D0%A3%20_%20%D0%BE%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82%20%D0%9C%D0%A1%D0%9F%20_%20%D1%80%D1%83%D1%81.pdf
11. Отчёт о развитии малого и среднего предпринимательства Республики Казахстан в 2019 году в разрезе регионов. – https://atameken.kz/uploads/content/files/AtamekenMSP%20GO_rus140720.pdf
12. Освобождение от налогов и проверок в 2020-2023 годах в Казахстане. – <https://uchet.kz/news/osvobozhdenie-ot-nalogo-i-proverok-v-20202023-godakh-v-kazakhstane/>
13. Проблемы развития малого и среднего бизнеса обсуждают в Сенате. – https://www.inform.kz/ru/problemy-razvitiya-malogo-i-srednego-biznesa-obsuzhdayut-v-senate_a3917633

REFERENCES

1. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan K.K. Tokaeva narodu Kazahstana ot 2 sentjabrja 2019 goda «Konstruktivnyj obshhestvennyj dialog – osnova stabil'nosti i procvetanija Kazahstana». – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39251281 [in Russian].
2. Arystanova A.K. Stanovlenie i razvitie malogo biznesa v Respublike Kazahstan // Innovacionnaja jekonomika: perspektivy razvitija i sovershenstvovanija. – 2019. – № 7(41). – S. 5-11. – <https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-i-razvitie-malogo-biznesa-v-respublike-kazahstan> [in Russian].
3. Mamurov N.K. Osnovy predprinimatel'stva. – Almaty: Jekonomika, 2014. – 140 s. [in Russian].

4. Bajtenova A.T. Razvitie malogo i srednego biznesa v Respublike Kazahstan // nauka i praktika: materialy I Mezhdunar. nauch. konf. (g. Chita, fevral' 2012 g.). – Chita: Izdatel'stvo Molodoj uchenyj. – 2012. – S. 50-53. – <https://moluch.ru/conf/econ/archive/14/1648/> [in Russian].
5. Travkina E.V. Vyzovy bankovskogo kreditovanija malogo i srednego biznesa: sovremennaja rossijskaja specifika / E.V.Travkina, T.S.Gushhina // Vestnik universiteta. – 2020. – №1. – S. 150-155. – <https://vestnik.guu.ru/jour/article/view/2017> [in Russian].
6. Kostina N.N. Kreditovanie malogo biznesa gosudarstvennymi i kommercheskimi bankami: analiz i perspektivy razvitiya / N.N. Kostina, N.I. Danilenko, A.V. Ivlev // Finansovaja analitika: problemy i reshenija. – 2016. – №38 (320). – S. 20-33. – <https://cyberleninka.ru/article/n/kreditovanie-malogo-biznesa-gosudarstvennymi-i-kommercheskimi-bankami-analiz-i-perspektivy-razvitiya> [in Russian].
7. Bajdybekova S.K. Malyj i srednij biznes Kazahstana v uslovijah pandemii. / S.K. Bajdybekova, B.K. Shomshekova, Je.O. Kydyrbaeva // Problemy agrorynka. – 2022. – 1. – S. 91-98. – <https://www.jpriakazniiapk.kz/jour/article/view/777/505> [in Russian].
8. Isenova A.S. O podderzhke malogo i srednego predprinimatel'stva v period pandemii. Central Asian Economic Review. – 2020. – №4. – S. 91-99. – <https://caer.narxoz.kz/jour/article/view/34/34> [in Russian].
9. Apeeva A.Z. Pandemija kezinde kazakstan Respublikasynda sharyn zhane orta biznes sub#ektlerin qoldau zhane nesielendiru // Aktual'nye problemy sovremennosti. – 2021. – №2. – B. 128-133. – <https://elibrary.ru/item.asp?id=46614793> [in Kazakh].
10. Buribaeva G., Sarsekeev F., Ospanov A., Imashev B. Otchet o sostojanii razvitiya MSP v Kazahstane i ego regionah Nur-Sultan, 2021 g., vypusk № 13. – S. 100. – https://damu.kz/upload/iblock/cae/xqhsqdrqgmhk90la0cicsr434otz3k54/%D0%94%D0%90%D0%9C%D0%A3%20_%20%D0%BE%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82%20%D0%9C%D0%A1%D0%9F%20_%20%D1%80%D1%83%D1%81.pdf [in Russian].
11. Otchjot o razvitii malogo i srednego predprinimatel'stva Respubliki Kazahstan v 2019 godu v razreze regionov. – https://atameken.kz/uploads/content/files/AtamekenMSP%20GO_rus140720.pdf [in Russian].
12. Osvobozhdenie ot nalogov i proverok v 2020-2023 godakh v Kazahstane. – <https://uchet.kz/news/osvobozhdenie-ot-nalogov-i-proverok-v-20202023-godakh-v-kazahstane/> [in Russian].
13. Problemy razvitiya malogo i srednego biznesa obsuzhdajut v Senate. – https://www.inform.kz/ru/problemy-razvitiya-malogo-i-srednego-biznesa-obsuzhdayut-v-senate_a3917633 [in Russian].

Дускалиев А.С., Тюмамбаева А.Г., Абдешова А.Ш.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В сложившейся ситуации одной из актуальных задач Республики Казахстан является максимальное развитие малого и среднего бизнеса. Малый и средний бизнес напрямую влияет на экономическое благополучие государства. И в большинстве случаев зависит от решения задач обеспечения занятости населения, наполнения внутреннего рынка отечественными товарами, пополнения государственного бюджета и создания конкурентной среды. Управление развитием малого и среднего бизнеса является стратегическим вопросом политики Республики Казахстан.

Функционирование малого и среднего бизнеса связано со значительными финансовыми вложениями, которые могут осуществляться в основном за счет заемных средств. Нередко субъекты малого и среднего предпринимательства берут кредиты для приобретения основных средств, увеличения производственной базы, покрытия текущих расходов и дефицита денежных средств, расширения своего бизнеса. Поэтому доступность кредитных ресурсов сегодня играет важную роль в развитии малого и среднего бизнеса.

Государство поддерживает малый и средний бизнес в виде налоговых льгот, льгот по процентам по ранее полученным кредитам субъектов предпринимательства, льгот по арендным платежам. Однако, несмотря на это, проблемы в этом аспекте все еще существуют. В данной статье анализируется текущая ситуация кредитования малого и среднего бизнеса, выявлены существующие проблемы в данном аспекте и предлагаются пути их решения.

Duskaliev A., Tyumambayeva A., Abdeshova A.

**CURRENT STATE OF BANK LENDING TO SMALL
AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN KAZAKHSTAN**

Annotation

In the current situation, one of the urgent tasks of the Republic of Kazakhstan is to maximise the development of small and medium-sized businesses. Small and medium business directly affects the economic wellbeing of the state. And in most cases it depends on solving the tasks of providing employment to the population, filling the domestic market with domestic goods, replenishing the state budget and creating a competitive environment. Management of SME development is a strategic policy issue for the Republic of Kazakhstan.

The functioning of SMEs is associated with significant financial investments, which can be carried out mainly with borrowed funds. Often SMEs take out loans to acquire fixed assets, increase their production base, cover running costs and cash shortages, and expand their business. Therefore, the availability of credit resources today plays an important role in the development of SMEs.

The state supports small and medium-sized businesses in the form of tax exemptions, interest relief on previously obtained loans of business entities, and relief on rent payments. However, in spite of this, problems still exist in this aspect. This article analyses the current situation of SME lending, identifies existing problems in this aspect, and proposes ways to solve them.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).14
 ЭОЖ 338.43
 FTAMP 06.71.07

Р.А. Егембердиев, PhD докторанты¹
 А.М. Есиркепова*, э.ғ.д., профессор²
 Д.С. Жакипбекова, PhD¹
 М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан
 университеті, Шымкент қ., Қазақстан¹
 Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы
 Мемлекеттік басқару академиясы, Шымкент қ., Қазақстан²
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: essirkepova@mail.ru

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДАҒЫ МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Мақалада инновациялық технологияларға бейімделуді ескере отырып, мал шаруашылығын дамытудың экономикалық тетіктері қарастырылады. Мақала авторлары жануарларды электрондық сәйкестендіру, автоматтандыру және робототехника саласында ғылыми зерттеулер кешенін жүргізу, фермерлік шаруашылықтардың тиімділігін арттыру үшін технологияларды пайдалану, сондай-ақ мал шаруашылығында инновацияны қолданудың аймақтық ерекшеліктері мәселелерін қарастырған ғалымдардың еңбектерін кеңінен зерттеген. Авторлар мал шаруашылығын мемлекеттік қолдау бойынша статистикалық деректерді талдау мен сараптауға көп көңіл бөлген. Талдау барысында мақала авторлары мал шаруашылығы саласындағы инновациялық дамудың мынадай тежеуші факторларын анықтаған: мемлекеттік субсидиялау жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық; жайылым үшін жер учаскелерінің жетіспеушілігі; өндірістеги меншікті айналым және негізгі құралдарының аздығы; әлеуетті инвесторлар үшін мал шаруашылығы саласының тартымсыздығы; инновациялық технологияларды әзірлеу бойынша ғылыми әлеуеттің төмен деңгейі. Мақалада мал шаруашылығын инновациялық дамытуды мемлекеттік қолдауды жетілдіру жолдары айқындалған: қашықтан мониторинг технологиясы негізінде жайылымдарды басқару жөніндегі пәрменді жоспарларды әзірлеу; импортты алмастыруға және өнім экспортын дамытуға бағытталған жобаларды іске асыруды қаржылық қамтамасыз ету; мал шаруашылығы өнімдерін делдалдарсыз өткізу жөнінде шаралар қабылдау; аграрлық нарықта маманданған инвесторларды тарту жөнінде шаралар көздеу.

Кілт сөздер: мал шаруашылығы, шикізат, өнім, импорт, экспорт, инновация, сапа, даму, технологиялар, бәсекеге қабілеттілік.

Ключевые слова: животноводство, сырьё, продукция, импорт, экспорт, инновации, качество, развитие, технологии, конкурентоспособность.

Keywords: animal husbandry, raw materials, products, imports, exports, innovation, quality, development, technologies, competitiveness.

Кіріспе. Отандық мал шаруашылығы кәсіпорындары инновациялық белсенділіктің жоғары деңгейімен ерекшеленбейді, алайда кәсіпорындардың тұрақты және бәсекеге қабілетті қызметі оның жаңа инновациялық технологияларды қолданбай дамуы мүмкін емес. Бәсекелестіктің қазіргі деңгейімен және өзгермейтін технологиялық айнымалылармен, дамудың инновациялық векторымен мал шаруашылығындағы жағдайды тұрақтандыру экономикалық өсудің қозғаушы құрамдас бөлігі болып табылады. Демек, мал шаруашылығы саласының тиімді жұмыс істеуі бизнес ортасы ұсынатын көптеген жаңа мүмкіндіктерді іздеуге бағытталған жүйелі және мақсатты инновациялар жағдайында ғана мүмкін болады.

Қазіргі кездегі әлем халқының өсуіне қарай азық-түлік қажеттіліктерін қанағаттандыру айтарлықтай инновацияларды, инвестицияларды және мал шаруашылығын заңнамалық қолдауды қажет етеді. Өйткені тұрақты даму мал шаруашылығының табысы үшін ғана емес, сонымен қатар азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін де өте маңызды. Бұл мәселелерді шешу экономикалық, әлеуметтік, технологиялық сияқты әртүрлі салалардағы пәнаралық зерттеулерден туындайды. Ірі кәсіпорындарда өте жоғары генетикалық құндылықтары бар жануарлардан автоматтандыру технологиялары мен жүйелерін қолданбай күтілетін өнімділікті алу мүмкін емес. Бұл жағдайда мал шаруашылығын инновациялық дамыту мәселелері өзекті болып келеді.

Мал шаруашылығының инновациялық дамуының тиімділігін бағалау жаңа бағыт болып табылады. Отандық мал шаруашылығындағы инновациялық үдеріс түпкілікті нәтижеге, яғни белгілі бір әлеуметтік-экономикалық, техникалық немесе экологиялық әсерге нақты бағытталған.

Инновациялық даму тиімділігінің көрсеткіштерін мақсатқа байланысты мал шаруашылығындағы инфрақұрылымдық кешен өзінің жеке жүйелерінің (ішкі бағалау) және басқа да институционалдық кәсіпорындардың (сыртқы бағалау) көмегімен жүзеге асырылады. Инновациялық дамыған мал фермерлері өндірісті жақсарту үшін технологиядағы өзгерістерді пайдалану үшін инфрақұрылымын тез бейімдей алады. Осы себепті отандық мал шаруашылығының инновациялық дамуына бөлінген мемлекеттік қаражаттарды қарастыру өзекті болып табылады.

Сондықтан мал шаруашылығындағы инновациялық технологияларды енгізу мәселелерін зерделеген жөн.

Мақаланың мақсаты мал шаруашылығы кәсіпорындарына инновациялық технологияларды мемлекеттік қолдау арқылы жүргізу шешімдерін ұсыну болып табылады.

Осы мақсатқа жету үшін жүйеленген бірнеше міндеттерді шешу қажет:

- отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріндегі мал шаруашылығында қолданылатын инновациялық технологияларға шолу жасау;

- Қазақстандағы асыл тұқымды мал шаруашылығын дамытуды субсидиялауға бөлінген қаражаттарды талдау;

- мал шаруашылығындағы инновациялық дамуына кедергі келтіретін факторларды анықтау;

- отандық мал шаруашылығын инновациялық дамытуды мемлекеттік қолдауды жетілдірудің бағыттарын ұсыну.

Зерттеу әдістері. Мақалада жүйелік және статистикалық әдістерді қолдану арқылы мал шаруашылығындағы деректер талданып, нақты ұсыныстар берілген.

Әдебиеттік шолу. Қазіргі жағдайда азық-түлікке өсіп келе жатқан жаһандық сұранысты қанағаттандыру үшін мал шаруашылығында жаңа технологиялар, үдерістер және түбегейлі жаңа тәсілдер қажет. Сондықтан мал шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге бағытталған ғалымдардың еңбектерін қарастырайық.

Кох С. [1] өз еңбегінде ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мал шаруашылығында бірнеше онжылдықтар бойы қолданылғанын, бұл технологияға негізделген тәсіл 2000 жылдардың басында «дәл мал шаруашылығы» ретінде жіктелгенін атап өтті. Бұл технология жануарларды электронды түрде сәйкестендіруге, сондай-ақ жануарларды жеке масштабта басқару үшін сенсорлар мен автоматтандыруды қолдануға арналған.

А.Н. Аксененконың пікірінше [2] мал шаруашылығындағы инновациялық үдеріс – бұл ғылыми зерттеулер мен әзірлемелер кешенін жүргізу, инновациялар құру, оларды игеру, кірісті ұлғайту және мал шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін рәсімдердің реттелген жүйесі.

Қазіргі уақытта, автоматтандыру мен робототехниканы пайдалану 4.0 индустриясының қозғаушы күшіне айналды және бұл технологияларды мал шаруашылығы жүйелерінде қолдануға көптеген мүмкіндіктер бар.

Бахло С. бүгінгі күнге дейін фермерлер қабылдаған бірнеше маңызды мысалдар әзірленгенін атап өтті (мысалы, роботты сауу, азықтандыру, сауу блоктарын алып тастау, қораны жинау, жұмыртқа жинау, жануарларды салқындату), дегенмен фермалардағы тапсырмалардың көпшілігі әлі де қолмен орындалады. Мұның басты себебіне өндіріспен салыстырғанда мал фермаларындағы климат пен биологиялық жүйелердің (жануарлар, топырақ, өсімдіктер) өзгергіштігі жатады [3].

Ладжое-О-Маллей А. және басқалар [4] еңбектерінде 4.0 индустриясының ауыл шаруашылығының болашағы жүйесінің үлкен өзгерістерінсіз жұмыс істеудің қолданыстағы тәсілдерін жақсарту үшін технологияны қолдануға негізделгенін атап өткен. Сонымен қатар ғалымдар технологияны қолдана отырып, тұрақты мал шаруашылығын қайта ойластырудан гөрі, фермалардың тиімділігін арттыру үшін технологияны қолдану арқылы өндірісті одан әрі ұлғайтуға баса назар аударған.

Қазақстандық ғалымдар Э.С. Әлімқұлова мен И. Е. Домарев ауыл шаруашылығын инновациялық дамытудың ұйымдастырушылық-экономикалық тетігін қалыптастыру өңірлік ерекшеліктер мен инновацияларға деген қажеттіліктерді ескере отырып жүргізілуге тиіс екенін, әрбір өңірде инновациялық үдерістердің дамуын ынталандыратын тиісті ұйымдық-құқықтық жағдайлар жасалуы тиіс екенін атап өтті [5].

Тасмағанбетов А.Б. және Тлеулина Ж.Ж. ойынша, жаңа технологияларды қолдануды кеңейту аз уақыт ішінде көп өнім өндіруге ғана емес, сонымен қатар оның сапасын едәуір жақсартуға мүмкіндік береді [6].

Ғалымдардың зерттеулерінде жануарларды электрондық сәйкестендіру, автоматтандыру және робототехника саласында ғылыми зерттеулер кешенін жүргізу, фермерлік шаруашылықтардың тиімділігін арттыру үшін технологияларды пайдалану, сондай-ақ мал шаруашылығында инновацияны қолданудың өңірлік ерекшеліктері мәселелері қаралған. Алайда, бұл ғалымдар фермерлердің осы инновациялық технологияларды қолдану қажеттіліктеріне мән бермеген. Ол үшін инновациялық технологияларды енгізуде мемлекет тарапынан бөлінетін қаражаттардың тиімділігіне басты назар аударған жөн.

Негізгі бөлім. Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау жүйесіне ерекше көңіл бөлінеді. Ауыл шаруашылығы саласын субсидиялау жүйесі Экономикалық қылмыстарға қарсы күрес және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің тексеру және кешенді талдау объектісі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Қ. Тоқаев өзінің «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – елдің өркендеуінің берік негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауында ауыл шаруашылығын субсидиялау жүйесін реформалау қажеттігіне назар аударды. Мемлекет басшысы ауыл шаруашылығын субсидиялау жүйесін қайта қарау жөнінде міндет қойды, өйткені «соңғы бес жылдың ішінде субсидиялауға 2 трлн. теңгеден астам қаражат жұмсалды. Өкінішке орай, агроөнеркәсіптік кешен саласындағы қылмыстық істердің жартысынан көбі субсидия ұрлауға келеді». [7].

Қазақстан Республикасында асыл тұқымды мал басының санын ұлғайтуды, сондай-ақ мал шаруашылығы өнімін өндіру көлемін арттыруды ынталандыру мақсатында субсидиялар бөлінген. Соңғы төрт жылда мемлекеттік субсидиялар көлемі 63%-ға өсті және 2021 жылы 121,7 млрд. теңгені құрады (кесте 1).

1-кесте

2018-2021 жылдардағы асыл тұқымды мал шаруашылығын дамытуды субсидиялауға бөлінген қаражаттар (млн. тенге)*

№	Бағыттар	2018	2019	2020	2021	Өзгеріс
1	Етті мал шаруашылығы	34033,3	52602,4	44872,0	48055,4	14022
2	Сүтті мал шаруашылығы	10992,1	19458,9	19366,5	20740,4	9748,3
3	Етті құс шаруашылығы	9074,1	16367,6	15785,0	16904,8	7830,7
4	Жұмыртқа құс шаруашылығы	8060,9	11232,8	4207,6	4506,1	-3554,8
5	Қой шаруашылығы	5904,2	11939,7	14796,3	15846	9941,8
6	Жылқы шаруашылығы	1426,8	1226,3	554,2	593,5	-833,3
7	Шошқа шаруашылығы	1754,7	2252,1	1171,1	1254,2	-500,5
8	Түйе шаруашылығы	230,6	298,2	278,1	297,8	67,2
9	Ешкі шаруашылығы	7,1	-	-	-	-7,1
10	Марал шаруашылығы	29,8	9,8	0,8	0,9	-28,9
11	Ара шаруашылығы	148,7	229,5	197,0	211	62,3
12	Жемшөп шаруашылығы	4953,1	-	12426,5	13308,1	8355
	Барлығы	76615,4	115617,3	113655,1	121718,2	45103

* Авторлармен негізінде әзірленген[8]

Берілген мәліметтерде сәйкес соңғы төрт жыл ішінде мемлекеттік субсидиялар 45,1 млрд. теңгеге өскен. Әсіресе, етті мал шаруашылығына (+104022 млн. теңге), қой шаруашылығына (+9941,8 млн. теңге), сүтті мал шаруашылығына (+9748,3 млн. теңге) және жемшөп шаруашылығына (+8355 млн. теңге) бөлінген қаржы ресурстарының өскені байқалады.

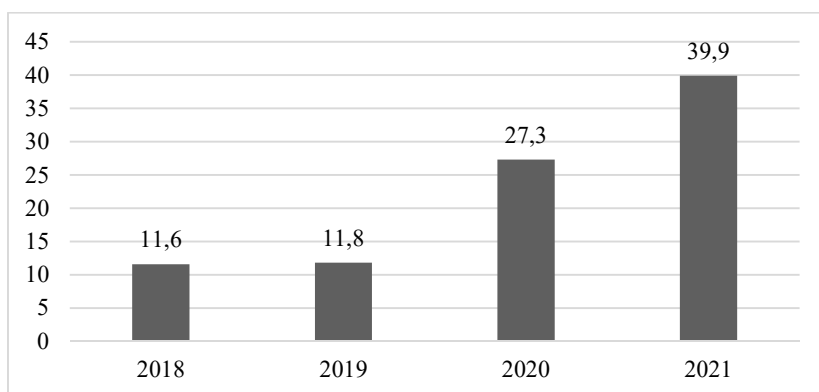
Мемлекет мал шаруашылығы саласын қолдаудың бірқатар шараларын жүзеге асырып отыр:

- жұмыс істеп тұрған ет комбинаттарын жанғыртуға кеткен инвестициялық салымдар салу кезінде шығындардың бір бөлігі өтеледі;
- ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеудің барлық бағыттары үшін айналым қаражатына берілетін несиелер бойынша сыйақы мөлшерлемесі азайтылады;
- өндеуші кәсіпорындардың ауылшаруашылық өнімін тереңдете өнім (сары май, құрғақ сүт, қатты ірімшік) өндіру шығындары қаржыланады;
- инвестициялық салымдарға кеткен шығыстардың бір бөлігі өтеледі (жұмыс істеп тұрған зауыттарды жанғырту және жаңа зауыттар салу);

- мал шаруашылығында шикізат базасын дамыту үшін асыл тұқымдық мал шаруашылығы өнімінің өнімділігі мен сапасын арттыруға қаржы бөлінеді.

Тікелей субсидиялар асыл тұқымды мал шаруашылығын дамыту және мал шаруашылығы өнімдерін өндіру мақсатында бөлінген. Берілген субсидияларды технологияларды алуға қолдану фермерлерге мал шаруашылығында, сондай-ақ табыс пен жұмыспен қамтуда пайда әкелетіні сөзсіз. Олардың ішіндегі ең маңыздысы сиырлардың сүт өнімділігі мен ет беру көрсеткіштерін жақсарту болып табылады. Етті мал мен етті өңдеу технологияларын беру арқылы жұмыспен қамту және табыс табу, сондай-ақ адамдарды отандық өнімдермен қамтамасыз ету жақсарады, сонымен қатар азық-түлік қауіпсіздігінің мәселелері шешіледі.

Статистикалық деректер бойынша 2021 жылы ауыл шаруашылығында 39,9 млрд. теңге инновациялық өнімдер өндірілген (Сурет 1).

1-сурет. 2018-2021 жылдардағы Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығында өндірілген инновациялық өнімдер, млрд.теңге*

* Авторлармен [9] негізінде әзірленген

1-сурет деректерінде ауыл шаруашылығында өндірілген инновациялық өнімдер көлемі 2018 және 2019 жылдары бірқалыпты болған. 2020 жылы 2019 жылмен салыстырғанда 15,5 млрд. теңгеге, ал 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда 12,6 млрд.теңгеге өскен. Ауыл шаруашылығына, оның ішінде мал шаруашылығының дамуына бөлініп жатқан мемлекеттік қаражаттар өз нәтижесін біртіндеп көрсетіп келеді. Дегенмен, көптеген фермерлер мемлекет тарапынан бөлінетін қаражат туралы білмейді, өйткені олардың орта білімі бар және бұл өзгерістерге немесе тәуекелді қабылдауға деген көзқарас қабылдауға негізгі кедергі болуы мүмкін.

Сол сияқты, көбінесе фермерлер мал ауруларына көңіл бөлмейді, тек пайда табу жағын ғана ойлайды. Ол жайында фермерлер туыстарынан, көршілерінен және бұқаралық ақпарат құралдарынан өндіріске қатысты ауылшаруашылық білімі туралы көбірек біледі, бірақ әдетте бұл ақпарат құралдары малдардың денсаулығына қатысты технологиялар туралы мәлімет бермейді. Фермерлердің жалпы қабылдау деңгейі төмен және оны бірқатар факторлармен түсіндіруге болады. Ең алдымен, зерттеушілер технологияны негізінен академиялық және зерттеу мақсаттары үшін әзірлейді және белгілі бір дәрежеде фермерлерге тек зерттеу саласында кеңес береді. Әдетте, әзірленген инновациялар патенттелмеген немесе мемлекеттік саясатқа енгізілмеген.

Біздің ойымызша, мал шаруашылығындағы инновациялық дамуды келесі факторларды тежейді:

- мемлекеттік субсидиялау жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық;
- жайылымға арналған жер учаскелерінің жетіспеушілігі;
- меншікті айналым және негізгі құралдардың жетіспеушілігі;
- әлеуетті инвесторлар үшін мал шаруашылығы саласының тартымсыздығы;
- инновациялық технологияларды әзірлеу бойынша ғылыми әлеуеттің төмен деңгейі.

Зерттеудің нәтижелері технологияны бұқаралық ақпарат құралдары арқылы беру өте шектеулі болғандығын көрсетеді. Мемлекеттік органдар мен ғылыми-зерттеу институттары жаңа әзірленген технологияларды пайдалана отырып, фермерлер арасында жеке демонстрациялық семинарлар ұйымдастыру арқылы бастама көтеруі қажет. Сонымен қатар, олар фермерлердің сұранысын және технологияны енгізу қабілетін түсінуі керек. Олар технологияны жедел беру үшін мал шаруашылығын кеңейту қызметтерін кеңейтіп, бақылауға алғаны жөн. Сол сияқты, олар фермерлерге ақпаратты баспа немесе электронды форматта уақытылы тарату немесе фермерлерді

топтарға, әсіресе ауылдық жерлерде біріктіру стратегиясын әзірлеуі керек. Осылайша, қосымша сауалнама жүргізу арқылы іске асырудың төмен қарқынының негізгі себептерін анықтау технология жасаушыларға тиімдірек стратегияларды әзірлеуге көмектесуі мүмкін.

Қорытынды. Мал шаруашылығында инновациялық дамуын зерттеу барысында жануарларды электрондық сәйкестендіру, автоматтандыру және робототехника сияқты жаңа технологияларды қолданудың қажеттілігі анықталды. Қазақстан Республикасында инновациялық өнімдерді шығару үшін асыл тұқымды мал басының санын ұлғайту мақатында субсидиялар бөлінген. Дегенмен, субсидиялау жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық болуы және жаңа инновациялық технологиялар жайында ақпараттардың шектеулі болуы мал шаруашылығының дамуына кедергі болып отыр.

Инновациялық дамудың экономикалық аспектілері мал шаруашылығы саласын ұйымдастырушылық-технологиялық қолдауға бағытталған мемлекеттік қолдау шараларымен тығыз байланысты. Мал шаруашылығын инновациялық дамытуды мемлекеттік қолдауды жетілдіру үшін мынадай бағыттарға көңіл бөлу керек:

- *қашықтан мониторинг технологиясы негізінде жайылымдарды басқарудың пәрменді жоспарларын әзірлеу.* Қашықтан бақылау технологиялары фермерлерге мал учаскелері туралы көбірек ақпарат береді;

- *импортты алмастыруға және өнім экспортын дамытуға бағытталған жобаларды іске асыруды қамтамасыз ету.* Ол үшін проблемалық-функционалдық, құрылымдық-салалық және аумақтық-кеңістіктік тәсілдерді ескере отырып, жобаларды іске асыру үшін мал шаруашылығы қызметінің басым түрлерінің тізбесін айқындау қажет;

- *мал шаруашылығы өнімдерін делдалдарсыз өткізу жөнінде шаралар қабылдау.* Ол үшін нақты өңірлік жағдайларды ескеретін холдингтер түріндегі өңірлік өндірістік кешендерді құру қажет;

- *аграрлық нарықта мамандандырылған инвесторларды тарту жөніндегі шараларды көздеу.* Инвесторларды тарту нысаналы қызметі аграрлық нарыққа бағдарланған инвестициялар нарығына қатысушыларды ұйымдастыруды көздейтін мемлекеттік қолдау тетіктері есебінен жүзеге асырылуға тиіс.

Көрсетілген іс-шаралар мал шаруашылығының келешекте дамуына септігін тигізетіні сөзсіз. Болашақта мал шаруашылығын қаржылық және қаржылық емес мемлекеттік қолдаудың нақты құралдарын егжей-тегжейлі зерттеген жөн.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Cox S. Information technology: the global key to precision agriculture and sustainability // Computers and Electronics in Agriculture. – 2002. – №36. – P. 93-111.
2. Аксененко А.Н. Инновационные процессы в животноводстве // Инновации в науке. – 2011. – №1. – С. 42-45.
3. Bahlo C., Dahlhaus P., Thompson H., Trotter M. The role of interoperable data standards in precision livestock farming in extensive livestock systems: A review. Computers and Electronics in Agriculture. – 2019. – 156. – P. 459-466. – <https://doi.org/10.1016/j.compag.2018.12.007>.
4. Lajoie-O'Malley, A., Bronson, K., van der Burg, S., Klerkx, L., 2020. The future(s) of digital agriculture and sustainable food systems: An analysis of high-level policy documents. Ecosystem Services 45. – <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2020.101183>
5. Алимкулова Э.С., Домарев И.Е. Инновационное развитие сельского хозяйства – основа модернизации АПК // Вестник КазНУ. Серия экономическая, 2018. – №1 (123). – С. 113-121.
6. Тасмаганбетов А.Б., Тлеулина Ж.Ж. Қазақстан республикасының ауыл шаруашылығында кәсіпкерлік қызметті дамытудың өзекті мәселелері // Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің жаршысы, 2022. – №2(47). – Б. 182-187. – DOI 10.522602304-7216.2022.2(47).25.
7. Послание Президента Республики Казахстан К. Токаева от 1сентября 2021 года «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны». – <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048>
8. Информационные материалы о состоянии агропромышленного комплекса Республики Казахстан. Нур-Султан: Сенат Парламента Республики Казахстан, 2021. – 348 с.
9. Об инновационной деятельности предприятий в Республике Казахстан за 2017-2021 годы. – <https://stat.gov.kz/official/industry/23/statistic/5>

REFERENCES

1. Cox, S., 2002. Information technology: the global key to precision agriculture and sustainability. // *Computers and Electronics in Agriculture*. – 2002. – №36. – P. 93-111.
2. Akseenko A.N. Innovacionnye processy v zhivotnovodstve [Innovative processes in animal husbandry] // *Innovacii v nauke*. – 2011. – №1. – S. 42-45 [in Russian].
3. Bahlo C., Dahlhaus P., Thompson H., Trotter M. The role of interoperable data standards in precision livestock farming in extensive livestock systems: A review. *Computers and Electronics in Agriculture*. – 2019. – 156. – P. 459-466. – <https://doi.org/10.1016/j.compag.2018.12.007>.
4. Lajoie-O'Malley, A., Bronson, K., van der Burg, S., Klerkx, L., 2020. The future(s) of digital agriculture and sustainable food systems: An analysis of high-level policy documents. *Ecosystem Services* 45. – <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2020.101183> 101183.
5. Alimkulova Je.S., Domarev I.E. Innovacionnoe razvitie sel'skogo hozjajstva – osnova modernizacii APK [Innovative development of agriculture – the basis of modernization of agriculture] // *Vestnik KazNU. Serija jekonomicheskaja*, 2018. – №1 (123). – S. 113-121 [in Russian].
6. Tasmaganbetov A.B., Tleulina Zh.Zh., Kazakstan respublikasynyn auyl sharuashylygynda kasipkerlik kyzmetti damytudyn ozekti maseleleri [Actual issues of development of entrepreneurial activity in agriculture of the Republic of Kazakhstan] // *Kazak jekonomika, karczhy zhane halykaralyk sauda universitetinin zharshysy*, 2022. – №2(47). – B. 182-187. – DOI 10.522602304-7216.2022.2(47).25 [in Kazakh].
7. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan K. Tokaeva ot 1 sentjabrja 2021 goda «Edinstvo naroda i sistemnye reformy – prochnaja osnova procvetanija strany» [Message of the President of the Republic of Kazakhstan K. Tokayev dated September 1, 2021 "Unity of the people and systemic reforms – a solid foundation for the prosperity of the country"]. – <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048> [in Russian].
8. Informacionnye materialy o sostojanii agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan [Information materials on the state of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan]. Nur-Sultan: Senat Parlamenta Respubliki Kazahstan, 2021. – 348 s. [in Russian].
9. Ob innovacionnoj dejatel'nosti predpriyatij v Respublike Kazahstan za 2017-2021 gody [About innovative activity of enterprises in the Republic of Kazakhstan for 2017-2021]. – <https://stat.gov.kz/official/industry/23/statistic/5> [in Russian].

Егембердиев Р.А., Есиркепова А.М. Жакипбекова Д.С

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЖИВОТНОВОДСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

В статье рассматриваются экономические механизмы развития животноводства с учетом адаптации к инновационным технологиям. Авторами статьи исследованы труды ученых, в которых рассмотрены вопросы электронной идентификация животных, проведения комплекса научных исследований в области автоматизации и робототехники, использования технологий для повышения эффективности фермерских хозяйств, а также региональные особенности применения инновации в животноводстве. Авторами уделено большое внимание к анализу статистических данных по государственной поддержке животноводства. В ходе анализа авторами статьи выявлены сдерживающие факторы инновационного развития в отрасли животноводства: коррупция в системе государственного субсидирования; нехватка земельных участков для пастбища; недостаток собственных оборотных и основных средств; непривлекательность отрасли животноводства для потенциальных инвесторов; низкий уровень научного потенциала по разработке инновационных технологий. В статье определены пути совершенствования государственной поддержки инновационного развития животноводства: разработать действенные планы по управлению пастбищами на основе технологии удаленного мониторинга; обеспечить реализацию проектов, направленных на импортозамещение и развитие экспорта продукции; принять меры по реализации продукции животноводства без посредников; предусмотреть меры по привлечению инвесторов, специализирующиеся на аграрном рынке.

Yegemberdiyev R., Yessirkepova A., Zhakipbekova D.

**ECONOMIC ASPECTS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT
OF ANIMAL HUSBANDRY IN MODERN CONDITIONS**

Annotation

The article discusses the economic mechanisms of wildlife development, taking into account adaptation to innovative technologies. The author's articles consider the issues of electronic identification of the Living, conducting a complex of scientific research in the field of automation and robotics, the use of technologies to improve the efficiency of farms, as well as regional features of the application of innovations in animal husbandry. The authors have allocated a large amount to the analysis of statistical data on state support of the population. In the course of the analysis, the authors of the article identified the constraining factors of innovative development within the framework of state subsidies; non-appearance of land plots for grazing; shortage of own working capital and fixed assets; unattractiveness of activities for potential investors; low level of scientific potential for the development of innovative technologies. The article defines the ways of development of state support for innovative development: to develop existing plans for pasture management based on remote monitoring technologies; to ensure the implementation of projects aimed at importing and developing exports of products; to take measures to sell food products without intermediaries; to provide measures to attract investors, specializing in the agricultural market.

A. Yeginbayeva*, PhD student

A. Karipova, c.e.s., assoc. professor

S. Azykanova, c.e.s., assoc. professor

E. Moldakenova, PhD

L.N. Gumilyov Eurasian National University

Astana, Kazakhstan

* – main author (author for correspondence)

e-mail: e.akzhan@gmail.com

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES FOR PRODUCT COMPETITIVENESS' CONCEPT DISCLOSURE

The main goal of the research paper is to provide the most complete description for «product competitiveness» term and develop methodological approaches for product competitiveness assessment, based on a study of world's economists' scientific works. In the research process the theoretical and methodological model of the competitiveness' fundamentals was developed. In the model the importance of relationship between product, economic sectors, territorial areas competitiveness levels, that should be adequate to the requirements of global and national economy's development, resistant to external factors of world and local markets, was determined. Also, in order to evolve the most complete description for the product competitiveness term, the systematic model that is based on the consumption and economic indicators of the product was developed. The author's interpretation for the term «product competitiveness» was provided in the article. Furthermore, the methodology for the product competitiveness assessment was developed and the equation that is based on the product's quality and price indicators was compiled by the authors. In the end of the research paper the influence factors of product competitiveness were analyzed. It was stated that enterprises have an opportunity to increase the level of competitiveness of its product through the effective management of internal factors of influence, which often require investments and innovative changes.

This article will be interesting for scholars who investigate competitiveness term at different levels. The practical significance of the work could be considered as useful teaching material in the study process and in the process of product competitiveness assessment and strategic planning of enterprise's activity.

Keywords: competition, competitiveness, price, quality, production costs, unit costs, sales costs, indirect taxes, profitability, investment, innovation.

Кілт сөздер: бәсеке, бәсекеге қабілеттілік, баға, сапа, өндірістік шығындар, меншікті шығындар, сату шығындары, жанама салықтар, табыстылық, инвестиция, инновация.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, цена, качество, производственные издержки, удельные издержки, торговые издержки, косвенные налоги, прибыльность, инвестиция, инновация.

JEL classification: D4, F12, L13

Introduction. In the conditions of countries' open market economies, as well as their dynamic development markets, the problem of forming a stable competitiveness of goods, enterprises and the country as a whole has become particularly relevant. The main reasons are that the issues of growing volatility of the economic sector and the lack of theoretical and methodological approaches to revealing the main aspects of creating and developing competitive advantages remain unresolved.

The research paper's main goal is to provide the most complete description of «product competitiveness» term and develop methodology of product competitiveness' assessment based on a study of domestic and foreign economists' scientific works, who represents various areas of economic thought. In order to achieve the mentioned goal, the authors highlighted the several tasks, such as:

- to develop theoretical and methodological model of the competitiveness' fundamentals;
- to elaborate the systematic model of the product competitiveness;
- to enhance the methodology and to compile the equation for the product competitiveness assessment;
- to analyze the influence factors of product competitiveness.

The research results given in this article can be used as material for studying the theoretical background of competition and competitiveness.

Material and methods. The methodological basis of the research paper was the modern theory of the competitiveness of product, enterprises and industries. As the main research methods were used: dialectical, analytical and synthetic methods. The competitiveness of product was considered from the standpoint of subjective and objective points of view, as the degree of compliance of product to similar products on the

market based on an assessment of its characteristics in accordance with the requirements of consumers and the market, as well as the process of an enterprise's actions to ensure and achieve compliance of products with these characteristics, taking into account all factors of the market environment.

Literature review. In the world science there are a large number of research papers devoted to product competitiveness study. The researchers' scientific views are focused on the conceptual apparatus, external and internal factors of influence, the methodology for assessing the competitiveness of product. According to A. Dresch, D. Collatto and et al. competitiveness is presented as an opportunity (potential ability) of market entities and objects to outperform competitors in the current market conditions [1]. Whereas by other group of researchers (F. Chen, Y. Wei and et al.) competitiveness is considered as a process of the market entity's actions in terms of its compliance or compliance of the object (product) with the level of competition in the market [2].

As stated by American economists G. Armstrong and F. Kotler the actions of market subjects in relation to competitiveness must constantly be in manageable conditions. The main subjects of competitiveness should be considered as: manufacturers or enterprises, consumers, investors and the state. The whole actions of competitiveness subjects are focused on the objects of competitiveness such as: product and service [3]. The issue of ensuring the competitiveness of product on the example of the food industry was studied by Kazakh scientists such as A. Rasulova, S. Bolatkyzy and et al. They noted the need to create a system for monitoring the level of product competitiveness that would meet all the necessary requirements of national and international quality standards [4]. As we can see, there has been much speculation among researchers on a more precise definition of competitiveness. Thus, it is relevant to consider the criteria for highlighting competitiveness in the context of a product, enterprise, industry and the economic system as a whole.

Main part. The business communications in the market economy can be conditionally subdivided into three levels: micro-level (products and enterprises) – characteristics that reflect the quality and prices of products; meso-level (economic sectors) – characteristics that ensure a sustainable improvement in the indicators of the efficiency of using the existing production resources of industries; macro-level (countries) – characteristics that reflect the general state of economic systems, their balance, investment climate [5].

The product competitiveness is the fundamental basis for the competitiveness of manufacture and national competitiveness. Nevertheless, in reverse order, the economic system's organization at the national level and the production economy's organizational level determine product competitiveness, that is shown in Figure 1.

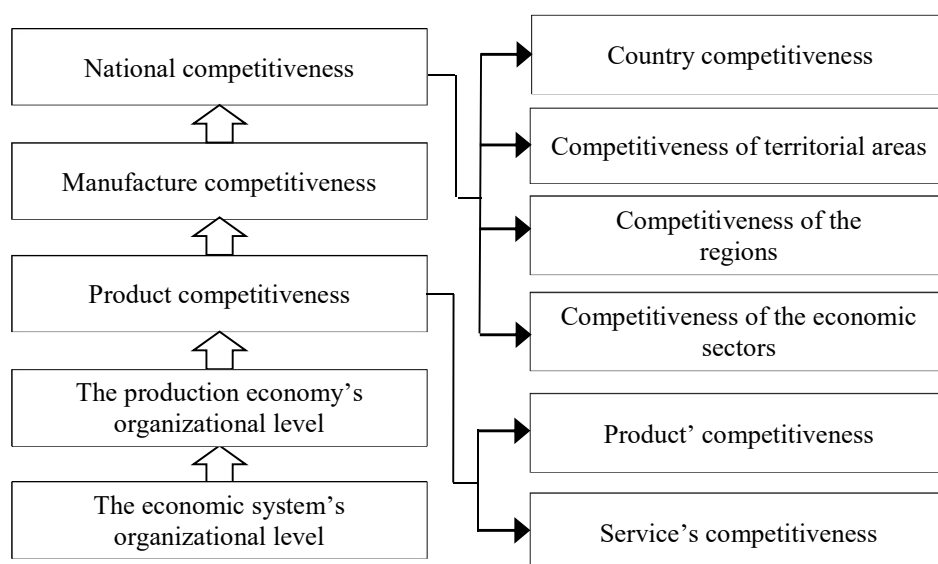

Figure 1. **The fundamentals of competitiveness***

* Compiled by the authors according to the source [1-3]

Country and its economic sectors' competitiveness, emerging at macro and meso levels of competitive relations, ultimately depend on the ability of specific producers to manufacture competitive product at micro level. But, on the other hand, the release of competitive product can be carried out in conditions created for producers in the industry and in the country as a whole. Thus, the competitiveness of objects of

each lower level is a factor of the competitiveness of objects of all higher levels. In turn, the objects of higher levels create conditions that ensure the competitiveness of objects at the lower levels.

Studying the theoretical essence and components of product competitiveness, it is possible to establish that there are two main tools for ensuring product's competitiveness: quality and price. The product competitiveness's concept can be presented systematically in the following diagram in accordance with Figure 2.

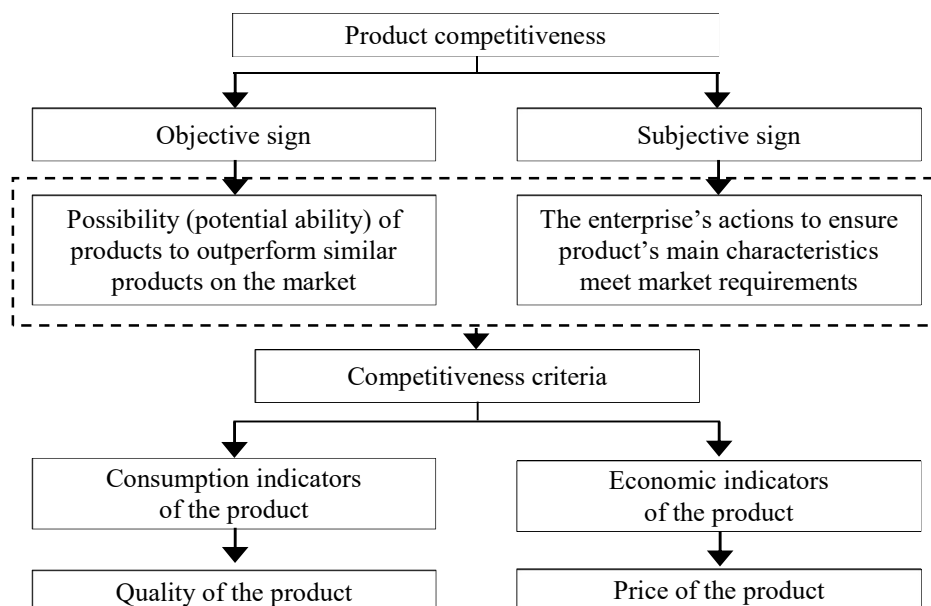

Figure 2. **Product competitiveness as a market phenomenon***

* Compiled by the authors according to the source [5, 6]

The main product criteria that determine its competitiveness are the following: a set of consumption indicators that form product's quality and a set of economic indicators that form the product's price. In turn, consumption indicators of product are usually considered as «hard» and «soft» indicators. Hard indicators of product quality are systematized in two areas: technical and normative indicators. The aesthetic (color, design, packaging) and psychological (prestige, attractiveness, accessibility) features are referred to soft indicators of the product. The economic indicators that determine the competitiveness of products include all the resulting pricing factors: production cost, unit costs, product profitability, product sales costs, profit [6].

Thus, in our view, the description of the term product competitiveness presented in the modern theory should be supplemented with the author's definitions:

- the competitiveness of product is the degree of conformity of product to similar products on the market based on the assessment of its characteristics in accordance with the requirements of consumers;
- the competitiveness of product is the process of the enterprise's actions to ensure the achievement of the degree of conformity of the manufactured product to the characteristics, in accordance with the market requirements.

The resulting aspects of the objectivity and subjectivity of quality is the fact that objectivity forms a conditional static quality, and subjectivity makes quality a dynamic value. As a general consequence, product quality, as a complex indicator, is always dynamic. Taking into account the latter, quality, as a certain quantity, can be represented by the following equation:

$$\left\{ \begin{array}{l} Q_P = \sum I_{T,N} + \sum I_{A,P}, \\ I_{T,N} - \text{const.} \end{array} \right. \quad (1)$$

Q_P – quality of the product;
 $I_{T,N}$ – technical and normative indicators;
 $I_{A,P}$ – aesthetic and psychological indicators.

Note – Compiled by the authors according to source [5]

In the pricing system, all components of the price are dynamic. Price as an indicator of measuring the cost of product can be calculated by the following equation:

$$P_p = \sum I_{PC} + \sum I_p + \sum I_{IT}, \quad (2)$$

P_p – price of the product;

I_{PC} – indicators of production costs;

I_p – indicators of profitability of production and sales;

I_{IT} – indicators of indirect taxes.

Note – Compiled by the authors according to source [5]

The product price, as a resulting indicator, when compared with indicators of product quality, can be estimated in conditional indicators (points, expert assessments). Based on the equations describing the product's quality and price, it is possible to present an equation that describes the competitiveness of product:

$$C_p = \sum I_{T,N} + \sum I_{A,P} + \sum I_{PC} + \sum I_p + \sum I_{IT}, \quad (3)$$

C_p – competitiveness of the product.

Note – Compiled by the authors

The equation describing the competitiveness of product indicates that competitiveness is a dynamic value and can have a different measurable degree.

The competitiveness of products depends on the factors of influence, which in classical economic theory are divided into external (macro and micro-environment) and internal environmental factors.

Within the framework of the macro environment, competitiveness is influenced by such factors as the international environment, the functioning of the political and economic system of the state, the socio-demographic environment. Factors of the international environment are characterized by general trends in the state's economy and development of the world economy, global market conditions, prices for strategic resources, science, scientific and technological progress, innovations, migration flows of human resources, economic and diplomatic relations between countries. All external factors of the macro environment are beyond the capabilities of modern enterprises to directly influence and manage them, but they are should be taken into account in the policy development for the competitiveness of manufactured products. Meanwhile, micro-environment factors such as resource providers, service providers, competitors and consumers can be controlled by enterprise in order to find the optimal balance of cooperation with them and achieve a high superiority over competitors.

In the system of factors affecting the competitiveness of product, internal environmental factors, such as the enterprise's management system, resource potential and resulting production parameters, also play an important role. The leading fundamental basis for the competitiveness of the company's product is formed at the stage of formation and subsequent development of the management system, within which both the quality policy and the pricing policy are formed and developed.

Conclusion. The conducted research on the study of theoretical and methodological aspects of product competitiveness allowed the authors to develop the model of «the fundamentals of competitiveness». In the model product competitiveness is interpreted according to the system of production economy's organizational level. It is mentioned that product competitiveness determines higher hierarchies' systems competitiveness. Thus, product competitiveness obtains paramount importance in the economic system, along with other objects of the competitiveness.

The product competitiveness concept was analyzed as a market phenomenon and taking into account the objective and subjective signs of the product, the authors' interpretation was provided to the investigated term. For evaluation of the product competitiveness level, an equation, that is based on economic and consumption indicators of the product, was compiled by the authors.

Under the influence of external environmental factors and the prevailing factors of the internal environment, enterprises develop a set of measures to increase the product competitiveness that cover organizational and investment decisions for the medium-term or strategic periods. Thus, the development of the methodological bases to determine investment volume and its use effectiveness, as well as the

development of organizational and economic mechanisms to increase product competitiveness can be considered as relevant areas for further research.

REFERENCES

1. Dresch A., Collatto D., Lacerda D. Theoretical understanding between competitiveness and productivity: firm level. *Engineering and competitiveness*. – 2018. – 20(2). – P. 69-86. – DOI: 10.25100/iyс.v20i1.5897.
2. Chen F., Wei Y. Evolution of enterprise competitiveness in multiplex networks of standards: a case study of the communication system in China. *Complexity*. – 2020. – 20(1). – P. 1-24. – DOI: 10.1155/2020/7157248.
3. Kotler Ph., Wong V., Saunders J., Armstrong G. *Principles of marketing*. 14th ed. (Pearson Education, Ltd.). Harlow: Pearson Education, Ltd. – 2005. – <http://library.wbi.ac.id/repository/212.pdf>.
4. Rasulova A., Bolatkyzy S., Elshibaev R., et al. Comparative analysis of the competitiveness of food markets: the case of Kazakhstan, Russia, France and Belarus. *European research studies journal*. – 2018. – 21(4). – P. 343-355. – DOI: 10.35808/ersj/1125.
5. Porter M. *Competitive advantage: creating and sustaining superior performance*. 2nd ed. (Free Press, Ltd.). New-York: Free press ltd. – 1998. – [https://www.albany.edu/~gs149266/Porter%20\(1985\)%20-%20chapter%201.pdf](https://www.albany.edu/~gs149266/Porter%20(1985)%20-%20chapter%201.pdf).
6. Hitt M.A., Duane Ireland R., Hoskisson R.E. *Strategic management: Competitiveness and globalization*. 12th ed. (Cengage Learning, Ltd.). Boston: Cengage learning ltd. – 2016. – <https://bawar.net/data0/books/5ea6b715e53cf/pdf/strategic.pdf>.

REFERENCES

1. Dresch A., Collatto D., Lacerda D. Theoretical understanding between competitiveness and productivity: firm level. *Engineering and competitiveness*. – 2018. – 20(2). – P. 69-86. – DOI: 10.25100/iyс.v20i1.5897.
2. Chen F., Wei Y. Evolution of enterprise competitiveness in multiplex networks of standards: a case study of the communication system in China. *Complexity*. – 2020. – 20(1). – P. 1-24. – DOI: 10.1155/2020/7157248.
3. Kotler Ph., Wong V., Saunders J., Armstrong G. *Principles of marketing*. 14th ed. (Pearson Education, Ltd.). Harlow: Pearson Education, Ltd. – 2005. – <http://library.wbi.ac.id/repository/212.pdf>.
4. Rasulova A., Bolatkyzy S., Elshibaev R., et al. Comparative analysis of the competitiveness of food markets: the case of Kazakhstan, Russia, France and Belarus. *European research studies journal*. – 2018. – 21(4). – P. 343-355. – DOI: 10.35808/ersj/1125.
5. Porter M. *Competitive advantage: creating and sustaining superior performance*. 2nd ed. (Free Press, Ltd.). New-York: Free press ltd. – 1998. – [https://www.albany.edu/~gs149266/Porter%20\(1985\)%20-%20chapter%201.pdf](https://www.albany.edu/~gs149266/Porter%20(1985)%20-%20chapter%201.pdf).
6. Hitt M.A., Duane Ireland R., Hoskisson R.E. *Strategic management: Competitiveness and globalization*. 12th ed. (Cengage Learning, Ltd.). Boston: Cengage learning ltd. – 2016. – <https://bawar.net/data0/books/5ea6b715e53cf/pdf/strategic.pdf>.

Егинбаева А.Е., Карипова А.Т., Азылканова С.А., Молдакенова Е.К.

ӨНІМНІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІК ҰҒЫМЫНЫҢ МӘНІН АШУДАҒЫ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ ТӘСІЛДЕР

Аңдатпа

Зерттеу жұмысының негізгі мақсаты – «өнімнің бәсекеге қабілеттілігі» терминінің толық анықтамасын беру және әлем экономистерінің ғылыми еңбектерін зерттеу негізінде өнімнің бәсекеге қабілеттілігін бағалаудың әдістемелік тәсілдерін жетілдіру. Зерттеу процесінде бәсекеге қабілеттілік негіздерінің теориялық-әдістемелік моделі әзірленді. Әлемдік және ұлттық экономиканың даму талаптарына сәйкес келетін, дүниежүзілік және жергілікті нарықтың сыртқы факторларына төзімді болатын өнімнің, экономикалық секторлардың және өңірлердің бәсекеге қабілеттілік деңгейлері арасындағы байланыстың

маңыздылығы анықталды. Сондай-ақ, мақалада «өнімнің бәсекеге қабілеттілігі» терминіне толық анықтама беру мақсатында өнімнің тұтынушылық және экономикалық көрсеткіштеріне негізделген жүйелі моделі құрастырылып, зерттелетін терминге авторлық анықтама берілді. Мақала авторлары өнімнің бәсекеге қабілеттілігін бағалау әдістемесін жетілдіріп, өнімнің сапа және баға көрсеткіштеріне негізделген теңдеу құрастырды. Зерттеу жұмысының соңында өнімнің бәсекеге қабілеттілігіне әсер етуші факторлар талданды. Кәсіпорынның инвестиция мен инновациялық өзгерістерді қажет ететін ішкі әсер ету факторларын тиімді басқару арқылы өз өнімінің бәсекеге қабілеттілік деңгейін арттыруға мүмкіндігі бар екендігі тұжырымдалды.

Бұл мақала бәсекеге қабілеттілік терминін әртүрлі деңгейде зерттейтін ғалымдар үшін қызықты болады. Жұмыстың практикалық маңыздылығы зерттеу нәтижелерін оқу процесінде, сондай-ақ өнімнің бәсекеге қабілеттілігін бағалау және кәсіпорын қызметін стратегиялық жоспарлау үшін қолдану мүмкіндігімен айқындалады.

Егинбаева А.Е., Карипова А.Т., Азылканова С.А., Молдакенова Е.К.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К РАСКРЫТИЮ ПОНЯТИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДУКЦИИ

Аннотация

Основная цель исследования – дать наиболее полное определение понятию «конкурентоспособность товара» и усовершенствовать методологические подходы к оценке конкурентоспособности товара на основе изучения научных трудов экономистов мира. В процессе исследования была разработана теоретико-методологическая модель фундаментальных основ конкурентоспособности. Важное значение имеет взаимосвязь между уровнями конкурентоспособности продукции, отраслей экономики и территориальных областей, отвечающих требованиям мировой и национальной экономики, устойчивых к внешним факторам глобального и локального рынков. Также в целях предоставления наиболее полного определения термина «конкурентоспособность товара» в статье была разработана систематическая модель, основанная на потребительских и экономических показателях товара, и дана авторская трактовка исследуемого термина. Авторами статьи усовершенствована методология оценки конкурентоспособности продукции и составлено уравнение, основанное на качественных и ценовых показателях продукции. В завершение исследования были проанализированы факторы влияния на конкурентоспособность продукции. Констатировано, что предприятие имеет возможность повысить уровень конкурентоспособности своей продукции за счет эффективного управления внутренними факторами влияния, которые зачастую требуют инвестиций и инновационных изменений.

Данная статья будет интересна ученым, которые исследуют понятие конкурентоспособности на разных уровнях. Практическую значимость работы можно рассматривать как полезный методический материал в учебном процессе, а также в процессе оценки конкурентоспособности продукции и стратегического планирования деятельности предприятия.

П.В. Емелин*, д.техн.н.,

заместитель директора по науке и инновациям¹

С.С. Кудрявцев, к.б.н., доцент²

ТОО «Национальный аттестационный комитет

по сварочному производству – головной

аттестационный центр», г. Караганда, Казахстан¹

НАО «Карагандинский технический университет

им. Абылқаса Сагинова», г. Караганда Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: Emelinskz@mail.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ СБОРА ДАННЫХ ДЛЯ ОЦЕНКИ СОСТОЯНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ТРУДА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ КАЗАХСТАНА

Целью работы является проведение всестороннего анализа различных нормативно-правовых документов, содержащих разнообразные направления, форматы сбора и предоставления информации для формирования исходных массивов данных, используемых различными министерствами и ведомствами для оценки состояния безопасности труда работающего персонала предприятий.

Сравнительный анализ различных документов позволил оценить формат сбора и предоставления информации для формирования исходных массивов данных по аварийности, производственному травматизму и профессиональной заболеваемости. Критическая оценка подходов к формированию исходных массивов данных различных подведомственных организаций позволила установить их сильные и слабые места. Анализ существующей нормативной базы в области промышленной безопасности, экологии и охраны труда показал отсутствие общего системного подхода при учете и изучении разнообразных факторов, влияющих на безопасность труда работников предприятий.

Результаты данной оценки определили направления для дальнейших исследований по разработке унифицированного формата сбора исходной информации по безопасности труда персонала промышленных предприятий. Данный формат позволит производить полнообъемный сбор и пополнение базы данных для системы государственного мониторинга и учета в сфере промышленной безопасности, экологии, санитарно-эпидемиологического контроля.

Ключевые слова: промышленная безопасность, охрана труда, формат данных, статистическая информация, анализ, травматизм, профессиональные заболевания, база данных, отчетность, нормативная база, производственный объект, персонал.

Кілт сөздер: өнеркәсіптік қауіпсіздік, еңбекті қорғау, деректер форматы, статистикалық ақпарат, талдау, жарақаттар, кәсіптік аурулар, мәліметтер базасы, есеп беру, нормативтік база, өндірістік нысан, персонал

Keywords: industrial safety, occupational safety, data format, statistical information, analysis, injuries, occupational diseases, database, reporting, regulatory framework, industrial site, personnel.

Введение. По данным Министерства по чрезвычайным ситуациям Республики Казахстан (МЧС РК), в 2021 г. материальный ущерб от чрезвычайных ситуаций (ЧС), произошедших на территории Республики Казахстан, составил 10 191,15 млн. тенге, превысив показатель 2020 г. почти наполовину. Одним из эффективных путей снижения ущерба является согласованное функционирование личного состава подразделений уполномоченных министерств и ведомств, направленное на эффективное взаимодействие по профилактике, локализации и ликвидации ЧС и их последствий. Такое взаимодействие невозможно представить без унифицированной базы данных, сведения из которой могут использоваться в деятельности заинтересованных министерств, направленной на безопасность труда. В свою очередь, создание единой информационной системы и формы сбора данных позволит организациям существенно снизить затраты на ведомственные системы сбора и анализа информации.

При решении задач управления безопасностью труда используется большой объем информации, который выражается целым рядом показателей различной природы и структуры. Сравнительный анализ различных документов позволил оценить формат сбора и предоставления информации для формирования исходных массивов данных.

Целью данной статьи является критическая оценка подходов к формированию исходных массивов данных по направлению «безопасность труда», реализованному различными ведомственными организациями.

Результаты данной оценки позволят определить направления для разработки унифицированного формата сбора исходной информации о безопасности труда персонала промышленных предприятий.

Актуальность работы продиктована отсутствием в Республике Казахстан единого методического подхода к сбору и формированию единой информационной базы по направлению «безопасность труда», что делает её особенно востребованной на фоне роста количества новых производств.

На настоящий момент между существующими базами исходных данных нет синхронизации. Это связано с тем, что некоторые из них собирают статистическую информацию о зарегистрированных авариях, травмированных и заболевших работниках предприятий, в то время как другие нацелены на сбор информации об авариях, травматизме и профессиональных заболеваниях. Как правило, системы сбора и отчетности предоставляют только общую информацию об авариях, инцидентах и несчастных случаях без решения проблем и разработки рекомендаций по улучшению безопасности труда на предприятии. Предоставленная информация не позволяет в полном объеме информировать другие предприятия о рисках и опасностях, которые способствуют возникновению несчастных случаев и аварийных ситуаций.

Обзор литературы. Проведенный анализ существующей нормативной базы Республики Казахстан в области экологии, промышленной безопасности и охраны труда, показал, что вопросам охраны труда и промышленной безопасности, обеспечению безопасности, сохранению жизни и здоровья работников уделяется большое внимание [1 - 6]. Законодательство в области промышленной безопасности и охраны труда – это многоуровневая система, направленная на обеспечение безопасности, сохранение жизни и здоровья работников в процессе трудовой деятельности, а также устанавливающая основные принципы государственной политики в области безопасности и охраны труда.

Уделение должного внимания вопросам охраны труда и промышленной безопасности, наличие современных и эффективных систем управления безопасностью труда позволит казахстанским компаниям соответствовать международным стандартам в этой области.

Для эффективного управления безопасностью труда на производственных предприятиях необходимо осуществлять постоянный мониторинг уровня охраны труда и промышленной безопасности в целях оперативного реагирования на изменение факторов, влияющих на состояние защищенности предприятий и их персонала, и проведения необходимых мероприятий, направленных на предупреждение аварий и несчастных случаев.

К числу мероприятий по созданию безопасных и здоровых условий труда для работающего персонала государственная система гражданской защиты предполагает внедрение и реализацию комплекса мероприятий, проводимых заблаговременно и направленных на максимально возможное уменьшение риска возникновения чрезвычайных ситуаций, а также на сохранение жизни и здоровья людей, снижение размеров экономических потерь в случае их возникновения.

Основная часть. Вопросами повышения уровня промышленной безопасности и охраны труда работающего персонала в своей деятельности в той или иной степени заняты многие министерства и подведомственные организации. К таковым относятся Министерство по чрезвычайным обстоятельствам РК, Министерство труда и социальной защиты РК, Министерство здравоохранения РК, Министерства экологии, геологии и природных ресурсов РК. Для проведения анализа и оценки специфических показателей, характерных для их сферы деятельности, эти структуры предварительно производят сбор значительных объемов исходных данных. Стоит отметить, что многие параметры из собранных баз данных различных министерств повторяются, при этом имеют различные количественные значения. В связи с этим становится актуальным вопрос создания единой структуры, которая бы полно и качественно включала в себя весь объем первичной информации.

Одним из основных отчетных документов, разрабатываемых предприятием в области промышленной безопасности является «Декларация промышленной безопасности». Информация, представленная в данном документе, является входящей для дальнейшего формирования сводного отчета Министерства по чрезвычайным обстоятельствам РК.

Согласно действующих нормативных документов [7, 8]:

- Декларация промышленной безопасности опасного производственного объекта разрабатывается для проектируемых, действующих опасных производственных объектов (ОПО) и

должна характеризовать опасность промышленного производства на этапах их ввода в эксплуатацию, функционирования и вывода из эксплуатации (пункт 3).

При разработке декларации выполняются следующие пункты, связанные с безопасностью труда персонала, представленные в таблице 1.

Таблица 1

Пункты декларации, связанные с отчетностью по безопасности труда персонала*

Пункт п/п	Наименование пункта
Раздел 1, 2.	Общие меры безопасности
2.1.	Система контроля за промышленной безопасностью на опасном объекте
2.2.	Сведения о травматизме и аварийности на опасном объекте
Раздел 2 ,1.	Технология и аппаратурное оформление
1.1.	Характеристика опасного вещества
1.2.	Описание технологии
1.3.	Перечень основного технологического оборудования
1.4.	Технологические данные о распределении опасного вещества
1.5.	Технические решения по обеспечению безопасности
1.6.	Характеристика пунктов управления
2.	Анализ опасностей и риска
2.1.	Сведения об известных авариях, инцидентах
2.2.	Анализ условий возникновения и развития аварий, инцидентов
2.3	Оценка риска аварий, инцидентов
2.4.	Анализ вероятных сценариев возникновения и развития аварий, инцидентов
2.5.	Выводы

* Составлено по источникам [7, 8]

Как показал анализ данного документа, все статистические данные, представленные в форме декларации промышленной безопасности по вопросу безопасности труда персонала, сведены к кратким сведениям о травматизме и аварийности на промышленном объекте и сведениям об известных авариях. Остальная информация заполняется, в большей степени, в произвольной форме. При этом данные приводятся на дату составления декларации для объекта, находящегося в эксплуатации за последние 5 лет, что существенно снижает объективность достоверности входящей информации.

В рамках реализации Государственного контроля и надзора в сфере гражданской защиты, выполнения производственного контроля и поддержания высокого уровня безопасности труда на промышленных предприятиях разработаны критерии оценки степени риска и проверочных листов в области промышленной безопасности [9].

Критерии оценки степени риска подразделяются на объективные и субъективные [9]. Объективные критерии разработаны в целях распределения проверяемых субъектов (объектов) по степеням риска (высокая и не отнесенная к высокой); субъективные критерии разработаны в целях реализации принципа поощрения, то есть освобождения от особого порядка проведения проверок.

Данные проверочные листы являются входной информацией, собираемой в рамках осуществления государственного надзора в области промышленной безопасности с промышленных предприятий. Проверочные листы являются контрольными списками (Checklists) и используются для качественной оценки опасности, основанной на изучении соответствия условий эксплуатации ОПО требованиям промышленной безопасности. В качестве примера в таблице 2 представлена используемая форма проверочного листа для сбора исходной информации о состоянии промышленной безопасности на предприятии.

Таблица 2

Пример формы проверочного листа*

№ п/п	Наименование требований промышленной безопасности	Степень нарушений
1	2	3
Раздел 1. Требования для опасных производственных объектов (степень тяжести устанавливается при несоблюдении нижеперечисленных требований)		
1	Наличие нормативного акта о производственном контроле в области промышленной безопасности, утвержденного приказом руководителя организации, и условия его выполнения	значительная

1	2	3
2	Наличие результатов и выполнение рекомендаций экспертизы обследования и диагностирования производственных зданий, технологических сооружений	значительная
3	Наличие отчетов по результатам технических освидетельствований технических устройств, применяемых на опасных производственных объектах, опасных технических устройств	значительная
4	Наличие результатов и выполнение рекомендаций экспертизы технических устройств, отработавших нормативный срок службы	значительная
5	Наличие допуска к работе на опасных производственных объектах должностных лиц и работников	значительная
6	Наличие результатов анализа причин возникновения аварий, осуществление плана мероприятий, направленных на предупреждение и ликвидацию вредного воздействия опасных производственных факторов и их последствий	грубая
7	Наличие и ведение журнала учета аварий, инцидентов	незначительная

* Составлено по источнику [9]

Однако контрольные списки - это очень открытый формат входной информации, что затрудняет оценку результатов. Более того, полнота оценки с использованием контрольного списка сомнительна, и шансы упустить из виду опасности высоки. Применение проверочных листов отличается более обширным представлением исходной информации и дополнением результатами о последствиях нарушений требований безопасности.

Основным официальным выходным итоговым документом, выкладываемым на сайте МЧС РК является «Обзорная информация о чрезвычайных ситуациях природного и техногенного характера, происшедших на территории Республики Казахстан» (по годам) [10].

В отчете сводная информация и ее анализ представлены в кратком описательном виде. Это не позволяет оценить причины, приведшие к авариям и инцидентам, несчастные случаи, приведшие к травмам различной степени тяжести (пострадало/погибло человек). Вся информация, в основном, сводится к числу случаев ЧС и количеству пострадавших. Это наблюдается, как при анализе отчетной информации о работе подведомственных подразделений, так и в общей статистике о ЧС природного и техногенного характера. При проведении спасательных работ могут быть задействованы одновременно несколько подразделений, при этом непонятно как это отражается в общей статистике по количеству спасенных/эвакуированных людей. Поскольку производственные и бытовые пожары согласно статистическим данным являются основными причинами случаев ЧС техногенного характера, им в отчете уделено некоторое внимание. При этом, по остальным причинам информация представлена косвенно только в общих итоговых цифрах. Выходную информацию для более удобного ее рассмотрения и дальнейшего анализа необходимо сгруппировать и сформировать в виде итоговых таблиц. Собранная информация в унифицированном формате позволит более качественно проводить анализ сложившейся ситуации и проводить на новом уровне дальнейшие исследования в сфере безопасности труда.

Основным выходным документом Министерства экологии, геологии и природных ресурсов РК является [11] «Информационный бюллетень о состоянии окружающей среды Республики Казахстан», который публикуется ежеквартально.

Статистическая информация предоставляется на основании сведений, собранных на постах, расположенных в населённых пунктах РК. На постах определяются основные и специфические загрязняющие вещества. Проводится оценка следующих составляющих окружающей среды, характеризующих уровень её загрязнения:

1. Оценка качества атмосферного воздуха. В зависимости от стандартного индекса и наибольшей повторяемости превышения ПДК определяется уровень загрязнения атмосферного воздуха. В отчётах приводится оценка качества атмосферного воздуха ежеквартально и за многолетний (5 лет) период.

2. Оценка загрязнения почвенного покрова;

3. Химический состав атмосферных осадков;

4. Мониторинг качества поверхностных вод. При изучении поверхностных вод в отбираемых пробах воды определяются до 60 физико-химических показателей качества. В результате

проведённой оценки для водоёмов устанавливается один из пяти классов качества воды, даётся характеристика воды по видам водопользования. Отдельно приводится информация о случаях высокого и экстремально высокого загрязнения поверхностных вод.

5. Радиационное состояние приземного слоя атмосферы оценивается по среднему значению радиационного гамма-фона приземного слоя атмосферы и среднесуточной плотности радиоактивных выпадений в приземном слое атмосферы.

В отчете сводная информация и ее анализ представлены в кратком описательном виде. Это не позволяет определить причины, приведшие к загрязнению окружающей среды. Вся информация в основном сводится к количеству случаев, когда в атмосферном воздухе, воде или почве были зафиксированы высокие уровни примесей, их концентрации и месту отбора проб с превышением ПДК.

«Инструкция по организации и проведению экологической оценки» [12], определяет перечень параметров, позволяющих оценить масштабы воздействия хозяйственной деятельности человека на окружающую среду. В Приложении 2 к данной инструкции приведён перечень сведений, необходимых для отчета о потенциальном антропогенном воздействии. В Приложении 3 к данной инструкции регламентируется структура раздела "Охрана окружающей среды", который должен быть включён проектную документацию при планировании хозяйственной деятельности. В этом приложении выделено 11 направлений оценки воздействий на разные составляющие окружающей среды.

С точки зрения рассматриваемого вопроса, особый интерес представляют два последних направления, определяющие воздействие на социально-экономическую среду и потенциальный вред для окружающей среды от планируемой деятельности на определённой территории. Каждое из этих направлений оценки основывается на определении пяти показателей. При этом определение некоторых из них носит весьма субъективный характер, поскольку отсутствие методик их определения не позволяет оценить их количественно.

Так, оценка социально-экономической среды основывается на анализе того, как создание объекта в соответствии с проектом способно повлиять на социальные и экономические аспекты жизни населения в данном регионе. Вместе с этим предусмотрен и прогноз того, как планируемая деятельность скажется на санитарно-эпидемиологическом состоянии региона. Однако соответствующие методики по прогнозированию к настоящему времени ещё не разработаны.

Оценка риска для окружающей среды от планируемой деятельности на определённой территории включает в себя определение к ней устойчивости ландшафтов, прогнозирование последствий для населения и окружающей среды как при эксплуатации объекта в штатном режиме, так и при чрезвычайных ситуациях. Методики по определению количественных параметров данных показателей до настоящего времени также не разработаны, что делает результаты оценки субъективными.

Проведённый анализ формы сбора исходных данных, характеризующих воздействие промышленных объектов на окружающую среду, позволил выделить следующие сильные стороны:

- при размещении постов наблюдения учитывается «неблагополучность» регионов;
- чёткая градация населённых пунктов по уровню загрязнения атмосферного воздуха;
- чёткая градация классов качества воды;
- изучается достаточно широкий спектр веществ-загрязнителей.

К недостаткам формы сбора информации можно отнести:

- отсутствие оценки кумулятивного эффекта воздействия вредных веществ, попавших в почву, на объекты окружающей среды;

- несовершенство интерпретации некоторых данных. Например, замеры вредных веществ в атмосферном воздухе производятся каждые 20 минут. Таким образом, за 1 час, если концентрация примесей в воздухе не сократится до значений ПДК, можно зафиксировать 4 случая высокого загрязнения атмосферного воздуха. При одном и том же объёме выброса примесей в атмосферу, но при разных степенях вертикальной устойчивости воздуха, или погодных условиях, в связи с разным разбавлением вредных веществ воздухом, будет отмечаться разная их концентрация. Более объективным представляется фиксировать непрерывно повторяющиеся случаи загрязнения атмосферного воздуха определённым веществом, как один.

Подводя итог анализа формы сбора исходной информации о воздействии на окружающую среду, необходимо отметить достаточно высокий уровень её наглядности. Однако, эти данные позволяют оценить воздействие на окружающую среду на текущий момент. Для более отдалённых по времени прогнозов необходимо дальнейшее развитие методик по оценке экологического риска, воздействию на продолжительность жизни и состояние здоровья населения и персонала предприятий.

Одним из основных документов на основании которого производится сбор исходной информации по санитарно-эпидемиологическому контролю является [13]. Сформированная база данных исходных данных позволяет производить значительный объем различных действий, направленных на анализ и оценку санитарно-эпидемиологической обстановки на промышленном предприятии. К таковым относятся:

- оценка состояния условий труда работника на соответствие действующим санитарным правилам, гигиеническим нормативам;
- установление приоритетности проведения профилактических мероприятий и оценки их эффективности;
- создания банка данных по условиям труда на уровне организации, отрасли;
- проведение аттестации производственных объектов по условиям труда;
- составление санитарно-эпидемиологической характеристики условий труда работника;
- проведение анализа связи изменений состояния здоровья работника с условиями его труда (при проведении периодических медицинских осмотров, специального обследования для уточнения диагноза);
- проведение расследований случаев профессиональных заболеваний, отравлений и иных нарушений здоровья, связанных с работой (профессиональной деятельностью);
- определение классов условий труда по показателям вредности и опасности факторов производственной среды, тяжести и напряженности трудового процесса в баллах с целью установления доплат работникам, занятых на работах с вредными и (или) опасными условиями труда.

Для выполнения комплекса исследований по оценке санитарно-эпидемиологической обстановки необходимо произвести сбор исходной информации по следующим категориям:

- информация о технологическом процессе производства;
- об используемых в технологическом процессе вредных веществах и их соответствие нормативно-технической документации;
- о химических реакциях на всех этапах технологического процесса;
- возможности сорбции химических веществ и последующей десорбции.
- физико-химические свойства контролируемых веществ;
- класс опасности и особенность действия веществ на организм;
- планировка производственных помещений;
- количество и вид рабочих мест;
- производственная нагрузка на оборудование;
- вид выполняемых производственных операций;
- метеорологические условия, периоды года;
- численность работающих в смену;
- фактическое время пребывания работника на рабочем месте в течение смены.

На основании полученных материалов, с учетом технологического регламента, результатов ранее проведенных исследований выявляют рабочие места и технологические операции, при которых выделяются вредные вещества, и где они могут быть максимальными.

Результаты проведенного комплекса исследований оформляются в виде выходной формы представленной в таблице 3.

Таблица 3

Итоговая таблица по оценке условий труда работника по степени вредности и опасности*

Факторы	Класс условий труда						
	оптимальный	допустимый	вредный				опасный (экстремальный)
			3.1	3.2	3.3	3.4	
	1	2					4
Химический							
Биологический							
Аэрозоли ПФД							
Акустические	Шум						
	Инфразвук						
	Ультразвук воздушный						

	1	2	3.1	3.2	3.3	3.4	4
Вибрация общая							
Вибрация локальная							
Ультразвук контактный							
Неионизирующие излучения							
Ионизирующие излучения							
Микроклимат (теплый/холодный период года)							
Освещение							
Тяжесть труда							
Напряженность труда							
Общая оценка условий труда							

* Составлено по источнику [9]

Как следует из таблицы 20, оценка условий труда оценивается по всем параметрам, применяемым для аттестации рабочих мест по условиям труда. Это позволяет использовать сведения обо всех вредных производственных факторах на производстве для их дальнейшей систематизации.

Заключение. В настоящее время практически во всех странах мира существует развитая многоуровневая система управления государственного контроля и надзора в сфере промышленной безопасности и охраны труда, основной задачей которой является предотвращение аварий и несчастных случаев, защита жизни и здоровья работников.

Успешно реализуются совместные Программы сотрудничества между государствами и Международной организацией труда с целью приведения национального законодательства в соответствие с международными нормами в сфере труда. Ратифицированные конвенции и рекомендации по вопросам трудового законодательства и улучшения условий труда закрепляют правовые принципы и вопросы в области безопасности и охраны труда.

С целью совершенствования системы безопасности и охраны труда и предупреждения случаев производственного травматизма, профессиональных заболеваний и гибели людей на производстве необходимо дальнейшее проведение по данному направлению научных изысканий и исследований, что позволит создать унифицированный подход к сбору исходной информации. Такой подход позволит надзорным организациям снизить затраты на ведомственные системы сбора и анализа информации.

В статье представлены результаты научных исследований, полученные в ходе реализации научно-технической программы на тему: «Системное моделирование процессов формирования и реализации статистических наблюдений за состоянием охраны труда в Республике Казахстан» (ИРН BR18674262) в рамках программно-целевого финансирования исследований РГП на ПХВ «Республиканский научно-исследовательский институт по охране труда МТСЗН РК».

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон «О гражданской защите» Республики Казахстан от 11 апреля 2014 года № 188-V ЗРК (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.11.2022 г.). – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000188>
2. Кодекс «О здоровье народа и системе здравоохранения» Республики Казахстан от 7 июля 2020 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2023 г.). – https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34464437#sub_id=0
3. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 г. № 414-V ЗРК (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.11.2022 г.). – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414>
4. Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI ЗРК (с изменениями и дополнениями от 27.12.2021 г.). – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400>
5. Kudryavtsev S.S. Occupational safety: Textbook. / S.S. Kudryavtsev – Karaganda: Publishing house of KTU, 2022. – 242 p.
6. Кудрявцев С.С. Оценка экологического риска чрезвычайных ситуаций техногенного характера на химически опасных объектах в Республике Казахстан: Монография. / С.С. Кудрявцев. – Караганда: Изд-во КарТУ, 2022. – 107 с.

7. Правила, определяющие критерии отнесения опасных производственных объектов к декларируемым (Приказ Министра по инвестициям и развитию Республики Казахстан от 30 декабря 2014 года № 341. (с дополнениями от 26.07.2021). – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1400010257>

8. Правила разработки декларации промышленной безопасности опасного производственного объекта (Приказ Министра по инвестициям и развитию Республики Казахстан от 30 декабря 2014 года № 341, с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.07.2021 г.). – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1400010257>

9. Об утверждении критериев оценки степени риска и проверочных листов в области промышленной безопасности (Совместный приказ Министра по инвестициям и развитию Республики Казахстан от 15 декабря 2015 года № 1206 и Министра национальной экономики Республики Казахстан от 28 декабря 2015 года № 814. с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2023 г.). – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012687>

10. Обзорная информация о чрезвычайных ситуациях природного и техногенного характера, происшедших на территории республики. Сайт МЧС РК. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/emergency/documents/details/295290?lang=ru>

11. Информационный бюллетень о состоянии окружающей среды Республики Казахстан. Министерство экологии, геологии и природных ресурсов РК. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/ecogeography/documents/details/262875?lang>

12. Об утверждении Инструкции по организации и проведению экологической оценки. Приказ Министра экологии, геологии и природных ресурсов Республики Казахстан от 30 июля 2021 г. №280. (с изменениями и дополнениями от 26.10.2021 г.). – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100023809>

13. Методические рекомендации «Гигиенические критерии оценки и классификация условий труда по показателям вредности и опасности факторов производственной среды, тяжести и напряженности трудового процесса». Приказ Председателя Комитета санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан от 31 декабря 2020 г. № 24. – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35193093&pos=6;-112#pos=6;-112

REFERENCES

1. Zakon «O grazhdanskoj zashhite» Respubliki Kazahstan ot 11 aprelja 2014 goda № 188-V ЗРК (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 24.11.2022 g.). – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000188> [in Russian].

2. Kodeks «O zdorov'e naroda i sisteme zdravooxranenija» Respubliki Kazahstan ot 7 ijulja 2020 g. (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.01.2023 g.). – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360> [in Russian].

3. Trudovoj kodeks Respubliki Kazahstan ot 23 nojabrja 2015 g. № 414-V ZRR (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 18.11.2022 g.). – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> [in Russian].

4. Jekologicheskij kodeks Respubliki Kazahstan ot 2 janvarja 2021 goda № 400-VI ZRK (s izmenenijami i dopolnenijami ot 27.12.2021 g.). – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400> [in Russian].

5. Kudryavtsev S.S. Occupational safety: Textbook. / Kudryavtsev S.S. – Karaganda: Publishing house of KTU, 2022. – 242 p.

6. Kudrjavcev S.S. Ocenka jekologicheskogo riska chrezvychajnyh situacij tehnogennogo haraktera na himicheski opasnyh obektah v Respublike Kazahstan: Monografija. / S.S. Kudrjavcev – Karaganda: Izdvo KarTU, 2022. – 107 s. [in Russian].

7. Pravila, opredeljajushhie kriterii otnesenija opasnyh proizvodstvennyh ob#ektov k deklariruemym (Priказ Minистра по investicijam i razvitiju Respubliki Kazahstan ot 30 dekabrja 2014 goda № 341. (s dopolnenijami ot 26.07.2021). – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1400010257> [in Russian].

8. Pravila razrabotki deklaracii promyshlennoj bezopasnosti opasnogo proizvodstvennogo ob#ekta (Priказ Minистра по investicijam i razvitiju Respubliki Kazahstan ot 30 dekabrja 2014 goda № 341, s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 26.07.2021 g.). – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1400010257> [in Russian].

9. Ob utverzhdenii kriteriev ocenki stepeni riska i proverochnyh listov v oblasti promyshlennoj bezopasnosti (Sovmestnyj prikaz Minистра по investicijam i razvitiju Respubliki Kazahstan ot 15 dekabrja 2015 goda № 1206 i Minистра nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan ot 28 dekabrja 2015 goda № 814. s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.01.2023 g.). – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012687> [in Russian].

10. Obzornaja informacija o chrezvyčajnyh situacijah prirodnogo i tehnogenного haraktera, proissjedshih na territorii respubliki. Sajt MChS RK. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/emer/documents/details/295290?lang=ru> [in Russian].

11. «Informacionnyj bjulleten' o sostojanii okružhajushhej sredy Respubliki Kazahstan» Sajt Ministerstvo jekologii, geologii i prirodnyh resursov RK. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/ecogeo/documents/details/262875?lang> [in Russian].

12. Ob utverzhdenii Instrukcii po organizacii i provedeniju jekologicheskoy ocenki. Prikaz Ministra jekologii, geologii i prirodnyh resursov Respubliki Kazahstan ot 30 ijulja 2021 g. № 280. (s izmenenijami i dopolnenijami ot 26.10.2021 g.). – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100023809> [in Russian].

13. Metodicheskie rekomendacii «Gigienicheskie kriterii ocenki i klassifikacija uslovij truda po pokazateljam vrednosti i opasnosti faktorov proizvodstvennoj sredy, tjazhesti i naprjazhennosti trudovogo processa». Prikaz Predsedatelja Komiteta sanitarno-jepidemiologicheskogo kontrolja Ministerstva zdavoohranenija Respubliki Kazahstan ot 31 dekabrja 2020 goda № 24. – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35193093&pos=6;-112#pos=6;-112 [in Russian].

Емелин П.В., Кудрявцев С.С.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КӘСІПОРЫНДАРЫНДАҒЫ ЕҢБЕК ҚАУІПСІЗДІГІ ЖАҒДАЙЫН БАҒАЛАУ ҮШІН МӘЛІМЕТТЕРДІ ЖИНАУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

Аңдатпа

Жұмыстың мақсаты кәсіпорындардың жұмысшы персоналының еңбек қауіпсіздігінің жай-күйін бағалау үшін әртүрлі министрліктер мен ведомстволар пайдаланатын деректердің бастапқы массивтерін қалыптастыру үшін әртүрлі бағыттарды, ақпаратты жинау және ұсыну форматтарын қамтитын әртүрлі нормативтік-құқықтық құжаттарға жан-жақты талдау жүргізу болып табылады.

Әр түрлі құжаттарды салыстырмалы талдау апаттық, өндірістік жарақаттану және кәсіптік сырқаттанушылық туралы деректердің бастапқы массивтерін қалыптастыру үшін ақпарат жинау және ұсыну форматын бағалауға мүмкіндік берді. Әртүрлі ведомстволық бағынысты ұйымдардың бастапқы деректер массивтерін қалыптастыру тәсілдерін сыни бағалау өздерінің күшті және әлсіз жақтарын анықтауға мүмкіндік берді. Өнеркәсіптік қауіпсіздік, экология және еңбекті қорғау саласындағы қолданыстағы нормативтік-құқықтық базаны талдау кәсіпорындардың жұмыскерлерінің қауіпсіздігіне әсер ететін әртүрлі факторларды есепке алу және зерттеу кезінде бірыңғай жүйелі тәсілдің жоқтығын көрсетті.

Осы бағалаудың нәтижелері өнеркәсіптік кәсіпорындар персоналының еңбек қауіпсіздігі бойынша бастапқы ақпаратты жинаудың бірыңғай форматын әзірлеу бойынша одан әрі зерттеулердің бағыттарын анықтады.

Осы формат өнеркәсіптік қауіпсіздік, экология, санитарлық эпидемиологиялық бақылау саласындағы мемлекеттік мониторинг және есепке алу жүйесі үшін толық көлемді мәліметтер базасын жинауға және толықтыруға мүмкіндік береді.

Yemelin P., Kudryavtsev S.

IMPROVING THE DATA COLLECTION SYSTEM FOR ASSESSING THE STATE OF LABOR SAFETY AT THE ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

The aim of the article is to carry out a comprehensive analysis of various legislative acts containing various areas, and formats for collecting and providing information for the formation of initial data arrays used by various ministries and departments to assess the state of labor safety of the working personnel of enterprises.

A comparative analysis of various documents made it possible to evaluate the format for collecting and providing information for the formation of initial data sets on accidents, work-related injuries and occupational sickness rate. A critical assessment of approaches to the formation of initial data arrays of various subordinate organizations made it possible to reveal their strengths and weaknesses. An analysis of the existing regulatory framework in the field of industrial and occupational safety, and ecology showed the lack of a common systematic approach when taking into account and studying various factors affecting the safety of employees of enterprises.

The results of this assessment determined the directions for further research on the development of a unified format for collecting initial data on the safety of personnel at industrial enterprises. This format will allow researchers for a full collection and replenishment of the database for the system of state monitoring and accounting in the field of industrial safety, ecology, sanitary, and epidemiological control.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).17
УДК 338.242.4
ГРНТИ 06.56.31

Д.Б. Есмагамбетов*, докторант PhD¹
Л.И. Кусайнова, к.э.н., профессор¹
А.Х. Галиева, д.э.н., профессор²
Академия государственного управления
при Президенте РК, г. Астана, Казахстан¹
Esil University, г. Астана, Казахстан²
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: d.yessmagambetov@apa.kz

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К РАЗВИТИЮ МЕСТНОГО СОДЕРЖАНИЯ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПКАХ

В условиях международных экономических интеграций каждая страна пытается помочь своим товаропроизводителям выстоять против внешней конкуренции. Политика требования местного содержания в данном случае применяется как один из методов протекционизма, основанный на использовании внутреннего спроса, в том числе создаваемого государственными закупками. При этом чрезмерно строгая политика, действующая в течение продолжительного времени, дает негативный эффект в виде снижения конкурентоспособности тех, кому она призвана помочь.

В ходе написания данной статьи проведен анализ действующего подхода применения требований местного содержания в государственных закупках работ; проанализирован процесс государственных закупок работ, включая этапы планирования, проектирования, определения подрядчика, а также постконтрактные процессы. Также были изучены механизмы информационного взаимодействия участников государственных закупок с отечественными товаропроизводителями и законодательные требования, ограничивающие конкуренцию.

По итогам исследования выявлены проблемы в действующей системе обеспечения развития местного содержания, связанные с ограничением конкуренции при выполнении работ и доступности информации о спросе, создаваемом в рамках закупок работ.

В результате представлен инновационный подход развития местного содержания в государственных закупках работ, основанный на развитии внутренней конкуренции за счет налаживания коммуникации между государством, подрядчиками и отечественными товаропроизводителями.

Ключевые слова: требования местного содержания, государственные закупки работ, заказчик, проектировщик, подрядчик, отечественные товаропроизводители, конкуренция, коммуникация, инновационный подход, Республика Казахстан.

Кілт сөздер: жергілікті қамту талаптары, жұмыстарды мемлекеттік сатып алу, тапсырыс беруші, жобалаушы, мердігер, отандық тауар өндірушілер, бәсекелестік, коммуникация, инновациялық тәсіл, Қазақстан Республикасы.

Keywords: local content requirements, public procurement of works, customer, designer, contractor, domestic producers, competition, communication, innovative approach, Republic of Kazakhstan.

JEL classification: H00, H500, H570

Введение. В условиях глобальной конкуренции каждая страна всячески пытается поддержать отечественное производство на внутреннем рынке используя при этом политику протекционизма. В основном это выражается в виде применения таможенных пошлин, различных сборов, национальных стандартов качества (технических, санитарных, экологических, ветеринарных) и т.п.

Вместе с тем, некоторыми странами применяются и требования к местному содержанию (приоритетный закуп у отечественных производителей, условные скидки и т.п.). Принципиальное отличие данного метода заключается в направленности на повышение конкурентоспособности отечественных товаров вместо снижения иностранных. Кроме того, он не требует отдельного выделения средств с государственного бюджета, а лишь использует существующий спрос на рынке.

Учитывая, что данный метод поддержки отечественного производства связан с расходами, он применяется в регулируемых государством закупках. В настоящее время в Казахстане регулируются закупки государственных органов, государственных компаний и недропользователей твердых полезных ископаемых, углеводородов и урана.

Согласно Правительственной программе развития внутристрановой ценности и экспортоориентированных производств [1] доля местного содержания в закупках указанных организаций в 2021 году составила 56,1%, что выше показателя 2010 года (48,2%), но ниже пикового значения

2014 года (63,2%). При условии сохранения доли местного содержания на уровне 2014 года в экономику страны могло дополнительно поступать в среднем 1,6 трлн тенге ежегодно. То есть, за 8 лет экономика Казахстана недополучила 12,8 трлн. тенге.

Такая динамика частично объясняется отменой ряда требований местного содержания (далее – ТМС) в связи с принятием обязательств Казахстаном в рамках международной интеграции (Всемирная Торговая Организация, Евразийский Экономический Союз). Это говорит о том, что продолжительное применение строгой политики ТМС снизило конкурентоспособность отечественных товаропроизводителей.

В этой связи целью данной работы является определение недостатков действующего и выработка нового подхода развития местного содержания, который не будет вступать в конфликт с принятыми обязательствами в рамках международных договоров.

Обзор литературы. Несмотря на широкое применение в мире ТМС её положительное влияние на внутренний рынок все еще под сомнением и вызывает дискуссии в научном сообществе.

Согласно мнению многих исследователей, первый наиболее значимый вклад в изучение ТМС внесен трудом Grossman [2], который провёл анализ её влияния на перераспределение ресурсов. Он пришел к выводу, что степень защиты изменчива, и ее трудно предсказать. Когда на вертикальном рынке представлено всего несколько компаний, расположенных выше по течению, ТМС увеличивает их рыночную власть, что может привести к антиконкурентным эффектам, снижающим объем производства.

Beghin and Sumner [3] утверждают, что при эффективной системе ведения переговоров ТМС не влияют на объем производства, но критически влияют на распределение прибыли между монополистами верхнего и нижнего уровней.

Belderbos and Sleuwaegen [4] изучали влияние на наличие олигополии и конкуренции со стороны иностранных компаний и показал, что ТМС могут иметь существенные вредные последствия для потребителей. Перед принятием решения о применении политики защиты контента должна быть тщательно изучена вертикальная структура рынка. При этом поощрение сотрудничества между вышестоящими и нижестоящими фирмами будет иметь более благоприятные последствия.

Kazzazi and Nouri [5] утверждали, что существует значительная прямая взаимосвязь между применением требований к местному содержанию и увеличением местного содержания, и даже разработали концептуальную модель развития местного содержания в нефтяной промышленности.

Согласно отчету ОЭСР [6] после кризиса 2008 года более 58% внедренных ТМС были в странах с ВВП более 800 миллиардов долларов США. Одной из основных причин этого является стремительный рост уровня безработицы после кризиса. Внедрение ТМС может быстро обеспечить возможности трудоустройства в краткосрочной перспективе, хотя в итоге это может нанести ущерб торговле и конкурентоспособности.

Исследования Lin и Weng [7] показали, что ТМС определенно приносит выгоду, но при строгой политике не позволяет достичь одновременного роста объемов производства и производительности. Данные показатели прямо противоположены друг другу и зависят от изначального уровня местного содержания.

Kalyuzhnova и др. [8] не обнаружили, что ТМС горнодобывающей отрасли в Казахстане были эффективными в период 2013 по 2016 гг. Более того, введенные ТМС не просто не увеличили, но даже сократили закупки местных товаров.

Таким образом, авторы пришли к следующему выводу. Строгая политика ТМС имеет положительный эффект в краткосрочной перспективе. Однако, в долгосрочной её влияние оказывает негативные последствия за счет ограничения иностранной конкуренции. После истечения определенного периода строгая политика ТМС должна сменяться более мягкой, которая не будет ограничивать конкуренцию, но будет укреплять сотрудничество между заказчиками, подрядчиками и отечественными производителями.

Основная часть. Государственная политика Республики Казахстан по развитию местного содержания ориентирована на использование спроса, создаваемого крупнейшими игроками внутреннего рынка (недропользователями, градообразующими предприятиями, национальными компаниями), в том числе самим государством. То есть для поддержки отечественного производства используется спрос, создаваемый в ходе государственных закупок, включая закупки работ.

Анализ процесса государственных закупок работ

Для получения полного представления о процессе государственных закупках работ в анализ включен этап подготовки проектно-сметной документации и принятие решения о финансировании.

Все этапы были рассмотрены по двум аспектам:

- ограничение конкуренции (●);
- ограниченность коммуникации между участниками закупок и отечественными товаропроизводителями (■);

В результате сложилась следующая картина.

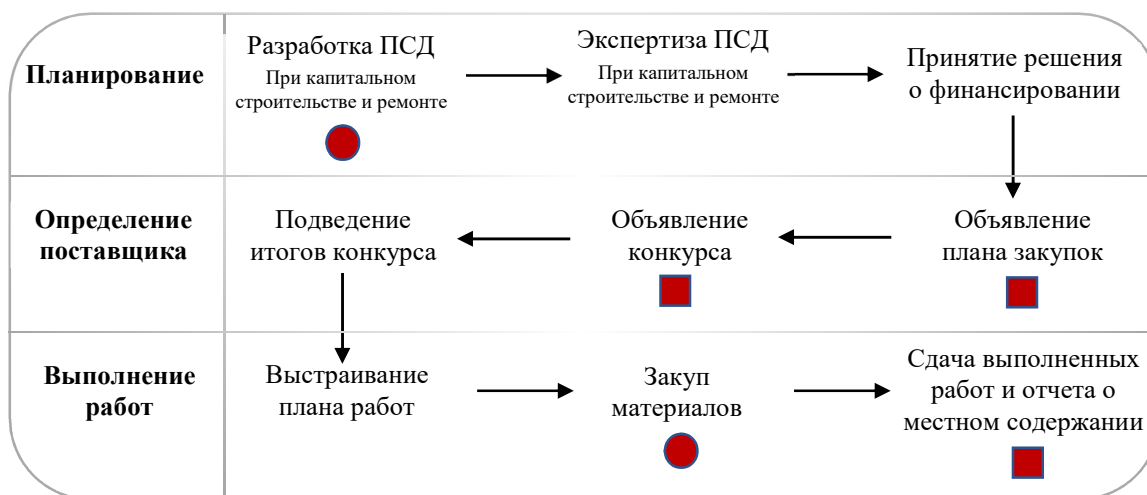

Рисунок 1. Процесс государственных закупок работ*

* Составлено авторами

1. Планирование. Согласно законодательству Казахстана при капитальном строительстве и ремонте требуется разработка и государственная экспертиза проектно-сметной документации (ПСД). Помимо прочего, в ПСД содержатся сведения о необходимых для строительства материалах (ценовые, технические и качественные характеристики).

Типовой договор о государственных закупках работ по разработке ПСД обязывает проектировщиков использовать строительные материалы отечественных производителей. Учитывая, что строительство должно полностью соответствовать проектной документации, то данное требование в последствии приводит к ограничению конкуренции.

Кроме того, проектировщик сталкивается с дилеммой приоритета: поддержка местных производителей или баланс цены и качества. Для выполнения данного обязательства существует 2 пути:

- попытаться проектировать объект из максимально возможного объема местных материалов, при этом вероятно делая его дороже или ухудшая качество (износостойкость, долговечность, безопасность и т.д.);
- проектировать объект исходя из приоритета сохранения баланса цены и качества, а после осуществлять подбор материалов с предпочтением к местным производителям.

Оба варианта не выгодны для государства. Так как в первом увеличиваются затраты бюджета, а во втором от затраченного бюджета не получена максимальная выгода.

2. Определение поставщика. Данный этап является началом процесса государственных закупок и нацелен на поиск поставщика, готового выполнить работу с оптимальным сочетанием цены и качества (опыта работы).

В соответствии с законодательством Казахстана [9, 10] после утверждения бюджета заказчик не позднее 15 рабочих дней должен опубликовать план государственных закупок на специальной веб-платформе. При этом ПСД, в случае его наличия, также подлежит публикации. Эта мера в первую очередь необходима для раннего оповещения потенциальных поставщиков и обеспечения большего их участия при проведении конкурса. В то же время отечественные товаропроизводители, ознакомившись с ПСД, могут оценить предстоящий спрос на свою продукцию. Таким образом на данном этапе выстраивается некий механизм коммуникации заказчика, поставщика и отечественного товаропроизводителя.

Однако, если связь между заказчиком и поставщиком в данном случае проста и эффективна, то связь между заказчиком и товаропроизводителем сложна, а необходимая информация труднодоступна. ПСД уже изначально утверждается, а после публикуется в электронном, но не машиночитаемом виде (сканированная копия бумажного варианта). Поэтому чтобы полноценно оценить предстоящий спрос товаропроизводителю необходимо изучить все опубликованные ПСД, что весьма трудоёмко.

3. Выполнение работ. Поставщик, признанный победителем конкурса, совместно с заказчиком планирует работу и приступает к её выполнению. На данном этапе реализуется спрос, ранее опубликованный в виде ПСД. Поставщик активно закупает материалы для выполнения работ.

В типовом договоре о государственных закупках работ в сфере строительства предусмотрено обязательство подрядчика использовать строительные материалы отечественных производителей. Данное обязательство вынуждает подрядчика искать наиболее дешёвый товар местного происхождения и соответствующего требованиям ПСД.

Однако, огромное количество товаров, приобретаемых во время одновременного строительства множества объектов, не позволяет полноценно контролировать исполнение данного обязательства. Кроме того, единственным реальным воздействием на подрядчика за неисполнение данного обязательства является расторжение договора, использование которого в данном случае нецелесообразно. В связи с чем подрядчиками, как правило, это обязательство не исполняется.

После выполнения работ поставщик обязан предоставить заказчику отчет о местном содержании. Данный отчет включает сведения обо всех товарах, приобретённых для выполнения работ, в том числе их стоимость и доля о местном содержании. При строительстве используется множество материалов, поэтому отчеты как правило представлены в виде огромного массива информации. Учитывая, что данные отчеты формируются поставщиками вручную и не проверяются, то их достоверность вызывает сомнения.

Таким образом, на этапе определения подрядчика и выполнения работ наблюдается ряд недостатков, связанных со сбором и предоставлением информации отечественным товаропроизводителям, подрядчикам и самому государству. При этом указанные стороны сами являются обладателями необходимой информации.

Схему информационного взаимодействия между ними можно иллюстрировать следующим образом.

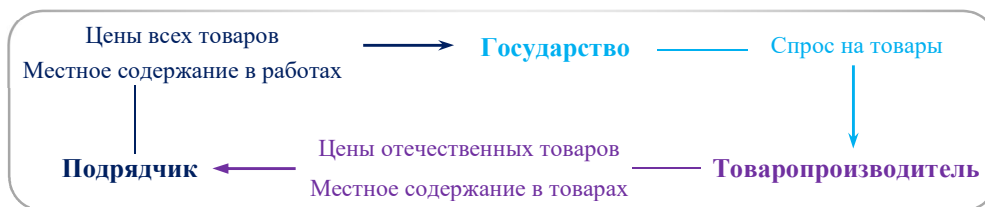

Рисунок 2. Действующая схема информационного взаимодействия*

* Составлено авторами

Анализ показал, что все указанные в рисунке 2 связи несовершенны:

1) Товаропроизводители, чтобы получить информацию о спросе, вынуждены изучать электронные, но не машиночитаемые версии ПСД;

2) Поставщики работ, как правило, закупают строительные материалы у продавцов, с которыми уже сложились долгосрочные отношения. Мониторинг цен, если и проводится, то быстро и не глубоко. При этом, возможно, рынок может предложить более качественные или менее дорогие аналоги;

3) Государство довольствуется отчетами поставщиков о ценах товаров и местным содержанием в работах, с сомнительной достоверностью.

Предлагаемые решения

Резюмируя, можно обозначить 3 основных недостатка процесса государственных закупок работ в Казахстане:

1) Наличие обязательства проектировщиков использовать местные строительные материалы при разработке ПСД, которое заведомо приводит к ограничению конкуренции во время выполнения работ;

2) Наличие обязательства подрядчиков использовать местные строительные материалы при выполнении работ, что само по себе является ограничением конкуренции;

3) Слабая система коммуникации между государством, подрядчиками и отечественными товаропроизводителями, которая затрудняет получение необходимой информации или передает её в искаженном виде.

Для их устранения предлагается новый подход, основанный не на ограничении внешней конкуренции, а на увеличении внутренней за счет выстраивания высокого уровня коммуникации.

Так, для реализации данного подхода государству необходимо:

1) Исключить из действующего законодательства о государственных закупках все обязательства, требующие использования местных строительных материалов;

2) Обеспечить разработку и прохождение государственной экспертизы ПСД в цифровом, машиночитаемом формате. А также предусмотреть автоматическое сопоставление сметной части с реестром отечественных товаропроизводителей для расчета потенциальной доли местного содержания;

3) В критерии для принятия решения о финансировании проекта включить показатель потенциальной доли местного содержания. При этом данный критерий должен обладать самой низкой приоритетностью и/или удельным весом среди остальных критериев;

4) Создать цифровую платформу, которая будет:

- хранить цифровые ПСД и предоставлять в обобщенном и доступном виде информацию о товарах, планируемых к закупке;

- позволять товаропроизводителям направлять ценовые предложения подрядчикам и видеть ценовые предложения конкурентов, а также заключать онлайн договора;

- автоматически формировать отчет о местном содержании;

- проводить автоматический мониторинг цен и случаев закупа импортных строительных материалов при наличии отечественных аналогов.

Таким образом, предлагаемый инновационный подход направлен не на требование местного содержания при разработке ПСД, а на его стимулирование. Это исключает появление дилеммы приоритета у проектировщика, но мотивирует его учитывать наличие строительных материалов отечественных производителей. При этом за счет низкого удельного веса данная мотивация не будет перевешивать необходимость сохранения баланса между ценой и качеством.

Стимулирование внутренней конкуренции предлагается за счет внедрения цифровой платформы, которая обеспечит прозрачность при закупках строительных материалов у отечественных производителей. Также, внутренняя конкуренция увеличится из-за доступности товаропроизводителям информации о предстоящем спросе. Обладая такой информацией, действующие производители могут увеличить запасы своей продукции. Кроме того, можно будет легко определить товары, спрос на которые не покрыт отечественным предложением, и наладить их производство.

То есть будет выстроена эффективная система взаимодействия информацией.

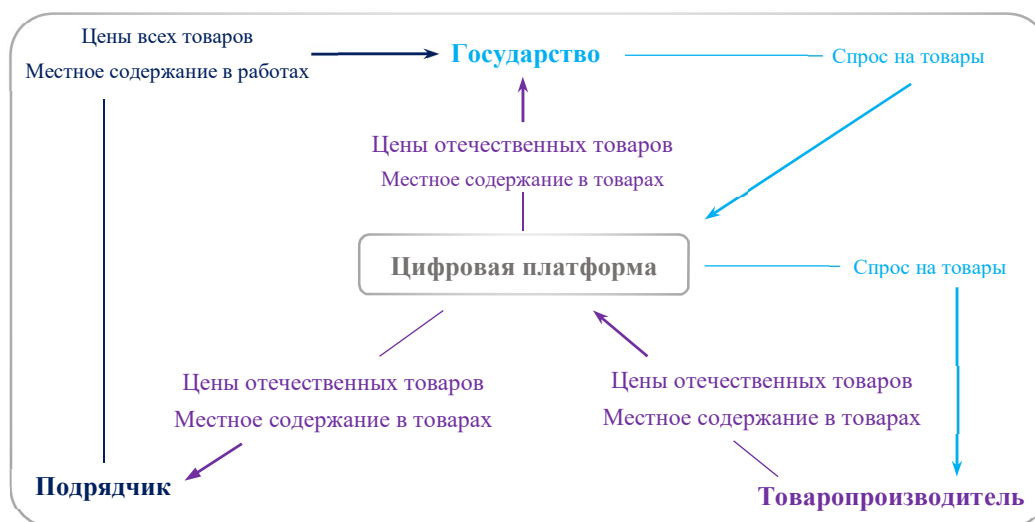

Рисунок 3. Предлагаемая схема информационного взаимодействия*

* Составлено авторами

Товаропроизводители будут сами предлагать свою продукцию подрядчикам, которые смогут выбирать для себя лучший вариант. При этом доступность информации о предложениях конкурентов

создаст условия для снижения цены или улучшения качества строительных материалов. Также, подрядчики будут освобождены от ведения учета по местному содержанию закупленных товаров, так как цифровой портал предоставит им возможность автоматически формировать отчет.

Государство, в свою очередь, будет получать достоверные сведения о реальных ценах на строительные материалы и местном содержании в них.

Заключение. Данное исследование было направлено на изучение Казахстанского подхода применения политики ТМС с целью определения её слабостей и выработки предложений по совершенствованию. Итоги исследования показали, что требования местного содержания, предусмотренные действующим процессом осуществления государственных закупок работ имеет ряд недостатков, связанных с отсутствием действенных механизмов контроля и низким уровнем коммуникации между государством, подрядчиками и отечественными товаропроизводителями.

В этой связи авторами предложен инновационный подход развития местного содержания, который - построен на доступном и достоверном информационном взаимодействии заинтересованных сторон;

- вместо ограничения иностранной конкуренции направлен на развитие внутренней.

По мнению авторов данный подход применим ко всем видам регулируемых закупок Казахстана и способен обеспечить развитие местного содержания без потери эффективности в долгосрочной перспективе. При этом, за счет наличия достоверной информации о внутреннем рынке, государство сможет проводить более строгую политику местного содержания в отношении конкретных товаров, обладающих высоким спросом, но производство которых в стране отсутствует.

Авторы понимают необходимость доказательства эффективности данного подхода и оставляют это право за собой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2022 года № 452 «Об утверждении Программы развития внутристрановой ценности и экспортоориентированных производств». – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000452>.

2. Gene M. Grossman. The Theory of Domestic Content Protection and Content Preference // The Quarterly Journal of Economics. – 1981. – P. 583-603. – <https://doi.org/10.2307/1880742>.

3. John C. Beghin, Daniel A. Sumner. Domestic content requirements with bilateral monopoly // Oxford Economic Papers. – 1992. – P. 306-316. – <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.oep.a042048>.

4. René A. Belderbos, Leo Sleuwaegen. Local content requirements and vertical market structure // European Journal of Political Economy. – 1997. – P. 101-119. – [https://doi.org/10.1016/S0176-2680\(96\)00036-5](https://doi.org/10.1016/S0176-2680(96)00036-5).

5. Kazzazi A., and Nouri B. A conceptual model for local content development in petroleum industry // Management Science Letters. – 2012. – P. 2165-2174. – [10.5267/j.msl.2012.05.031](https://doi.org/10.5267/j.msl.2012.05.031).

6. Stone S., Messent J., and Flaig D. Emerging policy issues: Localisation barriers to trade (No.180) // OECD Publishing. – 2015. – <https://doi.org/10.1787/5js1m6v5qd5j-en>.

7. Shiue-Hung Lin, Yungho Weng. Can strengthening the local content requirements meet a government's need to raise industrial productivity and production? // Journal of Applied Economics. – 2020. – P. 316-328. – <https://doi.org/10.1080/15140326.2020.1753468>.

8. Kalyuzhnova Y., Azhgaliyeva D., Belitski M. Public Policy Instruments for Procurement: An Empirical Analysis // Technological Forecasting and Social Change. – 2022, 121472. – <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121472>.

9. Закон Республики Казахстан «О государственных закупках» от 4 декабря 2015 года №434-V. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000434>.

10. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 11 декабря 2015 года №648 «Об утверждении Правил осуществления государственных закупок». – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000019941>.

REFERENCES

1. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 iyunya 2022 goda № 452 «Ob utverzhdenii Programmy razvitiya vnustranovoj cennosti i eksportoorientirovannyh proizvodstv». – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000452> [in Russian].

2. Gene M. Grossman. The Theory of Domestic Content Protection and Content Preference // The Quarterly Journal of Economics. – 1981. – P. 583-603. – <https://doi.org/10.2307/1880742>.
3. John C. Beghin, Daniel A. Sumner. Domestic content requirements with bilateral monopoly // Oxford Economic Papers. – 1992. – P. 306-316. – <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.oep.a042048>.
4. René A. Belderbos, Leo Sleuwaegen. Local content requirements and vertical market structure // European Journal of Political Economy. – 1997. – P. 101-119. – [https://doi.org/10.1016/S0176-2680\(96\)00036-5](https://doi.org/10.1016/S0176-2680(96)00036-5).
5. Kazzazi A., and Nouri B. A conceptual model for local content development in petroleum industry // Management Science Letters. – 2012. – P. 2165-2174. – [10.5267/j.msl.2012.05.031](https://doi.org/10.5267/j.msl.2012.05.031).
6. Stone S., Messent J., and Flaig D. Emerging policy issues: Localisation barriers to trade (No.180) // OECD Publishing. – 2015. – <https://doi.org/10.1787/5js1m6v5qd5j-en>.
7. Shiue-Hung Lin, Yungho Weng. Can strengthening the local content requirements meet a government's need to raise industrial productivity and production? // Journal of Applied Economics. – 2020. – P. 316-328. – <https://doi.org/10.1080/15140326.2020.1753468>.
8. Kalyuzhnova Y., Azhgaliyeva D., Belitski M. Public Policy Instruments for Procurement: An Empirical Analysis // Technological Forecasting and Social Change. – 2022, 121472. – <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121472>.
9. Закон Республики Казахстан «О государственных закупках» от 4 декабря 2015 года №434-V. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000434> [in Russian].
10. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 11 декабря 2015 года №648 «Об утверждении Правил осуществления государственных закупок». – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000019941> [in Russian].

Есмагамбетов Д.Б., Кусайнова Л.И., Галиева А.Х.

МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУДА ЖЕРГІЛІКТІ ҚАМТУДЫ ДАМЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛІ

Аңдатпа

Мемлекеттік сатып алулар тудыратын сұранысты көптеген мемлекеттер жергілікті өндірісті дамыту үшін, соның ішінде жергілікті қамту талаптары арқылы пайдаланады. Алайда, ұзақ мерзімді перспективада мұндай тәсіл отандық өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігін төмендетеді.

Осы мақаланы жазу барысында жұмыстарды мемлекеттік сатып алуға жергілікті қамту талаптарын қолданудың қолданыстағы тәсіліне талдау жүргізілді; мемлекеттік сатып алуға қатысушылар мен отандық тауар өндірушілердің ақпараттық өзара іс-қимыл тетіктері зерделенді; жұмыстарды сатып алуға байланысты келісімшарттан кейінгі процестер тереңірек талданды.

Зерттеу қорытындысы бойынша қолданыстағы жергілікті қамтуды дамыту жүйесінде және жұмыстарды сатып алу шеңберінде құрылатын сұраныс туралы ақпараттың қолжетімділігін қамтамасыз етуде проблемалар анықталды.

Нәтижесінде мемлекет, мердігерлер мен отандық тауар өндірушілер арасындағы коммуникация сапасын көтеру арқылы ішкі бәсекелестікті дамытатын жұмыстарды мемлекеттік сатып алуға жергілікті қамтуды дамытудың инновациялық тәсілі ұсынылды.

Yesmagambetov D., Kussainova L., Galiyeva A.

INNOVATIVE APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF LOCAL CONTENT IN PUBLIC PROCUREMENT

Annotation

The demand generated by public procurement is used by many states to develop local production, including through local content requirements. However, in the long term, this approach reduces the competitiveness of domestic producers.

In the course of writing this article, the analysis of the Kazakhstan approach to the application of requirements to local content in public procurement of works was carried out; the mechanisms of information interaction between participants in public procurement and domestic producers were studied; post-contract processes related to procurement of works were analyzed more deeply.

According to the results of the study, problems were identified in the current system of ensuring the development of local content and the availability of information about the demand created as part of the procurement of works.

As a result, an innovative approach to the development of local content in public procurement of works is presented, which develops internal competition by establishing communication between the state, contractors and domestic producers.

Б.А. Жунусов, к.э.н., профессор¹

А.Б. Тасмаганбетов*, PhD, ассоц. профессор²

Ж.Е. Нургалиева, к.э.н., доцент³

М.К. Шакибаев, магистр, ст. преподаватель⁴

Актюбинский региональный университет

им. К. Жубанова, г. Актюбе, Казахстан¹

Актюбинский региональный университет

им. К. Жубанова, г. Актюбе, Казахстан²

Esil University, г. Астана, Казахстан³

Актюбинский региональный университет

им. К. Жубанова, г. Актюбе, Казахстан⁴

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: aslandelo@mail.kz

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ ГОРОДСКИХ ОБРАЗОВАНИЙ

В целях обеспечения оценки экономической эффективности отдельных городов при планировании их развития требуется разработка специальных подходов. В статье отмечается, что методы такой оценки должны зависеть от типа города. Выявлено, что эффективность территориальной организации национального хозяйства в основном определяется формированием и рациональным развитием городских образований, которые составляют каркас отечественной экономики, поскольку в городах сосредоточен основной промышленный потенциал страны.

В статье проанализирован агломерационный эффект за счет концентрации производства и использования эффекта от инвестиций и сложившейся технологии производства. И выявлено, что агломерационный эффект возникает при рациональном укрупнении городов и формировании городских поселений. Помимо этого, определена роль рациональной территориальной концентрации в городских поселениях объектов социальной сферы способствующая сокращению затрат на ее развитие при достижении нормативных уровней обслуживания населения.

В статье показана значимость производства продукции на вывоз, и важность производства продукции в целях собственного потребления для экономики города. А также, что планирование эффективности различных сетей городских поселений в отдельных районах страны заключается в использовании агломерационного эффекта с учетом региональных и местных условий строительства и эксплуатации городов.

Ключевые слова: город, агломерация, типы городов, национальное хозяйство, территория, экономическая эффективность, комплекс, экономические ресурсы, городское население, планирование.

Кілт сөздер: қала, агломерация, қала түрлері, ұлттық экономика, аумақ, экономикалық тиімділік, кешен, экономикалық ресурстар, қала халқы, жоспарлау.

Keywords: city, agglomeration, types of cities, national economy, territory, economic efficiency, complex, economic resources, urban population, planning.

JEL classification: R 11, R 38

Введение. В Послании народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» от 1 сентября 2022 года Президент страны Касым-Жомарт Токаев наметил большую программу по развитию и внедрению управления городской среды, в частности Глава государства отметил заняться обустройством жилых домов и инфраструктурой городов. Поскольку их внешний вид и функционирование внутренней инфраструктуры не отвечает ожиданиям граждан, дискредитирует страну в глазах иностранцев [1].

Планирование эффективности различных сетей городских поселений в отдельных районах страны заключается в использовании агломерационного эффекта с учетом региональных и местных условий строительства и эксплуатации городов. Эффективность городов развивающихся на базе производственных функций (города - курорты, туристские и научные центры), рекомендуется оценивать по удельным единовременным и текущим затратам. Следует стремиться к их минимизации при достижении плановых уровней функционирования объектов непроизводственной сферы этих городов.

Эффективность территориальной организации национального хозяйства в основном определяется формированием и рациональным развитием городских образований, которые составляют каркас отечественной экономики, поскольку в городах сосредоточен основной промышленный потенциал страны.

Оценка экономической эффективности перспективного развития городов Казахстана может быть получена путем сравнения эффективности промышленного производства в различных по величине городах и затрат в социальную сферу с учетом региональных условий.

В настоящее время система и принципы управления городом нуждается не только в новых теоретических подходах, но и в разработке соответствующих методологий и технологий управления.

Вместе с тем, научные исследования, посвященные вопросам комплексного подхода к городу, как объекту рыночного исследования должным образом еще не развернуты.

Целью исследования явилось изучение подходов оценки эффективности развития городских образований, влияющих на высокую экономическую эффективность производства в крупных мегаполисах.

Методами исследования применены методы системного и логического подходов, метод сравнения.

Обзор литературы. В свете возросшей актуальности к проблемам городов, их инновационного развития и значительной роли для конкурентоспособности национальной экономики страны. В современной экономической литературе имеется ряд публикаций, освещающих проблемы городов.

В зарубежной литературе, вопросам развития городов, городского управления и реализации принципов «умного города» отводится пристальное внимание. Во многом это связано с активным процессом информатизации. Наиболее известны работы П.Мерлен [2], Ж.Боже Гарнье [3], Ж.Шабо [3], Артур О`Салливана [4] и других.

В Российской Федерации анализу вопросов российской модели «город» посвящены труды Комова В.Э. [5], Коробко В.И. [6], Занадворова В.С. [7], Черняк В.З. [8], Симионова Ю.Ф. [9] и др.

Вопросы городского развития и урбанизации Казахстана сегодня являются одними из наиболее актуальных в отечественной науке, они исследовались в работах казахстанских ученых, таких как Мамыров Н.К. [10], Ихданов Ж.О. [11], Ильина И.Н. [12] и др.

Основная часть. Экономические исследования, проведенные в нашей стране, показывают, что производительность труда и фондоотдача в сфере производства, а также удельные градостроительные и эксплуатационные затраты существенно отличаются в различных по категориям городов (таблица 1).

Таблица 1

Показатели промышленного производства городов различного ранга*

Классификация городов и городских поселений	Средневзвешенный индекс (промышленность РК=1,00)		
	производительности труда	фондоотдачи	фондовооруженности
Города с населением, тыс. чел. свыше 1000	1,19	1.40	0,85
их пригородная зона	1,28	1,36	1,00
500-1000	1,08	1,19	0,96
Их пригородная зона	0,94	1,06	1,01
250-500	0,98	0,93	1.02
100-250	0,99	0,95	1.05
50-100	0,96	1.00	0,99
до 50	0,92	0,98	0,99
Поселки городского типа	0,91	0,92	1,03

* Разработана авторами

Проведенный нами экономический анализ позволяет предположить, что примерно такую дифференциацию имеют показатели эффективности строительной отрасли. Исследования зарубежных ученых, также показывают на высокую экономическую эффективность производства в крупных мегаполисах. Особенность данной классификации городов различного ранга, в частности, отметил американский ученый в области городского планирования Гарвардского института государственного управления Уильям Алонсо [13]. Французский экономист Г. Видмар на примере экономики Швейцарии вывел формулу, которая отражает линейную зависимость между величиной национального дохода (у) и людностью города (х):

$$y = 498,91 \log x * 230,97 \quad (1)$$

По данным Г.Видмара, город с населением 200 тыс. человек имел душевое производство продукции на 23%, с населением 400 тыс. жителей на 29% больше, чем город с 20 тыс. горожан.

Имеющиеся в настоящее время различия в затратах, по городам различного уровня изложены в таблице 2. Здесь за единицу принимаются показатели стоимости строительства в городах с числом жителей свыше 1 млн. человек. Авторы вышеназванного исследования утверждают, что удельные затраты в городах, прежде всего, зависят от мощности строительной индустрии. При высокой концентрации строительного производства наиболее широко развита специализация его организаций [14].

Таблица 2

Изменение затрат отдельных видов строительства в городах различного уровня*

Вид городского строительства	Города с численностью жителей, тыс. чел.						
	До20	20-50	50-100	100-250	250-500	500-1000	свыше 1000
Жилищное	1,30	1,25	1,15	1,13	1,10	1,05	1,0
Коммунальное	1,12	1,10	1,08	1,07	1,05	1,02	1,0
Культурно-бытовое	1,15	1,12	1,09	1,08	1,06	1,03	1,0

* Разработана авторами на основе источника [14]

Исследования показывают, что при рациональном укрупнении городов и формировании городских агломераций возникает так называемый агломерационный эффект за счет концентрации производства и использования эффекта от инвестиций и сложившейся технологии производства. В сфере промышленного производства агломерационный эффект складывается из следующих видов эффектов: величины предприятий, отраслевой концентрации, предприятий отраслей материального производства и объектов социальной инфраструктуры. Рациональное использование агломерационного эффекта является важным фактором повышения производительности труда, фондоотдачи и материалоотдачи.

По нашему мнению, следует особо оценивать отмеченный фактор повышения эффективности развития, размещения общественного производства и совершенствования расселения в масштабах нашей страны. Это можно сделать, исходя из общего принципа планирования эффективности общественного производства и его звеньев - сравнения результатов производства (эффекта) с затратами. Критерием народной хозяйственной эффективности выступает, в таком случае, максимизация национального дохода (чистой продукции) по отношению к затратам на ее производство, с учетом затрат на непромышленную сферу. При этом должны быть заданы плановое оптимальное соотношение фондов потребления и накопления, нормативы градостроительства и эксплуатации городов (в том числе нормативы сферы обслуживания населения).

Для такого расчета рекомендуется использовать показатели производительности труда в промышленности и строительстве, а также удельные капитальные и эксплуатационные затраты в городских поселениях разных категорий (таблицы 1 и 2). Средневзвешенные индексы производительности труда, фондоотдачи и фондовооруженности различных городов в динамике довольно устойчивы. Учет тенденций их динамики и данных о перспективах изменений в распределении материального производства, по агломерациям и населенным пунктам различных категорий позволяет, в частности, определить приростную величину производительности труда и, следовательно, прирост валовой продукции и национального дохода (чистой продукции) в народном хозяйстве страны на различные годы планового (прогнозного) периода за счет использования агломерационного эффекта.

Коэффициент увеличения производительности труда в национальном хозяйстве страны в плановом (прогнозном) периоде за счет использования агломерационного эффекта (изменения структуры производства по городским поселениям различных категорий) определяется по формуле:

$$\Delta I_T = \frac{\sum_t I_{rt} \chi_{rt}}{\sum_T \chi_{rt}} (t = 1, 2, \dots, T) \quad (2)$$

где, в городских поселениях, г-й категории в t-й год планового(прогнозного) периода: I_{rt} - средневзвешенный индекс производительности труда переменного состава; χ_{rt} - численность

рабочих и служащих в сфере материального производства; r -номер категории городских поселений ($r= 1, 2, \dots, R$); t - номер года в плановом (прогнозном) периоде ($t= 1, 2, \dots, T$).

Распределение рабочих и служащих в материальном производстве по городским поселениям разных категорий в плановом (прогнозном) периоде можно определить через соотношение городского населения по категориям поселений. Как известно, динамика распределения городского населения по поселениям различных категорий является одним из важнейших аспектов планирования и прогнозирования городского расселения, и оценка ее на перспективу в определенной мере разработана в методологическом и методическом планах. Структуры населения и занятых в материальном производстве городских поселений довольно близки между собой. Между этими структурами очень устойчивые соотношения по категориям поселений, которые сохраняются, по крайней мере, до 2025 г.

Индекс увеличения фондоотдачи за счет изменений в структуре городских поселений в плановом (прогнозном) периоде можно определить так же, как и индекс роста производительности труда. При этом взвешивание индексов фондоотдачи следует производить по стоимости основных производственных фондов городских поселений разных категорий.

Прирост национального дохода (чистой продукции) в планируемом (прогнозном) периоде за счет агломерационного фактора определяется по формуле:

$$\Delta H_T = \sum_t \Delta \bar{I}_t H_t (t = 1, 2, \dots, T) \quad (3)$$

где, в t -й год планового (прогнозного) периода: \bar{I}_t –приростной коэффициент производительности труда; H_t - национальный доход (чистая продукция).

Прирост национального дохода (чистой продукции, вызываемый дальнейшей концентрацией производства и расселения, обусловлен единовременными и текущими затратами на производственную и непроизводственную сферы и их распределением по городам различных категорий. Необходимо определять структуру этих затрат в перспективном периоде по каждой категории поселений.

Оценки затрат при развитии и функционировании объектов материального производства и нематериальной сферы должны иметь поправочные коэффициенты, учитывающие агломерационный эффект в населенных пунктах разных категорий и агломерациях.

При определении затрат необходимо особо выделять затраты на охрану и улучшение окружающей среды, непосредственно связанные с материальным производством, которые повышаются при его территориальной концентрации. Кроме того, рекомендуется рассчитывать затраты на изъятие земель сельского и лесного хозяйства. Такие удельные затраты больше для крупных городов, где высока цена земли пригородного сельского хозяйства.

Прирост или убыль затрат при развитии и размещении материального производства в городских поселениях, учитывающая агломерационный эффект, рассчитываются по формуле:

$$\Delta Z \frac{1}{T} = \sum_t \sum_r (K_{rt} \Delta \alpha_{rt} + \Phi_{rt} \Delta \beta_{rt} + A_{rt} \Delta \xi_{rt} + \Delta \xi_{rt} + \Pi_{rt} \Delta \lambda_{rt} + O_{rt} \Delta \tau_{rt}) (t = 1, 2, \dots, T), \quad (4)$$

где, в городских поселениях r -й категории в t -й год планового(прогнозного) периода: K_{rt} капитальные вложения в развитие материального производства; Φ_{rt} – затраты на оборотные фонды (сырье, полуфабрикаты и комплектующие изделия), топливо, электроэнергию и водоснабжение; A_{rt} - перенесенная стоимость основных производственных фондов; M_{rt} -оплата труда; Π_{rt} - затраты на изъятие земель из сельского хозяйства; O_{rt} - затраты на охрану и улучшение окружающей среды; $\Delta \alpha_{rt} \Delta \beta_{rt}$ - коэффициенты увеличения или уменьшения различных видов затрат.

При определении капитальных вложений целесообразно особо оценивать затраты на развитие строительной базы, и том числе промышленности строительных материалов. Эти затраты значительно отличаются в городских поселениях различных категорий. К затратам на охрану и улучшение окружающей среды относятся затраты на уменьшение загрязнения воздуха, воды и почвы, утилизацию, нейтрализацию и удаление вредных и других отходов производства, а также затраты на благоустройство территории.

Формула прироста или убыли затрат при развитии и размещении объектов непроизводственной сферы в городах такова:

$$\Delta Z \frac{2}{T} = \sum_t \sum_r (K_{rt}'' \Delta \alpha_{rt} + \Phi_{rt} \Delta \beta_{rt}'' + N_{rt} \Delta \gamma_{rt}'' + M_{rt}'' \Delta \xi_{rt} + \Pi_{rt} \Delta \lambda_{rt}'' + O_{rt}'' \Delta \tau_{rt}'') \quad (t = 1, 2, \dots, T), \quad (5)$$

где, в городских поселениях r -й категории в t -й год планового (прогнозного) периода: K_{rt}'' – капитальные вложения в непроемственную сферу; β_{rt}'' – затраты на оборудование, топливо, электроэнергию, водопотребление и эксплуатацию зданий; H_{rt}'' – износ основных непроемственных фондов; M_{rt}'' – оплата труда; Π_{rt}'' – затраты на изъятие земель из сельского хозяйства; O_{rt}'' – затраты на охрану и улучшение окружающей среды; $\Delta \alpha_{rt}'', \Delta \beta_{rt}'', \Delta \gamma_{rt}'', \Delta \xi_{rt}'', \Delta \lambda_{rt}'', \Delta \tau_{rt}''$ – коэффициенты увеличения или уменьшения различных видов затрат.

Общая формула определения агломерационного эффекта при развитии и размещении производительных сил имеет следующий вид:

$$\frac{\Delta H_T}{\Delta Z \frac{1}{T} + \Delta Z \frac{2}{T}} \rightarrow \max, \quad (6)$$

где, за плановый (прогнозный) период (T): ΔH_T – прирост национального дохода (чистой продукции); $\Delta Z \frac{1}{T}$ – прирост или убыль затрат на материальное производство; $\Delta Z \frac{2}{T}$ – прирост или убыль затрат на непроемственную сферу.

Агломерационный эффект должен учитываться при определении сравнительной экономической эффективности размещения, расширения и реконструкции объектов производственной и непроемственной сфер. Для этого целесообразно использовать поправочные коэффициенты к капитальным и текущим затратам.

Приведенные затраты при строительстве и реконструкции объектов материального производства в различных городских поселениях рассчитываются по формуле:

$$EK_r \delta_r + C_r \rightarrow \min (r=1, 2, \dots, R), \quad (7)$$

где, в городских поселениях r -й категории: δ_r – коэффициент, учитывающий уменьшение или увеличение удельных капиталовложений; φ_r – коэффициент, учитывающий уменьшение или увеличение себестоимости продукции.

Приведем формулу прироста или убыли приведенных затрат при размещении объектов непроемственной сферы:

$$EK_r'' \delta_r'' + C_r'' \varphi_r'' \rightarrow \min (r=1, 2, \dots, R), \quad (8)$$

где, в городских поселениях r -й категории: δ_r'' – коэффициент, учитывающий уменьшение или увеличение удельных капиталовложений; φ_r'' – коэффициент, учитывающий уменьшение или увеличение удельных эксплуатационных затрат.

Естественно, что в различных районах страны условия использования агломерационного эффекта при планировании развития сети поселений отличаются. Например, особого методического подхода требует учет агломерационного эффекта при создании городских поселений в новых районах. В частности, необходима разработка специальной методики оценки эффективности применения вахтовых методов при комплексной организации производства и расселения в местах добычи нефти и газа [15].

Использование агломерационного эффекта при системном регулировании регионального развития и совершенствования управления развитием регионов и возможно только до определенного оптимального предела, который в основном обусловлен объективными факторами: возможностями изменения структуры народного хозяйства, лимитами капитальных вложений, наличием, ресурсов, в том числе трудовых.

Как показывает зарубежный опыт регулирования регионального развития и управления развитием регионов, рациональным использованием агломерационного эффекта может быть только при условии сдерживания роста крупных городов и совершенствования производства и расселения во всех городских поселениях. Основными направлениями повышения роли этого фактора в экономическом и социальном развитии страны выдвигаются преимущественное развитие пригородных малых, средних

городов и поселков городского типа с открытием в них промышленного производства, укрупнение других экономически перспективных городских образований.

Для того чтобы показать масштабы повышения эффективности развития регионального развития и управления развитием регионов за счет совершенствования структуры поселений и использования агломерационного эффекта, приведем условный пример расчета экономии капитальных вложений. Предположим, что с результата развития регионов и совершенствования распределения занятых в материальном производстве по населенным пунктам различных групп их структура изменится следующим образом (в % ко всем городским поселениям).

Таблица 3

Расчет экономии капитальных вложений*

Группа городов, тыс. жителей	Начало планового периода	Конец планового периода
свыше 1000	20	15
их пригородная зона	5	25
500-1000	15	10
их пригородная зона	5	15
100-500	15	15
до 100	40	20

* Разработана авторами

Перемножение индексов производительности труда на удельные веса распределения занятых в материальном производстве, городских поселений различных категорий позволяет вычислить коэффициент повышения производительности труда в городах регионов.

Таблица 4

Коэффициент повышения производительности труда в городах регионов*

Группа городов, тыс. жителей	
свыше 1000	$1,18 \times 15 = 17,7$
их пригородная зона	$1,28 \times 25 = 32,0$
500-1000	$1,08 \times 10 = 10,8$
их пригородная зона	$1,00 \times 15 = 15,0$
100-500	$1,98 \times 15 = 14,7$
до 100	$0,90 \times 20 = 18$
	Итого: 108,2

* Разработана авторами

Как видно, производительность труда в городах регионов увеличится за счет совершенствования структуры регионального развития по различным поселениям на 8,2%.

Таким же образом, можно рассчитать экономию капитальных вложений в развитие городов в регионах. Предположим, что распределение капитальных вложений по городским поселениям в регионах на начало и конец планового периода такое же, как занятых в материальном производстве. Тогда перемножение индексов удельных капитальных затрат на удельные веса распределения капитальных вложений по городским поселениям различных категорий позволяет вычислить коэффициент их уменьшения.

Таблица 5

Коэффициент уменьшения капитальных вложений в развитие городов в регионах*

Группа городов, тыс. жителей	
1	2
свыше 1000	$1,88 \times 15 = 13,2$
их пригородная зона	$0,85 \times 25 = 21,2$
500-1000	$0,93 \times 10 = 9,3$
их пригородная зона	$0,90 \times 15 = 13,5$
100-500	$1,98 \times 15 = 15,2$

1	2
до 100	1,11 x 20 = 22,2
	Итого: 94,6

* Разработана авторами

Как видно, экономия капитальных вложений составит 5,4%. Другим важнейшим аспектом повышения эффективности развития городов является региональный фактор. Как видно из исследований, показатели эффективности производства, в частности промышленности (которая почти вся размещена в городских поселениях), различны по регионам страны [15].

Учет динамики территориальных индексов производительности труда и данные о пропорциях распределения отраслей материального производства в различных районах страны в плановом (прогнозном) периоде позволяют определить приростную величину производительности труда и, следовательно, национального дохода в национальном хозяйстве за счет совершенствования региональной структуры производства, размещаемого в городах. Соответствующий коэффициент увеличения производительности труда определяется по формуле:

$$\bar{I}_T^n = \frac{\sum_i \sum_t I_{i\xi t}^n P_{i\xi t}^n}{\sum_i \sum_t P_{i\xi t}^n} (t = 1, 2, \dots, T) \quad (9)$$

где i -й отрасли материального производства в j -м районе в t -н год планового (прогнозного) периода: $I_{i\xi t}^n$ – индекс производительности труда; $P_{i\xi t}^n$ – численность рабочих и служащих; i – номер отрасли материального производства ($j = 1, 2, \dots, m$) номер района ($j = 1, 2, \dots, n$) t – номер года в плановом (прогнозном) периоде ($j = 1, 2, \dots, T$).

Таким же образом, можно определить повышение фондоотдачи в национальном хозяйстве в перспективном периоде за счет совершенствования пропорций производства в городских поселениях различных районов страны. Имеют место существенные региональные различия в затратах на развитие материального производства и материальной сферы. Прирост или убыль затрат при развитии и размещении материального производства и объектов непромышленной сферы можно рассчитывать по формулам (4) и (5), предусмотрев там вместо категорий городских поселений (r) районы (j). Количество районов для исчисления отдельных видов затрат будет различным.

Кроме того, в сложных инженерно-геологических условиях намного увеличивается продолжительность строительства, что обусловлено дополнительными строительными работами в связи с более сложными конструктивными решениями зданий и сооружений, неблагоприятными климатическими условиями, транспортной удаленностью этих районов и недостаточной развитостью там на первых этапах градостроительства строительных баз. В сложных инженерно-геологических условиях стоимость строительства увеличивается на 10-30% [14].

Заключение. Таким образом, при определении перспективы развития отдельного города целесообразно исходить из плановых межотраслевых межрайонных балансов производства и распределении продукции. Кроме того, при определении затрат на производство той и другой продукции целесообразно особо рассматривать затраты на ввозимую продукцию и затраты на использование местных ресурсов.

На общегосударственном уровне должна решаться задача регулирования объемов прироста производства той или иной продукции в различных городах не только с учетом минимизации затрат на ее производство и затрат на доставку продукции потребителю, но и с учетом минимизации затрат на комплексное развитие вспомогательных и обслуживающих производств и социальной инфраструктуры.

Также, при образовании новых городов особого учета требуют затраты на создание строительной базы, прокладку к городу транспортных магистралей и коммуникаций, а также затраты на привлечение рабочей силы. В течение нескольких лет такие города не будут давать стране промышленной продукции в полном объеме.

При планировании развития сети городов следует учитывать местные условия их строительства и эксплуатации. Значительными удорожающими факторами при этом могут быть отсутствие или недостаточная мощность запасов местных строительных материалов, источников водоснабжения, неблагоприятный рельеф местности, наличие просадочных или недостаточно твердых грунтов, необходимость намыва территории, защиты ее от паводков, селей и т.п.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание главы государства К.К. Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» от 01.09.2022. – <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>.
2. Мерлен П. Новые города. Районная планировка и градостроительство / П. Мерлен. – Москва: Издательство «Прогресс», 1975. – 254 с.
3. Боже-Гарнье Ж. Очерки по географии городов/ Ж.Боже-Гарнье, Ж.Шабо. – Москва: Прогресс, 1967. – 424 с.
4. О'Салливан А. Экономика города / А.О'Салливан. – Москва: ИНФРА-М, 2002. – 706 с.
5. Комов В.Э. Городское хозяйство: учеб. пос. / В.Э.Комов. – Москва: Вузовский учебник, 2017. – 361 с.
6. Коробко В.И. Муниципальное хозяйство: история и современность / В.И.Коробко. – Москва: Дашков и К, 2022. – 204 с.
7. Занадворов В.С. Экономика города / В.С. Занадворов, А.В. Занадворова. – М.: Магистр, 1997. – 346 с.
8. Черняк В.З. Экономика города: учеб. пос. / В.З.Черняк, А.В.Черняк, И.В.Довдиенко. – Москва: КноРус, 2017. – 360 с.
9. Симионов Ю.Ф. Экономика города: учеб. пос. / Ю.Ф.Симионов. – М.: ИКЦ «МарТ», 2006. – 160 с.
10. Мамыров Н.К. Планирование концентрации производства в промышленности/ Н.К.Мамыров. – Алма-Ата: Казахстан, 1980. – 278 с.
11. Ихданов Ж. Развитие и совершенствование народнохозяйственного планирования в Казахстане / Ж.Ихданов. – Алма-Ата: Казахстан, 1985. – 167 с.
12. Ильин И.А. Методологические вопросы оценки социально- экономического развития различных поселений / И.А.Ильин. – М.: Наука, 1979. – 214 с.
13. Alonso W. Location, Primacy and Regional Economic Development. Annals of the second Inter-American Congress on Regional Planning. – 1966. – P. 147-156.
14. Ходжаев Д.Г. Разработка и использование в практике планирования и управления удельных нормативов капиталовложений на городское строительство / Д.Г. Ходжаев, В.А. Щеглов. – М.: Наука, 1981. – 241 с.
15. Кистанов В. Анализ эффективности развития промышленности экономических районов // Плановое хозяйство. – 1980. – № 11. – С. 25-34.

REFERENCES

1. Poslanie glavy gosudarstva K.K. Tokaeva narodu Kazahstana «Spravedlivoe gosudarstvo. Edinaja nacija. Blagopoluchnoe obshhestvo» ot 01.09.2022. – <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> [in Russian].
2. Merlen P. Novye goroda. Rajonnaja planirovka i gradostroitel'stvo / P.Merlen. – Moskva: Izdatel'stvo «Progress», 1975. – 254 s. [in Russian].
3. Bozhe-Garn'e Zh. Ocherki po geografii gorodov / Zh.Bozhe-Garn'e, Zh.Shabo. – Moskva: Progress, 1967. – 424 s. [in Russian].
4. O'Sullivan A. Jekonomika goroda / A.O'Sullivan. – Moskva: INFRA-M, 2002. – 706 s. [in Russian].
5. Komov V.Je. Gorodskoe hozjajstvo: ucheb. pos. / V.Je.Komov. – Moskva: Vuzovskij uchebnik, 2017. – 361 s. [in Russian].
6. Korobko V.I. Municipal'noe hozjajstvo: istorija i sovremennost' / V.I.Korobko. – Moskva: Dashkov i K, 2022. – 204 s. [in Russian].
7. Znadvorov V.S. Jekonomika goroda / V.S.Zanadvorov, A.V.Zanadvorova. – M.: Magistr, 1997. – 346 s. [in Russian].
8. Chernjak V.Z. Jekonomika goroda: ucheb. pos. / V.Z.Chernjak, A.V.Chernjak, I.V.Dovdienko. – Moskva: KnoRus, 2017. – 360 s. [in Russian].
9. Simionov Ju.F. Jekonomika goroda: ucheb. pos. / Ju.F.Simionov. – M.: IKC «MarT», 2006. – 160 s. [in Russian].
10. Mamyrov N.K. Planirovanie koncentracii proizvodstva v promyshlennosti / N.K.Mamyrov. – Alma-Ata: Kazahstan, 1980. – 278 s. [in Russian].

11. Ihdanov Zh. Razvitie i sovershenstvovanie narodnohozjajstvennogo planirovaniya v Kazahstane / Zh.Ihdanov. – Alma-Ata: Kazahstan, 1985. – 167 s. [in Russian].
12. Il'in I.A. Metodologicheskie voprosy ocenki social'no- jekonomicheskogo razvitija razlichnyh poselenij / I.A.Il'in. – M.: Nauka, 1979. – 214 s. [in Russian].
13. Alonso W. Location, Primacy and Regional Economic Development. Annals of the second Inter-American Congress on Regional Planning. – 1966. – P. 147-156.
14. Hodzhaev D.G. Razrabotka i ispol'zovanie v praktike planirovaniya i upravleniya udel'nyh normativov kapitalovlozhenij na gorodskoe stroitel'stvo / D.G. Hodzhaev, V.A. Shheglov. – M.: Nauka, 1981. – 241 s. [in Russian].
15. Kistanov V. Analiz jeffektivnosti razvitija promyshlennosti jekonomicheskikh rajonov // Planovoe hozjajstvo. – 1980. – № 11. – S. 25-34 [in Russian].

Жунусов Б.А., Тасмаганбетов А.Б., Нурғалиева Ж.Е., Шакибаев М.К.

ҚАЛАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДІ ДАМУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ ӘДІСТЕМЕСІ

Аңдатпа

Жеке қалалардың экономикалық тиімділігін бағалауды қамтамасыз ету үшін олардың дамуын жоспарлау кезінде арнайы тәсілдерді әзірлеу қажет. Мақалада мұндай бағалау әдістері қаланың түріне байланысты болуы керектігі көрсетілген. Елдің негізгі өнеркәсіптік әлеуеті қалаларда шоғырланғандықтан, халық шаруашылығын аумақтық ұйымдастырудың тиімділігі негізінен отандық экономиканың негізін құрайтын қала субъектілерінің қалыптасуымен және ұтымды дамуымен айқындалатыны анықталды.

Мақалада өндірістің шоғырлануына байланысты агломерация эффектісі және инвестициялар мен белгіленген өндіріс технологиясының әсерін пайдалану талданады. Ал агломерация эффектісі қалалардың ұтымды ұлғаюымен және қалалық елді мекендердің қалыптасуымен болатыны анықталды. Сонымен қатар, әлеуметтік сала объектілерін қалалық елді мекендерде ұтымды аумақтық шоғырландыру рөлі айқындалды, бұл мемлекеттік қызмет көрсетудің стандартты деңгейлеріне жету кезінде оны дамыту шығындарын азайтуға көмектеседі.

Мақалада экспортқа шығарылатын өндірістің маңыздылығы, қала экономикасы үшін өз тұтынуына арналған өндірістің маңыздылығы көрсетілген. Сондай-ақ елдегі жекелеген аймақтарындағы қалалық елді мекендердің әртүрлі желілерінің тиімділігін жоспарлау қалаларды салу мен пайдалану үшін аумақтық және жергілікті жағдайларды ескере отырып, агломерациялық әсерді пайдаланудан тұрады.

Zhunusov B., Tasmaganbetov A., Nurgaliyeva Zh., Shakibaev M.

METHODOLOGY FOR ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF URBAN DEVELOPMENT

Annotation

In order to provide an assessment of the economic efficiency of individual cities, when planning their development, the development of special approaches is required. The article notes that the methods of such an assessment should depend on the type of city. It was revealed that the effectiveness of the territorial organization of the national economy is mainly determined by the formation and rational development of urban entities that form the backbone of the domestic economy, since the main industrial potential of the country is concentrated in cities.

The article analyzes the agglomeration effect due to the concentration of production and the use of the effect of investments and the established production technology. And it was found that the agglomeration effect occurs with the rational enlargement of cities and the formation of urban settlements. In addition, the role of rational territorial concentration in urban settlements of objects of the social sphere is determined, which helps to reduce the cost of its development while reaching the standard levels of public service.

The article shows the importance of production for export, and the importance of production for own consumption for the city's economy. And also that planning the effectiveness of various networks of urban settlements in certain regions of the country consists in using the agglomeration effect, taking into account regional and local conditions for the construction and operation of cities.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).19
УДК 316.334; 304.3
ГРНТИ 06.56.51

З.Б. Замбинова*, докторант PhD
Казахстанский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Казахстан
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: zaure_91@mail.ru

МЕХАНИЗМ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА С КОРПОРАТИВНЫМ СЕКТОРОМ В РАМКАХ КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

В данной статье определяется модель корпоративной социальной ответственности в Казахстане. Для определения тенденций формирования корпоративной социальной ответственности в Республике Казахстан были использованы диалектический, системный, относительный, территориально-оценочный подходы. В статье описаны и проанализированы особенности продвижения концепции корпоративной социальной ответственности (далее КСО) в Республике Казахстан. Все эти элементы, лежащие в основе КСО в Республике Казахстан, рассматриваются как единая целостная система, включающая концептуальные основы, заинтересованные стороны в формировании КСО и правовое обеспечение.

Проведён анализ казахстанской модели корпоративной социальной ответственности в крупных компаниях, таких как ТОО «Казцинк», а также пример практической реализации ее основ на современном этапе.

Выявлено, что общественное инвестирование производилось в рамках меморандумов об обоюдном сотрудничестве с районными исполнительными органами власти. В меморандумах прописываются основные намерения сторон в части совместной реализации социальных проектов, которые по своей сути направлены на выполнение социальных обязательств государства перед своими гражданами и для выполнения, которых корпорации добровольно отдают часть своей прибыли.

Определено, что применяются два финансовых механизма: прямого финансирования подрядчиков работ и перечислений в Общественный фонд.

Таким образом, было выявлено что, партнерство с НКО в форме ОФ является только финансовым, а предназначение использования финансовых ресурсов и содержание реализуемого проекта определяется Акиматом, а не корпорацией.

Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность, партнерство, устойчивое развитие, бизнес, стейкхолдеры, меморандум, инвестиции, корпорация, социальная ответственность, неправительственные организации.

Кілт сөздер: корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік, әріптестік, тұрақты даму, бизнес, стейкхолдерлер, меморандум, Инвестициялар, корпорация, әлеуметтік жауапкершілік, үкіметтік емес ұйымдар.

Keywords: corporate social responsibility, partnership, sustainable development, business, stakeholders, memorandum, investments, corporation, social responsibility, non-governmental organizations.

Введение. Некоммерческие организации во всем мире являются активным участником реализации принципов социального государства и занимаются этим в сетевом сотрудничестве с государством и коммерческим сектором. Международные организации разных уровней находят подтверждение этим процессам в отчетах, представляющих опыт разных стран мира в продвижении активной роли НКО в строительстве гражданского общества. [1] Оцениваются и прогнозируются разные формы партнерства с корпоративным сектором в регионах Республики Казахстан. [2] Международные консалтинговые организации осуществляют мониторинг событий в области гражданского общества и роль неправительственных организаций в решении разного рода проблем социального государства. [3]

Кроме того, следует подчеркнуть, что корпоративная социальная ответственность играет ключевую роль в обеспечении конкурентоспособности организации. Изменения степени конкурентоспособности определяются конкурентными преимуществами, в том числе процессами и явлениями, происходящими во внутренней и внешней среде. При этом наиболее распространенными факторами, обеспечивающими конкурентное преимущество, являются использование инновационных компонентов, производительность труда, человеческий капитал, корпоративная социальная ответственность. [4].

Исходя из этого, цель научной статьи состоит в комплексном анализе реализации социальных проектов в городах размещения крупных корпорации Республики Казахстан для выявления существующих проблем и обоснования направлений их решения, а так решению задач систематизации современных представлений о принципах и процессах корпоративной социальной

ответственности (КСО) в квазигосударственном секторе. В исследовании были использованы теоретические и эмпирические методы исследования: анализ и синтез, индукция и дедукция, классификация, сравнительный анализ, метод анализа документов, PEST-анализ, а также применен комплексный подход.

Обзор литературы. Для формирования существенных и содержательных особенностей корпоративной социальной ответственности очень важно рассмотреть эволюционные и трансформационные механизмы ее развития. [5] Так, Измайлова М.А. выделила несколько этапов формирования понятий КСО: 50-е годы XX века – период зарождения; 60-е годы – качественное углубление теории, 70-е годы – возникновение новых направлений и форм реализации социальной ответственности; 80-е годы – накопление знаний, увеличение научных публикаций и становление самой концепции как таковой. [6] К. Девис отстаивал следующие основные принципы корпоративной социальной ответственности:

- мотивированы рыночными инструментами; прозрачность функциональной деятельности;
- тщательность расчетов по части амортизации стоимости конечного продукта и услуг на социальные затраты;
- общество определяет направления развития;
- Государство создает необходимые условия для реализации социальной ответственности бизнеса. Основываясь на этих принципах, компания автоматически увеличивает свою стоимость. [7,8]

В целом формирование и укрепление межсекторальных связей между государством и секторами НКО и бизнеса являются в настоящее время необходимым условием разрешения кризиса государственного управления, который признается всеми странами. [9,10]

Новизна нашего исследования лежит в области взаимодействия некоммерческим сектором Казахстана трех секторов экономики (органов государственной власти, НКО и корпоративного сектора).

Основная часть. В рамках принятого нами определения корпоративной социальной ответственности, основной информационной базой данных для её анализа являются меморандумы, заключаемые с местными органами управления.

Нами проведен анализ кейса крупнейшей корпорации Казахстана ТОО «Казцинк» имеющая подразделения в Восточно-Казахстанской и Карагандинской областях и реализующая обширную программу корпоративной социальной ответственности не только в регионах размещения подразделений, но и в областном центре городе Караганда.

Инструментом реализации корпоративной социальной ответственности являются меморандумы, заключаемые между областными акиматами и руководством корпораций.

Целью меморандума заявлена совместная реализация социальных проектов в городах размещения подразделений корпорации.

В рамках меморандума партнеры согласовывают свои интересы и определяют единый план действий.

Формами сотрудничества в меморандуме заявлены:

- Всесторонняя и взаимная помощь участников в реализации проектов;
- Финансирование согласованных проектов;
- Информационная поддержка деятельности по реализации проектов;
- Урегулирование затруднений в реализации проектов в рамках рабочих встреч.

На материалах меморандумов в Карагандинской области можно проследить эволюцию финансовых механизмов реализации проектов КСО.

В 2015-2022 гг. меморандум заключался между акиматом Карагандинской области, ТОО «Казцинк» и АО «Жайремский ГОК». Последний субъект является структурным элементом ТОО «Казцинк» и территориально является градообразующим предприятием, расположенным в малом городе людностью около 20 тысяч человек.

Действовало 2 финансовых механизма:

1. Перечисление на счет подрядной организации, выполняющей работы и/или приобретающей основные средства, с подкреплением официальными письмами от акимата города. Работы могут выполняться с материалами АО «Жайремский ГОК». Один раз в квартал акимат города предоставляет информацию о порядке расходования средств в головную организацию - ТОО «Казцинк» с подтверждающими документами.

2. Напрямую из АО «Жайремский ГОК» идет финансирование, когда осуществляется строительство объекта хозяйственным способом.

С 2018 года по настоящее время действует другой финансовый механизм.

Меморандум заключается между акиматом Карагандинской области, ТОО «Казцинк» и ОФ «Будущее Жайрема» (далее Фонд).

Финансирование осуществляется согласно зафиксированному перечню проектов и в соответствии с календарными сроками.

Фонд проводит конкурс и в строгом соответствии со сроками и суммами, зафиксированными в Приложении к меморандуму, переводит средства на счет подрядной организации/поставщика.

По результатам каждого квартала Фонд предоставляет отчетную документацию ТОО «Казцинк» и Акимату Карагандинской области, которые могут изучить все предоставленные документы (договора, акты выполненных работ и другие финансовые документы) и убедиться в отсутствии коррупционной составляющей.

В конце календарного года ТОО «Казцинк» и Акимат имеют право провести бухгалтерский и финансовый аудит деловых процессов Фонда.

В некоторых случаях ТОО «Казцинк» может напрямую финансировать организацию подрядчика по предварительному согласованию с Акиматом. Но одновременно он оставляет за собой право провести процедуру антикоррупционной проверки и отказать в выплате, если будут найдены аргументы, подтверждающие коррупционную составляющую.

Соотношение объемов финансирования с использованием двух механизмов представлено на рисунке 1.

Рисунок 1. Структура объемов финансирования социальных проектов в рамках КСО ТОО «Казцинк» по субъектам управления социальными инвестициями, % [11]

Необходимо отметить, что 90% объема прямых социальных инвестиций из ТОО «Казцинк» идет на строительство новой мечети в поселке Жайрем хозяйственным способом, что по сумме затрат для корпорации более выгодно.

Структура финансирования социальных проектов, зафиксированных в рамках меморандумов за период с 2016-2020гг., по статьям расходов и их удельному весу представлена на рисунке 2 и в Приложении А.

В 2016-17 годах объем финансирования составлял 680-700 млн. тенге, в 2018-2019 он увеличился практически в два раза, т.к. был начат проект строительства мечети.

По направлениям расходов можно выделить поддержку:

- Коммунального хозяйства;
- здравоохранения;
- образования и культуры;
- спорта;
- охраны общественного порядка;
- Благотворительных пожертвований к праздничным датам;
- Прочих услуг, отнесенных на меморандум.

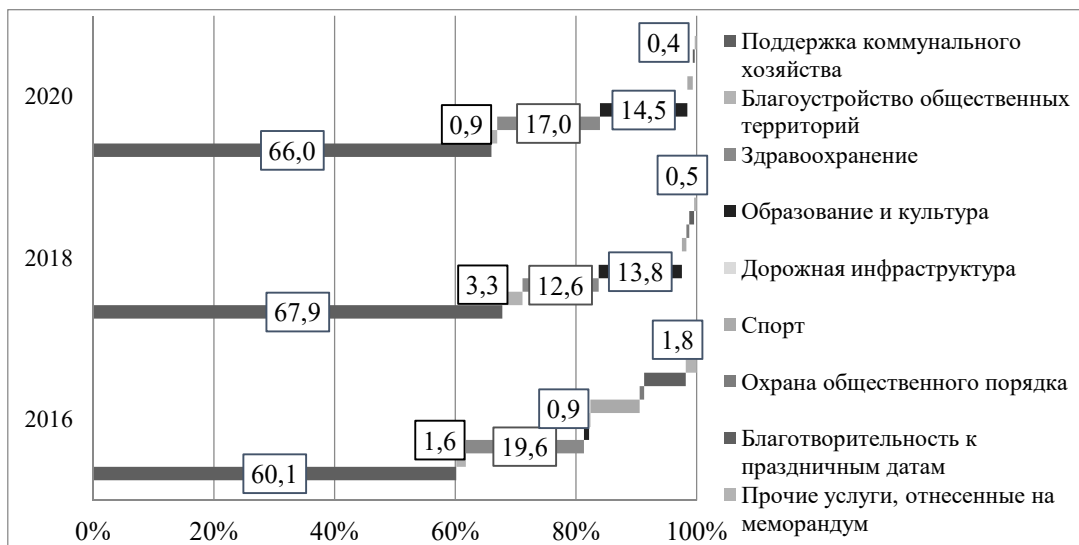

Рисунок 2. Структура финансирования проектов в рамках КСО ТОО «Казцинк» в поселке Жайрем Карагандинской области, % [11]*

* Составлено автором

Доминирующая часть расходов идет на поддержку функционирования коммунального хозяйства: в разные годы от 60% до 68%. В составе этих расходов водообеспечение жилого сектора, приобретение котлов для котельных, восстановление кровли и фасадов жилых домов и др. Значительный рост абсолютных значений расходов в 2018-2020 годы связана со строительством новой мечети в поселке.

Следующей по удельному весу идет статья расходов на здравоохранение: 12,6-19,6% расходов. В составе этих расходов и капитальные ремонты зданий, приобретение оборудования (вплоть до реанимационного), дополнительные подъемные выплаты 14 приглашенным на работу врачам разного профиля (с том числе оборудование жилья).

Третьей по приоритету является статья расходов на образование и культуру, в рамках которой ремонтируются школы, детские сады, дом культуры, формируются и благоустраиваются детские площадки, поддерживаются детские развивающие кружки и центры.

Финансируются проекты спорта: приобретается спортивное оборудование и инвентарь, оказывается спонсорская помощь для команд, проводятся мероприятия, реконструируются спортивные площадки.

По содержанию расходов можно их классифицировать как:

1. Вложения в материальные активы социальной сферы: капитальное строительство или ремонт;
2. Расходы на поддержание функционирования объектов социальной и жизнеобеспечивающей инфраструктуры;
3. Расходы на проведение социально-значимых мероприятий местного и общереспубликанского значения в поселке;
4. Прочие услуги разного характера, но в основном благотворительная помощь для организации и проведения мероприятий к праздничным датам и юбилеям, в том числе областного и республиканского характера.

По первому виду расходов это строительство или капитальный ремонт: государственных объектов, религиозных объектов, жилья. Отдельно оговариваются расходы на объекты областного значения: теннисный центр и инфраструктура для газификации области.

По второму виду расходы включают социальные и подъемные выплаты для приглашенных работников (в частности врачей), приобретение оборудования и материальных средств для функционирования объектов (котлов, агрегатов, установок, медицинского оборудования, специальной техники для коммунальщиков и т.п.).

К третьему виду расходов можно отнести расходы на организацию и реализацию спортивных и культурных программ, отдельных мероприятий и конкурсов.

Можно сделать вывод, что для такого населенного пункта, в котором предприятие АО «Жайремский ГОК» является градообразующим, и который расположен в сложных климатических

условиях с трудными условиями проживания, договор КСО является всеобъемлющим и охватывает практически все области жизни населенного пункта.

В отличие от этого кейса, головной офис и подразделения корпорации ТОО «Казцинк», размещенные на территории Восточно-Казахстанской области, находятся в среднем и малом городах, где вопросы жизнеобеспечивающей инфраструктуры решаются системно акиматом и специализированными хозяйственными субъектами. В содержании меморандумов, заключенных с областным акиматом, как правило, нет расходов на жизнеобеспечивающую инфраструктуру и охрану порядка.

Но в одном из анализируемых годов в меморандум был включен перечень автодорог, которые обязался построить/отремонтировать акимат. Это было сделано с целью зафиксировать обязательство корпорации выполнить эти работы, если по каким-либо причинам областной акимат не сможет это сделать. Корпорация соглашается выполнить эти работы, но за счет откладывания строительства значимых объектов здравоохранения.

Статьи расходов и их структура представлены на рисунке 3.

Сумма расходов в период с 2016 по 2020 годы относительно постоянна и составляет от 4,7 до 5,4млрд. тенге.

Финансирование реализуется с применением двух механизмов, аналогичных вышерассмотренным: прямое финансирование ТОО «Казцинк» и ОФ «Парыз».

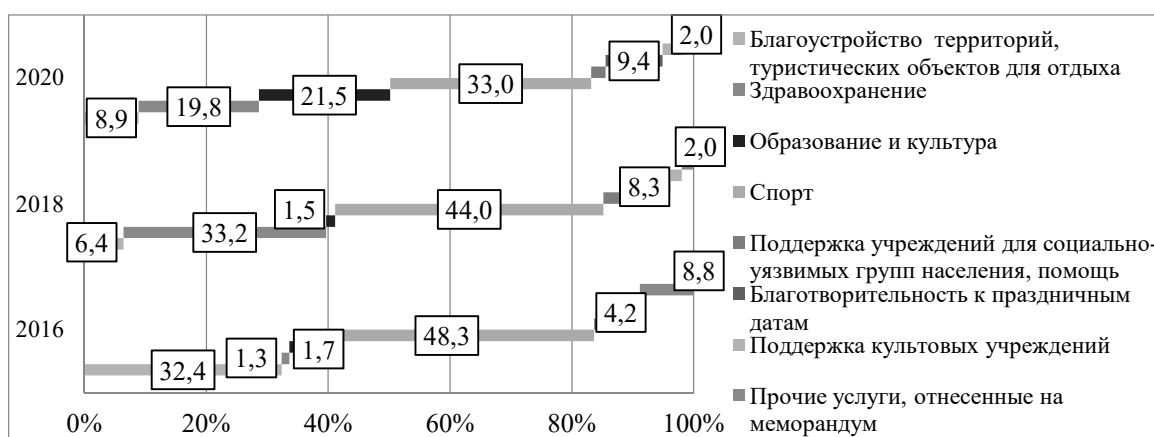

Рисунок 3. Структура финансирования проектов в рамках КСО ТОО «Казцинк» в городах Восточно-Казахстанской области, % [11]

В первом варианте Акимат самостоятельно проводит конкурс и исходя из лучшей цены, качества и сроков выбирает подрядчика. После предоставления соответствующих документов в ТОО «Казцинк», корпорация финансирует проект на счет подрядной организации, но оставляет за собой право проверки документации конкурса и компании-подрядчика.

Во втором варианте финансовые ресурсы перечисляются в ОФ «Парыз», который является финансовым агентом, самостоятельно проводит конкурсные процедуры, контролирует процессы и предоставляет отчетную документацию в Акимат и ТОО «Казцинк».

Количественное соотношение между этими двумя механизмами в среднем по годам 50/50%.

Наиболее значимыми направлениями за период с 2016 по 2020 годы в Восточно-Казахстанской области стали объекты спорта (спортивный комплекс в г.Риддер, теннисный центр в г.Усть-Каменогорск) и поддержка областной хоккейной команды.

Вторым по объемам финансирования стало направление «здравоохранение», в том числе строительство Гематологического центра, приобретение оборудования и инструментария для проведения нейрохирургических операций и реабилитационного оборудования для новорожденных детей.

Третьим по количеству направленных ресурсов стало благоустройство общественных пространств города, туристических мест для отдыха населения города на близлежащих комфортных для отдыха территориях (дома и базы отдыха)

В последние 2019-2020 годы ресурсы направлялись также в сферу образования для оснащения школ города по стандартам Назарбаев интеллектуальных школ.

Стабильно финансируемым из года в год направлением является поддержка учреждений и частных лиц, относящихся к категории граждан в трудной жизненной ситуации. Такие учреждения

как дома ребенка, детские дома, интернаты, дома для пожилых граждан, ветеранские организации получают ежегодную поддержку, вплоть до подписки на периодическую литературу.

Постоянной статьей расходов является благотворительная помощь к праздничным датам и поддержка культовых учреждений.

Заключение. Подводя итог анализу корпоративной социальной ответственности на материалах кейса, можно сделать следующие выводы:

1. В меморандумах прописываются основные намерения сторон в части совместной реализации социальных проектов, которые по своей сути направлены на выполнение социальных обязательств государства перед своими гражданами и для выполнения, которых корпорации добровольно отдают часть своей прибыли.

2. Меморандумы составляются на 1-2 года и содержание их относительно стабильно: сферы здравоохранения, образования, спорта, культуры, социального обеспечения, благоустройства общественных пространств и рекреационных зон. В тех населенных пунктах, где корпорация является градообразующей, а условия жизни по климатическим и геоэкономическим факторам являются достаточно сложными, её приходится финансировать более широкий круг общественных благ. К таким благам относятся инфраструктура жизнеобеспечения (вода, дороги, тепло, энергия) и охраны общественного порядка. То есть содержание социальной ответственности регламентируется местными органами управления, именно они определяют состав и объемы тех благ, которые считают необходимыми на данной территории. Иногда в меморандумы включаются объекты, которые относятся к области, но не к населенному пункту, в котором размещено подразделение. Например, это касается теннисного центра в г. Караганда и газификации области.

3. Какой-либо активной позиции в плане инициации содержания и структуры меморандумов, корпорации не реализуют, за исключением прописанных процедур антикоррупционных проверок реализуемых проектов.

4. Применяются два финансовых механизма: прямого финансирования подрядчиков работ или перечислений в Общественный фонд. В поселке Жайрем он является по сути аффилированным, т.к. даже заработную плату сотрудникам платит корпорация. В Восточно-Казахстанской области в ОФ «Парыз» перечисляют финансовые ресурсы несколько крупных компаний, работающих на территории области. При перечислении в Фонд корпорация не является менеджером проектов, что, безусловно, для неё удобно, но может запросить все документы по проекту и заявить протест, если какие-либо из них вызовут у неё нарекание.

Таким образом, партнерство с НКО в форме ОФ является только финансовым, а предназначение использования финансовых ресурсов и содержание реализуемого проекта определяется Акиматом, а не корпорацией.

ЛИТЕРАТУРА

1. Guidance on social responsibility [Электронный ресурс] // ISO/TMBG Technical Management Board groups – 2010 – 106 p. – URL: <https://www.iso.org/standard/42546.html>.
2. Жойдик А.П. Развитие методов оценки корпоративной социальной ответственности компаний: Автореф. дис. канд. эконом. наук / А.П. Жойдик. – М., 2016. – 25 с.
3. SAI. SA8000 «Social Accountability International» (Социальная ответственность) [Электронный ресурс]. – 2001. – URL: http://smartcons.org/photoz/download/files/SA_8000-2001_RUS.pdf (дата обращения: 15.01.2021).
4. Замураева Л.Е. Факторы, обеспечивающие конкурентные преимущества организации / Л.Е. Замураева // Проблемы экономики отраслей и предприятий. – Тюмень. – 2019. – С. 53-58.
5. Зарецкий А.Д. Корпоративная социальная ответственность: мировая и отечественная практика: учебное пособие / А.Д. Зарецкий, Т.Е. Иванова. – Краснодар: КСЭИ, 2022. – С. 45-46.
6. Измайлова М.А. Социальная ответственность образовательных организаций в условиях экономики знаний / М. А. Измайлова // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2014. – № 5 (37). – С. 130-133.
7. Bowen H.R. Social Responsibilities of the Businessman / H.R. Bowen. – N.Y.: Harper & Row, 1953. – P. 36-42.
8. Carroll A.B. Corporate social responsibility: Evolution of definitional construct / A.B. Carroll // Business and Society. – 2020. – № 38 (3). – P. 268-295.

9. Corporations, Stakeholders and Sustainable Development: A Theoretical Exploration of Business-Society Relations / R. Steurer, M. Langer, A. Konrad, A. Martinnuzzi // Journal of Business Ethics. – 2005. – Vol.61, № 3. – P. 263-281.
10. Davis K. Business and Society: Environment and Responsibility / K. Davis, R. Blomstrom. – N.Y.: Mc Graw Hill, 1975. – P. 174-175.11. Marrewijk M. van. Concepts and Definitions of CSR and Corporate Sustainability: between Agency and Communion and M. Marrewijk // Journal of Business Ethics. – 2020. – Vol.44, N 2/3. – P. 95-105.
11. «Меморандумы о взаимном сотрудничестве между акиматом Карагандинской области и ТОО «Казцинк»» 2013-2022 годы (құжат қағаз нұсқасында: жарияланбайды).

REFERENCES

1. Guidance on social responsibility [Электронный ресурс] // ISO/TMBG Technical Management Board groups – 2010 – 106 p. – URL: <https://www.iso.org/standard/42546.html>.
2. Zhojdik A. P. Razvitie metodov ocenki korporativnoj social'noj otvetstvennosti kompanij: Avtoref. dis. kand. ekonom. nauk / A. P. Zhojdik. – M., 2016. – 25 s. [in Russian].
3. SAI. SA8000 «Social Accountability International» (Социальная ответственность) [Электронный ресурс]. – 2001. – URL: http://smartcons.org/photoz/download/files/SA_8000-2001_RUS.pdf (дата обращения: 15.01.2021).
4. Zamuraeva L.E. Faktory, obespechivayushchie konkurentnye preimushchestva organizacii / L.E. Zamuraeva // Problemy ekonomiki otraslej i predpriyatij. – Tyumen'. – 2019. – S. 53-58. [in Russian].
5. Zareckij A.D. Korporativnaya social'naya otvetstvennost': mirovaya i otechestvennaya praktika: uchebnoe posobie / A.D. Zareckij, T.E. Ivanova. – Krasnodar: KSEI, 2022. – S. 45-46 [in Russian].
6. Izmajlova M.A. Social'naya otvetstvennost' obrazovatel'nyh organizacij v usloviyah ekonomiki znanij / M. A. Izmajlova // Vestnik Altajskoj akademii ekonomiki i prava. – 2014. – No 5 (37). – S. 130-133. [in Russian].
7. Bowen H.R. Social Responsibilities of the Businessman / H.R. Bowen. – N.Y.: Harper & Row, 1953. – P. 36-42.
8. Carroll A.B. Corporate social responsibility: Evolution of definitional construct / A.B. Carroll // Business and Society. – 2020. – № 38 (3). – P. 268-295.
9. Corporations, Stakeholders and Sustainable Development: A Theoretical Exploration of Business-Society Relations / R. Steurer, M. Langer, A. Konrad, A. Martinnuzzi // Journal of Business Ethics. – 2005. – Vol.61, № 3. – P. 263-281.
10. Davis K. Business and Society: Environment and Responsibility / K. Davis, R. Blomstrom. – N.Y.: Mc Graw Hill, 1975. – P. 174-175.11. Marrewijk M. van. Concepts and Definitions of CSR and Corporate Sustainability: between Agency and Communion and M. Marrewijk // Journal of Business Ethics. – 2020. – Vol.44, N 2/3. – P. 95-105.
11. «Memorandumy o vzaimnom sotrudnichestve mezhdru akimatom Karagandinskoj oblasti i ТОО «Kazcink»» 2013-2022 gody (құзhat қараз нұсқасында: zhariyalanbajdy) [in Russian].

Замбинова З.Б.

КОРПОРАТИВТІК ӘЛЕУМЕТТІК ЖАУАПКЕРШІЛІК ШЕҢБЕРІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК КОРПОРАТИВТІК СЕКТОРМЕН ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛ ЖАСАУ ТЕТІГІ

Андатпа

Бұл мақалада Қазақстандағы корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік моделі айқындалады. Қазақстан Республикасында корпоративтік әлеуметтік жауапкершілікті қалыптастыру үрдістерін айқындау үшін диалектикалық, жүйелі, салыстырмалы, аумақтық-бағалау тәсілдері пайдаланылды. Мақалада Қазақстан Республикасында корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік тұжырымдамасын (бұдан әрі КӨЖ) ілгерілету ерекшеліктері сипатталған және талданған. Қазақстан Республикасындағы КӨЖ негізінде жатқан осы элементтердің барлығы тұжырымдамалық негіздерді, КӨЖ қалыптастыруға мүдделі тараптарды және құқықтық қамтамасыз етуді қамтитын біртұтас тұтас жүйе ретінде қарастырылады.

"Казцинк" ЖШС сияқты ірі компанияларда Корпоративтік әлеуметтік жауапкершіліктің қазақстандық моделіне талдау, сондай-ақ оның негіздерін қазіргі кезеңде практикалық іске асырудың үлгісі жүргізілді.

Қоғамдық Инвестициялар аудандық атқарушы органдармен өзара ынтымақтастық туралы меморандумдар шеңберінде жүргізілгені анықталды. Меморандумдарда әлеуметтік жобаларды бірлесіп іске асыру бөлігінде тараптардың негізгі ниеттері жазылады, олар өз мәні бойынша мемлекеттің өз азаматтары алдындағы әлеуметтік міндеттемелерін орындауға және корпорациялар өз пайдасының бір бөлігін өз еркімен беретін Міндеттерді орындау үшін бағытталған.

Екі қаржылық тетік қолданылатыны анықталды: жұмыс мердігерлерін тікелей қаржыландыру және қоғамдық қорға аударымдар.

Осылайша, ҚҚ нысанындағы КЕҰ-мен серіктестік тек қаржылық болып табылатыны анықталды, ал қаржы ресурстарын пайдалану мақсаты мен іске асырылып жатқан жобаның мазмұнын Корпорация емес, әкімдік айқындайды.

Zambinova Z.

THE MECHANISM OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND THE CORPORATE SECTOR WITHIN THE FRAMEWORK OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY

Annotation

This article defines the model of corporate social responsibility in Kazakhstan. Dialectical, systemic, relative, territorial-evaluative approaches were used to determine trends in the formation of corporate social responsibility in the Republic of Kazakhstan. The article describes and analyzes the features of promoting the concept of corporate social responsibility (hereinafter CSR) in the Republic of Kazakhstan. All these elements underlying CSR in the Republic of Kazakhstan are considered as a single integral system, including conceptual foundations, stakeholders in the formation of CSR and legal support.

The analysis of the Kazakhstan model of corporate social responsibility in large companies, such as Kazzinc LLP, as well as an example of the practical implementation of its foundations at the present stage is carried out.

It was revealed that public investment was carried out within the framework of memoranda of mutual cooperation with the district executive authorities. The memoranda spell out the main intentions of the parties regarding the joint implementation of social projects, which are essentially aimed at fulfilling the social obligations of the state to its citizens and for the fulfillment of which corporations voluntarily give part of their profits.

It is determined that two financial mechanisms are used: direct financing of contractors of works and transfers to the Public Fund.

Thus, it was revealed that the partnership with an NGO in the form of an OF is only financial, and the purpose of using financial resources and the content of the project being implemented is determined by the Akimat, not by the corporation.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).20
УДК 331.102.3
ГРНТИ 06.81.23

А.Б. Имашев, PhD¹
Д.М. Турекулова*, д.э.н., профессор¹
Л.К. Мухамбетова, к.э.н., доцент¹
А.И. Естурлиева, к.э.н., доцент²
Esil University, г. Астана, Казахстан¹
Каспийский государственный университет
технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
г. Актау, Казахстан²
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: dametken.t@gmail.com

ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН С ПОЗИЦИЙ ФОРМИРОВАНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОГО ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

В современных условиях качество человеческого капитала определяет успех развитых стран на мировом рынке и обеспечивает выпуск конкурентоспособной наукоемкой продукции. При этом в отдельных государствах в составе национального богатства доля человеческого капитала превышает 70 %.

Несмотря на определенное достижение позитивных результатов в развитии человеческого капитала, показатели Казахстана все еще отстают от среднего значения в регионе Европы и, в Центральной Азии. В связи с этим особенно важно, чтобы социально-экономические реформы в республике были нацелены на преодоление негативных тенденций и создание условий для успешного развития конкурентоспособного человеческого капитала.

Достижение высоких качественных параметров казахстанских работников возможно при формировании в первую очередь полноценного капитала образования и здоровья. Установлено, что происходит увеличение затрат на образование в целом, но неоправданно низки расходы на систему высшего и послевузовского образования. Проанализированы основные показатели системы здравоохранения, которые обеспечивают формирование капитала здоровья, выступающего одной из важных составляющих человеческого капитала. Определены основные проблемы сфер образования и здравоохранения, препятствующие развитию конкурентоспособного человеческого капитала.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, экономика знаний, человеческий капитал, национальное богатство, конкурентоспособный человеческий капитал, глобальный индекс конкурентоспособности, капитал образования, капитал здоровья, государственная политика, система образования.

Кілт сөздер: еңбек ресурстары, білім экономикасы, адами капитал, ұлттық байлық, бәсекегеқабілетті адами капитал, жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі, білім беру капиталы, денсаулық сақтау капиталы, мемлекеттік саясат, білім беру жүйесі.

Keywords: human resources, knowledge economy, human capital, national wealth, competitive human capital, global competitiveness index, capital of education, health capital, state policy, education system.

JEL classification: O15

Введение. Основу развития ведущих стран мира на современном этапе составляет человеческий капитал, преобразующий факторы производства в направлении инновационного развития экономики. Именно человеческий капитал выступает более ценным ресурсом в сравнении с природными ресурсами.

Глобализация общественной жизни, становление информационного общества и выход на первый план сферы услуг привели к необходимости формирования новой модели экономики, а именно - экономики знаний и интеллектуального труда.

Именно поэтому, особую важность приобретают исследования социальных и экономических аспектов инвестиций в человеческий капитал, а также основных элементов человеческого капитала, которые оказывают значительное влияние на его формирование.

Также, одной из актуальных проблем экономики Казахстана является формирование и обеспечение высокого уровня ее конкурентоспособности путем формирования конкурентоспособного человеческого капитала.

В связи с вышеизложенным, целью исследования является определение проблемных зон в здравоохранении и образовании, являющихся главными составляющими элементами конкурентоспособного человеческого капитала.

Задачами исследования являются:

- изучение состояния систем образования и здравоохранения как базовых элементов человеческого капитала и трудовых ресурсов;

- выявление проблемных зон в образовании и здравоохранении с целью разработки мер по их совершенствованию;

- определение основных направлений деятельности государства по формированию конкурентоспособного человеческого капитала.

В исследовании использованы эмпирические общенаучные методы исследования, в том числе методы анализа и синтеза данных.

Предложены системные меры по решению проблем систем образования и здравоохранения, где главенствующая роль принадлежит государству.

Обзор литературы. Теоретической базой концепции человеческого капитала являются исследования таких ученых как Дж. Кендрик, Дж. Псахаропулос, Г. Беккер, Л. Туроу, Л. Мизес [1]. Широко известность концепция человеческого капитала получила с момента регулярной публикации Программой развития ООН отчетов о человеческом развитии – Human Development Reports (с 1990 года), что инициировало подготовку национальных докладов в более чем 120 странах мира, в том числе и в Казахстане с 1995 года.

Девяностые годы 20 века стали периодом активных исследований в области человеческого капитала. Так, целый ряд исследователей стал рассматривать в своих работах идею возрастающей роли человеческого капитала в современных условиях [2]. Однако при этом в публикациях последних лет не нашла должного отражения взаимосвязь между уровнем национального человеческого капитала и структурными изменениями в экономике. Другие ученые сконцентрировали свое внимание на проблемах измерения величины человеческого капитала, проблеме инвестирования в человеческий капитал, уточнении структуры и состава человеческого капитала [3]. Что касается отечественных исследований, то необходимо отметить недостаточность научной рефлексии на феномен человеческого капитала.

Основная часть. Одним из основных показателей, определяющим место и имидж страны на мировой арене, выступает Глобальный индекс конкурентоспособности.

В докладе Всемирного экономического форума, опубликованном в декабре 2020 года, представлены данные за 2019 год, где исследованием было охвачено 141 государство [4]. В рейтинге стран по индексу глобальной конкурентоспособности за 2019 год в первую пятерку входят такие страны, как Сингапур, США, Гонконг, Нидерланды и Швейцария, набравшие от 82 до 84 баллов. Казахстан в этом рейтинге занимает 55 место (62,9 балла), находясь между Уругваем и Брунеем. Тем не менее, среди стран постсоветского пространства республика находится на 4 месте, пропустив вперед Россию и страны Прибалтии. Показатели, на основании которых определяется индекс глобальной конкурентоспособности, так или иначе связаны с человеческими ресурсами.

Основой формирования человеческого капитала является система образования. Согласно рейтингу стран по уровню расходов на образование, опубликованном в 2020 году, Казахстан занимает 157 место среди 217 стран.

Затраты на образование в республике в 2018 году составили 2,8% к ВВП, что меньше показателей, например, Пакистана, Туркменистана, Анголы, России, Грузии [5]. В то время как в 2010-2012 годах Казахстан занимал 125 место среди 153 стран с долей расходов от ВВП, равной 3,1%. Очевидно, что за прошедшие годы затраты на образование в относительном выражении заметно снизились.

Однако, согласно данным таблицы 1, начиная с 2019 года наблюдается увеличение затрат на образование. Причем темпы роста расходов на образование значительно опережают темпы прироста ВВП и объема государственного бюджета. Наряду с темпами роста затрат на образование произошло увеличение удельного веса расходов на образование от бюджета (14,5%) и доли расходов на образование от ВВП (47,6%). Среди стран постсоветского пространства самую большую долю от ВВП на образование выделяет Кыргызстан (6%). Далее следуют Украина (5,4%), Узбекистан (5,3%), Беларусь (4,8%), Россия (3,7%). Казахстан по данному показателю находится между Россией и Беларусью.

Таблица 1

Динамика расходов государственного бюджета на образование в РК*

Показатель	Год			Отклонения 2021 г. от 2019 г.	
	2019	2020	2021	(+,-)	%
1	2	3	4	5	6
Расходы на образование, млрд. тенге	1948,5	2332,0	3141,2	1192,7	161,2
Объем бюджета, млрд. тенге	10120,9	12019,9	14234,2	4113,3	140,6

1	2	3	4	5	6
ВВП РК, млрд. тенге	61819,54	64477,78	67585,71	5766,17	109,3
Доля расходов на образование в составе бюджета, %	19,3	19,4	22,1	2,8	114,5
Доля расходов на образование в составе ВВП, %	3,15	3,62	4,65	1,5	147,6
Расходы на ВПО (высшее, послевузовское образование), млрд. тенге	206,39	238,89	287,29	80,89	139,19
Доля расходов на ВПО от бюджета, %	2,039	1,98	2,019	-0,019	99
Доля расходов на ВПО от ВВП, %	0,329	0,369	0,429	0,09	130,29

* Составлена по данным источника [6]

Анализируя данные таблицы 1, нужно отметить, что в Казахстане доля расходов на высшее и послевузовское образование в среднем за период с 2019 по 2020 годы составила 0,38% от ВВП. В тоже время аналогичный показатель в развитых странах, таких как США и Южная Корея, достигает 2,6% к ВВП.

Недостаточное финансирование сферы образования влечет за собой низкий уровень оснащенности материально-технической, информатизации и внедрения современных технологий образовательных учреждений, а также снижение мотивации научных работников и педагогов.

В структуре доходов отечественных высших учебных заведений порядка 70% занимает оплата за обучение. Тогда как в вузах Великобритании плата за обучение занимает 15-25% в общем объеме доходов. Большая доля в структуре доходов вузов европейских стран приходится на средства выделяемые общественными фондами, филантропические и донорские пожертвования, научные исследования для бизнес-структур [7].

Серьезным препятствием на пути формирования человеческого капитала выступает дифференциация в оплате труда в зависимости от сферы экономической деятельности, по отраслям промышленности и по профессиям.

Таблица 2

Среднемесячная номинальная заработная плата работников по видам экономической деятельности (на начало года), тенге*

Вид деятельности	Год			Отклонения 2021 г. от 2019 г.	
	2019	2020	2021	(+,-)	%
Промышленность	191284	207259	231117	39833	120,8
Строительство	143206	156216	185395	42189	129,5
Торговля	133435	141957	153857	20422	115,3
Финансовая деятельность	276962	305118	338908	61946	122,4
Государственное управление и оборона	125247	134835	157152	31905	125,5
Здравоохранение	108714	111802	133499	24785	122,8
Образование	96612	102875	126132	29520	130,6

* Составлена по данным источника [8]

Согласно данным таблицы 2, в 2019-2021 годы наблюдалось увеличение размера среднемесячной номинальной заработной платы по всем видам экономической деятельности. Наиболее высокие темпы роста оплаты труда зафиксированы в сфере образования. В то время как еще до 2017 года подобная ситуация была характерна для промышленности. При этом на протяжении ряда лет самую высокую заработную плату получают работники финансовой сферы, а самую низкую – работники сферы образования. К сожалению, за эти годы имеющиеся диспропорции в оплате труда не были устранены. Например, заработная плата работников финансовой сферы в 2019 году превышала оплату труда работников сферы образования в 3,1 раза, а в 2021 году – в 2,9 раза. Понятно, что ситуация за эти годы существенно не изменилась.

Несомненно, такая ситуация вызывает высокую текучесть кадров, потерю квалифицированных работников в сфере образования.

Сравнение с оплатой труда работников в странах дальнего зарубежья еще более усугубляет ситуацию. Так, средний размер номинальной заработной платы за месяц на начало 2020 года в

Германия составил 4470 долларов США, в Австралии - 4533 долл. США, в Великобритании – 3936, в США – 5486 долларов.

Наряду с образованием, качество человеческого капитала определяется уровнем развития системы здравоохранения. В соответствии с данными таблицы 3, за последние годы численность врачей всех специализаций уменьшилась на 600 человек или на 0,8%. При этом число среднего медицинского персонала, наоборот, возросло на 9 тыс. человек, что составляет 5,3% прироста. Тем не менее, в республике наблюдается дефицит медицинских работников, как врачей, так и среднего медицинского персонала. Если города Нур-Султан и Алматы отличаются высокими показателями обеспеченности кадрами, то низкая обеспеченность врачевными кадрами характерна для Акмолинской, Алматинской, Атырауской, Жамбылской, Костанайской и Туркестанской областей.

Таблица 3

Основные показатели развития системы здравоохранения (на начало года)*

Показатель	Год			Отклонения 2021г от 2019г	
	2019	2020	2021	(+,-)	%
Число врачей (всех специальностей), тысяч человек	74,59	72,89	74,001	-0,59	99,19
- на 10 тысяч человек населения	41,59	39,59	39,69	-1,89	95,39
Число среднего персонала (медицинского), тысяч чел.	170,78	175,69	179,78	9,00	105,28
- на 10 тысяч человек населения	95,28	95,49	96,49	1,201	101,29
Число больниц, едениц	877,0	788,0	747,0	-130,02	85,20
Число больничных коек, тысяч ед.	100,09	98,29	98,49	-1,59	98,39
- на 10 тысяч человек, населения	55,89	53,48	52,88	-3,01	94,59
Число амбулаторно-поликлинических учреждений, ед.	3126,0	3237,0	3204,0	78,01	102,49

* Составлена по данным источника [9]

Дефицитом медицинских кадров объясняется, прежде всего, количество выделяемых государством грантов. Так, на 2020-2021 учебный год для подготовки медицинских работников было выделено 2700 образовательных грантов (бакалавриат), в том числе 2147 гранта для подготовки специалистов по специальности «общая медицина». Правда, в общем числе образовательных грантов для подготовки специалистов с высшим образованием на долю медицинских специальностей приходится только 5%, что не так уж и много, учитывая потребность страны в специалистах в области медицины.

В последние годы расходы на здравоохранение в стране находились в диапазоне от 2,3 до 2,6% ВВП, в тоже время в развитых странах они занимают от 7 до 9% ВВП. Однако в связи с пандемией в 2020 году были осуществлены объемные работы по поддержке отечественной сферы здравоохранения. В частности, было построено 16 быстровозводимых инфекционных больниц реконструированы 3 инфекционные больницы. В медицинские организации поставлено 3264 единицы аппаратов искусственной вентиляции легких. Для обеспечения служб скорой медицинской помощи приобретено 1167 единиц автотранспорта. Открыто 44 объекта амбулаторно-поликлинической помощи, из которых почти 70% приходится на сельскую местность.

Не секрет, что не все выпускники высших учебных заведений трудовую деятельность осуществляют по избранной специальности, в том числе и выпускники медицинских образовательных учреждений. Одной из причин «ухода из профессии» является низкая оплата труда, которая практически в 16раз ниже, чем в странах ОЭСР, а также слабая зависимость между интенсивностью, результативностью, квалификацией медицинского работника и оплатой его труда. Как следствие, Казахстан сильно отстает от ведущих стран мира в части обеспеченности населения медицинским персоналом. Так, в Казахстане на момент анализа, в расчете на 10 тысяч населения приходилось 39,7 врачей, на Кубе этот показатель составил 82 врача, в Швеции – 54 врача на каждые 10 тысяч населения.

Также необходимо отметить недостаточное качество услуг медицинской скорой помощи – несвоевременный приезд к пациентам, неквалифицированное обслуживание, необеспеченность препаратами и т.д. Не ушли в прошлое многочасовые очереди больных в поликлиниках; недостаточность больничных коек, в результате чего больные лежат в коридорах больниц или им

просто отказывают в госпитализации. Кроме того, имеют место жалобы граждан относительно качества оказываемых медицинских услуг.

Во многом это объясняется серьезными просчетами в проведении государственной политики в области здравоохранения. Так, введение обучения на платной основе в медицинские вузы способствовало подготовке целой плеяды случайных и непрофессиональных медицинских работников. Причем это касается как врачей, так и среднего медицинского персонала. Взятые на себя государством обязательства по предоставлению гражданам гарантированного объема бесплатной медицинской помощи не имеют адекватной финансовой обеспеченности. Присутствует замещение бесплатной медицинской помощи платными услугами. К примеру, в связи с отсутствием четкого разграничения между гарантированным объемом и медицинскими услугами, оказываемыми на платной основе, сохраняется высокий уровень неформальных платежей со стороны населения в пользу медицинских работников. В региональной социально-экономической политике развитие системы здравоохранения так и не стало приоритетным направлением. Сложившаяся ситуация свидетельствует о том, что проблемы системы здравоохранения носят системный характер.

Безусловно, усилению конкуренции в сферах образования и здравоохранения способствуют нарастающие процессы глобализации.

Рост благосостояния людей вызывает рост платежеспособного спроса на качественные услуги. В связи с чем увеличивается число тех, кто обращается за предпочитает получать медицинские услуги в клиниках других стран и обучаться в зарубежных вузах.

Так, ежегодно более 20 тысяч казахстанцев получают платное образование за рубежом, а в рамках президентской программы «Болашак» за последние 20 лет получили государственные стипендии на подготовку и переподготовку за рубежом более 10 тысяч человек. В то же время доля экспорта образовательных услуг, оказываемых казахстанскими образовательными учреждениями остается незначительной.

Заключение. Таким образом, можно сделать вывод, что модернизация человеческого капитала Казахстана во многом зависит от эффективности государственной политики в области здравоохранения, и образования. Причем дальнейшее развитие отечественного «человеческого капитала» будет проходить в условиях конкурентной борьбы с ведущими государствами мира.

В современных условиях возникает необходимость в разработке стратегических решений, реализация которых требует масштабных инвестиций в развитие как человеческого капитала. Данные решения должны приниматься с учетом макроэкономических прогнозов и в тесной связи с планированием развития всех секторов экономики.

На наш взгляд, обеспечение эффективности инвестиций в развитие и реализацию человеческого капитала требует выполнения следующих условий:

- увеличение доли расходов государственного бюджета на финансирование науки, образования, здравоохранения, до уровня развитых стран;
- рост оплаты труда занятых в бюджетной сфере;
- реализация государственных целевых программ в сферах образования, науки и здравоохранения.

Статья подготовлена в рамках научного исследования на тему «Региональная модель социально-трудовой мобильности молодежи как стратегический ресурс развития социально-экономической системы» (по гранту Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан; ИРН AP13268868).

ЛИТЕРАТУРА

1. Керими К.М. Социальные изменения человеческого капитала в современных практиках туризма // Актуальные проблемы экономики и менеджмента. – 2017. – № 1. – С. 78-86
2. Balatskiy E. The principle of consistency in social development theory // Terra economicus. – 2021. – Т. 19. – № 1. – Р. 36-52
3. Хачев М.М., Теммоева С.А. Кадры и образование как ключевые институты развития цифровой экономики // Modern Economy Success. – 2019. – № 6. – С. 92-97
4. Global Competitiveness Report Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery. Special Edition. – 2020. – 95 p. – www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020

5. The World Bank, UNESCO Institute for Statistics: Global Education Expenditure 2020. – data.worldbank.org
6. Образование в Республике Казахстан. Статистический сборник / под ред. Айдапкелова Н.С. – Нур-Султан: Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Бюро национальной статистики, 2021. – 167 с.
7. Giving to Excellence: Generating Philanthropic Support for UK Higher Education // ROSS-CASE REPORT, 2016 – 28 p.
8. Оплата труда в Республике Казахстан. Статистический сборник / под ред. Айдапкелова Н.С. – Нур-Султан: Министерство национальной экономики Республики Казахстан. Комитет по статистике, 2021. – 125 с.
9. Здоровье населения Республики Казахстан и деятельность организаций здравоохранения в 2019 году. Статистический сборник / под ред. Айдапкелова Н.С. – Нур-Султан: Комитет по статистике, 2021. – 324 с.
10. Manortey S., Acheampong G. A Spatial Perspective to the Distribution of Healthcare Facilities and Health Personnel in the Eastern Region of Ghana. Open Access Library Journal. – 2016. – № 3. – P. 3-17. – DOI: 10.4236 / oalib.1102956

REFERENCES

1. Kerimi K.M. Social'nye izmeneniya chelovecheskogo kapitala v sovremennyh praktikah turizma // Aktual'nye problemy ekonomiki i menedzhmenta. – 2017. – № 1. – S. 78-86 [in Russian].
2. Balatskiy E. The principle of consistency in social development theory // Terra economicus. – 2021. – Т. 19. – № 1. – P. 36-52
3. Nachev M.M., Temmoeva S.A. Kadry i obrazovanie kak klyuchevye instituty razvitiya cifrovoj ekonomiki // Modern Economy Success. – 2019. – № 6 [in Russian].
4. Global Competitiveness Report Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery. Special Edition. – 2020. – 95 p. – www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020
5. The World Bank, UNESCO Institute for Statistics: Global Education Expenditure 2020. – data.worldbank.org
6. Образование в Республике Казахстан. Статистический сборник / под ред. Айдапкелова Н.С. – Нур-Султан, 2021. – 167 с. [in Russian].
7. Giving to Excellence: Generating Philanthropic Support for UK Higher Education // ROSS-CASE REPORT, 2016 – 28 p.
8. Оплата труда в Республике Казахстан. Статистический сборник / под ред. Айдапкелова Н.С. – Нур-Султан, 2021. – 125 с. [in Russian].
9. Здоровье населения Республики Казахстан и деятельность организаций здравоохранения. Статистический сборник / под ред. Айдапкелова Н.С. – Нур-Султан, 2021 [in Russian].
10. Manortey S., Acheampong G. A Spatial Perspective to the Distribution of Healthcare Facilities and Health Personnel in the Eastern Region of Ghana. Open Access Library Journal. – 2016. – № 3. – P. 3-17. – DOI: 10.4236 / oalib.1102956

Имашев А.Б., Турекулова Д.М., Мухамбетова Л.К., Естурлиева А.И.

БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІКТІ АДАМИ КАПИТАЛДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТҮРҒЫСЫНАН ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЕҢБЕК РЕСУРСТАРЫ

Андатпа

Дамыған елдердің әлемдік нарықтарды жаулап алудағы, бәсекеге қабілетті ғылымды қажетсінетін өнім шығарудағы жетістіктері, ең алдымен, жоғары сапалы адами капиталдың болуымен байланысты. Қазіргі уақытта дамыған елдердің экономикалық белсенді азаматтарының 50% - дан астамы ақыл-ой еңбегімен айналысады. Мұнда жекелеген мемлекеттерде ұлттық байлық құрамындағы адами капиталдың үлесі 70% - дан асады.

Адами капиталды дамытуда оң нәтижелерге қол жеткізгеніне қарамастан, Қазақстанның көрсеткіштері Еуропа мен Орталық Азия өңіріндегі орташа мәннен әлі де артта қалып отыр. Осыған байланысты республикадағы әлеуметтік-экономикалық реформалардың теріс үрдістерді еңсеруге және бәсекеге қабілетті адами капиталды табысты дамыту үшін жағдайлар жасауға бағытталуы ерекше маңызды.

Қазақстандық қызметкерлердің жоғары сапалы параметрлеріне қол жеткізу бірінші кезекте білім мен денсаулықтың толыққанды капиталын қалыптастыру кезінде мүмкін болады. Жалпы білім беру шығындарының өсуі, бірақ жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жүйесіне негізсіз төмен шығындар бар екендігі анықталды. Адами капиталдың маңызды құрамдас бөліктерінің бірі болып табылатын денсаулық капиталын қалыптастыруды қамтамасыз ететін денсаулық сақтау жүйесінің негізгі көрсеткіштері талданды. Бәсекеге қабілетті адами капиталды дамытуға кедергі келтіретін білім беру және денсаулық сақтау салаларының негізгі проблемалары айқындалды.

Imashev A., Turekulova D., Mukhambetova L., Yesturliyeva A.

**LABOR RESOURCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN FROM
THE POSITION OF FORMATION OF COMPETITIVE HUMAN CAPITAL**

Annotation

The success of developed countries in conquering world markets and producing competitive high-tech products is primarily due to the availability of high-quality human capital. Currently, more than 50% of economically active citizens of developed countries are engaged in mental labor. At the same time, in some states, the share of human capital in the national wealth exceeds 70%.

Despite a certain achievement of positive results in the development of human capital, Kazakhstan's indicators still lag behind the average in the region of Europe and Central Asia. In this regard, it is especially important that socio-economic reforms in the republic are aimed at overcoming negative trends and creating conditions for the successful development of competitive human capital.

Achieving high quality parameters of Kazakhstani workers is possible with the formation of a full-fledged capital of education and health in the first place. It is established that there is an increase in the costs of education in general, but unjustifiably low costs for the system of higher and postgraduate education. The main indicators of the healthcare system providing the formation of health capital, which is one of the important components of human capital, are analyzed. The main problems of education and healthcare that hinder the development of competitive human capital are identified.

A. Imashev*, PhD, acting assoc. professor

A. Turekulova, PhD

G. Kushebina, c.e.s., acting assoc. professor

L. Mukhambetova, c.e.s., acting assoc. professor

Esil Univesity, Astana, Kazakhstan

* – main author (author for correspondence)

e-mail: dgm0177@gmail.com

STATE ANALYSIS OF THE REGIONAL LABOR MARKETS

The article deals with the labor market as one of the important system-forming factors of regional development, which affects not only labor productivity and growth rates, but also many other indicators of the economy. The authors analyzed the theoretical and methodological approaches existing in economic theory to understanding the essence of the labor market, assessed the current state of the labor market, studied the dynamics of labor market indicators over the past five years. Based on the secondary analysis of official statistics data, the analysis of the current state and assessment of the ongoing changes in the labor market in the context of cities of republican significance and regions is carried out. In the course of the study, employment is structured in the territorial aspect, according to the level of education, the structure of the hired labor force is studied. The differentiation of labor markets, differences in the level of employment determined by the territorial and geopolitical characteristics of individual regions are revealed. Conclusions are obtained that regional labor markets are characterized by traditional forms and structures of employment and cannot be classified as flexible and effectively regulated markets. Based on the results of the research, the article formulates proposals aimed at improving the mechanisms of regulation of regional labor markets.

Keywords: labor market, regional labor market, labor force, employment, employment structure, hired employee, employment policy, human capital, regulation of the regional labor market, transformation of the employment structure.

Кілт сөздер: еңбек нарығы, өңірлік еңбек нарығы, жұмыс күші, жұмыспен қамту, халықты жұмыспен қамту құрылымы, жалдамалы жұмысшылар, жұмыспен қамту саясаты, адами капитал, өңірлік еңбек нарығын реттеу, жұмыспен қамту құрылымын трансформациялау.

Ключевые слова: рынок труда, региональный рынок труда, рабочая сила, занятость, структура занятости населения, наемные работники, политика занятости, человеческий капитал, регулирование регионального рынка труда, трансформация структуры занятости.

Introduction. Throughout the entire period of the existence of independent Kazakhstan, the issue of regional development has been an important issue for the country. As a rule, regional development is understood as regional economic or socio-economic development. The overlap of these concepts is explained by the fact that other aspects of development (technological, demographic, innovative) are factors determining the resulting indicator - regional economic development.

The labor market is the most important system-forming factor of the region, in relation to which most indicators of regional development are derived [1]. Thus, the pace of macroeconomic development, the level and quality of life of the population of the region largely depend on the effectiveness of its functioning.

The state's concern for achieving the most complete and effective employment in the country as an important social guarantee for the economically active population is the most important aspect of state regulation of the labor market, the mechanism of formation of which should be constantly improved in relation to the new conditions of development of a multi-layered economy, structural restructuring of production, the formation of an effective social policy. The implementation of the employment policy should be based on considering regional and local peculiarities – the use of labor resources at the place of residence, combined with the regrouping into areas of increased demand for labor, the creation of additional jobs, the placement of labor-intensive industries for deep processing of raw materials [2].

The purpose of the study is to study the structural characteristics of the labor force by regions of Kazakhstan.

Literature review. The labor market is a complex and multifaceted phenomenon that combines legal, economic, social and psychological relationships and factors. In modern scientific literature there are many approaches to the definition of this category, in which the authors express their understanding of the essence of the labor market.

A narrow approach to the definition of the category "labor market" as a sphere of exchange and its identification with the labor market is the interpretation of Yu. G. Odegov: "The labor market (labor force)

is a sphere of labor exchange, when employees offer their labor in the expectation of payment, and employers demand and pay for it" [3]. N.K. Dolgushkin interprets in a similar way: "The labor market, like any market, belongs to the sphere of circulation. Potential labor (labor force) is offered and acquired in this market, which is realized in the field of production through an employment contract" [4].

Some authors [5,10] are of the opinion that the labor force is an object of purchase and sale in the field of employment. At the same time, if some scientists consider [5] the use of the term "labor market" unacceptable, then others [6] recognize the use of this term as quite legitimate, since the labor force is nothing but the ability to work.

Other proponents of the position limiting the labor market to the sphere of circulation [7,8] believe that the object of purchase and sale is not labor, but labor.

Regarding the definition of the regional labor market, one of the generally accepted is the formulation proposed by B. Raisberg: "The regional labor market is a labor market limited to the territory of a certain region; a set of local (local) labor markets located on the territory of the region (formally administrative principle of allocation) or united by an economic community (the presence of a single territorial and economic complex)" [9].

The main part. In accordance with the administrative-territorial division, regional labor markets are represented by labor markets in the regions of Kazakhstan and cities of republican significance.

An important component characterizing the regional labor market is the movement of labor, since it reflects changes related to the economic, political and social situation in the country as a whole, as well as in a particular region (Table 1).

Table 1

Dynamics of the number of Kazakhstan's workforce by region, thousand people*

Region	Year					Deviations 2021 /2017	
	2017	2018	2019	2020	2021	(+, -)	%
Akmola region	428,9	429,2	428,3	418,3	417,6	-11,3	97,4
Aktobe region	429,5	438,6	437,3	437,3	441,0	11,5	102,7
Almaty region	1037,5	1043,2	1038,7	1022,7	1021,5	-16,0	98,5
Atyrau region	315,7	319,7	332,4	330,7	334,0	18,3	105,8
West Kazakhstan region	336,6	337,4	338,0	337,9	338,7	2,1	100,6
Zhambyl region	531,1	533,0	532,5	529,5	528,3	-2,7	99,5
Karaganda region	685,0	685,4	678,9	672,5	673,4	-11,6	98,3
Kostanay region	517,1	512,7	508,9	490,5	499,3	-17,8	96,6
Kyzylorda region	347,4	349,7	349,1	346,3	347,1	-0,3	99,9
Mangystau region	292,0	320,2	320,9	324,2	348,6	56,6	119,4
South Kazakhstan / Turkestan region	1197,0	832,0	826,2	821,8	819,4	-377,6	68,5
Pavlodar region	416,3	413,0	409,7	406,7	403,1	-13,2	96,8
North Kazakhstan region	310,3	311,3	308,3	304,4	301,9	-8,4	97,3
East Kazakhstan region	722,3	713,6	715,0	703,6	701,8	-20,5	97,2
Astana city	521,5	531,4	578,9	590,5	608,4	86,9	116,7
Almaty city	939,2	961,7	986,6	1011,5	1036,3	97,1	110,3
Shymkent city	-	406,4	431,9	432,5	436,3	-	-
Total for Kazakhstan	9027,4	9138,6	9221,5	9180,8	9256,8	229,3	102,5

* Compiled on stat. data

According to Table 1, for the period from 2017 to 2021, the number of labor force in Kazakhstan as a whole increased slightly, namely by 229,325 people or by 2.5%. Regions (regions) Kazakhstan socially looks like "one person", but economically retains the sectoral coloring and is economically and politically dependent on the central authorities. Their main difference is not between themselves, but between regional markets and labor markets of cities of republican significance.

The increase in the number of labor force in the whole country is largely due to its growth in the cities of Astana and Almaty (16.6% and 10.3%), as well as in the Western region – Aktobe (by 2.9%), Atyrau (5.8%), West Kazakhstan (0.6%) and Mangystau (19.4%) regions. This is explained by the fact that the

western region and cities of republican significance are the most attractive for the population due to the large opportunities in the labor market.

In other regions of the country, there is a decrease in the number of workers. In some regions there was a slight decrease, and in other regions – quite noticeable for the local economy. For example, a slight decrease in the number of workers (within 0.1-1.7%) was recorded in Almaty, Zhambyl, Karaganda and Kyzylorda regions. In other regions, the population decline ranges from 2.6-3.4%. It is difficult to take into account the data on the South Kazakhstan region for 2017, which was transformed into the Turkestan region in 2018. But if we consider the period from 2019 to 2021, then during this time there is an annual decrease in the number of the workforce. During this period of time, the number of workers in the Turkestan region decreased by 6,795 people or 0.8 percentage points.

The number of employed people for the period as a whole in the country increased by 221960 people or 2.6% (Table 2), there was an annual increase in the number of people employed in economic activity, with the exception of 2020. This year, compared to the previous year, the number of employed decreased by 48,789 people or by 0.6%. First of all, the decrease in the number of employed people occurred due to the epidemiological situation in the country. However, in 2021, the number of employed people increased by 75073 people or by 8.6%.

The increase in the number of employed population in the republic as a whole was due to the increase in the number of employed in the cities of Astana and Almaty, as well as in such regions as Aktobe, Atyrau, West Kazakhstan, Mangystau regions. Compared to other regions, these regions are more profitable and more intensively developing, capable of creating new jobs. First of all, the increase in employment in the western part of the republic is associated with the implementation of major projects in the field of renewable energy sources, the construction of a cement plant, a mining and processing complex for processing titanium-zirconium ores, the creation of a special industrial zone. For example, the highest growth rates of occupied settlement are characteristic of the Mangystau region (growth rate of 19.4%). Such an increase is quite understandable, because today the Mangystau region provides a significant part of the country's budget. High salaries in oil production companies attract residents of other regions of the country.

Table 2

Employed population by region, thousand people*

Region	Year					Deviations 2021/ 2017	
	2017	2018	2019	2020	2021	(+, -)	%
Akmola region	408,3	408,7	408,0	398,0	397,0	-11,2	97,2
Aktobe region	408,9	417,6	416,5	416,4	419,8	10,9	102,7
Almaty region	988,4	994,5	991,0	974,0	973,0	-15,5	98,4
Atyrau region	300,1	304,0	316,3	314,5	317,7	17,6	105,9
West Kazakhstan region	320,2	321,0	321,7	321,0	322,3	2,0	100,6
Zhambyl region	505,3	507,0	507,0	503,8	502,7	-2,6	99,5
Karaganda region	652,4	654,0	648,9	641,8	643,4	-9,0	98,6
Kostanay region	492,1	488,2	484,8	466,3	475,2	-16,9	96,6
Kyzylorda region	330,6	332,9	332,3	329,4	330,1	-0,5	99,9
Mangystau region	277,8	304,7	305,5	308,4	331,7	53,9	119,4
South Kazakhstan / Turkestan region	1134,9	789,0	784,3	779,4	777,6	-357,3	68,5
Pavlodar region	396,4	393,3	390,5	387,1	383,7	-12,7	96,8
North Kazakhstan region	295,2	296,2	293,4	289,3	287,3	-7,9	97,3
East Kazakhstan region	687,6	679,0	681,0	669,5	668,3	-19,3	97,2
Astana city	497,5	507,5	553,3	563,4	580,3	82,8	116,6
Almaty city	889,6	911,9	936,5	959,3	982,8	93,2	110,5
Shymkent city	-	385,4	409,8	410,3	414,3	-	-
Total for Kazakhstan	8585,2	8695,0	8780,8	8732,0	8807,1	222,0	102,6

* Compiled by the authors

In the capital, the increase in employment amounted to 16.6%, the number of employed grew annually, even during the introduction of quarantine measures. On the one hand, this was facilitated by the natural growth of the city's population. After all, over the past 15 years, the capital has seen the highest population growth. On the other hand, a rapidly growing economy allows you to create additional jobs.

The third place in terms of the increase in the employed population is occupied by Almaty (an increase of 10.5%), due to the fact that this metropolis is the scientific, industrial and financial center of the country.

In the structure of employment, the largest share falls on employees. Thus, in the republic as a whole, the share of employees in 2017 was 75.5%, in 2021 - 76.2%. In other words, more than two-thirds of the total number of employed are employees. At the same time, according to the results of 2017, the share of employees in the employed population exceeded the national average in Aktobe (share 83.1%), Atyrau (89.9%), Karaganda (91.4%), Mangystau (94.4%), Pavlodar (83.6%) regions, as well as in Astana (93.9%) and Almaty (92.4%). In 2021, the same regions demonstrated the level of employment of employees exceeding the national average.

It should be noted that the number of employees has certainly changed over the years. Thus, in 2021, compared with 2017, the number of employees increased in Akmola, Aktobe, Atyrau, West Kazakhstan, Zhambyl, Kostanay, Kyzylorda, Mangystau, North Kazakhstan regions, as well as in the cities of Astana and Almaty. And only in 5 regions of the republic the number of employees has decreased.

The vast majority of employees carry out their activities in various organizations. In 2017, the proportion of such employees was 89.4%, in 2021 - 86.6%. In 2017, in 8 regions of Kazakhstan, more than 90% of hired personnel worked in organizations. These are the cities of Astana and Almaty and Aktobe, Karaganda, Kyzylorda, Mangystau, South Kazakhstan, North Kazakhstan regions.

In 2021, the proportion of employees employed in organizations in the total number of employees exceeding 90% was typical for the cities of Astana, Almaty and Shymkent, as well as Aktobe, Atyrau, Kostanay, Kyzylorda, Mangystau, East Kazakhstan regions. More than 80% of employees work in organizations located in Akmola, Karaganda and North Kazakhstan regions. Lower values of employment in organizations are typical for 5 regions, namely Almaty, West Kazakhstan, Zhambyl, Turkestan and Pavlodar regions.

In the total number of employed, there is an excess of the number of urban residents over rural ones (Figure 1). Most urban residents worked in Karaganda, South Kazakhstan, and East Kazakhstan regions. The share of the employed urban population in the total number of working citizens in the Karaganda region was 10.4%, South Kazakhstan region - 10%, East Kazakhstan region - 8.5%, Astana - 10.1%, Almaty - 18%. In 2021, all the same regions showed higher values for the employment of the urban population. In other words, over the past years, the leaders in employment of the urban population were Karaganda, South Kazakhstan, and after Shymkent, East Kazakhstan region and Astana. This can be explained, first of all, by the fact that large industrial enterprises are concentrated in these regions.

In turn, in five regions over a five-year period, there has been a decrease in the number of working citizens. For example, in the Akmola region, the number of urban residents employed in the economy decreased by 5.3%, in the East Kazakhstan region - by 1.2%, in the Karaganda region - by 1.2%, in the Almaty region - by 13.4%, in the Pavlodar region - by 3%.

During 2017-2021, there were 68,757 fewer people employed in the economy among the rural population, or by 1.9 percentage points. During the study period, the Almaty region was in the lead in terms of the number of employed villagers. The second place was taken by the South Kazakhstan (Turkestan) region, and the third place was taken by the Zhambyl region. In other words, most of the rural population engaged in economic activity concentrated in the south of the country. The share of the rural population of these regions in the total number of employed rural population in 2017 was 46.6%, in 2021 - 47.5%.

At the same time, over a five-year period, there has been a decrease in rural employment in almost all regions. The only exceptions are the Almaty region, where there was an increase of 2.2% and the Mangystau region (+36.6%). This situation is largely explained by the lack of offers on the labor market, the almost complete absence of vacant jobs, which leads to the relocation of rural residents to nearby cities.

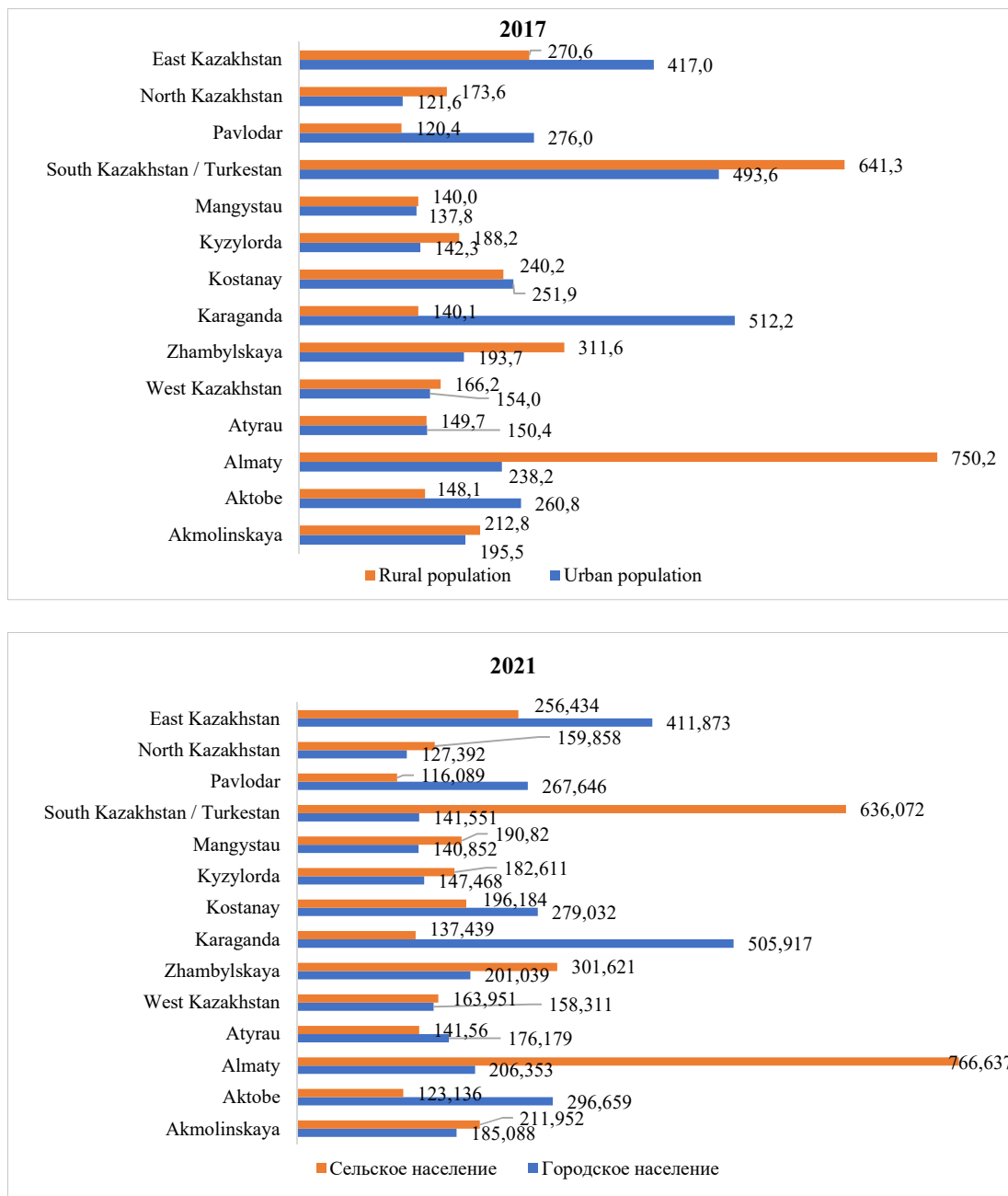

Figure 1. Employment by place of residence, thousand people *

* Compiled by the authors

The competitiveness of a country is largely determined by human capital, and above all by education. It is well known that the countries that emerged from crisis situations primarily focused on education. The effectiveness of the professional development process is determined by a number of factors. First of all, it is the ability of a person to professional development, the growth of professional competence, the optimal construction of a professional career. From this point of view, the possibilities of young people for integration into socially useful production through the process of vocational training should be considered. It is clear that young people are the basis of the future professional potential of society. To date, the society has reached an understanding of the role and importance that secondary vocational education is designed to play in modern conditions.

According to the study, the share of employed workers with higher education is at the level of 40% (Figure 2). This is an average republican indicator, but in the regions the indicators differ in the direction of increase or decrease. For example, in 2017, only in 3 regions of the country, the proportion of workers with higher education in the total population with education exceeded the national value. These are the South Kazakhstan region, the

cities of Astana and Almaty. Moreover, in cities of republican significance, the indicator was especially high. In other words, more than two-thirds of those working in these cities had higher education.

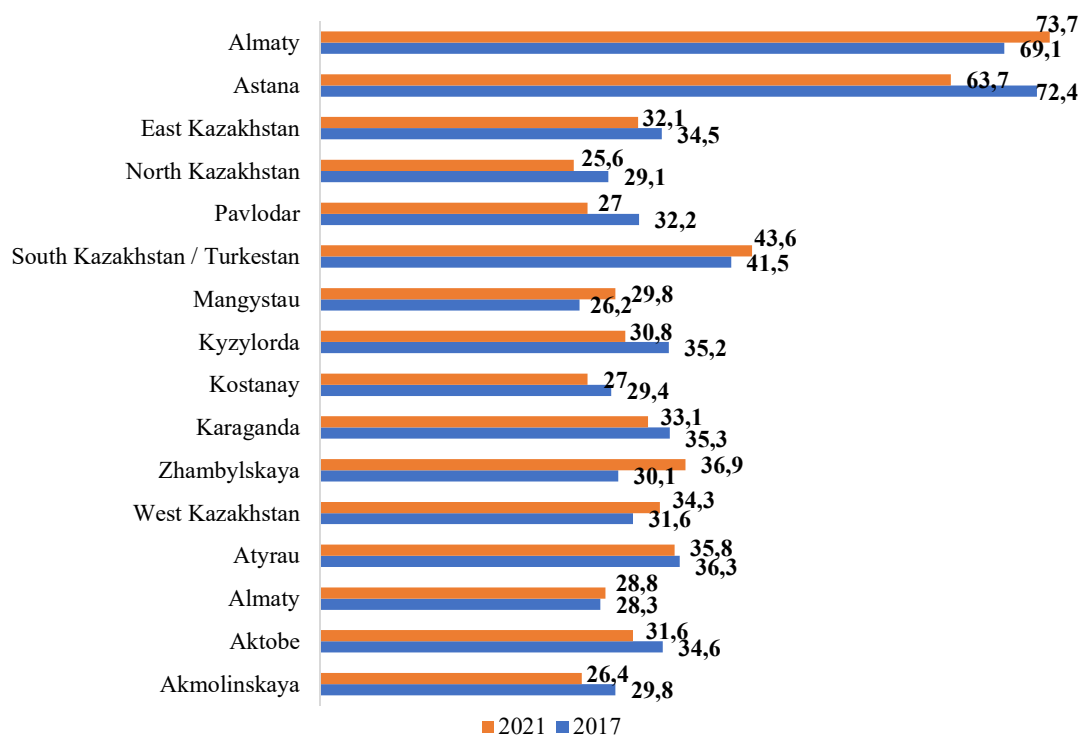

Figure 1. **Proportion of persons with higher education among employed people, %***

* Compiled by the authors based on stat. data

In 2021, Shymkent was added to them, which received the status of a city of republican significance. In Zhambyl region, out of the total number of employed people with education, 152289 were persons with higher education (30.1%), that is, a third of the population of the region.

In 2017, the leadership in the number of employees with higher education was held by the city of Almaty (18.3%). The second place belonged to the South Kazakhstan region (14% share) and the third place - Astana (10.7% share). The least number of employees with higher education are employed in the economic activities of the Mangystau region (2.2% share) and the North Kazakhstan region (2.6% share).

In 2021, the situation with the most educated part of the employed population has changed somewhat. Thus, in some regions the number of employees with higher education has increased, while in other regions, on the contrary, it has decreased. The regions where the number of employees with higher education has increased among the employed population include Almaty (by 0.4%), Atyrau (4.2%), West Kazakhstan (9.2%), Zhambyl (21.8%), Mangystau (35.5%), Nur-Sultan (2.6%), Almaty (17.7%). This means that the Mangystau region showed the largest increase, and the Almaty region showed the smallest increase.

As can be seen from table 3, in 2017, the share of employees with secondary vocational education in the whole country was 37.3%. In 2021, this figure increased to 43%, that is, by 5.7%. The number of people with education has also increased, as has the number of employed people with secondary special education.

In 2017, the South Kazakhstan region was the leader in the number of employees with secondary vocational education (Table 3). However, the share of workers with secondary special education in the total population of the country with the same level of education was 29.6% and was below the national average.

The East Kazakhstan region was in second place in this indicator. Employees with secondary special education accounted for almost half (the share of 46.8%). The third place belonged to the Almaty region, where employees with secondary special education accounted for less than a third (the proportion of 28.1%). This indicator was below the national average.

Table 3

Structure of the employed population with secondary special education*

Region	2017 year			2021 year		
	Population with education, thousand people	Population with secondary special education, thousand people	The share of employees with secondary special education, %	Population with education, thousand people	Population with secondary special education, thousand people	The share of employees with secondary special education, %-
Akmola region	408,3	177,5	43,48	397,0	209,6	52,80
Aktobe region	408,9	195,0	47,69	419,8	221,1	52,66
Almaty region	988,4	277,7	28,09	973,0	364,7	37,49
Atyrau region	300,1	102,9	34,28	317,7	173,7	54,66
West Kazakhstan region	320,2	133,5	41,70	322,3	156,0	48,40
Zhambyl region	505,3	139,0	27,51	502,7	190,8	37,97
Karaganda region	652,4	259,6	39,80	643,4	299,1	46,49
Kostanay region	492,1	211,9	43,06	475,2	242,2	50,97
Kyzylorda region	330,6	130,4	39,44	330,1	130,0	39,39
Mangystau region	277,8	198,6	71,50	331,7	223,7	67,46
South Kazakhstan /Turkestan region	1134,9	335,8	29,59	777,6	211,3	27,17
Pavlodar region	396,4	206,6	52,11	383,7	224,0	58,37
North Kazakhstan region	295,2	116,6	39,50	287,3	161,6	56,25
East Kazakhstan region	687,6	322,1	46,84	668,3	395,6	59,19
Astana city	497,5	135,6	27,25	580,3	206,8	35,64
Almaty city	889,6	258,4	29,05	982,8	245,7	25,00
Shymkent city	-	-	-	414,3	130,9	31,59
Total for Kazakhstan	8585,2	3201,2	37,29	8807,1	3786,9	43,00

* Compiled by the authors

Among those regions in 2017 where the share of employees with secondary special education was at a fairly high level were Akmola, Aktobe, East Kazakhstan, West Kazakhstan, Karaganda, Kostanay, Kyzylorda, Mangystau, Pavlodar, North Kazakhstan regions. It turned out that during this period of time in most regions at least a third of the employed population had secondary vocational education.

In 2021, the situation with the fullness of the labor market by employees with secondary vocational education has changed significantly. Thus, according to the saturation of the labor market with specialists with such education, the East Kazakhstan region became the leader (share 59.2%). Almaty region moved from third place to second place (share 37.5%). And according to the saturation of its labor market with specialists of this level, the Karaganda region came in third place (share 46.5%). At the same time, all regions, with the exception of cities of republican significance, as well as Almaty, Zhambyl, Kyzylorda, Turkestan regions, in terms of the share of those employed with secondary special education in the population with education, exceeded the national average.

Conclusion. In general, regional labor markets in the country are characterized by traditional forms and structures of employment and, accordingly, cannot be considered as flexible and effectively regulated markets. The current level of socio-economic development of the regions is characterized, on the one hand, by the manifestation of negative social phenomena in the labor market (underemployment, mismatch in the structure of supply and demand), and on the other hand, by the filling with new promising content of existing phenomena and processes (competitiveness of labor resources, flexible forms of employment, human development). Changing the structure of national production (in terms of the development of innovative services, the creation of high-tech industries) requires the transformation of employment.

To improve the mechanisms of regulation of regional labor markets, it is necessary:

- change the conceptual approach to employment policy, considering it as a central element of socio-economic policy in the region;
- to strengthen the coordination of the activities of regional management bodies to regulate the aggregate labor market within the framework of employment promotion programs;
- to create a reliable information and analytical basis for employment policy in the region.

As part of the monitoring of employment promotion measures, it is necessary to expand the list of measures considered to promote employment through measures that are not included in the relevant programs today, supplement the list of analyzed indicators with financial indicators, regularly forecast the labor market for the medium and long term, highlight innovative measures in the monitoring structure in order to study and distribute them to other territories.

The article was prepared as part of a scientific study on the topic "Regional model of social and labor mobility of youth as a strategic resource for the development of the socio-economic system" (under a grant from the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan; IRN AP132688868).

REFERENCES

1. Родионова Л.В., Троцковский А.Я. Региональный рынок труда: проблемы формирования, прогнозирования и регулирования // Известия АлтГУ. – 2011. – №2. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/regionalnyy-rynok-truda-problemy-formirovaniya-prognozirovaniya-i-regulirovaniya>
2. Бизин С.В. Анализ развития регионального рынка труда и проблемы занятости населения // Экономика труда. – 2018. – № 3 (Июль-сентябрь). – С. 746-759
3. Экономика труда: (социально-трудовые отношения) / под. ред. Н.А.Волгина, Ю.Г. Одегова. – М.: Экзамен. – 2002. – С. 12
4. Долгушкин Н.К. Формирование кадрового потенциала сельского хозяйства (Вопросы теории и практики). – М.: ФГНУ, Росинформагротех. – 2001. – 47 с.
5. Саруханов Э.Р., Сотников С.И. Маркетинг рабочей силы: социально-экономический анализ. – С.-Пб: Издательство СПбУ. – 1995. – С. 38-108
6. Леонтьева Л. «Рынок труда» имеет право на существование // Человек и труд. – 2005. – № 11. – 21 с.
7. Рофе А.И., Збышко Б.Г., Ишин В.В. Рынок труда, занятость населения, экономика ресурсов для труда. Уч. пособие. М.: Изд-во «МиК». – 1998. – С. 51-55
8. Добрынин В.А. Государственное регулирование сельского хозяйственного производства. – М.: Изд-во МСХА. – 2000. – 112 с
9. Райзберг Б. А. Современный социоэкономический словарь. М., 2009
10. Альшанская А.А., Азатбек Т.А. Оценка изменений структуры рынка труда под влиянием коронакризиса в Казахстане // Economics: the strategy and practice. – 2022. – Том 17. – № 2
11. Рынок труда Республики Казахстан: теоретические и практические аспекты: Монография. – Нур-Султан: ИПЦ «Esil University», 2022. – 191 с.
12. Основные индикаторы рынка труда в Республике Казахстан за 2017-2021 годы // Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/5>

REFERENCES

1. Rodionova L.V., Trockovskij A.Ya. Regional'nyj rynek truda: problemy formirovaniya, prognozirovaniya i regulirovaniya // Izvestiya AltGU. – 2011. – №2. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/regionalnyy-rynok-truda-problemy-formirovaniya-prognozirovaniya-i-regulirovaniya> [in Russian].
2. Bizin S.V. Analiz razvitiya regional'nogo rynka truda i problemy zanyatosti naseleniya // Ekonomika truda. – 2018. – № 3 (Iyul'-sentyabr'). –S. 746-759 [in Russian].
3. Ekonomika truda: (social'no-trudovye otnosheniya) / pod. red. N.A. Volgina, Yu.G. Odegova. – М.: Ekzamen. – 2002. – 12 s. [in Russian].
4. Dolgushkin N.K. Formirovanie kadrovogo potenciala sel'skogo hozyajstva (Voprosy teorii i praktiki). – М.: FGNU, Rosinformagrotekh. – 2001. – 47 s. [in Russian].
5. Saruhanov E.R., Sotnikov S.I. Marketing rabochej sily: social'no-ekonomicheskij analiz. – S.-Pb: Izdatel'stvo SpbU. – 1995. – 38 s. [in Russian].
6. Leont'eva L. «Rynok truda» imeet pravo na sushchestvovanie // Chelovek i trud. – 2005. – № 11. – 21 s. [in Russian].
7. Rofe A.I., Zbyshko B.G., Ishin V.V. Rynek truda, zanyatost' naseleniya, ekonomika resursov dlya truda. Uch. posobie. М.: Izd-vo «MiK». – 1998. – S. 51-55

8. Dobrynin V.A. Gosudarstvennoe regulirovanie sel'skogo hozyajstvennogo proizvodstva. – М.: Izd-vo MSHA. – 2000. – 112 s. [in Russian].
9. Rajzberg B. A. Sovremennyj socioekonomicheskij slovar'. – М., 2009 [in Russian].
10. Al'shanskaya A.A., Azatbek T.A. Ocenka izmenenij struktury rynka truda pod vliyaniem koronakrizisa v Kazahstane // Economics: the strategy and practice. – 2022. – Tom 17. – № 2 [in Russian].
11. Rynok truda Respubliki Kazahstan: teoreticheskie i prakticheskie aspekty: Monografiya. – Nur-Sultan: IPC «Esil University», 2022. – 191 s. [in Russian].
12. Osnovnye indikatory rynka truda v Respublike Kazahstan za 2017-2021 gody // Oficial'nyj sajt Byuro nacional'noj statistiki Agenstva po startegicheskomu planirovaniyu i reformam RK. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/5> [in Russian].

Имашев А.Б., Турекулова А.Н., Кушебина Г.М., Мухамбетова Л.К.

ӨНІРЛІК ЕҢБЕК НАРЫҚТАРЫНЫҢ ЖАЙ-КҮЙІН ТАЛДАУ

Андатпа

Мақалада еңбек нарығы тек еңбек өнімділігі мен оның өсу қарқынына ғана емес, сонымен қатар экономиканың басқа да көптеген көрсеткіштеріне әсер ететін аймақтық дамудың маңызды жүйелік факторларының бірі ретінде қарастырылады. Авторлар экономикалық теорияда еңбек нарығының мәнін түсінудің теориялық және әдіснамалық тәсілдеріне талдау жүргізді, еңбек нарығының қазіргі жағдайын бағалады, соңғы бес жылдағы еңбек нарығы көрсеткіштерінің динамикасын зерттеді. Ресми статистика деректерін қайталама талдау негізінде облыстар мен Республикалық маңызы бар қалалар бөлінісінде еңбек нарығындағы ахуал мен өзгерістерге бағалау жүргізілді. Зерттеу аясында жұмыспен қамту аумақтық аспектіде, білім деңгейі бойынша құрылымдалған, жалдамалы жұмыс күшінің құрылымы зерттелген. Жеке өңірдің аумақтық және геосаяси ерекшеліктерімен, жұмыспен қамту деңгейіндегі Елеулі айырмашылықпен айқындалатын еңбек нарықтарының саралануы анықталды. Талдау қорытындылары бойынша елдегі өңірлік еңбек нарықтары Жұмыспен қамтудың нысандары мен құрылымының дәстүрлілігімен сипатталады және оларды икемді және тиімді реттелетін нарықтар санатына жатқызуға болмайды деген қорытындылар алынды. Зерттеу қорытындысы бойынша мақалада өңірлік еңбек нарығын реттеу тетіктерін жетілдіруге бағытталған ұсыныстар келтірілген.

Имашев А.Б., Турекулова А.Н., Кушебина Г.М., Мухамбетова Л.К.

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ РЫНКОВ ТРУДА

Аннотация

В статье рассматривается рынок труда как один из важных системообразующих факторов регионального развития, который оказывает влияние не только на производительность труда и темпы его роста, а также на многие другие показатели экономики. Авторами проведен анализ существующих в экономической теории теоретико-методологических подходов к пониманию сущности рынка труда, выполнена оценка современного состояния рынка труда, изучена динамика показателей рынка труда за последние пять лет. На основе вторичного анализа данных официальной статистики проведена оценка состояния и изменения на рынке труда в разрезе областей и городов республиканского значения. В рамках исследования структурирована занятость в территориальном аспекте, по уровню образования, исследована структура наемной рабочей силы. Выявлена дифференциация рынков труда, определяемая территориальными и геополитическими особенностями отдельного региона, существенным различием в уровне занятости. По итогам анализа получены выводы, что региональные рынки труда в стране характеризуются традиционностью форм и структуры занятости и не могут быть отнесены к разряду гибких и эффективно регулируемых рынков. По итогам исследования в статье приведены предложения, направленные на совершенствование механизмов регулирования регионального рынка труда.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).22
 УДК 331.46
 ГРНТИ 86.29

Д.Б. Казбекова, докторант PhD¹
 Ж.О. Ошакбаева, к.б.н., ассоц. профессор¹
 В.В. Шегай, магистр бизнес-администрирования¹
 Г.К. Даумова, к.т.н., ассоц. профессор²
 РГП на ПХВ «Республиканский научно-исследовательский институт по охране труда МТСЗН РК», г. Астана, Казахстан¹
 Восточно-Казахстанский областной Филиал
 РГП на ПХВ «Республиканский научно-исследовательский институт по охране труда МТСЗН РК», г. Усть-Каменогорск, Казахстан²
 * – основной автор (автор для корреспонденции)
 e-mail: kazbekova.d@rniit.kz

СОСТОЯНИЕ ЭКОНОМИКО-СТАТИСТИЧЕСКОГО МОНИТОРИНГА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ТРАВМ В АРМЕНИИ

В обзорной статье, посвященной статистическому учету, были рассмотрены индикаторы мониторинга несчастных случаев и производственных травматизмов в Республике Армения. Были проанализированы статистические материалы за последние 5 лет и выявлены данные по производственному травматизму со смертельным и несмертельным исходом. Вместе с тем, использованы сравнительные методы исследования в целях установки доступности информации о несчастных случаях в профессиональной деятельности. Целью настоящего исследования является анализ ситуации по использованию индикаторов достойного труда, в части касающейся безопасности и охраны труда в Республики Армения, выявление различий между национальной статистической практикой и стандартами Международной организации труда по использованию индикаторов достойного труда. Для достижения цели исследования, поставлены следующие задачи по изучению опыта Армении в организации статистических наблюдений и государственного мониторинга за состоянием безопасности и охраны труда, а именно, изучение подходов, моделирование, анализ текущего уровня мониторинга, наблюдаемые показатели и индикаторы.

Материалы были получены из национальных обзоров достойного труда, из сайтов национальных статистических агентств, статистических сборников, и из баз данных ключевых показателей рынка труда осуществляемой Международной организации труда. Результатом является аналитический обзор опыта Республики Армения в области статистических наблюдений и государственного мониторинга за состоянием обеспечения безопасного труда в целях использования положительного результата в Казахстане.

Ключевые слова: *государственный мониторинг, статистика труда, достойный труд, модели, показатели, индикаторы, статистические формы отчетности, сбор данных, информационные системы, автоматизация, цифровизация процессов.*

Кілт сөздер *мемлекеттік мониторинг, еңбек статистикасы, қауіпсіз еңбек жағдайы, модельдер, көрсеткіштер, индикаторлар, Есептіліктің статистикалық нысандары, деректерді жинау, ақпараттық жүйелер, процестерді автоматтандыру, цифрландыру.*

Keywords: *state monitoring, labour statistics, safe work condition, models, indicators, measures, statistical reporting forms, data collection, information systems, automation, digitisation of processes.*

Введение. Согласно статье 34 Трудового кодекса Республики Армения (далее – ТК РА) государственный надзор и контроль за выполнением работодателями трудового законодательства, иных нормативных правовых актов, содержащих нормы трудового права и нормативных положений коллективных договоров, осуществляет государственная инспекция труда, в случаях, предусмотренных законом, а также иные государственные органы [1]. С 2017 года, данный орган был переименован как Инспекционный орган здравоохранения и труда (ИОЗТ), который осуществляет сбор данных по вопросам нарушений трудового законодательства, сбор данных по выполнению 42 нормативно-правовых актов (далее – НПА) в области обеспечения безопасного труда. Из данного тезиса следует заключение о том, что трудовые инспекции были объединены с службами здравоохранения населения после реформирования 2015 г., однако в открытых источниках данные по результатам деятельности Инспекции охраны и здоровья труда (далее – ИОЗТ) не имеются. Кроме того, количественные данные Статистического комитета РА по обеспечению безопасного труда не дают полную картину о текущем состоянии безопасности и охраны труда. Данный тезис подкрепляется в основной части статьи.

Придерживаясь основополагающих принципов официальной статистики ООН, Статистический комитет РА (далее – АрмСтат) с 2014 г. собирает данные по восьми показателям:

1. Экономика и финансы;
2. Население и социальные процессы;
3. Промышленность (включая энергетику), строительство, торговля и услуги;
4. Транспорт и туризм;
5. Внешняя торговля;
6. Сельское, лесное и рыбное хозяйство;
7. Продовольственная безопасность;
8. Окружающая среда.

В основной части статьи, рассматривается государственная регистрация и учета результатов осуществления процедур в области безопасности и охраны труда (далее – БиОТ), а также способов сбора и анализа информации, мониторинга показателей в части аттестации производственных объектов по условиям труда, оценки профессиональных рисков, затрат работодателей на БиОТ, регистрации несчастных случаев и профзаболеваний. Изучение данного опыта позволит выстроить матрицу сбора статистических данных по БиОТ для дальнейшего изучения и сравнения с странами ОЭСР и ЕАЭС.

Обзор литературы. Анализ научных исследований, проведенных в мире, показал, что интерес представляют исследования Международной организации труда (далее – МОТ), которые подтверждают важность всеобъемлющего мониторинга статистических данных о производственных травмах для оценки степени защиты работников от производственных опасностей и рисков в построении национальной политики в области защиты здоровья работников любого государства. МОТ рассматривает симбиоз официальной статистики и оперативных инспекции труда, как неотъемлемый, позволяющий дополнять друг друга в отслеживании тенденций развития ситуации и анализе вопросы соблюдения законодательства. Вместе с тем, в исследованиях основных аспектов статистики безопасности и гигиены труда, включая их актуальность и практику использования, эксперты МОТ и другие исследователи Карначёв В.П., Левашов С.П., Николаев В.Г. [2], Сюзанне М., Ларри Л., Джексон А. [3], Эсмаели З., Азим К. [4], Климова Е.В., Рыжиков Е.Н. [5], Голизаде П. и Эсмайли Б [6], отмечают ряд проблем с расхождением данных, и неунифицированной классификацией Левашов С. [7], Монтье М. [8].

Были изучены материалы из странового профиля по безопасности и гигиене труда РА [9], обоснования к Постановлению № 1902-L от 18 ноября 2021 года о мероприятиях деятельности Правительства РА на 2021-2026 годы [10], Программы деятельности, гарантирующей стабильное развитие страны в период с 2017 по 2022 год [11], Национального обзора РА по охране труда [12], из национального обзора достойного труда [13], из открытых данных Комитета по статистике и других статистических сборников.

Основная часть. В целях разработки дифференцированной стратегии и подходов к снижению частоты производственного травматизма на государственном уровне с учетом практики приоритизации отдельных травмоопасных отраслей, интерес представляют исследования частоты и концентрации несчастных случаев со смертельным и несмертельным исходом в европейских странах [9]. Вместе с тем, на пространстве СНГ, имеются страны, перенявшие опыт европейских стран по развитию статистических данных и наблюдению за снижением частоты несчастных случаев, в частности в Республике Армения с 2012 года было усовершенствовано статистические наблюдения. Данный проект был создан в рамках твиннинг-программы ЕС «Поддержка Статистического комитета Армении» при содействии Датской статистической службы.

При всей полноте картины по статистическим индикаторам (рис. 1), данные по производственному травматизму, несчастных случаев и профессиональным заболеваниям представлены непрозрачно. Предполагается, что данное явление обусловлено низким показателем и частотой производственного травматизма (рис. 2). Однако данная динамика существенно отличается с статистическими данными МОТ.

1. Экономика и финансы
 - 2. Население и социальные процессы**
 3. Промышленность (включая энергетику), строительство, торговля, услуги
 4. Транспорт и туризм
 5. Внешняя торговля
 6. Сельское, лесное и рыбное хозяйства
 7. Продовольственная безопасность
 8. Окружающая среда
- 2. Население и социальные процессы**
- ДТП по показателям и годам;
 - НС пути на работу по показателям, областям и годам;
 - НС в пути на работу по показателям, областями и годам;
 - сумма, потраченная на мероприятия по сохранению рабочих мест по показателям и годам.

Рисунок 1. Четыре вида мониторинга в статистической базе по индикатору «2.4.02 Аварии на производстве»*

* Источник: АрмСтат Банк РА

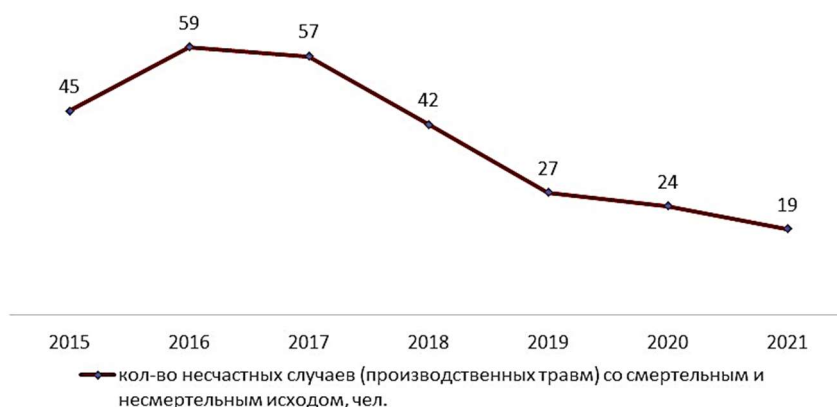

Рисунок 2. Динамика производственного травматизма со смертельным и несмертельным исходом*

* Источник: АрмСтат Банк РА

Согласно рекомендациям по применению в статистической практике [14] мониторинг должен осуществляться при помощи 4 показателей (табл. 1). К числу основных индикаторов относится SAFE-1 «Производственный травматизм со смертельным исходом». Его рекомендуется рассчитывать, как отношение численности пострадавших при несчастных случаях на производстве со смертельным исходом к общему количеству часов отработанных работниками обследуемых предприятий за рассматриваемый период.

Таблица 1

Группа индикаторов «Безопасные условия труда»*

Наименование показателя	Используемые концепции	Охват	Предпочтительные источники данных
1	2	3	4
SAFE-1. Производственный травматизм со смертельным исходом (М)	Производственный травматизм	Работники, охваченные мониторингом производственного травматизма	Национальные системы мониторинга производственного травматизма, административные источники, обследования населения, обследования предприятий
SAFE-2. Производственный травматизм, без смертельного исхода (А)			

1	2	3	4
SAFE-3. Потери рабочего времени по причине производственных травм (А)	Потери рабочего времени		
SAFE-4. Деятельность инспекций труда (численность инспекторов на 10000 занятых) (А)	Трудовая инспекция, занятость	Занятое население	Административные источники

* Источник: ILO (2012a)

В странах СНГ количество пострадавших соотносится со средней или среднесписочной численностью работников. Дополнительные индикаторы измеряют производственный травматизм без смертельного исхода, потери рабочего времени по причине производственных травм (дней в расчете на одну травму) и численность инспекторов труда на 10000 занятых. Данная группа индикаторов достойного труда достаточно полно отражена в национальных докладах по достойному труду и статистических сборниках по труду, публикуемых в странах СНГ. Во всех странах СНГ обследования предприятий включают программы статистического наблюдения условий труда и производственного травматизма; собираются данные о численности пострадавших от производственных травм в целом и со смертельным исходом. По большинству стран имеются данные о потерях рабочего времени по причине производственных травм.

Таблица 2

Доступность показателей группы «Безопасные условия труда» по странам СНГ*

Наименование показателя	Азербайджан	Армения	Беларусь	Казахстан	Кыргызстан	Молдова	Россия	Таджикистан	Украина
SAFE-1. Производственный травматизм со смертельным исходом	○	○	○	○	○	○	○	○	○
SAFE-2. Производственный травматизм без смертельного исхода	○	○	○	○	○	○	○	○	○
SAFE-3. Потери рабочего времени по причине производственных травм	○		○			○	○		○
SAFE-4. Деятельность инспекций труда (численность инспекторов на 10 тыс. занятых)	○	○				○			○

* Источник: ILO (2012a)

Вместе с тем, некоторые страны публикуют данные о численности инспекторов труда (табл. 2). В дополнение к рекомендованным МОТ показателям многие страны СНГ добавляют в национальные отчеты показатели, характеризующие доли работников, работающих в условиях, не отвечающих гигиеническим нормативам условий труда; занятых на тяжелых работах; работающих во вредных и (или) опасных условиях труда и т.п. Во всех странах ключевым источником данных являются обследования предприятий (во всех видах деятельности либо по ограниченному кругу видов деятельности).

На основании литературного обзора и детализированного изучения рекомендаций межгосударственного статистического комитета СНГ и статистической базы АрмСтат банка по авариям на производстве, следует вывод, о том, что в восьми показателях (рис. 1), осуществление обеспечения безопасного труда выверяется из 9 подпоказателей показателя 2. Население и социальные процессы. Девятью подпоказателями являются:

- 2.1 Культура;
- 2.2 Образование;

- 2.3 Занятость и безработица;
- 2.4 Социальные вопросы;
- 2.5 Домохозяйства;
- 2.6 Жилищные условия;
- 2.8 Население;
- 2.9 Юридические вопросы.

Вместе с тем, подпоказатель 2.4 Социальные вопросы подразделяется на 9 индикаторов, а именно:

- Система здравоохранения, заболеваемость и медицинское обслуживание;
- Аварии на производстве;
- Деятельность инвалидов и медико-социальных комиссий;
- Численность пенсионеров и средние размеры пенсий;
- Количество получателей и средний размер пособий;
- Нищие и бродячие несовершеннолетние;
- Деятельность детских домов;
- Принятие (усыновление, удочерение);
- Деятельность учреждений социальной защиты пожилых людей и инвалидов.

Исходя из вышеизложенного, следует отметить, что государственная регистрация и учета результатов осуществления процедур в рамках БиОТ не является приоритетом правительственных мероприятий. А также об отсутствии открытых данных о способах сбора и анализа информации, мониторинга показателей в части аттестации производственных объектов по условиям труда, оценки профессиональных рисков, повышения квалификации специалистов по БиОТ, обеспечения работников СИЗ, затрат работодателей на БиОТ и профзаболеваний. Изучение данного опыта позволяет выстроить матрицу сбора статистических данных по БиОТ для дальнейшего изучения и сравнения с странами ОЭСР и ЕАЭС (рис.3). Вывод о том, что в Армстат банк, ИОТЗ, а также данные по содействию устойчивому, инклюзивному и экономическому росту, полной и продуктивной занятости и достойной работе для всех, в частности ЦУР 8.8.1 собирает количественные данные о регистрации несчастных случаев обусловлен Планом мероприятий Правительства РА [10] (Рис.4), где не имеются меры по обеспечению в части осуществления функции компенсаторных, реабилитационных и превентивных функций.

Рисунок 3. Матрица действующего сбора данных по безопасности и охраны труда на основе анализа применяемой практики

Рисунок 4. Анализ Плана мероприятий Правительства Республики Армения на наличие обеспечения безопасного труда рабочего населения*

* Приложение № 2 к Постановлению Правительства Республики Армения № 1902-L от 18 ноября 2021 года обоснования мероприятий деятельности Правительства Республики Армения на 2021-2026 годы

Как уже верифицировалось ранее, данный факт, вызван низкой частотой несчастных случаев по сравнению с Республикой Казахстан (рисунок 5), а также возможного наличия случаев скрытого производственного травматизма.

Подводя итоги, следует отметить, что кроме рекомендуемых МОТ показателей и действующих индикаторов в РА, для Казахстана в развитии статистического мониторинга уровня безопасности и охраны труда необходимо осуществлять более процессные и системные виды мониторинга. Тковыми могут считаться, как и компенсаторно-реабилитационные, так и профилактические мероприятия. Изучение подходов используемые в РА выявило слабое моделирование отраслевых процессов по исполнению 42 НПА касаемых безопасности и охраны труда. Анализ текущего уровня мониторинга показал, что наблюдаемые показатели и индикаторы не могут отразить полную картину состояния охраны труда в РА. В публикациях, отчетах, статистических данных ИОТЗ отсутствует мониторинг результатов расследований, в то время как детальное установление обстоятельств и коренных причин, приведших к опасному происшествию, а также повлиявших на них факторов, является основной целью расследования несчастных случаев. Более того, исходя из выводов исследователей, за одним тяжелым случаем скрывается 30 случаев, приведших к легким травмам или микротравмам. Исследователи [2-4], акцентируют внимание на необходимости регистрации, учета и расследования всех инцидентов, которые могут повториться с более серьезными последствиями, привести к несчастному случаю, будучи обделенными корректирующими действиями.

Рисунок 5. Сравнительная динамика производственного травматизма*

* Источник: Армстат Банк

На основе изученных данных, в таблице 3, предлагаются следующие индикаторы для статистического сбора и мониторинга за состоянием охраны труда.

Таблица 3

Рекомендуемые индикаторы для сбора и анализа показателей безопасности и охраны труда на основе обобщенных индикаторов*

Предлагаемые индикаторы	Измерение	Действует в РК	Действует в РА
Производственные микротравмы	Кол-во	-	-
Несчастные случаи в профессиональной деятельности	Кол-во	+	+
Профессиональные заболевания	Кол-во	-	-
Служб охраны труда на 1000 раб.	Кол-во	-	-
Инспекторы труда	Числ.	+	+
Профессиональные союзы	Кол-во	+	+
Работники, прошедшие медико-социальную экспертизу	Числ.	+	+
Работники, занятые во вредных и других неблагоприятных условиях труда, по отдельным видам экономической деятельности	Числ.	+	-
Мероприятия по оценке профессиональных рисков	Кол-во	-	-
Мероприятия по аттестации рабочих/производственных объектов	Кол-во	-	-
Утратившие работоспособность по степени	Числ.	-	-
Работники, имеющие страховой полис от несчастного случая	Числ.	-	-

* Составлено авторским коллективом

В настоящее время из рекомендуемых 12 индикаторов, в РК и в РА проводится сбор статистических данных и государственный контроль по 4-5 индикаторам.

Анализ научных материалов по изучению видов и причин травматизма, показал, что исследованиям взаимосвязи состояния производственной среды и риска получения травмы, уделяется большое внимание в странах с развитой промышленностью (добывающей и перерабатывающей). Вместе с тем, на казахстанском и армянском научном пространстве, не обнаружено работ, посвященной данной теме, в связи с чем, есть необходимость, выявления производственных факторов и профессиональных рисков, влияющих на состояние производственной среды, обуславливающих возможность травмирования работников предприятий добычи металлических руд, нефти и газа, химической и металлургической промышленности.

Проблему производственного травматизма следует рассматривать не только как медицинскую, но и социально-экономическую, поскольку снижение уровня смертности и инвалидности от травм представляет собой большой резерв экономии государственных средств и одну из основ социальной политики государства в целом. От качества трудовых ресурсов государства, производительности труда и стоимости произведенного валового внутреннего продукта зависят сохранение и повышение уровня здоровья населения. За сохранением и укреплением здоровья трудоспособного населения стоит качество трудовых ресурсов государства, производительность труда и стоимость произведенного валового внутреннего продукта населения, то есть работающего человека - производителя материальных благ.

Так, в 2019 году в формировании ВВП Республики Казахстан основную долю составляют горнодобывающей промышленностью и разработкой карьеров: 15,7% от общего объема. Более того, данный вклад сектора в государственные доходы достиг 44%. Если в 2018 году вклад в ВВП горнодобывающей промышленности составил 6 337,5 млрд тенге, то в 2019 году он увеличился на 9,6% и составил уже 6 945,0 млрд тенге [15]. Экономическое развитие большинства стран сопровождается ростом потребления сырья и энергии, что требует увеличения объемов производства горнодобывающей промышленности промышленности. Анализируя ситуацию с травматизмом и профессиональной заболеваемостью в горной промышленности промышленности, можно сделать вывод, что каждый произошедший несчастный случай, помимо социального ущерба, приносит большие материальные потери государству (рис. 6).

Исходя из аналитического исследования экономических потерь и затрат [15] сумма издержек на производственные травмы, а также социально-экономические потери приводят к тому, что, что назревает необходимость переосмысления страховых программ, государственного регулирования и учета всех видов травм и производственного обеспечения безопасности и охраны труда.

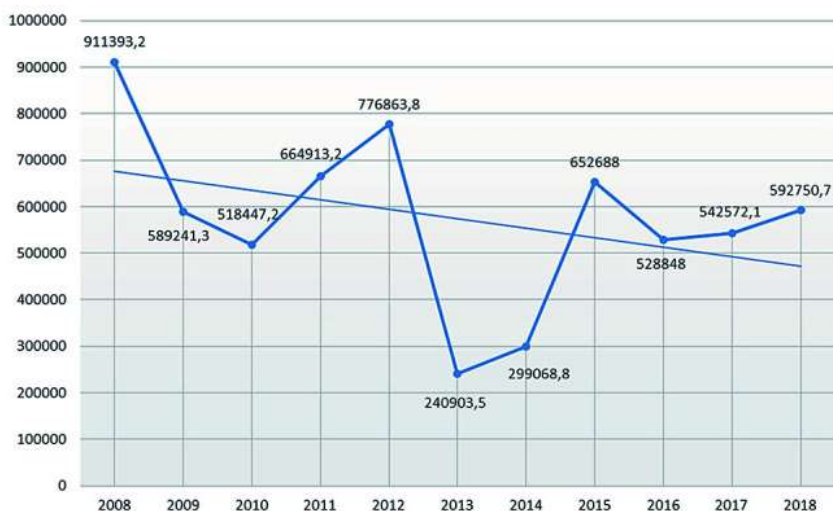

Рисунок 6. Экономические потери, обусловленные производственными травмами*

* Источник: *Industrial Traumatism and Occupational Morbidity in Mining Industry of Kazakhstan*. DOI:10.4081/jphr.2021.2169.

Заклучение. В связи с тем, что единственным инструментом определения причин несчастных случаев и инцидентов является расследование, проводимое работодателем и, в отдельных случаях, инспекцией, порядок и объективность его проведения должны быть обеспечены контролем со стороны государства. Необходимо разработать механизмы для регулирования данного вопроса. Определенные возможности в области охраны труда могут создавать интеллектуальные технологии, которые разрабатываются и широко используются в странах с развитой системой управления охраной труда, политика которых имеет гуманитарно-социальную и экономическую направленность. Новые возможности открываются для контроля безопасности трудовых процессов в онлайн режиме, в помощь видеонаблюдений, применения датчиков, индикаторов и т.п.

В статье было рассмотрено виды государственной регистрации и учета результатов осуществления процедур в области безопасности и охраны труда (далее – БиОТ), а также способов сбора и анализа информации, мониторинга показателей в части аттестации производственных объектов по условиям труда, оценки профессиональных рисков, затрат работодателей на БиОТ, регистрации несчастных случаев и профзаболеваний. Изучение данного опыта позволило выстроить матрицу сбора статистических данных по БиОТ для дальнейшего изучения и сравнения с странами ОЭСР и ЕАЭС. Предложенная матрица в дальнейшем будем изучена для ранжирования индикаторов статистического мониторинга, а также усилена в части прозрачности и унифицированности.

В статье представлены результаты научных исследований, полученные в ходе реализации научно-технической программы на тему: «Системное моделирование процессов формирования и реализации статистических наблюдений за состоянием охраны труда в Республике Казахстан» (ИРН BR18674262) в рамках программно-целевого финансирования исследований РГП на ПХВ «Республиканский научно-исследовательский институт по охране труда МТСЗН РК»

ЛИТЕРАТУРА

1. Трудовой Кодекс республики Армения от 14 декабря 2004 года №ЗР-124
2. Карначёв В.П. Левашов С.П., Николаев В.Г., Карначёв П.И. Проблемы достоверности и качества статистики производственного травматизма в промышленном комплексе РФ // Известия ТулГУ. Науки о Земле. – 2019. – №1. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-dostovernosti-i-kachestva-statistiki-proizvodstvennogo-travmatizma-v-promyshlennom-komplekse-rf>

3. Suzanne M. Marsh, Larry L. Jackson, A comparison of fatal occupational injury event characteristics from the Census of Fatal Occupational Injuries and the Vital Statistics Mortality System, *Journal of Safety Research*, Volume 46, 2013, pp. 119-125, ISSN 0022-4375. – <https://doi.org/10.1016/j.jsr.2013.05.004>.
4. Esmail Zarei, Azim Karimi, Ehsanollah Habibi, Abdullah Barkhordari, Genserik Reniers, Dynamic occupational accidents modeling using dynamic hybrid Bayesian confirmatory factor analysis: An in-depth psychometrics study, *Safety Science*, Volume 136. – 2021. – 105146, ISSN 0925-7535. – <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2020.105146>.
5. Климова Е.В, Рыжиков Е.Н. Снижение производственного травматизма путем совершенствования системы управления охраной труда // *Известия ТулГУ. Науки о Земле*. – 2017. – №1. – С. 41-51. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/snizhenie-proizvodstvennogo-travmatizma-putem-sovershenstvovaniya-sistemy-upravleniya-ohranoy-truda>
6. Gholizadeh P., Esmaili B., Applying Classification Trees to Analyze Electrical Contractors' Accidents. *Construction Research Congress 2016*. May 31–June 2, 2016 | San Juan, Puerto Rico. – <https://doi.org/10.1061/9780784479827.269>. – URL: <https://ascelibrary.org/doi/abs/10.1061/9780784479827.269>
7. Левашов С.П. Технология аналитического расследования причин несчастных случаев и инцидентов // *Безопасность труда в промышленности*. – 2012. – № 11. – С. 79-81. – URL: <https://www.btpnadzor.ru/archive/1-708>
8. Monteau M. Analysis and Reporting: Accident Investigation. *International Labour Organization 2011*. – <https://www.iloencyclopaedia.org/part-viii-12633/audits-inspections-and-investigations/item/918-analysis-and-reporting-accident-investigation>
9. Страновой обзор Европы и Центральной Азии. – URL: <https://www.ilo.org/safework/countries/europe/armenia/lang--en/index.htm>, (дата обращения 06.12.2022).
10. Приложение № 2 к Постановлению Правительства Республики Армения № 1902-L от 18 ноября 2021 года обоснования мероприятий деятельности Правительства Республики Армения на 2021-2026 годы. – URL: <https://www.gov.am/files/docs/4900.pdf> (дата обращения 05.12.2022).
11. Приложение к Постановлению Правительства Республики Армения № 646-A от 19 июня 2017 года. – URL: <https://www.gov.am/files/docs/2220.pdf>, (дата обращения 05.12.2022).
12. Охрана труда в Республике Армения. – Национальный обзор. – МОТ, 2008. – 80 с. – URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sromoscow/documents/genericdocument/wcms_306152.pdf (дата обращения 05.12.2022)
13. Национальная программа «Достойного труда» Республики Армения на 2019-2023 гг. – URL: <https://hamk.am/hayastani-hanrapetutyun-2019-2023tt-arzhanapativ-ashkhatanq-azgayin-tsragir> (дата обращения 07.12.2022).
14. Рекомендации по применению в статистической практике стран Содружества Независимых Государств индикаторов достойного труда. Статистического Комитета СНГ. Межгосударственный статистический комитет СНГ. Москва, 2016. – URL: http://www.cisstat.com/CIS_Labourstat/Recommendations%20for%20the%20application%20of%20decent%20work%20indicators.pdf (дата обращения 07.12.2022).
15. Nurbek Y., Asset I., Timur B., Roza S., Bakhtiyar S., Ermek S. Industrial Traumatism and Occupational Morbidity in Mining Industry of Kazakhstan. *Journal of Public Health Research*. – 2022. – 11(1). – DOI:10.4081/jphr.2021.2169.

REFERENCES

1. Trudovoj Kodeks respubliki Armeniya ot 14 dekabrya 2004 goda № ZR-124 [in Russian].
2. Karnachyov B.P., Levashov S.P., Nikolaev V.G., Karnachyov P.I. Problemy dostovernosti i kachestva statistiki proizvodstvennogo travmatizma v promyshlennom komplekse RF // *Izvestiya TulGU. Nauki o Zemle*. – 2019. – №1. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-dostovernosti-i-kachestva-statistiki-proizvodstvennogo-travmatizma-v-promyshlennom-komplekse-rf> [in Russian].
3. Suzanne M., Marsh, Larry L. Jackson, A comparison of fatal occupational injury event characteristics from the Census of Fatal Occupational Injuries and the Vital Statistics Mortality System, *Journal of Safety Research*, Volume 46. – 2013. – P. 119-125. – ISSN 0022-4375. – <https://doi.org/10.1016/j.jsr.2013.05.004>.
4. Esmail Z., Azim K., Ehsanollah H., Abdullah B., Genserik R. Dynamic occupational accidents modeling using dynamic hybrid Bayesian confirmatory factor analysis: An in-depth psychometrics study, *Safety Science*, Volume 136, 2021, 105146, ISSN 0925-7535, <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2020.105146>.

5. Klimova E.V., Ryzhikov E.N. Snizhenie proizvodstvennogo travmatizma putem sovershenstvovaniya sistemy upravleniya ohranoj truda // Izvestiya TulGU. Nauki o Zemle. – 2017. №1. – S. 41-51. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/snizhenie-proizvodstvennogo-travmatizma-putem-sovershenstvovaniya-sistemy-upravleniya-ohranoy-truda> [in Russian].
6. Gholizadeh P., Esmaili B. Applying Classification Trees to Analyze Electrical Contractors' Accidents. Construction Research Congress 2016. May 31–June 2, 2016 | San Juan, Puerto Rico. – <https://doi.org/10.1061/9780784479827.269>. – URL: <https://ascelibrary.org/doi/abs/10.1061/9780784479827.269>
7. Levashov S.P. Tekhnologiya analiticheskogo rassledovaniya prichin neschastnyh sluchaev i incidentov // Bezopasnost' truda v promyshlennosti. – 2012. – № 11. – S. 79-81. – URL: <https://www.btpnadzor.ru/archive/1-708> [in Russian].
8. Analysis and Reporting: Accident Investigation. International Labour Organization 2011. – <https://www.iloencyclopaedia.org/part-viii-12633/audits-inspections-and-investigations/item/918-analysis-and-reporting-accident-investigation>
9. Stranovoj obzor Evropy i Central'noj Azii. URL: <https://www.ilo.org/safework/countries/europe/armenia/lang--en/index.htm>, (data obrasheniya 06.12.2022). [in Russian].
10. Prilozhenie № 2 k Postanovleniyu Pravitel'stva Respubliki Armeniya № 1902-L ot 18 noyabrya 2021 goda obosnovaniya meropriyatij deyatelnosti Pravitel'stva Respubliki Armeniya na 2021-2026 gody. – URL: <https://www.gov.am/files/docs/4900.pdf> (data obrasheniya 05.12.2022). [in Russian].
11. Prilozhenie k Postanovleniyu Pravitel'stva Respubliki Armeniya № 646-A ot 19 iyunya 2017 goda. – URL: <https://www.gov.am/files/docs/2220.pdf>, (data obrasheniya 05.12.2022). [in Russian].
12. Ohrana truda v Respublike Armeniya. – Nacional'nyj obzor. – MOT, 2008. – 80 c. – URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/genericdocument/wcms_306152.pdf (data obrasheniya 05.12.2022) [in Russian].
13. National Decent Work Program of the Republic of Armenia for 2019-2023. – URL: <https://hamk.am/hayastani-hanrapetuty-an-2019-2023tt-arzhanapativ-ashkhatanq-azgayin-tsragir> (data obrasheniya 07.12.2022). [in Russian].
14. Rekomendacii po primeneniyu v statisticheskoy praktike stran Sodruzhestva Nezavisimyh Gosudarstv indikatorov dostojnogo truda. Statisticheskogo Komiteta SNG. Mezghosudarstvennyj statisticheskij komitet SNG. Moskva, 2016. – URL: http://www.cisstat.com/CIS_Labourstat/Recommendations%20for%20the%20application%20of%20decent%20work%20indicators.pdf (data obrasheniya 07.12.2022). [in Russian].
15. Nurbek Y., Asset I., Timur B., Roza S., Bakhtiyar S., Ermek S. Industrial Traumatism and Occupational Morbidity in Mining Industry of Kazakhstan. Journal of Public Health Research. – 2022. – 11(1). – DOI:10.4081/jphr.2021.2169.

Қазбекова Д.Б., Ошақбаева Ж. О., Шегай В. В., Даумова Г.К.

АРМЕНИЯДАҒЫ ӨНДІРІСТІК ЖАРАҚАТТАРДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ-СТАТИСТИКАЛЫҚ МОНИТОРИНГІНІҢ ЖАЙ-КҮЙІ

Андатпа

Статистикалық есепке арналған шолу мақаласында Армения Республикасындағы жазатайым оқиғалар мен өндірістік жарақаттар мониторингінің индикаторлары қарастырылды. Соңғы 5 жылдағы статистикалық материалдар талданды және өлімге әкелетін және өлімге әкелмейтін өндірістік жарақат туралы деректер анықталды. Сонымен қатар, кәсіби қызметтегі жазатайым оқиғалар туралы ақпараттың қолжетімділігін орнату мақсатында зерттеудің салыстырмалы әдістері пайдаланылды. Осы зерттеудің мақсаты Армения Республикасындағы еңбек қауіпсіздігі мен еңбекті қорғауға қатысты бөлігінде лайықты еңбек индикаторларын пайдалану жөніндегі жағдайды талдау, лайықты еңбек индикаторларын пайдалану жөніндегі ұлттық статистикалық практика мен Халықаралық еңбек ұйымы стандарттары арасындағы айырмашылықтарды анықтау болып табылады.

Зерттеу мақсатына жету үшін Арменияның статистикалық бақылаулары мен еңбек қауіпсіздігі, еңбекті қорғаудың жай күйіне мемлекеттік мониторинг жүргізудегі тәжірибесін зерделеу бойынша келесі міндеттер қойылды, атап айтқанда: тәсілдерді зерделеу, модельдеу, мониторингтің ағымдағы деңгейін талдау, бақыланып отырған көрсеткіштер мен индикаторларды табу.

Kazbekova D., Ozhakbayeva Zh., Shegai V., Daumova G.

**THE STATE OF ECONOMIC AND STATISTICAL MONITORING
OF OCCUPATIONAL INJURIES IN ARMENIA**

Annotation

In a review article on statistical accounting, indicators for monitoring accidents and occupational injuries in the Republic of Armenia were studied. Statistical material of the last 5 years was analysed and data on fatal and non-fatal accidents at work were obtained. At the same time, comparative research methods were applied to determine the availability of information on occupational accidents. The aim of this study is to analyse the situation regarding the use of decent work indicators in occupational safety and health in the Republic of Armenia and to identify the differences between national statistical practise and International labour organisation standards for the use of decent work indicators. In order to achieve the objective of the study, the following tasks were set to examine the Armenian experience in organising statistical observations and state monitoring of the state of occupational safety and health, namely the study of approaches, modelling, analysis of the current level of monitoring, indicators observed and indicators, reporting forms and information systems used.

The materials are drawn from the national decent work surveys, the websites of national statistical offices, statistical compilations and the databases of key labour market indicators established by the International Labour Organisation. The result is an analytical overview of the Republic of Armenia's experience in the field of statistical monitoring and state monitoring of the state of safe work in order to use the positive result in Kazakhstan.

А.А. Кайгородцев, д.э.н., академик МАИН,
академик РАЕ¹

И.В. Бордияну*, PhD²

А.Е. Мамбетқазиев, PhD²

А.А. Мухамадиева, к.э.н.²

Ярославский филиал Московского
финансово-юридического университета,
г. Ярославль, Россия¹

Казахстанско-Американский свободный университет,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: bordianuilona@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАЗАХСТАНА

В статье рассматривается актуальная проблема развития казахстанской экономики на инновационной основе. Объектом исследования является национальная экономика Республики Казахстан. На основе проведенного авторами анализа официальной статистической информации сделан вывод о деиндустриализации в конце XX века экономики страны, в результате которой у отечественной промышленности имеется комплекс проблем: нерациональная структура обрабатывающей промышленности – преобладание ресурсоориентированных, низко- и средне технологичных производств; ориентация высокотехнологичных производств на внутренний рынок. Сделан вывод о том, что Казахстан существенно отстает от стран, являющихся лидерами технологического развития. На основе анализа материалов Глобального инновационного индекса определены сильные и слабые стороны Национальной инновационной системы Казахстана. Для дальнейшего повышения конкурентоспособности и эффективности производства предлагается осуществить новую индустриализацию на основе высоких технологий, относящихся к пятому и шестому технологическому укладам. В связи с принципиальной невозможностью перехода к шестому технологическому укладу, минуя пятый, предлагается реализовать комбинированную стратегию развития, включающую следующие элементы: опережающий рост производств шестого технологического уклада; динамичное наверстывание в автомобилестроении; догоняющее развитие в остальных отраслях; комплексная переработка минерального сырья.

Ключевые слова: инновации, инновационный процесс, инновационное развитие, технологический уклад, технологическое отставание, деиндустриализация, реиндустриализация, новая индустриализация, финансирование исследований и разработок, стратегия развития.

Кілт сөздер: инновациялар, инновациялық үдеріс, инновациялық даму, технологиялық құрылым, технологиялық артта қалу, деиндустриализация, реиндустриализация, жаңа индустрияландыру, зерттеулер мен әзірлемелерді қаржыландыру, даму стратегиясы.

Keywords: innovation, innovation process, innovative development, technological structure, technological lag, deindustrialization, reindustrialization, new industrialization, research and development financing, development strategy.

JEL classification: O25, O33

Введение. В условиях турбулентности мировой экономики, отрицательные последствия которой усиливаются из-за пандемии COVID-19 и резкого обострения в 2022 году геополитической ситуации, Казахстану для обеспечения своей национальной безопасности необходимо повышать эффективность функционирования национальной экономики на основе активизации инновационного процесса.

Перевод экономики Казахстана на инновационный путь развития является одним из приоритетных направлений государственной политики, направленной на обеспечение устойчивости национальной экономики в условиях глобальной конкуренции.

Конкурентоспособность экономики Казахстана напрямую зависит от роста инновационного потенциала в обществе. Это означает, что экономический рост должен достигаться прежде всего за счёт индустриально-инновационных достижений, внедрения научно-технического прогресса, использования вычислительной техники, ресурсосберегающих технологий.

Несмотря на определенный потенциал в области научных разработок, развитие инновационных процессов в Казахстане находится на низком уровне.

Это свидетельствует об актуальности темы настоящей статьи, целью которой является исследование проблем инновационного развития промышленности и других отраслей национальной экономики Республики Казахстан и разработка рекомендаций по их решению.

Теоретико-методологической основой исследования выступили произведения отечественных и зарубежных ученых по проблемам индустриально-инновационного развития.

Авторы использовали системный подход, абстрактно-логический, экономико-статистический и монографический методы исследования.

Информационной базой исследования являются Глобальный инновационный индекс, Концепция индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020-2025 годы, информация Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (далее – Казстат), произведения казахстанских и российских ученых-экономистов по вопросам индустриально-инновационного развития народнохозяйственного комплекса.

Обзор литературы. Проблемы инновационного развития экономики рассматриваются в многочисленных произведениях казахстанских ученых.

В статье С.П. Лапаева, Ж.А. Молдагуловой раскрыта сущность структурной перестройки национальной экономики РК, то есть перехода республики от сырьевой к инновационной экономике. Дана характеристика места и роли различных отраслей добывающей и обрабатывающей промышленности в решении задач социально-экономической модернизации страны. Определены приоритетные направления их развития. Сделан вывод о целесообразности дальнейшего развития экспорта продукции топливно-энергетического комплекса, а также использования валютной выручки в качестве источника финансирования проектов по внедрению инновационных технологий, созданию новых производств и развитию социальной сферы [1, с. 47].

В статье С.Д. Ташеновой и М.К. Тулеубаевой проведен анализ результатов выполнения Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы. Выявлен определенный прогресс в развитии промышленности и внедрении инноваций, в том числе в области цифровизации производства, а также всех сторон жизни и деятельности населения. Вместе с тем сделан вывод о недостаточном использовании экспортного потенциала промышленных предприятий и как следствие незначительных объемов экспорта продукции обрабатывающей промышленности [2].

В коллективной монографии, подготовленной сотрудниками кафедры «Финансы» ЕНУ им. Л.Н. Гумилева [3], раскрыта сущность Третьей модернизации экономики РК, рассмотрены институциональные основы модернизации национальной экономики и роль институтов развития в данном процессе, проведен анализ финансовых источников модернизации. Дана характеристика инновационной модели финансирования модернизации казахстанской экономики. Рассмотрены вопросы модернизации бюджетной системы, банковского, страхового сектора и рынка капитала РК. Особое внимание уделено кредитованию реального сектора экономики, в том числе малого и среднего бизнеса.

Н.К. Кучуковой и З.К. Кожаметовым дано обоснование необходимости формирования и развития в республике максимально сбалансированного, высокотехнологичного промышленного комплекса, способного в максимальной степени удовлетворять внутренний спрос и увеличивать объемы экспорта продукции с высокой добавленной стоимостью. Сделан вывод о том, что приоритетное развитие электроэнергетики, тяжелого машиностроения, электротехники и нефтепереработки позволит преодолеть структурные диспропорции в промышленности и технологическое отставание республики [3, с. 45].

Л.Л. Божко отмечает следующие основные проблемы, без решения которых невозможно обеспечить ускоренное внедрение в промышленности Казахстана цифровых технологий: а) отсутствие возможности у большинства предприятий финансировать внедрение прогрессивных технологий за счет собственных средств; б) импорт современного оборудования и технологических решений обуславливает высокий уровень цен на них; в) низкий уровень квалификации персонала, обусловленный несоответствием качества подготовки специалистов в высших и средних профессиональных учебных заведениях требованиям бизнес-сообщества; г) отсутствие технологических компаний; д) невозможность полного использования потенциала реализуемых мероприятий, вследствие несовершенства имеющейся инфраструктуры [4, с. 23-25].

Кроме того, существует побочный отрицательный эффект развития производства на инновационной основе – высвобождение в результате комплексной механизации и автоматизации производства, труда и управления большого количества специалистов различной квалификации [4, с. 25].

Несмотря на большое количество публикаций по рассматриваемой проблеме, вопросы осуществления в Казахстане новой индустриализации недостаточно проработаны, в результате чего возникают проблемы реализации в республике политики индустриально-инновационного развития.

Основная часть. В конце XX века в Казахстане в результате нерациональной промышленной политики произошла деиндустриализация национальной экономики. По данным Казстата, за период с 1990 по 1998 годы существенно сократился объем производства продукции обрабатывающей промышленности республики. При этом наибольшее сокращение объемов производства произошло на предприятиях, осуществляющих переработку сельскохозяйственного сырья. В частности за рассматриваемый период объем производства мяса и пищевых субпродуктов уменьшился в 9,5 раза (с 1076,5 до 113,1 тыс. тонн), при этом снижение объемов производства данной продукции продолжалось вплоть до 2004 года, в котором тенденция к устойчивому сокращению объемов производимой продукции изменилась на тенденцию к их росту. Таким образом, за период с 1990 по 2003 годы объем производства мяса и пищевых субпродуктов уменьшился в 15,9 раза (с 1076,5 до 67,5 тыс. тонн). При этом, несмотря на увеличение производства данной продукции в течение 18 лет, в 2021 г. его объем, равный 339,0 тыс. тонн был в 3,2 раза меньше уровня 1990 г. [5].

За период с 1990 по 1998 годы объем производства колбас и аналогичных изделий из мяса, мясных субпродуктов и крови животных уменьшился в 13,0 раз (с 154,9 до 11,9 тыс. тонн), соков фруктовых и овощных – в 6,0 раз (с 38,4 до 6,4 тыс. литров), масла растительного – в 4,2 раза (с 94,9 до 22,4 тыс. тонн), маргарина и жиров пищевых аналогичных – в 24,6 раза (с 71,4 до 2,9 тыс. тонн), молока обработанного жидкого и сливок – в 13,2 раза (с 1469,6 до 111,0 тыс. тонн), молока в твердой форме – в 8,9 раза (с 8,0 до 0,9 тыс. тонн), масла сливочного и молочных паст – в 19,3 раза (с 85,1 до 4,4 тыс. тонн), сыра и творога – в 5,2 раза (с 35,2 до 6,8 тыс. тонн), муки из зерновых или растительных культур; смесей из них – в 1,3 раза (с 1962,0 до 1546,1 тыс. тонн), свежего хлеба – в 2,5 раза (с 1290,6 до 514,5 тыс. тонн), сахара-сырца и сахара рафинированного – в 1,4 раза (с 319,1 до 230,0 тыс. тонн), шоколада и кондитерских изделий из шоколада и сахара – в 10,0 раза (с 258,9 до 26,0 тыс. тонн), макарон, лапши и изделий мучных аналогичных – в 2,1 раза (с 132,5 до 63,3 тыс. тонн), коньяка – в 3,3 раза (с 2610 до 787 л), водки и питьевого спирта – в 1,6 раза (с 113,7 до 69,0 млн. л), натурального виноградного вина – в 3,9 раза (с 65,9 до 17,0 млн. л), пива – в 3,5 раза (с 298,0 до 85,0 млн. л), овечьей шерсти – в 1039,1 раза (с 75180 до 66 тонн), хлопка – в 1,6 раза (с 99,3 до 62,5 тыс. тонн), тканей – в 20,1 раза (с 255,1 до 12,7 млн. кв. м), ковров и ковровых изделий – в 13,0 раз (с 2234,0 до 171,7 тыс. кв. м), кожи из шкур крупного рогатого скота или животных семейства лошадиных – в 312,4 раза (с 624,9 до 2,0млн. кв. дц), обуви – в 162,2 раза (с 81,1 до 0,5 млн. пар) [5].

За период с 1990 по 1998 годы переработка минерального сырья сократилась в значительно меньшей степени, чем сельскохозяйственного. Так, объем производства кокса и полукокса уменьшился в 1,8 раза (с 3,7 до 2,0 млн. тонн), бензина (в том числе авиационного) – в 2,1 раза (с 3,5 до 1,7 млн. тонн), дизельного топлива – в 2,0 раза (с 5,0 до 2,5 млн. тонн), топочного мазута – в 2,0 раза (с 6,0 до 3,0 млн. тонн), фосфора – в 34,8 раза (с 449,0 до 12,9 тыс. тонн), фосфорных удобрений – в 77,1 раза (с 1211,2 до 15,7 тыс. тонн), азотных удобрений – в 50,7 раза (с 431,0 до 8,5тыс. тонн), извести – в 3,4 раза (с 1943,0 до 567,6 тыс. тонн), ферросплавов – в 1,8 раза (с 1322,9 до 726,3 тыс. тонн), белой жести и листового проката луженого – в 2,8 раза (с 313,0 до 114,7 тыс. тонн), необработанного свинца – в 2,4 раза (с 290,3 до 118,6 тыс. тонн), необработанного цинка – в 1,3 раза (с 314,9 до 240,7 тыс. тонн), рафинированной меди – в 1,1 раза (с 365,0 до 324,8 тыс. тонн) [5].

Для преодоления отрицательных последствий деиндустриализации в Казахстане были реализованы две Государственные программы индустриально-инновационного развития (на 2010-2014 и 2014-2019 годы), Карта индустриализации, Дорожная карта бизнеса-2020 и др. государственные программы, в результате чего в республике была проведена реиндустриализация, способствовавшая тому, что в настоящее время, согласно Отчету UNIDO о промышленном развитии за 2020 год, Казахстан входит в число стран с развивающейся индустриальной экономикой. Республика имеет нерациональную структуру обрабатывающей промышленности, так как 50,2% валовой добавленной стоимости создается на предприятиях ресурсоориентированных производств (черная и цветная металлургия, нефтепереработка), 14,7% – в низкотехнологичных производствах, 23,7% – в среднетехнологичных и только 11,4% – в высокотехнологичных производствах. При этом продукция высокотехнологичных производств ориентирована преимущественно на внутренний, а не на внешний рынок [6].

В 2021 г. Казахстан занял 79 место среди 132 стран мира в Глобальном инновационном индексе (ГИИ), разработчиком которого является Всемирная организация интеллектуальной собственности [7]. При этом республика входит в ТОП-3 инновационных экономик Центральной и Южной Азии, занимая 3 место после Индии и Ирана.

Таблица 1

Место Казахстана в ГИИ 2020 и 2021 годов*

Показатели	2020 г.	2021 г.	Изменение (+,-)
Общий рейтинг в ГИИ	77	79	-2
Институты	49	45	+4
Человеческий капитал и исследования	68	66	+2
Инфраструктура	66	58	+8
Уровень развития рынка	53	80	-23
Уровень развития бизнеса	71	78	-7
Результаты в области знаний и технологий	80	86	-6
Результаты творческой деятельности	105	110	-5

* Составлено авторами по данным [7]

Как видно из таблицы 1, наиболее сильными сторонами Национальной инновационной системы Казахстана являются уровень развития институтов (45 место), инфраструктуры (58 место), а также человеческий капитал и исследования (66 место). Наиболее слабыми сторонами являются результаты в области знаний и технологий (86 место) и результаты творческой деятельности (110 место). Исходя из этого, можно сделать вывод о неэффективном использовании имеющегося в республике инновационного потенциала.

По сравнению с предыдущим годом Казахстан опустился на 2 позиции в общем рейтинге ГИИ. Это произошло в результате существенного ухудшения под воздействием пандемии COVID-19 состояния рынка (-23 позиции), уровня развития бизнеса (-7 позиций). Кроме того, ухудшились результаты в области знаний и технологий (-6 позиций), а также результаты творческой деятельности (-5 позиций). В то же время, Казахстан улучшил свои результаты в рейтингах развития инфраструктуры (+8 позиций), институтов (+4 позиции), человеческого капитала и исследований (+2 позиции).

Дальнейшее повышение эффективности промышленного производства и экономики страны в целом возможно на основе реализации политики новой индустриализации, которая в Казахстане получила название Третьей модернизации экономики РК. Данная политика предусматривает формирование диверсифицированного промышленного комплекса, способного оперативно решать задачи импортозамещения и производить конкурентоспособную продукцию для экспорта [8, с. 1051].

Для проведения новой индустриализации необходимо: существенно увеличить норму накопления в распределяемом национальном доходе; значительно увеличить инвестиции в отрасли материального производства, при одновременном усовершенствовании их структуры и повышении эффективности использования; добиться высоких темпов роста производства средств производства [9, с. 70]; перейти от импортозамещения к экспортной ориентации экономики страны.

Мы солидарны с точкой зрения российского академика С.Ю. Глазьева, который считает, что для преодоления технологического отставания странам с переходной экономикой следует придерживаться комбинированной стратегии развития, элементами которой являются:

- опережающий рост производств шестого технологического уклада, являющийся основой модернизации промышленности (нано-технологии, биотехнологии, информационно-коммуникативные технологии, аддитивные технологии);
- динамическое наверстывание в тех производствах, в которых страна близка к передовому техническому уровню;
- догоняющее развитие в остальных отраслях;
- импортозамещение и увеличение добавленной стоимости на основе углубления переработки отечественного сырья [10].

Казахстан обладает определенным научным потенциалом для преодоления технологического отставания от наиболее инновационных государств мира:

– за период с 2000 по 2021 годы численность работников, занятых проведением научных исследований и разработок, увеличилось на 46,5% и составила 21617 чел. или 0,25% от общей численности занятых в экономике, при максимальном значении этого показателя (25793 чел. или 0,3%) в 2014 г.;

– за тот же период количество организаций, выполняющих научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы (НИОКР), увеличилось в 1,7 раза (с 257 до 438).

Однако имеющийся потенциал используется не достаточно эффективно. Так, по данным Казстата, в 2020 г. доля инновационно активных предприятий республики по всем типам инноваций достигла максимального за все годы статистических обследований и составила 11,5%. Однако в 2021 г. произошло уменьшение этого показателя до 10,5% [5]. Для сравнения: инновационная активность предприятий в Германии и Австрии составляет 70%, Великобритании – 62, в Швеции – 57, в Финляндии – 46% [3, с. 145].

В 2021 г. объем производимой в Казахстане инновационной продукции уменьшился по сравнению с предыдущим годом на 16,1% и составил 1438,7 млрд. тенге. Доля производимой в республике инновационной продукции достигла максимального уровня за 2004-2021 гг. в 2020 году, в котором она составила 2,43% от ВВП, однако в 2021 г. этот показатель уменьшился до 1,75%.

Объем реализации инновационной продукции составил 1318,1 млрд. тенге, ими 91,6% от объема производства, в том числе новых или значительно усовершенствованных товаров и услуг, являющихся новыми для рынка, – на сумму 561,4 млрд. тенге, являющихся новыми для предприятия – на сумму 756,7 млрд. тенге. Объем экспорта инновационной продукции составил 214,5 млрд. тенге (14,9% от объема производства), в том числе новой для рынка – 120,2 млрд. тенге, новой для предприятия – 94,3 млрд. тенге [5].

Мы считаем, что невысокий уровень эффективности функционирования Национальной инновационной системы РК, в значительной степени объясняется недофинансированием отечественной науки.

В 2004-2021 годах внутренние затраты на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы имели устойчивую тенденцию к росту. В 2021 г. они увеличились по сравнению с предыдущим годом на 22,8% и достигли максимального за рассматриваемый период уровня – 109,3 млрд. тенге, что составляет 0,13% от ВВП. Казахстан значительно уступает по доле внутренних затрат на НИОКР в ВВП странам, опережающим его по развитию экономики и технологий. Так, в Китае доля затрат на науку в ВВП составляет 2,19%, в США – 2,84%, в Японии – 3,26% [6]. В связи с этим мы считаем необходимым довести внутренние затраты на НИОКР до порогового уровня экономической безопасности, равного 2% от ВВП.

Наибольший удельный вес в структуре затрат на НИОКР имеют затраты на инженерные разработки и технологии (43,7 млрд. тенге или 40,0%), на финансирование естественных (31,7 млрд. тенге или 29,0%) и сельскохозяйственных наук (14,7 млрд. тенге или 13,5%).

В 2021 г., в условиях пандемии COVID-19, затраты на финансирование медицинских наук увеличились по сравнению с предыдущим годом в 3,2 раза и составили 8,8 млрд. тенге, а их доля в структуре затрат на НИОКР увеличилась с 3,1 до 8,1%. При этом по всем остальным отраслям науки, затраты также увеличились, но в меньшей степени.

В 2021 г. внутренние затраты на фундаментальные исследования достигли 20,6 млрд. тенге, а их доля в структуре затрат на НИОКР составила 18,9%, на финансирование прикладных исследований было выделено 68,9 млрд. тенге (63,0%), а затраты на опытно-конструкторские разработки (ОКР) составили 19,8 млрд. тенге (18,1%). При этом затраты на ОКР имеют следующую структуру: проектно-конструкторские и исследовательские работы – 17,4 млрд. тенге, или 87,9%; изготовление опытных образцов, партий изделий (продукции) – 1,9 млрд. тенге, или 9,6%; проектные работы для строительства – 0,5 млрд. тенге, или 2,5% [5].

В 2021 г. затраты на продуктовые и процессные инновации по всем формам собственности уменьшились по сравнению с 2016 г., когда этот показатель достиг максимального за все годы независимости Казахстана уровня (1528,6 млрд. тенге), в 1,95 раза и составили 785,7 млрд. тенге. При этом по сравнению с 2019 г., в котором началась пандемия COVID-19, сумма затрат на инновации увеличилась на 46,6%, а по сравнению с 2020 г. – на 1,1%.

По сравнению с 2016 г. доля частного бизнеса в общей сумме инновационных инвестиций увеличилась с 61,1 до 83,3%, доля государства – с 1,7 до 3,3%, а удельный вес государственных и частных иностранных инвестиций уменьшился с 37,2 до 13,4% [5].

В 2021 г. затраты на продуктовые инновации в промышленности Казахстана по сравнению с 2016 г. увеличились в 2,4 раза и составили 270,9 млрд. тенге, в то время как затраты на процессные инновации уменьшились в 4,8 раза (с 1278,2 до 266,6 млрд. тенге). В настоящее время лидерами по финансированию продуктовых инноваций являются Карагандинская (67,6 млрд. тенге или 24,9% от общереспубликанского уровня), Актюбинская (57,0 млрд. тенге или 21,0%) и Акмолинская (53,4 млрд. тенге или 19,7%) области, на долю которых приходится 65,6% затрат по республике в целом. Ведущие позиции в финансировании процессных инноваций занимают Карагандинская (64,9 млрд. тенге или 24,3%), Актюбинская (43,0 млрд. тенге или 16,1%) и Восточно-Казахстанская (41,1 млрд. тенге или 15,4%) области. На долю этих трех областей приходится 55,8% обще суммы затрат по РК [5].

В настоящее время в экономически развитых странах завершается пятый технологический уклад (ТУ), ядром которого являются электронная промышленность, вычислительная, оптоволоконная техника, программное обеспечение, телекоммуникации, роботостроение, производство и переработка газа, информационные услуги. Происходит формирование шестого технологического уклада, ядром которого являются наноматериалы, продукция нанoeлектроники и биотехнологии, в то время как в Казахстане 65% производств в промышленности относится к третьему технологическому укладу, 34% – к четвертому и только 1% к пятому и шестому ТУ [3, с. 95].

Заключение. Казахстан не может перейти к шестому технологическому укладу, минуя пятый, поскольку это противоречит принципам экономической науки. Поэтому в процессе реализации модернизационных проектов следует сконцентрировать имеющиеся ресурсы на развитии тех производств пятого и шестого технологических укладов, в которых у республики имеются потенциальные возможности для сокращения технологического отставания от мировых лидеров. При этом необходимо придерживаться многокомпонентной стратегии развития.

Стратегии опережающего роста шестого технологического уклада необходимо использовать на тех направлениях развития науки и техники, на которых имеются соответствующие заделы. Например, в биотехнологиях следует совершенствовать селекционную деятельность в растениеводстве и животноводстве, результатом чего станет рост экспортного потенциала казахстанского АПК.

Стратегию динамического нагнывания целесообразно осуществлять в таких высокотехнологичных корпорациях, как АО НАК «Казатомпром», догоняющего развития – на предприятиях, осуществляющих промышленную сборку автомобилей.

Для того чтобы уменьшить зависимость национальной экономики от импорта продукции органической химии, необходимо осуществлять наращивание объемов переработки нефти и развивать комплексное использование минерального сырья в цветной металлургии. Это позволит не только повысить добавленную стоимость производимой продукции, но и уменьшить установленные Евросоюзом экологические платежи за поставляемые в страны ЕС нефть, металлы и другие товары, при производстве которых наносится ущерб окружающей среде.

Развитие отечественной промышленности на новой технологической основе позволит Казахстану улучшить свои конкурентные позиции на мировых рынках. Кроме того, высокотехнологичная промышленность позволяет национальной экономике адекватно отвечать на такие глобальные вызовы, как структурные кризисы и пандемии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лапаев С.П., Молдагулова Ж.А. Инновационное развитие Республики Казахстан // Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2019. – № 2. – С. 45-49.
2. Ташенова С.Д., Тулеубаева М.К. Анализ промежуточных результатов выполнения Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан // Экономика: стратегия и практика. – 2019. – № 3 (14). – С. 85-90.
3. Финансовые аспекты Третьей модернизации экономики Казахстана: монография / Под ред. Н.К. Кучуковой. – Нур-Султан: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. – 2020. – 605 с.
4. Божко Л.Л. Особенности индустриально-инновационного развития Республики Казахстан: монография. – Рудный: Руднен. индустриальный ин-т, 2017. – 105 с.
5. Официальная статистика. По отраслям. Сайт Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry> (дата обращения: 08.08.2022).
6. Концепция индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020-2025 годы. Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 20.12.2018 г. № 846 (с

изменениями и дополнениями по состоянию на 30.12.2021 г.). – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000965#z45> (дата обращения: 08.08.2022).

7. Глобальный инновационный индекс 2021. Краткий обзор. Резюме. 14-е издание. – URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/ru/wipo_pub_gii_2021_exec.pdf (дата обращения: 30.07.2022).

8. Мальцев А.А., Мерсиер-Суисса К., Мордвинова А.Э. К трактовке понятия «реиндустриализация» в условиях глобализации // Экономика региона. – 2017. – Т. 13, вып. 4. – С. 1044-1054.

9. Николаева Е.Е. Задачи новой индустриализации в России в свете опыта индустриализации в СССР // Теоретическая экономика. – 2015. – № 1. – С. 69-72.

10. Глазьев С. Если руководство Банка России переместить в Японию, ее экономика рухнет. – URL: <https://izborsk-club.ru/15032> (дата обращения: 08.08.2022).

REFERENCES

1. Lapaev S.P., Moldagulova Zh.A. Innovacionnoe razvitie Respubliki Kazaxstan // Intellekt. Innovacii. Investicii. – 2019. – № 2. – S. 45-49. [in Russian].

2. Tashenova S.D., Tuleubaeva M.K. Analiz promezhutochny'x rezul'tatov vy'polneniya Gosudarstvennoj programmy' industrial'no-innovacionnogo razvitiya Respubliki Kazaxstan // E'konomika: strategiya i praktika. – 2019. – № 3 (14). – S. 85-90. [in Russian].

3. Finansovy'e aspekty' Tret'ej modernizacii e'konomiki Kazaxstana: monografiya / Pod red. N.K. Kuchukovoj. – Nur-Sultan: ENU im. L.N. Gumileva. – 2020. – 605 s. [in Russian].

4. Bozhko L.L. Osobennosti industrial'no-innovacionnogo razvitiya Respubliki Kazaxstan: monografiya. – Rudny'j: Rudnen. industrial'ny'j in-t, 2017. – 105 s. [in Russian].

5. Oficial'naya statistika. Po otraslyam. Sajt Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazaxstan. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry> (data obrashheniya: 08.08.2022). [in Russian].

6. Konceptiya industrial'no-innovacionnogo razvitiya Respubliki Kazaxstan na 2020-2025 gody'. Utverzhdena postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazaxstan ot 20.12.2018 g. № 846 (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 30.12.2021 g.). – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000965#z45> (data obrashheniya: 08.08.2022). [in Russian].

7. Global'ny'j innovacionny'j indeks 2021. Kratkij obzor. Rezyume. 14-e izdanie. – URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/ru/wipo_pub_gii_2021_exec.pdf (data obrashheniya: 30.07.2022). [in Russian].

8. Mal'cev A.A., Mersier-Suissa K., Mordvinova A.E. K traktovke ponyatiya «reindustrializaciya» v usloviyax globalizacii // E'konomika regiona. – 2017. – Т. 13, vy'p. 4. – S. 1044-1054. [in Russian].

9. Nikolaeva E.E. Zadachi novoj industrializacii v Rossii v svete opy'ta industrializacii v SSSR // Teoreticheskaya e'konomika. – 2015. – № 1. – S. 69-72. [in Russian].

10. Glaz'ev S. Esli rukovodstvo Banka Rossii peremestit' v Yaponiyu, ee e'konomika ruxnet. – URL: <https://izborsk-club.ru/15032> (data obrashheniya: 08.08.2022). [in Russian].

Кайгородцев А.А., Бордияну И.В., Мамбетказиев А.Е., Мухамадиева А.А.

ҚАЗАҚСТАН ӨНЕРКӘСІБІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа

Мақалада Қазақстан экономикасын инновациялық негізде дамытудың өзекті мәселесі қарастырылады. Зерттеу объектісі Қазақстан Республикасының ұлттық экономикасы болып табылады. Авторлар жүргізген ресми статистикалық ақпаратты талдау негізінде ХХ ғасырдың аяғында ел экономикасын индустрияландырусыздандыру туралы қорытынды жасалды, нәтижесінде отандық өнеркәсіпте бірқатар мәселелер туындады: иррационалды құрылым. өңдеуші өнеркәсіптің – ресурсқа бағытталған, төмен және орта технологиялы салалардың басым болуы; жоғары технологиялық өндірістерді ішкі нарыққа бағдарлау. Қазақстан технологиялық даму бойынша көшбасшы елдерден айтарлықтай артта қалды деген қорытынды жасалды. Жаһандық инновациялық индекс материалдарын талдау негізінде Қазақстанның Ұлттық инновациялық жүйесінің күшті және әлсіз жақтары анықталды. Бәсекеге қабілеттілік пен өндіріс тиімділігін одан әрі арттыру үшін бесінші және алтыншы технологиялық режимдерге қатысты жоғары технологияларға негізделген жаңа индустрияландыруды жүргізу ұсынылады. Алтыншы технологиялық тәртіпке көшудің түбегейлі мүмкін еместігіне байланысты бесіншісін айналып өтіп, келесі элементтерді қамтитын біріктірілген

даму стратегиясын іске асыру ұсынылады: алтыншы технологиялық тәртіптің өндірісіндегі өсімнен озып кету; автомобиль өнеркәсібіндегі динамикалық ілесу; өнеркәсіптің басқа салаларын қуып жетілу; минералды шикізатты кешенді өңдеу.

Kaigorodtsev A., Bordiyanu I., Mambetkaziyeu A., Mukhamadiyeva A.

PROBLEMS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT INDUSTRY OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article deals with the actual problem of the development of Kazakhstan's economy on an innovative basis. The object of the study is the national economy of the Republic of Kazakhstan. Based on the analysis of official statistical information carried out by the authors, a conclusion was drawn about the deindustrialization of the country's economy at the end of the 20th century, as a result of which the domestic industry has a set of problems: an irrational structure of the manufacturing industry - the predominance of resource-oriented, low- and medium-tech industries; orientation of high-tech industries to the domestic market. It is concluded that Kazakhstan is significantly behind the countries that are leaders in technological development. Based on the analysis of the materials of the Global Innovation Index, the strengths and weaknesses of the National Innovation System of Kazakhstan were identified. To further improve competitiveness and production efficiency, it is proposed to carry out a new industrialization based on high technologies related to the fifth and sixth technological modes. Due to the fundamental impossibility of the transition to the sixth technological order, bypassing the fifth one, it is proposed to implement a combined development strategy that includes the following elements: outstripping growth in the production of the sixth technological order; dynamic catch-up in the automotive industry; catch-up development in other sectors; complex processing of mineral raw materials.

D. Kaldybayeva*, PhD student

B. Isayeva, PhD

B. Korabayev, PhD student

LN. Gumilyov Eurasian National university,

Astana, Kazakhstan

* – main author (author for correspondence)

e-mail: danira_77@mail.ru

EFFICIENCY MANAGEMENT OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF THE EAST KAZAKHSTAN REGION BASED ON A CLUSTER APPROACH

In this article, the authors focus on the agro-industrial complex (AIC). A feature of the East Kazakhstan region is the presence of a favorable climate and conditions for the implementation of agricultural production. The region has a highly developed agro-industrial production and is very attractive for investment. This industry ensures the sustainability of other industries in the region through its integration into large enterprises in Kazakhstan and foreign countries that are engaged in the production of food products.

A study of the dynamics of the region's gross output showed the presence of problems with its dynamics, which is associated with the lack of measures to overcome them. The continuation of this trend in the agricultural sector of the East Kazakhstan region may lead to a strong decline in the industry in the next ten years. The result may be an increase in product prices and an increase in the overall food shortage in the region.

The study showed that the main reasons that led to a decrease in the share of the agro-industrial complex of the region in the total volume in the country are the following factors: insufficient funding for development and research work in the framework of grant and program-targeted financing, as well as programs to assess the economic effect of agricultural production; institutional problems that have not been resolved so far due to poor control and regulation of the implementation of agricultural sector development programs in the region, although there are huge potential opportunities in the region. Based on the results of the study, 5 regional-scale measures were developed and recommended for implementation, which include, in particular, the introduction of cluster technologies in the agricultural production management system, which will consist of a cluster core and 6 participants: the state, transport and logistics complex, financial sector, electronic marketplace, science and the central authority of the cluster.

Keywords: economic effect, agro-industrial complex, cluster, integration, government regulation, agricultural sector, financing, integrated management, managerial decision, regional product.

Кілт сөздер: экономикалық тиімділік, агроөнеркәсіп кешені, кластер, интеграция, мемлекеттік реттеу, аграрлық сала, қаржыландыру, кешенді басқару, басқарушылық шешім, аймақтық өнім.

Ключевые слова: экономический эффект, агропромышленный комплекс, кластер, интеграция, государственное регулирование, аграрная сфера, финансирование, комплексное управление, управленческое решение, региональный продукт.

Introduction. Any state should provide active support for the development of the agricultural sector, since it is very dependent on this assistance, and it is this industry that ensures the satisfaction of the country's constant demand for agricultural products. This need becomes the reason for studying the main problems to improve the process of managing the efficiency of agricultural production. For example, in 2021 in the East Kazakhstan region (hereinafter referred to as EKR), government agencies allocated funds in the form of subsidies totaling 22.7 billion tenge.

According to information received from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, the total gross output of agriculture, forestry and fisheries of the East Kazakhstan region in 2020 amounted to over 689 billion tenge, in specific weight, this is equal to almost 11% of the country's total production. Despite these figures, the study revealed certain problems in the level of dynamics of the region's gross output and its share in the country's total gross output. This problem is caused by weak management in the management processes of the studied branch of the economy and, if such a negative trend persists, the production of agricultural sector in the region may threaten a significant decline in the next decade.

Thus, the study of agribusiness management processes in East Kazakhstan region can affect the effective development of this industry in the region and increase the share of the region's output in the national volume of production.

Purpose: Analysis of the current situation and the study of problems in the dynamics of production volumes and the development of a set of measures to ensure the growth of the efficiency of the agricultural sector at the regional level, using the example of the East Kazakhstan region.

Methods: To carry out a comprehensive study, the generally accepted methods for collecting and processing statistical and reporting information were used by comparing, analyzing and summarizing them. The work determines the directions for solving the identified problems in the field of making and implementing managerial decisions in the agricultural sector of the country over the past three years (2018-2020). According to official statistics, the absolute indicators of gross output of the agricultural sector of the East Kazakhstan region (hereinafter referred to as East Kazakhstan region) in 2020 amounted to 689 billion dollars. positive dynamics in the amount of tenge, which is 16.13% and 35.36% higher than in 2019 and 2018, respectively. However, the analysis of comparative indicators of the share of gross production of East Kazakhstan region in the gross national volume amounted to only 10.98% in 2020, while these indicators in 2019 and 2018 amounted to 11.32% and 11.54%, that is, negative growth was 1.9% in 2019 and 4.85% in 2020.

Literature Review. There are many studies aimed at studying the essence and significance of the cluster approach, some of them were carried out in the nineteenth century. The very formation of market processes becomes a natural source of clusters. The analysis of specialization and division of labor as the basis for the emergence of clusters has become the object of study of such classics and creators of theories of international trade as A. Smith [1], who pointed out that an enterprise gains a competitive advantage through the division of labor and cooperation, D. Ricardo [2], who substantiated the effectiveness of interstate specialization from the joint location of territories and A. Marshall [3], who characterized the relationship between the joint location of firms and the efficiency of their work.

There are scientific works of such scientists as A. Verber, I. Tyunin, V. Kristaller, who developed models of economic space and determined the interconnection of geographical agglomeration and economies of scale and population settlement [4].

The study of the classical literature related to the concept of a cluster would be incomplete without considering the work of Michael Porter, who was one of the first to reveal the relationship between the creation of clusters and the level of competitiveness of enterprises and the industry as a whole. According to his definition, a cluster should accept a group of companies, suppliers of materials, services, enterprises of other industries, as well as organizations, one way or another connected with the main activity (universities, associations, communications, logistics, etc.) that conduct joint activities on same territory to reduce competition between them. [5].

Different scientists gave different definitions to the concept of a cluster. For example, V. Price considered the cluster as an opportunity to effectively use the advantages of the territorial location of enterprises in the industry and ensure the growth of the efficiency of economic management through the organization of optimal interaction between the state and business. S. Rosenfeld defined the concept of a cluster as a group of interconnected firms that are geographically close to each other and have active business channels, as well as infrastructure, labor market and services. This will allow them to reduce the impact of various risks and obtain an additional synergistic effect from mutual work. [6].

According to these definitions, it can be concluded that the cluster is considered as enterprises geographically close to each other. Other characteristics are mainly related to the association of different organizations and firms. In the work of scientists Bergman and Fezer "Industrial and regional clusters" the main concepts are highlighted, which, in our opinion, reveal the cluster theory especially well, namely: external economies; innovative environment; cooperative competition; intercompany competition; path dependence" [7].

The literature review shows the variety of definitions of the concept of "cluster". Although they do a good job of revealing its qualitative characteristics, they still do not fully reveal its economic essence. It is also important to define clear criteria that can justify the economic results of using the cluster method of firm development.

Main part. Analysis of research in the field of problems of management of the agro-industrial complex showed that the state is taking steps to improve the efficiency of gross output, financial support for entrepreneurs engaged in agriculture. in the form of subsidies and loans on flexible terms. However, ways to improve the efficiency of agribusiness management at the regional level have not been investigated. The indicators of the qualitative development of the industry by types of management (crop production and animal husbandry) are not taken into account. Misallocation of grants or specific funding for scientific projects related to the study of the economic efficiency of the Kazakhstan agro-industrial complex and the further economic development of the sector.

In 2021, 22.7 billion tenge subsidies were allocated to support the development of agro-industrial complexes of the East Kazakhstan region, including 5.6 billion tenge for crop production development, 8.8

billion tenge for animal husbandry, 5.8 billion for Investment subsidy, billion including tenure period, 0.5 billion core to support the development of processing industry, 1.9 billion core for other subsidies [8].

According to the National Statistical Office of the Strategic Planning and Reform Agency of the Republic of Kazakhstan. The share of the total output of the East Kazakhstan region in the volume of national output was 10.98% in 2020 only (Table 1).

Table 1

Data on the gross output of products (services) of agriculture, forestry and fisheries of East Kazakhstan region in the period 2018-2020*

index	Agriculture, forestry and fisheries	From it:		
		agricultural industry	From it:	
			Crop production	husbandry
1	2	3	4	5
2020 year				
Republic of Kazakhstan, million tenge	6 271 044,3	6 244 313,5	3 605 683,9	2 624 306,7
East Kazakhstan region, million tenge	689 158,2	686 290,3	320 056,7	365 785,3
Specific gravity of East Kazakhstan region,%	10,98	10,99	8,88	13,94
2019 year				
Republic of Kazakhstan, million tenge	5 239 951,7	5 216 454,5	2 896 965,0	2 306 414,9
East Kazakhstan region, million tenge	593 417,0	590 516,6	264 634,0	325 429,2
Specific gravity of East Kazakhstan region,%	11,32	11,32	9,13	14,11
2018 year				
Republic of Kazakhstan, million tenge	4 410 053,3	4 388 637,2	2 331 848,6	2 044 946,6
East Kazakhstan region, million tenge	509 123,4	506 709,0	214 466,0	291 813,6
Specific gravity of East Kazakhstan region,%	11,54	11,55	9,20	14,27

* Compiled by the author on the basis of data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan [9]

Analysis of the table showed that in the study period the dynamics of production of the complex of Kazakhstan's agro-industrial complex showed positive results. Thus, in 2020, the total level of output is more than 6,271 billion, which is 19.68% higher than 2019. and higher than 2018 42.20%

The total output indicator of the agricultural industry of the East Kazakhstan region also has a positive trend. Thus, in 2020, the production volume is 689 billion Tehsil. which is higher than 2019 and 2018 by 16.13% and 35.36% respectively.

However, it should be noted negative changes in the specific weight indicators of the agro-industrial complex of the East Kazakhstan region in total production of Kazakhstan. meanwhile During the study period This indicator decreased by 1.9% in 2019 and by 4.85% in 2020. In this case, it can be concluded that in the next decade. If this trend continues There will be a complete collapse of the complex agro-industrial sector. and, as a result, increased agricultural prices and a general deficit for the products of the agricultural industry in the region.

A similar situation associated with a decrease in the share of sectoral production in the total production volume in the country is maintained by the type of agriculture. (crop production and animal husbandry)

At the same time, the East Kazakhstan region has great potential for the development of the agro-industry. As of January 2021, according to the Agricultural Statistics Register, 1241 agricultural enterprises (1008 operating entities) were registered in the East Kazakhstan region. while the region is inferior in this indicator compared to the Turkestan, Almaty, Akmola and North Kazakhstan regions with 334 individual enterprises (291 operating), 68,887 farmers and agricultural enterprises (68,727 operating). more than 550,000 hectares with an average yield of more than 17.2 quintals per hectare [11].

Thus, it can be concluded that the agro-industrial bloc in the East Kazakhstan region has a relatively rich potential and requires extensive work to improve the management efficiency of this sector of the economy.

Based on the data presented by the study, we will compile a SWOT analysis of the branch of the Agro-Industrial Center of the East Kazakhstan Region.

Table 2

SWOT analysis of the branches of the agro-industrial complex of the East Kazakhstan region*

Strengths	Weaknesses
Eastern Kazakhstan covers more than 550,000 hectares. increasing demand for food products both in Kazakhstan and in neighboring countries (CIS, Central Asia, China); Availability of subsidies and loans to regional agricultural producers on flexible terms.	Low share of agricultural products in the country's gross domestic product (10.98%). low share of exports Underdeveloped trade and logistics infrastructure with regional relief features lack of e-commerce Lack of scientific research on the economic efficiency of agricultural production. Lack of private funds for research and technology transfer The dependence of natural and climatic conditions due to the peculiarities of the location of the region in a continental climate. The competitiveness and low profitability of the agricultural sector. Over-emphasis on regional corn and sunflower products The lack of practical desire of agricultural producers to form groups due to the specifics of the national and cultural composition of the population in the region.
Opportunities	Threats
increase the production of all types of agricultural products creating conditions for the introduction of technology and attracting investments, including the introduction of digitization of the agro-industry; expansion of the geographic area of supply and export volumes by promising industries Has high potential in the production and export of organic products Increasing irrigation areas and increasing efficiency Creating the conditions for agrarian transformation is the driving force for increasing labor productivity and competitiveness of the agricultural industry. Availability of conditions for the creation of the agro-industrial complex of the East Kazakhstan region.	the uncertainty of the weather Unfavorable changes in natural and climatic conditions. spread of disease in animals and plants pollution of the natural environment (especially water sources) development of competition in international markets due to the accession of the WTO, EAEU; Risk from inefficient controls from both agricultural producers and government due to the lack of cluster technology to manage the industry.

* Compiled by the author

To ensure the development of the industry cluster Therefore, it is proposed to introduce a complex agro-industrial cluster model. taking into account the specifics of the region especially the location The existing capabilities of transport and logistics infrastructure and complexes are presented further in Fig. 1.

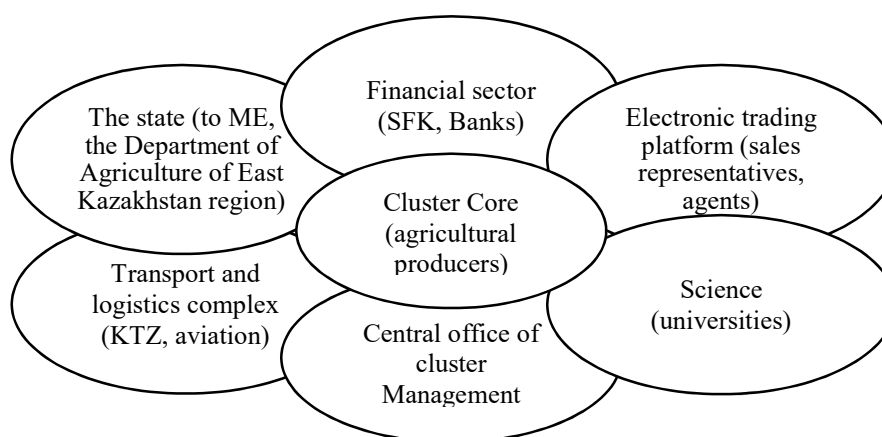

Figure 1. Model of the complex agro-industrial complex of the East Kazakhstan region

Note - compiled by the author

The proposed model is unique to origin including non-state. but a producer of agricultural products That is, interested participants must be satisfied, which will solve the problem of motivating other enterprises to concentrate on their activities in the agro-industrial complex.

The second partner of the cluster is the State, which provides the core interests of the cluster with state legislative and regulatory safeguards for the region's agro-industrial clusters.

The transport and logistics complex will be developed as part of the cluster as a tool for the transportation of goods and services of the agro-industrial complex in the region.

The financial sector is represented by banks and financial organizations that provide financing for projects of the core of the cluster and subsidize some branches of agriculture under state programs.

The platform developer offers an electronic trading platform as an example of an electronic service in the form of an application for its trademark or agent's trade agent (e.g. BOOKING.COM).

Science will be offered by universities that provide both human resources and funded science and development projects.

The central office of cluster management will ensure efficient coordination between cluster members.

Conclusions. Based on an analysis of research and publications on this topic. In conclusion, the issues related to the provision of effective management tools to industries in the agro-industrial complex of the East Kazakhstan region are:

1. Lack of funding development in the direction of research on the economic efficiency of agro-industry.
2. The absence of scientific projects under funding and project-targeted financing projects in the direction of research on the economic efficiency of the management of agro-industrial complexes.
3. There are no separate regional development programs of agro-industrial complexes for animal husbandry and crop production.
4. The reckless attitude of agricultural producers to cooperation in the complex agro-industrial complex of the region.
5. The institutional problem of complex agro-industrialization is unresolved due to poor quality control of the implementation of agricultural development projects in regions where there is a lot of potential [12];
6. Problems in implementing the National Export Strategy B.E. 2565
7. Problems of transportation and logistics complex in the region due to the nature of the mountainous terrain of the region.
8. Problems of industrial management within the framework of Kazakhstan's membership in the Eurasian Economic Union and the World Trade Organization. This creates opportunities and at the same time creates high demands for competition both in the domestic and international markets.

From the above information it is advisable to take a number of measures that will solve the above problems or increase the efficiency of the agricultural industry in the region and increase the share of agricultural products in the region's GDP:

1. Work on the introduction of cluster technology into the management system of the region's agro-industry.
2. Carry out clarification work among agricultural producers on the necessity of establishing a regional cluster by incorporating the latter in the cluster.
3. Develop a program to develop INCL's export strategy until 2022.
4. Improving railway infrastructure and aviation capabilities
5. Allocate funds for elevator construction projects in hard-to-reach areas of the region until 2024.

REFERENCES

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: СОЦЭКГИЗ, 1935. – Т. 1. – 371 с.; Т. 2. – 475 с.
2. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо // Антология экономической классики. – М.: Эконом-Ключ, 1993. – 478 с.
3. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1993. – 594 с.
4. Портер М. Конкуренция: Пер. с англ. / М. Портер. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
5. Porter M. The Economic Performance of Regions / Porter M. // Regional Studies. – 2003. – Vol.37.6&7. – P. 549-578.

6. Погодина Е.А. Теоретические подходы к сущности понятий «экономический кластер» и «кластерная политика» / Е.А. Погодина, Е.Н. Катаев // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2014. – №37(274). – С. 54-66.
7. Bergman E., Feser E. / Industrial and Regional Clusters: Concept and Comparative Applications: Web book of Regional Science, Regional Research Institute. – URL: <https://www.researchgate.net/publication/269709907> Industrial and Regional Clusters Concepts and Comparative Applications
8. Казинформ. На поддержку агропромышленного комплекса Восточно-Казахстанской области выделено более 22 миллиардов тенге. – inform.kz https://www.inform.kz/ru/svyshe-22-mlrd-tenge-vydeleno-na-podderzhku-apk-v-vko_a3794790
9. Данные Бюро национальной статистики Агентства стратегического планирования и реформ Республики Казахстан. – <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/6>
10. Данные ГУ «Управление сельского хозяйства Восточно-Казахстанской области». – <https://www.gov.kz/memleket/entities/vko-agro>
11. Развитие агропромышленного комплекса Казахстана. проблемы и решения / А.А. Пягай, К. К. Жекеева, А.Ю. Татикова, Ж.У. Тулегенова // Вестник Университета Туран. – 2019. – № 1(81). – С. 193-200.
12. Национальная экспортная стратегия. Режим доступа. – <https://primeminister.kz/ru/documents/gosprograms/nacional-nay-eksportnay-strategiy>

REFERENCES

1. Smit A. Issledovaniye o prirode i prichinakh bogatstva narodov / A. Smit. – М.: SOTSEKGIZ, 1935. – Т. 1. – 371 s.; Т. 2. – 475 s. [in Russian].
2. Rikardo D. Nachala politicheskoy ekonomii i nalogovogo oblozheniya / D. Rikardo // Antologiya ekonomicheskoy klassiki. - М.: Ekonov-Klyuch, 1993. – 478 s.
3. Marshall A. Printsipy ekonomicheskoy nauki / A. Marshall. – М.: Izdatel'skaya gruppa «Progress», 1993. – 594 s. [in Russian].
4. Porter M. Konkurentsia: Per. s angl. / M. Porter. – М.: Izdatel'skiy dom «Vil'yams», 2005. – 608 s. [in Russian].
5. Porter M. The Economic Performance of Regions / Porter M. // Regional Studies. – 2003. – Vol.37.6&7. – P. 549-578.
6. Pogodina Ye.A. Teoreticheskiye podkhody k sushchnosti ponyatiy «ekonomicheskii klaster» i «klaster'naya politika» / Ye.A. Pogodina, Ye.N. Katayev // Natsional'nyye interesy: priority i bezopasnost'. – 2014. – №37(274). – S. 54-66. [in Russian].
7. Bergman E., Feser E. / Industrial and Regional Clusters: Concept and Comparative Applications: Web book of Regional Science, Regional Research Institute. – URL: <https://www.researchgate.net/publication/269709907> Industrial and Regional Clusters Concepts and Comparative Applications
8. Kazinform Na podderzhku agropromyshlennogo kompleksa Vostochno-Kazakhstanskoy oblasti vydeleno boleye 22 milliardov tenge. – Rezhim dostupa: inform.kz https://www.inform.kz/ru/svyshe-22-mlrd-tenge-vydeleno-na-podderzhku-apk-v-vko_a3794790 [in Russian].
9. Dannyye Byuro natsional'noy statistiki Agentstva strategicheskogo planirovaniya i reform Respubliki Kazakhstan. – <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/6> [in Russian].
10. Dannyye GU «Upravleniye sel'skogo khozyaystva Vostochno-Kazakhstanskoy oblasti». – <https://www.gov.kz/memleket/entities/vko-agro> [in Russian].
11. Razvitiye agropromyshlennogo kompleksa Kazakhstana. problemy i resheniya / A.A. Pyagay, K.K. Zhekeyeva, A. YU. Tatikova, ZH. U. Tulegenova // Vestnik Universiteta Turan. – 2019. – № 1(81). – S. 193-200 [in Russian].
12. Natsional'naya eksportnaya strategiya. Rezhim dostupa - <https://primeminister.kz/ru/documents/gosprograms/nacional-nay-eksportnay-strategiy> [in Russian].

Калдыбаева Д.О., Исаева Б.К., Корабаев Б.С.

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІН КЛАСТЕРЛІК ТӘСІЛДІҢ НЕГІЗІНДЕГІ ТИІМДІЛІГІН БАСҚАРУ

Андатпа

Бұл мақалада авторлар агроөнеркәсіптік кластерге (АӨК) назар аударды. Шығыс Қазақстан облысы ауыл шаруашылығына қолайлы климаттық жағдайлармен, облыс экономикасының ең инвестициялық тартымды секторларының бірі болып табылатын агроөнеркәсіптік өндірістің жоғары шоғырлануымен, бірқатар басқа да салалардың тұрақты дамуының маңызды шартымен сипатталады. және Қазақстанда ғана емес, шет елдерде де ірі азық-түлік корпорацияларына біріктірілген.

Облыстың жалпы өнім шығару серпінінің зерттеумен белгіленген проблемалары, оларды еңсеру жөніндегі іс-шаралар болмаған жағдайда, алдағы онжылдықта өңірдің АӨК-нің осындай үрдісі сақталған кезде толық құлдырауға алып келеді. Нәтижесінде, бұл бағаның өсуіне және аймақтағы өнімдерге жалпы тапшылықтың дамуына қауіп төндіреді.

Зерттеу нәтижелері бойынша жалпы республикалық көлемде агроөнеркәсіптік өңірдің үлес салмағының теріс серпініне алып келген проблемалар анықталды, олардың ішінде: агроөнеркәсіптік кешеннің экономикалық тиімділігін зерттеу бағыты бойынша гранттық және бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру бағдарламалары бойынша қаржыландырылатын эзирлемелердің және ғылыми жобалардың болмауы, сондай-ақ бай әлеуеті болған кезде өңірдің ауыл шаруашылығын дамыту бағдарламаларын іске асыру процестерін реттеу сапасының төмен болуына байланысты қазіргі уақытта шешілмеген институционалдық проблемалар.

Нәтижесінде облыстық ауқымда кластер өзегінен және алты қатысушыдан: мемлекеттен, көлік-логистикалық кешеннен, қаржы секторынан, электрондық сауда алаңынан, ғылымнан және кластерді басқарудың орталық аппаратынан тұратын агроөнеркәсіптік кешенді басқару жүйесіне кластерлік технологияларды енгізу бойынша бес іс-шараны іске асыру ұсынылды.

Калдыбаева Д.О., Исаева Б.К., Корабаев Б.С.

УПРАВЛЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТЬЮ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ НА ОСНОВЕ КЛАСТЕРНОГО ПОДХОДА

Аннотация

В данной статье авторы сосредоточили свое внимание на агропромышленный кластер (АПК). Восточно-Казахстанская область характеризуется благоприятными климатическими условиями для ведения сельского хозяйства, высокой концентрацией агропромышленного производства, которое является одной из самых инвестиционно привлекательных отраслей региональной экономики, важнейшим условием устойчивости ряда других отраслей и интегрировано в крупные продовольственные корпорации не только Казахстана, но и зарубежных стран.

Установленные исследованием проблемы динамики валового выпуска продукции области, в случае отсутствия мероприятий по их преодолению, повлекут в ближайшее десятилетие при сохранении такой тенденции АПК региона полный упадок. Как следствие, это грозит повышением цен и развитие общего дефицита на продукцию в регионе.

По результатам исследования были выявлены проблемы, которые привели к отрицательной динамике удельного веса агропромышленного региона в общереспубликанском объеме, среди которых: отсутствие финансируемых разработок и научных проектов по программам грантового и программно-целевого финансирования по направлению исследования экономической эффективности агропромышленного комплекса, а также институциональные проблемы, не решенные по настоящее время из-за низкого качества регулирования процессов реализации программ сельскохозяйственного развития региона, при наличии богатого потенциала.

В результате предложено реализовать пять мероприятий в областном масштабе, в частности, по внедрению кластерных технологии в систему управления агропромышленного комплекса, состоящий из ядра кластера и шесть участников: государства, транспортно-логистического комплекса, финансового сектора, электронной торговой площадки, науки и центрального аппарата управления кластером.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).25
 ЭОЖ 338.45
 FTAMP 06.81.25

Д.Е. Канашаев, PhD докторанты,
 А.С. Тулеметова*, э.ғ.к., профессор

И.С. Полежаева, э.ғ.к., доцент

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
 Шымкент қ., Қазақстан

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: aygul.tulemetova@mail.ru

ЦИФРЛАНДЫРУ КІЛЕМ ӨНЕРКӘСІБІ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Мақала кілем өнеркәсібі кәсіпорындарын цифрландыруға көшудің өзекті мәселелеріне арналған. Мақалада компьютерлік дизайнның рөлі, көркемдік және мәдени сәйкестікті сақтау қажеттілігі, кейбір елдерде қолданылатын арзан жұмыс күші, қолдан жасалған кілем өнеркәсібіндегі инновациялар мен технологиялар туралы қарастыратын ғалымдардың еңбектеріне аса көңіл бөлінген. Мақала авторлары кілемдер мен кілем бұйымдары нарығын талдай отырып, цифрлық технологияларды енгізуге кедергі келтіретін өзекті мәселелерді анықтап берген: шикізат тапшылығы; бейімделмеген цифрландыру платформалары; өндірістік бөлімшелердегі қайталанып келетін қызметтер; компьютерлік кілем дизайнынан бас тарту. Авторлардың пікірінше, кілем өнеркәсібінде мүмкіндік беретін технологиялық және сауда үдерістерінің цифрлық платформасын қолдану қажет: әлеуетті сатып алушыларды онлайн каталогтармен қамтамасыз ету арқылы анықтау; динамикалық сауда үдерістері арқылы сатып алушылар мен өндірушілерді таңдау; қаржылық және логистикалық қызметтерді жеңілдету. Авторлар кілем өнеркәсібі кәсіпорындарында цифрлық технологияларды енгізу бойынша нақты бағыттар ұсынған: цифрлық инновацияларды енгізу үшін қаржы ресурстарын қалыптастыру; кілем жабындарының дизайнын цифрлық ортаға көшіру; қайталанатын қызметтер мен міндеттерді болдырмау үшін технологиялық үдерістерді автоматтандыру; кілем өнеркәсібінің негізгі бизнес-үдерістерін біріктіретін бірыңғай цифрлық платформаны әзірлеу.

Кілт сөздер: кілемдер, кілем өнеркәсібі, кәсіпорын, шикізат, өнім, цифрландыру, технология, инновация, цифрлық орта, бизнес-үдеріс.

Ключевые слова: ковры, ковровая промышленность, предприятие, сырьё, продукция, цифровизация, технологии, инновации, цифровая среда, бизнес-процесс.

Keywords: carpets, carpet industry, enterprises, raw materials, products, digitalization, technologies, innovations, digital environment, business process.

Кіріспе. Пандемия кезінде қалыптасқан тауарларды жеткізу тізбегінің бұзылуы кілем нарығындағы сұранысты біршама төмендетті. Сонымен қатар, шикізаттарды тасымалдаудағы көлік үзілістерінің болуы өндірісті төмендетіп, кілем бизнесіне тікелей әсер етті. Кілем өндірушілері өз бизнесін пандемиядан кейінгі нарыққа бейімдеу үшін көптеген жаңа әдістері қолдануы тиіс.

Кілем кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігін нарықта арттыру және пандемияның қолайсыз әсерінен шығу үшін инновациялық технологияларды барынша пайдаланғаны жөн. Бұл технологиялар кілем саласының құрылымына, сондай-ақ кәсіпорынның негізгі құзыреттеріне, бәсекелестік деңгейлеріне және нарықтық үлесіне жағымды болғаны абзал. Дегенмен, кейбір кілем өндірушілер өздерінің өнеркәсібін және табыстылығын арттыратын технологиялар болса да, жаңа инновациялық технологияларды енгізуге әлі дайын емес. Өйткені, олар ата-бабадан мұра болып сақталған кілем тоқу дәстүрін өзгерткісі келмейді. Сөйтіп, дәстүрлі кілем саласы нарықтағы бәсекелестікке төтеп бере алмай отыр. Сондықтан дәстүрлі кілем саласында жаңа цифрлық технологияларды қолданудың жаңа бағыттарын анықтау өзекті болып келеді.

Цифрлық технологияларды кілем өндірісіне енгізу алдағы болжамды жылдарға арналған өсу жоспарларымен тікелей байланысты. Стратегиялық бағыттарды анықтау барысында кілем өнеркәсібіне әсер ететін әлеуметтік, экономикалық, ұйымдастырушылық және технологиялық факторларды ескерген жөн.

Мақаланың мақсаты цифрлық технологияларды кілем өнеркәсібі кәсіпорындарында қолданудың нақты бағыттарын ұсыну болып табылады.

Алға қойған мақсатқа жету үшін:

- кілем өнеркәсібіне цифрландырудың қажеттілігі анықталады;
- әлемдік нарықтағы кілемдер мен кілем бұйымдарының сұранысы талданады;

- кілем өнеркәсібінде инновациялық белсенділікті арттыру үшін цифрландырудың негізгі талаптары ұсынылады.

Зерттеу әдістері. Мақаланың зерттеу әдіснамалық негізіне статистикалық мәліметтерді топтау және салыстыру әдістері жатады.

Әдебиеттік шолу. Цифрландырудың кілем өнеркәсібіне жағымды және жағымсыз әсер ететіні сөзсіз. Сондықтан отандық және шетелдік ғалымдардың кілем шығару өндірісіне цифрлық технологиялардың енгізетін өзгерісін зерттеп көрейік.

Торкашванд Ф. және басқалардың пікірінше, қазіргі әлемде цифрлық құралдар мен технологиялардың пайда болуы адам өмірінің сапасын өзгертті, сонымен қатар халықтардың дәстүрлі қол өнеріне өзгерістер енгізді. Дәстүрлі дизайн көркемдік шығармашылықтың пайда болуының ең маңызды қадамы ретінде кілем тоқу өнеріне ең көп әсер етті [1].

Бұл зерттеушілер кілем дизайнын компьютерге енгізу қажеттілігін айта келе, бұл көркемдік және мәдени сәйкестікті сақтау үшін пайдалы екендігі жайында ортақ пікірге келген.

Қазақстандық ғалымдар Дурру О. және басқалар отандық кілемдер мен кілем бұйымдары нарығының даму қарқынын айтарлықтай тежейтін негізгі кедергіге «арзан жұмыс күші және өз мемлекеті тарапынан айтарлықтай экономикалық қолдау түріндегі елеулі әлеуеті бар Қытай мен Түркия сияқты елдермен бәсекелестіктің тең емес шарттары жатқызылуы мүмкін» екенін атап көрсеткен [2].

Ядава В.С. және басқа ғалымдардың пікірінше, «қолдан жасалған кілем өнеркәсібіндегі цифрлық білім мен инновация жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін инновациялық жүйелердің басым тәсілдерін қарастырумен қатар, өндіріс пен тұтыну жүйелерінде тұтас трансформацияны көздейтін технологиялық тәсілге назар аудару керек» [3].

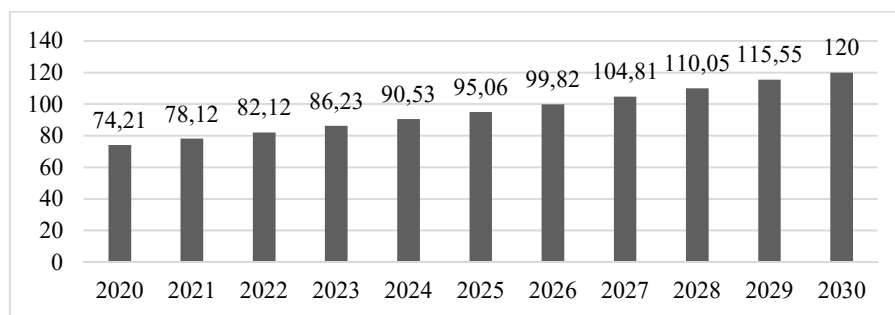
Мирмахди Д. және басқалар [4] «парсы кілеміндегі өнер мен технологияның үйлесімі бүкіл кілем өнеркәсібіне ықтимал пайдалы әсер ете ме, әлде олардың қолдан жасалған кілемдердің құндылығына зиянды әсерін болдырмау үшін технологияны пайдалануда шектеулер қою қажет пе» екендігін зерттеген.

Түрік ғалымдары Билгин М. Х. және басқалар [5] «қолдан жасалған кілем өндірісінің ең маңызды мәселесі осы саладағы тиісті инновацияларды өндірудегі, дамытудағы, таратудағы және қолданудағы әлсіздік» деп атап көрсеткен.

Зерттелген ғалымдардың еңбектерінде компьютерлік дизайнның рөлі, көркемдік және мәдени сәйкестікті сақтау қажеттілігі, кейбір елдерде қолданылатын арзан жұмыс күші, қолдан жасалған кілем өнеркәсібіндегі инновациялар мен технологиялар қарастырылады. Алайда, бұл жұмыстарда кілем өнеркәсібінің бизнес-үдерістері экономикалық қатынастардың трансформациясы жағдайында жүйеленбеген.

Негізгі бөлім. Пандемияға байланысты кілем өнеркәсібінде шикізаттардың жетіспеушілігі көптеген өзгерістерге әкеліп соқтырды. Кілем өндірушілер нарық сұранысын қанағаттандыру үшін тасымалдаушыларды өзгертуге және жаңа технологияларды қолдануға мәжбүр болды. Жаңа стратегия мен технологияны енгізгеннен кейін кілем өндіруші кәсіпорындар нарыққа тұрақты бұйымдарын ұсына бастады. Алдағы жылдары кілемдерге сұраныс жоғары болады және ол белгілі әлеуметтік, ұйымдастырушылық және экономикалық факторларды ескере отырып іске асуы тиіс.

Соңғы зерттеуге сәйкес, әлемдік кілем нарығындағы сұраныс 2021 жылы шамамен 78,12 миллиард АҚШ долларын құрады және 2022 жылы 82,12 миллиард АҚШ долларына жетеді деп күтілуде (сурет 1).

1-сурет. 2020-2030 жылдар аралығындағы әлемдік кілемдер мен кілем өнімдеріне сұраныс нарығы, млрд. АҚШ доллары*

* Авторлармен негізінде әзірленген [6]

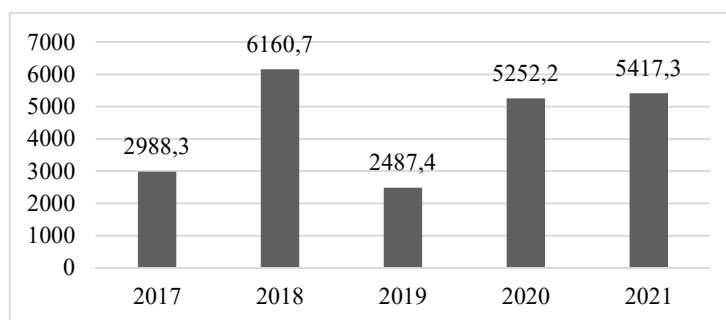
Әлемдік кілем нарығы 2030 жылға қарай шамамен 120 миллиард АҚШ долларына жетеді деп болжанып отыр. Кілем нарығында сұранысты арттыратын негізгі қозғаушы күштеріне дамып келе жатқан құрылысты, халықтың тез өсуін, өмір салтының өзгеруін, жиһаз және интерьер шығындарына сұраныстың артуын жатқызуға болады.

Кейінгі жылдары тұтынушылар кілем материалы құрамында бактерияға қарсы заттардың, отқа төзімді талшықтардың және зиянкестермен күресуге мүмкіндік беретін химиялық қоспалардың болуын талап етіп отыр. Сол себепті кейбір өндірушілер кілем бұйымдарын сисал және теңіз әйнегі сияқты материалдарды қолдану арқылы шығарып отыр.

Дегенмен, тұтынушылар қол жетімді бағамен және өндірістің қарапайым, әрі жылдам әдісімен әзірленетін түкті кілемдер мен кілемшелерге сұранысты ұлғайтып отыр. Көптеген адамдар түкті кілемдерді беріктігі, сенімділігі және ұзаққа жарамдығы үшін таңдайды. Әдетте, олар қабырғаға кілемді ілу үшін қолданады. Түкті кілемдер ауыр жиһаздары бар бөлмелер үшін өте қолайлы, өйткені олар иірілген жіптің барлық түрлеріне сәйкес болатындықтан серпінді болып келеді.

Кілемдер нарығындағы сұраныс негізінен сәндік кілемдерге тапсырыстардың артуына байланысты. Сонымен қатар құрылыс индустриясының артуы кілем өнеркәсібінің өсуіне ықпал ететін тағы бір қозғаушы фактор болып табылады.

Қазақстандағы статистикалық деректер бойынша 2021 жылы 5471,3 мың шаршы метр кілемдер мен кілем бұйымдары өндірілген (сурет 2).

2-сурет. 2017-2021 жылдардағы Қазақстан Республикасындағы кілемдер мен кілем бұйымдарының өндірісі, мың шаршы метр

* Авторлармен негізінде әзірленген [7]

2-сурет көрсетіп тұрғандай, кілемдер мен кілем бұйымдарының өндірісі соңғы 2020 және 2021 жылдары бірқалыпты болып отыр. Олардың қол жетімділігі мен орнатудың қарапайымдылығына байланысты кілемдер әдетте жаңа үйлерге салынады. Өте жұмсақ тұрғын үй кілемдеріне сұраныс отандық кілем өнеркәсібінің өсуіне ықпал етіп отыр. Сондай-ақ, кілемдерге деген сұраныс қонақ бөлмелері мен жатын бөлмелерінде жылулық үшін жұмсақ кілемшелерді қосу үрдісіне байланысты. Кейінгі жылдары беріктігі мен даққа төзімділігі бар инновациялық сәнді кілемдерге сұраныс артып отыр. Бұл кілемдер инновациялық технологияларды қолдану арқылы жасалады.

Сондықтан цифрлық технологияны енгізу болашақта қолдан жасалған кілем өндірісінде қиындықтар туғызуы мүмкін.

Біздің ойымызша, кілем және кілем бұйымдары нарығында цифрлық технологияларды енгізуге кедергі келтіретін негізгі мәселелерге мыналар жатады:

- шикізат материалдарының жетіспеушілігі;
- бейімделмеген цифрландыру платформалары;
- өндірістік бөлімшелердің қайталанатын қызметтері;
- компьютерлік кілем дизайнынан бас тарту.

Жоғарыда аталған мәселелерді шешу үшін кілем өнеркәсібінде мүмкіндік беретін технологиялық және сауда үдерістерінің цифрлық платформасын қолдану қажет:

- әлеуетті сатып алушыларды онлайн каталогтармен қамтамасыз ету арқылы анықтау. Интернет арқылы клиенттерге дизайн жасау немесе кілемдерін өлшемін таңдау мүмкіндігі беріледі. Дегенмен, сатып алу туралы шешім қабылдас бұрын, онлайн тұтынушылар әртүрлі ұсыныстарды бағалай алады немесе онлайн көмекті пайдалана алады;

- сауда үдерістерінің көмегімен сатып алушылар мен өндірушілерді таңдау. Кәсіпорын онлайн және офлайн сатудан кейінгі қызмет көрсетеді, бұл жаңа жетістік өндірушінің құн тізбегі мен кері байланыс үдерісін жақсартады;

- қаржылық және логистикалық қызметтерді жеңілдету. Клиенттерді таң қалдыру үшін кәсіпорын қарапайым және тәуекелсіз онлайн транзакция жүйесін ұсынады және оны тез, әрі сенімді орындайды.

Қорытынды. Әлемдік нарық кілем бұйымдарына деген сұранысты ұлғайтып келеді. Бұл өз кезегінде дәстүрлі кілем тоқу өнеркәсібінің цифрлық технологияларды барынша қолдануын талап етеді. Кілем өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық белсенділігін арттыру үшін цифрландырудың мынадай талаптарын орындау қажет:

- *цифрлық инновацияларды енгізу үшін қаржы ресурстарын қалыптастыру.* Бюджетті қалыптастыру стратегияны іске асыру және өнеркәсіптік кешенді трансформациялау бойынша мақсатты көрсеткіштердің белгіленген мәндеріне қол жеткізу жөніндегі жоспарды, бағдарламаларды, жобалар мен іс-шараларды орындауға бағытталуы мүмкін ресурстардың шектерін айқындауды көздейді;

- *кілем дизайнын сандық ортаға аудару.* Бұл шара еңбек өнімділігін едәуір арттыруға, сонымен қатар ұйымдастырушылық, қаржылық және басқа уақытша шығындарды азайтуға мүмкіндік береді;

- *қайталанатын қызметтер мен міндеттерді болдырмау үшін технологиялық үдерістерді автоматтандыру.* Ол өнеркәсіптік кешен қызметінің функционалдық мазмұнын қайта қарастыруды, тиімсіз функцияларды жоюды және, керісінше, жүйе құраушы, маңызды және жаңа болашағы бар бағыттарды белсенді дамытуды көздейді;

- *кілем өнеркәсібінің негізгі бизнес-үдерістерін біріктіретін цифрлық платформаны әзірлеу.* Бұл платформа аппараттық құралдардың инфрақұрылымын, зияткерлік бағдарламаны қамтамасыз етуді, коммуникациялық технологияларды және цифрлық инновацияларды біріктіруге мүмкіндік береді.

Сонымен, көрсетілген талаптар дәстүрлі кілем тоқу кәсіпорындарына біртіндеп инновациялық цифрлық технологияларды енгізуді көздейді. Бұл технологиялар қосымша қаржы ресурстарын салу арқылы ғана іске асады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Torkashvand F, Houshiar M, Keshavarz afshar M. The Impact of Digital Implements and Techniques on Iran Contemporary Carpet Industry // *goljaam*, 2020. -№15 (36). – P. 23-42. – <http://goljaam.icsa.ir/article-1-598-en.html>

2. Дурру О., Ниязбекова Р.К., Сейдахметов М.К., Есиркепова А.М., Дурру Д.К. Конкурентоспособность рынка ковровых изделий Республики Казахстан // *Технология текстильной промышленности*, 2019. – №1 (379). – С.83-90

3. Uma Shankar Yadav, Dr. Ravindra Tripathi, Mano Ashish Tripathi. Digital Analysis of the Transformation of Institutions in the Knowledge and Innovation System of the Handmade Carpet Industry // *Journal of Positive School Psychology*. – <http://journalppw.com>. – 2022. – Vol. 6, №3. – P. 1148-1163

4. Mirmahdi Darbanhosseiniamirkhiz, Shagieh Shabanifar, Wan Khairuzzaman Wan Ismail. Adoption of Technology in the Hand Woven Carpet Industry: The Case of Alinasab Carpet Company // *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 2011. – № 5(10). – P.551-559

5. Bilgin M.H., Demir E., Lau M.C.K., To Kin-Man C., Zhang Z.M. (2011). The Turkish handmade carpet industry: An analysis in comparison with select Asian countries // *Journal of the Textile Institute*, 2011. №102(6). – P.514–526.

6. Global Carpets and Rugs Market Size worth 120 Billion by 2030 at a 5.5 CAGR: Custom Market Insights (2022). – <https://www.custommarketinsights.com/report/carpets-rugs-market/>

7. Промышленность Республики Казахстан. 2017-2021 годы. – Астана: Статистический сборник. – 200 с. – <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection>

REFERENCES

1. Torkashvand F, Houshiar M, Keshavarz afshar M. The Impact of Digital Implements and Techniques on Iran Contemporary Carpet Industry // *goljaam*, 2020. – №15 (36). – P. 23-42. – <http://goljaam.icsa.ir/article-1-598-en.html>

2. Durru O., Nijazbekova R.K., Sejdahmetov M.K., Esirkepova A.M., Durru D.K. Konkurentosposobnost' rynka kovrovyykh izdelij Respubliki Kazahstan [Competitiveness of the carpet products market of the Republic of Kazakhstan] // *Tehnologija tekstil'noj promyshlennosti*, 2019. – №1 (379). – S. 83-90 [in Russian].

3. Uma Shankar Yadav, Dr. Ravindra Tripathi, Mano Ashish Tripathi. Digital Analysis of the Transformation of Institutions in the Knowledge and Innovation System of the Handmade Carpet Industry // Journal of Positive School Psychology <http://journalppw.com>. – 2022. – Vol. 6. – №3. – P. 1148-1163

4. Mirmahdi Darbanhosseiniamirkhiz, Shagieh Shabanifar, Wan Khairuzzaman Wan Ismail. Adoption of Technology in the Hand Woven Carpet Industry: The Case of Alinasab Carpet Company // Australian Journal of Basic and Applied Sciences, 2011. – № 5(10). – P.551-559

5. Bilgin M.H., Demir E., Lau M. C. K., To Kin-Man C., Zhang Z.M. (2011). The Turkish handmade carpet industry: An analysis in comparison with select Asian countries // Journal of the Textile Institute, 2011. – №102(6). – P. 514-526.

6. Global Carpets and Rugs Market Size worth 120 Billion by 2030 at a 5.5 CAGR: Custom Market Insights (2022). – <https://www.custommarketinsights.com/report/carpets-rugs-market/>

7. Promyshlennost' Respubliki Kazahstan. 2017-2021 gody. [Industry of the Republic of Kazakhstan. 2017-2021]. – Astana: Statisticheskij sbornik, 200 s. – <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> [in Russian].

Канашаев Д.Е., Тулеметова А.С., Полежаева И.С.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ КОВРОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Аннотация

Статья посвящена актуальным вопросам перехода к цифровизации предприятий ковровой промышленности. В статье исследованы труды ученых, которые рассматривают о роли компьютерного дизайна, необходимости сохранения художественной и культурной идентичности, дешевой рабочей силы используемых в некоторых странах, инновации и технологии в индустрии ковров ручной работы. Авторы статьи, анализируя рынок ковров и ковровых изделий выявили актуальные проблемы, препятствующие внедрению цифровых технологий: нехватка сырьевых материалов; не адаптированные платформы цифровизации; дублирующие функции производственных цехов; отказ от компьютерного дизайна ковров. По мнению авторов, необходимо применить цифровую платформу технологических и торговых процессов, которые позволят в ковровой промышленности: определить потенциальных покупателей предоставляя им онлайн-каталоги; подобрать покупателей и производителей с помощью динамичных торговых процессов; облегчить финансовые и логистические услуги. Авторами предложены конкретные рекомендации по внедрению цифровых технологий на предприятиях ковровой промышленности: сформировать финансовые ресурсы для внедрения цифровых инноваций; перевести дизайн ковровых покрытий на цифровую среду; автоматизировать технологические процессы для исключения дублирующих функций и задач; разработать единую цифровую платформу, объединяющие основные бизнес-процессы ковровой промышленности.

Kanashayev D., Tulemetova A., Polezhayeva I.

DIGITALIZATION AS A FACTOR OF INCREASING THE INNOVATIVE ACTIVITY OF CARPET INDUSTRY ENTERPRISES

Annotation

The article is devoted to the topical issues of the transition to digitalization of carpet industry enterprises. The article examines the works of scientists who consider the role of computer design, the need to preserve artistic and cultural identity, cheap labor used in some countries, innovations and technologies in the handmade carpet industry. The authors of the article, analyzing the market of carpets and carpet products, identified actual problems that hinder the introduction of digital technologies: lack of raw materials; not adapted digitalization platforms; duplicating functions of production workshops; rejection of computer carpet design. According to the authors, it is necessary to apply a digital platform of technological and trading processes that will allow in the carpet industry: to identify potential buyers by providing them with online catalogs; to select buyers and manufacturers using dynamic trading processes; facilitate financial and logistics services. The authors have proposed specific recommendations for the introduction of digital technologies at carpet industry enterprises: to generate financial resources for the introduction of digital innovations; to transfer the design of carpets to a digital environment; to automate technological processes to eliminate duplicate functions and tasks; to develop a single digital platform that combines the main business processes of the carpet industry.

Е.В. Кирющенко*, докторант PhD¹

Д.Т. Байтенизов, PhD, доцент¹

Б.К. Жуманова, к.э.н., доцент²

Северо-Казахстанский университет

им. М. Козыбаева, г. Петропавловск, Казахстан¹

Esil University, г. Астана, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: vitaliy.evgeniya@mai.ru

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В СФЕРЕ ОКАЗАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В настоящее время в Республике Казахстан НАО «Государственная корпорация «Правительство для граждан» предоставляет более 95% государственных услуг из общего Реестра государственных услуг, то есть именно человеческий капитал данной организации является нематериальным долгосрочным активом страны.

Сейчас происходит очень большой отток работников Госкорпорации по всей стране по самым различным причинам. В рамках данной статьи рассматривается HR – политика, работа, методы и инструменты HR-менеджмента Госкорпорации. Используя внутренние нормативные документы Госкорпорации, изучив зарубежный опыт в области развития человеческого капитала в системе государственного управления, были выявлены проблемы в области HR-политики и влияние реализации государственных программ РК на развитие человеческого капитала в Госкорпорации по стране в целом, и предложены основные концептуальные задачи по реализации в области HR-политики.

Так же подробно рассмотрены одни из главных задач HR – политики Госкорпорации – это развитие и оценка персонала.

Основным методом данного исследования является описательный, включающий такие приемы как обобщение и интерпретации. Кроме того, в научной статье используется теоретический анализ научной литературы и нормативных документов.

Выводы и рекомендации данной статьи могут способствовать реализации HR – политики для привлечения новых работников, а так же улучшить профессиональные компетенции работников всех уровней Госкорпорации.

Ключевые слова: человеческий капитал, менеджмент, кадровый потенциал, мотивация, фронт-офисы, система оценки, планирование, Казахстан, пул-талантов, молодежная политика.

Кілт сөздер: адами капитал, менеджмент, кадрлық әлеует, уәждеме, фронт-офистер, бағалау жүйесі, жоспарлау, Қазақстан, пул-таланттар, жастар саясаты.

Keywords: human capital, management, human resource potential, motivation, front offices, evaluation system, planning, Kazakhstan, talent pool, youth policy.

Введение. Ежегодно Госкорпорации передаются всё больше полномочий в сфере оказания государственных услуг. Новая редакция Реестра государственных услуг содержит 687 государственных услуги, из которых 659 (95,9 %) доступны для получения через Госкорпорацию. Одним из ключевых активов для Государственной корпорации является квалифицированный персонал, от эффективности работы которого зависят производственные результаты и дальнейшее развитие Государственной корпорации. Развитие персонала является одной из задач Стратегии развития Государственной корпорации. Подбор кадров, поддержание корпоративной культуры и взаимоотношений с работниками, развитие компетенций регулируется HR-политикой, Корпоративным стандартом по развитию человеческого капитала, Кодексом SANA, Кодексом деловой этики работника, Правилами приема на работу и формирования кадрового резерва, другими внутренними документами, а также Коллективным договором [1].

Исходя из этого, в данной статье нами была проанализирована работа «Управления и развитие HR и СМК» Госкорпорации, реализация HR – политики, а так же выявление основных проблемных вопросов, касающихся эффективного развития человеческого капитала, направленных на качество предоставляемых услуг.

Таким образом, основной целью данного исследования является анализ HR – политики и инструментов HR-менеджмента, показатели человеческих ресурсов Госкорпорации в количественно-

качественных измерениях, путем изучения всех внутренних нормативных документов указанных выше, проанализировав итоги годовых отчетов о деятельности Госкорпорации за последние 3 года.

Результаты данного исследования помогут выстроить качественную систему оценки эффективности и результативности персонала, а так же совершенствование направлений кадровой политики Государственной корпорации.

Обзор литературы. Определение «человеческий капитал» трактуется в экономической литературе по-разному, в зависимости от сферы, где оно применяется. Обобщенное для многих сфер деятельности и наиболее краткое понятие дает д.э.н., профессор В.Т. Смирнов: «Человеческий капитал - явление сложное, многообразное, изменяющееся. Исследователи человеческого капитала акцентируют внимание на разных его аспектах, что обуславливает разницу подходов в определении его сущности и содержания».

Если рассматривать с исторической точки зрения понятие «человеческий капитал» как единой концепции, то здесь первопроходцами были Г. Беккер и Т. Шульц, где основная мысль при формировании определения, направлено на вложение инвестиций в человеческий капитал и оценку их эффективности. Это можно объяснить тем, что вложение инвестиционных средств могут превратить ресурс в капитал и сделают простое благо капитальным благом, а инвестиционные вложения в повышение профессиональных и человеческих способностей ведут к увеличению производительности труда, к повышению дохода, в том числе и к росту доходов работника. Таким образом, происходит кумулятивное накопление доходов и воспроизводства при помощи человеческих способностей, что и будет превращать их в особую форму капитала [2].

Есть еще одно определение, которое дал Майкл Армстронг, оно актуально сейчас как никогда, теория человеческого капитала, рассматривается прежде всего, как изучение того, что работники вносят свой вклад в виде знаний, навыков и способностей в развитие организации, а также значимость этого вклада [3].

Вообще современное исследование категории человеческого капитала, в большей степени рассматривается, как управление людьми в государственном секторе, нежели в частном, это обосновывается тем, что работа в государственной организации определяется не технологиями, а всё-таки деятельностью людей, при реализации государственных задач [4].

Если рассматривать определение «человеческого капитала», именно в сфере оказания государственных услуг, то конкретного понятия ни в зарубежной, ни в отечественной литературе нет. И наиболее применимо здесь понятие, которое дал Г. Беккер, где человеческий капитал он определил как совокупность навыков, знаний и умений персонала. И в качестве основных инвестиций в работников, он учел затраты на образование и обучение [5].

Основная часть. Если рассматривать HR – политику Госкорпорации, то здесь за основу берутся подходы, принципы, требования и направления развития человеческого капитала в Госкорпорации, которые обуславливаются современным состоянием сферы услуг, программами развития страны, этапами развития цифровизации.

HR – политика Госкорпорации разработана в соответствии с Общенациональным планом мероприятий по реализации Послания Главы государства народу Казахстана от 10 января 2018 года «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» (Человеческий капитал – основа модернизации) и исходит из положений Стратегии развития Госкорпорации на 2016-2020 годы, утвержденного Советом директоров Госкорпорации от 23 июня 2016 года № 01-01-02/02.

HR – политика Госкорпорации включает в себя наработанные подходы, методы и инструменты HR-менеджмента учитывая лучший опыт в области развития человеческого капитала, исходя из этого, сформировал целостный подход и разработал единую систему ценностей Госкорпорации в области развития человеческого капитала:

1) человеческий капитал, и его развитие является основной функцией организационного управления Госкорпорации;

2) человеческие ресурсы Госкорпорации подразумеваются как нематериальный актив, который достался в ходе конкурентной борьбы, а все расходы на работников – это долгосрочные инвестиции в развитие Госкорпорации;

3) социальная и материальная мотивация работников, при достижении стратегических целей Госкорпорации;

4) придерживаясь требований Трудового кодекса Республики Казахстан, заключать долгосрочные трудовые отношения с работниками Госкорпорации и давать им возможность проявлять себя

полностью с профессиональной и с личностно-деловой точек зрения, а так же повышать свои компетенции, согласно требованиям должностных инструкций и потребностям Госкорпорации.

Основная ответственность для качественной реализации HR – политики Госкорпорации, прежде всего, ложится на менеджеров, руководителей всех уровней управления Госкорпорации, которые используя в целях мотивации работников предлагаемые HR-инструменты, отвечают за развитие человеческого капитала.

Весь процесс реализации HR-политики Госкорпорации, разработка HR-инструментов и компетентное HR-консультирование осуществляется общим руководством.

Исходя из основных положений HR-политики Госкорпорации разрабатываются и составляются все необходимые элементы процесса развития человеческого капитала: нормативные документы, регламентирующие процедуры, методологические подходы, информационные и технологические системы поддержки.

В настоящее время во многих филиалах Госкорпорации реализация HR-менеджмента сводится только к тому, что, организуя краткосрочное обучение для развития и повышения квалификации человеческого капитала, не используется в полной мере все наработанные инструменты HR-менеджмента, а цели HR-планирования, оценки кадрового потенциала, мотивации персонала остаются нерешенными [6].

В сфере HR-политики в настоящее время остаются открытыми вопросы, включающие в себя эффективные процедуры для профессионального и эффективного роста человеческого капитала, актуальные и для Госкорпорации:

- 1) наличие несоответствий и недопонимания между управленческим персоналом и производственным персоналом;
- 2) отличные показатели между потребностями и стратегическим задачам развития Госкорпорации и уровня подготовки работников;
- 3) для развития человеческого капитала отсутствует утвержденные и обоснованные методы и нормативы;
- 4) во фронт-офисах не имеются отдельные пространства для осуществления обучения и мастер-классов;
- 5) не слишком высокий социальный статус работников Госкорпорации, а также низкая социальная защищенность;
- 6) плохие показатели по поступлению на работу молодых специалистов;
- 7) слабый уровень причастности в исполнении реализации HR - политики руководящего состава Госкорпорации [7].

Воплощение актуальной HR-политики Госкорпорации призывает аннулировать перечисленные трудности и увеличить уровень развития человеческого капитала Госкорпорации.

Актуальная HR – политика Госкорпорации направлена на результативное эффективное содействие исполнению Стратегии развития Госкорпорации с мощной корпоративной культурой, предполагающая предоставление единых принципов вместе с человеческим капиталом в области идеальной узкогрупповой деятельности по всей Госкорпорации.

Главная задача HR – политики Госкорпорации представляет собой увеличение продуктивности человеческого капитала посредством образования структуры совершенствования человеческого капитала, ориентированной на улучшение оказываемых услуг и предоставление первенства в конкурентной среде, опирающейся на экономических мотивах и социальных заверениях, и поддерживающий слаженному единению выгод, как работодателя, так и работника, а так же совершенствование их взаимоотношений на пользу Госкорпорации.

Структура совершенствования человеческого капитала в Госкорпорации основывается на рациональном и обоснованном планировании человеческих ресурсов, использовании современных HR-технологий проверка эффективности действенных мотивационных механизмов, позволяющих обеспечить эффективное производство и решать стратегические задачи на высоком профессиональном уровне.

Ознакомившись со всеми стратегическими документами Госкорпорации, относительно вопроса человеческого капитала, вправе можно скомплектовать базовые идеологические вопросы по воплощению в жизнь HR – политики Госкорпорации:

- 1) осуществление HR – политики происходит в едином формате по всей Госкорпорации;

2) последующее развитие плана по созданию и вводу квалифицированных шаблонов, что определяет правила сути условий работы, знания сотрудников на различных уровнях вакансий;

3) следующий шаг для совершенствования единой структуры проектирования человеческих ресурсов, принимать во внимание предъявляемые требования, их целесообразного распределения для результативной работы;

4) развитие компетенций работников всех уровней управления на основе развития корпоративной системы непрерывного образования, совершенствования системы корпоративного обучения;

5) избежание текучести компетентных кадров всех уровней, которые воплощают в жизнь стратегию Госкорпорации;

6) предоставление социальной помощи и улучшения положения сотрудников [6].

Одной из главных задач HR – политики Госкорпорации, является политика в области развития персонала, которая направлена на:

1) Внедрение принципов открытого конкурсного отбора путем проведения оценки знаний и компетенций. В Госкорпорации будет внедрен процесс оценки знаний путем проведения тестирования кандидатов на замещение вакантных должностей. Участвовать в конкурсе могут все потенциальные работники, как из государственного, так и из частного сектора, а также выпускники ВУЗов.

Главное правило конкурса: прозрачность, и основной акцент при выборе кандидатов ставится на компетентность в профессиональных и личностно-деловых качествах.

2) Взаимодействие с высшими и средне-специальными учебными заведениями, центрами занятости.

Центрами занятости на постоянной основе проводятся ярмарки вакансий в целях содействия трудоустройства граждан и обеспечению организаций человеческим капиталом путем создания условий для непосредственной встречи граждан, ищущих работу, с широким кругом работодателей.

3) Формирование, развитие Пула талантов и планирование преемственности. В настоящее время Госкорпорация осуществляет работу по части комплектования и совершенствования Пула талантов – присутствие в Госкорпорации компетентных, профессиональных и мотивированных на успех и достижение работников, посредством непрерывного увеличения скрытого человеческого капитала и развитие руководящих кадров, которые могут создать условия для планомерного и эффективного достижения стратегических целей Госкорпорации, совершенствование корпоративной культуры, наследие качественно-профессиональных методов и корпоративных устоев.

Для результативного исполнения текущей задачи должны быть проведены некоторые действия: комплектование административного Пула талантов Госкорпорации, который соответствовал совокупным потребностям к оценке и профессиональному росту резервистов; ввод одного последовательного механизма для отбора на вакантные должности Пула талантов Госкорпорации.

4) Внедрение системы адаптации персонала. В Госкорпорации будет внедрен единый процесс адаптации персонала, включающий разработку единой методологии, перечня инструментов и шаблонов.

5) Совершенствование системы развития компетенций. Видение в области совершенствования системы развития компетенций человеческого капитала – предоставление одинаковых благ и содействия в квалифицированно – профессиональном росте каждому работнику Госкорпорации, путем постоянного образовательного процесса (на одного работника от 2 до 5 образовательных семинаров в год).

Основной задачей по развитию компетенций в Стратегии развития Госкорпорации выступает введение общих корпоративных способов к усовершенствованию человеческого капитала согласно тем стратегическими целями Госкорпорации, которые отвечают на основные запросы для развития профессионального роста работников и для квалифицированной реализации поставленных задач.

Все затраты на совершенствование человеческого капитала работников Госкорпорации, во всех сферах, рассматриваются, как долгосрочные инвестиционные вложения, и ежегодно должны составлять не менее 5% от фонда оплаты труда.

6) Введение персональных планов развития и совершенствования персонала. Данные планы являются долгосрочными, и составлены с учетом тех процедур которые будут основополагающими для дальнейшего развития Госкорпорации.

Ежегодно Госкорпорация будет разрабатывать, и реализовывать детальные программы развития компетенций человеческого капитала. Эти программы будут разрабатываться совместно с HR-работниками и будут оговариваться с каждым конкретным работником. Основная задача данных

программ является, выявление и устранение тех погрешностей в профессиональных и личностных навыках у работников Госкорпорации, чтобы сделать возможным рост их компетенций.

7) Создание и исполнение молодежной политики в деятельности Госкорпорации – это показатель современного, перспективного работодателя для привлечения способной, перспективной молодежи Республики Казахстан, которая отвечает на профессиональные запросы в данной сфере, осознает и одобряет все корпоративные ценности Госкорпорации, а так же основной мотивацией которых является достижение личных высоких показателей и успех Госкорпорации [8].

Заключение. В настоящее время Госкорпорация в Республике Казахстан является одной из стратегически важных организаций по оказанию государственных услуг населению. Поэтому человеческие ресурсы, задействованные в организации ее работы должны быть профессионально компетентны, эффективно использованы Госкорпорацией в предоставлении разных секторов услуг, технически подготовлены.

Особенно актуальна данная статья сейчас, так как в Госкорпорации во фронт-офисах нехватка человеческого капитала достигает до 20%. По результатам общественного мониторинга оценки качества оказания государственных услуг, проводимые Агентством Республики Казахстан по делам государственной службы, были выявлены причины данной проблемы: низкая заработная плата работников НАО; не перспективный карьерный рост; дополнительную оплату можно получить только раз в квартал, и то по итогам КРІ, но и в последнее время с развитием мобильных приложений, оценки качества обслуживания услугополучателями, социальных сетей и общественных приёмных, всё больше набирает популярность публикация жалоб. А так как сейчас абсолютно все сферы услуг работают по принципу «Клиент всегда прав», то организации, которые упоминаются в СМИ, интернет-пространстве ищут виновных и опять же наказывают исполнителей и руководителей.

Проанализировав HR – политику Госкорпорации, были выявлены проблемные аспекты, такие как отсутствие материальной мотивации работников, отсутствие постоянной профессиональной подготовки работников, в следствии с изменениями тенденций времени в данной сфере деятельности, низкая привлекенность молодых специалистов. Далее были выделены основные концептуальные задачи по реализации данной политики, а именно введение общих корпоративных способов к усовершенствованию человеческого капитала согласно тем стратегическими целями Госкорпорации, которые отвечают на основные запросы для развития профессионального роста работников.

Развитие человеческого капитала, как никогда актуально сейчас для Госкорпорации. HR – департаментом Госкорпорации в условиях текущей действительности нужно выявить и сконструировать такие основы для формирования человеческого капитала, которые бы включали в себя качественно-количественные показатели (освоение работниками цифровой грамотности в сфере оказания государственных услуг, знания об изменениях в кадровой политики организации и т.д.); резервы наращивания человеческого капитала за счет перераспределения и грамотного использования трудовых ресурсов в целом и в узкопрофессиональных направлениях (рассмотрение резервной программы «Пулл талантов»); рассматривать новые модели формирования и развитие компетенций работников в сфере государственных услуг; рассматривать человеческий капитал и его составляющие (т.е. это образование, производственная подготовка, мотивационная способность, трудовая мобильность индивидуальная ценность работника и т.д), и уже проанализировав эти показатели, представлять компетенции, новые модели формирования человеческого капитала работников сферы государственных услуг [9].

ЛИТЕРАТУРА

1. Официальный интернет-ресурс НАО «Государственная корпорация «Правительство для граждан». – <https://gov4c.kz>. (Дата обращения 25.11.2022г.).
2. Человеческий капитал: содержание и виды, оценка и стимулирование: монография / Смирнов В.Т., Сошников И.В., Романчин В.И., Скоблякова И.В.; под ред. д.э.н., профессора В.Т. Смирнова. – М.: Машиностроение-1, Орел: ОрелГТУ, 2005. – 47 с.
3. Майкл Армстронг. Главный учебник HR в мире. Бегма Е. Л., перевод на русский язык. ООО «Издательство «Эксмо», 2019. – 23 с.
4. Аникин В.А. Человеческий капитал: становление концепции и основные трактовки// Экономическая социология. – Сентябрь 2017. – Т. 18. – № 4. – С. 120-136.

5. Becker G. S. Investment in Human Capital: A. Theoretical Analysis // Journal of Politikal Economy. Supplement. – Oct., 2017.
6. HR-политика НАО «Государственная корпорация «Правительство для граждан». – Астана, 2018
7. Волков А.С. Профессиональная оценка персонала – современный взгляд. Методы психологии и психофизиологии в создании и проведении эффективных процедур оценки, аттестации или отбора персонала / А. С. Волков. – Санкт-Петербург: [б. и.], 2021. – 345 с.
8. Стратегия развития некоммерческого акционерного общества «Государственная корпорация «Правительство для граждан» на 2018-2022 гг. Астана, 2017. – <https://gov4c.kz/ru/about/strategiya/>.
9. Годовой отчет о деятельности НАО «Государственная корпорация «Правительство для граждан» за 2021 год. – <https://gov4c.kz/upload/iblock/9a6/du0wsmoy4we951wsxi7baxyabwkrknt.pdf>.

REFERENCES

1. Oficial'nyj internet-resurs NAO «Gosudarstvennaja korporacija «Pravitel'stvo dlja grazhdan». – <https://gov4c.kz>. (Data obrashhenija 25.11.2022g.). [in Russian].
2. Chelovecheskij kapital: sodержanie i vidy, ocenka i stimulirovanie: monografija / Smirnov V.T., Soshnikov I.V., Romanchin V.I., Skobljakova I.V.; pod red. d.je.n., professora V.T. Smirnova. – M.: Mashinostroenie-1, Orel: OrelGTU, 2005. – 47s. [in Russian].
3. Majkl Armstrong. Glavnyj uchebnyj HR v mire. Begma E.L., perevod na russkij jazyk. OOO «Izdatel'stvo «Jeksmo», 2019. – 23s. [in Russian].
4. Anikin V.A. Chelovecheskij kapital: stanovlenie koncepcii i osnovnye traktovki // Jekonomicheskaja sociologija. – Sentjabr' 2017. – T. 18. – № 4. – S. 120-136 [in Russian].
5. Becker G. S. Investment in Human Capital: A. Theoretical Analysis // Journal of Politikal Economy. Supplement. – Oct., 2017.
6. HR-politika NAO «Gosudarstvennaja korporacija «Pravitel'stvo dlja grazhdan». – Астана, 2018 [in Russian].
7. Volkov A.S. Professional'naja ocenka personala – sovremennyj vzgljad. Metody psihologii i psihofiziologii v sozdanii i provedenii jeffektivnyh procedur ocenki, attestacii ili otbora personala / A.S. Volkov. – Sankt-Peterburg: [b. i.], 2021. – 345 s. [in Russian].
8. Strategija razvitija nekommercheskogo akcionernogo obshhestva «Gosudarstvennaja korporacija «Pravitel'stvo dlja grazhdan» na 2018-2022 gg. Астана, 2017. – <https://gov4c.kz/ru/about/strategiya/> [in Russian].
9. Godovoj otchet o dejatel'nosti NAO «Gosudarstvennaja korporacija «Pravitel'stvo dlja grazhdan» za 2021 god. – <https://gov4c.kz/upload/iblock/9a6/du0wsmoy4we951wsxi7baxyabwkrknt.pdf> [in Russian].

Кирущенко Е.В., Байтенизов Д.Т., Жуманова Б.К.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕР КӨРСЕТУ САЛАСЫНДА АДАМИ КАПИТАЛДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ДАМУ

Андатпа

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында "Азаматтарға арналған үкімет" мемлекеттік корпорациясы" КЕАҚ мемлекеттік көрсетілетін қызметтердің жалпы тізілімінен мемлекеттік көрсетілетін қызметтердің 95% - дан астамын ұсынады, яғни осы ұйымның адами капиталы елдің материалдық емес ұзақ мерзімді активі болып табылады. Қазір түрлі себептермен бүкіл ел бойынша Мемлекеттік корпорация қызметкерлерінің кетуі өте үлкен. Осы мақала аясында Мемлекеттік корпорацияның HR – саясаты, жұмысы, HR-менеджментінің әдістері мен құралдары қарастырылады. Мемлекеттік корпорацияның ішкі нормативтік құжаттарын пайдалана отырып, мемлекеттік басқару жүйесіндегі адами капиталды дамыту саласындағы шетелдік тәжірибені зерделеп, HR-саясат саласындағы проблемалар және ҚР мемлекеттік бағдарламаларын іске асырудың тұтастай ел бойынша Мемлекеттік корпорацияда адами капиталды дамытуға әсері анықталды және HR-саясатты іске асыру жөніндегі негізгі тұжырымдамалық міндеттер ұсынылды.

Сондай – ақ, Мемлекеттік корпорацияның HR – саясатының негізгі міндеттерінің бірі-персоналды дамыту және бағалау егжей-тегжейлі қаралды. Осы баптың тұжырымдары мен ұсынымдары жаңа қызметкерлерді тарту үшін HR – саясатты іске асыруға, сондай-ақ Мемлекеттік корпорацияның барлық деңгейдегі қызметкерлерінің кәсіби құзыреттерін жақсартуға ықпал етуі мүмкін.

Kiryushchenko E., Baitenizov D., Zhumanova B.

**FORMATION AND DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL
IN THE PROVISION OF PUBLIC SERVICES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Annotation

Currently, in the Republic of Kazakhstan, the NAO "State Corporation "Government for Citizens" provides more than 95% of public services from the general Register of public services, that is, it is the human capital of this organization that is an intangible long-term asset of the country. Now there is a very large outflow of employees of the State Corporation throughout the country for a variety of reasons. Within the framework of this article, the HR policy, work, methods and tools of HR management of the State Corporation are considered. Using the internal regulatory documents of the State Corporation, having studied foreign experience in the field of human capital development in the public administration system, problems in the field of HR policy and the impact of the implementation of state programs of the Republic of Kazakhstan on the development of human capital in the State Corporation in the country as a whole were identified, and the main conceptual tasks for implementation in the field of HR policy were proposed.

One of the main tasks of the State Corporation's HR policy is the development and evaluation of personnel. The conclusions and recommendations of this article can contribute to the implementation of HR policy to attract new employees, as well as improve the professional competencies of employees at all levels of the State Corporation.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).27
UDC 336.64
SCSTI 06.73. 75

A. Kurmanalina*, c.e.s., professor¹

Z. Iskakova, d.e.s., professor²

G. Alina, c.e.s., assoc. professor³

Zh. Gusmanova, c.e.s.⁴

E.A. Buketov Karaganda University, Karaganda, Kazakhstan¹

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan²

Esil University, Astana, Kazakhstan³

University of Kazpotreboyz, Karaganda, Kazakhstan⁴

* – main author (author for correspondence)

e-mail: anar68@mail.ru

DEVELOPMENT OF CONSUMER LENDING IN KAZAKHSTAN IN THE CONDITIONS OF INSTABILITY OF THE WORLD ECONOMY

This article discusses the main features of consumer lending between second-tier banks in Kazakhstan and its clients. It is revealed that in the market of failed services, the main borrowers of banks are individuals, i.e. enterprises and organizations. At the same time, the analysis showed that the share of loans to corporate clients in the total volume of loans to the economy is decreasing compared to last year from 27.8% to 18.4%, the share of loans to individuals increased by 7%. The share of loans to individuals is considered, which increases annually, which is positively assessed, since it reflects the expansion of credit activities of banks provided to the population. With the help of general scientific research methods, as well as methods of statistical and comparative analysis, conclusions are drawn about the need to analyze the current state of the loan portfolio of second-tier banks in Kazakhstan, the composition and structure of deposit resources in the banking sector of the republic for the periods. The role and importance of the state in the development of the economy from consumer lending at the present stage is determined. It is established that consumer loans are currently considered by banks as good tools for investing (spending) resources due to their rapid circulation and relatively small amounts of loans. The weaknesses in the system of issuing consumer credit are considered. The main problem areas in the development of consumer credit are identified. The proposals for further improvement of the sphere of consumer credit provision are given.

Keywords: credit, borrower, credit card, collateral, consumer credit, loan share, world economy, loan portfolio, credit direction, bank lending, Kazakhstan.

Кілт сөздер: несие, қарыз алушы, несиелік карта, кепіл, тұтынушылық несие, несие үлесі, әлемдік экономика, несиелік қоржын, несиелік бағыт, банктік несиелеу, Қазақстан.

Ключевые слова: кредит, заемщик, кредитная карта, залог, потребительский кредит, доля кредита, мировая экономика, кредитный портфель, кредитное направление, банковское кредитование, Казахстан.

Introduction. The reasons for the events of January 2022 in our country have deep roots. It was an outburst of social, economic and psychological emotions that have accumulated in society in recent years. Today, experts analyzing what happened understand that the solution to the accumulated problems also has a deep systemic character. And their solution should have a purely legal form and this will require serious work. And the most important problem is the economic issue. Low wages, high unemployment and an improperly structured pricing policy have determined the highest level of dependence of the population on the banking sector. Even by the most conservative estimates, almost 80% of Kazakhstanis have a loan, and some have several. Thus, only in the first half of 2021, loans to individuals in Kazakhstan reached 8.6 trillion tenge (or about \$ 20 billion) – 26 percent more than a year earlier. Consumer loans to the population amounted to almost five trillion tenge (or 11.7 billion US dollars), plus 19.4 percent for the year. At the same time, the growth of banks' profits in annual terms for the same year 2021 increased by 18.7%.

It is clear that banks are an important element of the financial system. At the same time, such a high level of credit dependence of the population is a clear indicator of the low level of the population of Kazakhstan. According to the banks, the level of provision coverage for loans with overdue debts of more than 90 days was 75%.

This is largely justified by lending rates for both individuals and legal entities. Without analyzing the lending of legal entities, let's focus on the specifics of lending to individuals. On average, lending rates, despite the strengthening of banking regulation, continue to remain at the level of 14-15% and this is against the background of a further increase in consumer inflation rates to 8.7% YoY. That is, banks are also focused on the growth of inflation, whereas inflation primarily hits the population [1].

The purpose of this article is to analyze the main trends in the development of consumer lending, determine its place in the process of global integration of food markets and develop recommendations for improving its development. The implementation of this goal will contribute to the formation of favorable conditions for the development of competition in the financial market of Kazakhstan. The methodological basis of the analysis is analytical research methods.

Commercial banks of the Republic of Kazakhstan operate in all regions of the country, covering the entire sector of the economy in accordance with their internal credit policy and current legislation.

The temporary release of funds in one sector of the economy and the emergence of a need for funds in another sector of the economy create prerequisites for the development of credit relations. Credit, as a return movement of funds, accordingly, creates the possibility of other funds, assuming a certain economic growth.

Literature review. Currently, consumer-oriented banking is considered one of the most expensive and risky banking services, since the financial situation of individuals can change quickly due to illness or job loss by the borrower.

1. It should be noted that interest rates on loans in our country are considered to be quite high compared to the interest rates of other countries. If we take for comparison the average interest rates of banks on consumer loans ten years ago, in January 2013 they were 22-24%, and the average interest rate on short-term consumer loans in January 2012 was 30%.

Whereas, for example, in Russia this rate can be 17% per annum, and in countries with developed economies the interest rate is below 10%. This circumstance can be explained by the following circumstances: in central banks of developed countries, refinancing rates are significantly lower, in commercial banks of developed countries, credit funds in the domestic market are cheaper than in Kazakhstan. All this testifies to the high cost of this type of banking services, which is reflected by researchers in Russia and Kazakhstan working on the development of consumer lending [2,3].

It is especially necessary to highlight the real effective interest rate, since then the real cost of consumer credit is formed. As a result, the effective annual cost of such loans for consumers may exceed 50%. On average, it ranges from 29% to 56.8%.

2. Many publications write that interest rates on loans in Kazakhstan are high. At the same time, I would like to touch separately on the issue of the high cost of loans issued with credit cards. In addition to high interest rates, the bank charges a commission (service fee) for servicing the card account. In addition, the bank charges a commission for issuing statements (about 200 tenge), which are sent monthly from the invoice. Of course, you can refuse some services, but most often banks provide such services on their own initiative, and in order to refuse such services, you need to come to a bank branch and write an application for refusal of optional paid services.

A new service provided by banks, such as online acceptance of loan applications, may become one of the new directions of attracting potential consumers (borrowers) in the field of consumer credit, which is reflected in the works of Kazakhstani economists [4,5].

Online acceptance service - can have a positive impact on reducing the number of loan applications and speed up the lending process at the preliminary stages. Many Kazakhstani banks have already launched their services for servicing remote branches using the Internet. Information about applications is received by the bank's specialists, who process it and contact consumers (creditors) to process the necessary documents and consultations in the nearest branches of the bank.

If we consider online lending in Russia, then the population trusts the Internet more. In Russian banks, everything is done for the convenience of the consumer (borrower), many banks have such a product as an online credit card. To order a card online, you need to go to the website of the bank you are interested in and find a service called credit card online. Next, a special questionnaire will be issued, and it will need to be filled out carefully and with attention. To date, this method of obtaining a credit card is considered the fastest and most well-known in Russia. The bank will determine the credit limit within a week, and if this satisfies the consumer (the recipient of the loan), a representative of the bank will deliver the necessary documents and the card to the office (office space) or to the house free of charge. It is easy and convenient and saves time. According to the authors, there are no such services in any bank of Kazakhstan [6].

Retail lending in Kazakhstan is more interesting to banks than corporate lending. The scientific works of a number of authors are devoted to this topic and this is associated, firstly, with high rates on retail loans, which allow banks to maintain margins; secondly, with the presence of a more developed branch network of key players. It is also noted that slow growth of consumer loans is expected, not extreme rates [7].

Main part. Currently, there are 22 second-tier banks operating in the banking sector of the Republic of Kazakhstan as of January 1, 2022.

Let's analyze the state of the volume of the loan portfolio of the banking sector for an in-depth and comparative analysis of it, we offer the dynamics of the last three years, as shown in Figure 1.

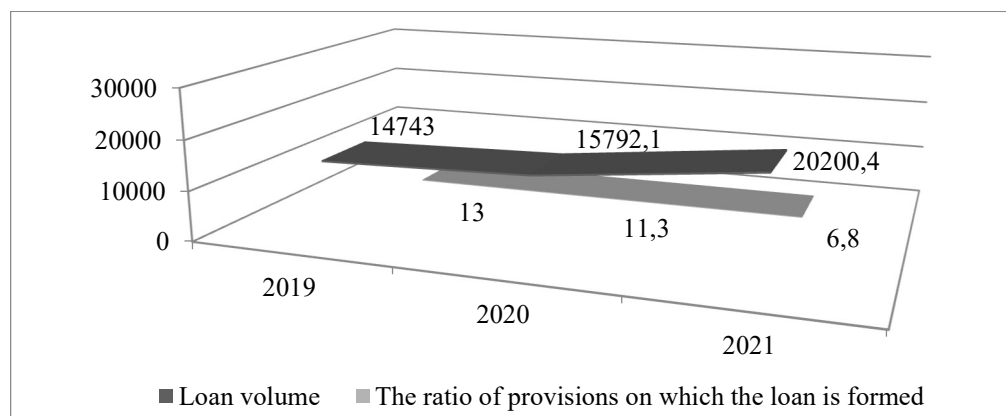

Figure 1. **Development of the loan portfolio of commercial banks of the Republic of Kazakhstan, for 2019-2021**

So, in Figure 1, in general, the period of the loan portfolio of the country's banking sector from 2019 to 2021 is considered, an increase of 5,457.4 billion dollars, or 37%. This means that in 2019 the amount of debt amounted to 14,743 billion dollars, 20,200.4 billion tenge in 2021 tenge [8].

Let us consider in Table 1 the loan portfolio of the banking sector by client type in accordance with the previous classification.

Table 1

Structure of the loan portfolio by type of clients for 2019-2021*

Indicators	2019	2020	2021	changes	
				the amount	%
Total loans, billion tenge	14 743,0	15 792,1	20 200,4	5 457,4	37,0
Loans of legal entities, billion tenge	4 105,3	3 838,8	3 709,6	-395,7	-9,6
доля,%	27,8	24,3	18,4	-9,4	
Loans to individuals, billion tenge	6 329,5	7 124,8	10 038,7	3 709,5	58,6
fraction,%	42,9	45,1	49,9	7	

* Compiled on the basis of data from the National Bank of the Republic of Kazakhstan

In the market of failed services, the main borrowers of banks are individuals, i.e. enterprises and organizations. At the same time, the share of loans to corporate clients in the total volume of loans to the economy decreased from 27.8% to 18.4% compared to last year, the share of loans to individuals increased by 7%. The share of loans to individuals increases annually, which is positively assessed, since it reflects the expansion of lending activities of banks provided to the population.

Interest rates of legal entities and simplification on the part of banks of the terms of lending to a corporate client, regardless of financing and the main payment-from loans. In the period 2019-2021, we see that individuals have introduced new credit programs and improved the quality of expectations of the population, so the trend towards territorialization is considered in the dynamic lending sector.

Tables 2 and 3 present consumer loans and their rates.

Table 2

Interest rates on consumer loans of banks*

	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022	Height
	%	%	%	%
Total loans, including:	20,3	19,9	19,2	-1,1
Short-term	19,4	21,3	18,1	-1,3
Long-term	20,3	19,7	19,3	-1

* Compiled on the basis of data from the National Bank of the Republic of Kazakhstan

As of January 1, 2022, consumer loans from banks decreased from 20.3% to 19.2% as of January 1, 2020. That is, including a short-term decline of 1.3%, and a long-term decline of 1% [8].

Table 3

Consumer loans of banks*

Indicators	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022	Deviation
	million tenge	million tenge	million tenge	
Total loans, including:	4 521 210	3 830 064	7 275 580	60,9
Short-term	398 558	336 633	316 984	-20,5
Long-term	4 122 652	3 493 431	6 958 596	68,8

* Compiled on the basis of data from the National Bank of the Republic of Kazakhstan

Consumer loans of banks amounted to 60.9% or 2,754.3 billion tenge more. That is, including short-term 20.5% or 81.5 billion long-term - by 68.8% or 2,835.9 billion dollars. we can clearly see the increase in tenge from the table shown above [9].

In 2019-2021, banks continue to actively attract consumers (borrowers) to credit resources (including through consumer loan issuance programs).

Due to the regional nature, a third of all loans in 2021 were issued in Almaty (32.6%). In second place in the issuance of consumer loans is the city of Nur-Sultan -9.0%.

There is a large volume of consumer lending in the Karaganda region. Here, one employee accounts for 397,441 million tenge has a credit debt. The North Kazakhstan region has the lowest volume of consumer lending. The total amount is 79,073 thousand tenge. Calculation of the average salary in the region of 108.0 thousand tenge.

Consumer loans are currently considered by banks as good tools for investing (spending) resources due to their rapid circulation and relatively small amounts of loans. But, unfortunately, there are weaknesses in the system of issuing consumer loans, including:

- one of the issues of issuing a consumer loan (as well as its advantages) is its small size. To obtain a loan portfolio comparable to the corporate portfolio, it is necessary to ensure the issuance of many times more consumer loans. Well, to do this, you need to spend much more time and go to great expense, and this places high demands on the bank's managers in terms of speed and great labor intensity.

Conclusion. Thus, analyzing the scope of consumer credit provision, as well as identifying positive and negative trends in its development, we give the following recommendations:

1. Focus on third-party guarantees, focusing on secondary sources of loan repayment. Banks that issue loans secured by a third party, thereby not only reduce their risks, but also increase the limit of mutual borrowing for the borrower. The guarantors will approve the receipt of a larger amount. Both relatives of the borrower and other individuals can be considered as guarantors. At the same time, if the borrower cannot repay the loan, the guarantor will have to close. However, there is a condition here: the pledger must be more reliable and, in case of non-receipt of payment, be able to repay the debt of the borrower. Orientation to the pledger eliminates the risk of revaluation of the pledged property.

2. The widespread introduction of credit cards can become one of the directions of development of consumer lending. To do this, it is necessary to reconsider the reduction of credit card service fees, as well as to expand the possibilities of credit card service for various services, goods, to reconsider the expansion of the network of trade and services enterprises in order to conduct an active marketing policy among potential and real consumers (borrowers) of commercial banks. Thus, the development of credit cards will lead to an increase in income.

3. A reduction in consumer loan rates to 16-20% should lead to an increase in demand from the population, especially when refinancing rates are reduced to 6.5%. Attracting deposits from consumers (borrowers) can be used as one of the sources of resources, various discounts or bonuses for existing and future loans.

4. To pursue a closer policy with employers, if possible, with consumers (creditors) of this bank under certain programs. For example, if a future borrower works at this enterprise, then he can be offered to apply for a loan at a lower interest rate, with a minimum package of documents than an ordinary consumer. Some banks are working in this direction, but the course for the development of consumer lending still needs to be strengthened.

5. It is necessary to develop a program for providing loans using Russian analogues, via the Internet, to legally solvent and, if possible, wealthy consumers.

Thus, it can be concluded that even if lending for consumer purposes reduces the pace of its development, it is necessary for the development of the economy. The provision of consumer credit stimulates the development of many sectors of the economy, as well as stimulates the population to reduce unemployment and staff turnover. All these factors form a favorable picture of the development of society as a whole, therefore, the development of consumer lending is undoubtedly considered an economic and social aspect of the development of society.

REFERENCES

1. Мнение экспертов КазНУ: главная цель - это развитие страны [Электронный ресурс]. – <https://www.kaznu.kz/ru/3/news/one/27503/> (Дата обращения: 10.04.2022).
2. Рябченко Л.И. Потребительское кредитование: Проблемы и перспективы развития // Деньги и кредит. – 2020. – №3. – 89 с.
3. Kalkabayeva G.M., Kurmanalina A.K., Gusmanova Zh.A. Current State and Forecasting of the Development of Bank Crediting in Kazakhstan // Journal of Advanced Research in Law and Economics. – 2017. – № 4 (26). – P. 1161-1167.
4. Gusmanova Zh.A., Kurmanalina A.K., Ermekova K.A. Bank lending of innovations in the real sector of the Republic of Kazakhstan: current trends and problems // News of the NAS RK. – 2020. – № (2). – P. 49-57. – <https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.36>.
5. Rakhmetova A.M., Kalkabayeva G.M., Kurmanalina A.K., Gusmanova Zh.A., Serikova G.S., Aimurzina B. Financial –credit and innovative economic sectors: evaluation of macroeconomic effects regulation and interaction sectors // Entrepreneurship and sustainability issues. – 2020. – Number 1 (September). – P.1224-1237. [http://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.1\(82\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.1(82)).
6. Гусманова Ж.А., Курманалина А.К. Проблемы и тенденции развития активных операций отечественных коммерческих банков в условиях пандемии // Научный журнал: «Финансы». – 2021. – №2 (52). – С. 68-76.
7. Курманалина А.К., Гусманова Ж.А. Развития ведущих потребителей в Республике Казахстан: негативные и позитивные аспекты // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилёва. – 2022. – №1. – С. 118-128. – DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2022-1-118-128>.
8. Текущее состояние банковского сектора Республики Казахстан в таблицах и графиках по состоянию на 1 марта 2022 года. Пресс-релиз Национального Банка Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – <https://www.nationalbank.kz/> (Дата обращения: 15.04.2022).
9. Гусманова Ж.А., Курманалина А.К. Развитие потребительского кредитования в Казахстане в постковидный период (COVID-2019) // Материалы IX Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы развития экономических, финансовых и кредитных систем». г. Белгород, РФ. – 2021. – С. 140-148.

REFERENCES

1. Mnenie ekspertov KazNU: glavnyaya cel' - eto razvitie strany [Elektronnyj resurs]. – <https://www.kaznu.kz/ru/3/news/one/27503/> (Data obrashcheniya: 10.04.2022) [in Russian].
2. Ryabchenko L.I. Potrebitel'skoe kreditovanie: Problemy i perspektivy razvitiya // Den'gi i kredit. – 2020. – №3. – 89 s. [in Russian].
3. Kalkabayeva G.M., Kurmanalina A.K., Gusmanova Zh.A. Current State and Forecasting of the Development of Bank Crediting in Kazakhstan // Journal of Advanced Research in Law and Economics. – 2017. – № 4 (26). – P. 1161-1167.
4. Gusmanova Zh.A., Kurmanalina A.K., Ermekova K.A. Bank lending of innovations in the real sector of the Republic of Kazakhstan: current trends and problems // News of the NAS RK. – 2020. – № (2). – P. 49-57. – <https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.36>.
5. Rakhmetova A.M., Kalkabayeva G.M., Kurmanalina A.K., Gusmanova Zh.A., Serikova G.S., Aimurzina B. Financial –credit and innovative economic sectors: evaluation of macroeconomic effects regulation and interaction sectors // Entrepreneurship and sustainability issues. – 2020. – Number 1 (September). – P.1224-1237. [http://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.1\(82\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.1(82)).
6. Gusmanova Zh.A., Kurmanalina A.K. Problemy i tendencii razvitiya aktivnyh operacij otechestvennyh kommercheskih bankov v usloviyah pandemii // Nauchnyj zhurnal: «Finansy». – 2021. – №2 (52). – S. 68-76. [in Russian].

7. Kurmanalina A.K., Gusmanova Zh.A. Razvitiya vedushchih potrebitelej v Respublike Kazahstan: negativnye i pozitivnye aspekty // Vestnik ENU im.L.N. Gumilyova. – 2022. – №1. – S. 118-128. – DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2022-1-118-128>. [in Russian].

8. Tekushchee sostoyanie bankovskogo sektora Respubliki Kazahstan v tablicah i grafikah po sostoyaniyu na 1 marta 2022 goda. Press-reviz Nacional'nogo Banka Respubliki Kazahstan [Elektronnyj resurs]. – <https://www.nationalbank.kz/> (Data obrashcheniya: 15.04.2022). [in Russian].

9. Gusmanova Zh.A., Kurmanalina A.K. Razvitie potrebitel'skogo kreditovaniya v Kazahstane v postkovidnyj period (COVID-2019) // Materialy IX Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Aktual'nye problemy razvitiya ekonomicheskikh, finansovyh i kreditnyh sistem». g. Belgorod, RF. – 2021. – S. 140-148 [in Russian].

Құрманалина А.Қ., Искакова З.Д., Алина Г.Б., Ғұсманова Ж.А.

ӘЛЕМДІК ЭКОНОМИКАНЫҢ ТҰРАҚСЫЗДЫҒЫ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАНДА ТҰТЫНУШЫЛЫҚ НЕСИЕЛЕУДІ ДАМУ

Андатпа

Бұл мақалада Қазақстандағы екінші деңгейдегі банктер мен оның клиенттері арасындағы тұтынушылық несиелеудің негізгі ерекшеліктері қарастырылған. Қызмет көрсету нарығында жеке тұлғалар, яғни кәсіпорындар мен ұйымдар банктердің негізгі қарыз алушылары болып табылатыны анықталды. Сонымен қатар, талдау көрсеткендей, экономикаға берілген несиелердің жалпы көлеміндегі корпоративтік клиенттерге берілген несиелердің үлесі өткен жылмен салыстырғанда 27,8% - дан 18,4% - ға дейін төмендеп, жеке тұлғаларға берілген несиелердің үлесі 7% - ға өсті. Жеке тұлғаларға берілетін несиелердің үлесі жыл сайын артып келеді, бұл оң бағаланады, өйткені ол халыққа берілетін банктердің несиелік қызметінің кеңеюін көрсетеді. Зерттеудің жалпы ғылыми әдістерінің, сондай-ақ статистикалық және салыстырмалы талдау әдістерінің көмегімен Қазақстандағы екінші деңгейдегі банктердің несиелік қоржынның қазіргі жай-күйіне, кезеңдердегі республиканың банк секторындағы депозиттік ресурстардың құрамы мен құрылымына талдау жүргізу қажеттілігі туралы қорытындылар жасалды. Қазіргі кезеңде тұтынушылық несиелендіруден экономиканы дамытудағы мемлекеттің рөлі мен маңызы анықталды. Қазіргі уақытта банктер тұтынушылық несиелерді тез айналымына және салыстырмалы түрде көп емес несиелерге сомаларына байланысты ресурстарды инвестициялаудың (жұмсаудың) жақсы құралы ретінде қарастыратыны анықталды. Тұтынушылық несиелер беру жүйесіндегі әлсіз жақтар қарастырылды. Тұтынушылық несиелендіруді дамытудағы негізгі мәселелік орындар анықталды. Тұтынушылық несиелер беру саласын одан әрі жетілдіру бойынша ұсыныстар берілді.

Құрманалина А.Қ., Искакова З.Д., Алина Г.Б., Ғұсманова Ж.А.

РАЗВИТИЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОСТИ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

В данной статье рассмотрены основные особенности потребительского кредитования между банками второго уровня в Казахстане и его клиентами. Выявлено, что на рынке несостоявшихся услуг основными заемщиками банков являются частные лица, т. е. предприятия и организации. Вместе с тем, анализ показал, что доля кредитов корпоративным клиентам в общем объеме кредитов экономике снижается по сравнению с прошлым годом с 27,8% до 18,4%, доля кредитов физическим лицам выросла на 7%. Рассмотрена доля кредитов физическим лицам которая ежегодно увеличивается, что положительно оценивается, поскольку отражает расширение кредитной деятельности банков, предоставляемых населению. С помощью общенаучных методов исследования, а также методов статистического и сравнительного анализа сделаны выводы о необходимости проведения анализа современного состояния кредитного портфеля банков второго уровня в Казахстане, состава и структуры депозитных ресурсов в банковском секторе республики за периоды. Определена роль и значение государства в развитии экономики от потребительского кредитования на современном этапе. Установлено, что потребительские кредиты в настоящее время рассматриваются банками, как хорошие инструменты вложения (расходования) ресурсов из-за их быстрого обращения и относительно не больших сумм кредитов. Рассмотрены слабые стороны в системе выдачи потребительского кредита. Даны предложения по дальнейшему совершенствованию сферы предоставления потребительского кредита.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).28
УДК 338.61
ГРНТИ 06.52.

Ж.О. Лукпанова*, к.э.н., доцент¹

А.М. Тынгышева, PhD²

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: zhanar_or@mail.ru

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В ЗДРАВООХРАНЕНИИ КАЗАХСТАНА

Статья посвящена исследованию эффективности государственно-частного партнерства (ГЧП) в системе здравоохранения, посредством экспертного опроса. По результатам проведенного исследования были выявлены риски ГЧП проектов для общественного сектора экономики здравоохранения.

В ходе исследования проанализированы возможности формирования эффективной институциональной среды для взаимодействия частного бизнеса и органов государственного управления здравоохранением. Также рассмотрены вопросы внедрения современной методологии по оценке эффективности проектов государственно-частного партнерства в системе здравоохранения.

По результатам проведенного исследования выделены рекомендации и предложения по развитию проектов государственно-частного партнерства, как инструмента повышения эффективности государственного управления системой здравоохранения в Республике Казахстан.

Также авторами рассмотрены вопросы обеспечения информационной открытости соответствующих проектов, способы формирования системы управления рисками при их реализации; необходимость повышения квалификации госслужащих и государственного стимулирования представителей частного сектора в этой сфере; а также необходимость государственного стимулирования социальной ответственности бизнеса.

Научные результаты, полученные в ходе исследования, позволили выявить преимущества государственно-частного партнерства в системе здравоохранения, а также широкие возможности государственно-частного партнерства в повышении качества и доступности медицинских услуг, и в целом возможности совершенствования инфраструктуры системы здравоохранения.

Ключевые слова: государственное управление, государственная политика, здравоохранение, оценка эффективности, система здравоохранения, государственно-частное партнерство, экспертный опрос, проект, инвестиции, риск.

Кілт сөздер: мемлекеттік басқару, мемлекеттік саясат, денсаулық сақтау, тиімділікті бағалау, денсаулық сақтау жүйесі, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік, сараптамалық сауалнама, жоба, инвестиция, тәуекел.

Keywords: public administration, public policy, healthcare, evaluation of the effectiveness, healthcare system, public-private partnership, expert survey, project, investment, risk.

Введение. Одной из приоритетных сфер государственного регулирования национальных экономик в контексте растущих вызовов глобализации является система здравоохранения. Государственное управление реформированием этой сферы является важной предпосылкой сохранения и укрепления здоровья населения, увеличения продолжительности и улучшения качества жизни, предупреждения заболеваний, продления активного, трудоспособного возраста, обеспечения социально-экономического и культурного развития общества. ГЧП является современной финансовой моделью сотрудничества государственного и частного сектора, которая, при ограниченных финансовых ресурсах государства, позволяет привлечь частный капитал для решения общих социальных задач [1].

Реформирование системы здравоохранения является важной задачей теории и практики государственного управления. Речь идет о недостаточной научной проработке вопросов государственного управления системными изменениями в этой сфере, о необходимости разработки и реализации эффективной модели и механизмов ее финансирования. Актуальными остаются вопросы финансовой защиты граждан в случае болезни, улучшения качества медицинской помощи и многие другие.

В зарубежной практике одним из инструментов повышения эффективности оказания государственных услуг в общественном секторе, в том числе в системе здравоохранения, является реализация проектов государственно-частного партнерства. О перспективности использования ГЧП в системе здравоохранения свидетельствует тот факт, что в развитых странах около 60 % проектов

реализуются в данной отрасли. Число реализуемых проектов отражает наличие успешного опыта применения инструмента государственно-частного партнерства в системе здравоохранения.

Основной целью исследования является выявление и анализ проблем, препятствующих развитию ГЧП в системе здравоохранения в Республике Казахстан и пути их решения. В ходе исследования использовались следующие методы: экспертный опрос, обзор научной литературы, социологическая диагностика и т.д. Информационную базу исследования составили труды зарубежных и отечественных исследователей, законодательные и нормативно-правовые акты, а также официальные издания.

Обзор литературы. Теоретические вопросы результативности и эффективности функционирования системы здравоохранения были проработаны такими зарубежными учеными, как Дж. Стиглиц [2], К.Эрроу [3], Т. Гетцен, которые рассматривали основные проблемы экономического анализа здравоохранения [4], Л.Г. Попеску, который занимался анализом национальной стратегии здравоохранения [5].

Весомый вклад в исследование национальной системы здравоохранения на современном этапе развития внесли такие отечественные ученые, как Утибаев Г.М., Рахимбекова А.Е., Орынбасарова С.Е., Рыскулова М.Р. [6,7,8,9].

Научным исследованиям ГЧП в здравоохранении были посвящены труды многих известных казахстанских и зарубежных ученых: Бузе К, Валт Г. (Глобальные партнерства между государственным и частным сектором в сфере здравоохранения), Садыкова Г.У., Аганбегян А.Г., Балацкий Е.В., Борщевский Г.А., Варнавский В.Г., Касимова Г.П. (Анализ развития ГЧП проектов в здравоохранении), Таубаев А.А., Талимова Г.У., Аkenов С.Ш., Малелов Н.Т., (Анализ функционирования квазигосударственных институтов государственно-частного партнерства в Казахстане)[10].

Однако, несмотря на разнообразие различных научных подходов к исследованию ГЧП в здравоохранении, проблемы результативности и эффективности ГЧП в системе здравоохранения не были исследованы в полной мере. В связи с чем, возникла необходимость более подробного изучения данной темы, а именно проведения опроса экспертов в части эффективности проводимых реформ, направленных на развитие ГЧП в данной сфере.

Основная часть. В Казахстане для развития ГЧП проектов в системе здравоохранения были созданы соответствующие институциональные условия:

- Нормативно-правовая база (Закон Республики Казахстан «О государственно-частном партнерстве»);
- Центр ГЧП проектов (Сопровождение, разработка и экспертиза проектов);
- Программы развития здравоохранения (Приоритетное направление ГЧП) [11].

Что касается развития ГЧП проектов. В 2016 год был заключен 1 договор на сумму 1,7 млрд. тенге, в 2018 году было подписано 72 договора на сумму 7,6 млрд. тенге. Всего за 2016 – 2020 годы было реализовано 114 проектов на сумму – 55,5 млрд. тенге (рисунок 1).

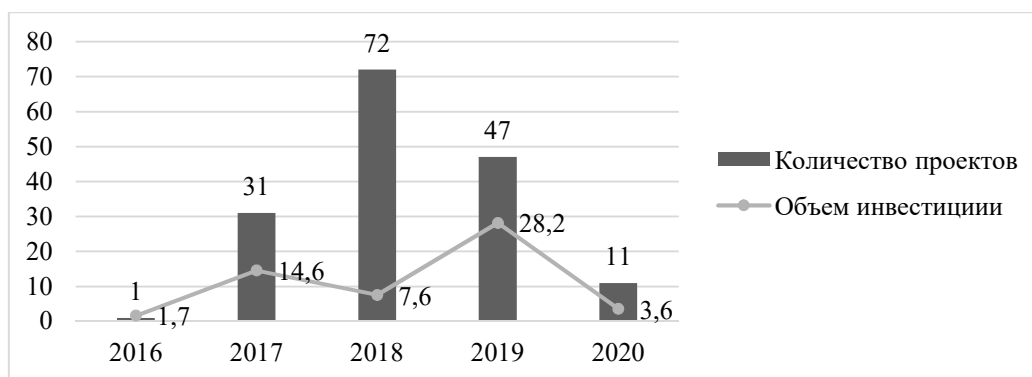

Рисунок 1. Динамика проектов ГЧП в системе здравоохранения за 2016-2020 годы*

* Составлено авторами по источнику [12]

По видам медицинской помощи, из 162 проектов, основная доля заключенных договоров приходится на строительство и эксплуатацию объектов амбулаторно-поликлинической службы (79%), а также на проекты по оснащению медицинской техникой (29%) (рисунок 2).

Рисунок 2. Структура заключенных договоров ГЧП за 2016-2020 гг. по видам медицинского обслуживания*

* Составлено авторами по источнику [11]

В разрезе регионов по количеству проектов ГЧП в здравоохранении лидируют: Карагандинская область – 36, Жамбылская область – 31, Кызылординская область – 22. Наименьшее число проектов ГЧП в Мангистауской области – 1 проект, Северо-Казахстанской области – 2 проекта.

В результате реализации указанных проектов произошли значительные изменения. Так, в Карагандинской области данные изменения позволили:

- обеспечить начало оказания услуг здравоохранения с применением новых технологий в регионах, где такие услуги ранее не оказывались (гемодиализные центры, компьютерная томография, магнитно-резонансная томография и т.д.);
- привлечь в здравоохранения частные инвестиции в размере 2,5 млрд. тенге;
- создать 578 новых постоянных рабочих мест.

С целью выявления основных направлений совершенствования системы здравоохранения, за счет реализации ГЧП проектов в Казахстане, был проведен экспертный опрос. Состав экспертов был определен с учетом степени их информированности и участия в практической работе по вопросам ГЧП в системе здравоохранения.

Проведенный опрос был нацелен на выявление мнений экспертов по ряду вопросов, имеющих концептуальное значение ГЧП в системе здравоохранения. Ключевым фактором успешной организации ГЧП проектов в здравоохранении, является эффективность проводимых реформ, направленных на развитие данного направления.

Опрос выявил, что в большинстве случаев государственная политика, направленная на развитие ГЧП в здравоохранении, является недостаточно эффективной - 66%, 13% - посчитали политику неэффективной, и 21% - считают данную реформу удовлетворительной.

Далее, респондентам предстояло ответить, необходим ли отдельный орган, который будет заниматься всеми вопросами ГЧП в здравоохранении. Здесь интересно отметить, что большинство экспертов (53,8%) ответили - нет, 30,8% – за создание отдельного органа, 15,4% - затруднились ответить.

Особую значимость имеет уровень компетенций и знаний у государственных служащих, ответственных за сопровождение проектов ГЧП в сфере здравоохранения. Вопрос о компетенциях государственных органов за сопровождение проектов ГЧП в здравоохранении поднимался в ноябре 2019 года в рамках Международного форума ГЧП и остается актуальным в настоящее время.

Большинство респондентов – 69,2% отмечают низкий уровень знаний у государственных служащих, 23,1% – средний, 7,7% – высокий (рисунок 3).

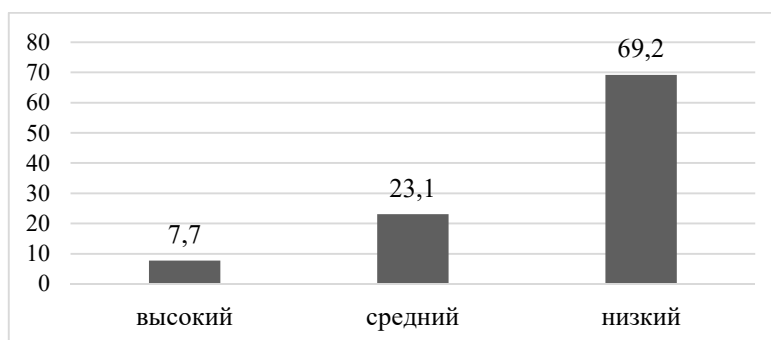

Рисунок 3. Уровень специальных компетенций и знаний ГЧП в системе здравоохранения у государственных органов, в %*

* Составлено авторами самостоятельно на основании исследований

Немаловажную роль играет уровень знаний и компетенций ГЧП в здравоохранении у частного сектора (рисунок 4).

Уровень знаний и компетенций представителей частного сектора эксперты оценили, как низкий - 53,8%. В свою очередь 46,2% отмечают, что частные партнеры имеют средний уровень знаний.

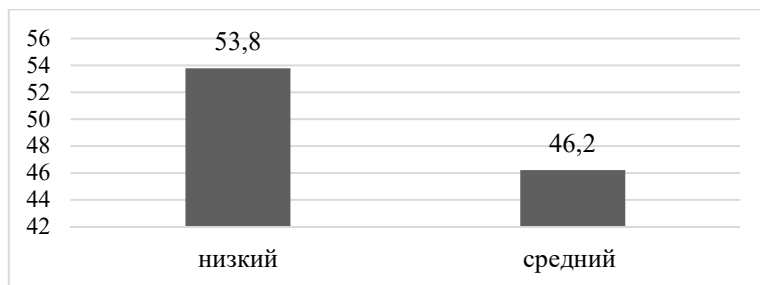

Рисунок 4. Уровень знаний и компетенций представителей частного сектора, в %*
*Составлено авторами самостоятельно на основании исследований

Для более подробного исследования была проведена экспертная оценка рейтинга исследования факторов влияния на развития ГЧП в здравоохранении. Исследование факторов применялось на основании методики российских ученых В.С. Нечаевой, И.Э. Чудиновой, Б.А. Нисан (метод экспертных оценок) [13, с 21-22].

На основе данной методики мы провели рейтинговую оценку рисков и преимуществ ГЧП в здравоохранении. По мнению экспертов, основными рисками для государственных структур при реализации ГЧП проектов являются: риск превышения долговых обязательств, риск банкротства. Наименьший риск для государства по результатам опроса является потеря на длительный срок контроля со стороны государства за объектом. Рейтинги рисков для государственного сектора и частного сектора приведены в таблице 1, рисунок 5.

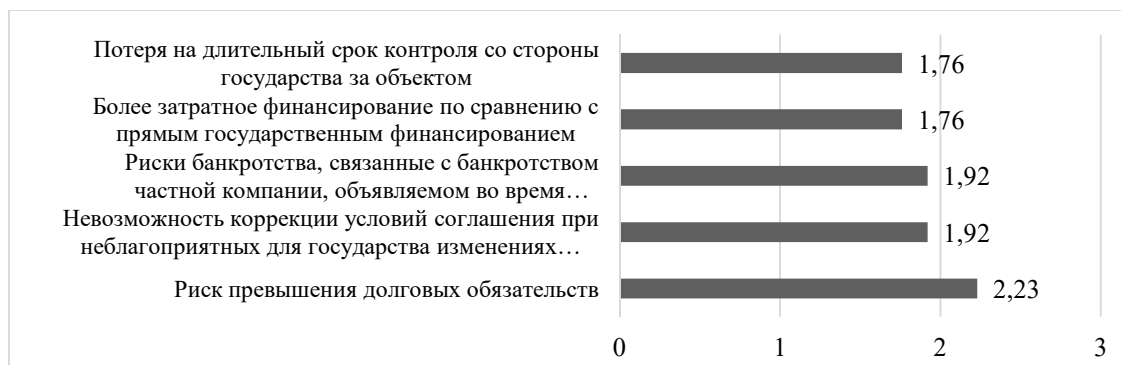

Рисунок 5. Рейтинги рисков для государственных структур при реализации ГЧП проектов в системе здравоохранения*
*Составлено авторами самостоятельно на основании исследований

Для частного сектора высокий уровень риска представлен отсутствием реальной ответственности государственных структур за реализацию проекта. Также представителями бизнес сообщества отмечено, что нормативно-правовая база не совсем отработана, ответственность государства за возмещение затрат минимальная, неравные условия с государственными предприятиями при возмещении затрат.

Таблица 1

Рейтинги рисков для бизнес-структур при реализации ГЧП проектов в системе здравоохранения*

Риски для бизнес-структур при реализации ГЧП проектов в системе здравоохранения	Баллы
1	2
Отсутствие реальной ответственности государственных структур за реализацию проекта	2,53
Сложность разрешения конфликтных ситуаций/споров с государственными структурами	2,46
Изменения законодательства	2,46

1	2
Финансовые потери	2,23
Расторжение контракта	2,23

* Составлено авторами самостоятельно на основании исследований

Критерии рейтинга преимуществ ГЧП в здравоохранении представлены на рисунке 6

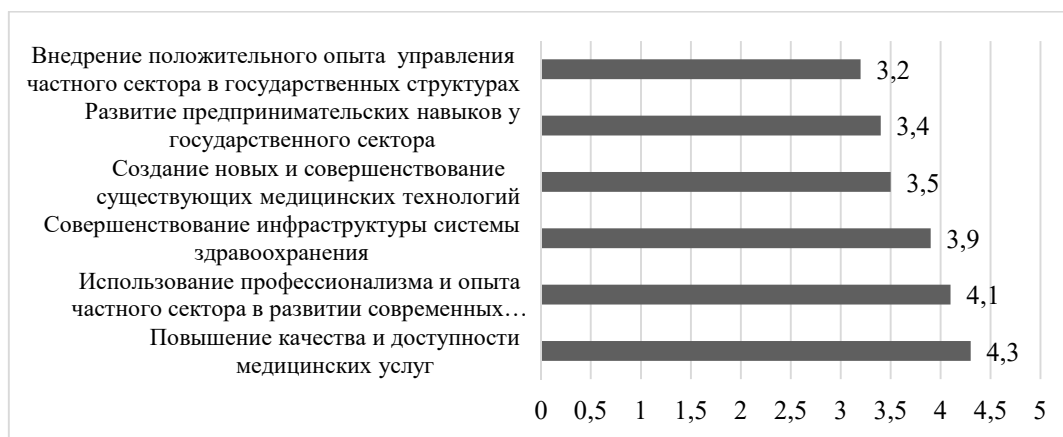

Рисунок 6. Рейтинг преимуществ ГЧП в системе здравоохранения*

* Составлено авторами самостоятельно на основании исследований

Заключение. Таким образом, развитие государственно-частного партнерства в системе здравоохранения будет способствовать повышению качества и доступности медицинских услуг, модернизации инфраструктуры медицинского сектора, развитию высокотехнологической медицинской помощи, привлечению инвестиции в отрасль здравоохранения, повышению качества жизни населения. В целях достижения результативности и эффективности государственно -частного партнерства в здравоохранении авторами были разработаны следующие практические рекомендации:

- формирование эффективной институциональной среды для взаимодействия частного бизнеса и органов государственного управления системы здравоохранения;
- внедрение современной методики оценки результативности и эффективности проектов ГЧП в системе здравоохранения;
- повышение квалификации государственных служащих и частного сектора по применению опыта ГЧП в системе здравоохранения;
- формирование системы мер по обеспечению социальной ответственности бизнеса за сохранение здоровья населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Казахстан. О государственно-частном партнерстве: принят 31 октября 2015 года, № 379-V. – <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000379>. 22.02.2019.
2. Stiglitz J.E. Economics of the Public Sector / Joseph E. Stiglitz: W.W. Norton, 2000. – 823 p.
3. Arrow K.J. Uncertainty and the welfare economics of medical care / Kennet J. Arrow // American Economic Review, 1963. – Vol. 53. – P. 941-973.
4. Getzen T.E. Health Economics: Fundamentals and Flow of Funds. – NY.: John Wiley & Sons, 2012. – 464 p.
5. Popescu L.G. Analysis of National Health Strategy 2014-2020 // Theoretical and Applied Economics. – 2015. – Vol.22, № 4(605). – P. 177-188.
6. Утибаев Г.М. Административно-правовые аспекты управления здравоохранением в Республике Казахстан: монография. – Алматы: Санат, 1998. – 112 с.
7. Рахимбекова А.Е. Государственное регулирование и управление деятельности системы здравоохранения Республики Казахстан // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2014. – № 1. – С. 182-187.
8. Орынбасарова С.Е. Современное состояние и основные направления реформ системы здравоохранения в Казахстане // Вестник КазНУ. – 2010. – № 4(80). – С.24-33.

9. Рыскулова М.Р. Актуальные вопросы государственного управления системы здравоохранения Казахстана / М. Р. Рыскулова // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан, 2017. – № 4. – С.8-17.

10. Талимова Г.У., Таубаев А.А., Малелов Н.Т., Аkenов С.Ш. Сравнительный анализ функционирования квазигосударственных институтов государственно-частного партнерства в Казахстане // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли, 2021. – №4(45). – С. 37-43.

11. Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении государственной программы развития здравоохранения «Денсаулық» на 2016-2019 годы: утв. 15 октября 2018 год, № 634». – <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000634>. 18.02.2019.

12. Обзор казахстанской системы здравоохранения. Материалы коллегии МЗ РК от 01.03.2021 г. – <http://hls.kz/wp-content/uploads/2021/03/ННЦООИ>

13. Нечаев В.С., Чудинова И.Э., Нисан Б.А. К вопросу об экспертной оценке организационных аспектов государственно-частного партнерства в здравоохранении // Социология медицины. – 2012. – № 1(20). – С. 21-23.

REFERENCES

1. Zakon Respubliki Kazahstan. O gosudarstvenno-chastnom partnerstve: prinjat 31 oktjabrja 2015 goda, №379-V. – <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000379>. 22.02.2019 [in Russian].

2. Stiglitz J.E. Economics of the Public Sector / Joseph E. Stiglitz: W.W. Norton, 2000. – 823 p.

3. Arrow K.J. Uncertainty and the welfare economics of medical care / Kennet J. Arrow // American Economic Review, 1963. – Vol. 53. – P. 941-973.

4. Getzen T.E. Health Economics: Fundamentals and Flow of Funds. – NY.: John Wiley & Sons, 2012. – 464 p.

5. Popescu L.G. Analysis of National Health Strategy 2014-2020 // Theoretical and Applied Economics. – 2015. – Vol.22, № 4(605). – P. 177-188.

6. Utibaev G.M. Administrativno-pravovye aspekty upravlenija zdavoohraneniem v Respublike Kazahstan [Administrative and legal aspects of healthcare management in the Republic of Kazakhstan] monografija. – Almaty: Sanat, 1998. – 112 s. [in Russian].

7. Rahimbekova A.E. Gosudarstvennoe regulirovanie i upravlenie dejatel'nosti sistemy zdavoohranenija Respubliki Kazahstan [State regulation and management of the healthcare system of the Republic of Kazakhstan] // Aktual'nye problemy gumanitarnyh i estestvennyh nauk. – 2014. – № 1. – S. 182-187 [in Russian].

8. Orynbasarova S.E. Sovremennoe sostojanie i osnovnye napravlenija reform sistemy zdavoohranenija v Kazahstane [The current state and main directions of health care system reforms in Kazakhstan] // Vestnik KazNU. – 2010. – № 4(80). – S. 24-33 [in Russian].

9. Ryskulova M.R. Aktual'nye voprosy gosudarstvennogo upravlenija sistemy zdavoohranenija Kazahstana [Topical issues of public administration of the health care system of Kazakhstan] / M.R. Ryskulova // Vestnik Nacional'noj akademii nauk Respubliki Kazahstan, 2017. – № 4. – S. 8-17 [in Russian].

10. Talimova G.U., Taubaev A.A., Malelov N.T., Akenov S.Sh. Sravnitel'nyj analiz funkcionirovanija kvazigosudarstvennyh institutov gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v Kazahstane [Comparative analysis of the functioning of quasi-state institutions of public-private partnership in Kazakhstan] // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli, 2021. – № 4(45). – S. 37-43 [in Russian].

11. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan. Ob utverzhenii gosudarstvennoj programmy razvitija zdavoohranenija «Densaulyk» na 2016-2019 gody: utv. 15 oktjabrja 2018 god, №634. – <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000634>. 18.02.2019 [in Russian].

12. Obzor kazahstanskoj sistemy zdavoohranenija. Materialy kollegii MZ RK ot 01.03.2021g. – <http://hls.kz/wp-content/uploads/2021/03/NNCOOI> [in Russian].

13. Nechaev V.S., Chudinova I.Je., Nisan B.A. K voprosu ob jekspertnoj ocenke organizacionnyh aspektov gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v zdavoohranenii [On the issue of expert assessment of the organizational aspects of public-private partnership in healthcare] // Sociologija mediciny. – 2012. – № 1(20). – S. 21-23 [in Russian].

Лукпанова Ж.О., Тынгишева А.М.

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ САЛАСЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕШЕЛІК ӘРІПТЕСТІКТІ ДАМУ БАҒЫТТАРЫ**

Аннотация

Мақала денсаулық сақтау жүйесіндегі мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің (МЖӘ) тиімділігін сараптамалық сауалнама арқылы зерттеуге арналған. Сараптамалық сауалнама нәтижелері бойынша денсаулық сақтау жүйесінде мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің дамуы проблемалары анықталды. Авторлар денсаулық сақтауды мемлекеттік басқару тиімділігін арттыру құралы ретінде мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті одан әрі дамытуды ынталандыру бойынша практикалық ұсыныстарды негіздеді.

Зерттеу барысында жеке бизнес пен денсаулық сақтауды мемлекеттік басқару органдарының өзара іс-қимылы үшін тиімді институционалдық ортаны қалыптастыру мүмкіндіктеріне талдау жасалды. Денсаулық сақтау жүйесінде мемлекеттік-жекеменшік әріптестік жобаларының тиімділігін бағалаудың қазіргі заманғы әдістемесін енгізу мәселелері талданды.

Сондай-ақ, авторлар тиісті жобалардың ақпараттық ашықтығын қамтамасыз ету мәселелерін, оларды іске асыру кезінде тәуекелдерді басқару жүйесін қалыптастыру тәсілдерін; мемлекеттік қызметшілердің біліктілігін арттыру және осы салада жеке сектор өкілдерін мемлекеттік ынталандыру қажеттілігін; сондай-ақ бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін мемлекеттік ынталандыру қажеттілігін қарастырды.

Зерттеу барысында алынған ғылыми нәтижелер денсаулық сақтау жүйесіндегі мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің артықшылықтарын, сондай-ақ медициналық қызметтердің сапасы мен қолжетімділігін арттырудағы мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің кең мүмкіндіктерін және тұтастай алғанда денсаулық сақтау жүйесінің инфрақұрылымын жетілдіру мүмкіндіктерін анықтауға мүмкіндік берді.

Lukpanova Zh., Tyngisheva A.

**DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP
IN HEALTHCARE OF KAZAKHSTAN**

Annotation

The article is devoted to the study of the effectiveness of public-private partnerships in the health care system, through an expert survey. Based on the results of an expert survey, problems of the development of PPP in the healthcare system were identified. The authors substantiated practical recommendations for stimulating the further development of public-private partnerships as a tool for improving the efficiency of public administration of the healthcare system in the Republic of Kazakhstan.

In the course of the study, the possibilities of forming an effective institutional environment for the interaction of private business and public health authorities are analyzed. The issues of the introduction of modern methods of evaluating the effectiveness of public-private partnership projects in the healthcare system are analyzed.

The authors also considered the issues of ensuring information openness of relevant projects, ways to form a risk management system during their implementation; the need for advanced training of civil servants and state incentives for private sector representatives in this area; as well as the need for state incentives for social responsibility of business.

К.А. Мадыханова*, э.ғ.к., доценті¹

Р.Б. Садыкова, э.ғ.к., доценті¹

А.И. Естурлиева, э.ғ.к., доценті²

Б.С. Саубетова, э.ғ.к., қауымд. профессор²

Алматы Менеджмент Университеті,

Ақтау қ., Қазақстан¹

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік
технологиялар және инжиниринг университет,

Ақтау, Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: dgkrivosheev@list.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕКІНШІ ДЕҢГЕЙДЕГІ БАНКТЕРІНІҢ ВАЛЮТАЛЫҚ ТӘУЕКЕЛДЕРІН БАҒАЛАУДАҒЫ VAR МОДЕЛІ

Мақаланың мақсаты – «Value at Risk» (VAR) әдістемесін зерттеу, оның мәнін, түсінігін және қолданудың негізгі аспектілерін зерттеу. Бұл бақылаудың тек сандық өлшеуге болатын параметрлермен ғана мүмкін болатындығына байланысты. Ал ықтимал қаржылық шығындарды басқару, кәсіпорынның, атап айтқанда, екінші деңгейлі банктердің шығындарын өтеу резервтерін анықтау үшін тәуекелді сандық бағалау шұғыл қажет. Осылайша, мақалада қазақстандық коммерциялық банктердің (Еуразиялық банк) АҚ мысалында валюталық тәуекелдерін бағалау үшін «Value at Risk» (VAR) әдістемесін пайдалану мүмкіндігі қарастырылған. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің талаптарына сәйкес Еуразиялық банктің ашық валюталық позициясының лимиті үшін VAR есебі ұсынылған.

Мақалада тәуекел деңгейін есептеу кезінде мемлекеттегі макроэкономикалық жағдай да ескеріледі, оның ішінде қарастырылып отырған кезеңдегі теңге бағамының өзгеру динамикасы. «Еуразиялық банк» АҚ кредит портфелінің валюталық тәуекелінің деңгейін талдағанда, ҚР Ұлттық Банктің талаптарына сәйкес Еуразиялық банктің ашық валюталық позициясының (ұзақ және қысқа) лимиті үшін VAR есептелді. Сонымен қатар, болашақта туындайтын қаржылық шығындар және залалдың максималды деңгейі анықталды, ал ол өз кезегінде есептелген лимиттен аспауы керек. Талдаудың нәтижесінде VAR валюталық тәуекелінің ашық валюталық позиция шегіндегі шекті рұқсат етілген мәні анықталып, есептеулер негізінде қорытынды жасалды.

Кілт сөздер: валюталық тәуекел, банк, валюталық тәуекелді басқару, әдіс, Тәуекелге ұшырайтын құн (VAR), лимит, ашық валюта позициясы, құбылмалылық, шекті құн, қолайлы валюталық тәуекел.

Ключевые слова: валютный, риск, банк, управление валютным риском, метод, Value at Risk (VAR), лимит, открытая валютная позиция, волатильность, предельная величина, допустимый валютный риск.

Keywords: currency risk, bank, currency risk management, method, Value at Risk (VAR), limit, open currency position, volatility, limit value, acceptable currency risk.

JEL classification: D 81

Кіріспе. Бұл тақырыптың өзектілігі мемлекеттегі қазіргі экономикалық және саяси жағдайдың Халықаралық Валюта нарықтарындағы тұрақсыз жағдаймен екендігіне байланысты. Бұл көптеген экономикалық құбылыстарға байланысты, олардың ішінде капитал қозғалысын нарықтандыруды, нақты уақыт режимінде трансшекаралық есептеулер жүргізуге мүмкіндік беретін жаңа ақпараттық технологиялардың пайда болуын, Халықаралық экономикалық байланыстардың кеңеюін, шетел валюталарын пайдаланумен банктік операциялардың едәуір ұлғаюына және т.б., байланысты болады.

Валюталық тәуекелді басқару қазіргі Екінші деңгейдегі банктердегі тәуекелдерді басқару жүйесінің маңызды элементі болып табылады. Екінші деңгейдегі банктер тәуекелдердің барлық түрлерін жеке-жеке және жиынтықта күнделікті бақылау үшін тәуекелдерді бағалаудың тиімді әдістерін қолдануы керек [1]. Сондықтан мақаланың мақсаты VAR моделін қолдана отырып валюталық тәуекелді бағалау болып табылады (ағылш. Value at risk) - тәуекелдің құндық өлшемі. Бұл тәуекелді басқару кезеңдерінің бірі ретінде ақшалай түрде шекті шығындар. Тәуекелдерді басқарудың маңызды міндеттерінің бірі-Банк жүргізетін операциялардың тәуекелдері мен шығындарын дұрыс бағалау. Сондықтан негізгі міндет қаржылық қызметті жүзеге асыратын екінші деңгейдегі банктердің ықтимал шығындарын өтеу ықтималдығы көрсетілген тәуекел капиталының мәнін анықтау болып табылады. Валюта бағамдарының құбылмалылығының артуы және

операциялар көлемінің ұлғаюы нәтижесінде банктердің валюталық тәуекелдері едәуір артады. Қазіргі жағдайда Қазақстанның Екінші деңгейдегі банктерінің валюталық тәуекелін басқару міндетінің өзектілігі объективті түрде артып келеді, осыған байланысты оны бағалау тиімділігі мен басқару жүйесін арттыру құралдарын таңдау әдістері ерекше қызығушылық тудырады.

Осыған байланысты Қазақстанның екінші деңгейдегі банктерінің валюталық тәуекелдерін бағалаудың барабар әдістерін таңдау және қолдану және оларды басқару процесін оңтайландыру міндеттері теориялық және практикалық қызығушылық тудырады.

Әдебиеттік шолу. Көптеген шетелдік ғалымдардың жұмыстары валюталық тәуекелдерді бағалау мәселелеріне, соның ішінде VAR әдістемесі аясында арналған. VAR (Value at risk) әдісі нарықтық тәуекелдерді талдаудың негізі болып табылады. Әр түрлі уақыт аралығындағы бағалы қағаздар құнының деңгейінің өзгеру бағыттарын талдай отырып, банк портфелінің кешені бойынша және әртүрлі қаржы құралдарын қолдану шеңберінде ықтимал залал анықталады. Бұл әдісті бірінші болып J. Morgan қарастырды өзінің «Credit Metrics» мақаласында [2].

В.Т. Севрук өз кітабында нарықтық тәуекелдің құрамдас бөлігі ретінде пайыздық тәуекелдерді, қор және валюталық тәуекелдерді зерттейді [3].

Пайыздық тәуекел мөлшерін өлшеу кезінде модельдер жиі қолданылады:

Value-at-Risk (VAR) Hanley M. «Integrated Risk Management» [4];

Gar-талдау (гэр-талдау). С.Р. Демидов және А.А. Годин бойынша ол айдан тоқсанға дейінгі қысқа уақыт үшін көрнекі модель ретінде қолданылады. «Банктік тәуекелдер және оларды басқару әдістері» [5];

Ол құрал-саймандардың ұзақтығын есептеу кезінде жасалады және бір жылға пайыздық тәуекелдерді бағалау процесінде қолданылады [6].

А.В. Белякова ресейлік банктердің тәжірибесінде кездесетін тәуекелдің ең негізгі түрлері-несиелік тәуекел [7]. Олар қарыз алушының несиені толық қайтару немесе қайтармау ықтималдығымен байланысты емес уақытында.

М. Hanley әзірлеген күннің соңындағы ең қатаң күнделікті тәуекелді бағалау-белгілі бір компанияның активтерін ең төменгі нарықтық бағамен бағалау [4].

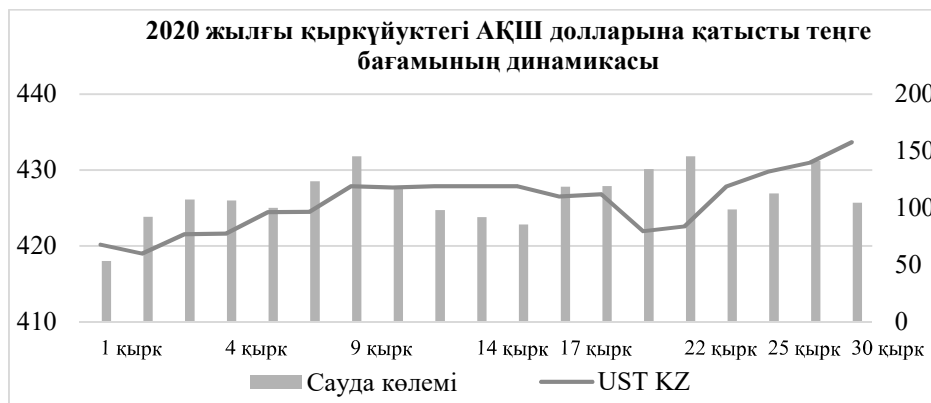
А. Saunders-тың айтуынша, банктер баланстың негізгі баптарының, көбінесе бағалы қағаздар портфелі ұсынатын активтердің мөлшерінің өзгеруіне байланысты тәуекелдерге байланысты нарықтық тәуекелдерге ұшырайды. Сондай-ақ негізгі капиталдың құнын анықтау активтердің нарықтық құнын бағалаумен өзара байланысты тәуекелдің негізгі себептері болуы мүмкін [9].

Көптеген ғылыми жұмыстар валюталық тәуекелдерді бағалау және басқару мәселесінің жекелеген аспектілерін зерттеуге, атап айтқанда қаржылық-экономикалық ақпаратты болжау модельдерін жасауға бағытталған. Солардың ішінде Солодовтың белгілі Value at Risk (VAR) техникасын атап өткен жөн [10].

Негізгі бөлім. Халықаралық банк бизнесінің қазіргі заманғы саласында банктік (оның ішінде валюталық) тәуекелдерді мониторингтеу саласында «Value at Risk» (VaR) тәуекелін есептеу және реттеу әдістемесін қолдану кең таралған,

Тәуекелді есептеу және реттеу әдістемесі «Тәуекелдегі мән» (VAR) аудармада «тәуекелдің құндық өлшемі» дегенді білдіреді [3]. Есептеудің бұл әдістемесі зерттеу кезінде берілген уақыт ішінде банктің валюта портфелінің құнындағы мүмкін болатын қаржылық шығындарды бағалауға мүмкіндік береді. Зерттелетін уақыт артта қалуы 1 күннен бірнеше айға дейін болуы мүмкін. Талдау кезінде шарттың орындалу шындығына назар аударылады: ықтимал нақты шығындар нарықтық жағдай қолайсыз болған жағдайда есептелген жоғарғы лимиттен аспауы керек. Сондықтан, Тәуекелдегі мән әдісі нарықтық факторларды белгіленген ықтималдық деңгейімен белгіленген уақыт аралығына бөлу кезінде валюталық операциялар бойынша ықтимал максималды шығындар деңгейін есептеуге мүмкіндік береді.

Осы баптың шеңберінде АҚ «Еуразиялық банк» мысалында валюталық тәуекелдерді бағалау үшін VAR есебі ұсынылған. Кез келген банктің валюталық тәуекелін дұрыс есептеу және реттеу үшін елдегі макроэкономикалық жағдайды, банк секторының дамуының негізгі индикаторларын, ақша және валюта нарықтарының динамикасын ескеру маңызды екені анық. 1 - суретте 2020 жылғы қыркүйектегі теңге бағамының өзгеру динамикасы көрсетілген (өйткені АҚ «Еуразиялық банк» мысалында валюталық тәуекелдерді бағалау үшін VAR есебі 2020 жылғы маусымнан қыркүйекке дейінгі кезеңге қатысты 2020 жылғы қыркүйекке назар аудара отырып жүргізілгендіктен, теңге бағамының динамикасы да талданатын осы кезеңде қаралады).

1-сурет. 2020 жылғы қыркүйектегі АҚШ долларына қатысты теңге бағамының динамикасы*

* Автор дереккөз негізінде құрастырған [4]

1-суретте көрсетілгендей, қазақстандық ұлттық валюта (теңге) 2020 жылғы қыркүйекте АҚШ долларына қатысты 11,71 теңгеге әлсіреп, орташа айлық айырбас бағамын 423,85 теңгеге құрады [3]. Демек, ұзақ мерзімді перспективада көрсетілген валюта бағамының өсу тенденциясы кезінде Банк ашық ұзақ валюталық позицияда болғаны жөн. Керісінше, шетел валютасы бағамының төмендеу динамикасы байқалған кезде, банк кіріс алу үшін ашық қысқа Валюталық позицияда болған жөн.

01.06.2020 жылдан бастап 30.09.2020 жылға дейінгі кезеңде АҚ «Еуразиялық банк» кредиттік портфелінің валюталық тәуекел деңгейіне талдау жасайық, себебі банк активтерінің негізгі бөлігі сол кезеңде шетел валютасында орналастырылған, талдау практикалық маңыздылығын білдіреді [5].

Сондай-ақ, 4 айлық байқау кезеңінің шетел валютасы бағамының динамикасы деректері бойынша Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің (ҚР ҰБ) талаптарына сәйкес Еуразиялық Банктің ашық валюталық позициясының (ұзын және қысқа) лимиті үшін VAR деңгейін есептейміз.

01.06.2020 жылдан бастап 30.09.2020 жылға дейінгі 4 айлық кезеңдегі шетел валютасы бағамының өзгеруі жөніндегі деректер негізінде VAR бойынша есептік деректер 1-кестеде келтірілген.

1-кесте

01.06.2020-30.09.2020 жылдар аралығында АҚ «Еуразиялық банк» лимиттері бойынша VAR есебі (мың. теңге)*

№	Атауы	Көрсеткіштер	USD	EURO	RUB
1	Банктің меншікті капиталы 30.09.20 ж.	110612480			
2	USD бойынша ашық валюталық позиция бойынша ҚР ҰБ лимиті	2780 863			
3	EURO бойынша ашық валюталық позиция бойынша ҚР ҰБ лимиті	2780 863			
4	RUB (қысқа) бойынша ашық валюталық позиция бойынша ҚР ҰБ лимиті	1390 431			
5	01.06.2020-30.09.2020 ж. кезеңіндегі деректер бойынша тәуліктік құбылмалылық		0,001223	0,007482	0,001721
6	Var-ашық позицияға ҚР ҰБ лимиті бойынша бір күндегі шығындар (мың тг)		5 596	34 226	3 936
7	01.06.2020-30.09.2020 ж. деректері бойынша айлық құбылмалылық		0,005606	0,034286	0,007886
8	Var-ашық позицияға ҚР ҰБ лимиті бойынша бір айдағы шығындар (мың тг)		25 643	156 842	18 037

* Дереккөз негізінде құрастырылған [6]

Еуразиялық Банктің ашық валюталық позициясының (ұзын және қысқа) лимиті «А» - дан төмен емес тәуелсіз рейтингі бар елдердің шетел валюталары бойынша ҚР ҰБ талаптарына сәйкес есептелген (меншікті капитал мөлшерінің 30%). АҚ «Еуразиялық банк» меншікті капиталының шамасы 30.09.20 жылға – 110 612 480 мың теңгені құрады. Демек, ҚР ҰБ талаптарына сәйкес АҚШ доллары бойынша ашық валюталық позицияның (ұзақ және қысқа) лимиті-2 780 863 мың теңгені

құрайды. 1-кестеден айлық стандартты ауытқу деректерін ескере отырып, ҚР ҰБ лимиттеріне сәйкес ашық валюталық позиция бойынша бір айдағы ықтимал шығындар 25 643 мың теңгені құрайды.

Бұдан әрі Еуразиялық банктің 25.09.2020 жылға арналған АҚШ доллары бойынша ашық валюталық позициясы (ұзын және қысқа) бойынша VAR есебін жүргіземіз.

Тәулігіне оқу курсы (24.09.2020 ж. қатысты) АҚШ доллары бойынша 0,13 теңгеге және EURO бойынша - 0,15 теңгеге өсті. Шетел валюталары бағамдарының осындай өзгерістерімен қайта бағалау кезінде валюта бойынша қысқа позиция талданатын банкке шығын әкеледі, ал ұзақ валюталық позиция, керісінше, кіріс әкеледі.

25.09.2020 Ж. АҚШ доллары бойынша Еуразиялық банктің активтері мен міндеттемелері бойынша валюталық позициясы қысқа болды, EURO-позициясы ұзақ болды. АҚШ доллары бойынша var және 25.09.2020 жылға арналған EURO бойынша есептік деректер 2-кестеде келтірілген.

2-кесте

25.09.2020 жылға арналған АҚ «Еуразиялық банк» лимиттері бойынша VAR есебі*

№	Атауы	теңге	доллар	евро
1	ҚР ҰБ есеп курсы 24.09.2020 ж.		426,19	496,26
2	ҚР ҰБ есеп курсы 25.09.2020 ж.		426,32	496,41
3	Активтер мен міндеттемелер бойынша ашық валюталық позиция 25.09.20 USD бойынша қысқа	-2 124 726 000		
4	Активтер мен міндеттемелер бойынша ашық валюталық позиция 25.09.20 Euro бойынша ұзақ	6 702 000		
5	01.06.2020-30.09.2020 ж. деректері бойынша күнделікті құбылмалылық		0,00122324	0,0074818
6	VAR-ашық позиция бойынша бір күндегі шығындар		-3 955 054	82 485

* Дереккөз негізінде автормен құрастырылған [7]

Ашық валюталық позицияның осы лимиті бойынша валюталық тәуекелдің тәуліктік шекті жол берілетін мәнінің VAR 3 701 410 теңгені құрайды.

Демек, Еуразиялық банктің 25.09.2020 жылға арналған шығыны АҚШ доллары бойынша қысқа ашық валюталық позицияға байланысты баламасында 3 955 054 теңгені құрайды. Еуразиялық банктің валюталық тәуекелінің тәуліктік шекті жол берілетін мәнінің 25.09.2020 жылдан асуы ашық валюталық позиция лимитінің шекті мәнінен асып кету себебінен болғанын атап өткен жөн.

Банктің кредиттік портфелі үшін валюталық тәуекелдің var - 2020 жылғы қыркүйектегі орташа айлық көрсеткіштер бойынша АҚШ долларымен есептейміз. Еуразиялық банктің АҚШ долларындағы кредиттік портфелінің орташа айлық мәні 6 872 800 мың теңгені құрады (3-кесте).

3-кестенің есептеулеріне сәйкес Еуразиялық банктің шетел валютасы бағамының өзгеруінен бір ай ішінде ықтимал шығыны АҚШ долларындағы кредиттер бойынша 63 375 мың теңгені және EURO-дағы кредиттер бойынша 3 340 мың теңгені құрайтыны анық.

3-кесте

01.06.2020-30.09.2020 жылдар аралығындағы кезеңде АҚ «Еуразиялық банк» кредиттік портфелі бойынша VAR есебі*

№	Атауы	Көрсеткіштер KZT (мың.тг)	USD бойынша	EURO бойынша	RUB бойынша
1	2	3	4	5	6
1	Клиенттерге кредиттер тек АҚШ долларымен (теңгелік баламада)	6 872 800			
2	Қысқа мерзімді несиелер (1 жылға дейін)	901 800			
3	Ұзақ мерзімді несиелер (1 жылдан астам)	5 971 000			
4	Клиенттерге еуромен берілген кредиттер (теңгелік баламада)	59 214			
5	01.06.2020-30.09.2020 ж. деректері бойынша күнделікті құбылмалылық		0,00122324	0,007482	0,001721
6	VAR - клиенттердің кредиттері бойынша бір күнді шығындар (мың теңге)		13 830	729	

1	2	3	4	5	6
7	01.06.2020-30.09.2020 ж. деректері бойынша айлық құбылмалылық		0,00560559	0,034286	0,007886
8	VAR-клиенттердің кредиттері бойынша бір айдағы шығындар (мың теңге)		63 375	3 340	

* Жүргізілген есептеулер негізінде жасалды

Есептеулерден түсінікті болғандай, Еуразиялық банк Банктің ашық валюталық позициясы бір айдағы рұқсат етілген валюталық тәуекелге сәйкес келетін ашық позиция шамасынан аспауы үшін кредиттік ресурстарды ұлттық валютада неғұрлым сенімді орналастыруы тиіс.

Қорытынды. Валюталық тәуекелді басқару процесінде Екінші деңгейдегі банктер валюталық тәуекелді құндық бағалауға – VAR (value at risk) маңызды орын беруі қажет. Бұл қаржылық тәуекелдерді дұрыс бағалау мәселесін шешіп қана қоймай, іс жүзінде олардың деңгейін және банктер жүргізетін операциялар нәтижесінде келтірілген шығындар көлемін анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен, Қазіргі банктік тәжірибеде валюталық тәуекелдерді сақтандырудың әртүрлі әдістері қолданылатыны анық. АҚ «Еуразиялық банк» мысалында валюталық тәуекелдерді басқарудың статистикалық талдауы жүргізілді. АҚ «Еуразиялық Банк» валюталық тәуекелдерді басқару валюталық операцияларға лимиттерді: қарсы әріптестермен операцияларға лимиттерді, құрал-саймандар лимиттерін, әр күнге лимиттерді белгілеу жолымен жүзеге асырылады, сондай-ақ әртүрлі валюталар бағамдарының корреляциясын бағалау жүргізіледі [8].

Мақала аясында валюталық тәуекелдерді төмендету әдістерінің бірі - нарықтық факторларды белгіленген ықтималдық деңгейімен келісілген уақыт аралығына бөлу кезінде валюталық операциялар бойынша ықтимал максималды шығындар деңгейін есептеуге мүмкіндік беретін Value at Risk - әдісі де есептелген:

1) Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің (ҚР ҰБ) талаптарына сәйкес Еуразиялық Банктің ашық валюталық позициясының (ұзын және қысқа) лимиті үшін 4 айлық байқау кезеңінің шетел валютасы бағамының динамикасы деректері бойынша және бір банктік күн - 25.09.2020 жылғы мысалында var деңгейі;

2) 2020 жылғы қыркүйектегі орташа айлық көрсеткіштер бойынша банктің АҚШ долларындағы кредиттік портфелі үшін валюталық тәуекелдің var деңгейі.

Осы есептеулер негізінде түйіндеме: Банктің ашық валюталық позициясы бір ай ішінде рұқсат етілген валюталық тәуекелге сәйкес келетін ашық позицияның шамасынан аспауы үшін Еуразиялық банкке сенімділік және өтімділікті сақтау тұрғысынан кредиттік ресурстарды ұлттық валютада орналастырған жөн.

Қазіргі кезеңде валюта бағамы мен ресурстардың барлық түрлеріне бағаның күрт өсуіне байланысты банк операцияларының саны өсті, нәтижесінде банктік қаржылық тәуекелдердің көлемі өсті. VAR қолдану өзін банк саласындағы қаржылық тәуекелдерді бағалаудың және басқарудың ең тиімді құралы ретінде көрсетті. Алайда, одан әрі ғылыми зерттеулер жүргізу қажет, атап айтқанда, коммерциялық банктерде туындайтын тәуекелдердің барлық көлеміне тұрақты мониторинг жүргізу және бағалау үшін екінші деңгейдегі банктер үшін қолданылатын теңдестірілген көрсеткіштер жүйесін әзірлеу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. К вопросу конкурентоспособности банковской системы Казахстана / Байтоков М.У. // Банки Казахстана. – 2020. – №1. – С. 9-17
2. J.P. Morgan. Introduction to CreditMetrics. New York: April 2, 2019. – <http://homepages.rpi.edu/~guptaa/MGMT4370.09/Data/CreditMetricsIntro.pdf>
3. Севрук В.Т. Банковские риски. – М.: Дело Лтд, 2018. – 343 с.
4. Hanley M. Integrated Risk Management, London, LLP, 2020. https://www.researchgate.net/publication/228216337_Business_Risk_Management_in_Government_Pitfalls_and_Possibilities
5. Демидов С.Р., Годин А.А. Банковские риски и методы управления ими: Монография. – М.: ВГНА Минфина России, 2019. – 126 с.
6. Зверев О.А. Современные инновации в области организационно-экономического развития коммерческого банка. – М.: Палеотип, 2018. – 234 с.

7. Белякова А.В., Банковские риски: проблемы учета, управления и регулирования. – М.: Издательская группа «БДЦ-пресс», 2020. – 256 с.
8. Saunders, A. Credit Risk Measurement: New Approaches to Value-at-Risk and other Paradigms / A. Saunders, L. Allen. – 2nd ed. – New York: Wiley Finance, 2021. – 319 p.
9. «Основы финансового риск-менеджмента»: учебник и учебное пособие // Солодов А.К. – М.: Издание Александра К. Солодова. – 2019. – 286 с.
10. Текущее состояние банковского сектора / Национальный Банк Республики Казахстан. // www.nationalbank.kz/_01.11.2021.pdf. – 2021. – 17 ноября.
11. Содержание, оценка и современные методы управления рыночными рисками в российских коммерческих банках, Мешкова Е.Д. – диссертация на соискание ученой степени к.э.н., М. – 2021. – 256 с.
12. Пресс-релиз № 15 «О ситуации на финансовом рынке» от 13.11.20 г. Национальный Банк Республики Казахстан // [www/nathionalbank.kz](http://www.nathionalbank.kz). – 2020. – 13 ноября
13. Бухгалтерский баланс. Отчёт о прибылях и убытках АО «Евразийский банк» за 1,2,3 кварталы 2020 года. – <https://eubank.kz/about/statistical-reports/>
14. Риск-менеджмент. Методы оценки риска: учебное пособие / В.М. Картвелишвили, О. А. Свиридова. – Москва: ФГБОУ ВО «РЭУ им. Г.В. Плеханова», 2017. – 120 с.
15. О Банке АО «Евразийский банк». – <https://eubank.kz/about/> (өтініш берілген күні 19.09.22)

REFERENCES

1. K voprosu konkurentosposobnosti bankovskoy sistemy Kazahstana / Baytokov M.U. // Banki Kazahstana. – 2020. – № 1. – S. 9-17 [in Russian].
2. J.P. Morgan Introduction to CreditMetrics. New York: April 2, 2019. – <http://http://homepages.rpi.edu/~guptaa/MGMT4370.09/Data/CreditMetricsIntro.pdf>
3. Cevruk B.T. Bankovskie riski. – M. Delo Ltd. – 2018. – 343 s. [in Russian].
4. Hanley M. Integrated Risk Management, London, LLP, 2020. – https://www.researchgate.net/publication/228216337_Business_Risk_Management_in_Government_Pitfalls_and_Possibilities.
5. Demidov C.R. Godin., A.A. Bankovskie riski i. metody upravleniya imi: Monografiya. – М.: BGNA Minfina Rossii, 2019. – 126 s [in Russian].
6. Zverev O.A. Sovremennye innovatsii v oblasti organizatsionno- ehkonomicheskogo razvitiya kommercheskogo banka. – М.: Paleotip, 2018. – 234 s. [in Russian].
7. Belyakova A.B. Bankovskie riski: problem ucheta, upravleniya i regulirovaniya. – М.: Izdatelskaya gruppa «BDTS.precc», 2020. – 256 s. [in Russian].
8. Saunders A. Credit Risk Measurement: New Approaches to Value-at-Risk and other Paradigms - A. Saunders, L. Allen. – New York: Wiley Finance, 2021. – 319 p.
9. «Osnovy finansovogo risk menedzhmenta»: uchebnik i uchebnoe posobie // Solodov A.K. – М.: Izdanie Aleksandra K. Solodova. – 2019. – 286 s. [in Russian].
10. Tekushchee sostoyanie bankovskogo sektora / Natsionalnyy Bank Respubliki Kazahstan // www.nationalbank.kz/_01.11.2021.pdf – 2021. – 17 noyabrya [in Russian].
11. Soderzhanie otsenka i sovremennye metody upravleniya rynochnymi riskami v rossiyskih kommercheskih bankah, Meshkova E.D. – dissertatsiya na soiskanie uchenoy stepeni k.e.n., М. – 2021. – 256 s. [in Russian].
12. Press-reliz № 15 «O situatsii na finansovom rynke» ot 13.11.20 g. Natsionalnyy. Bank Respubliki. Kazahstan // www/nathionalbank.kz – 2020. – 13 noyabrya [in Russian].
13. Buhgalterskiy balans. Otchet o. pribylyah i ubytkah АО «Evraziyskiy bank» za. 1, 2, 3 kvartaly 2020 goda. – <https://eubank.kz/about/statistical-reports/> [in Russian].
14. Risk-menedzhment. Metody otsenki riska: uchebnoe posobie / V.M. Kartvelishvili, O.A. Sviridova. – Moskva.: FGBOU VO «REU im G.V. Plekhanova», 2017. – 120 s [in Russian].
15. O Banke АО «Evraziyskiy bank». – <https://eubank.kz/about/> [in Russian].

Мадыханова К.А., Садыкова Р.Б., Естурлиева А.И., Саубетова Б.С.

МОДЕЛЬ VAR В ОЦЕНКЕ ВАЛЮТНЫХ РИСКОВ БАНКОВ ВТОРОГО УРОВНЯ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Цель управления заключается в том, что оно возможно только над тем, что можно количественно измерить. Для управления возможными потерями и определения резервов для страхования потерь остро необходима количественная оценка риска.

В статье раскрыто понятие «Value at Risk», освещены вопросы возможности применения методики Value at Risk (VaR) для оценки валютных рисков казахстанских коммерческих банков (на примере АО «Евразийский банк»). Представлен расчет VAR для лимита открытой валютной позиции Евразийского банка согласно требованиям Национального Банка Республики Казахстан. Определены возможные финансовые потери. Поэтому при анализе расставляются акценты, реальность выполнения условия, предельный уровень убытков, которые не должны превысить рассчитываемый лимит.

В статье при расчете уровня риска учитывается также макроэкономическая ситуация в государстве, в том числе динамика изменения курса тенге за рассматриваемый период. Составлен анализ уровня валютного риска кредитного портфеля АО «Евразийский банк». Рассчитан уровень VAR для лимита открытой валютной позиции (длинной и короткой) Евразийского банка в соответствии с требованиями Национального Банка Республики Казахстан. Определено предельно допустимое значение валютного риска VAR по лимиту открытой валютной позиции. Подведено резюме на основе расчетов.

Madykhanova K., Sadykova R., Yesturliyeva A., Saubetova B.

THE VAR MODEL IN ASSESSING THE CURRENCY RISKS OF KAZAKHSTAN'S SECOND-TIER BANKS

Annotation

The purpose of management is that it is possible only over what can be quantified. Quantitative risk assessment is urgently needed to manage possible losses and determine reserves for loss insurance.

The article reveals the concept of «Value at Risk», highlights the issues of the possibility of using the Value at Risk (VaR) methodology to assess the currency risks of Kazakhstani commercial banks (using the example of JSC «Eurasian Bank»).

The calculation of VAR for the limit of the open currency position of the Eurasian Bank according to the requirements of the National Bank of the Republic of Kazakhstan is presented. Possible financial losses have been identified. Therefore, the analysis focuses on the reality of fulfilling the condition, the maximum level of losses that should not exceed the calculated limit.

When calculating the risk level, the article also considers the macroeconomic situation in the state, including the dynamics of changes in the tenge exchange rate for the period under review. The analysis of the level of currency risk of the loan portfolio of JSC «Eurasian Bank» has been compiled. The VAR level is calculated for the limit of the open currency position (long and short) of the Eurasian Bank in accordance with the requirements of the National Bank of the Republic of Kazakhstan. The maximum permissible value of currency risk VAR for the limit of an open currency position has been determined. A summary based on calculations is summarized.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).30
 ЭОЖ 338.012
 FTAMP 06.71.02

Б.М. Мусин*, PhD докторанты¹

З.М. Мусина, PhD²

ҚР Президентінің жанындағы
 Мемлекеттік басқару академиясы,
 Астана қ., Қазақстан¹
 Алматы технологиялық университеті,
 Алматы, Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: mbm_85@list.ru

ҚАЗАҚСТАНДА СУТЕГІ ЭНЕРГЕТИКАСЫН МЕМЛЕКЕТ ТАРАПЫНАН ДАМУ ТҮМКІНДІКТЕРІ

Елімізде энергетикалық кешенді әртараптандыру мақсатында сутегі энергетикасы экономикалық және экологиялық тұрғыдан таза энергетиканы дамытудың перспективалы бағыты ретінде қарастыруға толық мүмкіндігі бар.

Соңғы он жылда әлемде жаңартылмайтын энергия көздерінің, яғни табиғи ресурстардың сарқылуына байланысты сутегі энергиясы ғылыми және экономикалық тұрғыдан жан-жақты зерттелуде.

Сутегі энергиясы – энергетикалық секторды түрлендіруге және климаттық өзгерістердің жағымсыз әсерлерін азайтуға мүмкіндік беретін энергия көзі.

Мақалада сутегі энергетикасының технологияларын дамытудың қазіргі тенденцияларына шолу, перспективалық даму мүмкіндіктері қарастырылды.

Сонымен қатар энергетикалық секторда сутегі энергетикасын келешекте қолданудың проблемалары және өндіруші қуаттардың тиімділігін арттыру мүмкіндігі қарастырылды. Еліміздегі энергетикалық қауіпсіздікті ескере отырып, парниктік газдар шығарындыларын төмендету саясатына сәйкес сутегі энергетикасын дамыту мүмкіндіктеріне сипаттама берілді және талдаулар жасалды.

Зерттеу барысында елімізде сутегі энергетикасын ауқымды дамыту үшін келесі проблемалар анықталды: сутегі өндірісінің жоғары құны, инфрақұрылымның шектеулер, сутегі технологияларын одан әрі жетілдіру бойынша ғылыми-зерттеу және тәжірибелік жұмыстарды жүргізу қажеттілігі, инновациялық технологиялардың және кешенді, мақсатты мемлекеттік қолдаудың жоқтығы.

Аталмыш жұмыс халықаралық энергетикалық ұйымдардың мәліметтері, шетелдік ғылыми басылымдар мен әдеби дереккөздері негізінде жүзеге асырылды. Сонымен қатар зерттеуде талдау әдісі мен SWOT талдау әдіс қолданылды, олар елдегі сутегі энергиясын баламалы отын ретінде пайдалану кезінде артықшылықтарына ұсыныстар жасауға мүмкіндік берді.

Кілт сөздер: Сутегі энергиясы, энергетикалық қауіпсіздік, сутегі отыны, инфрақұрылым, сутегі технологиялары, талдау, мемлекеттік қолдау, энергия ауысу, жасыл Қазақстан, энергетикалық саясат.

Ключевые слова: Водородная энергетика, энергетическая безопасность, водородное топливо, инфраструктура, водородные технологии, анализ, государственная поддержка, энергопереход, зелёный Казахстан, энергетическая политика.

Keywords: Hydrogen energy, energy security, hydrogen fuel, infrastructure, hydrogen technologies, analysis, governmental support, energy transition, green Kazakhstan, energy policy.

Кіріспе. Қазіргі уақытта қауіпсіз, экологиялық таза, сенімді және үнемді энергия көздері қоғам үшін өте маңызды. Халық санының өсуі және елдің экономикалық дамуы қосымша дәстүрлі емес энергия көздеріне деген сұранысты арттыруда. Бүгінгі кезде дәстүрлі энергия көздерінде көптеген зиянды заттар шығарындылары болуына байланысты қоршаған ортаға үлкен зақым келуде. Көптеген дамыған елдер дәстүрлі энергия көздерінен бас тарту жолдарын қарастыру үстінде. Нәтижесінде әр мемлекет дәстүрлі энергетикалық ресурстарды келешекте тиімді және тұрақты энергия көздерімен алмастыру сұрағын қарастыратын болады.

Дамыған елдер энергетикалық қауіпсіздікке жету, «жасыл» экономикаға көшу саясатында көміртегі шығарындылары төмен, потенциалы жоғары сутегіні келешек отын көзі ретінде қарастыруда. Сонымен қатар аталмыш отын түрі жылу бергіштігі, жануы, энергия сақтау сияқты қасиеттері табиғи шикізаттармен салыстырғанда тиімділігі жоғары.

Бүгінгі таңда дамыған мемлекеттер сутегі энергетикасын дамыту бойынша стратегияларды, жол карталарды жасақтап, осы салаға инвестиция салуда. Осы бастаманы қолдаған елдер дәстүрлі энергия түрлерін сутегі энергетикасына алмастыруды жоспарлауда.

Қазақстан пайдалы қазбалар қоры бойынша бай елдердің бірі санала отырып, оңтайлы энергетикалық саясатты жүзеге асырудың тиімді жолдарын іздеуде.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаев 17-өңіраралық ынтымақтастық форумында 2060 жылға қарай Қазақстан көміртегі бейтараптығына қол жеткізетіні және сол уақытқа дейін мемлекет көміртегі бейтараптығы доктринасын жасақтайтының мәлімдеген болатын [1].

Сондай-ақ, 2030 жылға қарай елдегі көмір стансаларының энергия өндіру үлесін 69%-дан 40%-ға дейін төмендету міндеті қойылған, сонымен қатар баламалы энергия көздерінен энергия өндірісін 24%-ға дейін арттыру көзделген [2].

Осы мақсаттарға қол жету үшін елімізде сутегі энергетикасын дамыту мүмкіндігі жоғары, өйткені ол экономиканың әртүрлі секторларындағы көміртегі ізін азайтуға және елдің отын-энергетикалық кешенінің жаңа деңгейге жеткізуге мүмкіндік береді.

Бұл ретте Қазақстанда сутегіні өндіру бойынша өте қолайлы, яғни көптеген табиғи ресурстар, баламалы энергия көздерінің потенциалдары жоғары. Демек, еліміз сутегіні аз шығынмен өндіруге мүмкіндігі бар.

Аталмыш жұмыстың мақсаты болып елдегі сутегі энергетикасының даму перспективаларын анықтап, сутегі өндірісіндегі ресурс шектеулерінің ерекшеліктері және аспектілерін анықтау болып табылады. Аталмыш технологияны дамытуға және энергетика секторына енгізуге әсер ететін факторларды және кедергілерді сипаттау. Шетелдік және отандық ғылыми жұмыстарға шолу жасап, жүргізілген талдау әдістерінің нәтижесіне еліміздің энергетика саласын дамытуға тиімді жолдарды іздестіру.

Зерттеу әдістері. Сутегі энергетикасының елде дамыту мүмкіндіктерін қарастыру кезінде елдегі энергетика саласының жағдайы егжей-тегжейлі талданды, ғылыми басылымдар мен әдеби дереккөздер негізінде талдау жүргізілді. Халықаралық энергетика агенттігінің статистикалық мәліметі, халықаралық энергетика агенттігінің есептері қарастырылды. Сондай-ақ Қазақстан Республикасы энергетика министрлігінің және еліміздің басқа да уәкілетті мемлекеттік органдарының ресми деректері пайдаланылды, салыстырмалы және SWOT талдау әдістері жүргізілді.

Әдебиеттік шолу. Аталмыш жұмыста тақырыпты толығымен ашу мақсатында шетелдік және отандық ғалымдардың аталмыш зерттеуге қатысты еңбектері қарастырылды. Абанадес А. пікірінше сутегі энергетикасы келешекте жаңартылатын энергия көздерімен қатар энергетика секторларын декарбонизациялауға үлес қосатын бірден бір энергия көзі деп санайды. Сутегі өнеркәсіптік деңгейде өндіріске және химия өнеркәсібіне өте лайықты энергия көзі екені атап өтті [3].

Ал Чжан Б. және басқаларының зерттеулеріне сәйкес сутегіден электр энергияны өндіру үшін суды электролиздендіруге жаңартылатын энергия көздерін қолдану экономикалық тиімді деп санайды. Алайда қазіргі уақытта әлемдегі сутегінің 96%-дан астамы дәстүрлі табиғи шикізат көздерінен өндіріледі [4].

М. Ғұбайдуллина және басқаларының пікірінше Қазақстанда күн және жел энергиясының жоғары потенциалы және табиғи ресурстардың үлкен қоры болуына байланысты келешекте елдің энергетикалық қауіпсіздікке толығымен жетуге мүмкіндігі бар екені көрсеткен [5]. Ал Бесвик Р. және басқаларының ойынша келешекте жаңартылатын энергия көздерін пайдаланып, суды электролиздеу тәсілі арқылы сутегі өндірілетіні және осы тәсілмен жылына 2,3 Гт сутегі өндірілетіні болжаған [6].

Ж. Кулекеев және Г. Нұртаева зерттеулерінде сутегі технологиясының кемшіліктері қарастырылған, яғни ол жоғары баға, сутегіні сақтау және тасымалдау қиындықтары айтылған. Қазақстанда сутегі энергетикасын дамыту керектігі және мемлекеттік бағдарламалық құжаттарда бірнеше рет атап өтілгеніне қарамастан, аталмыш сала дамымай қалғаны айтылған [7].

Жоғарыда аталған жұмыстарды түйіндей келе, сутегі энергиясы энергетикалық қауіпсіздікті және жаңартылатын энергия көздерімен қатар нөлдік эмиссияны төмендетуге қол жеткізуге маңызды энергия көзі екені зерттелген. Шет елдік зерттеулерге сәйкес әлемде сутегі энергетикасы келешек маңызды энергия көзі болып мемлекет тарапынан қолдау көрсетіліп жатырғаны анықталды. Көптеген елдер сутегі энергиясын пайдалануды ынталандыру және сутегі өнеркәсібін дамытуды қолдау мақсатында сутегі саясаты мен заңдарын жүзеге асыруда. Отандық ғылыми еңбектерде сутегі энергиясы бойынша арнайы талдау жүргізілмегендігі және осы технологияны әрі қарай жетілдіру, жұмыстары қарастырылмағандығы анықталды.

Негізгі бөлім. Сутегі ғаламдағы ең көп таралған, ең жеңіл отын және масса бірлігіне шаққанда энергияға ең бай элемент. Қазірде перспективалы газ тәрізді сутегі түрі электр энергия өндіруге, сутегі өндірісіне, автокөлік, реактивті ұшақтарға отыны ретінде және барлық ішкі энергия өндірісіне қажетті отын.

Жаңартылатын энергия көздерінің халықаралық агенттігінің мәліметіне сәйкес сутегі 2050 жылға қарай жаһандық энергияны пайдаланудың 12% қамтитыны болжануда. Агенттіктің бағалауы бойынша қазірде 30-дан астам елдер белсенді түрде сутегі саудасымен айналысуға дайын. Соның ішінде табиғи отынды импорттаушы Жапония, Германия секілді елдер арнайы сутегі дипломатиясын енгізуде. Айта кету керек, сутегі саясаты үнемі дамып, Германия, Жапония, Оңтүстік Корея, Нидерланды және Ұлыбритания сияқты бірнеше ел сутегіге қатысты заңдар қабылдады. Бұл заңдар сутегіні өндіруге, сақтауға және пайдалануға көзделіп, оның энергетикалық жүйеге интеграциялануына ықпал етуге бағытталған [8]. **Ошибка! Источник ссылки не найден.**]

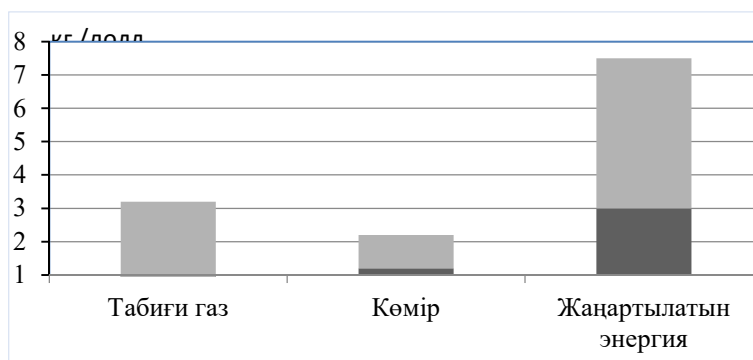
Ал халықаралық энергетикалық агенттіктің мәліметіне сәйкес бүгінгі кезде Германия сутегі өндіру және сақтау технологиясы бойынша көшбасшылыққа шыққан. Жапония көлік және энергетика салаларында сутегіні кең көлемде пайдаланып бастаған. Сонымен қатар Оңтүстік Корея, АҚШ, Франция, Австралия сутегі инфрақұрылымына айтарлықтай қомақты инвестиция салуда. Соңғы жылдары Қытай сутегі өнеркәсібінің өсуін қолдау үшін инфрақұрылымға, зерттеулерге инвестиция салуда. Қытай үкіметі сутегі саласында жұмыс істейтін компаниялар мен ұйымдарға қаржылық қолдау көрсетуде. [9].

АҚШ үкіметі және жеке компаниялар сутегі технологияларын дамытуға инвестиция салып, қазіргі кезде таза сутегінің 90% табиғи газдан өндіруде. Электролиздеуге жұмсалатын электр энергия көлемінің көп бөлігі қазба отындарының жағылуы арқылы алынады, яғни сутегінің бір бірлігін өндіру үшін төрт бірлік энергия жұмсалады. Сондықтан электролиз арқылы судан сутегін алу үшін жаңартылатын энергия көздерін пайдалану экономикалық жағынан тиімді. Мысалы, жел турбинасының пайдалы әсер коэффициенті 30-40% болса, 1 бірлік сутегі энергиясын алу үшін 3 бірлік жел энергиясы жұмсалады. Ал ең тиімді деген күн панельдерінің тиімділігі 10%, яғни 1 бірлік сутегіні алу үшін 9 бірлік күн энергиясы қажет [10].

2020 жылы дүниежүзінде сутегі шикізатына сұраныс 90 миллион тоннаны құраған, оның негізгі тұтынушылары өңдеу және өнеркәсіптік секторлары. Қазіргі уақытта дүниежүзінде сутегіні қолдану бойынша 350-ге жуық жоба әзірленуде және 2030 жылға қарай сутегі өндірісінің қуаттылығын 54 ГВт-қа дейін жеткізу жоспарлануда. Келешекте осы жобалардың барлығы жүзеге асырылса, әлемде электролиздеу арқылы сутегіні өндіру көлемі 2030 жылға қарай 8 миллион тоннаға жетуі мүмкін [11].

Оширо және басқаларының зерттеу [12] нәтижесіне сәйкес 2050 жылға дейін сценарий бойынша сутегінің ең ірі тұтынушысы болып көлік секторы, одан кейін өнеркәсіп және электр энергиясын өндіру секторы құрайтының болжаған.

Жаңартылатын энергия көздері, яғни күн және жел энергиясының құны төмендеген сайын көптеген елдер электролиттік сутегіге қызығушылық білдіруде. 2018 жылғы Халықаралық энергетика агенттігінің есебі бойынша көмірді қолданып 1 кг сутегіні өндіріге 1,2-2,2 АҚШ доллар жұмсалатыны анықталды. Сәйкесінше табиғи газбен 1 кг сутегіні өндіріге 0,9-3,2 АҚШ доллары, ал жаңартылатын энергия көздерінен 1 кг сутегіні өндіріге 3,0-7,5 АҚШ доллары жұмсалады [13].

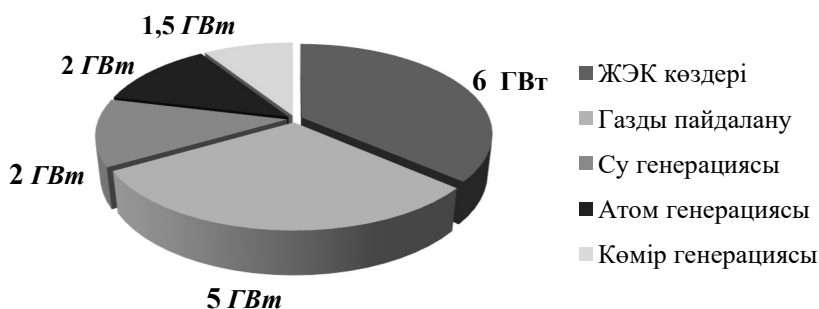

1-сурет. Сутегіні өндіруге жұмсалатын шығын (кг/долл)*

* Авторлармен [13] дереккөз негізінде әзірленген

Жоғарыдағы суретте көрсетілген мәліметтерге сүйенсек қазіргі уақытта табиғи газ және көмірден сутегіні өндіру экономикалық тұрғыдан қарағанда тиімді екені анық.

Елдегі энергетика саласындағы жағдайды қарастыратын болсақ, Қазақстан Республикасы Энергетика министрлігімен еліміздің энергетикалық теңгеріміне сәйкес 2021-2035 жылдар кезеңінде электр энергиясын тұтынудың орташа жылдық өсімі 2,7%-ға артады деп мәлімденді. 2035 жылға шамамен 17,5 ГВт жаңа энергия генерация нысандарын қосу қажет [14]. **Ошибкa! Источник ссылки не найден.** Мамандардың болжамы бойынша энергетикалық өндіріс көздерінің құрылымы төмендегідей болатыны болжануда (2-сурет).

2-сурет. Елдегі 2035 жылға дейін энергия өндіру көздерінің құрылымы*

* Авторлармен [14] дереккөз негізінде әзірленген

Елдегі энергетика секторының қазіргі жағдайын түсінуге және тиімді стратегияны әзірлеу үшін сутегіні дамыту бойынша SWOT талдау жасалды (1 – кесте).

1-кесте

Сутегі энергетикасына SWOT талдау*

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
<ul style="list-style-type: none"> -Табиғи ресурстардың мол қоры -Жоғары даму потенциалы -Қоршаған ортаны сақтау 	<ul style="list-style-type: none"> - Ғылым, технология, инновация бағытында мемлекеттік қолдаудың жеткіліксіздігі - Сутегіні өндірудің жоғары бағасы - Технологиялардың жетіспеуі - Сутегіні дамытуға инфрақұрылымның жоқтығы - Саладағы кадрлардың тапшылығы - Ішкі тұтыну нарығының болмауы
Мүмкіндіктері	Қауіптері
<ul style="list-style-type: none"> -Мемлекеттік қолдау -Жоғары әлеуметтік қолайлылығы -Перспективті технологияны дамытудағы көшбасшылық -Басқа елдермен ынтымақтастық 	<ul style="list-style-type: none"> - Инвестиция көздерінің тапшылығы - Басқа жаңартылатын энергия көздерімен бәсекелестігі - Нарықтық потенциалы дәлелденбеген - Жеткіліксіз қаржыландыру - Дамыған елдерде жаңа технологиялардың қарқынды дамуы - Дамыған елдермен бәсекелестік жасай алмауы

* Авторлармен құрастырылған

Қазақстанда қазірде өздік қажеттіліктері үшін энергия қондырғыларды суыту мақсатында Павлодар облысындағы ГРЭС және Маңғыстау облысындағы МАЭС-те сутегі өндірісі жолға қойылған. Қазақстан істегі энергия станциялардың негізгі жұмысына кедергі келтірместен электролиз арқылы қолданыстағы қуатпен жылына 1 миллион тоннаға дейін сутегіні өндіре алады. Қазақстанда сутегі өндірісін тек электростанция базасында емес, сутегімен жүретін транспортты кеңейтуге өндірістік базасы бар [15].

Осыған байланысты сутегі энергетикасын келешекте дамыту үшін елде келесі стратегияны қолдануға мүмкіндіктері бар, біріншіден, табиғи газды қолдану арқылы кең ауқымды сутегі

технологияларын дамыту, екіншіден, сутегі элементтерінен көліктерді жасау және сутегі нарығы мен салалық стандарттардан стратегиялар құру. Сонымен қатар, үкімет сутегі энергетикасына субсидиялар мен салық жеңілдіктерін жасау арқылы шетел капиталын тартып, соның ішінде сутегі энергиясын индустрияландыру мен коммерцияландыруға қатысуды ынталандыру.

Қорытынды бөлім. Сутегі энергиясының баламалы отын көзі ретінде айтарлықтай әлеуеті бар, бірақ елімізде оны дамыту үшін әлі де шешуді қажет ететін проблемалар бар. Оған қарамастан, баламалы отын көзі ретінде сутегіні пайдаланудың артықшылықтарын елемеге болмайды және тұрақты энергетикалық болашақты құру үшін мемлекет осы салаға инвестиция салу мүмкіндігін қарастыру қажет.

Жоғарыдағыларды ескере отырып, келесідей қорытынды шығарылып, мынадай бағыттарды ескерген жөн:

- Әлемдік тенденцияларды ескере отырып, үкімет сутегі энергетикасын әрі қарай дамыту үшін ғылыми-зерттеу және тәжірибелік жұмыстарды жандандыру, сонымен қатар білікті мамандарды дайындауды қолға алу қажет;

- Еліміз сутегі энергетикасын дамытып, көмірсутегі секторын біртіндеп әртараптандыру қажет;

- Бастапқы кезеңде жасалатын сутегі жобаларға мемлекеттік субсидия және салықтық жеңілдіктер қолдану қажет;

- Үкімет жасыл сутегіні дамыту үшін сутегі инфрақұрылымын құрып, табиғи отындарға қаржыландыруды біртіндеп азайту;

- Сутегі энергетикасын дамытудың ұлттық стратегиясын жасақтау қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Казинформ. Около 20 стран рассматривают возможность строительства АЭС – президент РК [Электрондық ресурс] // Казинформ. Казинформ, 2022. – URL: https://www.inform.kz/ru/okolo-20-stran-rassmatrivayut-vozmozhnost-stroitelstva-aes-prezident-rk_a3950109 (өтініш берген күні: 31.01.2023).

2. Қазақстан 2060 жылға қарай көміртегінен таза ел болуды көздейді – Қ.Тоқаев - Қазақстан және әлемдегі соңғы жаңалықтар [Электрондық ресурс]. – URL: <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/basty-zha-aly-tar/item/501600-aza-stan-2060-zhyl-a-araj-k-mirteginen-taza-el-boludy-k-zdejdi-to-aev> (өтініш берген күні: 31.01.2023).

3. Abánades A. Perspectives on hydrogen // *Energies*. – 2022. – Vol. 16, № 1. – 437 p.

4. Zhang B. et al. Progress and prospects of hydrogen production: Opportunities and challenges // *Journal of Electronic Science and Technology*. – 2021. – Vol. 19, № 2. – 100080 p.

5. Gubaidullina M., Balaubaeva B., Karimova Sh. Возобновляемые источники энергии и региональная перспектива устойчивого развития Центральной Азии. Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право, [S.l.], v. 80, n. 4. – P. 4-17, mar. – 2018. – ISSN 2618-1215. – <https://bulletin-ir-law.kaznu.kz/index.php/1-mo/article/view/745>

6. Beswick R.R., Oliveira A.M., Yan Y. Does the green hydrogen economy have a water problem? // *ACS Energy Letters*. – 2021. – Vol. 6, № 9. – P. 3167-3169.

7. Kulekeyev Z.A., Nurtayeva G.K. The future of Hydrogen Energy // *Kazakhstan journal for oil & gas industry*. – 2020. – Vol. 2, № 4. – P. 88-95.

8. IRENA. Hydrogen economy hints at New Global Power Dynamics [Электрондық ресурс] // IRENA. – 2022. – URL: <https://www.irena.org/news/pressreleases/2022/Jan/Hydrogen-Economy-Hints-at-New-Global-Power-Dynamics> (өтініш берген күні: 31.01.2023).

9. IEA. Climate change – topics [Электрондық ресурс] // IEA. – 2022. – URL: <https://www.iea.org/topics/climate-change> (өтініш берген күні: 31.01.2023).

10. Николаевич Д. Перспективы водородной энергетики [Электрондық ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-vodorodnoy-energetiki> (өтініш берген күні: 31.01.2023).

11. Agaton C., Batac K., Reyes Jr. E. Prospects and challenges for green hydrogen production and utilization in the Philippines // *International Journal of Hydrogen Energy*. – 2022. – T. 47, № 41. – P. 17859-17870.

12. Oshiro K., Fujimori S. Role of hydrogen-based energy carriers as an alternative option to reduce residual emissions associated with mid-century decarbonization goals // *Applied Energy*. – 2022. – T. 313. – 118803 p.

13. Iea. Hydrogen production costs by production source, 2018 – charts – Data & Statistics [Электрондық ресурс] // IEA. – 2022. – URL: <https://www.iea.org/data-and-statistics/charts/hydrogen-production-costs-by-production-source-2018> (өтініш берген күні: 31.01.2023).

14. Об энергетическом балансе Казахстана до 2035 года [Электрондық ресурс]. – URL: <https://e-cis.info/news/566/99199/> (өтініш берген күні: 31.01.2023).

15. Развитие водородной энергетики – уникальный шанс для Казахстана [Электрондық ресурс]. – URL: <https://eenergy.media/archives/19643>. (өтініш берген күні: 31.01.2023).

REFERENCES

1. Kazinform. Okolo 20 stran rassmatrivajut vozmozhnost' stroitel'stva AJeS – prezident RK [About 20 countries are considering the possibility of building a nuclear power plant - President of the Republic of Kazakhstan] // Kazinform. Kazinform, 2022. – URL: https://www.inform.kz/ru/okolo-20-stran-rassmatrivajut-vozmozhnost-stroitel-stva-aes-prezident-rk_a3950109 (өтініш берген күні: 31.01.2023) [in Russian].

2. Қазақстан 2060 жылға қарай көміртегінен таза ел болуды көздеді – Қ.Тоқаев - Қазақстан және әлемдегі соңғы жаңалықтар [Kazakhstan aims to increase carbon production by 2060 - K. Tokaev - the latest news in the world of Kazakhstan]. – URL: <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/basty-zha-aly-tar/item/501600-aza-stan-2060-zhyl-a-araj-k-mirteginen-taza-el-boludy-k-zdejdi-to-aev> (өтініш берген күні: 31.01.2023). [in Kazakh].

3. Abánades A. Perspectives on hydrogen // *Energies*. – 2022. – Vol. 16, № 1. – 437 p.

4. Zhang B. et al. Progress and prospects of hydrogen production: Opportunities and challenges // *Journal of Electronic Science and Technology*. – 2021. – Vol. 19, № 2. – 100080 p.

5. Gubaidullina M., Balaubaeva B., Karimova Sh. Vozobnovljaemye istochniki jenerгии i regional'naja perspektiva ustojchivogo razvitija Central'noj Azii. [Renewable Energy Sources and the Regional Perspective for Sustainable Development in Central Asia] *Vestnik KazNU. Serija mezhdunarodnye otnoshenija i mezhdunarodnoe pravo*, [S.l.], v. 80, n. 4. – P. 4-17, mar. – 2018. – ISSN 2618-1215. – <https://bulletin-ir-law.kaznu.kz/index.php/1-mo/article/view/745> (өтініш берген күні: 31.01.2023). [in Russian].

6. Beswick R.R., Oliveira A.M., Yan Y. Does the green hydrogen economy have a water problem? // *ACS Energy Letters*. – 2021. – Vol. 6, № 9. – P. 3167-3169.

7. Kulekeyev Z.A., Nurtayeva G.K. The future of Hydrogen Energy // *Kazakhstan journal for oil & gas industry*. – 2020. – Vol. 2, № 4. – P. 88-95.

8. IRENA. Hydrogen economy hints at New Global Power Dynamics [Электрондық ресурс] // IRENA. – 2022. – URL: <https://www.irena.org/news/pressreleases/2022/Jan/Hydrogen-Economy-Hints-at-New-Global-Power-Dynamics> (өтініш берген күні: 31.01.2023).

9. IEA. Climate change – topics [Электрондық ресурс] // IEA. – 2022. – URL: <https://www.iea.org/topics/climate-change> (өтініш берген күні: 31.01.2023).

10. Nikolaevich D. Perspektivy vodorodnoj jenergetiki. [Prospects for hydrogen energy]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-vodorodnoy-energetiki> (өтініш берген күні: 31.01.2023) [in Russian].

11. Agaton C., Batac K., Reyes Jr. E. Prospects and challenges for green hydrogen production and utilization in the Philippines // *International Journal of Hydrogen Energy*. – 2022. – T. 47, № 41. – P. 17859-17870.

12. Oshiro K., Fujimori S. Role of hydrogen-based energy carriers as an alternative option to reduce residual emissions associated with mid-century decarbonization goals // *Applied Energy*. – 2022. – T. 313. – 118803 p.

13. Iea. Hydrogen production costs by production source, 2018 – charts – Data & Statistics [Электрондық ресурс] // IEA. – 2022. – URL: <https://www.iea.org/data-and-statistics/charts/hydrogen-production-costs-by-production-source-2018> (өтініш берген күні: 31.01.2023).

14. Об энергетическом балансе Казахстана до 2035 года [On the energy balance of Kazakhstan until 2035]. – URL: <https://e-cis.info/news/566/99199/> (өтініш берген күні: 31.01.2023) [in Russian].

15. Razvitie vodorodnoj jenergetiki – unikal'nyj shans dlja Kazahstana [The development of hydrogen energy is a unique chance for Kazakhstan]. – URL: <https://eenergy.media/archives/19643>. (өтініш берген күні: 31.01.2023) [in Russian].

Мусин Б.М., Мусина З.М.

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ВОДОРОДНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В целях диверсификации энергетического комплекса в стране с экономической и экологической точек зрения водородная энергетика считается наиболее перспективным направлением для развития чистой энергетики.

В последние десять лет в связи с истощением невозобновляемых источников энергии, а именно природных ресурсов, водородная энергетика всесторонне изучается с научной и экономической точек зрения.

Водородная энергетика — это источник энергии, способный преобразовать энергетический сектор и уменьшить негативные последствия изменения климата.

В статье рассмотрены современные тенденции развития технологий и потенциал водородной энергетики в стране. Кроме того, рассмотрены проблемы перспективного использования и возможности повышения эффективности производственных мощностей в энергетическом секторе. С учетом энергетической безопасности описаны и проанализированы возможные развития водородной энергетики в соответствии с политикой сокращения выбросов парниковых газов.

В ходе исследования для масштабного развития водородной энергетики в стране выявлены следующие проблемы: высокая себестоимость производства водорода, инфраструктурные ограничения, необходимость проведения научно-исследовательских и экспериментальных работ по дальнейшему совершенствованию водородной технологий, недостаточное количество инновационных технологий и отсутствие комплексной, целенаправленной государственной поддержки.

Исследование выполнено на основе информации международных энергетических организаций, зарубежных научных публикаций и литературных источников. Кроме того, в работе использовались методы анализа и SWOT-анализа, что в свою очередь позволило дать рекомендации о преимуществах использования водородной энергетики в качестве альтернативного топлива в стране.

Mussin B., Mussina Z.

GOVERNMENT OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING HYDROGEN ENERGY IN KAZAKHSTAN

Annotation

In order to diversify the energy complex in the country from an economic and ecological perspective, hydrogen energy is considered the most promising direction for the development of clean energy.

In the past decade, due to the depletion of non-renewable energy sources, such as natural resources, hydrogen energy is being studied comprehensively from a scientific and economic perspective.

Hydrogen energy is a source of energy that has the potential to transform the energy sector and reduce the negative consequences of climate change.

The article discusses current trends in technology development and the potential of hydrogen energy in the country. It also examines the challenges of using hydrogen energy effectively and the opportunities for improving energy efficiency in the energy sector. In light of energy security, the possible developments of hydrogen energy in line with a policy of reducing greenhouse gas emissions are described and analyzed.

The study on the scale development of hydrogen energy in the country has identified the following problems: high production cost of hydrogen, infrastructure limitations, the need for scientific and experimental work to further improve hydrogen technologies, insufficient number of innovative technologies, and lack of comprehensive and targeted government support. The study was based on information from international energy organizations, foreign scientific publications, and literary sources. In addition, the analysis and SWOT analysis methods were used, which in turn allowed recommendations on the advantages of using hydrogen energy as an alternative fuel in the country.

С.А. Нахипбекова*, PhD, аға оқытушы¹

М.А. Кулбаева, э.ғ.к., аға оқытушы²

А.А. Кулбаева, PhD докторанты²

Ж.А. Садықов, PhD, доцент³

Халықаралық туризм және меймандостық

университеті, Түркістан қ., Қазақстан¹

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық

қазақ-түрік университеті,

Түркістан қ., Қазақстан²

«Esil University», Астана қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: nahypbekova.symbat@iuth.edu.kz

АҚЫЛДЫ ҚАЛА БАСТАМАЛАРЫНЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУҒА ӘСЕРІ

Мақалада аралас әдіспен жүргізілген зерттеуде тұрақты экономикалық даму және негізгі коммуналдық қызметтер проблемалары қарастырылған. Қала-бұл нақты белгіленген демаркациялық нүктелері бар елді мекен. Қаланың инфрақұрылымы тазарту қондырғылары, су тазарту қондырғылары, полиция бөлімшелері, Өрт сөндіру бөлімдері, коммуналдық қызметтер, мектептер, кітапханалар, кәсіпорындар, тұрғын үйлер және т. б. сияқты күрделі жүйелерден тұрады. Екінші жағынан, ақылды қала - бұл азаматтардың араласуына және қала инфрақұрылымының технологиялық интеграциясына ықпал ететін қалалық көзқарас. Бұл аралас әдісті әрекеттік зерттеудің мақсаты ақылды қаланың сипаттамаларын анықтау және ақылды қала бастамаларының экономикалық дамуға қаншалықты әсер ететінін анықтау болды. Аралас талдау әдістемесін қолдана отырып, зерттеу үш ірі ақылды қаланы зерттеді. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, қалалар Экономикалық даму, қоғамдық қауіпсіздік, Энергетика және қоршаған орта, инфрақұрылым және көлік сияқты 5 негізгі бағытқа назар аудара отырып, зияткерлік шешімдерді қолданады. Зерттеу "ақылды қалалар" бастамалары Қазақстан Республикасындағы қалалардың экономикалық өсуіне тікелей және жанама түрде ықпал етеді деген қорытындыға келді. Зерттеу көрсеткендей, ақылды қалалар әлеуметтік белсенді, қаржылық тұрақты, бизнеске бағдарланған, деректерге негізделген, экологиялық және таза энергиямен тиімді қалалар болып табылады. Зерттеу сонымен қатар "ақылды қалалар" бастамалары қалалардың проблемаларын жеңілдетіп, экономикалық дамуға ықпал етуі мүмкін деген қорытындыға келді. Мақалада статистикалық, сауалнамалық және сұхбаттасу әдістері қолданылған. Сауалнама жауаптары SPSS 22. бағдарламасына енгізіліп, ақылды қала құру үшін өзгермелі элементтеріне қатысты нормативті тест нәтижелері жасалынды.

Кілт сөздер: Ақылды қала, Экономикалық даму, электрондық үкімет, урбанизация, тұрақты қала, таза энергия, энергетика және қоршаған орта, ақылды технология, қоғамдық қауіпсіздік, қауіпсіз қала.

Ключевые слова: умный город, экономическое развитие, электронное правительство, урбанизация, устойчивый город, чистая энергия, энергия и окружающая среда, умные технологии, общественная безопасность, безопасный город.

Keywords: smart city, economic development, e-government, urbanization, sustainable city, clean energy, energy and environment, smart technologies, public safety, safe city.

Кіріспе. БҰҰ-ның мәліметтері бойынша әлем халқының 54% -ы қалаларда тұрады. 1950 жылы бұл тек 30% -ды құрады, ал 2050 жылға қарай әлем халқының 66% -ы қалалық болады деп күтілуде. Халық санының өсуі, урбанизация және экологиялық проблемалар қалалық инфрақұрылымды қалалардың жаңа буынын - «ақылды қалаларды» құруға итермелейді. Қазақстанда бұл тұжырымдаманы білудің төмен деңгейі таңдалған тақырыптың өзектілігін анықтайды. Ақылды қала бастамаларын тұрақты дамуға әсеріне талдау жасау үшін біз шетелдік тәжірибиелерге, зертеулерге сүйене отырып Түркістан қаласындағы мемлекеттік қызметкерлерден, цифландыру бөлімінен сонымен қатар, Түркістан қаласының тұрғындарын таңдадық. Бұл таңдауымыздың негізгі мақсаты ақылды қала бастамаларының тұрақты дамуға, тұрғындардың тұрақты өмір сүру деңгейіне әсерін бағалау. Осы мақсатқа жету үшін ақылды қала құрудың ғылыми- теориялық негізін зерттеу, ақылды қаланы құрудағы негізгі бағыттарды анықтау, Түркістан қаласында ақылды қала құру және жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу міндеттері алға қойылды. Ақылды қалаларды құру мақсаты – қызметтердің тиімділігін арттыру және тұрғындардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін

технологияларды пайдалану арқылы өмір сапасын жақсарту, сонымен қатар ақылды қалалар жаңа «экологиялық таза» жұмыс орындарын әкеледі [1]. Технология қала шенеуніктерінің қауымдастықпен және қала инфрақұрылымымен өзара әрекеттесу жолын басқарады. Нақты уақыттағы басқару жүйелері мен сенсорларды пайдалану арқылы деректер азаматтар мен сенсорлардан жиналады, содан кейін нақты уақыт режимінде өңделеді [2]. Жиналған ақпарат пен білім жүйені оңтайландыруға әкелетін тиімсіздікпен күресудің кілті болып табылады. Ақылды қала қалада не болып жатқанын, қаланың қалай дамып жатқанын және өмір сүру сапасын жақсартуға мүмкіндік беретін технологиялық шешімдерді ұсынады.

Экономикалық даму экономикалық өсуге және «ЖІӨ-нің ұлғаюына» әкеледі [3]. Экономикалық дамудың мақсаты – жұмыссыздықты азайту, кедейлікті төмендету және өмір сүру сапасын жақсартуға әкелетін кірісті арттыру. Қалалар мен елді мекендердегі халық саны артқан сайын тұрақты экономикалық даму мен негізгі қоғамдық қызметтерге қойылатын қиындықтар да артады. Мысалы, Алматы қаласы экономикалық дамудың көптеген проблемаларына тап болады. Қаланың экономикалық дамуы туралы жыл сайынғы есепте Алматының экономикалық даму саласындағы проблемалары арасында дүниежүзіндегі 25 ластанған қаланың тізіміне еніп отыр және де ең лас қала аталуының басты өзекті көзі – автокөліктер делінген [4]. Қалалар урбанизацияны жалғастыра отырып, қала билігі экономикалық дамуды ынталандыруға, Денсаулық сақтау, тұрғын үй, жұмыс орындарын құру, білім беру және басқа да әлеуметтік қызметтерге қол жетімділікті арттыруға міндетті, алайда, тиісті жоспарлаусыз және тез урбанизацияға байланысты қала билігі тиісті жоспарлауға жеткілікті уақыт бөлмейді. Қалалар мен аудандар жұмыссыздық, экономикалық дамудың төмендеуі, кедейлік, ескірген Инфрақұрылым, кептелістер, қылмыстың жоғары деңгейі, таза судың жетіспеушілігі, экологиялық қауіптер және баяу бюрократиялық қалалық іскерлік операцияларды өңдеу жүйелері сияқты көптеген проблемаларға тап болады, сонымен қатар, қалалар кибертерроризм сияқты үлкен киберқауіпсіздік проблемаларына тап болады, бұл қала инфрақұрылымы мен тұрғындардың қауіпсіздігіне терең әсер етуі мүмкін. Қалалардағы өмір сүру жағдайларын жақсартатын және ресурстарды тұтынуды едәуір азайта отырып, экономикалық дамуға ықпал ететін зияткерлік шешімдерді әзірлеу өте маңызды.

Зерттеу әдістері. Мақалада статистикалық, сауалнамалық және сұхбаттасу әдістері қолданылған. Сауалнама жауаптары SPSS 22. бағдарламасына енгізіліп, ақылды қала құру үшін өзгермелі элементтеріне қатысты нормативті тест нәтижелері жасалынды.

Әдебиетке шолу. А.Бокколо мен С.Петерсен пікірінше ақылды қала дегеніміз халықтың көптігінен мәселелерді уақытты тиімді пайдалану мақсатында технологияларды пайдалана отырып халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға және де халықаралық деңгейде қалалық саясаттың бір бағыты [5]. Антони мен Мажид пікірінше ақылды қала түсінігі жерді тиімді пайдалану, қоршаған ортаның ластанбауы, энергетикалық үнемдеу, көлік кептелісі мәселелерін шешуге бағытталған [6]. Бірқатар шетелдік авторлар: Лиу, Нафцигер, МакКоннелл және т.б. экономикалық даму Үкіметтің міндеттемесін, ынталандыруды, көзқарасты және көшбасшылықты қажеттілігін қарастырған. Экономикалық даму экономикалық өсуді білдірсе, экономикалық өсу "ЖІӨ-нің өсуін" білдіреді. Ақылды Экономикалық даму, екінші жағынан, тиімділікті арттыру және шығындарды азайту үшін технологияны қолданады, бұл үкіметтің міндеттемесін, ынталандыруды, көзқарасты және көшбасшылықты қажет етеді. Мысалы, қоғамдық Wi-Fi іскери операцияларды қолдау арқылы бизнес пен азаматтарды қосу құралы ретінде пайдаланылуы мүмкін, сонымен қатар, жеке инвестициялар мен кәсіпорындар мықты экономиканы қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Мақсаты экономикалық даму-жұмыссыздықты азайту, жұмыс орындарын құру, кедейлікті азайту, қылмыс деңгейін төмендету және кірісті көбейту, бұл күшті экономикаға, өмір сүру сапасын жақсартуға және өркендеуге әкелуі мүмкін екенін атап көрсеткен [7-9].

Экономика "ақылды қала" бастамаларын анықтайтын негізгі фактор болып табылады, ақпараттық технологиялар "Ақылды қала" туралы ақпаратты ашудың негізі болып табылады. Ақпараттық технологиялар қалалардың экономикалық мәселелерін шешуде "қуатты катализаторға" айналды және олар "кез-келген экономиканың әр саласының негізіне" айналды. Дүниежүзілік экономикалық форумның 2015 жылғы жаһандық ақпараттық технологиялар туралы есебіне сәйкес, бірнеше зерттеулер ақпараттық технологиялардың ЖІӨ-ге айтарлықтай және оң әсерін көрсетті [10].

Негізгі бөлім. Мақалада зерттеу ақылды қала бастамаларының тұрақты экономикалық дамуына әсерін статистикалық, сауалнамалық және сұхбаттасу әдістерді қолдану арқылы жүргізілді. Бұл зерттеудің зерттеу әдістемесі аралас әдісті әрекет тәсіліне негізделген. Аралас әдісті

зерттеу сандық және сапалық зерттеулердің әлсіз жақтарын теңестіретін ілгерілеуді қамтамасыз етеді. Бұл іс-әрекетті зерттеудің дизайны сипаттамалық, қатысу және бірлескен зерттеулерге негізделген. Деректерді жинау үшін осы зерттеуге арналған зерттеу дизайны Қазақстан Республикасының 3 ірі смарт қалалардың жобалары мен есептеріне шолулар мен сауалнамалар пайдаланылды. Зерттеу дизайны смарт қала бастамалары мен экономикалық даму арасындағы байланысты бағалау үшін сауалнама және салыстырмалы талдау әдістемесін пайдаланды. Зияткерлік бастамалардың салыстырмалы талдауы тәуелсіз айнаымалы, "ақылды қала" жобалары мен тәуелді айнаымалы, Экономикалық даму арасындағы байланысты көрсетті.

Урбанизация қалалар мен елді мекендердегі халық санының өсуін білдіреді. Өнеркәсіптік революциядан бері адамдар экспоненциалды қарқынмен урбанизациялануда. Күн сайын 100 мың жаңа тұрғын үйлер салынып жатыр. Апта сайын әлем бойынша қалаларға кемінде миллион жаңа адам көшіп келеді. 2050 жылға қарай Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) 6 миллиард адам қалаларда тұрады деп күтуде. Солтүстік Америка ең урбанизацияланған аймақтардың бірі болып саналады, өйткені халықтың 82% қалалық жерлерде тұрады [11].

Ауаның ластануы қала тұрғындарына әсер ететін негізгі экологиялық қауіп болып табылады. Қытай, Үндістан және Нигерия бірге бүкіл әлем бойынша қала өсімінің 40% құрайды деп күтілуде. Бұл экспоненциалды өсу қала ресурстарына стресс қосады; сонымен қатар, қалалар «дүние жүзінде өндірілетін энергияның 80%-ын тұтынады және жаһандық парниктік газдар шығарындыларының шамамен тең үлесін құрайды». Дүниежүзілік банктің 2016 жылғы жылдық есебінде электр станциялары мен автомобильдер ауаны ластайтын негізгі себептердің бірі болып табылады деген қорытындыға келді. Баяндамада сонымен қатар «ауаның ластануы тұрақты өркендеуге қауіп төндіреді» деген қорытындыға келді [12]. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) 2013 жылғы дүниежүзілік денсаулық сақтау есебіне сәйкес, қалалардағы және ауылдық жерлердегі ішкі және сыртқы ауаның ластануы «2012 жылы дүние жүзінде шамамен 6,5 миллион адамның өліміне себеп болды». Сондай-ақ баяндамада «2013 жылы шамамен 1,25 миллион адам жол-көлік жарақаттарынан қайтыс болды, 50 миллионға жуық адам жол-көлік соқтығыстары немесе апаттар салдарынан өлімге әкелмейтін жарақаттар алды» деген қорытындыға келді [13]. Бір сөзбен айтқанда, қалалар көптеген қиындықтармен бетпе-бет келіп отыр. Жергілікті қалалар, штаттар және федералды үкіметтер өз азаматтарының тұрақты болашағын құру үшін осы қиындықтарды жеңілдету үшін инновациялық шешімдерді табу үшін бірлесіп жұмыс істеуі және шығармашылық болуы керек.

Зерттеу аяқталған смарт қала бастамаларын салыстыру және смарт қала бастамаларын құрайтын фокус аймақтарын анықтау үшін үш (3) қаланы қамтыды. Қосымша зерттеу жүргізу кезінде зерттеу 3 қаланың веб-сайттарынан деректер жиналды. Деректер сауалнама сұрақтары арқылы да жиналды. Сауалнамаға қалалық әкімдіктің цифрлық даму бөлімінің 10 қоғамдық қызметкері таратылды - тек бес қызметкер жауап берді. Сауалнамаға қатысу ерікті болды.

Бұл аралас зерттеу 3 Ақылды қаланы зерттеуге және салыстырмалы талдауға негізделген: Нұр-Сұлтан, Алматы, Түркістан. 1-кестеде әр қаланың халқын, аймағын және бюджетін көрсететін 3 Қала көрсетілген.

1-кесте

Үш ақылды қаланы халық саны бойынша салыстыру *

Қала	Халқы (2020)	Аймағы
Нұр-Сұлтан	1 136 008	Орталық
Алматы	1 897 143	Оңтүстік шығыс
Түркістан	220 000	Оңтүстік

* ҚР ұлттық статистика бюросы мәліметтері негізінде авторлармен әзірленген [14]

Алматы қаласы смарт порталдар, сандық камера, және электронды рұқсат беру жүйесі сияқты бірнеше ақылды қала бастамаларын бастады, бұл қаланы жыл сайын миллиондаған қаражат үнемдеуге мүмкіндік берді. Алматы қаласы әкімдігі ақылды экономикалық даму қалаға «тиімділікті арттыру, мүмкіндіктер жасау және бүкіл нарықта шығындарды азайту» үшін бүкіл қала бойынша ақпараттық технологияларды пайдалануға көмектеседі деп санайды. Алматы қаласында ақылды қаланың төрт (4) өлшемі бар: тұрақты, әділ және азаматтарға бағытталған және ашық және бірлескен. Бұл төрт өлшем бес (5) негізгі бағытқа аударылған: экономикалық даму, қоғамдық қауіпсіздік, инфрақұрылым, көлік және білім беру. Алматы қаласы әкімдігі неғұрлым қабілетті,

инклюзивті және ақылды қала үшін жетекші принциптерге негізделген құрылымды жасады. 2-кестеде 5 басым бағыттар және смарт қала бастамаларының мысалдары көрсетілген.

2-кесте

Алматы қаласы басым бағыттар және зияткерлік бастамалар *

Басым бағыттар	"Ақылды қала" бастамалары
Дамыту	1. Жайлы қала
Көлік	1. Almaty bike 2. Алматы паркинг 3. Оңай
Инфрақұрылым	1. Open Almaty 2. Ашық деректер 3. Тұрғындарға арналған қолжетімді қызмет
Білім беру	1. MIT education
Қоғамдық қауіпсіздік	1. AIS Жол қауіпсіздігі 2. Жағдайлық орталық

* ҚР электронды үкіметі порталы мәліметтері негізінде авторлармен әзірленген [15]

Нұр-Сұлтан қаласына «ақылды» технологияларды енгізу мақсатында «Smart Astana» бағдарламасы құрастырылды. Бұл бағдарлама тұрғындардың өмірін және әл-ауқатын жақсартуға, атап айтқанда, елорда тұрғындарына арналған. Бағдарламаны «Астана Innovations» АҚ жүзеге асырады. «Астана Innovations» АҚ қала басшылығының, ғылыми және іскер топтардың күш-жігерін шоғырландыратын инновациялық экокүйенің интеграторы ретінде әрекет етеді. Smart Astana тұжырымдамасын және «Қауіпсіз қала» бағдарламасын іске асыру бұл компанияның негізгі бағыттары болып табылады. Бүгінде бағдарламаның бірнеше пилоттық жобалары іске асырылуда (Кесте 3).

3-кесте

Нұр-Сұлтан қаласында жүргізілген пилоттық жобалар *

Басым бағыттар	"Ақылды қала" бастамалары
Smart мектеп	1. бейне бақылау жүйесі 2. электронды асхана 3. электронды кітапхана 4. жеке кабинет
Smart жазба	1. өзіне-өзі қызмет көрсету терминалы 2. smart.astana.kz порталы арқылы онлайн
Smartticke	1. кез-келген іс-шараға билетті онлайн ала отырып электронды төлеу
Smartpay	1. электронды форматтағы коммуналды төлемдер
Көшедегі ақылды жарықтандыру	1. байланыс сымсыз (радио, GSM) және сымды технологиялар (PLC) арқылы жүреді

* ҚР электронды үкіметі порталы мәліметтері негізінде авторлармен әзірленген [15]

Бұл Smart жобалардың қарқынды жүзеге асыру 2015 жылдан бастау алады. Нұр-Сұлтан қаласында ақылды қаланың төрт (4) өлшемі бар: тұрақты, әділ және азаматтарға бағытталған және ашық және бірлескен. Бұл төрт өлшем бес (5) негізгі бағытқа аударылған: smart мектеп, smart жазба, smartticke, smartpay және көшедегі ақылды жарықтандыру. Нұр-Сұлтан қаласы әкімдігі неғұрлым қабілетті, инклюзивті және ақылды қала үшін жетекші принциптерге негізделген құрылымды жасады. 3-кестеде 5 басым бағыттар және смарт қала бастамаларының мысалдары көрсетілген.

Түркістан қаласына «ақылды» технологияларды енгізу мақсатында «Smart Turkistan» бағдарламасы құрастырылды. Бұл бағдарлама тұрғындардың өмірін және әл-ауқатын жақсартуға, тұрмыс-тіршілігін жеңілдетуге арналған. Бүгінде Ақылды қала бойынша көптеген бастамалар жүзеге асырылуда. Түркістан қаласы басым бағыттар және зияткерлік бастамалары 4- кестеде көрсетілген.

4-кесте

Түркістан қаласы басым бағыттар және зияткерлік бастамалар *

Басым бағыттар	"Ақылды қала" бастамалары
1	2
Дамыту	1. Smart Turkistan 2. Amazingturkistan

1	2
Денсаулық	1. MedElement
Тұрғын үй	1. E-shanyraq
Инфрақұрылым	1. Ar-Turkestan 2. NGO Online
Білім беру	1. Күнделік
Салық	1. E-Salyq Azamat

* ҚР электронды үкіметі порталы мәліметтері негізінде авторлармен әзірленген [15]

Түркістан қаласында ақылды қаланың төрт (4) өлшемі бар: тұрақты, әділ және азаматтарға бағытталған және ашық және бірлескен. Бұл төрт өлшем бес (5) негізгі бағытқа аударылған: дамыту, денсаулық, тұрғын үй, инфрақұрылым және салық. Түркістан қаласы әкімдігі неғұрлым қабілетті, инклюзивті және ақылды қала үшін жетекші принциптерге негізделген құрылымды жасады. 4-кестеде 5 басым бағыттар және смарт қала бастамаларының мысалдары көрсетілген.

Зерттеу үлгісі аясында 2022 жылғы наурыз айындағы Түркістандық азаматтарға «бетпе-бет» әдісі арқылы қол жеткізілді. Алынған 50 сауалнама бағаланды және талдау 50 сауалнамамен жалғастырылды.

Түркістанды ақылды қала ретінде қабылдаудағы Түркістан қаласының кескін элементтерінің рөлін анықтау мақсатында жүргізілген зерттеуде қатысушыларға ұсынылған сауалнамалардан алынған мәліметтер кодталды және SPSS (Әлеуметтік ғылымдарға арналған статистикалық пакет) 22.0 пакеттік бағдарламасының көмегімен талданды. Деректерді енгізу аяқталғаннан кейін анализде қолданылатын статистикалық сынақтарды анықтау кезеңі басталды. Бұл кезеңде зерттеудегі деректерді талдау үшін қолданылатын статистикалық тесттер, корреляциялық және ақылды қала имиджінің элементтері сәйкестік сезімі мен ақылды қала құндылығын қабылдау арасындағы өзара әрекеттесуді анықтау үшін регрессиялық талдау ретінде анықталды.

5-кесте

Ақылды қала құру үшін өзгермелі элементтеріне қатысты нормативті тест нәтижелері*

	Колмогоров-Смирнова			Шапиро-Уилк		
	Статис	n	p	Статис	n	p
Түркістан – ақылды қала	0,193	50	0,000	0,905	50	0,000
Түркістанда қалалық инфрақұрылым мен жоғары құрылым жеткілікті	0,230	50	0,000	0,899	50	0,000
Түркістанның туристік инфрақұрылымы жеткілікті	0,226	50	0,000	0,904	50	0,000
Түркістан - мәдени құндылықтары бар тартымды қала	0,212	50	0,000	0,878	50	0,000
Түркістанда қызықты тарихи орындар бар	0,204	50	0,000	0,871	50	0,000
Түркістанда демалу өте қызықты	0,201	50	0,000	0,896	50	0,000
Түркістанға арналған логотип (кесене) - ең жақсы нұсқа	0,209	50	0,000	0,877	50	0,000
Түркістанда тұру өте ыңғайлы	0,208	50	0,000	0,878	50	0,000
Түркістанда тұратын адамдар тату және мейірімді	0,237	50	0,000	0,878	50	0,000
Түркістан - университеттің маңызды орталығы	0,220	50	0,000	0,872	50	0,000
Түркістан - маңызды сауда орталығы	0,228	50	0,000	0,879	50	0,000
Түркістан - маңызды жәрмеңке және жиналыс орталығы	0,222	50	0,000	0,888	50	0,000

* Жүргізілген сауалнама нәтижелері негізінде жасалған

Жоғарыдағы 5-кестені талдаған кезде, ақылды қала құру үшін өзгермелі элементтеріне қатысты барлық сұрақтар қалыпты түрде бөлінбейтіні байқалады ($p < 0.05$).

Осы мәліметтер негізінде деректерді талдауда параметрлік емес сынақтарды қолдану қажет деп есептелді, өйткені зерттеудің барлық ауыспалы шамалары қалыпты таралуды көрсетпеді.

Қорытынды. Осылайша "Ақылды қалалар" бастамалары Қазақстан Республикасының қалалардың экономикалық өсуіне тікелей немесе жанама түрде ықпал етеді.

- Зияткерлік технологиялар саласында тәжірибесі бар техникалық инженерлер мен техниктерді жалдау арқылы жұмыс орындарының санын көбейту арқылы қол жеткізіледі;

- транзитті жақсарту, бұл жолдардағы уақыттың қысқаруына, апаттар санының азаюына және жергілікті кәсіптердің дамуына әкеледі;

- зияткерлік жарықтандыру және ауаны интеллектуалды кондиционерлеу сияқты энергияны жеткілікті тұтыну жүйесін қалыптастырады;

- өмірді қоршаған ортаға зиян келтіруден және қылмыстық оқиғалардан құтқару және қорғау арқылы қол жеткізуге болады;

- жалпы өмір сүру сапасын жақсартады.

- ақылды қала бастамалары қалалардың қылмыстың азаюына байланысты мәселелерін шеше алады, жол-көлік оқиғалары мен кептелістерді азайту, сондай-ақ қауымдастықтарда жаңа жұмыс орындарын құру; зияткерлік технологиялар қалалар мен қауымдастықтарды бизнестің өсуіне және жұмыс орындарын құру. Ол үшін ақылды қала бастамаларын орнықты құру қажет. "Ақылды қаланың" жетістігі қоршаған ортаның, ұтқырлықтың, өмірдің, адамдардың, экономиканың және басқарудың барлық маңызды аспектілерінде стратегиялық жоспарлаудың нәтижесі болып табылады. Әлемдегі көптеген қалалар урбанизация мәселелерін жеңілдету үшін ақылды қала платформасын енгізуде. "Ақылды қаланың" болашағы барлық тұрғындардың өмір сүру сапасын жақсартады. Ақылды қала Түркістан қаласы тұрғындарының тұрақты өмір сүру деңгейін жақсартуға, экономиканы дамытуға, әлеуметтік әл-ауқатта және қоршаған ортада теңдестірілген әділ қоғамның мақсатына жетуге көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Kim K. G. Evolution of Climate Resilience and Low-Carbon Smart City Planning: A Process // Low-Carbon Smart Cities. – Springer, Cham, 2018. – P. 1-76. – DOI: 10.1007/978-3-319-59618-1_1
2. Poslad S. et al. Using a smart city IoT to incentivise and target shifts in mobility behaviour—Is it a piece of pie? // Sensors. – 2015. – Т. 15. – №. 6. – P. 13069-13096. – <https://doi.org/10.3390/s150613069>
3. Nafziger E.W. Economic development. – Cambridge university press, 2012. – С. 1-49. – <https://doi.org/10.1017/CBO9781139028295>
4. Cleveland. (2017). Connecting Cleveland 2020 citywide plan. Retrieved from <https://planning.clevelandohio.gov/cwp/chapterspdf/opp.pdf>
5. Bokolo A.J., Petersen S.A. A smart city adoption model to improve sustainable living. – Norsk konferanse for organisasjoner bruk av informasjonsteknologi. – № 5. – 2019. – С. 56.
6. Anthony Jr B., Majid M. A., Romli A. A collaborative agent based green IS practice assessment tool for environmental sustainability attainment in enterprise data centers // Journal of Enterprise Information Management. – 2018. – <https://www.doi/10.1108/JEIM-10-2017-0147/full/html> (қаралған күні: 10.09.2022)
7. "Алматы - 2025 даму бағдарламасын" іске асыру жөніндегі есеп, 2021. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/almaty/documents/details/275606?lang=kk>
8. Nafziger E.W., Auvinen J. Economic development, inequality, war, and state violence // World development. – 2002. – Т. 30. – №. 2. – P. 153-163. – [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(01\)00108-5](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(01)00108-5)
9. Popescu G.H. et al. The economic value of smart city technology // Economics, Management, and Financial Markets. – 2015. – Т. 10. – №. 4. – P. 76-82.
10. Kramer W.J., Jenkins B., Katz R.S. The role of the information and communications technology sector in expanding economic opportunity // Cambridge, MA: Kennedy School of Government, Harvard University. – 2007. – Т. 22. – P. 1-45.
11. United Nations. (2014). World Urbanization Prospects. Retrieved from. – <https://esa.un.org/unpd/wup/publications/files/wup2014-highlights.pdf> (қаралған күні: 20.11.2021)
12. World Bank. (2016). The Cost of Air Pollution. Retrieved from. – <http://documents.worldbank.org/curated/en/781521473177013155/pdf/108141-REVISED-Cost-of-PollutionWebCORRECTEDfile.pdf> (қаралған күні: 20.11.2021)

13. WHO. (2013). World Health Organization. Global health observation data. – http://www.who.int/gho/road_safety/mortality/traffic_deaths_number/en/ (қаралған күні: 20.01.2022)
14. Қазақстан Республикасы статистика агенттігінің сайты. – <https://stat.gov.kz/> (қаралған күні: 20.01.2022)
15. Қазақстан Республикасы электронды үкімет порталы, Ақылды қалалар бөлімі. – <http://egov.kz/cms/kk/smart-cities> (қаралған күні: 05.01.2022)

REFERENCES

1. Kim K. G. Evolution of Climate Resilience and Low-Carbon Smart City Planning: A Process // Low-Carbon Smart Cities. – Springer, Cham, 2018. – P. 1-76. – DOI: 10.1007/978-3-319-59618-1_1
2. Poslad S. et al. Using a smart city IoT to incentivise and target shifts in mobility behaviour—Is it a piece of pie? // Sensors. – 2015. – Т. 15. – №. 6. – P. 13069-13096. – <https://doi.org/10.3390/s150613069>
3. Nafziger E.W. Economic development. – Cambridge university press, 2012. – С. 1-49. – <https://doi.org/10.1017/CBO9781139028295>
4. Cleveland. (2017). Connecting Cleveland 2020 citywide plan. Retrieved from <https://planning.clevelandohio.gov/cwp/chapterspdf/opp.pdf>
5. Bokolo A.J., Petersen S.A. A smart city adoption model to improve sustainable living. – Norsk konferanse for organisasjoners bruk av informasjonsteknologi. – № 5. – 2019. – С. 56.
6. Anthony Jr B., Majid M. A., Romli A. A collaborative agent based green IS practice assessment tool for environmental sustainability attainment in enterprise data centers // Journal of Enterprise Information Management. – 2018. – <https://www.doi.org/10.1108/JEIM-10-2017-0147/full/html> (қаралған күні: 10.09.2022)
7. «Almaty – 2025 Damu bagdarlamасын» iske asıru turaly esep, 2021 j.[Report on the implementation of the development program" Almaty - 2025", 2021] <https://www.gov.kz/memleket/entities/almaty/documents/details/275606?lang=kk> [in Kazakh]
8. Nafziger E.W., Auvinen J. Economic development, inequality, war, and state violence // World development. – 2002. – Т. 30. – №. 2. – P. 153-163. – [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(01\)00108-5](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(01)00108-5)
9. Popescu G.H. et al. The economic value of smart city technology // Economics, Management, and Financial Markets. – 2015. – Т. 10. – №. 4. – P. 76-82.
10. Kramer W.J., Jenkins B., Katz R.S. The role of the information and communications technology sector in expanding economic opportunity // Cambridge, MA: Kennedy School of Government, Harvard University. – 2007. – Т. 22. – P. 1-45.
11. United Nations. (2014). World Urbanization Prospects. Retrieved from. – <https://esa.un.org/unpd/wup/publications/files/wup2014-highlights.pdf> (қаралған күні: 20.11.2021)
12. World Bank. (2016). The Cost of Air Pollution. Retrieved from. – <http://documents.worldbank.org/curated/en/781521473177013155/pdf/108141-REVISED-Cost-of-PollutionWebCORRECTEDfile.pdf> (қаралған күні: 20.11.2021)
13. WHO. (2013). World Health Organization. Global health observation data. – http://www.who.int/gho/road_safety/mortality/traffic_deaths_number/en/ (қаралған күні: 20.01.2022)
14. Kazakhstan Respublikasy statistika agenttiginin sajty [website of the agency of the Republic of Kazakhstan for Statistics]. – <https://stat.gov.kz/> (Accessed: 20.01.2022) [in Kazakh]
15. Kazakhstan Respublikasy jelektronny ukimet portaly [E-government portal of the Republic of Kazakhstan, Smart Cities Department]. – <http://egov.kz/cms/kk/smart-cities> (Accessed: 05.01.2022) [in Kazakh]

Нахипбекова С.А., Кулбаева М.А., Кулбаева А.А., Садыков Ж.А.

ВЛИЯНИЕ ИНИЦИАТИВ УМНОГО ГОРОДА НА УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ

Аннотация

В статье рассмотрены проблемы устойчивого экономического развития и основных коммунальных услуг в исследовании, проведенном смешанным методом. Город-это населенный пункт с четко обозначенными демаркационными точками. Инфраструктура города состоит из сложных систем, таких как очистные сооружения, водоочистные сооружения, отделения полиции, пожарные части, коммунальные службы, школы, библиотеки, предприятия, жилые дома и т. д. С другой стороны, умный город - это городской подход, который способствует вмешательству граждан и технологической интеграции городской инфраструктуры. Целью

деятельностного исследования этого смешанного метода было определение характеристик умного города и определение того, насколько инициативы умного города влияют на экономическое развитие. Используя методику смешанного анализа, исследование изучило три крупных умных города. Результаты исследования показывают, что города используют интеллектуальные решения, сосредоточившись на 5 основных областях, таких как экономическое развитие, общественная безопасность, Энергетика и окружающая среда, инфраструктура и транспорт. Исследование пришло к выводу, что инициативы " умных городов " прямо и косвенно способствуют экономическому росту городов в Республике Казахстан. Исследование показало, что умные города являются социально активными, финансово устойчивыми, бизнес-ориентированными, базирующимися на данных, экологически и экологически чистыми энергоемкими городами. Исследование также пришло к выводу, что инициативы " умных городов " могут облегчить проблемы городов и способствовать экономическому развитию. В статье использованы статистические, анкетные и интервьюерские методы. Ответы на опрос были включены в программу SPSS 22.и были разработаны результаты нормативных тестов на переменные элементы для создания умного города.

Nakhipbekova S., Kulbayeva M., Kulbayeva A., Sadykov Z.

IMPACT OF SMART CITY INITIATIVES ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Annotation

The article considers the problems of sustainable economic development and basic utilities in a mixed-type study. The city is a settlement with clearly marked demarcation points. The city's infrastructure consists of complex systems such as sewage treatment plants, water treatment plants, police stations, fire stations, utilities, schools, libraries, enterprises, residential buildings, etc. On the other hand, a smart city is an urban approach that promotes citizen intervention and technological integration of urban infrastructure. The purpose of the activity study of this mixed method was to determine the characteristics of a smart city and determine how smart city initiatives affect economic development. Using a mixed analysis method, the study studied three large smart cities. The results of the study show that cities use intelligent solutions, focussing on 5 main areas, such as economic development, public safety, energy and environment, infrastructure and transport. The study concluded that smart cities initiatives directly and indirectly contribute to the economic growth of cities in the Republic of Kazakhstan. The study showed that smart cities are socially active, financially sustainable, business-oriented, data-based, environmentally friendly and environmentally friendly energy-intensive cities. The study also concluded that smart cities initiatives can alleviate urban problems and contribute to economic development. The article uses statistical, questionnaire and interviewing methods. The survey responses were included in the SPSS 22 program and the results of regulatory tests on variable elements were developed to create a smart city.

A. Niyazbayeva*, PhD¹

A. Baktymbet, c.e.s., assoc. professor²

S. Baktymbet, c.e.s., assoc. professor³

K. Zhubanov Aktobe Regional

University, Aktobe, Kazakhstan¹

Kazakh University of Technology

and Business, Astana, Kazakhstan²

Kazakh University of Technology

and Business, Astana, Kazakhstan³

* – main author (author for correspondence)

e-mail: ponka2003@mail.ru

IMPACT OF CRISIS TRENDS IN THE SOCIO-ECONOMIC SPHERE ON THE QUALITY OF LIFE OF MODERN YOUTH IN THE REGION

The article highlights the problems faced by young people living in the region who need socio-economic assistance and support. The purpose of the article is to determine the impact of socio-economic problems on improving the socio-economic situation of young people, including improving the social situation and socio-labor mobility of young people in the region by studying the problems of modern youth. Against the background of the coronacrisis, it was found that the problems of the population, including young people living in particularly difficult conditions, have worsened. With the help of the main approaches to conducting scientific research, including analytical research, identification of the main trends and patterns of socio-economic phenomena and processes, taking into account factor analysis; specification of scientific and practical conclusions, a comparative analysis of approaches to the problems of youth unemployment was made. Thanks to the methods of ranking and scaling of sociological information, the values and professional orientation of young people in modern conditions among expert specialists and young people of different age categories were studied. The growth of youth unemployment, especially in the region, rural areas, the transition to distance learning, youth migration is a consequence of unfavorable socio-economic and demographic phenomena, as well as the political crisis affecting the education and vocational training of young people. These problems have helped to increase the interest of researchers in assessing the quality of life of modern youth. As a result of a number of studies conducted as part of a survey of a group of respondents from among teachers and students, the problems of modern youth have been identified and recommendations for their reduction have been given. The value of the results obtained in the framework of the proposed study will be in the development of scientific approaches and principles of regional youth social policy.

Keywords: youth, region, development, education, activity, mobility, students, life, employment, crisis.

Кілт сөздер: жастар, аймақ, даму, білім, белсенділік, ұтқырлық, студенттер, өмір, жұмыспен қамту, дағдарыс.

Ключевые слова: молодежь, регион, развитие, образование, деятельность, мобильность, студенчество, жизнь, занятость, кризис.

JEL classification: E24, I2, I3, J6, O15, O18

Introduction. The current state of development of the country, regions, in particular rural areas, indicates the insufficiency of measures taken to create conditions for professional self-determination of adolescents and youth, as well as to improve the quality of life of young people. At the same time, the cause-and-effect relationships of crisis trends with factors affecting the quality of life of modern youth remain poorly understood to date. The Message "The Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness" (31.01.2017) describes the creation of opportunities for all citizens of the country through continuous improvement of the quality of human capital and the transfer of advanced competencies and knowledge. The implementation of this principle allows us to pay great attention to the formation of IT knowledge, financial literacy and the education of patriotism among young people. However, to date, no methodological recommendations have been developed for professional training and the creation of conditions for professional self-determination of adolescents and youth that would meet the modern requirements of today and tomorrow. The purpose of the article is to assess the quality of life of modern youth against the background of unfavorable socio-economic and demographic phenomena. The development of a model of social and labor mobility and professional orientation of young people in the region will allow efforts to be directed to solving the problems of young people. This model will differ

from other models of socio-economic modernization and will be aimed at creating conditions for the development and self-realization of young people. A number of measures will be aimed at increasing the level of accessibility of young people to educational opportunities in the region, rural areas, the quality of youth training, taking into account the fact that the country, including urban and rural areas, has not developed effective programs for cultural and socio-economic development of society. The basic tools of methodological tools will serve as the main approaches to conducting scientific research, for example: conducting analytical research, identifying the main trends and patterns of socio-economic phenomena and processes, taking into account factor analysis; specifying scientific and practical conclusions, etc.

To achieve the goal of the study is used method of collecting primary information - work with digital library resources, sociological interview. Collection of information was conducted on the territory of Aktobe region on the basis of K. Zhubanov Aktobe Regional University and in the city of Almaty on the basis of Almaty Management University. To identify the preferences of the respondents, methods of ranking and scaling sociological information are used. The use of several methods in the study will form the basis for the development of scientific approaches and principles of regional youth social policy.

Literature review. The research used scientific articles, monographs and a literary review to study the impact of crisis trends in the socio-economic sphere on the quality of life of modern youth. Based on the analysis of sources, the issues raised in our study are considered through the prism of various theoretical approaches.

Today's megacities are under tremendous pressure from migration, increasing cultural diversity, ethnic mixing, and social heterogeneity [1]. An assessment of the dynamics of the standard of living of the population makes it possible to trace and draw appropriate conclusions both in changes in the economy and the social sphere, and in the consequences of these changes for different groups of the population [2]. The most notable characteristic of the everyday practices of young people is communication in social networks: they become too dependent on it and, in general, do not get out of it. They play all the time, they don't listen to anyone; you can even just see that two friends have come to a cafe and they don't communicate with each other, but they often hang out on the phone [3]. In our time, more and more people are experiencing a state of anxiety, fear, pumped up by some media, negative individuals and excessive passion for gadgets. It is the level of development of the digital economy that is an indicator of the competitiveness of national economies in modern conditions, and therefore great attention is paid to their introduction into socio-economic systems in order to improve the efficiency of public administration, business, create a favorable socio-digital environment for the whole society and improve the quality of life of citizens [4]. The way youth interact with information in a changing digital information environment has changed, however, there is relatively little empirical research and no theoretical framework can adequately explain the information behavior of digital age youth from a holistic approach [5].

Particular attention in the organization of social work with students is paid to freshmen, which is justified by the presence of personal problems, difficulties in adapting to the new conditions of education, accommodation, financial instability, the need for help in protecting the rights and interests [6]. Many graduates primarily choose an educational institution rather than a specialty. Some areas of activity are not known to graduates at all [7]. Today, modern youth may not study or work in their specialty, but they may plan to engage in entrepreneurship in the future. The youth is the most important chain in the entrepreneurship medium. It is today's youth and youth entrepreneurship that will determine the image of our country in already 10-15 years. The development of today's youth business will influence the rate of economic growth and development of our country tomorrow [8]. Increasing the level of youth employment is an important condition for the sustainable economic development of any state, therefore, the problems of youth employment abroad are relevant, the solution of which directly affects the socio-economic stability of society [9].

Most young people during the pandemic found jobs using their connections. The share of those who thought it was difficult to find a job in their chosen field of study was 40 percent among young people surveyed who had received a high quality education and were working outside their field of study [10]. Exploring persistence in educational mismatch is very relevant: graduates' potential entrapment in mismatched positions erodes their career prospects, reducing private and public returns to education. Confirming and understanding such persistence would have relevant implications for labour market and higher education policies. If graduates were trapped in mismatched positions, employment policies should assist them to be more efficient in their job search. In parallel, efforts to promote the demand for graduate labour would be needed as well. If educational mismatch were a stepping stone towards better-matched positions, graduates' pace of entry into employment would be prioritised over obtaining / accessing well-matched positions in the first instance [11]. Increases in the labour force, driven by a growing share of the population that enters working age or by labour

migration, may lead to high competition for jobs in certain countries. In countries or regions of out-flowing migration, a declining share of youth may also bring reduced competition for labour market access, and thus to lower levels of unemployment [12]. However, emigration risks exacerbating brain-drain dynamics, possibly leading to labour and skill shortages in the long term [13].

Youth unemployment is a big macroeconomic problem in the world. In addition, political instability has been a cause of concern for many countries around the world and a headache for government irrespective of the state of development or their political regime. A surging youth population combined with unemployment and other factors can lead to violence. Therefore, focusing on the effect of youth unemployment on political instability may have many benefits for the region [14].

Main part. The study of contemporary youth issues is based on the concepts and principles of the sociological approach to the study of social phenomena due to the fact that modern society is a dynamic, intensively developing system, which generates new, previously unknown phenomena. In these conditions, the basic methods are questionnaires, observation, content analysis, the method of focus groups. At the same time, in some cases, it is also possible to use socio-psychological research methods (tests, experiments) which are characterized by significant reliability and validity.

In our study, we developed a questionnaire that collects information on the value and professional orientation of young people in modern conditions among experts-specialists and young people of different age categories.

At the same time, it should be noted that values and goals, as phenomena of consciousness, significantly differ from each other. A.I. Prigozhin singles out the following positions that distinguish values from goals (see Table 1) [15].

Table 1

Values and Goals*

Goals	Values
Finite	Endless
This is a programmable future	It's an imaginary future
Their achievement is measurable	Approximation to them is evaluated in comparison with other
Relate to costs	Expressed through desire and satisfaction
Rational	Correlate with emotions
Have objective indicators of achievement	Perceived subjectively
Created, assigned	Intuitive
Execution-oriented, completion-oriented	Priority process

* Compiled by the author based on reference [15]

Since 81 people from different age groups (from 18 to 35 years and older) from different regions (Aktobe city and Almaty region) participated in the survey, it was decided to create not one but two questionnaires with the same content for more accurate and favorable collection and calculation of information.

The questionnaire, consisting of 30 questions and developed by us, was sent out mainly to the students of K. Zhubanov Aktobe Regional University and Almaty Management University. Students ranged in age from 18 to 22. Also participating in the survey were economics faculty members between the ages of 30 and 63, who also had their own perspective on the issue.

A group of people who differed from all the others and had similarities between them not in terms of age, but in terms of professional activity. This category of people was represented by experts - specialists from the faculty of economics of K. Zhubanov Aktobe Regional University and Almaty Management University.

All of this data helped us to provide the research portion of this study. Quantitative and qualitative data were analyzed based on the results of the survey. Below is a comparison of the results of the survey at the regional and local levels.

In Aktobe city girls and women participated more actively in the survey - 31 respondents (67.4%). The share of participation of young people and men was 32.6% (15 respondents). Most of them are students of K. Zhubanov Aktobe Regional University. (Figure 1).

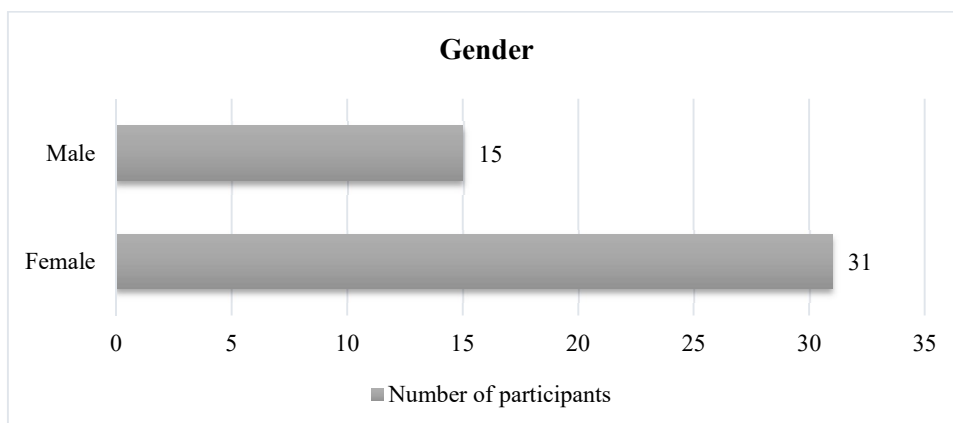

Figure 1. Gender and number of participants*

* Compiled by the author

Many respondents consider being healthy as their main goal in life - 35 respondents (76.1%). In second place is the answer: "to have a good family" - 32 respondents (69.6%). It was found that young people also want to open their own business - 17 respondents (37%), to live well - 31 respondents (67.4%), to have good friends - 12 respondents (36.1%), and only 10 respondents (21.7%) noted the answer "to receive a good education" as their main goal in life. It should be noted that the answers to the question were chosen in terms of the age of the respondents. At the same time, respondents aged 18 to 21 years old noted the following answers among the main life goals: to open their own business, to have a good family, to live in abundance, to have good friends, to receive a good education, to be healthy (Figure 2).

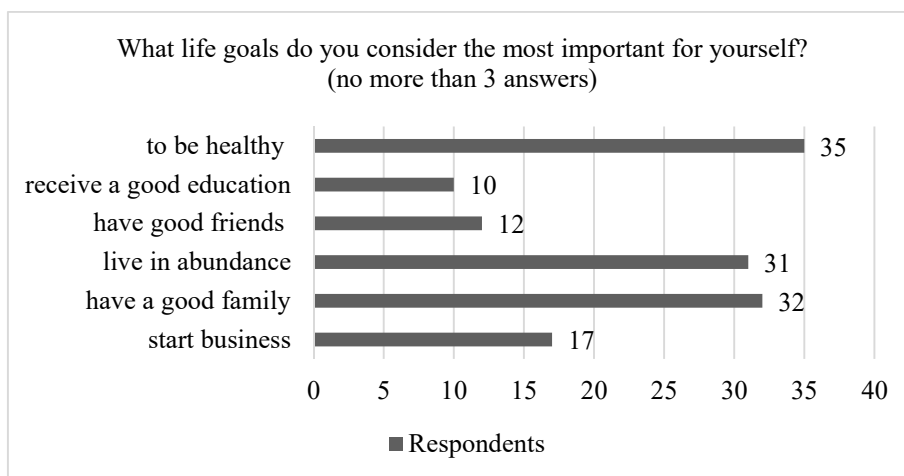

Figure 2. The main life goals of youth*

* Compiled by the author

To the question «What causes fear and uncertainty in your future life?» the majority of respondents (56.5%) chose the answer "to remain without means of subsistence," and 22 respondents (47.8%) chose the answer "problems with getting a job. And only 1 respondent (2.2%) expressed fear that economic factors would affect his/her future life. In turn, 10 respondents (21.7%) were concerned about the continuing problem of crime (see Table 2).

Table 2

**Distribution of answers to the question:
«What causes fear and uncertainty in your future life?»***

№	Answer options	Number of responses	
		Absolute value	%
1	2	3	4
1	inability to get an education	3	6,5
2	be left without a means of subsistence	26	56,5

1	2	3	4
3	problems with getting a job	22	47,8
4	crime	10	21,7
5	not to use their potential and opportunities	1	2,2
6	economic factors	1	2,2
7	not finding your professional calling	1	2,2
8	not to meet the person you love	7	15,2

* Compiled by the author

However, when asked "What difficulties are you experiencing at the moment in your life? 15 respondents (32.6%) chose the answer "I can't answer that question", 12 respondents (26.1%) have problems with self-expression and self-development, 7 respondents (15.2%) have problems of harmony, 4 respondents (8.7%) chose the answer "recreation problems" and only 3 respondents (6.5%) have problems with finding a job and employment (see Table 3).

Table 3

**Distribution of answers to the question:
«What difficulties are you experiencing at the moment in your life?»***

№	Answer options	Number of responses	
		Absolute value	%
1	I can't answer that question	15	32,6
2	Problems in self-expression and self-development	12	26,1
3	Problems of harmony	7	15,2
4	Recreation problems	4	8,7
5	Problems with finding a job and employment	3	6,5

* Compiled by the author

To the question «Are there enough opportunities for young people in modern Kazakhstan for self-realization?» 23 respondents (50%) answered "More likely yes, young people can realize themselves, despite some difficulties", 11 respondents (23.9%) chose the answer "More likely no, only a small proportion of young people can realize themselves", 12 respondents (26.1%) aged 18 to 23 years agreed that young people can fully realize themselves wherever they want (see Table 4). Another point worth mentioning is that none of the respondents chose the answer "No, there are practically no opportunities for young people to fulfill themselves". This suggests that the region has created conditions for the realization of youth opportunities and, even despite some crisis moments in the economy, young people do not lose optimism and, based on previous answers to some questions, believe in their own future.

Table 4

**Distribution of answers to the question:
«Are there enough opportunities for young people in modern Kazakhstan for self-realization?»***

№	Answer options	Number of responses	
		Absolute value	%
1	More likely yes, young people can realize themselves, despite some difficulties	23	50
2	More likely no, only a small proportion of young people can realize themselves	11	23,9
3	Yes, young people can fully realize themselves wherever they want.	12	26,1

* Compiled by the author

It was found that to the question "What do you think the youth in Kazakhstan lacks? 8 respondents (17.4%) chose the answer "Employment opportunities", which confirms the previous answer of young people who believe that problems with finding a job (22 respondents) cause fear and uncertainty in the future life of young people. At the same time, it should be noted that 8 respondents (17.4%) chose the answer "Social support from the state (scholarships, allowances, etc.)", believing that the state should provide universal support to young people. Concerned about the protection of rights and freedoms, 7 respondents (15.2%) chose this answer. In turn, 6 respondents (13%) between the ages of 20 and 21 believe

that young people do not have opportunities to make their opinions to the state. 5 respondents (10.9%) at the age of 40-45 years old from among the teachers believe that there are difficulties with the provision of quality education in the region.

One of the main problems of young people can be identified as the cost of quality educational services, and then the level of material and technical base of the organization and the level of competence of the university teaching staff. 2 respondents (4,3%) at the age of 18-19 years old face the problem of self-expression, 4 respondents (8,7%) chose the answer "I can't answer that question", and 3 respondents (6,5%) aged 18 to 23 years old believe that there are not enough entertainment and recreational activities in the region. Meanwhile, 3 respondents (6.5%) (18-23 years old) think that young people of Kazakhstan have everything they need, only they lack communication with people close to them and harmony with themselves (see Table 5).

Table 5

Distribution of answers to the question: «What do you think the youth in Kazakhstan lacks?»*

№	Answer options	Number of responses	
		Absolute value	%
1	Employment Opportunities	8	17,4
2	Social support from the state (scholarships, allowances, etc.)	8	17,4
3	Protection of rights and freedoms	7	15,2
4	Young people do not have opportunities to make their opinions known to the state	6	13
5	Difficulties in providing quality education	5	10,9
6	Problems of self-expression	2	14,3
7	I can't answer that question	7	8,7
8	Not enough entertainment and recreational activities	3	6,5
9	Kazakhstan's youth have had enough of everything	1	2,2
10	Communication with people with similar interests	1	2,2
11	Problems of harmony	1	2,2

* Compiled by the author

The survey showed that to the question "Who should be the most proactive in optimizing mechanisms for professional growth and youth support?" the leading answer was "the state" - 23 respondents (50%), followed by "young people themselves" - 14 respondents (30,4%), and in third place by "educational institutions" - 6 respondents (13%). The least number of respondents chose the answer "big business" - only 2 respondents (4.3%). As can be seen from the respondents' answers, young people expect support from the state and are also primarily focused on their own opportunities.

Nevertheless, it should be emphasized that many respondents, when asked "What area of youth policy should be given special attention at the state level?", noted three main areas of state support for youth: "support for youth entrepreneurship" - 21 respondents (45.7%), "support for rural youth and youth from small towns" - 17 respondents (37%), "accessibility of housing for young professionals" - 13 respondents (28.3%). As can be seen from the respondents' answers, young people are well aware of their problems and the activities that the state can provide to them to solve the current problems faced by young people.

Respondents shared their opinions in the survey, answering the question "What needs to be done so that your region becomes a center of attraction for the youth of all Kazakhstan, so that young people aspire to your region? Young people believe that their problems at the regional level can be solved if the following conditions are met: young people will be provided with jobs, strong regional universities will function in the region, open meetings with famous and successful people will be held, local authorities and higher educational institutions will assist in vocational guidance and career aspirations of young people, improving the quality of educational services, as well as creating specialized co-working spaces with educational courses. Nevertheless, some respondents identified factors that directly influence the effectiveness of the proposed measures to make the region attractive to young people. The fight against corruption comes first in the region, and this problem is regularly addressed by both local authorities and the leadership of higher education institutions.

Similar questions to address the social problems of young people, expressed by their life prospects and professional self-determination, were asked to young people from among the students and teachers of Almaty Management University. 35 respondents participated in the survey, of which 13 respondents (37.1%) were young guys and 22 respondents (62.9%) were young girls.

As in Aktobe, many respondents from Almaty city consider being healthy as their main goal in life - 27 respondents (77.1%). In second place was the answer: "to have a good family" - 19 respondents (54.3%). It was found that young people also strive to start business - 14 respondents (40%), to live well - 24 respondents (68.6%), to have good friends - 10 respondents (28.6%), and the answer "receive a good education" as a major life goal was mentioned only by 7 respondents (20%). It should be noted that the answers to the question were chosen in terms of the age of the respondents. At the same time, young people aged 18 to 21 years old noted the following answers among the main life goals: to have a good family, start your own business, live in abundance, have good friends, receive a good education, be healthy (Figure 3).

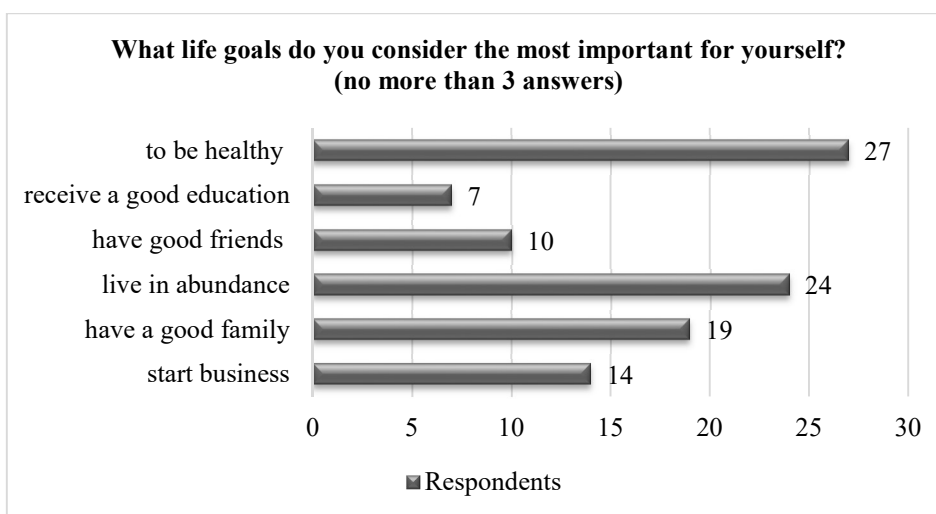

Figure 3. The main life goals of youth*

* Compiled by the author

However, when asked "What causes fear and uncertainty in your future life?" 17 respondents (48.6%) chose the answer "to remain without means of subsistence", 15 respondents (42.9%) believe that problems with youth employment will become increasingly important in today's environment. At the same time, 7 respondents (20%) are concerned about the problem of education in the country. Perhaps this is due to the fact that Kazakhstani youth after school have difficulties with higher education and are forced to engage in unskilled labor, and after graduating from higher education young people can not find a job, in a crisis it has become particularly difficult to find a job amidst great competition. 9 respondents (25.7%) indicated that a particular fear and uncertainty in their future life is caused by the problem of loneliness of young people. This problem is characteristic of today's youth, who prefer chat rooms in social networks to live communication. 7 respondents (20%) believe that there will be crime in the future, possibly due to the fact that young people are experiencing problems of social insecurity and problems with employment. In contrast to the respondents - young people of Aktobe, some respondents - students and teachers of Almaty Management University noted the following answers: the future of Kazakhstan, political and economic volatility, the political and economic situation in the country and the world, the inability to implement plans, regrets due to inaction, losing the passion for their dreams and goals due to lack of budget - a total of 6 respondents (17.4%).

To the question "What difficulties are you experiencing at the moment in your life?" a significant part of the respondents - 10 respondents (28.6%) chose the answer "I can't answer that question", 5 respondents (14.3%) had a problem in protecting their own health, 5 respondents (14.3%) are concerned about the problem in harmony with themselves, 3 respondents (8.6%) are concerned about problems with leisure and fun, 3 respondents (8.6%) have problems with self-expression and self-development, 5 respondents (14.3%) chose the answer "recreation problems". The rest of the respondents chose the following answers: problems with communication with the older generation, problems in the family, difficulties in personal life, problems in communicating with friends, acquaintances, colleagues, problems with finding a place to live - a total of 4 respondents (11.6%).

It was found that to the question "What do you think the youth in Kazakhstan lacks? 6 respondents (17.1%) chose the answer "Young people have no opportunities to communicate their opinions to the state". Concerned about the social insecurity of young people, 5 respondents (14.3%) chose the answer "Social support from the state (scholarships, benefits, etc.). 4 respondents (11.4%) chose the answer "protection of rights and freedoms". In addition, 4 respondents (11.4%) believe that today's youth experience problems of harmony with themselves, which is manifested in a feeling of dissatisfaction with their way of life and relationships with the outside world. 5 respondents (14.3%) identified the main problem of young people - the problem of employment, which worsened against the background of crisis phenomena in the economy. 5 respondents (14.3%) also noted the problem of receiving quality education as a major problem for young people. The rest of the respondents chose the following answers: "everything is enough for Kazakhstani youth already" - 2 respondents (5.7%), "I can't answer that question" - 2 respondents (5.7%), "possibilities of self-expression" - 2 respondents (5.7%). None of the respondents chose the answer "Communication with people with similar interests" and the answer "Not enough entertainment and leisure activities".

To the question "Who should be the most proactive in optimizing mechanisms for professional growth and youth support?" 14 respondents (40%) chose the answer "the state", believing that young people need state support. In turn, 10 respondents (28.6%) believe that young people themselves should take responsibility. And 7 respondents (20%) believe that educational institutions should consider the interests of young people and promote youth development through the development of competitive programs with quality learning outcomes.

However, when asked "What area of youth policy should be given special attention at the state level?" a significant number of respondents chose the following major areas of state support for youth: "youth employment" - 14 respondents (40%), "youth entrepreneurship support" - 11 respondents (31.4%), "access to housing for young professionals" - 10 respondents (28.6%) and "support for rural and small town youth" - 10 respondents (28.6%), "increased representation of youth in government" - 10 respondents (28.6%), "availability and quality of higher education" - 9 respondents (25.7%). The following answers were not ignored: "Combating negative manifestations and extremism in the youth environment" - 8 respondents (22.9%), "Patriotic education of youth, promotion of culture and creativity among young people" - 7 respondents (20%), "Promotion of sports" - 7 respondents (20%), "Development of accessibility and quality of the Internet". - 6 respondents (17.1%), "Development of Volunteering and Volunteering among Young People" - 6 respondents (17.1%), "Social Assistance to Young People from Poor Families" - 6 respondents (17.1%), "Availability and Quality of Medical Services" - 5 respondents (14.3%), "Support for informal youth movements (subcultures)" - 5 respondents (14.3%), "Organization of youth forums and conferences" - 4 respondents (11.4%), "Strengthening interethnic unity among young people" - 1 respondent (2.9%). Judging by the answers of respondents - students and teachers of Almaty Management University, this question reflects the general concern of young people about the current problems of young people.

Answering the question "What needs to be done so that your region becomes a center of attraction for the youth of all Kazakhstan, so that young people aspire to your region?", respondents of Almaty University Management noted the following recommendations in their answers to the question: it is necessary to develop infrastructure and sports, improve the quality of education, create vacancies and to hire inexperienced specialists, to provide decent working conditions, to provide young people with the opportunity to develop in various fields and realize themselves, to improve the quality and accessibility of public services in the field of state youth policy, as well as to ensure the availability of housing, education and medicine.

The survey we conducted on the basis of Almaty Management University was aimed at identifying key factors contributing to the solution of today's youth problems, including increasing the social status and social and labor mobility of young people in the region. This will allow the development of mechanisms to support young people, taking into account the needs of young people. Among the key factors affecting the quality of life of young people, one can distinguish economic (quantity and quality of labor resources, technology, geographical location, salary level), social (social security, security and confidence in the future), political and legal (legal stability), environmental (health protection). In this regard, assessing the factors affecting the quality of life of young people, it is necessary to widely use the results of the survey. This will help not only to minimize mistakes in the development of a youth program, create conditions for improving the quality of human capital, accessibility to educational resources, stimulating youth employment, developing youth entrepreneurship and minimizing the impact of the pandemic on the quality of life of young people. As recommendations for improving the quality of life of young people, a number of effective programs can be proposed to stimulate youth employment with the participation of potential

employers, improve the quality of educational programs based on universities and constantly monitor the effectiveness of implemented programs and projects in the field of youth policy.

Conclusion. The research goal has been achieved. The study of youth using the method of collecting primary information, as well as methods of ranking and scaling of sociological information on the basis of K. Zhubanov Aktobe Regional University and Almaty Management University was conducted. Analysis of the results of the survey allowed us to identify the most important current problems facing today's youth. Solving these problems will allow the development of measures to improve the social status and social and labor mobility of young people in the region.

The well-being of the younger generation is directly affected by the socio-economic, demographic, and political effects of society. The development of a model of social and labor mobility and professional orientation of young people in the region will allow to focus efforts on solving the problems of young people. This model will differ from other models of socio-economic modernization and will be aimed at creating conditions for the development and self-fulfillment of young people. A number of measures will be aimed at increasing the level of access to educational opportunities for young people in the region, rural areas, the quality of youth training, taking into account the fact that the country, including in urban and rural areas, has not developed effective programs of cultural and socio-economic development of society.

Thus, the results of the survey confirm the basic principle laid down in the Message "The Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness", describing the creation of opportunities for all citizens of the country through continuous improvement of the quality of human capital and the transfer of advanced competencies and knowledge. The implementation of this principle will allow at the state level to pay great attention to the formation of IT knowledge, financial literacy and education of patriotism among young people. And also the answers of the majority of respondents indicate that young people are concerned about the problems of youth unemployment growth, housing acquisition and crime, especially during the crisis of the economy and youth access to educational resources. All these factors have a greater impact not only on the deterioration of the quality of life of young people, but also on political instability. Based on the results of the study, it is recommended to pay increased attention to modern youth, based on their needs and requests. First, local authorities need to develop effective youth employment programs at the regional level. Secondly, at the regional level it is necessary to create conditions for the organization of leisure activities in settlements. Thirdly, it is necessary to ensure that young people have access to a high-quality educational resource based on universities and on appropriate platforms. Fourth, it is recommended to implement measures to involve young people in entrepreneurial activity, in particular through informing young people through social networks, educational programs. Stimulating private entrepreneurial initiative can also have a positive impact on the standard of living of young people.

Conflict of interest: *author(s) declare that there is no conflict of interest.*

Acknowledgements: *This research has been funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP13268873).*

REFERENCES

1. Абульханова К.А., Ануфриев А.Ф., Баскакова Я.А. Социокультурные и психолого-педагогические проблемы социализации молодежи: монография. – М.: Московский педагогический государственный университет, 2019. – 298 с.
2. Шереметова Н.В. Статистические показатели уровня жизни населения // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – №3. – 2018. – 58 с.
3. Матвеева Н.А., Кулиш В.В., Морозова Ю.Е. Социальное здоровье в исторической памяти, ценностных ориентациях и повседневных практиках молодежи: коллективная монография. – Барнаул: Алтайский государственный педагогический университет, 2018. – 192 с.
4. Шеломенцева В.П., Алтайбаева Ж.К., Бауэр М.Ш. Оценка социально-экономического положения и уровня жизни населения Казахстана // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – №1. – 2020. – 35 с.
5. А.Е. Agumbaeva, A.N. Ksembayeva, R.B. Sartova, M.Sh. Kushenova, A.K. Kerimbek Theoretics - conceptual approaches in research of problems of youth of RK // The Bulletin the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. – №2 (396). – 2022. – 218 p.
6. Эскиндаров М.А., Авдийский В.И., Азарова С.П. Современные подходы в воспитании молодежи: традиции и инновации: монография. – М.: Прометей, 2018. – 252 с.

7. Журавлева М.В., Зиятдинова Ю.Н., Ибрашева Л.Р. Развитие человеческого капитала молодежи: региональный эффект глобализации: монография. – Казань: Казанский национальный исследовательский технологический университет, 2019. – 276 с.
8. Aitzhanova D., Kunyazova S., Karimbergenova M. Development of youth entrepreneurship // Bulletin of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade. – №2 (39). – 2020. – 151 p.
9. Р.К. Сабирова Г.Ж. Каримбаева А.К. Джумаева. Пандемия жағдайында жастар еңбек нарығын зерттеу // Central Asian Economic Review. – 2021. – №5. – 19 б.
10. Клячко Т.Л. Трудоустройство молодежи с высшим образованием и уроки пандемии / Т.Л. Клячко, Д.М. Логинов. – М.: Дело, 2021. – 85 с.
11. Cecilia Albert, Maria A. Davia & Nuria Legazpe: Educational mismatch in recent university graduates. The role of labour mobility, Journal of Youth Studies. – 2021. – <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/13676261.2021.1981840?needAccess=true&role=button>
12. Scandurra R., Cefalo R., Kazepov Y. Drivers of youth labour market integration across European regions. Social Indicators Research. – 2021. – № 154(3). – P. 835-856.
13. Cefalo R., Scandurra R. Territorial disparities in youth labour market chances in Europe, Regional Studies, Regional Science. – 2021. – №8(1). – P. 228-238.
14. Demeke Y. Youth unemployment and political instability: evidence from IGAD member countries, Cogent Economics & Finance. – 2022. – <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/23322039.2022.2079211?needAccess=true&role=button>
15. Пригожин А.И. Ценности и цели // Психология для руководителя. – 2008. – № 10. – С. 26-33.

REFERENCES

1. Abul'hanova K.A., Anufriev A.F., Baskakova Ja.A. Sociokul'turnye i psihologo-pedagogicheskie problemy socializacii molodezhi: monografija. – М.: Moskovskij pedagogicheskij gosudarstvennyj universitet, 2019. – 298 s. [in Russian].
2. Sheremetova H.B. Statisticheskie pokazateli urovnja zhizni naselenija // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – №3. – 2018. – 58 s. [in Russian].
3. Matveeva N.A., Kulish V.V., Morozova Ju.E. Social'noe zdorov'e v istoricheskoy pamjati, cennostnyh orientacijah i povsednevnyh praktikah molodezhi: kollektivnaja monografija. – Barnaul: Altajskij gosudarstvennyj pedagogicheskij universitet, 2018. – 192 s. [in Russian].
4. Shelomenceva V.P., Altajbaeva Zh.K., Baujer M.Sh. Ocenka social'no-jekonomicheskogo polozhenija i urovnja zhizni naselenija Kazahstana // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – №1. – 2020. – 35 s. [in Russian].
5. A.E. Agumbaeva, A.N. Ksembayeva, R.B. Sartova, M.Sh. Kushenova, A.K. Kerimbek Theoretics - conceptual approaches in research of problems of youth of RK // The Bulletin the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. – №2 (396). – 2022. – 218 p.
6. Jeskindarov M.A., Avdijskij V.I., Azarova S.P. Sovremennye podhody v vospitanii molodezhi: tradicii i innovacii: monografija. – М.: Prometej, 2018. – 252 s. [in Russian].
7. Zhuravleva M.V., Zijatdinova Ju.N., Ibrasheva L.R. Razvitie chelovecheskogo kapitala molodezhi: regional'nyj jeffekt globalizacii: monografija. – Kazan': Kazanskij nacional'nyj issledovatel'skij tehnologicheskij universitet, 2019. – 276 s. [in Russian].
8. Aitzhanova D., Kunyazova S., Karimbergenova M. Development of youth entrepreneurship // Bulletin of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade. – №2 (39). – 2020. – 151 p.
9. R.K. Sabirova, G.Zh. Karimbaeva, A.K. Dzhumaeva. Pandemija zhardajynda zhastar eңbek naryғын zertteу // Central Asian Economic Review. – 2021. – №5. – 19 b. [in Kazakh]
10. Kljachko T.L. Trudoustrojstvo molodezhi s vysshim obrazovaniem i uroki pandemii / T.L. Kljachko, D. M. Loginov. – М.: Delo, 2021. – 85 s. [in Russian].
11. Cecilia Albert, Maria A. Davia & Nuria Legazpe: Educational mismatch in recent university graduates. The role of labour mobility, Journal of Youth Studies. – 2021. – <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/13676261.2021.1981840?needAccess=true&role=button>
12. Scandurra R., Cefalo R., Kazepov Y. Drivers of youth labour market integration across European regions. Social Indicators Research. – 2021. – № 154(3). – P. 835-856.
13. Cefalo R., Scandurra R. Territorial disparities in youth labour market chances in Europe, Regional Studies, Regional Science. – 2021. – №8(1). – P. 228-238.

14. Demeke Y. Youth unemployment and political instability: evidence from IGAD member countries, *Cogent Economics & Finance*. – 2022. – <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/23322039.2022.2079211?needAccess=true&role=button>

15. Prigozhin A.I. Cennosti i celi // *Psihologija dlja rukovoditelja*. – 2008. – № 10. – S. 26-33 [in Russian].

Ниязбаева А.А., Бақтымбет Ә.С., Бақтымбет С.С.

ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ САЛАДАҒЫ DAҒДАРЫСТЫҚ ҮРДІСТЕРДІҢ АЙМАҚТАҒЫ ҚАЗІРГІ ЖАСТАРДЫҢ ӨМІР САПАСЫНА ӘСЕРІ

Аннотация

Мақалада әлеуметтік-экономикалық көмек пен қолдауды қажет ететін аймақта тұратын жастардың проблемалары қарастырылады. Мақаланың мақсаты әлеуметтік-экономикалық проблемалардың жастардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартуға, оның ішінде қазіргі жастардың проблемаларын зерделеу арқылы аймақтағы жастардың әлеуметтік жағдайы мен әлеуметтік-еңбек ұтқырлығын жақсартуға әсерін анықтау болып табылады. Дағдарыс аясында халықтың, оның ішінде ерекше қиын жағдайда өмір сүретін жастардың проблемалары шиеленіскені анықталды. Аналитикалық зерттеуді, факторлық талдауды ескере отырып, әлеуметтік-экономикалық құбылыстар мен процестердің негізгі тенденциялары мен заңдылықтарын анықтауды қоса алғанда, ғылыми зерттеулер жүргізудің негізгі тәсілдерінің көмегімен; ғылыми және практикалық тұжырымдарды нақтылау, жастар арасындағы жұмыссыздық проблемаларына көзқарастарға салыстырмалы талдау жүргізілді. Әлеуметтік ақпаратты саралау және масштабтау әдістерінің арқасында қазіргі жағдайда сарапшы мамандар мен әртүрлі жас санаттарындағы жастар арасында жастардың құндылықтары мен кәсіби бағдары зерделенді. Жастар арасында, әсіресе өңірде, ауылдық жерлерде жұмыссыздықтың өсуі, Қашықтықтан оқытуға көшу, жастардың көші-қоны қолайсыз әлеуметтік-экономикалық және демографиялық құбылыстардың, сондай-ақ жастардың білімі мен кәсіптік даярлығына әсер ететін саяси дағдарыстың салдары болып табылады. Бұл проблемалар зерттеушілердің қазіргі жастардың өмір сүру сапасын бағалауға деген қызығушылығын арттыруға көмектесті. Оқытушылар мен студенттер арасынан респонденттер тобының сауалнамасы аясында жүргізілген бірқатар зерттеулердің нәтижесінде қазіргі жастардың проблемалары анықталып, оларды азайту бойынша ұсыныстар берілді. Ұсынылған зерттеу шеңберінде алынған нәтижелердің құндылығы өңірлік жастар әлеуметтік саясатының ғылыми тәсілдері мен қағидаттарын әзірлеу болып табылады.

Ниязбаева А.А., Бақтымбет А.С., Бақтымбет С.С.

ВЛИЯНИЕ КРИЗИСНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СФЕРЕ НА КАЧЕСТВО ЖИЗНИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ В РЕГИОНЕ

Аннотация

В статье освещаются проблемы, с которыми сталкиваются проживающие в регионе молодые люди, нуждающиеся в социально-экономической помощи и поддержке. Целью статьи является определение влияния социально-экономических проблем на улучшение социально-экономического положения молодежи, в том числе улучшение социального положения и социально-трудовой мобильности молодежи в регионе путем изучения проблем современной молодежи. На фоне коронакризиса было установлено, что проблемы населения, в том числе молодежи, живущей в особо тяжелых условиях, обострились. С помощью основных подходов к проведению научных исследований, включая аналитическое исследование, выявление основных тенденций и закономерностей социально-экономических явлений и процессов с учетом факторного анализа; конкретизация научных и практических выводов, был проведен сравнительный анализ подходов к проблемам безработицы среди молодежи. Благодаря методам ранжирования и масштабирования социологической информации были изучены ценности и профессиональная ориентация молодежи в современных условиях среди специалистов-экспертов и молодежи разных возрастных категорий. Рост безработицы среди молодежи, особенно в регионе, сельской местности, переход на дистанционное обучение, миграция молодежи является следствием неблагоприятных социально-экономических и демографических явлений, а также политического кризиса, влияющего на образование и профессиональную подготовку молодежи. Эти проблемы помогли повысить интерес исследователей к оценке качества жизни современной молодежи. В результате ряда исследований, проведенных в рамках опроса группы респондентов из числа преподавателей и студентов, были выявлены проблемы современной молодежи и даны рекомендации по их уменьшению. Ценность результатов, полученных в рамках предлагаемого исследования, будет заключаться в разработке научных подходов и принципов региональной молодежной социальной политики.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).33

UDK 331.5

SCSTI 06.77.64

S. Nurgaliyeva*, c.e.s.¹S. Kaidarova, c.e.s.²A. Mukhamejanova, PhD, assoc. professor³Y. Amirbekuly, d.e.s., professor⁴Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan¹Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan²Esil University, Astana, Kazakhstan³Arkalyk State Pedagogical Institute named
after I. Altynsarin, Arkalyk, Kazakhstan⁴

* – main author (author for correspondence)

e-mail: aigul-m-73@mail.ru

ANALYSIS OF EMPLOYMENT AND UNEMPLOYMENT IN THE LABOR MARKET OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Currently, the world is undergoing changes under the influence of global trends of a social, technological, economic, environmental and political nature, including those affecting the development of the global labor market. To date, the need for highly qualified specialists is felt most acutely, as well as the need for high-quality selection and evaluation of personnel. Providing the country's economy with qualified personnel with a high level of competence and mobility is one of the seven tasks for the implementation of the state employment policy, which the President of the Republic of Kazakhstan K-Zh. Tokayev set for the Government [1].

The goal is to develop proposals for improving the state policy in the field of employment, through the development of a system of interaction between the territorial bodies of employment of the population, the state education of the subject and business. The study focuses on labor market analysis methods. For the analysis of the labor market, methods of comparative analysis and generalization, the method of system analysis were used.

The article analyzes the main indicators of the labor market and unemployment in the Republic of Kazakhstan. In modern state policy, comprehensive support for entrepreneurship has been brought to the fore as priorities, conditions have been created for the development of small and medium-sized businesses, as evidenced by the indicators of the development of institutions and infrastructure. On the part of the state authorities, interaction is manifested in the creation of business associations, raising the level of business support programs, lowering administrative barriers, participation of business representatives in the procedures for assessing and adjusting regulatory impact.

Keywords: labor market, government regulation, unemployment, self-employed, government programs, Business Roadmap, entrepreneurship, financing, microcredits, subsidies.

Кілт сөздер: еңбек нарығы, мемлекеттік реттеу, жұмыссыздық, өзін-өзі жұмыспен қамтушылар, мемлекеттік бағдарламалар, Бизнесің жол картасы, кәсіпкерлік, қаржыландыру, шағын несиелер, субсидиялар.

Ключевые слова: рынок труда, государственное регулирование, безработица, самозанятые, государственные программы, Дорожная карта бизнеса, предпринимательство, финансирование, микрокредиты, субсидии.

JEL classification: J45

Introduction. In Kazakhstan, the policy to ensure employment of the unemployed population of any age category is regulated by the Law of the Republic of Kazakhstan “On Employment of the Population”. The problem of employment of the population is considered all over the world as one of the most priority problems, since it is associated primarily with the prospects for the social stability of the state. The development of the labor market and productive employment is a key factor in the growth of incomes and the well-being of the population. In this regard, ensuring quality employment is a priority task of the state policy of Kazakhstan.

Along with this, the ongoing changes, their complexity and dynamism require a detailed analysis and assessment of the state and trends in employment, the development and adoption of appropriate measures to regulate and ensure employment.

Due to the variety of internal regulators of the labor market, as well as due to the social importance of its effective functioning, the labor market needs qualified regulation. The problem of regulating the employment of the population is an urgent task, both in the short and long term. The solution to the current demographic, labor and personnel situation is one of the most important strategic goals of the state policy of the Republic of Kazakhstan [2].

As noted earlier, the state plays an important role in providing employment. There are four main areas of state regulation of the labor market:

- a program to stimulate employment growth and increase the number of jobs in the public sector.
- programs aimed at training and retraining of the workforce;
- programs to promote the recruitment of labor;
- The government adopts unemployment insurance programs, i.e. allocates funds for unemployment benefits.

Materials and methods. The theoretical basis of the studied problems in this article are the studies of foreign and domestic scientists on this issue. The information basis of the study was the data of the Committee on Statistics of the Ministry of Economy of the Republic of Kazakhstan and the results of the authors' research. The methodological basis of the research is a systematic approach, abstract-logical, economic-statistical methods for studying economic processes.

Literature review. Issues of prospects for the development of employment and the social sphere in the Republic of Kazakhstan in the context of global challenges and dynamic changes in the world labor market, issues of the ongoing transformation of the labor market and related challenges and opportunities, issues of digitalization of labor market infrastructure, issues of formalization of employment are among the most relevant in Kazakhstan. Kazakhstan should form its social and labor policy in response to new challenges to manage the ongoing changes.

In connection with the above issues, the relevance of the study of the state policy of the Republic of Kazakhstan in the field of employment follows from the study of world experience and a comparative analysis with the possibility of offering practical recommendations for the development of the state employment policy.

In Kazakhstani economic science, various socio-economic problems of labor, employment, unemployment, labor market regulation were studied by scientists S.Kh. Bereshev [2], A.M. Kurasova [3], Zh.A. Kulekeev [4], B.L. Tatibekov and others [5].

The foundations of the theoretical understanding of the problems of the labor market, employment and the labor theory of value were laid by representatives of classical political economy. In the work of A. Smith there are remarks about inequality in labor and precarious employment, which are caused by the nature of occupations.

From the point of view of research by S. G. Ermolaeva, “the labor market is a social and labor relations associated with the demand for labor; part of human abilities (primary or professional) and their remuneration; time of use of labor; with the distribution of newly created value with the distribution of newly created value. Rofe A.I. the labor market defines as a system of social relations associated with the hiring and supply of labor, i.e. with its purchase and sale; a mechanism for ensuring the harmonization of working conditions and prices between employers and employees. From the point of view of A.N. Baigelova, the labor market is a set of economic and legal relations entered into by the owner of the labor force and the employer regarding a particular workplace. The variety of definitions of the term “labor market” in the scientific literature shows its multifactorial character. Thus, the analysis of the literature on the problems of the state employment policy shows that there is a need to study the state employment policy of Kazakhstan.

Main part. In Kazakhstan, there is a fairly high level of economic activity of the population. In 2021, the labor force aged 15 and over reached 9,3 million. In the total labor force, the urban population amounted to 5,5 million people (59,3%), women – 4,5 million people (48,6%) (Table 1).

Table 1

Main indicators of the labor market in the Republic of Kazakhstan, 2017-2021

№	Indicators	2017 year	2018 year	2019 year	2020 year	2021 year
1	2	3	4	5	6	7
1	Population (aged 15 and over), thousand people	12954,7	13045,9	13425,3	1356,1	1335,0
2	Labor force (aged 15 years and older), thousand people	9027,4	9138,6	9221,5	9180,8	9256,8
3	Labor force participation, in percent	69,7	70,0	70,1	69,2	69,3
4	Employed population, thousand people	8585,2	8695,0	8780,8	8732,0	8807,1
5	Employees, thousand people	6485,9	6612,5	6681,6	6686,7	6710,2
6	Self-employed workers, thousand people	2099,2	2082,5	2099,2	2045,4	2096,9
7	Unemployed population, thousand people	442,3	443,6	440,7	448,8	449,6
8	Share of registered unemployed in the labor force, in percent	0,8	1,0	1,1	1,5	1,1

1	2	3	4	5	6	7
9	Number of persons registered with employment agencies as unemployed, thousand people	70,3	91,6	97,5	141,8	97,9
10	Unemployment rate, in percent	4,9	4,9	4,8	4,9	4,9
11	Youth unemployment rate (15-24 years), in percent	3,8	3,7	3,6	3,8	3,7
12	Youth unemployment rate (15-28 years), in percent	3,9	3,8	3,7	3,8	3,8
13	Long-term unemployment rate, in percent	2,2	2,2	2,2	2,2	2,1
14	Persons outside the labor force, thousand people	3927,3	3907,3	3934,0	4076,8	4093,3

* Official Internet resource www.stat.gov.kz of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan [6]

Among the employed population, the number of employees amounted to 6,7 million people or 76%, self-employed – 2,1 million people or 24%. In the total number of the employed population, the number of men was 4,5 million people, or more than half, women – 4,2 million people (48,5%). In the structure of the employed, a significant proportion of 78,2% were people aged 25-54, 11,2% - young people aged 15-24, 9,9% - 55-64 years and 0,7% - 65 and older.

According to the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, the situation with unemployment in the Republic of Kazakhstan is relatively favorable when compared with other post-Soviet countries and non-CIS countries: over the past 5 years, its level has been in the corridor of 4,8-5,2%, while in the United States, fluctuation corridor from 3,9% to 7,4%, and in developing countries unemployment exceeds 10% [7].

At the end of 2021, the unemployment rate in Kazakhstan was 4.9% (Figure 1).

In the structure of the unemployed population, there is an increase in the share of the population with higher and secondary vocational education and a decrease in the share of people without qualifications and education (Table 3).

Thus, the analysis showed that the number of the unemployed population with higher education in 2021 compared to 2017 increased by 37,7%, secondary vocational (special) - by 13,8%, an almost twofold reduction is observed in the population with general secondary education.

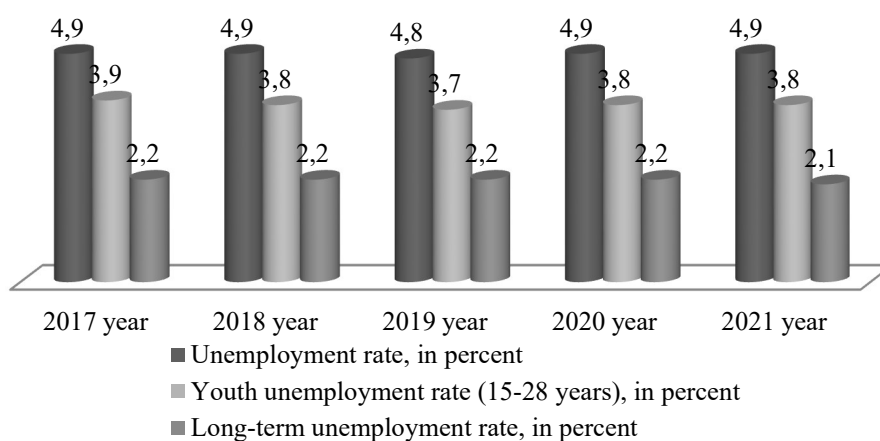

Figure 1. **Unemployment rate in the Republic of Kazakhstan for 2017-2021***

* Compiled according to the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan [6]

Table 2

Distribution of the unemployed population by level of education, 2017-2021*

№	Indicators	2017 г	2018 г	2019 г	2020г.	2021г.
1	2	3	4	5	6	7
1	Unemployed population - total	442,3	443,6	440,7	448,8	449,6
2	of them have:					
	higher education:	117,2	127,5	137,1	165,9	161,1

1	2	3	4	5	6	7
3	Incomplete Higher	9,7	8,3	8,1	-	-0
4	Secondary vocational (special)	174,4	783,1	188,9	180,3	198,4
5	Primary vocational	22,7	23,0	20,7	25,6	33,6
6	Average total	108,7	93,0	79,0	76,9	56,4
7	Basic general	9,0	7,9	6,1	-	-
8	Primary general	0,7	0,9	0,7	-	-

* Official Internet resource www.stat.gov.kz of the Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan [8]

The average duration of unemployment in 2021 compared to 2017 decreased from 6,8 to 6 months. It should be noted that this was facilitated by the implementation of state programs such as:

1) "Program for the Development of Productive Employment and Mass Entrepreneurship for 2017-2021". At the end of 2021, 651,9 thousand people became participants in the Program, of which 331,6 thousand people were unemployed (50,9%) and self-employed – 93,7 thousand people (14,4%). 486,2 thousand people were employed, they were provided with 588,1 thousand measures for employment, of which 402,6 thousand people or 82,8% were permanently employed. As of the reporting date, the number of employees employed at subsidized jobs 180,6 thousand people or 133,3% of the plan for the year (for social jobs – 18,4 thousand people, for youth practice – 26,6 thousand, for public works 135,6 thousand).

Aimed at short-term vocational training courses 16,9 thousand people. Of those sent, 16,0 thousand people completed their training, of which 13.9 thousand were employed, 624 people received grants and microcredits. During 2021, 9963 microcredits were issued, of which 8643 microcredits were issued in rural areas and 1320 microcredits in cities. From the number of microcredits issued: 4683 microcredits (47%) were issued to support Start-up projects; for the development of the direction of anchor cooperation issued 665 microcredits (7%); 4615 microcredits (46,3%) for expansion of own business.

In 2021, 1526 (15,3%) large and low-income families took advantage of preferential microloans with an interest rate of no more than 4% per annum for a period of up to 7 years (average size – 4,9 million tenge).

Of the total number of loans issued during the reporting period, 3811 microcredits were issued to the female population in the amount of 18344 million tenge or 38,3%, youth under the age of 29 - 1696 microcredits or 17%, disabled people - 23 microcredits.

An important social effect has been obtained in the form of job creation. In total, 10843 jobs were created by recipients of microcredits, of which 9132 were in rural areas. Also, 29,7 thousand state grants were issued to program participants.

In addition, 33,4 thousand people were trained in the basics of entrepreneurship under the Bastau Business project, including 31,9 thousand defended their business projects, of which 10,3 thousand received microcredits and grants.

As of January 1, 2022, in order to increase the mobility of labor resources, 2579 families were resettled from the labor-surplus southern regions, including 8139 people. 2826 people or 72,1% of working-age participants (3919 people) were employed. Also, out of the able-bodied family members, 428 people are engaged in entrepreneurial activities and 13 people are sent to study at a new place of residence. This direction provides labor-deficient regions with labor force, elimination of regional imbalances and demographic imbalances stimulates the mobility of labor resources through assistance in voluntary resettlement. Thus, the measures taken under the program made it possible to keep the unemployment rate at the level of 4,9% [9].

2) National project for the development of entrepreneurship for 2021-2025, the purpose of which is to ensure qualitative changes in the structure of entrepreneurship:

- development of small business in order to increase employment of the population;
- reliance on medium-sized businesses - a driver for the diversification of sectors of the economy;
- comprehensive development of competition - equal conditions for business entities.

Expected social effect:

1. Employment of citizens in permanent jobs - 1.7 million people;
2. coverage of the population with active measures to promote employment - 3.5 million people;
3. decrease in the share of the rural population with incomes below the subsistence minimum – 6,5%.

The implementation of state programs should contribute to providing sectors of the economy with high-quality competitive labor resources. Ensuring employment of the population is the most important

task of the Government. It is important to comply with new trends and requirements and build an effective labor market regulation system that will improve the quality of life.

Conclusion. Thus, public policy responses to protect jobs in the short term need to be strong, including a combination of monetary policy, subsidized access to finance, and targeted public employment policies.

A new scheme for organizing the joint work of authorities and business in the development and implementation of the program is needed; clear alignment of interests and policy priorities. As part of the creation of additional workers, it is advisable to attract funds and business development centers. In order to increase employment of the population, it is necessary to form a new structure: at the regional level, the function of the back office will be performed by labor mobility centers, at the level of districts and cities, the front offices will be the existing employment centers.

Thus, the study allows us to conclude that a necessary condition for the regulation of employment is the development of a system of interaction between the territorial bodies of employment of the population, the state education of the subject of the Republic of Kazakhstan and business. Improving the efficiency of the state apparatus is proposed through the development of interbudgetary relations, through the implementation of state investment in the development of production in order to stimulate employment, etc.

REFERENCES

1. Скибан О. Как изменится рынок труда. – <https://www.zakon.kz/4971240-kak-izmenitsya-rynok-truda-rasskazal.html>
2. Берешев С.Х. Регулирование заработной платы в отраслевых соглашениях в Республике Казахстан // Журнал «Уровень жизни населения регионов России». – 2016. – №2 (200). – С. 95-103. – cyberleninka.ru
3. Курасова А.М. Нормативное регулирование оплаты труда// Справочник кадровика. – 2015. – № 10. – С. 75-80.
4. Кулекеев Ж.А. Проблемы рынка труда и занятости в Казахстане [Текст]: научное издание / Алматы: [б. и.], 2015. – 120 с.
5. Татибеков Б.Л. и др. Механизм сокращения неофициального рынка труда и неформальной занятости в Республике Казахстан: монография / Б.Л. Татибеков, Ж.А. Темирбекова., Е.В. Смирнова, А.К. Изекенова. – Каскелен: Университет имени Сулеймана Демиреля. – 2017. – 176 с.
6. Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: <https://stat.gov.kz/>
7. Казиева А, Ағымбай А., Абдимомынова А. Оценка и анализ занятости и безработицы на рынке труда Республики Казахстан / Экономика и статистика 2021. – №1. – С. 103-110.
8. Занятость в Казахстане // Статистический сборник. – Нур-Султан. – 2022. – 258 с.
9. Годовой отчет Государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы "Енбек" [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek>

REFERENCES

1. Skiban O. Kak izmenitsya rynek truda. – <https://www.zakon.kz/4971240-kak-izmenitsya-rynok-truda-rasskazal.html> [in Russian].
2. Bereshev S.H. Regulirovanie zarabotnoj platy v otraslevykh soglasheniyah v Respublike Kazahstan [Wage regulation in sectoral agreements in the Republic of Kazakhstan] // Zhurnal «Uroven' zhizni naselenija regionov Rossii». – 2016. – № 2 (200). – S. 95-103. – cyberleninka.ru [in Russian].
3. Kurasova A.M. Normativnoe regulirovanie oplaty truda / [Legal regulation of labour remuneration] // Spravochnik kadrovika. – 2015. – № 10. – S. 75-80 [in Russian].
4. Kulekeev Zh.A. Problemy rynka truda i zanyatosti v Kazahstane [Tekst]: nauchnoe izdanie [Problems of the labour market and employment in Kazakhstan] / Almaty: [b. i.]. – 2015. – 120 s. [in Russian].
5. Tatibekov B.L. i dr. Mehanizm sokrashheniya neofi cial'nogo rynka truda i neformal'noj zanyatosti v Respublike Kazahstan: monografiya [Mechanism for reduction of informal labour market and informal employment in the Republic of Kazakhstan: monograph] / B.L. Tatibekov, Zh.A. Temirbekova, E.V. Smirnova, A.K. Izenkova. – Kaskelen: Universitet imeni Sulejmana Demirelja. – 2017. – 176 s. [in Russian].

6. Komitet statistiki Ministerstva nacional'noj ekonomiki Respubliki Kazahstan. [Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. – <https://stat.gov.kz/> [in Russian].

7. Kaziyeva A., Agymbay A., Abdimomynova A. Otsenka i analiz zanyatosti i bezrabortitsy na rynke truda Respubliki Kazahstan / Ekonomika i statistika 2021. – №1. – С. 103-110 [in Russian].

8. Zanyatost v Kazakhstane // Statisticheskiy sbornik. – Nur-Sultan. – 2022. – 258 s. [in Russian].

9. Godovoy otchet Gosudarstvennoy programmy razvitiya produktivnoy zanyatosti i massovogo predprinimatelstva na 2017-2021 gody "Enbek" [Elektronnyy resurs]. – 2021 // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek> [in Russian].

Нурғалиева С.Ж., Кайдарова С.Е., Мухамеджанова А.А., Әмірбекұлы Е.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНДАҒЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ ЖӘНЕ ЖҰМЫССЫЗДЫҚТЫ ТАЛДАУ

Андатпа

Бұл мақала еңбек нарығындағы негізгі проблемаларға, Қазақстан Республикасының халқын жұмыспен қамтуды реттеу және қамтамасыз ету бойынша тиісті шаралардың сипаттамасына арналған. Мақалада Қазақстан Республикасындағы еңбек нарығы мен жұмыссыздықтың негізгі көрсеткіштері талданады. Жалпы елдің тұрақты экономикалық дамуын қамтамасыз ету жеке кәсіпкерліктің және ең алдымен шағын және орта бизнестің жағдайы мен даму деңгейіне байланысты. Дәл экономиканың осы секторы мемлекеттің экономикалық өсуіне әсер ететін бәсекелестіктің дамымағандығы, материалдық және материалдық емес ресурстардың тиімсіз пайдаланылуы, ішкі сұраныстың импортқа тәуелділігі, жұмыссыздық, кедейлік және т.б. сияқты көптеген мәселелерді шешуге үлкен мүмкіндіктерге ие, соған байланысты қазіргі таңда халықты жұмыспен қамтуды арттыру мақсатында шағын кәсіпкерлікті дамытуға бағытталған Кәсіпкерлікті дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобасы жүзеге асырылуда.

Нурғалиева С.Ж., Кайдарова С.Е., Мухамеджанова А.А., Әмірбекұлы Е.

АНАЛИЗ ЗАНЯТОСТИ И БЕЗРАБОТИЦЫ НА РЫНКЕ ТРУДА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Данная статья посвящена основным проблемам на рынке труда, описанию соответствующих мер по регулированию и обеспечению занятости населения Республики Казахстан. В статье проведен анализ основных индикаторов рынка труда и уровня безработицы в Республике Казахстан. От состояния и уровня развития частного предпринимательства и, в первую очередь, малого и среднего предпринимательства, зависит обеспечение устойчивого экономического развития страны в целом. Именно этот сектор экономики имеет огромные потенциальные возможности для решения многих проблем, влияющих на экономический рост государства, таких как неразвитая конкуренция, неэффективное использование материальных и нематериальных ресурсов, зависимость внутреннего спроса от импорта, безработица, бедность и др., в связи, с чем в настоящее время реализуется Национальный проект по развитию предпринимательства на 2021-2025 годы, направленный на развитие малого бизнеса в целях повышения занятости населения.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).34
 УДК 330.147
 ГРНТИ 06.71.03

Н.Н. Нурмухаметов*, к.э.н., и.о. профессора¹

Н.К. Шамшиева, к.э.н., и.о. доцента²

К.У. Нурсапина, ст. преподаватель³

Ж.М. Булакбай, к.э.н., и.о. доцента²

НАО «Казахский агротехнический университет
 им. С. Сейфуллина», г. Астана, Казахстан¹

НАО «Евразийский национальный университет
 им. Л.Н.Гумилева», г. Астана, Казахстан²

НАО «Западно-Казахстанский университет
 им. Жангир хана», г. Уральск, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: nurbahit73@mail.ru

МОДЕРНИЗАЦИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ ПРОИЗВОДСТВА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье рассмотрены основные научно-теоретические положения и обоснования понятия «инфраструктуры производства» и изучены принципы организации инфраструктуры производства. Определена, что структура инфраструктуры производства хозяйствующих субъектов определяется с учетом затрат полезной нормы времени на инфраструктуру производственного процесса, которые направлены на обеспечение непрерывности производственного цикла с целью получения экономического эффекта. Доказано, что автоматизация отдельных подсистем работ инфраструктуры производства приводит к улучшению производственного потенциала, способствует эффективной реализации стратегии развития предприятия, обеспечивает высокую степень значимости и повышения механизмов управления основным капиталом. Выявлены проблемы, сдерживающие эффективную организацию инфраструктуры производства. Была проанализирована производственная инфраструктура предприятий с учетом анализа фонда полезной нормы времени по видам детальности промышленных предприятий. Рассчитана эффективность мероприятий по совершенствованию производственной инфраструктуры на основе оценки уровня использования производственной мощности и использования фонда полезного рабочего времени на промышленных предприятиях.

По результатам проведенного исследования авторами представлены научно-обоснованные выводы, следовательно, практическая рекомендация научной статьи состоит в том, что полученные выводы и предложения могут быть использованы в совершенствовании производственной инфраструктуры предприятий различных сфер деятельности и обеспечит их конкурентоспособность.

Ключевые слова: промышленные предприятия, производство, инфраструктура производства, затраты, производственный потенциал, инновации, рабочее время, модернизация, автоматизация, производственная мощность.

Кілт сөздер: өнеркәсіптік кәсіпорындар, өндіріс, өндіріс инфрақұрылымы, шығындар, өндірістік потенциал, инновациялар, жұмыс уақыты, модернизация, автоматтандыру, өндірістік қуат.

Keywords: industrial enterprises, production, production infrastructure, costs, production potential, innovations, working hours, modernization, automation, production capacity.

JEL classification: D21, L23

Введение. Модернизация инфраструктуры производства направлена на обеспечение деятельности промышленных предприятий Казахстана современными технологиями управления затратами полезной нормы времени, обеспечивающие эффективное функционирование инфраструктуры основного производственного цикла. Тем не менее, инфраструктура производства по своему экономическому содержанию раскрывает сущность непрерывности процесса производства, развитие которого осуществляется в зависимости от физического износа основного капитала. Целью научной статьи является анализ инфраструктуры производства промышленных предприятий на основе оценки эффективности использования затрат полезной нормы времени на основное производство. При этом неизбежность проблемы недостаточного уровня финансирования инфраструктуры производства, а также мотивационной политики в целях повышения уровня квалификации работников основных и вспомогательных ремонтных и инструментальных подразделений на промышленных предприятиях остается в центре внимания многих руководителей.

В условиях усиленной конкуренции модернизация инфраструктуры производства предприятий целесообразно в силу ряда факторов. Во-первых, с развитием инновационных технологий и

сокращением жизненных циклов инновации, что способствует повышению производственной мощности и приводит к снижению издержек производства. Во-вторых, совершенствование сложного производственного процесса направлено на уменьшение совокупных издержек производства связанных с себестоимостью производимой продукции и управлением отдельными стадиями производственного цикла на промышленных предприятиях.

Развитие инфраструктуры производства путем автоматизации производственного цикла способствует к росту конкурентной среды на рынке промышленной продукции, повышению качества технических характеристик продукции и повышению уровня компетенции трудовых ресурсов.

Управления сложным производственным циклом неразрывно связано с эффективностью использования фонда полезного рабочего времени на обслуживания автоматизированной инфраструктуры производства, которое оказывает существенное влияние на формирование качества продукции и конкурентных преимуществ промышленных предприятий.

На сегодня миссия отечественных промышленных предприятий ориентирована на увеличение производства высокотехнологичной продукции, содержание которой обусловлено развитием казахстанского содержания. Необходимость развитие аутсорсинга в обеспечении инфраструктуры производства позволить структурным подразделениям предприятия сконцентрировать свои усилия на наиболее рентабельных и востребованных производственных процессах. Поэтому, для анализа применены общенаучные методы и на основе метода выборки определены два промышленных предприятия, вспомогательная и обслуживающая деятельность, представлена в организационно-управленческой структуре как структурное подразделение - управления инфраструктурой производства, что послужила информационно-аналитической базой для представления результатов исследования в рамках данной научной статьи.

Обзор литературы. Результаты обзора литературы (более 37 источников), позволяют отметить, что зарубежными и отечественными исследователями экономическая сущность понятия «инфраструктура производства» рассматривается как система и инструмент обеспечения интенсивного роста процесса производства [1] и совокупность производственных организаций, использующих и производящих инновационные технологии [2] в деятельности промышленных предприятий.

Рациональное использование основного капитала для организации эффективной системы развития инфраструктуры производства предприятий, является предметом исследования многих ученых-экономистов [3-5]. Однако, механизм управления производственной деятельностью современных предприятий основаны на эффективных методах управления инфраструктурой производства, особенно когда усиливается глобальная конкуренция. Поэтому исследования в области содержания понятия инфраструктуры производства, в котором отдельные ученые относят его к числу вспомогательной деятельности предприятия, цель которой заключается в обслуживании основного объекта производства на основе управления фонда полезного норм времени на производство, нежели к крупномасштабному составу [6]. В данном случае, основное предназначение инфраструктуры производство теряет свое содержание [7-9], поэтому необходимо ее рассматривать как систему обеспечения непрерывности производственного цикла, что вызывает особый интерес для дальнейшего исследования проблемы с учетом производственной инфраструктуры конкретных хозяйствующих субъектов рынка. Обеспечение непрерывности производственной мощности требует постоянную модернизацию инфраструктуры с учетом эффективности использования нормы полезного времени на инфраструктуру производства, что повышает конкурентоспособность предприятия.

Основная часть. Повышение потенциала инфраструктуры производства направлено на техническое вооружение производственного цикла на основе обновления элементов основного капитала, результаты использования которой зависят от эффективности организации работы вспомогательных и обслуживающих структурных подразделений.

Специфика инфраструктуры производства промышленных предприятий Казахстана определяется составом организационного, технического и технико-экономического потенциала вспомогательных и обслуживающих структурных подразделений. Основная функция инфраструктуры производства определена в рамках деятельности конструкторского бюро, ремонтного, инструментального и энергетического структурных подразделений и аварийно-диспетчерских хозяйств.

Производственная инфраструктура исследуемых промышленных предприятий по составу и структуре технического обслуживания отражает основные условия организации производственного процесса:

- системы управления, что выражается в практике проведением технических ремонтов оборудования и обеспечением надлежащим образом организованную систему технического обслуживания производства;
- оказания ремонтных работ по «неполадкам» оборудования в процессе производственного цикла, технического обслуживания основного капитала и контроля и обеспечения энергетических систем;
- по обеспечению эффективности профилактики технического состояния основного капитала (в среднем два раза в месяц выполняется малый ремонт электрооборудования и один раз в год - продолжительностью 6 часов);
- управления затратами времени на обслуживание и ремонт оборудования (основного капитала) в основном цехе производства.

Учитывая сложности обеспечения эффективной инфраструктурой производственного процесса с учетом факторов модернизации производства на промышленных предприятиях, был проведен анализ затрат и полезности времени на техническое состояние и использования оборудования на основных цехах.

За анализируемый период (2018-2020гг) на промышленных предприятиях Казахстана, было выявлено, что основной цех по производству продукции промышленных предприятий на ремонт основного оборудования (среднее значения) за один год по плану тратят 1008 часов, а на аварийный ремонт тратят 292 час, в случае сбоя производственного процесса (непредвиденные ситуации, выход из строя оборудования). В связи с этим, следует оценить эффективность применения нормативов затрат времени на обслуживания инфраструктуры основного производственного цикла с целью модернизации инфраструктуры производства промышленных предприятий. Однако, большинство крупных предприятий Казахстана имеют сложную систему управления инфраструктурой производства и требует больше затрат времени на осуществление ремонтного обслуживания оборудования. Следовательно, рассчитанный коэффициент ремонтного обслуживания по двум объектом в среднем составил 0,7 часов, что отражает появление типичных проблем, характеризующие состояние инфраструктуры производства промышленных предприятий:

- не соблюдение нормативов системы принудительного, то есть очередности и сроков выполнения ремонтных работ;
- отсутствия четкого алгоритма работы планово-предупредительного ремонта. Поэтому необходимо найти компромисс между затратами времени на проведение плановых ремонтов оборудования и затратами на проведение аварийно-восстановительных ремонтов, включающих ущерб от ненадежного энергоснабжения потребителей [10], что является необходимым условием планирования производства.

Структура годовой производственной мощности промышленных предприятий машиностроения определяется с учетом времени работы основных производственных цехов, непрерывность цикла, которых неразрывно связано с режимом работы основного капитала (оборудования), включающихся в состав инфраструктуры производства. При этом, эффективность работы оборудования в основных производственных цехах зависит от режима работы оборудования, количества дней работы в году, числа смен, длительности рабочей смены. Полезный фонд времени работы основного оборудования зависит от рационального использования номинального фонда времени [11].

Определение эффективности состава инфраструктуры производства на основе расчета показателей использования производственной мощности и затрат рабочего времени двух основных оборудований используемых в основных цехах производства продукции предприятий машиностроения Восточного Казахстана подтверждают следующие факты:

1. Номинальный фонд времени работы одного оборудования в днях в 2020 году составил 251 день (в часах –2008 час.), в 2019 году - 219 дней (в часах –1917 час.), следовательно, это повлияло на производственные мощности, а снижение фонда времени было связано с ограничением поставок промышленной продукции на внешние рынки из-за пандемии COVID-19;
2. Оборудование основных цехов в одном производственном цикле имеют разные загрузочные массы сырья для конечной продукции. Первое оборудование - 1000 т. а второе - 1300 т. Общий номинальный фонд работы оборудования по каждому виду отдельно составил (при этом количество оборудования на 1000 тн – 2 ед. и на 1300 – 1ед.) для первого - 7021 час. и второго - 5073 часа.
3. Полезный фонд рабочего времени использования инфраструктуры производства в качестве технически неизбежных потерь были определены с учетом затраты времени на планово-предупредительный ремонт оборудования. Результаты расчета показали, что для первого оборудования

необходимо 562,27 час. и для второго оборудования -140,56 час., при норме потерь времени 7% от номинального (режимного) годового фонда времени. Обобщая расчеты, можно отметить, что в одном производственном цикле коэффициенты фонда рабочего времени для каждого вида оборудования составил: для первого - 7469,7 час. и для второго 1867,44 час, соответственно.

4. Основными составляющими производственного цикла является продолжительность времени для выпуска одной партии продукции и данный показатель для первого оборудования составил - 0,77 час., а для второго оборудования – 0,97 час. Таким образом, производственная мощность основных цехов промышленных предприятий в среднем составляет 64846,4 т., то есть за год при односменном режиме работы можно произвести 64846,4 т. промежуточной продукции. Фактически за 2021 год объем произведенной продукции составил: 224719 млн. тенге. Средняя цена произведенной продукции 1 т. составляет 598, 2 тыс. тенге. Таким образом, в промышленных предприятиях 2021 году было произведено: $224719 \text{ тенге} / 5,98 = 37 \text{ 578,4 т.}$ промежуточной продукции, по сравнению 2019 годом на 2,3 т. ниже.

5. Методом наблюдения с целью выявления причин потерь несвязанных инфраструктурой производства и по результатам оценки рабочего времени определено, что в одном производственном цикле в совокупности 48 производственных операции (в первом предприятии 23 и во втором 25 операции) на используемых оборудованьях (начало наблюдения 8:00 час. и конец 18:00 час.), что характерно в производственной деятельности промышленных предприятий.

6. Исследования в области эффективности использования затрат рабочего времени позволяют сделать вывод о том, что производственная мощность исследуемых объектов используется только на 73% (первое предприятие) и 78% (второе предприятие) соответственно. Причиной этого, прежде всего, является снижение совокупного спроса со стороны потенциальных заказчиков и ростом цен в связи с мировыми тенденциями на рынке промышленной продукции.

Таким образом, эффективность использования инфраструктуры производства определяется составом и структурой оборудования основного цеха и их взаимодействием с другими вспомогательными структурными подразделениями производства. Поэтому необходимо, внедрения поэтапного процесса модернизации парка оборудования, что влияет на долгосрочную стратегию развития промышленных предприятий, так как основные индикаторы деятельности предусматривают операционные цели в развитии инфраструктуры производства.

По результатам расчетов экономических показателей, влияющие на эффективность инфраструктуры основного производства двух промышленных предприятий, выявлено, что загруженность и использование первого оборудования составляет 83% и 87% второго. При этом доля неиспользуемого оборудования (простой) в производственном процессе составляет 2% от общего состава инфраструктуры производства. Причиной, такого явления в производстве связано с продолжительностью обработки сырья и цикла работы оборудования в одном производственном цикле. Соответственно, производственный план следует корректировать с учетом текущей операционной деятельности, учитывая изменение спроса на промышленную продукцию со стороны потенциальных заказчиков.

В целом по исследуемым промышленным предприятиям степень загрузки производственной инфраструктуры умеренная, связи с этим, для повышения производственного потенциала необходимо усилить процесс автоматизации управления отдельными подсистемами инфраструктуры производства. При этом, результаты каждого вида работ вспомогательных структурных подразделений оценивались по критериям «текущее время» и «продолжительность работы (в минутах)», с учетом фактического и нормативного баланса времени в пределах общих нормативов затрат времени на инфраструктуру производства промышленных предприятий.

Результаты расчета фактического и нормативного баланса рабочего времени с учетом видов затрат рабочего времени на обслуживание инфраструктуры производства представлены в обобщенном виде (таблицу 1).

Таблица 1

Фактический и нормативный показатели рабочего времени, мин*

Виды затрат рабочего времени	Фактическое t		Отклонение, мин.	Нормативное t	
	мин.	%		мин.	%
1	2	3	4	5	6
Проверка технического состояния оборудования	32	6,67	-11	21	4,375
Процесс производство продукции	375	78,12	+42	417	86,875

1	2	3	4	5	6
Процесс загрузки оборудования	20	4,17	+1	21	4,375
Технический перерыв оборудования	20	4,17	+1	21	4,375
Перерыв в процессе производство	10	2,08	-10	-	-
Отключение оборудования	23	4,79	-23	-	-
Итого	480	100		480	100

* Рассчитано авторами на основе данных исследуемых объектов

Данные, представленные в таблице 1, показывают, что при использовании инфраструктуры производства и оснащения производственного цикла, резерв роста производительности труда составляет 11,2% с учетом фактора рационального использования рабочего времени. Не исключено, что в процессе организации каждого вида работ по основному оборудованию, возникают сбой в производственном цикле, поэтому менеджерам основных цехов, следует выявлять состав потерь рабочего времени в течение одной смены работы и выработать меры по их устранению с учетом производственного назначения инфраструктуры производства.

Таким образом, по результатам мониторинга производственного цикла промышленных предприятий машиностроения выявлено, что в течение одной смены в среднем потери рабочего времени составляет 5,21%, что связано с обслуживанием оборудования основного производства. Однако, эффективность использования рабочего времени способствует к повышению производительности труда на 11,3% при обеспечении модернизации инфраструктуры производства с учетом качественного измерения фонда затрат полезного времени в одном интенсивном производственном цикле. Поэтому, количественная и качественная оценка интенсивность использования оборудования основного оборудования зависит от следующих факторов:

- уровень технической и технологической оснащенности оборудования основного производства;
- полнота использования основного и вспомогательного оборудования;
- максимизация времени работы оборудования [12].

При этом, интенсивность инфраструктуры производства определяется на общих принципах рационального обеспечения производственного процесса факторами производства, в том числе капитала, природных ресурсов и труда. Значимость фактора труда предполагает системность применения трудовых ресурсов в инфраструктуре производства и является ключевым ресурсом при разработке производственного плана, в содержании которой учитываются индикаторы нормирования труда, и использования нормы полезного рабочего времени в автоматизированной системе производства. В связи с этим, результаты мониторинга деятельности промышленных предприятий выявило, основные виды потери рабочего времени в обеспечении инфраструктуры производства, что является характерной особенностью производство промышленных предприятий машиностроения.

Таблица 2

Виды и причины потерь рабочего времени*

Виды потерь рабочего времени	Время, мин	Причины потерь рабочего времени
Несоответствия компетенции работников к новым технологиям	11	Не полное обеспечение цикла производства компетентными рабочими и высокий уровень потери полезного времени
Техническая неисправность оборудования	24	Низкое качество комплектующих материалов для ремонта основного оборудования
Сверхнормативное время на операционные процессы	13	Неразвитая система инфраструктуры организации транспортах операции и складских помещениях для хранения товарной продукции

* Рассчитано авторами на основе данных исследуемых объектов

Таким образом, обобщая результаты деятельности промышленных предприятий машиностроения, выявлены сдерживающие виды работ, что снижает уровень модернизации инфраструктуры производства:

- экономия масштаба производства имеет отрицательное значение из-за отсутствия автоматизированной подсистемы планово-предупредительных работ в составе инфраструктуры производства;

- низкий уровень обновления основного капитала, что приводит к отклонению фактического полезного норма времени от планового потери рабочего времени в процессе производства;
- неразвитость инфраструктуры заводских складских помещений;
- отсутствие автоматизированной системы транспортной логистики, что не обеспечивает на полную мощность процесс поставки продукции;
- несоответствия планово-предупредительных работ к нормативным требованиям и отсутствие автоматизированной системы мониторинга плановых ремонтных работ;
- некачественный профилактический осмотр технической неисправности инфраструктуры оборудования, в результате которой комплектующие основного оборудования выходят из производственного цикла, возникают потери полезного норма времени из-за износа основного оборудования и потери эксплуатационных качеств инфраструктуры производства.

Для устранения вышеизложенных проблем организации производственного цикла, связанных с работами вспомогательных и обслуживающих структурных подразделений по обеспечению инфраструктуры производства, необходимо сгруппировать «пробелы» по составу и степени выявления на автоматизацию производственного цикла промышленных предприятий. Необходимость комплексной модернизации инфраструктуры производства направлена на поэтапное внедрение автоматизированных подсистем производственного процесса с учетом оценки использования полезности времени в производственном цикле, включая обеспечение нормы времени на проведение эксплуатационных, ремонтных и профилактических работ по обслуживанию оборудования основного производственного цеха.

Систематизация инфраструктуры производства предполагает включение в производственный план промышленных предприятий автоматизацию ремонтного обслуживания и планово-предупредительных ремонтов основного производства с учетом резервов производственной мощности и загрузки оборудования в одном производственном цикле. Следовательно, рост производительности труда за счет использования автоматизированных подсистем обеспечить рациональное распределение нормы полезного рабочего времени на инфраструктуру производства.

В целях рациональности использования производственной инфраструктуры промышленных предприятий следует внедрить принципы организации эффективного менеджмента на основе автоматизации процесса управления отдельными его элементами, суть, которой сводится к рациональным действиям со стороны топ - менеджмента:

- совершенствованию ремонтного обслуживания и введение автоматизированной подсистемы «учет затрат полезной нормы времени»;
- систем мер за счет автоматизации подсистемы управления по сокращению времени на обслуживания оборудования;
- автоматизация подсистемы основного оборудования, который выступает отдельным элементом инфраструктуры производства. Результативность данных мероприятий в виде обобщающих показателей сведено в таблицу 3.

Таблица 3

**Показатели экономической эффективности
автоматизированной инфраструктуры производства***

Мероприятия	Условное высвобождение численности, чел	Рост производительности труда, %	Рост объема производства, тыс.тенге	Годовой экономический эффект, тыс.тенге
Введение автоматизированной подсистемы «учет затрат полезной нормы времени»	0,87	3,5	35339,3	14247,7
Введение автоматизированной подсистемы «сокращение времени на обслуживания»	0,68	3,1	31300,6	13762,4
Автоматизация подсистем управления «оборудования основного производства»	0,32	1,4	14135,7	6592,7
Итого:	1.87	8	80775,6	34602,8

* Рассчитано авторами на основе данных исследуемых объектов

Данные таблицы свидетельствуют эффективность мероприятий по автоматизации отдельных подсистем инфраструктуры производства, что приводит к повышению деловой активности промышленных предприятий. Внедрение подсистем с учетом новых технологий в целях управления производственным потенциалом, способствует качеству планирования использования нормы полезного времени и повышению уровня квалификации работников вспомогательных и обслуживающих подразделений инфраструктуры производства, оптимизируя функционал структурных подразделений путем автоматизированной системы управления и внедрения информационно-коммуникационных технологий.

Таким образом, обеспечение условий, при которых производственная инфраструктура становится важным фактором интенсивности и повышения эффективности основного производства можно сделать вывод о том, что окупаемость капитальных вложений по пакету предложенных мероприятий будет обеспечено в течение двух производственных циклов. Суммарный годовой экономический эффект по всем предлагаемым мероприятиям составит 48138,7 млн. тенге, что была рассчитана на основе внедренных автоматизированных подсистем управления, которые подтверждены расчетами соответствующих коэффициентов и рекомендована для исследованных промышленных предприятий.

Заключение. Изучение теоретических основ и практического анализа современного состояния модернизации инфраструктуры производства в системе управления производством позволяет сделать следующие выводы:

1. Модернизация производственной инфраструктуры определяется нормами полезного времени работ и его влиянием на конечные результаты работы основного производства предприятия. Поэтому совершенствование инфраструктуры производства на основе его автоматизации является одним из факторов повышения производственного потенциала вспомогательных и обслуживающих хозяйств основного производства промышленных предприятий.

2. Анализ загруженности производственной мощности показал, что первое предприятие использует инфраструктуру производства на 83% и второе на 87% соответственно. Однако, на многих отечественных предприятиях загруженность производственной мощности колеблется в пределах 55-78%. Данные «пробелы» производства связано с отсутствием механизмов эффективного менеджмента на предприятиях, что является основой для дальнейшего исследования.

3. Экономический эффект от предложенных мероприятий получены на основе результатов анализа автоматизации отдельных функциональных подсистем вспомогательных и обслуживающих структурных подразделений по обеспечению инфраструктуры производства. Эффективность работы автоматизированных подсистем управления производством обеспечить сокращение потери полезного рабочего времени в одном производственном цикле и повысить производительность труда основных и вспомогательных рабочих, следовательно, обеспечить конкурентоспособность промышленных предприятий на рынке товаров и услуг.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ямнов А.С. Производственная инфраструктура как система обеспечения работы предприятия: обзор. информ / А.С. Ямнов. – М.: Хлебпродинформ, 2005. – 24 с.
2. Методика оценки производственной и информационной составляющих инновационной среды экономических систем // Креативная экономика. – 2012, №10. – С. 31-36
3. Альбитер Л.М. Управление развитием производственной инфраструктуры промышленных комплексов: Теория и методология / Альбитер Л.М. – М.: Палеотип, 2011. – 220 с.
4. Носова С.С. Связь между основным производством и инфраструктурой как общий закон экономического развития // Инновации и Инвестиции. – 2013. – № 8. – С. 238-241.
5. Плеханов С.В. Государственное регулирование инвестиций в инфраструктуре: монография. / Плеханов С.В. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2017. – 350 с
6. Ганиев Х.И. Функции и содержание производственной инфраструктуры в условиях развития диверсифицированной экономики Азербайджана // Российское предпринимательство. – 2019. – Том 20. – № 2. – С. 511-526.
7. Escribano A., Guasch J.L. and Pena J. (2010). Assessing the impact of infrastructure quality on firm productivity in Africa: cross-country comparisons based on investment climate surveys from 1999 to 2005. Policy Research Working Paper No. 5191, World Bank, Washington, DC

8. Estache A., Speciale B. and Veredas D. (2019) // How Much Does Infrastructure Matter to Growth in Sub-Saharan Africa Mimeo, World Bank, Washington, DC, Vol.7 No.4, October 29. – 3023-3046 p.
9. Fujita M. and Thisse J.-F. (2013). Economics of Agglomeration, Cambridge University Press, New York, NY, Vol.4 No.2, November 10. – 123-137 p.
10. Иванова Е.В. Планирование ремонтного обслуживания и замены оборудования электрических сетей с учетом фактора надежности: автореферат / Иванова Е.В. – Екатеринбург, 2011. – 21 с. – https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/19511/1/urfu1040_s.pdf
11. ГОСТ 21623-76 Межгосударственный стандарт. Система технического обслуживания и ремонта техники. Показатели для оценки ремонтпригодности. Термины и определения. – http://shop.ksm.kz/index.php?dispatch=products.view&product_id=346542
12. Трейман М.Г. Производственная мощность энергетических предприятий Северо-Западного региона: методы расчета и оценки эффективности использования // Regional economy and management: electronic scientific journal. ISSN 1999-2645. – №2 (50). Art. #6618. Date issued: 14.04.2017. – <https://eee-region.ru/article/5009/>

REFERENCES

1. Yamnov A.C. Production infrastructure as a system for ensuring the operation of an enterprise: an overview. inform / A.S. Yamnov. – М.: Khlebproinform, 2005. – 24 s. [in Russian].
2. Methodology for assessing the production and information components of the innovation environment of economic systems // Creative economy. – 2012, No. 10. – S. 31-36 [in Russian].
3. Albiter L.M. Management of the development of industrial infrastructure of industrial complexes: Theory and methodology / Albiter L.M. – М.: Paleotype, 2011. – 220 s. [in Russian].
4. Nosova S.S. The relationship between basic production and infrastructure as a general law of economic development // Innovation and Investment. – 2013. – No. 8. – S. 238-241. [in Russian].
5. Plekhanov S.V. State regulation of investments in infrastructure: monograph / Plekhanov S.V. – М.: Publishing and trading Corporation "Dashkov and K", 2017. – 350 s. [in Russian].
6. Ganiev H.I. Functions and maintenance of the production infrastructure in the conditions of development of the diversified economy of Azerbaijan // Russian entrepreneurship. – 2019. – Volume 20. – No. 2. – S. 511-526 [in Russian].
7. Escribano A., Guasch J.L. and Pena J. (2010). Assessing the impact of infrastructure quality on firm productivity in Africa: cross-country comparisons based on investment climate surveys from 1999 to 2005. Policy Research Working Paper No. 5191, World Bank, Washington, DC
8. Estache A., Speciale B. and Veredas D. (2019) // How Much Does Infrastructure Matter to Growth in Sub-Saharan Africa Mimeo, World Bank, Washington, DC, Vol.7 No.4, October 29. – 3023-3046 p.
9. Fujita M. and Thisse J.-F. (2013). Economics of Agglomeration, Cambridge University Press, New York, NY, Vol.4 No.2, November 10. – 123-137 p.
10. Ivanova E.V. Planning of repair maintenance and replacement of electrical network equipment taking into account the reliability factor: abstract / Ivanova E.V. – Yekaterinburg, 2011. – 21 s. – https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/19511/1/urfu1040_s.pdf [in Russian].
11. GOST 21623-76 Interstate standard. The system of maintenance and repair of equipment. Indicators for assessing maintainability. Terms and definitions. – http://shop.ksm.kz/index.php?dispatch=products.view&product_id=346542 [in Russian].
12. Treyman M.G. Production capacities of energy enterprises of the North-West region: methods of calculation and evaluation of efficiency // Regional Economics and Management: electronic scientific journal. ISSN 1999-2645. – No. 2 (50). article No. 6618. Date of publication: 14.04.2017. – <https://eee-region.ru/article/5009/> [in Russian].

Нурмухаметов Н.Н., Шамшиева Н.К., Нурсапина К.У., Бұлақбай Ж.М.

ӨНЕРКӘСІПТІК КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ ӨНДІРІС ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫН ЖАҢҒЫРТУ

Аннотация

Мақалада "өндірістік инфрақұрылым" ұғымының негізгі ғылыми-теориялық ережелері мен негіздемелері қарастырылады және екі өнеркәсіптік кәсіпорынды іріктеу әдісі негізінде өндірістік инфрақұрылымды ұйымдастыру принциптері қарастырылған.

Кәсіпорындардың өндірістік инфрақұрылымы өнеркәсіптік кәсіпорындардың қызметін талдауды ескере отырып зерттелді. Шаруашылық жүргізуші субъектілердің өндірістік инфрақұрылымының құрылымы өндірістік әлеуетті тиімді пайдалануға, өндіріс тиімділігін арттыра отырып, түпкі мақсатқа қол жеткізуге бағытталған уақыт және ресурс шығындарын ескере отырып айқындалады.

Өндірістік инфрақұрылымды автоматтандыру өндірістік әлеуетті арттыруға әкеледі, кәсіпорынның даму стратегиясын тиімді іске асыруға ықпал етеді, негізгі капиталды басқару тетіктерінің маңыздылығы мен ұлғаюының жоғары деңгейін қамтамасыз етеді. Өндірістік инфрақұрылымды тиімді ұйымдастыруға кедергі келтіретін проблемалар анықталды. Өндірістік инфрақұрылымды жетілдіру жөніндегі шаралардың тиімділігі өндірістік қуаттарды пайдалану деңгейін бағалау және өнеркәсіптік кәсіпорындардың жұмыс уақытын пайдалану негізінде есептелді.

Зерттеу нәтижелері бойынша авторлар нақты тұжырымдар жасады, ал ғылыми мақаланың практикалық ұсыныстары алынған тұжырымдар мен ұсыныстарды әртүрлі қызмет салаларындағы кәсіпорындардың өндірістік инфрақұрылымын жетілдіруде қолдануға және олардың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге болатындығында.

Nurmukhametov N., Shamshieva N., Nursapina K., Bulakbai Zh.

MODERNIZATION OF INDUSTRIAL INFRASTRUCTURE INDUSTRIAL ENTERPRISES

Annotation

The article considers the main scientific and theoretical provisions and justifications of the concept of "production infrastructure" and examines the principles of the organization of production infrastructure. It is determined that the structure of the production infrastructure of economic entities is determined taking into account the costs of the useful time rate for the infrastructure of the production process, which are aimed at ensuring the continuity of the production cycle in order to obtain an economic effect. It is proved that the automation of individual subsystems of the production infrastructure works leads to an improvement in production potential, contributes to the effective implementation of the enterprise development strategy, provides a high degree of importance and improvement of the management mechanisms of fixed capital. The problems hindering the effective organization of the production infrastructure are identified. The production infrastructure of enterprises was analyzed taking into account the analysis of the fund of the useful time norm by the types of detail of industrial enterprises. The effectiveness of measures to improve the production infrastructure is calculated based on the assessment of the level of use of production capacity and the use of the useful working time fund of industrial enterprises.

Based on the results of the study, the authors presented scientifically-based conclusions, therefore, the practical recommendation of the scientific article is that the conclusions and proposals obtained can be used in improving the production infrastructure of enterprises in various fields of activity and will ensure their competitiveness.

А.Ж. Панзабекова*, к.э.н., ассоц. профессор

И.Е. Дигель, магистр

Институт экономики Комитета науки МНВО РК,

г. Алматы, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: aksanat@mail.ru

ИССЛЕДОВАНИЕ КОНЦЕПЦИЙ РАСПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Вопросы трактовки и регулирования распределительных отношений в экономической науке являются одними из основных актуальных тем наряду с вопросами производства, обмена и потребления. В статье проанализированы основные концепции распределительных отношений, такие как: распределение как кругооборот, распределение как общественное воспроизводство, распределение по труду, распределение по факторам производства, распределение по предельной производительности, оптимальное распределение благ, концепция распределения-перераспределения, социальная концепция распределения, государственное распределение, институциональная концепция распределения. Проведена систематизация концепций распределительных отношений в разрезе главных экономических направлений. Показано, что на развитие экономической мысли наиболее значительное влияние оказала концепция распределения как части общественного воспроизводства. Вопросы причин неравенства доходов и неэффективного распределения капитала являются следствием внедрения этой концепции.

Методология исследования основана на применении диалектического и системного подходов к изучению эволюции концепции распределения отношений в экономике, с применением методов сравнения, количественного и качественного анализа, структурно-функционального анализа, синергетики и т.д. Использование обозначенной совокупности методов позволили обеспечить обоснованность выводов исследования. Теоретико-методологическую основу исследования составили научные и эмпирические исследования, посвященные изучению и развитию концепций распределительных отношений.

Теоретическая значимость результатов исследования заключается в их вкладе в развитие современной концепции распределительных отношений в экономической науке. Практическая значимость исследования заключается в том, что его результаты позволят получить определенное представление о существующих достижениях и ошибках в этом направлении.

Ключевые слова: коррупция, деформация распределительных отношений, неравенство доходов, распределение ресурсов, концепция распределительных отношений, стратификация, ретроспективный анализ, распределение благ, государственный контроль, влияние коррупции.

Кілт сөздер: сыбайлас жемқорлық, бөлістіру қатынастарының деформациясы, табыстың теңгерімсіздігі, ресурстарды бөлістіру, бөлістіру қатынастарының тұжырымдамасы, стратификация, ретроспективті талдау, пайданы бөлістіру, мемлекеттік бақылау, сыбайлас жемқорлықтың ықпалы.

Keywords: corruption, deformation of distribution relations, income inequality, distribution of resources, concept of distribution relations, stratification, retrospective analysis, distribution of benefits, government control, impact of corruption.

JEL classification: D30, L51, O17

Введение. Притворение в жизнь провозглашенной Президентом Республики Казахстан инициативы по построению «Нового Казахстана», в первую очередь, требует переосмысления сложившейся системы распределительных отношений в национальной экономике и выработки адекватной государственной политики по их трансформации. Распределительные отношения выступают в качестве важнейшего элемента системы хозяйствования, предопределяя уровень материальной обеспеченности населения, и являются главным каналом «обратного» воздействия уровня и качества жизни на эффективность и интенсивность развития общественного производства. От распределения совокупного дохода общества зависит стабильность политической сферы государства, уровень и качество жизни населения. В научной литературе в последнее время отмечается рост популярности исследований в области распределительных отношений, неравенства доходов, социальной стратификации и т.д. Однако научные изыскания современных исследователей в основном направлены на изучение отдельных составляющих системы распределительных отношений в экономике. Вне их поле зрения остаются исследование фундаментальных причин, а

также проблемы взаимодействия друг с другом. Схожая ситуация сложилась и в практике государственного управления: в программах и документах развития стратегические решения по комплексному, взаимосогласованному реформированию экономических отношений практически отсутствуют. Реализуемые в настоящее время отдельные экономические социально-политические, региональные и другие программные документы не способствуют повышению благосостояния населения и уменьшению разрыва в доходах, сокращению регионального дисбаланса. Эти обстоятельства обусловили актуальность темы статьи.

Учитывая многогранный характер исследования, а также изобилие научных работ по данному направлению, не учитывающие фундаментальные положения концепции распределительных отношений, в настоящей работе проведен анализ основных концепций распределительных отношений в разрезе главных направлений экономической науки.

Обзор литературы. Многосторонность исследуемой проблемы предполагает при характеристике ее разработанности учитывать фундаментальные разработки представителей экономической мысли. Марксистская теория рассматривает т.н. «распределение совокупного общественного продукта» между различными классами [Ошибка! Залка не определена.]. Распределение рассматривается как кульминация экономических отношений, в которой сталкиваются интересы различных субъектов общества. Итоговое распределение связывается с волей доминирующего класса (или субъекта).

Поиск научных публикаций в базе данных Scopus показывает, что практически все работы по теме исследования в основном рассматривают распределение доходов, малая часть – распределение ресурсов в узких направлениях. В контексте нашего исследования среди всех работ представляет особый интерес работа Дж. Пич, в котором рассматриваются основные предпосылки институциональной теории распределительных отношений, и описывается взаимосвязь между распределением доходов/ресурсов и экономическим прогрессом на примере США. В работе даются методические рекомендации для измерения неравенства, также рассматривается сберегательно-инвестиционное обоснование неравенства [2].

Ермакова Е.Р., Ильякова И.Е. исследовали особенности распределения богатства и доходов в России и странах Европы в целях разработки механизмов преодоления чрезмерного социально-экономического неравенства. Отмечая крайнюю степень неравенства в распределении доходов среди населения России, авторы рассчитали потери от существующего уровня неравенства в странах Европы и России через изменения в индексах человеческого развития [3].

Д. Авом и др. изучили влияние наличия природных ресурсов на неравенство доходов в странах Африки к югу от Сахары. Данное эмпирическое исследование охватывало анализ данных по 42 странам за период 1998-2018 гг. Результаты показали отрицательное значимое влияние размеров ренты за природные ресурсы на неравенство доходов. При этом, по их утверждению, рента за уголь увеличивает неравенство, а рента за ресурсы лесного хозяйства сокращают неравенство доходов [4].

В Казахстане вопросы распределительных отношений и неравенства доходов рассматриваются в исследованиях Мухамедиева Б.М., Куницы С.М. и Кудашевой Т.В. В одной из их общих работ проведена количественная оценка неравенства доходов населения Казахстана и построена модель его стратификации по следующим группам: бедные, уязвимые, покидающие бедность и небедные в целом по стране и регионам [5]. Также в работе дана оценка пространственного неравенства, порожденного нефтяными доходами.

Однако несмотря на огромную значимость рассмотренных исследований для науки, ни в одной из них не проведен анализ вопросов, касающихся разработки адекватной политики распределительных отношений. Последнее требует проведения ретроспективного анализа становления концепции распределительных отношений в экономической науке в разрезе его основных школ, что позволит получить определенное представление о существующих достижениях и ошибках в этом направлении.

Основная часть. Упоминания распределительных отношений встречаются уже в античные времена. Первый достоверно существовавший древнегреческий поэт Гесиод в метафорической форме описывал распределение блага в виде быка. В пятом томе «Никомаховой Этики» Аристотеля появилось одно из первых обсуждений справедливого распределения благ. Он рассмотрел три разных способа анализа распределения: арифметический, геометрический и гармонический. Древнеиндийский философ Чанакья в своём труде «Артхашастра» («Наука о пользе») рассматривал распределительные отношения в контексте благосостояния, подчёркивая необходимость регулирования распределения в кризисы (например, в голодные времена) и определяя коллективную этику.

Более системные и последовательные попытки развития концепции распределительных отношений были осуществлены значительно позже. В представленной таблице 1 приведены воззрения основных научных направлений экономики с XVIII века, когда происходило первоначальное накопление капитала.

Таблица 1

**Основные концепции распределительных отношений
в разрезе главных экономических направлений***

Экономическое направление	Подход	Трактовка распределения
Классическая политэкономия	Воспроизводственный, доходобразующий подход	Распределение доходов между тремя основными классами на основе принципа собственности и свободы конкуренции. Распределение как фаза общественного воспроизводства
Марксистская политэкономия	Воспроизводственный, доходобразующий, перераспределительный подход	Распределение как фаза общественного воспроизводства. Распределение условий производства и распределение совокупного общественного продукта и национального дохода
Неоклассическая школа	Равновесный подход	Распределение ресурсов и доходов в соответствии с сигналами рынка, теорией предельной производительности и предельной полезности
Новая историческая школа	Социальный подход	Распределение как социальный процесс
Кейнсианство	Функциональный анализ агрегированных величин; перераспределительный подход	Распределение дохода между потреблением и сбережением, распределение инвестиций между частными и государственными субъектами
Институциональная школа	Поведенческий подход	Распределение доходов с учетом неэкономических факторов, а не только в соответствии с рыночными сигналами; социальная теория распределения

* Составлено по данным источника [1]

Трактовка распределительных отношений, однако, не ограничивается основными экономическими школами, потому что экономические направления неоднородны. Воззрения экономических школ о концепции распределительных отношений менялись в ходе исторического развития, а также варьировались между различными представителями. Поэтому разумным выглядит анализ каждой отдельной концепции, а не воззрений экономической школы.

1. Распределение как кругооборот. Такая концепция предполагает, что распределительные отношения представляют собой кругооборот различных экономических феноменов. Отличительная особенность этой концепции заключается в понимании непрерывности экономических процессов, перетекающих друг в друга, а также понимании распределения как отдельного самостоятельного процесса. Ф. Кенэ, один из основоположников физиократии, впервые упомянул термин «воспроизводство» как непрерывный цикл производства и потребления [6]. В «Экономической таблице» он стремился выявить такие пропорции распределения ресурсов в экономике, которые обеспечивают экономическое развитие страны. По сути, это анализ распределительных отношений. Схемы распределения, основанные на концепции кругооборота, развивали и другие учёные, пользуясь математическими моделям для разработки моделей сбалансированного распределения. Разрабатывались схемы пропорционального развития общественного воспроизводства на основе схем кругооборота капитала.

2. Распределение как общественное воспроизводство. Эта концепция рассматривает распределение как стадию общественного воспроизводства, которая взаимодействует с производством, обменом и потреблением. Данная концепция значима, потому что она рассматривает и вопросы реализации готового продукта, и вопросы создания условий для производства нового продукта. Она определяет место распределение в воспроизводственном цикле.

У. Петти, английский политэконом, утверждал, что накопление богатства требует развитого материального производства, а его развитие, в свою очередь, требует эффективного распределение через сферу обращения. Петти объяснял свой подход метафорически: «...купцы не доставляют

никакого продукта, а играют роль вен и артерий, распределяющих туда и назад кровь и питательные соки государственного тела, в именно продукцию сельского хозяйства и промышленности» [7].

Английский философ А. Смит, разрабатывая свою теорию трудовой стоимости, аргументирует, что рабочие получают только часть созданного их трудом товара в виде заработной платы, в то время как остальное распределяется в пользу его работодателя [8]. Размер заработной платы определяется стоимостью средств для существования этого рабочего. Смит разработал простую и сложную схемы воспроизводства, анализируя распределение чистого общественного дохода.

Другой английский экономист Д. Рикардо подчёркивал особое значение распределительных отношений в экономической структуре общества, и определял политэкономия как науку о законах распределения [9]. Рикардо обнаружил противоречия между разными общественными классами, которые влияют на распределение доходов в обществе, и зависят от пропорций между прибылью, земельной рентой и зарплатой. Влияние экономических интересов является важным дополнением политэкономии в понимание распределительных отношений.

Известный философ К. Маркс определял распределительным отношениям следующее место в воспроизводстве: они определяют созданные производством блага между членами общества согласно объективным общественным законам [10]. Иными словами, в ходе производства общество преобразует природные ресурсы в предметы потребления согласно человеческим потребностям, а распределительные отношения определяет долю каждого индивида в произведённом и распределяет его соответственно.

Распределительные отношения могут принимать различные формы в зависимости от способа производства. Структура распределения, таким образом, определяется структурой производства [10]. То есть, возможные способы производства определяют и возможные способы участия в нём, а значит и распределение доли индивидов в произведённом. Маркс дополнил, что под распределением необходимо понимать не только распределение готового продукта, но и распределение орудий производства, а также распределение членов общества между разными способами производства. Распределение готового продукта, в таком случае, является результатом этих двух распределений.

В советской школе политической экономии распределение считалось одной из стадий общественного воспроизводства, которая связывает производство и потребление. Распределение является формой отношений между участниками производства по поводу присвоения результатов производства.

Концепция распределения как части общественного воспроизводства является влиятельной концепцией, которая значительно повлияла на развитие экономической мысли. В частности, вопросы причин неравенства доходов и неэффективного распределения капитала являются следствием внедрения этой концепции.

3. Распределение по труду. Эта концепция схожа с предыдущей в том, что определяет распределение как отношение по поводу участия агента в готовом продукте. Распределение по труду предполагает определение доли работника в готовом продукте согласно затраченному труду. К примеру, советские социалисты называли важнейшим принцип распределения «за равное количество труда равное количество продукта». Общество должно обеспечивать соблюдение этого принципа, чтобы паритет сохранялся. Важнейшим для распределительных отношений в этой концепции является труд, а значит, для экономического развития необходимо стимулирование трудовой активности и производительности. Со временем концепция была несколько переформулирована, чтобы распределение происходило не по затратам труда, а по результатам.

Значение данной концепции со временем уменьшилось, в силу того, что в структуре производства появились дополнительные факторы (например, информация), а также потому, что стало сложнее оценивать и затраты труда, и его результаты (например, разработок фундаментальной науки, искусства и т.п.).

4. Концепция распределения по факторам производства. Эта концепция расширяет список участвующих в производстве факторов до трёх: труда, капитала и земли. Соответственно, вклад каждого фактора в производство определяется степенью участия в создании готового продукта. Эта концепция замещает или опровергает предыдущую, как неполную, и является одной из теоретических основ неоклассической школы экономики.

Согласно этой концепции, каждый из факторов «вознаграждается» за участие в производстве, а национальный доход определяется как совокупный чистый продукт всех факторов производства, который разделяется на трудовые доходы, капитальные проценты и ренту от земли. Факторная концепция была значительно развита в XX веке и перетекла в следующую.

5. Концепция распределения по предельной производительности. Эта концепция развивалась параллельно с механистической научной картиной мира, во многом основанной на достижениях физики того времени, и предполагала математическое объяснение общественных процессов. Основное понятие в этой концепции – предельность. Предполагается, что каждый фактор производства получает свою долю в готовом продукте пропорционально своей предельной производительности. Вопросы влияния структуры социальных отношений на распределение она не рассматривает.

Американский экономист Дж. Б. Кларк добавил к трём упомянутым ранее факторам производства ещё один – предпринимательскую деятельность, вознаграждением за которую была предпринимательская прибыль [11]. Он также утверждал, что фактором оптимального распределения продукта является конкуренция: «Свободная конкуренция стремится дать труду то, что создается трудом, капиталистам – то, что создается капиталом, а предпринимателям – то, что создается функцией координирования... Этот анализ процесса создания богатства и вменение каждому из трех факторов, совместно производящих богатство, той доли, которую каждый из них в отдельности вносит в общий продукт. Каждому фактору – определенная доля в продукте и каждому – соответствующее вознаграждение – вот естественный закон распределения». Он отрицал важность фактора классовых противоречий, поскольку считал, что при свободной конкуренции каждый фактор получит то, что «заработал», и у разных общественных классов не будет претензий друг к другу [11]. Таким образом, рынок и конкуренция берут на себя регулирование распределения в обществе.

Концепция предельных факторных доходов как основы распределительных отношений в обществе нашла отражение в современных экономических школах. В частности, именно эта концепция повлияла на возникновение исследований неравенства доходов или неоптимального распределения ресурсов. Американские экономисты К. Макконелл и С. Брю отметили, что при таком подходе рынок как механизм распределения общественного продукта находится вне какой-либо этики [12]. Те экономические агенты, которым удаётся получить больше ресурсов (по экономическим или неэкономическим причинам) получают больше доходов, и могут распоряжаться большей долей общественного продукта. Другие же, опять же, независимо от причин, оказываются с меньшим количеством ресурсов и вынуждены получать меньше доходов [12]. Таким образом, не имеет значения, «заслуженно» (даже в рамках этой концепции) экономический агент получил ресурсы или нет, именно факт получения этих ресурсов и определяет его долю в доходах.

6. Концепция оптимального распределения благ. Эта концепция развивается в неоклассической школе параллельно с концепцией распределения по предельной производительности. Одни из наиболее известных экономистов, разрабатывавших эту концепцию, был англичанин А. Пигу. Он считал, что принцип социальной справедливости является исходным в экономике. То есть общественные блага должны быть распределены неким оптимальным образом между всеми членами общества, поскольку от этого прямо зависит благосостояние всего общества. Он называл оптимальным наиболее равномерное распределение благ, и разработал систему оптимального налогообложения по принципу «наименьшей совокупной жертвы» [13]. Эта система должна была способствовать перераспределению богатства от «богатых к бедным».

Концепция оптимального распределения оказалась очень влиятельной в неоклассическом анализе, однако не столько в вопросах распределения результатов производства, сколько в вопросах распределения факторов производства для получения максимально возможного с учётом объективных ограничений готового продукта.

7. Концепция распределения-перераспределения. Предполагается, что распределение делится на два типа: первичное (распределение) и вторичное (перераспределение). Первичное распределение происходит при непосредственном распределении общественного продукта в сфере материального производства. Здесь формируются совокупные первичные доходы в виде национального продукта. Вторичное распределение происходит в сфере обмена, который возникает для перераспределения прибыли предприятий и доходов населения. Именно здесь формируются доходы непроизводственной сферы. Концепция получила значительное развитие в советской школе политэкономии [**Ошибка! Закладка не определена.**]. Здесь были выделены четыре формы распределения-перераспределения. Первая форма – первичное распределение совокупного общественного продукта в сфере производства. Сюда входит национальный доход. На этом этапе вновь созданная стоимость используется собственником производства для расширения производства. Сюда же входят фонды возмещения, которые используются для пополнения оборотных средств и амортизации, а также для общественного потребления.

Вторая форма – это отношения, возникающие в связи с распределением готового продукта между работниками сферы материального производства. Третья форма – распределительные отношения за пределами производства, т.е. вторичное распределение. Эта форма протекает в сфере обмена и формирует собственные законы распределения. Здесь определяются доходы учреждений и работников непродуцированной сферы. Четвёртая форма находится между обменом и потреблением, и называется третичным распределением. Здесь происходит обмен денежных доходов на предметы потребления и услуги.

Концепция распределения-перераспределения углубила понимание распределительных отношений. Однако она концентрируется на внутреннем содержании распределительных отношений и их структуре, недостаточно детализируя экономические механизмы, связанные с местом распределения в структуре общества.

8. Социальная концепция распределения. Она интерпретирует распределение как результат взаимодействия различных социальных групп. Разработкой этой концепции занимались представители новой исторической школы: Г. Шмоллер, К. Бюхер, Л. Брентано. Рынок в этой концепции трактуется как общественный институт, работа которого обусловлена структурой конкретного общества [14]. Взаимодействие социальных групп, специфика их интересов, доступные им ресурсы влияют на рынок и характер распределительных отношений. Чаще всего оно представляло собой борьбу этих групп между собой за увеличение доли в совокупном общественном продукте. Размер доли социальной группы определялся количеством произведённых ей благ, а также её «социальной силой», выраженной в способности присвоить блага, которые произведены представителями других групп.

Социальная концепция распределения является отправной точкой анализа вопросов, связанных с заработной платой, и включена в современную экономику труда. Взаимоотношения между наёмными работниками и владельцами капитала интерпретируются с опорой на эту концепцию.

9. Концепция государственного распределения. Эта концепция предполагает участие государства в распределительных отношениях через фискальную, монетарную и социальную политику. Основной вклад в эту концепцию внёс известный английский экономист Дж. Кейнс, который исследовал распределение доходов между потреблением и сбережением, и распределение инвестиций между «частными» и «государственными». Он разработал схемы государственного регулирования экономики, которые ограничивали свободу частных предпринимателей с целью стабилизации экономической системы в целом [15]. Государственное вмешательство в распределительные отношения на основе рынка должно сглаживать неравенство доходов и стимулировать спрос.

Макконелл и Брю подчёркивают, что конкурентная рыночная система может распределять эффективно только частные блага, в то время как распределение общественных благ должно входить в обязанности правительства [12]. Кроме того, в присутствии общественных издержек (экстерналий), которые не учитываются рыночными агентами и не несут для них прямых убытков, также снижают эффективность распределения благ рыночной системой. В результате государство вынуждено вмешиваться в работу рынка, чтобы учитывать эти факторы при распределении конечного продукта.

Концепция регулирования распределительных отношений государством оказала значительное влияние на современные методы экономического регулирования, поскольку указала на несовершенство рынка как механизма распределения и обозначила конкретные слабые места.

10. Институциональная концепция распределения является наиболее новой и «молодой» из всех представленных. Она предполагает, что распределительные отношения связаны с деятельностью общественных институтов, которые, в свою очередь, тесно связаны с поведением экономических субъектов и групповой эволюционной динамикой. Если неоклассические концепции распределения фокусировались на деятельности рынка – т.е. распределении в соответствии с «рыночными сигналами», а марксисты обращали больше внимания на взаимодействия между классами, то институциональная концепция учитывает, по возможности, все существующие в конкретном обществе факторы. Она рассматривает их как наборы правил поведения индивидов (институты) и выделяет им главную роль в определении характера распределительных отношений.

Распределительные отношения в институциональной трактовке – это целая сеть взаимосвязей между различными субъектами (агентами), у которых различные интересы. Этот подход напоминает классовый, однако классов обычно небольшое количество (2-4 в зависимости от конкретной теории), в то время как агенты могут иметь собственные интересы или формировать т.н. «распределительные коалиции». В зависимости от возможностей такой коалиции она будет стремиться организовать сами распределительные отношения таким образом, каким считает правильным. Это отличает

институциональную концепцию от социальной, при которой социальные группы просто стремятся получить большую долю в совокупном общественном продукте. Рынок в этой концепции является не более чем ещё одним институтом, в рамках которого распределительные коалиции стремятся определить распределительные отношения. Он не является универсальным объективным механизмом распределения, как его понимают неоклассики. Государство при таком подходе также является институтом, способным влиять на распределительные отношения.

Заключение. Резюмируя изложенное, приходим к выводу, что распределительные отношения являются неотъемлемым феноменом человеческих обществ с самого зарождения производства и необходимости группового проживания. Их легко понять интуитивно как определение доли члена группы в общем объёме имеющихся у неё благ, однако сложнее определить с должной научной строгостью. Это обусловлено и усложнением общественных отношений в силу исторического развития, и многообразием ситуаций, в которых распределительные отношения возникают. Именно поэтому существует множество концепций, рассматривающих распределительные отношения с разных сторон.

Эти концепции можно условно разделить на те, что стремятся придать распределительным отношениям характер объективности (социального закона), который обладает определённой причинно-следственной неизбежностью, и те, что видят в них набор правил, которые определяются конкретным обществом под свои нужды. Есть концепции, считающие распределение частью большего экономического цикла отношений. Другие понимают всю экономику, как некую систему распределения благ. Некоторые предполагают необходимость создания благоприятных условий для распределения, другие видят необходимость прямого вмешательства субъектов, имеющих на для этого власть. В некоторых случаях распределение не выходит за пределы рыночных отношений, в других является следствием взаимодействия всех институтов общества.

Некоторые концепции эволюционировали и дополнялись, чтобы обогатить анализ распределительных отношений (см. теорию предельной полезности) или практические подходы (см. концепцию государственного распределения), другие оказались полезны в других научных направлениях (напр. теория оптимального распределения или социальная концепция распределения). Некоторые устарели и практически не используются (напр. теория кругооборота, трудовая концепция). В свою очередь, институциональная концепция вышла далеко за рамки анализа распределительных отношений и включает множество других феноменов.

Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки МНВО РК по проекту AP14869922 «Влияние коррупции на деформацию распределительных отношений и социальное расслоение казахстанского общества».

ЛИТЕРАТУРА

1. Николаева Е.Е. Концепции распределительных отношений в истории экономической мысли // Историко-экономические исследования, 2017. – Т. 18. – №1. – С. 30-52.
2. Peach J. Distribution and economic progress / Book Chapter. Evolutionary Economics. New York: Routledge, 2019. – P. 77-111.
3. Ermakova E., Piyakova, I. Income and Wealth Distribution in the European Union and Russia: Comparative Analysis. Finance: Theory and Practice. – 2022. – 26(1). – P. 24-40.
4. Avom D., Ntsame Ovono N., Ongo Nkoa E. Revisiting the effects of natural resources on income inequality in Sub-Saharan Africa. International Journal of Development Issues. – 2022. – 21(3). – P. 389-412.
5. Мухамедиев Б.М. и др. Экономическая стратификация и неравенство доходов в Казахстане: монография / Б.М. Мухамедиев, С.М. Куница, Т.В. Кудашева; отв. ред. д.э.н., проф. В.Н. Бобков. Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 200 с.
6. Eltis W. Francois Quesnay: A reinterpretation 1. The tableau economique. Oxford Economic Papers. – 1975. – Т. 27, 2. – P. 167-200.
7. Всемирная история экономической мысли // гл. ред. В. Н. Черковец. [В 6 т.] // М.: Мысль, 1987. – Т.1 – 606 с.
8. Adam S. The wealth of nations. Aegitas. – 2016. – 685 p.
9. Ricardo D. On the principles of political economy. London: J. Murray. – 1821. – 333 p.
10. Маркс К. Введение (Из экономических рукописей 1857-1858 годов) // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. Т. 12. – М.: Госполитиздат, 1958. – С. 709-738.

11. Clark J. Essentials of economic theory: as applied to modern problems of industry and public policy. DigiCat. – 2022. – 588 p.
12. Макконнелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы, политика: в 2 т.: пер. с англ. Т. 1. – М.: Республика, 1992. – 399 с.
13. Пигу А. Экономическая теория благосостояния: пер. с англ. Т. 1. – М.: Прогресс, 1985. – 512 с.
14. Von Schmoller G. The Mercantile System and Its Historical Significance, Illustrated Chiefly from Prussian History. Macmillan. – 1895. – 110 p.
15. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег: пер. с англ. – М.: Прогресс, 1978. – 494 с.

REFERENCES

1. Nikolaeva E.E. Konceptii raspredelitel'nyh otnoshenij v istorii jekonomicheskoy mysli [Concepts of distribution relations in the history of economic thought] // Istoriko-jekonomicheskie issledovaniya, 2017. – T. 18. – № 1. – S. 30-52 [in Russian].
2. Peach J. Distribution and economic progress / Book Chapter. Evolutionary Economics. New York: Routledge, 2019. – P. 77-111.
3. Ermakova E., Ilyakova, I. Income and Wealth Distribution in the European Union and Russia: Comparative Analysis. Finance: Theory and Practice. – 2022. – 26(1). – P. 24-40.
4. Avom D., Ntsame Ovono N., Ongo Nkoa E. Revisiting the effects of natural resources on income inequality in Sub-Saharan Africa. International Journal of Development Issues. – 2022. – 21(3). – P. 389-412.
5. Muhamediev B.M. & etc. Jekonomicheskaja stratifikacija i neravenstvo dohodov v Kazahstane: monografija [Economic stratification and income inequality in Kazakhstan: monograph] / B.M. Muhamediev, S.M. Kunica, T.V. Kudasheva; otv. red. d.je.n., prof. V.N. Bobkov. Almaty: Kazak universiteti, 2016. – 200 s. [in Russian].
6. Eltis W. Francois Quesnay: A reinterpretation 1. The tableau economique. Oxford Economic Papers. – 1975. – T. 27, 2. – P. 167-200.
7. Vsemirnaja istorija jekonomicheskoy mysli [World history of economic thought]. gl. red. V.N. Cherkovec. [V 6 t.] // M.: Mysl', 1987. – T. 1. – 606 s. [in Russian]
8. Adam S. The wealth of nations. Aegitas. – 2016. – 685 p.
9. Ricardo D. On the principles of political economy. London: J. Murray. – 1821. – 333 p.
10. Marks K. Vvedenie (Iz jekonomicheskikh rukopisej 1857-1858 godov) [Introduction (From the economic manuscripts of 1857-1858)] // Marks K., Jengel's F. Soch. 2nd ed. T. 12. – M.: Gospolitizdat, 1958. – S. 709-738. [in Russian].
11. Clark J. Essentials of economic theory: as applied to modern problems of industry and public policy. DigiCat. – 2022. – 588 p.
12. Makkonnell K.R. Jekonomiks: principy, problemy, politika: v 2 t.: per. s angl. [Economics: principles, problems, politics: in 2 volumes: per. from English]. – T.1. – М.: Respublika, 1992. – 399 s. [in Russian].
13. Pigu A. Jekonomicheskaja teorija blagosostojanija: per. s angl. [Theory of Welfare Economics: Per. from English]. – T.1. – М.: Progress, 1985. – 512 s. [in Russian].
14. Von Schmoller G. The Mercantile System and Its Historical Significance, Illustrated Chiefly from Prussian History. Macmillan. – 1895. – 110 p.
15. Kejns Dzh. M. Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg: per. s angl. [General theory of employment, interest and money: Per. from English]. – М.: Progress, 1978. – 494 s. [in Russian].

Панзабекова А.Ж., Дигель И.Е.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАҒЫ БӨЛУ ҚАТЫНАСТАРЫ ҰҒЫМДАРЫН ЗЕРТТЕУ

Андатпа

Экономикалық ғылымда бөлістіру қатынастарын түсіндіру және реттеу мәселелері өндіріс, айырбас және тұтыну мәселелерімен қатар негізгі өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Мақалада бөлістіру қатынастарының келесі негізгі ұғымдары талданады: айналым тізбегі ретінде бөлістіру, қоғамдық ұдайы өндіріс ретінде бөлістіру, еңбек бойынша бөлістіру, өндіріс факторлары бойынша бөлістіру, шекті өнімділік бойынша бөлістіру, тауарларды оңтайлы бөлістіру, бөлістіру-қайта бөлістіру тұжырымдамасы, бөлістірудің

әлеуметтік тұжырымдамасы, мемлекеттік бөлістіру, бөлістірудің институционалдық тұжырымдамасы. Негізгі экономикалық бағыттар аясында бөлістіру қатынастары ұғымдары жүйеленген. Қоғамдық ұдайы өндірістің бір бөлігі ретіндегі бөлістіру тұжырымдамасы экономикалық ойдың дамуына ең маңызды әсер еткені көрсетілген. Табыстың теңсіздігі мен капиталды тиімсіз бөлістірудің себептері туралы сұрақтар осы тұжырымдаманы енгізудің салдары болып табылады.

Зерттеу әдістемесі экономикалық ғылымдағы бөлістіру қатынастары тұжырымдамасының эволюциясын зерттеуге диалектикалық және жүйелік тәсілдеріне және салыстырмалы, сандық және сапалық талдау, құрылымдық-функционалдық талдау, синергетика әдістерен және тағы басқа әдістерді қолдануға негізделген. Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізін экономикалық ой классиктерінің еңбектері, бөлістіру қатынастары тұжырымдамаларын зерттеу мен дамытуға арналған ғылыми және эмпирикалық зерттеулер құрайды. Зерттеу нәтижелерінің теориялық маңыздылығы олардың экономикадағы бөлістіру қатынастарының қазіргі тұжырымдамасын дамытуға қосқан үлесімен сипатталады. Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы оның нәтижелері осы бағыттағы қол жеткізілген жетістіктер мен қателіктер туралы біршама түсінік қалыптастыруында жатыр.

Panzabekova A., Digel I.

STUDY OF THE CONCEPTS OF DISTRIBUTION RELATIONS IN ECONOMIC SCIENCE

Annotation

Questions of interpretation and regulation of distribution relations in economic science are one of the main topical issues along with the issues of production, exchange and consumption. The article analyzes the basic concepts of distribution relations, such as: distribution as a circuit, distribution as social reproduction, distribution according to labor, distribution according to factors of production, distribution according to marginal productivity, optimal distribution of goods, the concept of distribution-redistribution, the social concept of distribution, state distribution, institutional concept of distribution. There is carried out systematization of the concepts of distribution relations in the context of the main economic directions in the article. It is shown that the concept of distribution as part of social reproduction had the most significant impact on the development of economic thought. Questions about the causes of income inequality and inefficient capital allocation are a consequence of the introduction of this concept.

The research methodology is based on the application of dialectical and systemic approaches to the study of the evolution of the concept of distribution of relations in economic science, using methods of comparison, quantitative and qualitative analysis, structural-functional analysis, synergetics, etc. The theoretical and methodological basis of the study was the works of the classics of economic thought, scientific and empirical studies devoted to the study and development of the concepts of distribution relations. The theoretical significance of the research results lies in their contribution to the development of the modern concept of distribution relations in economics. The practical significance of the study lies in the fact that its results will provide some insight into the existing achievements and mistakes in this direction.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).36
 ЭОЖ 338.47
 FTAMP 82.33.13

А. Сабыржан, э.ғ.д., профессор¹
 З.К. Жаныбаева*, э.ғ.к., қаумд. профессор¹
 Н.Б. Құттыбаева, PhD, қауымд. профессор¹
 А.Ж. Тержанова, э.ғ.к., доцент²
 Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
 Қарағанды қ., Қазақстан¹
 Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің
 ҚООАӨ, Астана қ., Қазақстан²
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: zamza@bk.ru

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ АВИАКОМПАНИЯЛАРДЫҢ ДАМУЫНЫҢ БӘСЕКЕЛІК СТРАТЕГИЯСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Даму стратегиясы - бұл басшылыққа бизнес мақсаттарына жетуге және нарықта бәсекелестік позицияларды қамтамасыз етуге көмектесетін шешімдер немесе іс-қимыл бағыттарының жиынтығы. Бұл ұйымды өсу мен рентабельділікке жетелейтін жол картасына айналады. Ұйымдар нарықта өзекті болып қалу үшін өз мақсаттарына жетуі керек, сондықтан табысты бизнес стратегиясы қажет. Бұл ұйымды өзінің күшті жақтарымен жұмыс істеуге ынталандыру арқылы маңызды шешімдер қабылдауда маңызды рөл атқарады.

Даму стратегиясының негізгі мақсаты - компания басшылығын қамтамасыз ететін ұйымның көзқарасын құру. Барлық мүшелер өз міндеттерін орындау үшін ұйымның мақсаттары мен міндеттері туралы нақты түсінікке ие болуы керек. Бизнес стратегиялары менеджерлер мен басшылыққа үлкен назар аударуға көмектеседі.

Мақалада қазақстандық авиакомпаниялар нарығы зерттелген. Талдау жүргізілді және Қазақстан мен шетелдік авиакомпаниялардың даму стратегияларының салыстырмалы сипаттамасы ұсынылды. Компанияның бизнес-үрдістерін ұйымдастырудың әлсіз және күшті жақтары анықталды. Қазіргі жағдайда жаңа бағыттарды дамыту нарықты кеңейтуге және табысты арттыруға мүмкіндік береді. Әлемдік деңгейдегі қызмет көрсету компанияның негізгі стратегиялық мақсаты болып табылады және ұқыптылық пен қызметтің жоғары деңгейінде көрінеді.

Кілт сөздер: стратегия, даму стратегиясы, авиакомпания, стратегиялық басқару, стратегиялық талдау, авиациялық тасымалдау, SWOT-талдау, авиатасымалдау нарығы, бизнес-стратегия, бизнес-үлгі.

Ключевые слова: стратегия, стратегия развития, авиакомпания, стратегическое управление, стратегический анализ, авиационные перевозки, SWOT-анализ, рынок авиаперевозок, бизнес-стратегия, бизнес-модель.

Keywords: strategy, development strategy, airline, strategic management, strategic analysis, air transportation, SWOT-analysis, air transportation market, business strategy, business model.

Кіріспе. Даму стратегиясы болашаққа шешім қабылдауға әсер етуі мүмкін мүмкіндіктер мен тенденцияларды анықтай алады. Олар нарықтағы өзгерістерді немесе тұтынушылардың мінез-құлқын талдауға көмектеседі, осылайша бизнес оң нәтиже алу үшін тактиканы дамыта алады немесе өзгерте алады.

Ұйым ақылға қонымды бизнес стратегиясын жасау арқылы бәсекелестік артықшылыққа ие бола алады. Басқаша айтқанда, ол нарықтағы бәсекелестерден өзгеше болуы мүмкін. Егер стратегия бизнесті дұрыс бағытқа итермелесе, ол тіпті бәсекелестерінен асып түседі. Күшті және әлсіз жақтарыңызды анықтауға көмектесу арқылы тиімді стратегия күш пен ресурстарды жұмсаудың ең жақсы әдісін шешуге көмектеседі. Бұл шешімдер бизнестің табысты және тұрақты болашағын қамтамасыз ету үшін өте маңызды. Жақсы жоспарланған бизнес стратегиясын әзірлеу сіздің бүкіл ұйымыңыздың бірдей мақсаттарға жету үшін жұмыс істеуін қамтамасыз етеді және қызметкерлерге ортақ жауапкершілік сезімін оятады. Бизнес-стратегия жұмыс істеген жағдайда құнды, ал басшылық оның жетістігін бақылау үшін объективті көрсеткіштерді қолданады. Сондықтан жоспар сәттіліктің қандай болатынын нақты анықтауды қамтуы керек.

Зерттеудің мақсаты – «ЭйрАстана» АҚ қызметіне талдап, оның стратегиялық дамуының жаңа үлгісін әзірлеу болып табылады.

Зерттеу міндеттері:

- қазіргі экономикадағы даму стратегиясының тұжырымдамаларын жүйелеу;
- Қазақстанда және әлемде авиакомпаниялардың даму үрдістеріне талдау жасау;

- "ЭйрАстана" АҚ авиакомпаниясының даму стратегиясын жетілдіру шараларын ұсыну.

Зерттеу әдістері кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін стратегиялық талдаумен, экономикалық-статистикалық талдау әдістерімен, компания мен оның бәсекелестерінің көпшілік алдында ұсынылған есептілігін талдаумен ұсынылған.

Әдебиеттік шолу. Зерттеу тақырыбы бойынша экономикалық әдебиеттерді зерттеу және талдау нәтижесінде «стратегия» ұғымының келесі анықтамалары айқындалды:

Авторлар Каплан Р.С. және Нортон Д.П., бұл авторлардың келесі анықтамасы бар: «Стратегия болашақта кәсіпорын ұзақ мерзімді құндылықты қалай құратындығы туралы көрнекі іс-қимыл жоспарын білдіреді» [1].

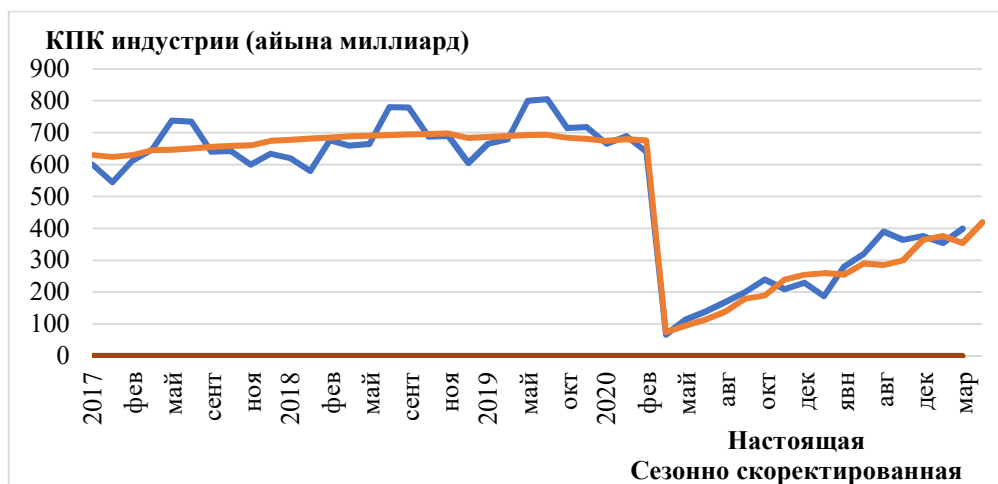
Авторлар А.А. Томсон және А.Дж. Стрикленд пікірінше: Компанияның стратегиясы - бұл кәсіпорынның нарықтағы жағдайын нығайтуға және күш-жігерді үйлестіруге, жаңа және бұрыннан бар тұтынушыларды тартуға және қанағаттандыруға, бәсекелестік деңгейін арттыруға және сәйкесінше кәсіпорынның негізгі мақсаттарына қол жеткізуге мүмкіндік беретін кешенді басқару жоспары [2].

Автор А. Чандлердің айтуынша, стратегия кәсіпорынның бірінші кезектегі ұзақ мерзімді мақсаттары мен міндеттерін анықтауды және іс-қимыл бағдарламасын бекітуді, осы мақсаттарға жету үшін қажетті ресурстарды бөлуді білдіреді [3].

Жоғарыда келтірілген материалға сүйене отырып, келесі анықтаманы беруге болады: стратегия - ресурстарды ұтымды және тиімді пайдалану арқылы алға қойылған мақсаттарға жетуге бағытталған әрекеттер жиынтығы. Стратегияның басты мақсаты - өндірістік жүйеге жоғары рентабельділік пен өміршеңдікті қамтамасыз етуі тиіс ұзақ мерзімді бәсекелестік артықшылықтарға қол жеткізу.

Негізгі бөлім. Қазіргі жағдайда бүкіл әлемде экономикалық дамудың жеделдеуі көбінесе әуе көлігімен байланысты. Әуе көлігінің экономикалық пайдасы әртүрлі тауарлар, адамдар, капитал, технологиялар мен идеялар ағындарының еркін қозғалуына мүмкіндік беретін әртүрлі қалалар арасындағы байланыстардың артуынан көрінеді. Сондықтан қазіргі уақытта бизнестің көптеген түрлерінің жетістігі көбінесе әуе тасымалы жүйесінің үйлесімді жұмысына байланысты.

Қазіргі уақытта бір-бірімен байланысқан бірегей қала жұптарының саны 18000-нан асады, бұл жиырма жыл бұрынғы мәннен екі есе көп. Сондай-ақ, әуе көлігін пайдаланудың экономикалық әсері авиатасымалдау шығындарының төмендеуіне байланысты өсуде.

1-сурет. 2017-2022 жж Әлемдік авиатасымалдаудың көлемі*

* [5] негізінде авторлармен әзірленген

2022 жылғы наурызда жолаушы-километрдегі жалпы өнеркәсіп табысы жылдық есепте 76% өсті. Бұл ақпан айында жыл сайынғы 115,9% күшті өсуден төмен болғанымен, көлемдер қазір 2019 жылы пандемияға дейінгі деңгейге 41% жақын. Omicron-дің істен шығуы қысқа мерзімді болып көрінді және жаһандық әуе тасымалын қалпына келтіру (1 сурет) жалғасуда.

«Эйр Астана» АҚ акционерлік қоғам болып табылады, қызметтің негізгі түрі жолаушылар үшін тұрақты ішкі және халықаралық әуе тасымалдарын ұсыну болып табылады. Басқа қызмет түрлеріне жүк және пошта тасымалы кіреді.

2020 жылы бүкіл әлем бойынша шекаралардың көпшілігінің жабылуымен бүкіл авиация саласы жаңа шындыққа бейімделуге мәжбүр болды-пандемия авиакомпания қызметінің барлық аспектілеріне

әсер етті. Бұл жағдай 2021 жылдың басында жалғасты. Ұшуды жаппай тоқтата тұру жағдайында авиация саласы операциялық қызметті күрт қысқартуға мәжбүр болды және көптеген авиакомпаниялар сыни сипаттағы қиындықтарға тап болды. Осыған байланысты компания 2021-2025 жылдарға арналған жаңа бизнес-жоспарды бекітті, ол жойқын дағдарыстан кейін салада қалыптасқан экономикалық өмір мен операциялық қызметтің жаңа шындықтарын, сондай-ақ, вирустың таралуына қарсы бортта қажетті шаралар кешенін іске асыруды көрсетеді.

2021, 2020 және 2019 жылғы 31 желтоқсандағы жағдай бойынша акционерлік капитал бір акция үшін номиналды құны 147,150 теңгені құрайтын 17,000 бекітілген, шығарылған және толық төленген жай акциялардан тұрды.

1-кесте

«Эйр Астана» АҚ нақты пайдасы (мың теңге)*

	2021 ж	2020 ж	2019 ж
Жылдағы пайда/(шығын)	15485568	(38672792)	11494747
Қарапайым акциялар саны	17000	17000	17000
Акцияға пайда/(шығын) - базалық және таратылған (теңге)	910916	2274870	676162
Болашақ кезеңнің табыстары			
	31 желтоқсан 2021 ж	31 желтоқсан 2020 ж	31 желтоқсан 2019 ж
Тасымалдаудан түскен болашақ кезең табыстары	21187562	11998040	22625225
Тұтынушылардың адалдығы бағдарламасы бойынша резерв	3537306	4043682	3359523
	24724868	16041722	25984748

*[6] негізінде авторлармен әзірленген

2021 жылғы 31 желтоқсандағы жағдай бойынша «Эйр Астана» АҚ бөлінбеген пайдасы, оның ішінде ағымдағы жылғы пайда 26,794,565 мың теңгені құрады.

Акцияға шаққандағы кірісті есептеу бір жылдағы таза пайдаға немесе шығынға және жыл ішінде орналастырылған қарапайым акциялардың орташа алынған санына, 17,000 акцияға негізделген.

«Эйр Астана» АҚ стратегиясы үш негізгі бағытты дамытуға негізделген: өсу, тиімділік, жоғары стандарттар.

Өз стратегиясын және бизнес-мақсаттарын іске асыру мақсатында «Эйр Астана» АҚ тәуекелдердің әлеуетті ықпал ету дәрежесі бойынша саралай отырып, оларға басымдық беруді жүргізеді. Елеулі тәуекелдер - бұл іске асырылған жағдайда стратегиялық мақсаттарға қол жеткізуге елеулі теріс әсер етуі мүмкін тәуекелдер. «Эйр Астана» АҚ мұндай тәуекелдерге ерекше назар аударады.

Авиакомпаниялар басқа корпорациялармен салыстырғанда инвестициядан төмен қайтарымды қамтамасыз етумен танымал. Нәтижесінде авиакомпания басшылары әдеттегіден жоғары қаржылық табыс алуға бағытталған бизнес стратегияларын жүзеге асырады. Дүние жүзіндегі авиакомпаниялар пайдаланатын ырықтандыру үрдісінің арқасында кейбір тасымалдаушылар жаңа тәсілдерді енгізуде өздерінің бизнес үлгілері, өнімдерді саралау және шығындарды азайту тұрғысынан өте шығармашылық танытты.

Әлемдік деңгейдегі қызмет көрсету «Эйр Астана» АҚ негізгі стратегиялық мақсаты болып табылады және ұқыптылық пен сервистің жоғары деңгейінде көрсетіледі. Аймақтағы ең жақсы авиакомпанияға айналған стандарттар мен сапаның осындай жоғары деңгейіне ұмтылу қызметтің басымдығы болып табылады және операциялық тиімділіктің жоғары деңгейін қамтамасыз етуге көмектеседі.

«Эйр Астана» АҚ жолаушылар ағынының екі еседен астам өсуін қамтамасыз ету мақсатында 2026 жылға қарай әуе кемелерінің паркін екі есеге арттыруды жоспарлап отыр. «Эйр Астана» АҚ басты мақсаты-рейстердің жиілігін арттыру, жаңа нарықтарға шығу және бағыттар желісін кеңейту есебінен табысты өсуді қамтамасыз ету. Халықаралық әуе тасымалына сұраныс тез өсуде және Қазақстанды тікелей қоршап тұрған кейбір нарықтардың әлемдегі ең ірі нарыққа айналу мүмкіндігі бар.

Нарықты дамыту стратегиясы қолданыстағы өнімдерді жаңа сегменттерге, жаңа пайдаланушыларға және жаңа географиялық аймақтарға ұсынуды көздейді. Осы стратегиялық бағытқа сүйене отырып, авиакомпаниялар өздерінің қолданыстағы өнімдерін қолдана отырып, жаңа

нарықтарға шығады. Нарықты дамыту стратегиясының жетістігі негізінен маркетингтік зерттеулер мен жоспарлауға байланысты болғандықтан, авиакомпания талдаушылары бұл стратегияны әзірлеуде маңызды рөл атқарады.

SWOT әдісі компанияның күшті және әлсіз жақтарын және оларға сыртқы орта факторларының әсерін ескере отырып, ұйымның даму перспективаларын бағалауға мүмкіндік береді. Стратегиялық баламаларды талдау әдісі бола отырып, дамудың ең перспективалы бағыттарын таңдауға мүмкіндік береді. Тізімге зерттелетін кезеңдегі ұйымның қызметіне әсер ететін ең маңызды критерийлер кіреді. Осылайша, авторлар ұйымның қызметін 2020-2022 жылдардағы есептердің нәтижелері бойынша және авиатасымалдар нарығындағы ағымдағы жағдай негізінде талдады.

Осылайша, «Эйр Астана» АҚ мүмкіндіктері рейстер санын көбейту және жаңа әуе кемелерін сатып алу/жалға алу арқылы нарықты кеңейту болып табылады. Негізгі қауіптер-авиаотынның бағасы, сондай-ақ пандемия, экологиялық апат, соғыс қимылдары сияқты форс-мажорлық жағдайлар, бұл белгілі бір аймақтардан рейстердің шектелуіне әкелуі мүмкін.

2-кесте

SWOT-талдау және «Эйр Астана» АҚ негізгі тәуекелдері*

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
1. Орталық Азия аймағындағы ең үздік тасымалдаушылардың бірі 2. Жоғары қызмет үшін күшті бедел 3. Ішкі және халықаралық операциялар есебінен қаржылық өсу 4. Еншілес компания - жалғыз аймақтық лоукостер 5. Күшті операциялық модель арқылы жылдам дамып келе жатқан нарыққа қызмет көрсету	1. Өсуді ынталандыру үшін компанияны кеңейту және альянстармен ынтымақтастықты арттыру қажеттілігі 2. Әуе лайнерлеріне техникалық қызмет көрсетудің технологиялық сыйымдылығы және жоғары құны 3. Пандемияға байланысты бизнестегі ақаулар өтімділіктің жоғалуына әкелді
Мүмкіндіктер	Қауіп-қатерлер
1. Өсіп келе жатқан нарық жағдайында ұлттық авиациялық стратегияларды жетілдіру мақсатында мемлекетпен ынтымақтастық 2. Жоғары сұраныс жағдайында жүк бөлімшесін кеңейту	1. Ұшақ отынының тұрақсыз бағасы 2. Пандемияны дамыту және халықаралық тасымалдарды шектеу

*Авторлармен әзірленген

Авиакомпаниялар табысқа жету және бәсекелестік артықшылыққа ие болу үшін инновациялық тәсілді қолдануы керек. Әйтпесе, олар саланың төзгісіз бәсекелестігіне бой алдыратын және бүкіл бизнеске таралатын циклге түседі.

Авиация саласы - бәсекелестік ең өткір секторлардың бірі. Кәсіпорындар осы жағдайларда өз қызметін жалғастыру және табысты болу үшін бәсекелестіктің инновациялық стратегияларын әзірлеп, өзгерістер енгізуі керек. Бәсекелестік белгілі бір секторда өндірілетін/ұсынылатын тауарлар мен қызметтердің сапасы, бағасы және ұсынылуы ретінде әртүрлілікті анықтайды. Клиенттерді күту - сапалы тауарлар мен қызметтерді қолайлы бағамен ұсыну. Олар өз бизнесінде өркендеу үшін мұны істей алуы керек.

Авиакәсіпорындар өз активтерін қолдау үшін инновациялық жұмыс жүргізуге мәжбүр. «Эйр Астана» АҚ үнемі өсіп келе жатқан артықшылықты тарифтермен өсуді жалғастырып келе жатқандықтан, ол сектордағы ағымдағы мүмкіндіктерді өзінің күшті жақтарымен артықшылықтарға айналдыру үшін тиімді және инновациялық іс-шараларды жүргізуі тиіс (3 кесте).

3-кесте

«Эйр Астана» АҚ стратегиялық дамуына ұсынылатын индикаторлары*

Желілердің даму стратегиясы	Өткізу қабілеттілігін арттыруға сәйкес жолаушылар ағынының өсуі мен өсуін қамтамасыз ете отырып, өзінің табыстылығын арттыру үшін тиімді желілік және маркетингтік стратегияларды жүргізу
Азиядағы өсу стратегиясы	«Эйр Астана» АҚ Оңтүстік-Шығыс Азиямен халықаралық рейстер санын көбейтуі керек
Клиентке бағытталған, ғаламдық бренд	«Эйр Астана» АҚ соңғы жылдары өзінің тиімді географиялық жағдайының, қымбат және шығындарды төмендететін саясатқа қарсы

	шаралардың, төмен пайдалану шығындары кезінде қызмет көрсетудің жоғары сапасының, клиенттердің қанағаттанушылығының, қатысу бойынша табысты қызметтің, күшті желілік құрылымның және органикалық өсу стратегияларының арқасында үлкен жетістіктерге қол жеткізді
Еншілес компания	Flyarystan еншілес компаниясын дамыту: жаңа бюджеттік ішкі және халықаралық маршруттар құру
Бренд имиджі	Өзінің жаһандық бренд имиджін жақсарту бойынша маңызды жобалардың стратегиялық жоспарын әзірлеу
Бюджеттік эксплуатация	Шығындарды азайту және өсіп келе жатқан шығындарға сезімталдық үшін үнемді жобаларды қолдау

* Авторлармен әзірленген

Бизнесті дамыту - бұл кәсіпорындар қаржыда да, нарықта да өз позицияларын нығайту, сондай-ақ, олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін қабылдайтын тұрақты қызмет.

Қорытынды. Авиакомпанияның бизнес стратегияларының болашағы - бұл болжанбайтын мүмкіндіктердің бірі, өйткені авиакомпанияның стратегиялық менеджерлері алдағы онжылдықтарда 21 ғасырда көп инновациялар енгізеді.

Қазақстан мен әлемнің халықаралық авиакомпанияларының дамуына талдау жасалды. COVID-19 пандемиясы жаһандық сипатқа ие болғандықтан, жаһандық дағдарыс бүкіл авиация саласына әсер етті.

«Эйр Астана» АҚ операциялық тиімділігінің жоғары деңгейі оның компанияның операциялық платформасы мен маршруттар желісімен қамтамасыз етілетін икемділігі есебінен отын нарығындағы баға конъюктурасының теріс әсері кезінде компания тиімді орнықтылығын сақтаған өткен жылдардағыдай отын бағасының төмендеуі кезінде барынша пайда алу қабілетімен айқындалады.

Жүргізілген зерттеулер «ЭйрАстана» АҚ операциялық және басқарушылық қызметті тиімді жүргізетінін көрсетеді. Компанияның қазіргі даму стратегиясы экономикалық және нарықтық тәуекелдердің көпшілігін ескереді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Kaplan R.S. and Norton D.P. (2004), «The strategy map: guide to aligning intangible assets», Strategy & Leadership. – Vol. 32 No. 5. – P. 10-17. – <https://doi.org/10.1108/10878570410699825>
2. Thompson A. et al. Crafting & executing strategy 19/e: The quest for competitive advantage: Concepts and cases. – McGraw-Hill Education, 2013.
3. Chandler A.D., Hagström P., Sölvell Ö. (ed.). The dynamic firm: the role of technology, strategy, organization and regions. – OUP Oxford, 1999.
4. Valitov S.M., Khakimov A.K. Innovative potential as a framework of innovative strategy for enterprise development // Procedia Economics and Finance. – 2015. – T. 24. – C. 716-721. – [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00682-6](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00682-6)
5. IATA Халықаралық әуе көлігі қауымдастығының ресми сайты. – <https://www.iata.org/>
6. «ЭйрАстана» АҚ-ның 2021 жылғы жылдық есебі. – <https://www.airastana.com>

REFERENCES

1. Kaplan R.S. and Norton D.P. (2004), «The strategy map: guide to aligning intangible assets», Strategy & Leadership. – Vol. 32 No. 5. – P. 10-17. – <https://doi.org/10.1108/10878570410699825>
2. Thompson A. et al. Crafting & executing strategy 19/e: The quest for competitive advantage: Concepts and cases. – McGraw-Hill Education, 2013.
3. Chandler A.D., Hagström P., Sölvell Ö. (ed.). The dynamic firm: the role of technology, strategy, organization and regions. – OUP Oxford, 1999.
4. Valitov S.M., Khakimov A.K. Innovative potential as a framework of innovative strategy for enterprise development // Procedia Economics and Finance. – 2015. – T. 24. – C. 716-721. – [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00682-6](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00682-6)
5. IATA Halyqaralyq áýe kóligi qaýymdastyǵynyń resmı saıty. – <https://www.iata.org/> [in Russian].
6. «EirAstana» AQ-nyń 2021 jylǵy jyldyq esebi. – <https://www.airastana.com> [in Kazakh]

Сабыржан А., Жаныбаева З.К., Құттыбаева Н.Б., Тержанова А.Ж.

ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ КОНКУРЕНТНОЙ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНСКИХ АВИАКОМПАНИЙ

Аннотация

Стратегия развития - это совокупность решений или направлений действий, которые помогают руководству достичь бизнес-целей и обеспечить конкурентные позиции на рынке. Это становится дорожной картой, которая ведет организацию к росту и прибыльности. Организациям необходимо достичь своих целей, чтобы оставаться актуальными на рынке, именно поэтому необходима успешная бизнес-стратегия. Это играет важную роль в принятии важных решений, поощряя организацию работать над своими сильными сторонами.

Основная цель стратегии развития заключается в создании видения организации, которое обеспечивает руководство компании. Все члены должны иметь четкое представление о целях и задачах организации, чтобы выполнять свои обязанности. Бизнес-стратегии помогают менеджерам и руководству оставаться сосредоточенными на общей картине.

В статье исследуется рынок казахстанских авиакомпаний. Проведен анализ и представлена сравнительная характеристика стратегий развития казахстанских и зарубежных авиакомпаний. Выявлены слабые и сильные стороны организации бизнес-процессов компании. Развитие новых направлений позволит расширить рынок и увеличить прибыль. Обслуживание мирового класса является основной стратегической целью компании и проявляется в высокой степени пунктуальности и сервиса.

Sabyrzhan A., Zhanybayeva Z., Kuttybaeva N., Terzhanova A.

PROBLEMS OF IMPLEMENTING A COMPETITIVE STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN AIRLINES

Annotation

A development strategy is a set of decisions or areas of action that help management achieve business goals and secure competitive positions in the market. This becomes a roadmap that leads the organization to growth and profitability. Organizations need to achieve their goals in order to remain relevant in the market, which is why a successful business strategy is needed. This plays an important role in making important decisions, encouraging the organization to work on its strengths.

The main goal of the development strategy is to create a vision of the organization that the company's management provides. All members must have a clear understanding of the goals and objectives of the organization in order to fulfill their duties. Business strategies help managers and management stay focused on the big picture.

The article examines the market of Kazakhstani airlines. The analysis is carried out and a comparative characteristic of the development strategies of Kazakh and foreign airlines is presented. The weaknesses and strengths of the organization of the company's business processes are revealed. The development of new directions will expand the market and increase profits. World-class service is the main strategic goal of the company and is manifested in a high degree of punctuality and service.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).37
 UDC 658.7: 656
 SCSTI 81.88.00

G. Samiyeva, PhD student¹
 Y. Moldakenova, PhD¹
 Zh. Utegenova*, PhD²
 A. Koichubayev, Ph.D., act. assoc. professor³
L.N. Gumilyov Eurasian national university,
Astana, Kazakhstan¹
Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov,
Kokshetau, Kazakhstan²
Shakarim University, Semey, Kazakhstan³
 * – main author (author for correspondence)
 e-mail: juldyz_kokshe@mail.ru

TRENDS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE FIELD OF LOGISTICS AND TRANSPORT

The article is devoted to the problems of value perception in the field of logistics and supply chain management. The authors identified the problem of a possible conflict of interests of participants in logistics chains as a result of the development of innovative and "disruptive" technologies. However, studies of statistical data and axiological perception prove the effectiveness and the possibility of improving quality as a result of the introduction of innovative technologies.

Trends and trends of innovative development in the field of logistics and transport is the object of research for the development of innovative potential.

This article uses such research methods as generalization, comparison, systematization and statistical analysis.

The article highlights such modern trends as drones, self-driving vehicles (autonomous cars), 3D printing, "green" technology, the concept of the Internet of Things, 3D printing. It is noted that all modern trends in logistics are associated with the emergence of intensive development of digital technologies that are able to meet the needs of growing consumers. Examples of modern trends are considered. It is emphasized that modern digital technologies will lead to the transformation of supplies.

Keywords: logistics, drones, digitalization, «green» technology, Internet of Things, blockchain, innovation, trend, transport, transportation.

Кілт сөздер: логистика, дрондар, цифрландыру, «жасыл» технология, заттар интернеті, блокчейн, инновация, тренд, көлік, тасымалдау.

Ключевые слова: логистика, дроны, цифровизация, «зеленая» технология, Интернет Вещей, блокчейн, инновация, тренд, транспорт, перевозка.

JEL classification: 031 L91 032 L86

Introduction. In the course of recent research by the authors reveals innovative trends in the field of logistics, which allow for a more in-depth development of a new direction in research concerning the assessment of the degree of actual implementation of new technologies in the logistics chain[1].

At the moment, the logistics services market exceeds \$4 trillion, which encourages, in order to stimulate the development, development and implementation of innovations in this industry. When determining the level of administration, it is necessary to take into account innovative technologies, but also at the same time it is necessary to take into account and determine the actual pace of their application. The need for research is due to the saturation of the market with new technologies and developments, as well as tools for their application or the absence of such at all. In this paper, the authors analyze various trends in the development of logistics infrastructure in practice, the activity of their use and opportunities for implementation[2]. The assessment of the current level of development of a particular trend is given, as well as examples from foreign practice are considered. When writing the article, the authors used the following general scientific methods: empirical theoretical analysis, statistical and normative analysis, synthesis, analogy, generalization, as well as methods of scientific cognition. Methods of quantitative analysis and synthesis, methods of statistical groupings and dynamic series were used in data processing. These methods made it possible to ensure the reliability of the analysis and the validity of the conclusions.

Literature review. At the initial stage of the study, the authors conducted a systematic analysis of the literature, which helped to identify a number of typologies and classifications of modern logistics trends. Thus, according to the research of P. Grefen and V. Hoffman, the trends of modern logistics are inextricably linked with the trends in the development of the IT industry, which today make it possible to form the basis

for the integration of this sphere in the future [3]. In their research, the authors focus on three logistics mega-trends: the separation of physical (roads, bridges, transport) and information (business processes, models) infrastructure; rapid industrialization and accelerated process of professional growth; the need for customization, flexibility and evolution of logistics processes. M. Sachanek trends in the field of transport logistics have been compiled into a single list. This list presents analytics on the implementation of ICT applications, which made it possible to accumulate and broadcast information; the level of use of process simulation in the logistics center, as well as the practice of using data visualization on interactive maps [4].

M. Speranza in his work suggests slightly different trends, where emphasis is placed on the development of diverse and modern ways of the logistics sector, including motor transport [5].

In 2013, during the analytical work carried out by DHL experts, 14 main external factors were identified that directly affect trends in logistics. Of these, the main 6 can be distinguished - these are social mega-trends, and the rest represent challenges and obstacles in the development of sciences and society.

Main part. Discussions. At present, when the world is changing rapidly and humanity is on the verge of the Fourth Industrial Revolution, the processes familiar to us are already difficult to understand. The format of the economy, business and, consequently, the social sphere is changing. Of particular importance in such conditions is not so much the economy or business itself, as the philosophy of this knowledge. Logistics and supply chain management are no exception.

The accelerated pace of technological development of this sphere and innovations could not but touch upon the issues of a radical revision of logistics technologies and the shift of consumer interests towards faster, safer, less costly and environmentally friendly solutions.

In order to meet the ever-changing expectations of customers, logistics companies will soon be forced to adopt innovative and sometimes "disruptive" technologies that will change the industry forever [6]. The transition to digital supply chain management, using the potential of the Internet of Things (IoT) in Smart logistics, makes it possible to constantly track the goods during the delivery period. Big Data (Big Data) technologies have identified previously incredible ways to optimize supplies, create smart warehouses, which ultimately significantly increased management efficiency while reducing overhead costs.

Investments in the purchase of drones, self-driving vehicles (autonomous cars), 3D printing and new ways of delivering products will make transformational changes. And quantum computers and blockchain technologies will provide new opportunities for logistics and supply chain management [7].

According to the Global Logistics Report 2018, the following were noted when asked which technologies play an important role in the changes taking place in logistics: 52.79% noted blockchain, 51.3% - artificial intelligence, 44.61% - robotics, 42.01% - self-driving cars, 24.91% - drones [8].

Digitalization will make it possible to achieve integration in the supply chain management system, simplify many management operations, consolidate cargo in the multimodal transportation system, make the entire transportation process as transparent as possible, provide customers with alternative options and differentiated approaches to pricing, etc.

Thus, the future of logistics technology is determined by very promising changes that are radically different from past changes in this area. At the same time, such indicators as the speed and cost of deliveries, safety and environmental friendliness remain relevant values in the logistics system and supply chain management.

According to experts' forecasts, the delivery of goods by drones will increase by 30% annually (Figure 1) At the same time, the speed of rendering services in retail chains will increase [9].

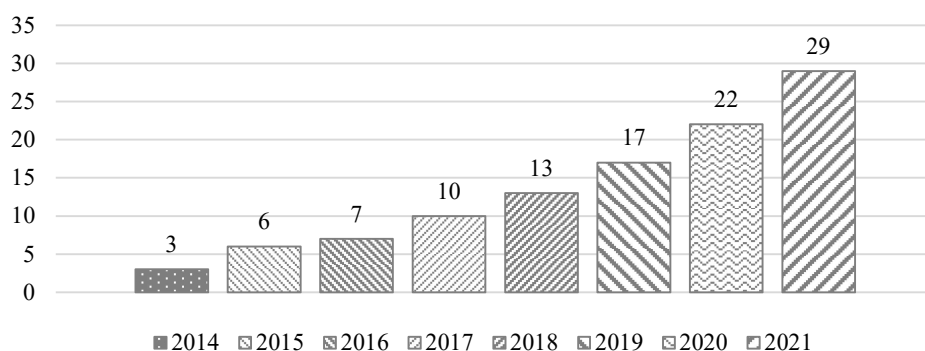

Figure 1. Forecast of increased delivery of goods by drones, million deliveries*

* <https://www.businessinsider.com>

This forecast is also based on the study of consumer perception, so according to a survey, more than 55% of respondents in the United States believe that the best quality for drone deliveries is an indicator of speed and reliability, about 40% believe that this type of delivery will cost less [9].

The increase in the use of innovative technologies in transport, the coefficient of safety and environmental friendliness in the cargo supply system increases many times. It can be said the development and use of autonomous vehicles guarantees a significant reduction in the dynamics of road traffic accidents in the world. Thanks to innovative transport technologies, the indicator of safety and environmental friendliness in the supply chain is significantly increased. This is due to the development of autonomous vehicles, thanks to which the number of road accidents can be reduced to an absolute minimum. According to the Index of Countries' Readiness to use Autonomous Transport (KPMG rating), the five countries included the Netherlands, Singapore, the USA, Sweden, and the United Kingdom. The Russian Federation took the 18th position in the TOP 20 countries ranking [10].

Autonomous machines have given impetus to the development of not only transportation, but also automated storage and handling of goods in terminals and warehouses.

According to data published by Business Insider, the autonomous car market will grow rapidly and in the coming years the cumulative average annual growth rate (CAGR) will be 27.5% (Figure 2).

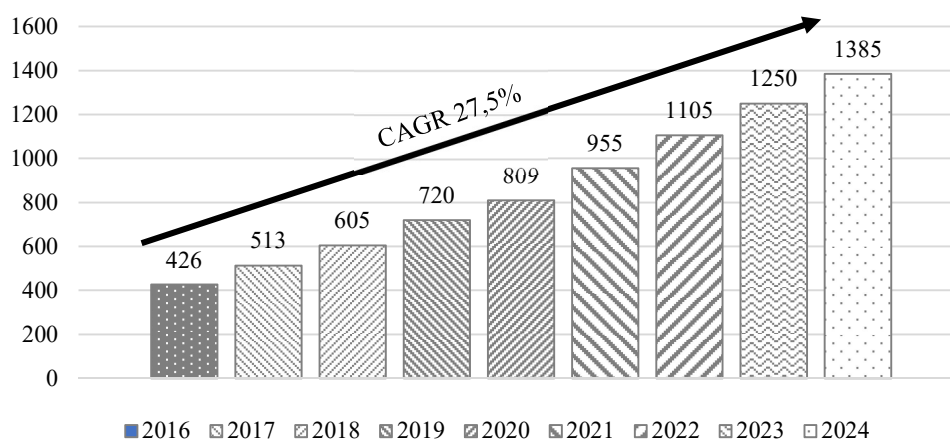

Figure 2. Forecast of growth rates of the autonomous car market, billion US dollars*

* <https://www.businessinsider.com>

Together with these trends, there will be a gradual replacement of traditional transport with self-driving cars.

Another current trend is the transition to "green" technologies in transport and logistics. So the use of electric transport in cargo transportation is no longer revolutionary news. So, starting from 2010 to 2030, the number of vehicles has exceeded the threshold of 2 million, significantly surpassing the hybrid vehicle industry (according to the Analytical Report on the electric car industry).

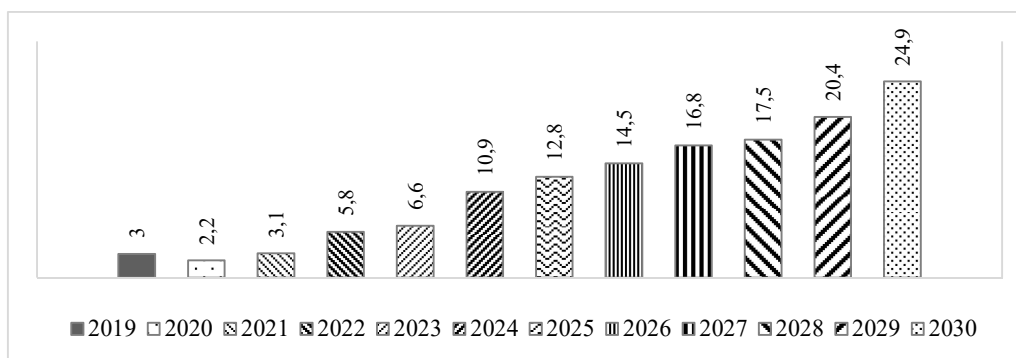

Figure 3. Worldwide electric vehicle sales for 2021 year (million)*

* Analytical report on the electric car industry.

Electric vehicle sales will continue to grow throughout the decade, and Canalis predicts that electric vehicles will account for 48% of all new vehicles sold in 2030. Analysts believe that governments will

establish and maintain policies that stimulate the production and sale of electric vehicles. Increasing the productivity and expanding the infrastructure of charging stations will attract even more buyers.

Canalys predicts that the number of electric vehicles sold will grow to 30 million in 2028, and by 2030 electric vehicles will account for almost half of all passenger cars sold in the world.

As a result, there will be reserves to reduce the cost of transportation and delivery time, since such transport is controlled by artificial intelligence. The advantage of electric transport is obvious, it is more environmentally friendly, the absence of any oils and liquids, and most importantly the absence of harmful emissions [11].

Conclusions. Thus, the development of technologies contributes to the sustainable development and inclusive growth of logistics and supply chain management, ensuring greater efficiency. Despite the danger and displacement of traditional technologies in the transportation system, innovative solutions provide more opportunities for the end user.

Drastic changes and "disruptive" technologies allow increasing emphasis on values such as speed and cost of delivery, safety and environmental friendliness. Therefore, from the point of view of the axiology of these terms, with the development of innovative technologies, key values will be achieved more efficiently and qualitatively.

To date, the priority values of logistics are speed, cost, safety and environmental friendliness of cargo deliveries. In this regard, the priority of these terms, with the development of innovative technologies, key values will be achieved more efficiently.

REFERENCES

1. Сосунова Л.А., Кузнецова Н.С. Организация цепей поставок на принципах «зеленой» логистики // Вестник СГЭУ. – 2015. – №3. – С. 61-63.
2. Adam Robinson. Interesting Facts & Financial Breakdown of the Global Logistics Market// EFT Weekly Newsletter dated April 27, 2015.
3. Paul Grefen, Wout Hofman. An Integrated View on the Future of Logistics and Information Technology // A position paper. Eindhoven University of Technology, May 31, 2018. – 22 p.
4. Michał Suchanek. New Research Trends in Transport Sustainability and Innovation / M. Suchanek. Cham: Springer, 2018. – 255 p.
5. Speranza, M. Grazia. Trends in transportation and logistics // European Journal of Operational Research. Brescia: ELSEVIER, 2018. – P. 830-836.
6. Кристенсен Клейтон М. Дилемма инноватора / Клейтон М. Кристенсен; Пер. с англ. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2014. – 239 с.
7. Richard Van Hooijdonk. The future of Logistics and SCM. Inspiration sessions from trend watcher & futurist. – 2018. – P. 15-19.
8. Глобальный отчет по логистике 2018 (Электронный ресурс): Supply Chain & Logistics Business Intelligence. – <https://www.eft.com/content/2018-global-logistics-report>.
9. Drone market shows positive outlook with strong industry growth and trends. –Business Insider. – <https://www.businessinsider.com/drone-industry-analysis-market-trends-growth-forecasts-2017>.
10. Autonomous Vehicles Readiness Index 2018. – KPMG. – <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/nl/pdf/2018/sector/automotive/autonomous-vehicles-readiness-index.pdf>.
11. Аналитический отчет по индустрии электрокаров. (Электронный ресурс). – <https://primevision.group/docs/ev/electric-vehicle-industry.pdf>.

REFERENCES

1. Sosunova L.A., Kuznecova N.S. Organizaciya cepei postavok na principah «zelenoi» logistiki // Vestnik SGEU. – 2015. – №3. – S. 61-63 [in Russian].
2. Adam Robinson. Interesting Facts & Financial Breakdown of the Global Logistics Market// EFT Weekly Newsletter dated April 27, 2015.
3. Paul Grefen, Wout Hofman. An Integrated View on the Future of Logistics and Information Technology // A position paper. Eindhoven University of Technology, May 31, 2018. – 22 p.
4. Michał Suchanek. New Research Trends in Transport Sustainability and Innovation / M. Suchanek. Cham: Springer, 2018. – 255 p.

5. Speranza, M. Grazia. Trends in transportation and logistics // European Journal of Operational Research. Brescia: ELSEVIER, 2018. – P. 830-836.
6. Kristensen Kleiton M. Dilemma innovatora / Kleiton M. Kristensen; Per. s angl. – M.: Al'pina Biznes Buks, 2014. – 239 s. [in Russian].
7. Richard Van Hooijdonk. The future of Logistics and SCM. Inspiration sessions from trend watcher & futurist. – 2018. – P. 15-19.
8. Global'nyi otchet po logistike 2018 (Elektronnyj resurs): Supply Chain & Logistics Business Intelligence. – <https://www.eft.com/content/2018-global-logistics-report> [in Russian].
9. Drone market shows positive outlook with strong industry growth and trends. – Business Insider. – <https://www.businessinsider.com/drone-industry-analysis-market-trends-growth-forecasts-2017>.
10. Autonomous Vehicles Readiness Index 2018. – KPMG. – <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/nl/pdf/2018/sector/automotive/autonomous-vehicles-readiness-index.pdf>.
11. Analiticheskii otchet po industrii elektromobilov. (Elektronnyj resurs). – <https://primevision.group/docs/ev/electric-vehicle-industry.pdf> [in Russian].

Самиева Г.Т., Молдакенова Е.К., Утегенова Ж.С., Койчубаев А.С.

ЛОГИСТИКА ЖӘНЕ КӨЛІК САЛАСЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ ТРЕНДТЕРІ

Аңдатпа

Мақала логистика және жеткізілім тізбегін басқару саласындағы құндылықтарды қабылдау мәселелеріне арналған. Авторлар инновациялық және "диверсиялық" технологияларды дамыту нәтижесінде логистикалық тізбектерге қатысушылардың мүдделерінің ықтимал қақтығысы мәселесін атап өтті. Алайда статистикалық деректер мен аксиологиялық қабылдауды зерттеу инновациялық технологияларды енгізу нәтижесінде сапаны арттырудың тиімділігі мен мүмкіндігін дәлелдейді.

Мақаланың мақсаты логистика және көлік саласындағы инновациялық даму трендтері мен үрдістері инновациялық әлеуетті дамыту үшін зерттеу объектісі болып табылады. Зерттеуде жалпылау, салыстыру, жүйелеу және статистикалық талдау сияқты зерттеу әдістері қолданылады.

Мақалада дрондар, өзін-өзі басқаратын көлік (автономды машиналар), 3D басып шығару, "жасыл" технология, Заттар интернеті, 3D басып шығару сияқты заманауи трендтер көрсетілген. Логистиканың барлық заманауи тенденциялары өсіп келе жатқан тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын сандық технологиялардың қарқынды дамуының пайда болуымен байланысты. Қазіргі тенденциялардың мысалдары қарастырылады. Қазіргі заманғы цифрлық технологиялар жеткізілімдердің өзгеруіне әкелетіні атап өтілді.

Самиева Г.Т., Молдакенова Е.К., Утегенова Ж.С., Койчубаев А.С.

ТРЕНДЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ В СФЕРЕ ЛОГИСТИКИ И ТРАНСПОРТА

Аннотация

Статья посвящена проблемам восприятия ценностей в сфере логистики и управления цепями поставок. Авторы обозначили проблему вероятного конфликта интересов участников логистических цепей в результате развития инновационных и «подрывных» технологий. Однако исследования статистических данных и аксиологического восприятия доказывают эффективность и возможность повышения качества в результате внедрения инновационных технологий.

Целью данной статьи являются тренды и тенденции инновационного развития в сфере логистики и транспорта для развития инновационного потенциала. В данной статье используются такие методы исследования, как обобщение, сравнение, систематизация и статистический анализ.

В статье освещаются такие современные тренды, как дроны, самоуправляемый транспорт (автономные машины), 3D-печать, «зеленая» технология, концепция Интернет вещей, 3D-печать. Отмечается, что все современные тенденции логистики связаны с появлением интенсивного развития цифровых технологий, которые способны удовлетворить потребности растущих потребителей. Рассматриваются примеры современных тенденций. Подчеркивается, что современные цифровые технологии приведут к трансформации поставок.

А.Ж. Сатбаева, PhD¹,

зам. Директора Департамента риск-менеджмента

М.Н. Ниязов*, докторант PhD²

У.Ж. Алиев, PhD, ВНС³

Е.Б. Бейсенгалиев, PhD докторант²

«АО «Фонд развития промышленности»

г. Астана, Казахстан¹

Esil University, г. Астана, Казахстан²

Евразийский национальный университет

им. Л.Н. Гумилева г. Астана, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: Nmussa1997@gmail.com

ЦИФРОВОЙ РАЗРЫВ В РЕГИОНАХ КАЗАХСТАНА С НАИБОЛЬШЕЙ ДОЛЕЙ СФЕРЫ УСЛУГ В СТРУКТУРЕ ВРП

В статье поднимается тема оценки цифрового разрыва между регионами Казахстана. Для изучения социально-экономического развития, более полного и точного выявления факторов цифрового разрыва между территориями Казахстана был проведен сравнительный анализ регионов с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП и сырьевых (нефть и газ) регионов Казахстана. Использован метод факторного анализа для решения задачи по оценке цифрового разрыва между регионами Казахстана, который позволяет описать объект исследования наиболее компактно и всесторонне охватить основные процессы цифровизации в регионах. Для реализации факторного анализа был использован набор показателей, которые отражают степень проникновения ИКТ в региональные рынки в период с 2016 год по 2021 год. Выявлены основные причины цифрового неравенства регионов Казахстана: уровень жизни населения, низкое качество цифровой инфраструктуры в ряде регионов страны. Результаты проведенного анализа были интерпретированы как два качественно различных субиндекса: субиндекс потребления цифровых услуг предприятиями и населением, а также субиндекс цифровизации процессов управления рабочей силой и затрат на ИТ. Выявлено, что на достаточно низком уровне находятся средние значения использования передовых (облачных) технологий, что свидетельствует об отставании большей части регионов Казахстана в использовании потенциала пятого технологического уклада. Для большинства организаций регионов Казахстана характерна весьма низкая степень цифровизации процессов HR-менеджмента.

Ключевые слова: цифровой разрыв, цифровизация, цифровая экономика, факторный анализ, индекс цифровизации, информационные технологии, регионы, сферы услуг, ВРП, региональная дифференциация.

Кілт сөздер: цифрлық теңсіздік, цифрландыру, цифрлық экономика, факторлық талдау, цифрландыру индексі, ақпараттық технологиялар, аймақтар, қызмет көрсету секторлары, ЖӨӨ, аймақтық саралау.

Keywords: digital divide, digitalization, digital economy, factor analysis, digitalization index, information technology, regions, service sectors, GRP, regional differentiation.

JEL classification O33; L86; R13

Введение. Более 20 лет проблема цифрового неравенства стран и регионов находится в центре внимания ученых и по настоящее время не теряет своей актуальности. Вместе с тем, как показал обзор научной литературы, в Казахстане наблюдается дефицит исследований как в области изучения всех уровней цифрового неравенства, так и по теме межрегиональных диспропорций цифровизации общества и экономики. Пробелы в научных исследованиях цифрового неравенства регионов Казахстана можно объяснить недостаточной информационной базой, отсутствием научно обоснованной методики объективной и полной оценки данного процесса на межрегиональном уровне.

В Казахстане внедрение Индустрии 4.0 - основа переориентации экономики с сырьевой на инновационный путь развития. Неоднородность в цифровом развитии территорий Казахстана по таким показателям, как цифровая инфраструктура, доступ к информационно-коммуникационным технологиям, цифровая грамотность населения, инвестиционная и предпринимательская активность во многом определяют цифровое неравенство (или цифровой разрыв) регионов. Цифровой разрыв регионов является важным критерием социального неравенства населения, разделения на бедных и богатых. Цифровой разрыв территорий проявляется в результате неравномерного социально-экономического развития регионов. В современных условиях проблема

цифрового неравенства регионов требует дальнейшего научного обоснования и преодоления в практическом плане.

Наличие большого числа регионов в Казахстане, обладающих разным уровнем экономического и цифрового потенциала, ставит задачу более полного и точного выявления и исследования факторов цифрового разрыва между территориями, проведения сравнительного анализа в цифровом развитии регионов с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП и сырьевых (нефть и газ) регионов Казахстана.

Обзор литературы. В научной экономической литературе последних лет все чаще можно встретить такое понятие как «цифровой разрыв» регионов (Inegbedion, 2021 [1]; Wang et al., 2021 [2]; Gladkova et al., 2020 [3]; Lucendo-Monedero et al., 2019 [4]; Ruiz-Rodríguez et al., 2018 [5]). Цифровой разрыв регионов выражается в различии в уровне доступности современных ИКТ и цифровой грамотности населения в зависимости от возраста, пола и территории проживания.

Следует отметить, что проблема цифровизации отраслей экономики находится в центре внимания многих современных ученых и специалистов. Так, в статье Litvinenko, 2020 [6] исследуется влияние цифровой экономики на технологическое развитие минерально-сырьевой отрасли в мире. Делается вывод, что недостаточное финансирование информационной инфраструктуры ведет к серьезной проблеме для цифровой трансформации экономики.

В статье Smagulova et al, 2022 [7] авторами выявлены препятствия для продвижения цифровых технологий в энергетическом и агропромышленном комплексах Казахстана: серьезный износ электрооборудования и сельскохозяйственной техники.

В исследовании Li et al, 2021 [8] отмечается, что цифровая экономика имеет сдерживающий эффект: с ее развитием влияние угольной энергетики на выбросы углерода постепенно снижается. Было отмечено, что данный эффект значителен в несырьевых регионах и восточном Китае, но незначителен в сырьевых провинциях, а также в западном и центральном Китае.

Meng et al, 2021 [9] в своем исследовании обнаружили, что Национальная политика планирования устойчивого развития городов Китая, основанных на ресурсах может снизить интенсивность выбросов загрязняющих веществ за счет ускорения цифровой трансформации, содействия технологическим инновациям и повышения уровня человеческого капитала. Выявлено, что в данном процессе сильнее роль человеческого капитала, чем цифровой трансформации.

В статье Ivica Milicevic and Karsten Gareis [10] выделили 6 типов регионов: агломерации, регионы с преобладанием услуг, регионы с ориентацией на услуги, промышленные регионы, регионы с ориентацией на сельское хозяйство и регионы с преобладанием сельского хозяйства.

К регионам с доминированием в экономике сферы услуг включены все регионы, демонстрирующие чрезвычайно высокую долю занятости в сфере услуг, при этом занятость в промышленности и сельском хозяйстве ниже среднего.

Результаты проведенного исследования Ivica Milicevic and Karsten Gareis важны и будут положены в основу классификации регионов Казахстана для проведения факторного анализа в цифровом неравенстве.

Анализ научной литературы позволил определить ряд ключевых факторов развития информационно-коммуникационной инфраструктуры в секторах экономики и на региональном уровне:

- затраты на информационные технологии;
- численность IT-специалистов;
- доля предприятий, использующих компьютеры и имеющих доступ к сети Интернет;
- доля предприятий, использующих облачные IT-услуги;
- доля домашних хозяйств, имеющие доступ к сети Интернет (Song, 2020 [11]; Alam, 2018 [12]).

Материалы и методы. В качестве основного метода для решения задачи по оценке цифрового разрыва между регионами Казахстана будет использован факторный анализ, который позволяет описать объект исследования (регионы Казахстана с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП) наиболее компактно и всесторонне охватить основные процессы цифровизации в регионах. Для реализации факторного анализа был использован набор показателей, которые отражают степень проникновения ИКТ в региональные рынки в период с 2016 год по 2021 год:

- затраты на информационные технологии;
- численность IT-специалистов;
- доля предприятий, использующих компьютеры;
- доля предприятий, имеющих доступ к сети Интернет;

- доля предприятий, использующих облачные ИТ-услуги;
- доля домашних хозяйств, имеющих доступ к сети Интернет (таблица 1).

Таблица 1

Переменные, выбранные для факторного анализа*

Обозначение	Переменные	Источник
IT costs	Затраты на информационные технологии, всего, млн тг	БНС
IT specialists	Численность IT-специалистов, человек	БНС
Enterp comp	Доля предприятий, использующих компьютеры, %	БНС
Internet1	Доля предприятий, имеющих доступ к сети Интернет, %	Расчеты
Cloud IT	Доля предприятий, использующих облачные ИТ-услуги, %	БНС
Internet2	Доля домашних хозяйств, имеющих доступ к сети Интернет, %	БНС

*1) Составлено авторами;

2) БНС – Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

Для оценки уровня развития цифровой экономики в выбранных регионах методами исследования выступают: панельные данные, факторный анализ.

Основная часть. Показатели цифрового развития регионов Казахстана

Для проведения анализа социально-экономического развития, более полного и точного выявления факторов цифрового разрыва между территориями Казахстана, нами были выделены два кластера:

- Кластер 1: Сырьевые (нефть и газ) регионы Казахстана;
- Кластер 2: Регионы Казахстана с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП (таблица 2).

Таблица 2

Показатели развития регионов Казахстана за 2021 год*

Регион	Доля горнодобывающей промышленности и разработки карьеров в ВРП, %	Доля услуг в ВРП, %	Уровень бедности, %	Цифровая грамотность, в возрасте 6-74 лет	Расходы населения на услуги связи, %
Кластер 1: Сырьевые (нефть и газ) регионы Казахстана					
Атырауская	32,7	25,3	3,3	81,2	3,9
Западно-Казахстанская	33,2	24,9	4,4	76,4	3,7
Мангистауская	35,1	24,4	8,6	78,1	3,9
<i>Средние значения</i>	<i>33,7</i>	<i>24,9</i>	<i>5,4</i>	<i>78,6</i>	<i>3,8</i>
Кластер 2: Регионы Казахстана с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП					
Акмолинская	2,4	29,8	6,4	68,9	4,1
Актюбинская	14,7	31,6	3,7	78,0	3,7
Алматинская	0,2	31,9	4,2	86,7	2,9
Жамбылская	1,7	36,9	5,3	78,2	2,8
Карагандинская	8,3	26,6	3,2	70,6	3,5
Костанайская	12,2	28,1	3,4	80,8	4,1
Кызылординская	14,7	34,0	5,5	78,6	2,9
Павлодарская	6,5	26,9	3,9	79,6	3,6
Северо-Казахстанская	0,3	32,8	5,5	74,8	3,7
Туркестанская	6,0	32,8	9,8	76,9	2,5
Восточно-Казахстанская	7,2	30,6	5,5	77,8	3,6
г. Нур-Султан	0	44,0	2,2	85,4	3,8
г. Алматы	0	46,2	5,2	87,2	3,7
г. Шымкент	0	40,3	5,5	80,8	3,5
<i>Средние значения</i>	<i>5,3</i>	<i>33,8</i>	<i>5,0</i>	<i>78,9</i>	<i>3,5</i>
Республика Казахстан	13,7**	53,8**	5,2	79,6	3,5

* Составлено авторами

** Структура ВВП методом производства

К сырьевым (нефть и газ) регионам отнесены регионы Казахстана, в которых доля валовой добавленной стоимости от добычи нефти и газа в структуре валового регионального продукта в 2021 году выше 32% и не имеют особых преимуществ ни в сельском хозяйстве, ни в сфере услуг.

К регионам с доминированием в экономике сферы услуг включены остальные регионы Казахстана, демонстрирующие чрезвычайно высокую долю услуг в структуре валового регионального продукта в 2021 году, при этом доля в промышленности и сельском хозяйстве ниже среднего.

Среди основных причин цифрового неравенства выделенных регионов Казахстана можно выделить следующие:

1. Уровень бедности населения как в сырьевых (нефть и газ), так и в регионах с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП. Следует отметить, что уровень бедности в среднем по Казахстану на 2021 год составил 5,2%. Среди богатых нефтью и газом регионов Казахстана наблюдается большой разрыв в уровне бедности населения: в Атырауской области 3,3%, в Мангистауской области – 8,6%. На наш взгляд, проблема бедности и повышения доходов населения комплексная. Одной из проблем остается неравное распределение доходов. Одно из средств в борьбе с неравным распределением дохода – это улучшение перераспределительной функции государства через налогообложение.

2. Низкое качество цифровой инфраструктуры в ряде регионов страны. Скорость Интернета в регионах Казахстана в 2021 году оставалась практически на одном уровне – порядка 20 Мбит в секунду. Однако, в отдаленных от центральных городов населенных пунктах необходимо увеличить площадь покрытия оптоволоконных сетей;

3. Рост цифровой грамотности населения РК играет огромную роль в период ускоренного глобального технологического развития. Успехи в этой сфере напрямую влияют на развитие человеческого капитала и уровня жизни населения в целом. В 2021 году самый низкий уровень цифровой грамотности среди казахстанцев старше 6 лет отмечается в Акмолинской области - всего 68,9%. В среднем по Казахстане показатель составил 79,6%. В целом по всем регионам Казахстана следует повышать уровень цифровой грамотности населения.

Результаты факторного анализа

После сбора статистических данных было проверено пригодность их для проведения факторного анализа. Результаты показали следующее. Мера адекватности выборки Кайзер-Мейер-Олкина (КМО) факторного анализа для регионов Казахстана с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП $0,602 > 0,5$, что являются хорошими результатами. В построенных нами моделях тест Бартлетта равен 0,000, что также свидетельствует о достоверности модели. Результаты меры адекватности КМО и критерий Бартлетта представлены в таблице 3.

Таблица 3

Результаты факторного анализа модели регионах Казахстана с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП*

Показатели меры адекватности выборки и достаточности корреляции									
Мера адекватности выборки Кайзера-Мейера-Олкина (КМО)		0,602							
Критерий сферичности Бартлетта	Примерная Хи-квадрат		522,457						
	ст.св.		15						
	Знач.		0,000						
Показатели общности									
		Начальная				Извлечение			
IT costs		1,000				0,929			
IT specialists		1,000				0,964			
Enterp_comp		1,000				0,912			
Internet1		1,000				0,943			
Cloud IT		1,000				0,497			
Internet2		1,000				0,194			
Объясненная совокупная дисперсия									
Компонент	Начальные собственные значения			Суммы квадратов нагрузок извлечения			Суммы квадратов нагрузок вращения		
	Всего	% дисперсии	Суммарный %	Всего	% дисперсии	Суммарный %	Всего	% дисперсии	Суммарный %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	3,37	56,31	56,31	3,37	56,31	56,318	2,360	39,33	39,33
2	1,06	17,67	73,99	1,06	17,67	73,993	2,079	34,65	73,99
3	0,897	14,94	88,93						
4	0,584	9,734	98,67						

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
5	0,070	1,169	99,84						
6	0,010	0,158	100,0						

* 1) Метод извлечения: анализ главных компонент

2) Составлено авторами посредством использования программы IBM SPSS 23 на основе [13]

Результаты анализа исходных факторных нагрузок с помощью метода главных компонент показали, что все общности в таблицах высоки, что указывает на то, что извлеченные компоненты хорошо представляют переменные.

На этапе извлечения факторов и вращения методом Varimax было выявлено, что только по два фактора в каждой модели на начальном этапе решения имеют собственные значения больше 1. Данные факторы и будут основой для дальнейшей работы. В модели для регионов Казахстана с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП – 74%. Это говорит о том, что на процесс цифровизации в регионах Казахстана оказывают влияние два скрытых факторов, но в то же время остается место для множества необъяснимых вариаций.

В таблице 4 представлены две факторные нагрузки (полученные методом вращения варимакс), охватывающие шесть факторов для регионов Казахстана с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП.

Таблица 4

Перевернутая матрица компонентов для факторного анализа показателей*

	Компонент	
	1	2
Internet1	0,936	
Enterp_comp	0,928	
Cloud_IT	0,571	0,412
Internet2	0,435	
IT_specialists		0,962
IT_costs		0,928

*1) Метод извлечения: анализ главных компонент

2) Метод вращения: Varimax с нормализацией Кайзера

3) а. Вращение сходилось за 3 итерации

4) Составлено авторами посредством использования программы IBM SPSS 23 на основе [13]

В таблице 4 факторы модели регионов Казахстана с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП можно интерпретировать следующим образом:

Компонента 1 отвечает за проникновение ИКТ и их использование населением и предприятиями региона. Здесь ключевую роль играет использование сети Интернет и компьютеров предприятиями, облачные ИТ-услуги, участие населения в развитии ИТ сферы.

Компонента 2 отвечает за развитие цифровых навыков у работников организаций, включая в себя найм и обучение специалистов, а также увеличение затрат на информационные технологии.

Компоненты объясняют 39 и 34 процента совокупной дисперсии соответственно. Мера адекватности выборки равна 0,8.

Нами предлагается выделить два субиндекса цифровизации общества и экономики регионов, соответствующих двум описанным компонентам:

- субиндекс потребления цифровых услуг населением и организациями;
- субиндекс цифрового развития рабочей силы и затрат на ИТ.

Рассмотрим описательные статистики каждого из субиндексов (таблицы 5 и 6).

Таблица 5

Субиндекс потребления цифровых услуг предприятиями и населением: состав и описательные статистики*

	Минимум	Максимум	Среднее	Стандартное отклонение	Вариация
Internet1	53,0	100,0	73,6	10,5	111,3
Enterp_comp	57,7	100,0	77,3	9,8	96,9
Cloud_IT	,0	20,5	5,5	4,6	21,4
Internet2	73,2	99,70	89,2	7,5	57,2

* Составлено авторами посредством использования программы IBM SPSS 23 на основе [13]

В регионах Казахстана с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП по всем показателям, кроме использования передовых (облачных) технологий, наблюдается высокая вариация. Средние значения показателей доли предприятий, имеющих доступ к сети Интернет и использующих компьютеры в своей деятельности, а также доля домашних хозяйств, имеющие доступ к сети Интернет находятся на достаточно высоком уровне. Однако, на достаточно низком уровне находятся средние значения использования передовых (облачных) технологий, что также свидетельствует об отставании большей части регионов Казахстана с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП в использовании потенциала пятого технологического уклада.

Таблица 6

Субиндекс цифровизации процессов управления рабочей силой организаций и затрат на ИТ и описательные статистики*

	Минимум	Максимум	Среднее	Стандартное отклонение	Вариация
IT_specialists	275,0	15820,0	2408,1	3516,3	12364876,7
IT_costs	1355,7	176040,1	21250,8	38813,9	1506521391,6

* Составлено авторами посредством использования программы IBM SPSS 23 на основе [13]

Субиндекс цифровизации рабочей силы и затрат на ИТ представлен двумя показателями. Показатель затрат на ИТ, характеризующий уровень инновационного развития предприятий, отвечает за развитие экономики знаний. Показатель численности ИТ-специалистов указывает на уровень проникновения цифровых процессов в сферу HR-менеджмента на предприятиях. Следовательно, можно сделать вывод, что для большинства организаций регионов Казахстана характерна весьма низкая степень цифровизации процессов HR-менеджмента.

Заключение. Проведенное исследование позволило выявить факторы цифрового разрыва между сырьевыми (нефть и газ) регионами Казахстана и регионами Казахстана с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП. Так, средние значения исследованных показателей оказались выше в регионах Казахстана с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП, чем в сырьевых (нефть и газ) регионах Казахстана:

- затраты на информационные технологии на 1701,7 млн тенге;
- численность ИТ-специалистов на 1366,7 человек;
- доля предприятий, использующих компьютеры на 8,4 процентных пункта;
- доля предприятий, использующих Облачные ИТ-услуги на 1,2 процентных пункта;
- доля предприятий, имеющих доступ к сети Интернет 6,9 процентных пункта.

Примечательно, что доля домашних хозяйств, имеющие доступ к сети Интернет в двух региональных кластерах Казахстана находится на одном уровне – 89,2.

Целесообразно предложить два субиндекса цифровизации общества и экономики регионов Казахстана с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП, соответствующих двум описанным компонентам факторного анализа:

- субиндекс потребления цифровых услуг населением и организациями;
- субиндекс цифрового развития рабочей силы и затрат на ИТ.

В исследовании выявлено, что на достаточно низком уровне находятся средние значения использования передовых (облачных) технологий, что также свидетельствует об отставании большей части регионов Казахстана с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП в использовании потенциала пятого технологического уклада. Для большинства организаций регионов Казахстана характерна весьма низкая степень цифровизации процессов HR-менеджмента.

Проведенное исследование предоставляет базу для дальнейших исследований. Будущие исследования могут сосредоточиться:

- во-первых, на расширении охвата настоящего исследования для получения более точных результатов;
- во-вторых, на увеличении переменных для анализа, так как полученные нами факторы объясняют только 73% для регионов Казахстана с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП. Это означает, что остальные 27% дисперсии являются еще не найденными факторами;
- в-третьих, чтобы подтвердить достоверность полученных результатов, необходимо применение других статистических методов анализа.

Статья подготовлена по результатам исследования по гранту № AP19680043 Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Inegbedion H.E., 2021. “Digital divide in the major regions of the world and the possibility of convergence” *The Bottom Line*. – 34(1). – P. 68-85.
2. Wang D., Zhou T. and Wang M., 2021. Information and communication technology (ICT), digital divide and urbanization: Evidence from Chinese cities. *Technology in Society*. – 64. – P. 101-116.
3. Gladkova A., Vartanova E. and Ragnedda M. 2020. Digital divide and digital capital in multiethnic Russian society. *Journal of Multicultural Discourses*. – 15(2). – P. 126-147.
4. Lucendo-Monedero A. L., Ruiz-Rodríguez F. and González-Relaño R. 2019. Measuring the digital divide at regional level. A spatial analysis of the inequalities in digital development of households and individuals in Europe. *Telematics and Informatics*. – 41. – P. 197-217.
5. Ruiz-Rodríguez F., Lucendo-Monedero A. L. and González-Relaño R. 2018. Measurement and characterisation of the Digital Divide of Spanish regions at enterprise level. A comparative analysis with the European context. *Telecommunications Policy*. – 42(3). – P. 187-211.
6. Litvinenko V.S., 2020. Digital economy as a factor in the technological development of the mineral sector. *Natural Resources Research*. – 29(3). – P. 1521-1541.
7. Smagulova S., Yermukhanbetova A., Akimbekova G., Yessimzhanova S., Razakova D., Nurgabylov M. and Zhakupova S. 2022. Prospects for Digitalization of Energy and Agro-Industrial Complex of Kazakhstan. *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 12(2). – P. 198-209.
8. Li Y., Yang X., Ran Q., Wu H., Irfan M. and Ahmad M. 2021. Energy structure, digital economy, and carbon emissions: evidence from China. *Environmental Science and Pollution Research*. – 28(45). – P. 64606-64629.
9. Meng Yuxin, Lu Liu, Jianlong Wang, Qiying Ran, Xiaodong Yang, and Jianliang Shen. 2021. “Assessing the Impact of the National Sustainable Development Planning of Resource-Based Cities Policy on Pollution Emission Intensity: Evidence from 270 Prefecture-Level Cities in China”. *Sustainability*. – 13(13). – P. 72-93.
10. Milicevic I. and Gareis K. (2003). Disparities in ICT take-up and usage between EU Regions. In workshop ‘The regional effects of the New Information Economy’, Milano.
11. Song Z., Wang C. and Bergmann L. 2020. China’s prefectural digital divide: Spatial analysis and multivariate determinants of ICT diffusion. *International journal of information management*. – 52. – P. 102-172.
12. Alam K., Erdiaw-Kwasie M. O., Shahiduzzaman M. and Ryan B., 2018. Assessing regional digital competence: Digital futures and strategic planning implications. *Journal of rural studies*. – 60. – P. 60-69.
13. Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – <https://stat.gov.kz/>

REFERENCES

1. Inegbedion H.E., 2021. “Digital divide in the major regions of the world and the possibility of convergence” *The Bottom Line*. – 34(1). – P. 68-85.
2. Wang D., Zhou T. and Wang M., 2021. Information and communication technology (ICT), digital divide and urbanization: Evidence from Chinese cities. *Technology in Society*. – 64. – P. 101-116.
3. Gladkova A., Vartanova E. and Ragnedda M. 2020. Digital divide and digital capital in multiethnic Russian society. *Journal of Multicultural Discourses*. – 15(2). – P. 126-147.
4. Lucendo-Monedero A. L., Ruiz-Rodríguez F. and González-Relaño R. 2019. Measuring the digital divide at regional level. A spatial analysis of the inequalities in digital development of households and individuals in Europe. *Telematics and Informatics*. – 41. – P. 197-217.
5. Ruiz-Rodríguez F., Lucendo-Monedero A. L. and González-Relaño R. 2018. Measurement and characterisation of the Digital Divide of Spanish regions at enterprise level. A comparative analysis with the European context. *Telecommunications Policy*. – 42(3). – P. 187-211.
6. Litvinenko V.S., 2020. Digital economy as a factor in the technological development of the mineral sector. *Natural Resources Research*. – 29(3). – P. 1521-1541.

7. Smagulova S., Yermukhanbetova A., Akimbekova G., Yessimzhanova S., Razakova D., Nurgabylov M. and Zhakupova S. 2022. Prospects for Digitalization of Energy and Agro-Industrial Complex of Kazakhstan. *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 12(2). – P. 198-209.

8. Li Y., Yang X., Ran Q., Wu H., Irfan M. and Ahmad M. 2021. Energy structure, digital economy, and carbon emissions: evidence from China. *Environmental Science and Pollution Research*. – 28(45). – P. 64606-64629.

9. Meng Yuxin, Lu Liu, Jianlong Wang, Qiyang Ran, Xiaodong Yang, and Jianliang Shen. 2021. “Assessing the Impact of the National Sustainable Development Planning of Resource-Based Cities Policy on Pollution Emission Intensity: Evidence from 270 Prefecture-Level Cities in China”. *Sustainability*. – 13(13). – P. 72-93.

10. Milicevic I. and Gareis K. (2003). Disparities in ICT take-up and usage between EU Regions. In workshop ‘The regional effects of the New Information Economy’, Milano.

11. Song Z., Wang C. and Bergmann L. 2020. China’s prefectural digital divide: Spatial analysis and multivariate determinants of ICT diffusion. *International journal of information management*. – 52. – P. 102-172.

12. Alam K., Erdiaw-Kwasie M. O., Shahiduzzaman M. and Ryan B., 2018. Assessing regional digital competence: Digital futures and strategic planning implications. *Journal of rural studies*. – 60. – P. 60-69.

13. Official'nyj sajt Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. – <https://stat.gov.kz/> [in Russian].

Сатбаева А.Ж., Ниязов М.Н., Алиев У.Ж., Бейсенғалиев Е.Б.

ЖӨӨ ҚҰРЫЛЫМЫНДА КӨРСЕТІЛЕТІН ҚЫЗМЕТТЕР САЛАСЫНЫҢ ЕҢ КӨП ҮЛЕСІ БАР ҚАЗАҚСТАН ӨНІРЛЕРІНДЕГІ ЦИФРЛЫҚ АЛШАҚТЫҚ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан өңірлері арасындағы цифрлық алшақтықты бағалау тақырыбы көтеріледі. Әлеуметтік-экономикалық дамуды зерделеу, Қазақстан аумақтары арасындағы цифрлық алшақтықтың факторларын неғұрлым толық және дәл анықтау үшін ЖӨӨ құрылымында көрсетілетін қызметтер саласының неғұрлым көп үлесі бар өңірлер мен Қазақстанның шикізат (мұнай және газ) өңірлеріне салыстырмалы талдау жүргізілді. Зерттеу объектісін өңірлердегі цифрландырудың негізгі процестерін неғұрлым ықшам және жан-жақты қамтуға мүмкіндік беретін Қазақстан өңірлері арасындағы цифрлық алшақтықты Бағалау жөніндегі міндетті шешу үшін факторлық талдау әдісі пайдаланылды. Факторлық талдауды жүзеге асыру үшін 2016 жылдан 2021 жылға дейінгі кезеңде аймақтық нарыққа акт ену дәрежесін көрсететін көрсеткіштер жиынтығы қолданылды. Қазақстан өңірлерінің цифрлық теңсіздігінің негізгі себептері анықталды: халықтың өмір сүру деңгейі, елдің бірқатар өңірлеріндегі цифрлық инфрақұрылым сапасының төмендігі. Талдау нәтижелері екі сапалы әр түрлі субиндекс ретінде түсіндірілді: кәсіпорындар мен халықтың цифрлық қызметтерді тұтынуының субиндексі, сондай-ақ жұмыс күшін басқару процестері мен ат шығындарын цифрландырудың субиндексі. Алдыңғы қатарлы (бұлтты) технологияларды пайдаланудың орташа мәндері жеткілікті төмен деңгейде екені анықталды, бұл Қазақстанның көптеген өңірлерінің бесінші технологиялық тәртіптің әлеуетін пайдалануда артта қалғанын көрсетеді. Қазақстан өңірлерінің көптеген ұйымдарына HR-менеджмент процестерін цифрландырудың өте төмен деңгейі тән.

Satbayeva A., Niyazov M., Aliev U., Beisengaliyev Ye.

DIGITAL DIVIDE IN REGIONS WITH THE LARGEST SHARE OF SERVICES IN THE STRUCTURE OF GRP

Annotation

The article raises the topic of assessing the digital gap between the regions of Kazakhstan. In order to study the socio-economic development, more complete and accurate identification of the factors of the digital divide between the territories of Kazakhstan, a comparative analysis of the regions with the largest share of the service sector in the structure of GRP and raw materials (oil and gas) regions of Kazakhstan was carried out. The method of factor analysis was used to solve the problem of assessing the digital gap between the regions of Kazakhstan, which allows describing the object of research in the most compact and comprehensive way to cover the main processes of digitalization in the regions. To implement the factor analysis, a set of indicators was used that reflect the degree of penetration of ICT into regional markets in the period from 2016 to 2021. The main causes of digital inequality in the regions of

Kazakhstan have been identified: the standard of living of the population, the poor quality of digital infrastructure in a number of regions of the country. The results of the analysis were interpreted as two qualitatively different sub-indices: a sub-index of digital services consumption by enterprises and the population, as well as a sub-index of digitalization of labor management processes and IT costs. It is revealed that the average values of the use of advanced (cloud) technologies are at a fairly low level, which indicates that most of the regions of Kazakhstan are lagging behind in using the potential of the fifth technological order. The majority of organizations in the regions of Kazakhstan are characterized by a very low degree of digitalization of HR management processes.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).39
УДК 338.24
ГРНТИ 06.39.02

Ш.А. Смагулова*, д.э.н., профессор¹

Б.А. Абдулина, докторант PhD²

Н.К. Шамишева, к.э.н., доцент³

К.Е. Хасенова, к.э.н., и.о. доцента⁴

Университет Международного Бизнеса
им. К. Сагадиева, г. Алматы, Казахстан¹

НАО «Университет Нархоз»
г. Алматы, Казахстан²

Евразийский национальный университет
им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан³

Некоммерческое акционерное общество
«Университет Шакарима», г. Семей, Казахстан⁴

* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: shsmagulova@mail.ru

АНАЛИЗ УПРАВЛЕНИЯ И ОРГАНИЗАЦИИ ГЧП В КАЗАХСТАНЕ

В представленной научной работе рассмотрена актуальность создания контрактов ГЧП в условиях глобальной неопределенности и мировой рецессии. Авторами реализован критический анализ первоисточников с позиции свременного подхода к процедуре инвестиционных проектов с бизнесом и государственной властью.

Показаны новые изменения в законодательстве в области ГЧП на уровне введения компенсационных выплат инвестору, снижения гособязательств, повышения качества обеспечения инвестиционных проектов и др. Определена роль функционирования и представлены виды услуг Центра ГЧП в республике.

Приведены основные экономико-финансовые показатели динамики состояния контрактов ГЧП. Осуществлена сравнительно-экономическая оценка реализации инвестиционных проектов на основе заключения и стоимостной величины контрактов ГЧП. Проанализированы конкретные реализованные договора ГЧП с 2016 по 2021гг. с учетом отраслевого направления, суммы вложения инвестиций и размера выплат из ресурсов госбюджета.

Отмечены серьезные риски осуществления проектов ГЧП на основе волатильности обменного курса и цен, не полностью определенных конкурсных и аукционных правил, приостановления привлечения зарубежного капитала, антироссийских санкций, продолжения антиковидных мероприятий.

Выявлены проблемы в сфере повышенных гособязательств, некомпетентности госчиновников, недостаточности экспертизы и предложены перспективы управления государственно-частного партнерства с позиции стимулирования притока инвестиций, новых условий дифференциации договоров в ГЧП, внедрения информационных технологий и роста качества услуг для казахстанцев.

Ключевые слова: *государственно-частное партнерство, инвестиционные проекты, государственные обязательства, частный инвестор, экспертиза, компенсация, инвестиции, конкурс, управление, бюджет.*

Кілт сөздер: *мемлекеттік-жекешелік әріптестік, инвестициялық жобалар, мемлекеттік міндеттемелер, жеке инвестор, сараптама, өтемақы, инвестициялар, бәсеке, менеджмент, бюджет.*

Keywords: *public-private partnership, investment projects, government obligations, private investor, expertise, compensation, investments, competition, management, budget.*

Введение. Наличие пандемии COVID-19 стало вызовом для мировой экономики, и нашей страны в том числе. В частности, Всемирный банк снизил прогнозы восстановления экономики мира с 4 до 2.9 процентов [1]. Национальная экономика в 2022г. показала за 1-ое полугодие рост на 3,4 процента. Что характеризует определенный уровень адаптации Казахстана в таких непростых условиях развития мировой рецессии.

Однако в горнодобывающей сфере происходит замедление темпов роста из-за ремонта на отечественном месторождении Кашаган. Отсюда, для снижения инфляции, регулирования цепочек поставок и импортного товарного наполнения, поддержания накопительного потребительского поведения и спроса - следует усиленно развивать осуществление инвестиционных проектов ГЧП.

Одним из важнейших механизмов привлечения инвестиций в экономику любой страны является успешная реализация формы государственно-частного партнерства (ГЧП). Это позволит развивать инфраструктуру страны за счет экономии бюджетных средств и привлечения инвестиций.

В связи с отсутствием достаточного опыта реализации проектов ГЧП, вопрос успешного управления является актуальным, особенно, это значительно в период пандемии и определенной финансово-экономической неустойчивости. Укажем, сам механизм ГЧП имеет еще не до конца стабильное развитие и признание со стороны общества. К примеру, К. Токаев отметил, что свыше 90 процентов стоимости проектов представляют государственные обязательства [2].

Цель статьи направлена на исследование вопросов организационного развития и государственного управления системы государственно-частного партнерства в Казахстане.

При подготовке данной научной работы нашли применение такие методы: библиометрический, статистический, логический, *сравнительного анализа и комплексного обобщения*.

В этой связи, на наш взгляд, соответственно в стране существует потенциал для эффективной организации и функционирования сферы государственно-частного партнерства.

Обзор литературы. На современном этапе вопросы развития ГЧП представляются как эффективный способ благоприятного сотрудничества бизнеса и органов государственной власти в мире [3]. Сегодня менеджмент ГЧП направлен на развитие синергии и успешной деятельности между госорганами и частными партнерами. При заключении контрактов ГЧП в определенной сфере, государство на центральном уровне принимает управленческие решения [4].

Было осуществлено исследование (Kudtarkar, 2020), чтобы определить, почему на фоне Ковида значительное большинство договоров ГЧП было отложено. Применяя методiku кейс стади и количественный способ расчетов было установлено, что неопределенность развития мирового хозяйства послужило приоритетной причиной проблемы развития ГЧП в условиях пандемии [5]. Bahter & Casady (2020) рассмотрели случаи организации программ ГЧП на примере развития США в рамках постпандемийного развития и дали некоторые рекомендации в рамках улучшения заключения договоров ГЧП [6].

Следующими мерами для поддержки развития ГЧП (Castelblanco, Guevara, 2022) может быть - непосредственная финансовая помощь от банков по льготной процентной ставке, а также применение в договорах гибких механизмов с целью возмещения ущерба инвесторам на фоне Ковида и рецессии экономики [7]. Для продолжения диверсификации национальной экономики важную роль играет организация обрабатывающего сектора. В частности, за несколько лет инвестиционные проекты ГЧП в данной отрасли привлекли свыше 9 трлн. тенге [8].

Таким образом, проведенный выше обзор первоисточников, обосновывает важность продолжения научно-практических исследований в сфере ГЧП.

Основная часть. Правительство республики на постоянной основе осуществляет комплекс законодательных мероприятий по организации и реформированию механизма ГЧП. Подчеркнем, в республике *Закон о ГЧП* был введен в Казахстане в 2015г. [9]. В отмеченном Законе также включены требования по соблюдению экономических, социальных и экологических запросов граждан при заключении контрактов ГЧП. С целью совершенствования нормативных положений, принимаются и вводятся уточнения в Закон о «ГЧП». Так, с 2021г. от 5 лет и выше: увеличены минимальный период осуществления и эксплуатации объекта ГЧП, а также выплат компенсации по расходам на инвестиции. В то время как раньше, такой срок длительности был на уровне 3 года. Вместе с тем, для достижения паритета бизнеса и государства введены условия по вовлечению собственных ресурсов партнера, как минимум, 20 процентов от суммарной стоимости объекта ГЧП.

Важным дополнением в законодательство о ГЧП представляется право бизнесу возместить собственные расходы на строительство и создание коммуникационной и инженерной инфраструктуры [10].

Таким образом, вышеизложенное констатирует о развитии нормативных изменений, ориентированных в сторону качественного обеспечения проектов ГЧП и понижения нагрузки на госбюджет,

С целью развития институциональной сферы и экспертизы проектов в нашей республике - в 2008г. было создано АО «*Казахстанский центр ГЧП*». Одним акционером указанного Центра представляется Министерство национальной экономики РК (МНЭ). Цель организации центра - создание методологического механизма по осуществлению оценки эффективности и нормальной работы концессионных проектов.

Предметом деятельности АО представляются реализация экономической экспертизы в сфере бюджетного инвестирования и концессионных договоров, а также осуществление исследований по проектам ГЧП [11].

В Центре ГЧП с весны 2019г. предоставляют услуги частным партнёрам по схеме «одного окна», где предполагаются такие виды:

- консультации и повышение квалификации на основе информационных программ;
- отбор вариантов проектов ГЧП в разных секторах национальной экономики;
- информация о конкурсах в области ГЧП;
- экономическая и техническая работа в процессе осуществления проектов.

Например, к концу 2021г. Центр реализовал экспертизу бюджетных инвестиций и контрактов в объеме 62 заявок на величину в размере 2,7 трлн. тенге. При этом, осуществление отмеченных контрактов даст возможность создать порядка 7 000 рабочих мест. А поступления в доходную часть бюджета прогнозируются на уровне более 100 млрд. тенге.

Подтверждённая стоимость контрактов, согласно экспертизе включает 1,3 трлн. тенге. Неоснованная и завышенная стоимость договоров, отправленных на дополнительное согласование и доработку, равна в пределах 1,4 трлн. тенге. Сэкономленная величина по проектам ГЧП составила 89 млрд. тенге.

В результате постоянных законодательных поправок в сторону совершенствования организации ГЧП, некоторого улучшения развития мировой экономики до 2020г., представления лучших экономических условий для иностранных партнеров - произошел постепенный рост величины заключаемых контрактов ГЧП. Так, договоров ГЧП было заключено в: 2016г. - 14, 2017 – 149, 2018 – 283, 2019 – 261, 2020 – 140, 2021 – 186 (таблица 1).

Таблица 1

Экономические индикаторы проектов ГЧП в Казахстане, 2016-2021*

Годы	Количество проектов ГЧП по РК (ед.)	Изменение количества проектов ГЧП (ед.)	Стоимость проекта ГЧП по РК, млрд. тенге	Изменение стоимости проектов ГЧП, млрд. тенге
2016	14	-	12	-
2017	149	+135	205	+193
2018	283	+134	888,5	+683,5
2019	261	-22	167	-721,5
2020	140	-121	225,7	+58,7
2021	186	+46	633,9	+408

* Составлено на основе данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК // https://stat.gov.kz/for_users/dynamic (дата обращения: 01.06.22) и Базы проектов АО «Казахстанский центр ГЧП» // <https://kzppp.kz/projects> (дата обращения: 01.06.22)

Проведем анализ заключения и реализации договоров ГЧП в Казахстане.

Заключение контрактов ГЧП в 2016г. в основном были в социальном направлении, куда можно отнести строительство – спорт центров, детсадов, школ. Например, строительство: в г.Актобе «Ледового Дворца» вместимостью 2700 мест (стоимость около 4 млрд. тенге), в г.Талдыкорган Детсада «Алтын Бесік» - 320 мест (2,7 млрд. тенге), в Актюбинской области 2 средние школы: Физмат Лицей - 220 мест (553 млн. тенге) и «Сымбат» - 1200 мест (1,6 млрд.).

Проблемы низкого количества заключённых договоров ГЧП в 2016г, по нашему мнению, представляются такие: ослабление курса валюты, спад спроса и доходов населения, лимиты кредитования. Это незамедлительно привело к снижению инвестиционной привлекательности контрактов ГЧП.

Всплеск проектов ГЧП в 2017г. выразился заключением 149 договоров в объеме 205 млрд. тенге, что выше сразу по отношению к 2016г. на 135 договоров, т.е. увеличение на +193 млрд. тенге (рисунок 1).

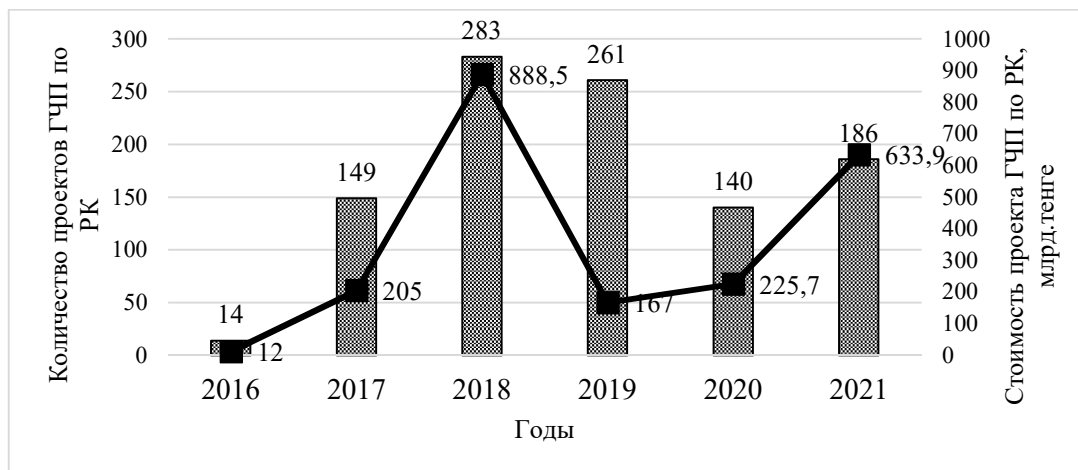

Рисунок 1. Связь количества и стоимости проектов ГЧП в РК, 2016-2021*

* Составлено на основе данных Базы проектов АО «Казахстанский центр ГЧП»

// <https://kzppp.kz/projects> (дата обращения: 01.06.22)

Факторами роста проектов ГЧП явилось внедрение и использование процедуры «Программное ГЧП». Содержание этой процедуры основано на этапе планирования госпрограмм, где установлены мероприятия господдержки, определены базовые параметры и правила назначения частного партнера, участвующего в проекте ГЧП. Эти положения дали возможность избавить госорганы и частных партнеров от разработки конкурсной и технико-экономической документации и прохождения многократных экспертиз.

подавляющее большинство проектов ГЧП предполагало в 2017г. существенных выплат из республиканского бюджета. В отмеченном году началась реализация таких проектов: по всей республике внедрение Прикладной информационной образовательной системы «Күнделік» на сумму 5,8 млрд. тенге, а в городе Алматы - «Внедрение системы управления ТБО» (5,4 млрд. тенге).

Однако, здесь стоит выделить, что размер гособязательств был равен самой сумме договора ГЧП. Это, считаем, констатирует слабую роль участия бизнеса.

Пик стремительного развития сферы ГЧП приходится на 2018г., когда было организовано 283 контракта в объеме 888,5 млрд. тенге, что выше на 134 ед. по отношению к прошедшему периоду. Такому повышению инвестиционных проектов способствовало Послание Первого президента РК «Новые возможности развития в условиях 4-ой промышленной революции» (10.01.2018). В частности, были подписаны соглашения ГЧП в таких проектах, как: «Строительство БАКАД (Большой Алматинской кольцевой автомобильной дороги)», (сумма контракта 512 млрд. тенге); «Модернизация системы освещения здания «Transport tower» (63,3 млн. тенге); «Обеспечение широкополосным доступом аулов по волоконно-оптической технологии связи (209,1 млрд. тенге).

Укажем, в 2018г. в республике стали применять в 50 процентов случаев методологию «прямых переговоров», когда контракты ГЧП заключались без осуществления конкурса. Это привело к серьезной нагрузке на госбюджет.

261 договор на величину в размере 167 млрд. тенге был заключен в 2019г., это выше на 22 проекта, чем в 2018г. В отмеченном периоде наблюдались низкая инфляция, что является весомой причиной динамики проектов ГЧП. Примерами осуществления проектов ГЧП в 2019г. являются: строительство оздоровительного комплекса в Карасайском районе Райымбекского села (сумма контракта 2131,5 млн. тенге) и модернизация электроснабжения жилого массива села Жамбыл, расположенного в Жамбылском районе (385 млн. тенге).

Однако, серьезную обеспокоенность выразили эксперты в промежуточном обзоре ОЭСР, где было констатировано, что темпы повышения проектов ГЧП в РК представляются неустойчивыми [12]. Эту же точку зрения подтвердил Президент Токаев К.К., который заявил, что Правительство взяло слишком высокие обязательства [2]. К примеру, госбюджет должен был возместить предпринимателям расходы по ГЧП на уровне 90 процентов от всей суммы в размере 1,6 трлн. тенге (более 12,5 процентов доходов бюджета РК в 2019г.).

Считаем, что к существенным проблемам организации ГЧП за указанный период можно отнести: низкая степень профессиональных компетенций представителей госслужбы как на

верхнем, так и региональном уровнях; недостаток инструментов и методов оценки финансовой устойчивости контрактов, обоюдные риски со стороны бизнеса и государства в финансовых вопросах несвоевременного исполнения принятых обязательств и пр.

С целью улучшения ситуации в процедуре принятия контрактов в 2019г. приняты дополнения в законодательство по ГЧП на основе роста качества и эффективности. Так, был введен критерий «Value for People» (VfP), т.е. «Ценность для людей», что понимается, как «ГЧП на благо людей» (People first PPP), напрямую связанный с Программой ООН «Цели устойчивого развития».

Кроме того, изменения в законодательстве коснулись дифференциации проектов ГЧП в рамках внедрения принципа бюджетного возмещения, которые разделили на следующие 3 категории (таблица 2).

Таблица 2

Виды дифференциации контрактов в ГЧП*

Виды категорий	Содержание категории
I	ориентирована на полное возмещение из ресурсов госбюджета операционных расходов и инвестиций частного партнера,
II	частичное возмещение бизнес-партнерам инвестиционных расходов из бюджета на протяжении 5 лет,
III	направлена без возможности возмещения компенсации и затрат из средств госбюджета. Здесь осуществляется аукцион для заключения контракта ГЧП. Главным условием выступает такой частный бизнесмен, который будет приносить в страну крупные инвестиции, чтобы понизить нагрузку на республиканский бюджет.

* Составлено на основе [9]

С 2019г. Правительство республики с учетом обновлённой модели развития ГЧП наибольшее предпочтение выражает стимулированию 3-ей категории, чтобы снизить гособязательства и максимально разгрузить бюджет.

По республике в 2020г. заключено - 140 договоров на величину 225,7 млрд. тенге и это на 121 контракт меньше, чем в 2019г. Стоит указать, что даже на уровне пандемии были заключены такие договора ГЧП, как: «строительство аэропорта в городе Туркестан», где основным подрядчиком выступает компания «YDA Group» (Турция). Сумма инвестиций - 68,9 млрд. тенге, а стоимость данного проекта - 129 млрд. тенге; строительство подводных и внутрипоселковых сетей Талгарского района Алматинского региона (с.Акдала), стоимость проекта - 299,5 млн. тенге.

На наш взгляд, такой спад был спровоцирован следующими причинами: начавшейся по всему миру пандемии КОВИД, сокращением госрасходов, волатильностью обменного курса, продолжением осуществления контрактов ГЧП по 3-й категории и пр. На фоне карантинных мероприятий большинство договоров ГЧП были временно или частично приостановлены. Подчеркнем, за 2020г. свыше 50 процентов контрактов были заключены по 3-ей категории. Вместе с тем, надо понимать, что во время кризиса договора ГЧП представляются особо уязвимыми, прежде всего, из-за риска неопределённости.

К тому же, начала действовать схема возмещения валютных рисков договоров ГЧП не только на государственном, но и на региональном уровнях.

В РК в 2021г. всего было заключено 186 контрактов – это, порядка, 633,9 млрд. тенге, что выше на 46 ед. и на сумму + 408 млрд. тенге по отношению к 2020г.

В основном в отмеченном периоде проекты ГЧП заключались в социальной сфере и строительстве инфраструктурных объектов. Например, строительство автономной газовой котельной жилого дома в г.Жаркент, Алматинской области (стоимость контракта 312 млн. тенге); передача в доверительное управление «Еркинкалинская врачебная амбулатория» и строительство пристройки в Атырауском регионе (125 млн. тенге) и др.

В связи с начавшейся пандемией КОВИД в 2020г., приток инвестиций замедлился по миру, что также не обошло и Казахстан. Правда, с 2021г. постепенно зарубежные капиталы начали притекать к нам в республику. Однако, спецоперация России на Украине с начала 2022г. обратно привела к некоторым инвестиционным ограничениям и внешним рискам.

Так, прямые инвестиции в 2021г. увеличились на 37 процентов по отношению к 2020г. Большое значение для благоприятных предпосылок притока зарубежного капитала можно связать с принятием новой Концепции инвестиционной политики РК до 2026г.

В 2021 году продолжались реформы и внесение изменений в законодательство в сфере ГЧП. К ним включены такие положения:

- появилась возможность участникам проекта ГЧП права обращения по спорным вопросам в арбитражные суды;
- использование аукционной процедуры «возвратного ГЧП»;
- принято требование по привлечению собственных частных ресурсов, как минимум, 20 процентов от суммы договора ГЧП;
- введен запрет на изменения требований контрактов по росту гособязательств, минимальный период эксплуатации сформирован от 5 лет и пр.

Вышеприведенные поправки связаны с уменьшением нагрузки на республиканский бюджет и созданием оптимальных условий и для бизнеса.

За 1-ый квартал 2022г. пока было заключено 4 договора на сумму 18,6 млрд. тенге в области здравоохранения, образования и ЖКХ. Относительно медленные темпы развития ГЧП в 2022г.. по нашему мнению, можно объяснить продолжением пандемии, «январскими политическими событиями», усилением антироссийских санкций ввиду осуществления спецоперации России на Украине, нарастанием инфляционных процессов в мире.

С нашей точки зрения, особую тревогу вызывает существенный инфляционный фон (около 15 процентов), который приводит к повышению обменного курса, неустойчивости развития мировой экономики, удорожанию сырья, смежной продукции и материалов. Это, в конечном итоге, приводит к удорожанию проектов ГЧП и некоторой неопределённости со стороны бизнеса.

На основе реализации экономического анализа инвестиционных проектов нами выделены следующие *проблемы* развития механизма ГЧП в Казахстане.

Президент К.Токаев отметил, что продолжают оставаться большие государственные обязательства при заключении контрактов ГЧП. В частности, он был обеспокоен тем, что объем финансирования проектов ГЧП ориентировочно равен 2,8 трлн. тенге ежегодно. Считаем это представляется довольно серьезной нагрузкой на бюджет страны.

В ходе проведенного анализа было установлено, что в определенной мере существуют проблемы, связанные с не транспарентностью некоторых этапов исполнения контрактов ГЧП. Особенно, это проявляется при строительстве дорог, школ и др. инфраструктурных объектов. Часто наблюдается завышение цен на строительные и лакокрасочные материалы.

Например, в г. Туркестан для реализации строительства 149 разных объектов без осуществления конкурса представлены поставщики услуг в объеме 566 млрд. тенге. При этом, почти 25 процентов от заложенной суммы (примерно 140 млрд. тенге), монопольно распределены 2-ум компаниям: «BI Group» и «Базис-А». А остальные 75 процентов выделены свыше чем 250 строительных фирмам. Это характеризует не прозрачность и не конкурентность контрактов ГЧП [13].

Для решения указанных проблем, нами предлагаются такие *рекомендации*.

В перспективе и дальше следует продолжать в области государственно-частного партнерства совершенствовать методы и законодательство, обеспечить международную сертификацию договоров ГЧП, расширять цифровизацию бизнес-процессов, активизировать осуществление инвестиционной политики.

Трудностями организации контрактов ГЧП представляются низкий акцент на развитие сферы АПК и обрабатывающего сектора РК. С учетом этого, нами предлагается пересмотреть использование механизма ГЧП, исходя из социально-экономических возможностей и инвестиционного потенциала областей. Считаем, здесь также следует тщательно проводить мониторинг лимитов гособязательств, чтобы добиться качественного исполнения проектов.

Например, на наш взгляд, в ГЧП следует четко законодательно прописывать долгосрочную цель и наиболее важные социальные и жизнеобеспечивающие для большинства населения отрасли экономики.

Это целесообразно еще и потому, что в условиях инфляции, глобальной неопределённости и инвестиционной ограниченности надо конкретно прописывать направления использования лимитированных бюджетных ресурсов. Здесь также актуально учитывать критерии "value for money" для того, чтобы соблюдать равнозначность стоимости, ответственность за возможные риски и достижения качества услуг.

Заключение. Следовательно, имеющееся увеличение объема договоров ГЧП с 2016 по 2021 гг. до сих пор еще не полностью обеспечило доступности граждан к разным видам качественных услуг, не до конца привело к умеренному снижению стоимости проектов и нагрузки на бюджет, а также еще пока не стимулировало нормальному ходу организации конкурентной среды.

Практическое значение результатов работы определяется рекомендациями, касающимися совершенствования разработки процедуры управления государственно-частного партнерства в Казахстане на уровне – четкого определения приоритетных инфраструктурных секторов экономики, соблюдения региональных особенностей социально-экономического развития и инвестиционного потенциала областей, контроля объема расходов гособязательств и оптимального использования ресурсов республиканского бюджета.

Наличие третий год пандемии, осуществление спецоперации России на Украине, повсеместный рост цен, глобальная неопределенность спровоцировали мировой кризис.

Все вышесказанное приводит к повышению государственных расходов и дефициту бюджета. Значит, рациональное использование бюджетных средств в рамках реализации механизма ГЧП станет основой для строительства инфраструктуры и стимулирования экономического роста в ближайшей перспективе на основе соблюдения концепции «Жана Казахстан».

ЛИТЕРАТУРА

1. World Bank. Перспективы мировой экономики. – 2022. – <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/publication/global-economic-prospects>.
2. Тоқаев Қ.-Ж. Глава государства провел расширенное заседание Правительства Республики Казахстан. – Астана. – 2022. – <https://akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-rasshirennoe-zasedanie-pravitelstva-respubliki-kazahstan-81311>.
3. Wang H., Xiong W., Wu G., Zhu D. Public-private partnership in public administration discipline: A literature review. *Public management review*. – 2018. – 20(2). – P. 293-316.
4. Mwakapala L., Sun B. A Simple Mediation Model for Public-Private Partnership Implementation in Developing Countries: A Case of Tanzania. *SAGE Open*. – 2020. – 10(2). – P. 1-15.
5. Kudtarkar S.G. Resetting PPP in Infrastructure Model in India Post-COVID-19 Pandemic. *The Indian Economic Journal*. – 2020. – 68(3). – P. 365-382.
6. Baxter D., Casady C.B. A coronavirus (COVID-19) triage framework for (sub) national public-private partnership (PPP) programs. *Sustainability*. – 2020. – 12(13). – P. 52-53.
7. Castelblanco G., Guevara J., Salazar J. Remedies to the PPP crisis in the COVID-19 pandemic: Lessons from the 2008 global financial crisis. *Journal of Management in Engineering*. – 2022. – 38(3). – 1943-5479.0001036.
8. Смагулова Ш.А. Пандемиядан кейінгі жағдайларда Қазақстан экономикасын әртараптандыру индустриялық дамудың басымдығы ретінде // Вестник Университета Туран. – 2021. – № 4. – Б. 120-126.
9. Закон Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 379-V «О государственно-частном партнерстве» (с дополнениями на 07.03.2022). – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000379>.
10. Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 15 июня 2021 года № 62 «О некоторых вопросах планирования и реализации проектов государственно-частного партнерства». – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012717>.
11. Внутренние нормативные документы. АО Казахстанский Центр ГЧП. – 2022. – <https://kzppp.kz/en/reports>
12. Rivadeneira A.M., Garin J. Public private partnerships review of Kazakhstan. *OECD Journal of Budgeting*. – 2019. – 19(2). – P. 3-16.
13. Косенко Е. Почему реализация ряда проектов ГЧП превращается либо в фикцию, либо граничит с криминалом? – 2022. – <https://turanpress.kz/ekonomika/1970-pochemu-realizacija-rjada-proektov-gchp-prevrashaetsja-libo-v-fikciyu-libo-granichit.html>.

REFERENCES

1. World Bank. Перспективы мировой экономики. – 2022. – <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/publication/global-economic-prospects>.

2. Tokaev K.-Zh. Glava gosudarstva provel rasshirennoe zasedanie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan. Astana. – 2022. – <https://akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-rasshirennoe-zasedanie-pravitelstva-respubliki-kazahstan-81311> [in Kazakh]
3. Wang H., Xiong W., Wu G., Zhu D. Public–private partnership in public administration discipline: A literature review. *Public management review*. – 2018. – 20(2). – P. 293-316.
4. Mwakapala L., Sun B. A Simple Mediation Model for Public–Private Partnership Implementation in Developing Countries: A Case of Tanzania. *SAGE Open*. – 2020. – 10(2). – P. 1-15.
5. Kudtarkar S.G. Resetting PPP in Infrastructure Model in India Post-COVID-19 Pandemic. *The Indian Economic Journal*. – 2020. – 68(3). – P. 365-382.
6. Baxter D., Casady C.B. A coronavirus (COVID-19) triage framework for (sub) national public–private partnership (PPP) programs. *Sustainability*. – 2020. – 12(13). – P. 52-53.
7. Castelblanco G., Guevara J., Salazar J. Remedies to the PPP crisis in the COVID-19 pandemic: Lessons from the 2008 global financial crisis. *Journal of Management in Engineering*. – 2022. – 38(3). – 1943-5479.0001036.
8. Smagulova Sh.A. Pandemiyadan kejingi zhagdajlarda Kazakstan ekonomikasyn artaraptandyru industriyalyk damudyn basymdygy retinde // *Vestnik Universiteta Turan*. – 2021. – № 4. – S. 120-126 [in Kazakh]
9. Zakon RK ot 31 oktyabrya 2015 goda № 379-V «O gosudarstvenno-chastnom partnerstve» (s dopolneniyami na 07.03.2022). – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000379> [in Russian].
10. Prikaz Ministra nacional'noj ekonomiki RK ot 15 iyunya 2021 goda № 62 «O nekotoryh voprosah planirovaniya i realizacii proektov gosudarstvenno-chastnogo partnerstva». – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012717> [in Russian].
11. Vnutrennie normativnye dokumenty. AO Kazahstanskij Centr GCHP. – 2022. – <https://kzppp.kz/en/reports> [in Russian].
12. Rivadeneira A.M., Garin J. Public private partnerships review of Kazakhstan. *OECD Journal of Budgeting*. – 2019. – 19(2). – P. 3-16.
13. Kosenko E. Pochemu realizaciya ryada proektov GCHP prevrashchaetsya libo v fikciyu, libo granichit s kriminalom? – 2022. – <https://turanpress.kz/ekonomika/1970-pochemu-realizaciya-rjada-proektov-gchp-prevraschaetsya-libo-v-fikciyu-libo-granichit.html> [in Russian].

Смағұлова Ш.А., Абдулина Б.А., Шамишева Н.К., Хасенова К.Е.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МЖӘ БАСҚАРУ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУЫН ТАЛДАУ

Андатпа

Ұсынылған ғылыми жұмыста жаһандық белгісіздік және жаһандық құлдырау жағдайында МЖӘ келісімшарттарын құрудың өзектілігі қарастырылады. Авторлар бизнеспен және үкіметпен инвестициялық жобалардың рәсіміне заманауи көзқарас позициясынан бастапқы көздерге сыни талдау жасады. МЖӘ саласындағы заңнамадағы жаңа өзгерістер инвесторға өтемақы төлемдерін енгізу, мемлекеттік міндеттемелерді қысқарту, инвестициялық жобаларды ұсыну сапасын арттыру және т.б. деңгейінде көрсетілген. Еліміздегі МЖӘ орталығы таныстырылды. МЖӘ шарттарының жай-күйі динамикасының негізгі экономикалық және қаржылық көрсеткіштері келтірілген. МЖӘ келісім-шарттарын жасасу және құны негізінде инвестициялық жобаларды іске асыруға салыстырмалы экономикалық бағалау жүргізілді. 2016 жылдан 2021 жылға дейін жүзеге асырылған МЖӘ нақты келісімдері талданған, салалық бағытты, инвестиция көлемін және мемлекеттік бюджет ресурстарынан төлемдер көлемін ескере отырып. Валюта бағамы мен бағаның құбылмалылығын, толық анықталмаған тендерлік және аукциондық ережелерді, шетелдік капиталды тартуды тоқтатуды, Ресейге қарсы санкцияларды және COVID-19-ға қарсы шараларды жалғастыруды ескере отырып, МЖӘ жобаларын іске асыру үшін елеулі тәуекелдер атап өтілді. Мемлекеттік міндеттемелердің артуы, мемлекеттік шенеуніктердің біліктілігі жоқтығы, сараптаманың жетіспеушілігі саласындағы проблемалар айқындалып, инвестициялық ағынды ынталандыру, МЖӘ-де келісім-шарттарды саралаудың жаңа шарттары, ақпараттық технологияларды енгізу және мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті дамыту тұрғысынан басқару перспективалары айқындалды, қазақстандықтарға қызмет көрсету сапасы ұсынылды.

Smagulova Sh., Abdulina B., Shamisheva N., Khasenova K.

ANALYSIS OF THE MANAGEMENT AND ORGANIZATION OF PPP IN KAZAKHSTAN

Annotation

In the presented scientific work, the relevance of creating PPP contracts in the context of global uncertainty and the global recession is considered. The authors carried out a critical analysis of primary sources from the position of a modern approach to the procedure of investment projects with business and government. New changes in the legislation in the field of PPP are shown at the level of introducing compensation payments to the investor, reducing state obligations, improving the quality of providing investment projects, etc. The role of functioning is determined and the types of services of the PPP Center in the country are presented. The main economic and financial indicators of the dynamics of the state of PPP contracts are given. A comparative economic assessment of the implementation of investment projects based on the conclusion and value of PPP contracts has been carried out. Specific implemented PPP agreements from 2016 to 2021 are analyzed. Considering the sectoral direction, the amount of investment and the amount of payments from the state budget resources. Serious risks were noted for the implementation of PPP projects, considering the volatility of the exchange rate and prices, incompletely defined tender and auction rules, the suspension of attracting foreign capital, anti-Russian sanctions, and the continuation of anti-COVID measures. Problems in the field of increased state obligations, incompetence of government officials, lack of expertise are identified, and prospects for managing public-private partnerships from the standpoint of stimulating investment inflows, new conditions for differentiating contracts in PPPs, introducing information technologies and improving the quality of services for Kazakhstanis are proposed.

А.А. Таубаев*, д.э.н., профессор¹

Е.С. Петренко, д.э.н., профессор²

А.Н. Турекулова, PhD¹

Р.Д. Берназарова, магистр¹

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Российский экономический университет

им. Г.В. Плеханова, г. Москва, Россия²

* – основной автор (для корреспонденции)

e-mail: ataubayev@gmail.com

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СИСТЕМЫ ОХРАНЫ ТРУДА В ИЗРАИЛЕ

В статье рассмотрена система институционального обеспечения безопасности и охраны труда в Израиле, которая включает в себя разветвленную сеть государственных и неправительственных некоммерческих организации, а также физических лиц членов профессиональных сообществ. Целью исследования выступают теоретическое обоснование и критическая оценка уровня институционального обеспечения системы безопасности труда в Израиле на современном этапе. При исследовании были использованы общие и частные методы экономических исследований: метод сравнения и обобщения, расчетно-аналитический метод и метод экспертных оценок, основанные на анализе и имплементации опыта государственных органов Израиля в обеспечении безопасности и гигиены труда. Установлено, что несмотря на довольно представительную сеть институционального обеспечения безопасности и гигиены труда в Израиле, имеются множество проблем в этой сфере, требующих институционального и законодательного решения. В частности, число профессиональных врачей невелико и продолжает сокращаться - ресурсы, выделяемые на профессиональную медицину, тревожно скудны. Также недостаточно прикладных исследований в области гигиены труда. Для решения этих проблем необходимо принять меры для повышения осведомленности о различных типах профессиональных заболеваний и действовать с целостной точки зрения сразу на нескольких уровнях, чтобы исправить существующую ситуацию.

Ключевые слова: охрана труда, государственная система охраны труда, Международная Организация Труда, безопасность труда, гигиена труда, профессиональная медицина, медицина труда, профессиональные болезни, условия труда, факторы риска.

Кілт сөздер: еңбекті қорғау, еңбекті қорғаудың мемлекеттік жүйесі, Халықаралық Еңбекті Ұйымы, еңбек қауіпсіздігі, еңбек гигиенасы, кәсіптік медицина, еңбек медицинасы, кәсіптік аурулар, еңбек жағдайлары, қауіп факторлары.

Keywords: occupational safety, state occupational safety system, International Labor Organization, occupational safety, occupational health, occupational medicine, occupational diseases, working conditions, risk factors.

JEL classification: K 31

Введение. Согласно оценке за 2017 год, более 2,78 миллиона работников во всем мире ежегодно умирают от травм или болезней, связанных с их работой. Кроме того, около 160 миллионов работников ежегодно страдают от смертельных или несмертельных профессиональных заболеваний. [1] Эти данные представляют интерес как для международных, так и для местных учреждений по охране труда, которые стремятся предотвращать и контролировать риски для здоровья на рабочем месте по всему миру.

Различные местные и международные правительственные и неправительственные организации занимаются вопросами безопасности и гигиены труда. Одним из международных органов является Международная организация труда (МОТ), которая была создана в 1919 году как организация Объединенных Наций, представляющая правительства, работодателей и трудящихся. С момента своего создания МОТ работала над “защитой работников от болезней и травм, возникающих в результате их работы” [2]. В разработке конвенций МОТ участвуют правительства, а также организации работодателей и трудящихся из всех государств-членов в трехстороннем процессе, направленном на создание международных норм поведения, основанных на широком консенсусе. Когда конвенция принимается ассамблеей МОТ, государства-члены могут ратифицировать конвенцию и принять обязательное внутреннее законодательство, основанное на конвенции [3]. С момента своего создания МОТ приняла десятки конвенций или международных рекомендаций по безопасности и гигиене труда, из которых Израиль ратифицировал лишь только часть. В 2017 году МОТ приступила к пересмотру своих конвенций, в том числе касающихся безопасности и гигиены труда, чтобы убедиться, что они не устарели и по-прежнему соответствуют законодательству государств-членов и отражают желаемые международные

нормы. Больше, чем любая другая организация, МОТ продолжает предоставлять практические и технические рекомендации относительно осуществления конвенций, принятых государствами-членами.

Прежде чем описывать государственные органы, занимающиеся охраной труда в Израиле, важно признать роль международных институтов. Ведущая международная организация труда, МОТ, оказывает влияние на израильскую практику охраны труда. МОТ оказала помощь в определении профессиональных заболеваний, повышении осведомленности и создании различных рамок в этой области. В частности, МОТ установила международные трудовые стандарты посредством конвенций, протоколов и рекомендаций и, кроме того, предложила странам руководящие принципы по осуществлению различных конвенций. Как уже упоминалось, МОТ располагает 19 законодательными публикациями, касающимися безопасности и гигиены труда, - 8 конвенциями и 11 рекомендациями. Из них Израиль ратифицировал только конвенцию о бензоле. Поскольку рекомендации являются добровольными, МОТ не отслеживает рекомендации, принятые государствами-членами.

Исходя из этого, целью исследования выступают теоретическое обоснование и критическая оценка уровня институционального обеспечения системы безопасности труда в Израиле на современном этапе. При исследовании были использованы общие и частные методы экономических исследований: метод сравнения и обобщения, расчетно-аналитический метод и метод экспертных оценок, основанные на анализе и имплементации опыта государственных органов Израиля в обеспечении безопасности и гигиены труда.

Обзор литературы. По данным Международной организации труда, безопасность и гигиена труда включает в себя две основные области: несчастные случаи и травмы, а также профессиональные заболевания. Протокол 155 Конвенции 1981 года о безопасности и гигиене труда определяет несчастный случай на производстве как “происшествие, возникающее в результате или в ходе работы, которое приводит к смертельной или несмертельной травме” [4]. С другой стороны, профессиональное заболевание, относится к “любому заболеванию, зародившемуся в результате воздействия факторов риска, связанных с трудовой деятельностью” [5]. Согласно информации, опубликованной Международной организацией труда в 2013 году (на основе данных за 2011 год), на профессиональные заболевания приходится 86% из 2,34 миллионов смертей на рабочем месте во всем мире, вызванных либо профессиональными заболеваниями, либо производственные травмы. На дату публикации это составляет около 2,02 миллиона смертей в результате профессиональных заболеваний. [6] Однако, как отмечалось выше, согласно более поздней оценке, опубликованной МОТ в 2017 году, число смертей в результате профессиональных заболеваний или травм возросло до 2,78 миллиона работников в год. Кроме того, в 2018 году МОТ сообщила, что несмертельные профессиональные заболевания ежегодно поражают 160 миллионов работников. [7]

Хотя по своей сути профессиональное заболевание является медицинским феноменом, его определение включает причину заболевания, которая отличает его от других заболеваний (часто бывает очень трудно отличить профессиональное заболевание от идентичного заболевания, которое не имеет профессиональных причин). Как упоминалось ранее, МОТ определяет профессиональное заболевание как “любое заболевание, зародившееся в результате воздействия факторов риска, связанных с трудовой деятельностью”. Организации системы ООН, такие как МОТ и ВОЗ, а также многие другие правительственные органы признают три основных критерия, определяющих профессиональные заболевания: клинический диагноз заболевания, подверженность факторам риска на рабочем месте и причинно-следственная или ассоциативная связь между ними. [8] Глобализация и социальные и технологические изменения приводят к увеличению подверженности факторам риска и, следовательно, к возникновению новых профессиональных заболеваний, таких как проблемы с психическим здоровьем или опорно-двигательным аппаратом, с одной стороны, и процессов автоматизации и запрет на промышленное использование опасных материалов, с другой. Однако, в дополнение к медицинскому аспекту профессиональных заболеваний, требуется демонстрация причинно-следственной связи между воздействием фактора риска или деятельностью на рабочем месте и возникновением профессионального заболевания.

Основная часть. Система институционального обеспечения безопасности и охраны труда в Израиле (Рисунок 1) включает в себя следующую сеть государственных и неправительственных некоммерческих организации, а также физических лиц членов профессиональных сообществ:

- Администрация по охране труда
- Регистратор профессиональных заболеваний
- Израильский институт безопасности и гигиены труда
- Профессиональные врачи и медицина труда

- Национальный институт страхования
- Национальный совет по охране здоровья работников

Главным регулирующим органом в Израиле, отвечающим за предотвращение несчастных случаев на производстве и охрану здоровья работников, является Администрация по охране труда. До недавнего времени администрация входила в состав Департамента труда Министерства труда, социального обеспечения и социальных служб. Во время 24-го Кнессета в 2021 году, Министерство труда в целом было передано Министерству экономики, и поэтому администрация теперь подчиняется этому министерству. Полномочия администрации вытекают из Закона об инспекции труда 5714-1954 и Постановления о безопасности труда 5730-1970. Деятельность администрации в основном включает инспекции на рабочих местах, обеспечение соблюдения норм безопасности и гигиены труда, установление условий и стандартов для назначения должностных лиц, установление условий и требований для выдачи лицензий на определенные рабочие места и содействие безопасности на рабочем месте. Администрация отвечает за процесс сертификации и лицензирования, а также отвечает за гигиену труда путем финансирования различных инициатив и исследовательских проектов, способствующих безопасности на рабочем месте. Кроме того, администрация также собирает отчеты из различных источников об опасностях для безопасности и производственных травмах или заболеваниях и передает их другим соответствующим органам, занимающимся вопросами безопасности и гигиены труда.

Рисунок 1. Система институционального обеспечения безопасности и охраны труда в Израиле*

* Составлена авторами

В соответствии с разделом 3 Постановления о несчастных случаях и профессиональных заболеваниях работодатель должен немедленно сообщать о любой производственной травме, в

результате которой работник не может работать более трех дней или в результате смерти работника. Согласно разделу 5 Постановления, любой квалифицированный врач, который считает, что пациент, которого они лечат, заразился профессиональным заболеванием, должен сообщить об этом администрации в письменной форме. Кроме того, широкая общественность может сообщать об опасностях на рабочем месте. Администрация собирает все такие отчеты, документирует их и отправляет в другие органы по охране труда, такие как Регистратор профессиональных заболеваний.

Администрация по охране труда также отвечает за назначение бригадиров, сотрудников по охране труда и комитетов по технике безопасности в соответствии с различными стандартами и требованиями к обучению, установленными Администрацией. Кроме того, Администрация выдает лицензии определенным предприятиям в соответствии с Законом о лицензировании бизнеса 5728-1968, который гарантирует, что эти компании работают в соответствии со стандартами безопасности и гигиены труда.

Самое главное, что Администрация по охране труда служит надзорным и правоприменительным органом в Израиле по вопросам, касающимся охраны труда и техники безопасности. Администрации поручено направлять инспекторов на рабочие места для оценки условий труда и выявления возможных рисков путем необъявленных посещений или, в качестве альтернативы, после представления обязательных отчетов рабочими местами. Хотя инспекторы имеют право закрывать рабочие места на основании соответствующих выводов, в действительности закрытие рабочего места происходит редко. Вместо этого инспекторы с большей вероятностью будут издавать “приказы об улучшении”, требующие, чтобы рабочие места соответствовали требованиям безопасности и гигиены труда, указанным в течение двух недель с даты выдачи приказа. Кроме того, администрация имеет право издавать приказы по технике безопасности, требующие немедленного устранения рисков и опасностей на рабочем месте, после чего инспекторы могут назначать бригадиров и инспекторов по технике безопасности, а также штрафовать рабочие места, которые не соответствуют требованиям “приказов об улучшении”. В более серьезных обстоятельствах, например, в случае опасной для жизни травмы или смерти работника, инспекторы могут распорядиться о прекращении работ на объекте до устранения опасности. Если тяжелая травма или смерть произошли на строительной площадке, инспекторы могут прекратить работу по крайней мере на 48 часов.

В соответствии с Уголовным кодексом Администрация по охране труда может заручиться помощью полиции для обеспечения соблюдения предписаний по технике безопасности, возбуждения уголовного дела и наложения штрафов на работодателей, нарушивших предписания по технике безопасности или улучшению условий труда. В Управлении по охране труда также имеется отдел расследований, который расследует нарушения правил техники безопасности на рабочем месте. Департамент стремится предотвратить повторение несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний путем судебного преследования тех, кто нарушает законы о безопасности на рабочем месте. Администрация также имеет административные полномочия в соответствии с Законом об усиленном применении трудового законодательства 2017 года, 5772-2011, налагать финансовые санкции на работодателей в размере от 20 220 до 35 380 шекелей. Эта санкция применяется в основном против строительных подрядчиков, которые нарушают правила безопасности на строительных площадках.

Несмотря на центральную роль механизмов обеспечения соблюдения для любого регулирующего органа, надзорным усилиям администрации сильно препятствуют ограниченные ресурсы. В Управлении по охране труда работает всего около 100 инспекторов по всей стране. Предполагается, что эти инспекторы обладают опытом и знакомы с опасностями и рисками, которые представляют угрозу для здоровья и безопасности работников во всех секторах. Однако из-за ограниченных ресурсов и возможностей правила техники безопасности применяются более широко, чем гигиена труда, поскольку инспекторам не хватает специальной подготовки, необходимой для выявления профессиональных заболеваний. Что касается гигиены труда, администрация уделяет основное внимание мониторингу опасных материалов и инициирует мероприятия главным образом в обрабатывающей промышленности, строительстве и сельском хозяйстве. Основываясь на данных, представленных в Научно-информационный центр Кнессета, в последние годы наблюдается сокращение числа мероприятий по мониторингу, проводимых администрацией, поскольку инспекторы были переназначены для выполнения правоприменительной деятельности, в частности, в строительном секторе.

Регистратору профессиональных заболеваний, созданному в июле 2011 года, поручено собирать конкретные данные о профессиональных заболеваниях под эгидой Национального центра по контролю заболеваний Министерства здравоохранения. Он финансируется Управлением охраны труда Министерства экономики и отвечает за сбор актуальной, надежной и легкодоступной информации о профессиональных заболеваниях. Регистратором профессионально руководит руководящий комитет, состоящий из представителей Министерства экономики, Министерства здравоохранения, Института национального страхования и представителей департаментов медицины труда, связанных с различными ОМС. Что касается юридических полномочий, Регистратор профессиональных заболеваний был создан в соответствии с Указом о несчастных случаях и профессиональных заболеваниях и Правилами о профессиональных заболеваниях.

Основной задачей регистратора является отслеживание тенденций и закономерностей профессиональных заболеваний, включая появление новых заболеваний. Регистратор обязан выявлять высокие уровни заболеваемости и места повышенного риска. С июля 2015 года Регистратор опубликовал пять отчетов с использованием статистики профессиональных заболеваний, предоставленной Администрацией и Национальным институтом страхования. Администрация собирает данные из отчетов, представленных профессиональными врачами, а Регистратор систематизирует информацию по заболеванию, сектору, виду работы, отчитываемому органу, географическому положению, возрасту работника, национальности и полу. Регистратор сталкивается с трудностями в своих попытках расширить усилия по представлению отчетности и в получении информации о заболеваемости, которая предположительно возникает по профессиональным причинам, согласно различным источникам (Институт национального страхования, Налоговый орган, страховые компании и т.д.). В конечном счете, наличие достоверной информации необходимо для стратегического планирования и решения вопросов, связанных с профессиональными заболеваниями.

Израильский институт безопасности и гигиены труда (IOSH) является некоммерческим учреждением, созданным в 1954 году в соответствии с Законом об инспекции труда 5714-1954. Она финансируется Институтом социального страхования в Израиле и пропагандирует “культуру безопасности и гигиены труда”. Она не выполняет функции регулирующего органа и поэтому не занимается правоприменением или инспекцией. Вместо этого институт фокусируется исключительно на профилактике и исследованиях. Институт инициирует образовательные и обучающие программы и служит консультативным органом при министре экономики, уделяя особое внимание усилиям по продвижению и повышению осведомленности о безопасности и гигиене труда. Например, Институт недавно запустил веб-сайт “Линия жизни”, который позволяет общественности сообщать о неизбежных рисках на строительных площадках.

Институт предлагает учебные курсы, как правило, бесплатные, для различных секторов по целому ряду тем, связанных с работой, и публикует материалы на иврите, а иногда и на других языках, таких как английский, арабский и русский. Кроме того, институт предлагает образовательные ресурсы, онлайн-мероприятия и руководства по безопасности и гигиене труда, уделяя особое внимание профилактике, проводит обследования рабочих мест на предмет профессиональных опасностей и рисков. Чтобы охватить разнообразную аудиторию, многие учебные занятия проводятся с помощью мобильных подразделений института, которые бесплатно выезжают на рабочие места.

В рамках усилий по профилактике Институт также проводит исследования с целью предоставления соответствующей информации для различных секторов работы. Таким образом, Институт участвует в исследованиях, изучающих воздействие определенных веществ и видов деятельности на работников, и делится ими. Институт также определяет факторы риска в различных секторах и предоставляет руководящие принципы относительно мер, которые следует принять для предотвращения заболеваний и травм на рабочем месте. Например, в 2019 году Институт опубликовал отчет о профессиональном воздействии на кожу среди работников салонов красоты. Институт также недавно исследовал эргономические факторы риска в сельскохозяйственном секторе и выпустил рекомендации по снижению и предотвращению травм опорно-двигательного аппарата. Эти усилия являются частью общей работы Института по информированию работников и работодателей об опасностях на рабочем месте посредством публикации информационных материалов, охватывающих конкретные факторы риска в более чем 400 профессиях.

Профессиональные врачи и медицина труда. Как предусмотрено в Постановлении о безопасности труда 5730-1970 и в Законе о национальном медицинском страховании 1994 года, профессиональные врачи играют решающую роль в повышении безопасности и гигиены труда.

Профессиональные врачи, иногда называемые врачами-экспертами по гигиене труда, являются “врачами общей практики, которые прошли стажировку в области медицины труда и гигиены труда и сертифицированы для работы в этой области” [9]. Роль профессиональных врачей заключается в первую очередь в диагностике и лечении профессиональных заболеваний и травм, связанных с работой, а также как проводить медицинские осмотры на предмет пригодности к работе.

Услуги профессиональной медицины предоставляются в соответствии с Законом о национальном медицинском страховании. Израильские рабочие сталкиваются с профессиональными врачами при одном из трех видов обследований:

– Тесты при приеме на работу для определения пригодности сотрудника к определенной профессии перед поступлением на рабочее место.

– Регулярные медицинские осмотры, проводимые в соответствии с законом для групп работников, которые, как утверждается, подвержены определенным факторам риска, с целью определения их пригодности для продолжения такой работы.

– Медицинские осмотры на предмет пригодности к работе для определения способности работника продолжать свою работу после того, как он заболел или получил травму. Это самый распространенный осмотр.

В соответствии с разделом 5 Постановления о несчастных случаях и профессиональных заболеваниях любой врач может поставить диагноз профессионального заболевания, и он/она несет ответственность за сообщение о диагнозе соответствующим государственным органам. Практически обо всех (99,4%) случаях профессиональных заболеваний в Израиле сообщают профессиональные врачи. Это число особенно поразительно, учитывая, что в Израиле насчитывается всего 90 профессиональных врачей на более чем 4,1 миллиона работников, основываясь на данных Министерства здравоохранения по состоянию на начало 2021г. Вызывает беспокойство тот факт, что такое небольшое число врачей диагностирует 99,4% всех профессиональных заболеваний – многие случаи, вероятно, остаются незарегистрированными как работники могут не иметь доступа к профессиональному врачу.

Национальный институт страхования в Израиле также играет определенную роль в вопросах безопасности и гигиены труда. Большая часть бюджета Израильского института безопасности и гигиены труда финансируется Институтом национального страхования, который также финансирует мероприятия по содействию безопасности и гигиене труда. Например, Институт национального страхования предоставляет знания работникам, занятым на малых и средних предприятиях, о важности здорового образа жизни, эргономика и здоровое питание с целью повышения осведомленности работников о безопасности труда.

Участие Национального института страхования в охране труда обусловлено его ролью регулирующего органа, уполномоченного выплачивать работникам компенсацию за профессиональные заболевания. Лицо, получившее травму на рабочем месте, которое больше не может работать на своей должности или в другой аналогичной должности в результате травмы, может подать иск о возмещении ущерба преимущества. По данным Национального института страхования, около 67 000 работников в год получают пособия по травмам в связи с несчастными случаями на производстве. Однако, несмотря на широкую роль НИИ на бумаге, как показывает отчет государственного контролера, передача информации между Институтом национального страхования и Регистратором профессиональных заболеваний является недостаточной, особенно в отношении типа заболеваний, количества заявлений и статистической информации о работниках и секторах.

Национальный совет по охране здоровья работников консультирует Министерство экономики и Министерство здравоохранения и стремится: сократить число пациентов с профессиональными заболеваниями, повысить осведомленность врачей о профессиональных заболеваниях, продвинуть законодательство, улучшить правоприменение на рабочем месте и многое другое. Совет организует семинары и профессиональные конференции, разрабатывает модели и пишет позиционные документы, предназначенные для лиц, принимающих решения. Например, в июне 2019 года совет рекомендовал обязать врачей указывать род занятий пациента в своей медицинской карте. В мае 2020 года совет также рекомендовал уточнить роль сотрудника по обеспечению безопасности, который возьмет на себя ответственность за гигиену труда для предотвращения заболеваемости среди работников, основываясь на рекомендациях, также ранее сделанных в отчете Комитета Adam при Кнессете Израиля, в настоящее время эта роль существует, но профессиональные требования неясны.

Несмотря на довольно представительную сеть институционального обеспечения безопасности и гигиены труда в Израиле, проведенный по поручению специального комитета (Комитета Adam при Кнессете Израиля) представительного органа страны мониторинг выявил множество проблем в этой сфере, требующих институционального и законодательного решения. В частности, число профессиональных врачей невелико и продолжает сокращаться - ресурсы, выделяемые на профессиональную медицину, тревожно скудны. Также недостаточно прикладных исследований в области гигиены труда. В других странах растет осведомленность о многих факторах риска, которым в настоящее время не уделяется внимания в карте гигиены труда в Израиле: вопросы эргономики, стресса и злоупотреблений на работе находятся в центре внимания глобального профессионального дискурса, и все же они полностью отсутствуют в израильской карте гигиены труда. Кроме того, не рассматриваются работники старшего возраста, работники с ограниченными возможностями и другие группы работников.

Заключение. В целом, необходимо принять меры для повышения осведомленности о различных типах профессиональных заболеваний и действовать с целостной точки зрения сразу на нескольких уровнях, чтобы исправить существующую ситуацию. Действия могут включать: разработку соответствующих нормативных актов, учитывающих другие факторы риска, такие как факторы психического здоровья; увеличение числа специалистов по охране труда и их обучение; повышение осведомленности среди врачей общей практики; обучение дополнительных руководителей, которые могли бы отвечать за изучение недостатков и принятие профилактических мер в отношении профессиональных заболеваний.; и постановка четких целей для правоохранительных органов.

Основные рекомендации доклада Комитета Adam касались создания национального органа по управлению безопасностью и гигиеной труда, который мог бы одновременно выполнять функции регулятора и обеспечивать профессиональное руководство. Они предложили, чтобы этот орган также включал исследовательский и информационный центр для управления существующими знаниями по охране труда. Кроме того, Комитет предложил переформулировать действующее законодательство в области безопасности и гигиены труда и объединить его в единый закон. Объединенный закон должен включать несколько уровней, включая первичное законодательство, вторичное законодательство, профессиональные кодексы, рекомендации, руководящие принципы и стандарты.

В статье представлены результаты научных исследований, полученные в ходе реализации научно-технической программы на тему: «Системное моделирование процессов формирования и реализации статистических наблюдений за состоянием охраны труда в Республике Казахстан» (ИРН BR18674262) в рамках программно-целевого финансирования исследований РГП на ПХВ «Республиканский научно-исследовательский институт по охране труда МТСЗН РК».

ЛИТЕРАТУРА

1. Электронный ресурс. – https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_556022.pdf
2. Электронный ресурс. – <https://www.ilo.org>
3. Alli B.O. Fundamental principles of occupational health and safety / Benjamin O. Alli; International Labour Office. – Geneva: ILO, 2008
4. Protocol P155 - Protocol of 2002 to the Occupational Safety and Health Convention, 1981. – https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312338
5. Электронный ресурс. – https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---safework/documents/publication/wcms_208226.pdf
6. Электронный ресурс. – <https://www.globalreporting.org/standards/media/1910/gri-403-occupational-health-and-safety-2018.pdf>
7. Электронный ресурс. – <https://www.ilo.org/global/standards/subjects-covered-by-international-labour-standards/occupational-safety-and-health/lang--en/index.htm>
8. Occupational physician. – https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---safework/documents/publication/wcms_192430.pdf

REFERENCES

1. Elektronnyy resurs. – https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_556022.pdf [in Russian].
2. Elektronnyy resurs. – <https://www.ilo.org> [in Russian].
3. Alli B.O. Fundamental principles of occupational health and safety / Benjamin O. Alli; International Labour Office. – Geneva: ILO, 2008
4. Protocol P155 - Protocol of 2002 to the Occupational Safety and Health Convention, 1981. – https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312338
5. Elektronnyy resurs. – https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---safework/documents/publication/wcms_208226.pdf [in Russian].
6. Elektronnyy resurs. – <https://www.globalreporting.org/standards/media/1910/gri-403-occupational-health-and-safety-2018.pdf> [in Russian].
7. Elektronnyy resurs. – <https://www.ilo.org/global/standards/subjects-covered-by-international-labour-standards/occupational-safety-and-health/lang--en/index.htm> [in Russian].
8. Occupational physician. – https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---safework/documents/publication/wcms_192430.pdf

Таубаев А.А., Петренко Е.С., Турекулова А.Н., Берназарова Р.Д.

ИЗРАИЛЬДЕГІ ЕҢБЕКТІ ҚОРҒАУ ЖҮЙЕСІН ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Аңдатпа

Мақалада Израильдегі еңбек қауіпсіздігі мен еңбекті қорғауды институционалдық қамтамасыз ету жүйесі қарастырылған, оған мемлекеттік және үкіметтік емес коммерциялық емес ұйымдардың, сондай-ақ кәсіби қоғамдастық мүшелерінің жеке тұлғаларының кең желісі кіреді. Зерттеудің мақсаты – қазіргі кезеңде Израильдегі еңбек қауіпсіздігі жүйесін институционалды қамтамасыз ету деңгейін теориялық негіздеу және сыни бағалау. Зерттеу барысында экономикалық зерттеулердің жалпы және жеке әдістері қолданылды: салыстыру және жалпылау әдісі, есептеу-аналитикалық әдіс және сараптамалық бағалау әдісі, Израильдің мемлекеттік органдарының имплементациялауға негізделген еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау тәжірибесін талдау әдістері. Израильдегі еңбек қауіпсіздігі мен еңбекті қорғауды институционалдық қамтамасыз етудің жеткілікті өкілді желісіне қарамастан, бұл салада институционалдық және заңнамалық шешімді талап ететін көптеген проблемалар бар екені анықталды. Атап айтқанда, кәсіби дәрігерлердің саны аз және азайып келеді - кәсіби медицинаға бөлінген ресурстар өте аз. Сондай-ақ, еңбек гигиенасы бойынша қолданбалы зерттеулер жеткіліксіз. Бұл мәселелерді шешу үшін кәсіби аурулардың әртүрлі түрлері туралы хабардар болу үшін шаралар қабылдау және бар жағдайды түзету үшін бірден бірнеше деңгейде біртұтас көзқараспен әрекет ету қажет.

Taubayev A., Petrenko E., Turekulova A., Bernazarova R.

INSTITUTIONAL SUPPORT OF THE LABOR PROTECTION SYSTEM IN ISRAEL

Annotation

The article examines the system of institutional safety and labor protection in Israel, which includes an extensive network of state and non-governmental non-profit organizations, as well as individual's members of professional communities. The purpose of the study is a theoretical justification and a critical assessment of the level of institutional provision of the occupational safety system in Israel at the present stage. In the study, general and particular methods of economic research were used: the method of comparison and generalization, the calculation and analytical method and the method of expert assessments based on the analysis and implementation of the experience of Israeli state bodies in ensuring occupational safety and health. It has been established that despite a fairly representative network of institutional occupational safety and health in Israel, there are many problems in this area that require institutional and legislative solutions. In particular, the number of professional doctors is small and continues to decline - the resources allocated to professional medicine are alarmingly scarce. There is also insufficient applied research in the field of occupational health. To solve these problems, it is necessary to take measures to raise awareness of various types of occupational diseases and act from a holistic point of view at several levels at once to correct the existing situation.

B. Turebekova*, PhD¹

S. Saparbayeva, PhD²

B. Zhumatayeva, PhD³

Al-Farabi Kazakh National University

Astana, Kazakhstan¹

L.N. Gumilyov Eurasian National University

Astana, Kazakhstan²

Esil University Astana, Kazakhstan³

* – main author (author for correspondence)

e-mail: turebekova_bo@mail.ru

ANALYSIS OF KAZAKHSTAN'S INNOVATION'S STATISTICS DEVELOPMENT

This article discusses forming and development of innovative statistical system in Kazakhstan. Effective management of innovation becomes an important factor in ensuring high rates of economic growth as well as the level of competitiveness of any national economy. It is evidenced by current trends in world development.

There is the significance of informational providing system on innovation is examined, stages of innovation's statistics showed. The current stage of innovation statistics development is characterized by further improvement of system. It is based on the needs of the country's economic development. The main objectives of innovation statistics cover a wide range of issues.

In the article indicators of innovative statistics of Kazakhstan are analyzed, the conclusions about the problems and prospects of the state policy in the field of innovation and promotion of technology upgrading are made. Special attention is paid to the results of the monitoring the main indicators of implementation Kazakhstan's innovative development for the years 2003-20.

Keywords: *innovation, innovative activities, innovative product, innovative statistic, innovative process, monitoring, impact of innovation, indicators, implementation, innovative development.*

Кілт сөздер: *инновация, инновациялық қызмет, инновациялық белсенділік, инновациялық статистика, инновациялық процесс, мониторинг, инновациялардың әсері, көрсеткіштер, еңгізу, инновациялық даму.*

Ключевые слова: *инновация, инновационная деятельность, инновационная активность, статистика инноваций, инновационный процесс, мониторинг, эффект инноваций, индикаторы, внедрение, инновационное развитие.*

JEL classification: Q17

Introduction. The level of the science and technology development creates a basis for dynamic economic growth and an opportunity to build an effective innovation system. This system should include mechanisms of interaction between the government, business, science and education to achieve a growth in share of high technology industries in GDP. Regions with accelerated expansion of science and technology such as South-East Asia and Scandinavian countries could take as an example. Modern trends in the world development are competition for high-quality human capital and its mobility, as well as the growing role of information technology, globalization. They make impacts on the formation of the innovative policy of the state.

Evolution of a system for promoting technological upgrading by creating requirement for new technologies as well as by support supply, implementation and proliferation of innovations is the crucial objective for the fulfilment of innovations and the assistance of technological upgrading in the close future. Next issues are creation of own strengths through technological prognostication and planning, directing of practical science to business demands and the forming of innovative area. The second is evolution of the innovation infrastructure by enhancing the management of the countries innovation system units, by promoting innovative activity and improving the legislative framework.

In this respect, the objectives of innovation statistics the mensuration of resources disposed in innovative practises, the evaluation of agents ministerial to innovation or restrictive them, as well as an analysis of the sway of innovation on enterprise productivity.

Current stage of statistics progress is characterized by further improvement of innovation statistics system based on needs of the country's economic development. Examination of drifts and forecasting the evolution of study and practices are impractical without scrutiny the goals and sources of innovation as

well as construction of inside and outside technological swap, without evaluating the actual and primary costs on scientific innovative practices by its classes and financing origins, by the size of innovative outputs.

Effective management of innovative processes becomes a major factor of high rates economic growth, of competitiveness any national economy as evidenced by current trends in world development. Control of innovative progress is a multi-level, complex task, the realization of which requires knowledge on regularities of innovation itself as well as on a basis of innovative development at all levels. Statistical information and their analysis in this context becomes an essential tool for building an effective innovative policy and for managing its implementation.

The aim of the study is to identify the importance of innovation statistics, to examine its formation in Kazakhstan and to analyse indicators of country's innovative development to determine an innovative factors effect on national economic development.

Literature review. Academic literature by domestic and foreign scholars such as Samuelson Paul A., Nodhaus William D. [1], K. Cubaev [2], S. Bishimbaeva [3], R.A. Alshanov [4], D. Bizhanova [5], and others are devoted on various aspects of an innovative development as well as on development of innovation statistics.

At the present time development of statistical systems faces challenges are born by globalization. Simplification of trade barriers, using of the Internet for transactions abroad, increasing mobility of workforce complicate the measurement of economic activity in a country. The next challenge in the development of statistics is the growing demand for more modern, and at the same time, reliable data. The demand for indicators of progress and sustainable development of society rises through politicians. Official statistics experiences growing pressure on the enlargement of statistical indicator's set. Modern trends in the world development, related to the transition of society to a higher stage, highlight the need for adequate elaboration of its information system.

Today, Kazakhstan is one of the leaders in Central Asia on the methodology, frequency and timeliness of data distribution. Reforming of a statistics contributed on qualitative improvement of some traditional sections, as well as on appearing new directions in statistics aimed to research as present-day issues of social-economic development so the prospective. Among these is innovative statistics which must reflects the creation, implementation and marketing of new and improved products, services and processes.

In the 1993 -2000 year statistical authorities in Kazakhstan under the influence of the objectives of scientific-technical and innovative policy and informative needs made a cardinal revision of the methodology and tools for statistical observation of research and development. Thus, innovative statistics were developed for the first time in domestic practice.

The implementation of statistical observation for innovative practices performed step by step. At the first phase the overall level of industries innovative practice was based on the results of 1994. At the stage the enumeration of innovative active companies was established. In the second level, starting with the 1995 report, the livelong exam of industrial companies conducted by the broadened program of technological innovation.

The following level was derived from the general supervision and embrace only innovatively active companies for the make of the qualitative assessment of the explored phenomena, comprising the features of an innovation's informational sources, factors that hinder it, etc. Throughout extension of the innovation statistics setup, which grounded on regular methodological precepts, apprehensions and classifications, the interrelated system of statistical monitoring of science and innovation is formed. Statistical tools have taken high assessment by an international expertise of the world's leading organizations. They are offer opportunities to provide direct feedback to the suitable for international comparisons data.

During the adaptation of international experience to the national characteristics of innovative development, the specific economical and institutional factors historically formed by market reorganization, in addition the statistical accounting's and reporting's particularities in the nation were taken into contemplation. This permitted eliminating the straight adopting of external practice, and for several points to propose new methodological ways, which enhanced the international practice.

The current stage of innovation statistics elaboration is characterized by further enhancement of the innovation statistics system based on the needs of economic development.

Main part. Discussion. Tendency analysis and prognosticating of scientific and industrial evolution are impracticable without studding targets and origins of innovation, without investigation forms of interior and exterior technological swap without assessment of actual and primary cost on innovation by its ways and origins of financing as well as without determining of innovative product amount.

It is impossible to analyze and predict the trends of scientific and industrial development without studying the goals of education and the sources of innovations, without studying the forms of internal and

external technological exchange, without evaluating the current and capital costs according to the types and sources of innovations. financing.

The main objectives for a progress in innovation and promotion technology upgrading for the near future are:

- development of technological modernization by creating claim on new technologies, by proposals, explication and dispersion of innovations;
- formation of peculiar competences by means of foresight and gliding as well as bearings of practiced science to the requirements of companies and by creation of innovation spheres;
- fulfillment of innovation infrastructure over enhancing the coordination of the country's innovation setup elements, by promoting innovation as well as enhancing the legal framework.

In this regards the main tasks of innovative statistics include a measurement of resources devoted to innovation, an assessment of factors conducive to innovation or hinder them as well as an analysis the impact of innovation on firm performance.

As a result of solving called issues the country's innovation setup to procure competitiveness of the industry should be established. It could be to achieve through establishing of management innovation and technological progress of the industries, its spheres and regions, developing conditions for the elevation of high-tech small and medium-sized businesses as well as enhancing the scientific and engineering potential.

Statistics explores the quantitative characteristics of the phenomena and processes in the sphere of innovation in enterprise with their qualitative matter. The major task of innovation statistics is to satisfy society's demands for accurate and reliable statistical information regarding size, structure and dynamics of resources and innovation process, furthermore their immixtures for social and economic development. The matter of innovation statistics is a progress of classifications, sets of indicators and the methodology for their estimation.

A set of scientific and innovative capacity indicators are following: science statistics, innovation performance statistics and statistical indicators of science and innovation impact on economic growth.

A science statistics highlight indicators on science resources, research and development, as well as organizational structure of science. The set of innovation statistics indicators divides on indicators of innovations sources, cost of innovation, indicators of technological exchanges level, on results of innovation process as well as innovation activities of enterprises. There are indicators of economy technological structure; export and import of technologies, assessment of an innovations impact on productivity's growth and employment as well as indicators of an integrated assessment of the scientific and technological progress contribution to a growth of gross domestic product are highlighted. Diversified classifications and grouping, reflecting the variety of internal and external relationships of innovation are used to study the various aspects of innovations.

The current statistical standards for data collection developed only for technological innovations, which are the end result of innovation process. They are embodied in the form of a new or improved product, embedded in the market and used in practice.

It's supposed that innovation occurred in the chance that it is switched-on in the market or in the industrial operation. Respectively, there are two ways of technological innovation: product and process innovations. Product innovations include the introduction of new products or improvement of existing one. Process innovations involve the development of new or significantly improved production methods, changes in equipment or in production organization, or both. Innovations in the field of organization and management, information technology, public and social services in technological innovation are not considered till.

According to the degree of novelty the innovation is classified by process parameters, as well as by a market position. Product innovation in terms of the process parameters are classified based on the following: using of new materials, using of new components and semi-finished products, obtaining fundamentally new features. Process innovations are classified on the basis of evidence: a new production technology, more automated, and new methods of production.

Reporting units in the innovation statistics are innovative-active enterprises, which identification is based on an extended range of signs.

The indicators of the innovative activity of the enterprises are calculated on the basis of the selected innovative active companies. They usually show the level of involvement in the realization of innovation generally or definite types during a particular season of time. Thus, in Kazakhstan the system of innovation statistics formed and at present it is improved. It provides a management of an innovative process on scientific bases.

The dynamic development of the innovation area is one of the key concepts of the innovative economy, which requires an efficient innovation system and the creation of institutions to support the innovation process.

The development of innovative activity in Kazakhstan plays a huge role at the present stage. The purpose, priorities, tasks and approaches of innovative development are defined in the Concept of innovative development of Kazakhstan Republic for 2020-25 [6] and The State Program of industrial and innovative development of Kazakhstan Republic for 2020-2025 [7]. Scale and significance of processes make special demands on the management of their implementation and such integral components as monitoring and evaluation. Monitoring and evaluation system is necessary to form a holistic and objective picture of the progress and results of achieving the target indicators at same time to make adequate managerial decisions.

The organizing of large-scale and comprehensive monitoring programs comes with a performance rating of the relevance activities. This is a prerequisite for monitoring qualitative changes in the structure of the economy, and its adaptation to the industrial and innovative changes in all spheres of activity.

The aim of innovative development is to enter the market of competitive products, processes and services. Kazakhstan is in the group with a low level of innovative development near such countries as Mexico, South Africa, and Slovakia. This group of countries is characterized by the creation of innovations mainly by the government with minimal participation of the private sector and universities. This situation is due to factors forming the fundamental basis of the country's innovative development: insufficient level of entrepreneurship development; low access to innovative infrastructure and government support tools.

For a more complete analysis of the dynamics of innovation and promotion of technological modernization, Statistics Committee under ministry of National Economy of Kazakhstan Republic have established and improved database on innovation and promotes technology upgrading [8,9].

Size of innovative products in the country has raised by 17.1 times in 2019 compared with 2003 and amounted to 1.114 billion tenge (picture 1).

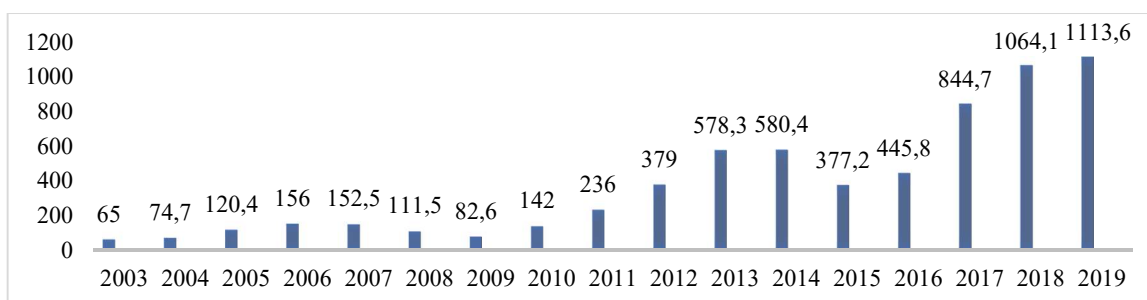

Figure 1. The volume of innovative products (goods, services) in Kazakhstan for 2003-2019 y.y., mln. tenge*

* Compiled by the author according to the statistics of Kazakhstan Republic

There is an increase in the share of innovative products in GDP of Kazakhstan during 2004-2019. In 2019 it amounted to 1.6%, which is 0.33 points higher than the 2004 level (Figure 2). Moreover, in the dynamics of this indicator there was a sharp decrease in the periods 2005-2009, as well as 2014-2015. There is an increase in the periods following the fall. So in 2011, the indicator grew by 0.35 points to the level of 2009, in 2018 the growth amounted to 0.99 points to the level of 2015. In 2019 decrease of this indicator compares to previous period is observed.

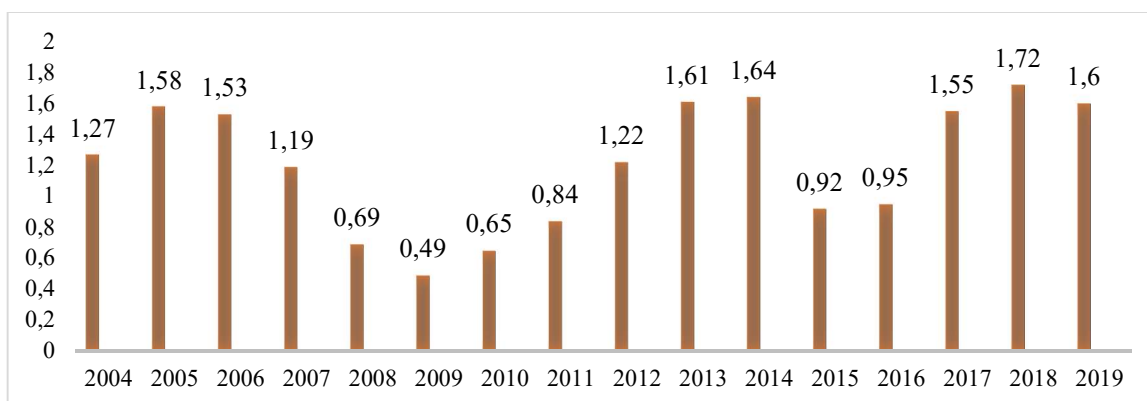

Figure 2. The share of innovative products in the GDP in 2004-2019 years, %*

* Compiled by the author according to [8, 9]

There is an increase in the share of innovative products in GDP of Kazakhstan during 2004-2019. In 2019 it amounted to 1.6%, which is 0.33 points higher than the 2004 level (Figure 2). Moreover, in the dynamics of this indicator there was a sharp decrease in the periods 2005-2009, as well as 2014-2015. There is an increase in the periods following the fall. So in 2011, the indicator grew by 0.35 points to the level of 2009, in 2018 the growth amounted to 0.99 points to the level of 2015. In 2019 decrease of this indicator compares to previous period is observed.

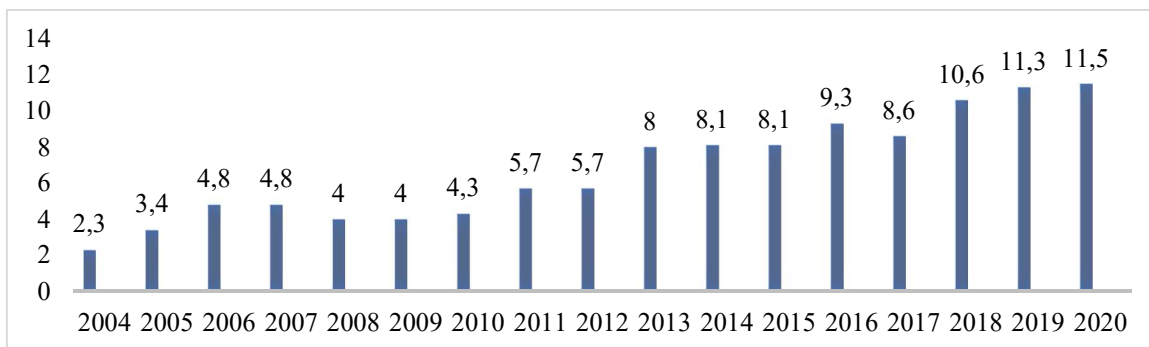

Figure 3. The level of activity in the sphere of innovation in Kazakhstan for 2004-2020 y.y.*

* Compiled by the author according to [8, 9]

The latest drift in innovation progress is shrinkage in the proportion of the common sector in the scope of settling or shortening of the “state order” for science from country’s budget. The research departments of large companies as well as small and medium-sized high-tech enterprises intensify their stances in country’s scientific and technological evolution. They took advantage of an educational system, infrastructure and some economic benefits established with the help of the state.

In most mature countries additional budgetary financing for research and development to a degree surpass the amount of budgetary distributions in this sphere. In countries members of Organization for Economic Cooperation and Development, it increased on average from 55% in 1991 to 65% still.

The main source of extra budgetary funds is the business sector, where large national and transnational corporations are leaders. Business corporations in developed countries have historically cultivated as the major significant patterns of country’s innovation setups. They fund research and transform scientific performances and artifices into tangible products and technologies, at the identical time accept economic liability for the primary zones of scientific and technological evolution. Large companies fund major portion of the investment in science by the partial sector.

The business sector is and will continue to be the largest contributor to research both in terms of consumable funds and in the number of researchers and engineers involved in scientific research.

The total cost of innovative product and process innovations in 2019 amounted to 535918.1 million tenge (figure 4).

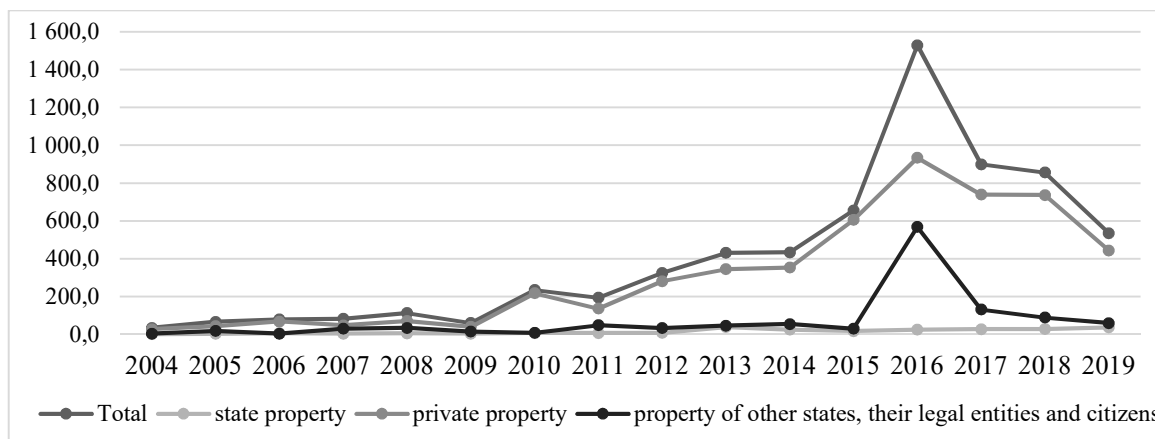

Figure 4. Costs on innovative product and process innovations by type of ownership in Kazakhstan for 2003-2019 y.y., bln. tenge*

* Compiled by the author according to [8, 9]

The latest drift in innovation progress is shrinkage in the proportion of the common sector in the scope of settling or shortening of the “state order” for science from country’s budget. The research departments of large companies as well as small and medium-sized high-tech enterprises intensify their stances in country’s scientific and technological evolution. They took advantage of an educational system, infrastructure and some economic benefits established with the help of the state.

In most mature countries additional budgetary financing for research and development to a degree surpass the amount of budgetary distributions in this sphere. In countries members of Organization for Economic Cooperation and Development, it increased on average from 55% in 1991 to 65% still.

The main source of extra budgetary funds is the business sector, where large national and transnational corporations are leaders. Business corporations in developed countries have historically cultivated as the major significant patterns of country’s innovation setups. They fund research and transform scientific performances and artifices into tangible products and technologies, at the identical time accept economic liability for the primary zones of scientific and technological evolution. Large companies fund major portion of the investment in science by the partial sector.

The business sector is and will continue to be the largest contributor to research both in terms of consumable funds and in the number of researchers and engineers involved in scientific research.

The total cost of innovative product and process innovations in 2019 amounted to 535918.1 million tenge (figure 4).

Conclusion. The analysis is innovative development shows that innovations play a big role in Kazakhstan. However, it should be noted that this is not yet a source of increasing the country’s competitiveness in the world market. Despite the positive experience of many startups, there has not been a significant breakthrough in innovative development.

Studies by scientists within the EU have shown that internationalization and innovation are closely related. It follows that policies supporting innovation and internationalization should be linked and stimulate innovation and internationalization.

Another factor holding back the modernization of the Kazakhstani economy and the dynamics of innovation process is the low level of investment in R&D. In this regard, government policy aimed at encouraging companies to invest in innovation is very significant. In addition, it is necessary to further improve the science management system in order to concentrate financial resources as well as human, scientific and technical potential in priority areas of science. First of all, it is for meeting needs to develop effectively of economy’s real sector, especially in those areas where Kazakhstan already has competitive results. It should be noted that the pace of financial investments in R&D should be compatible with the pace of development of human resources that can effectively use investments. Conditions for the transfer and commercialization of the scientific developments results and their introduction into economic circulation should be created. One of the current problems of innovative development is the incompleteness of scientific research, its separation from production, low commercialization and implementation in production.

Today, Kazakhstan needs to look for new areas of economic development. In order to increase the country’s competitiveness in the world market, high-tech industries should be actively developed as well as an effective national innovation system should be built. In this regards the role of statistics increase as a way to improve management of innovative development.

Further development of innovation statistics puts forward as priorities to improve the tools of statistical observation. The specifics of particular sectors of science, an organizing of statistical monitoring on condition and movement of scientific and technical personnel, a collection of data on innovation in the rapidly growing service sector, a study of the mechanisms for indirect regulation of research and innovation activities require attention.

REFERENCES

1. Samuelson P., Nodhaus D., William D., Economics // Trans. from English. – М. “BINOM” «Laboratory of basic knowledge». – 1997. – 800 p.
2. Кубаев К. Организационные инновации // Экономика и статистика. – №1. – 2012. – С. 40-44.
3. Бишимбаева С. Статистика инноваций в Республике Казахстан // Экономика и статистика. – № 3. – 2009. – С. 27-31.

4. Алшанов Р.А. Инновационная статистика Казахстана: становление и пути совершенствования. Материалы международной научно-практической конференции: Статистика Казахстана: итоги перспективы развития. – 8 ноября 2010 г. – Астана. – С. 56-60.
5. Бижанова Д. Макроэкономический анализ инновационного развития Казахстана// Саясат-Policy. № 3 2009. – С 27 -32.
6. The Concept of innovative development of Kazakhstan Republic for 2020-30 у.у. – <https://textarchive.ru/c-2734644.html>
7. The State Program of industrial and innovative development of Kazakhstan Republic for 2020-2025. – <https://baiterek.gov.kz/ru/programs/gosudarstvennaya-programma-industrialno-innovacionnogo-razvitiya-respubliki-kazakhstan-na-2020-2025>
8. Science and innovation Kazakhstan 2004-2020. Statistical proceeding // Nur-Sultan. – 2021. – <http://www.stat.gov.kz>
9. Science and innovation Kazakhstan 2015-2019. Statistical proceeding // Nur-Sultan. – 2020. – <http://www.stat.gov.kz>

REFERENCES

1. Samuelson P., Nodhaus D., William D., Economics // Trans. from English. – М. “BINOM” «Laboratory of basic knowledge». – 1997. – 800 p.
2. Kubayev K. Organizatsionnye innovatsii // Ekonomika i statistika. – 2012. – №.1. – S. 40-44 [in Russian].
3. Bishimbayev S. Statistika inovatsii v Respublike Kazakhstan // Ekonomika i statistika. – 2009. – №.3. – S. 27-31 [in Russian].
4. Alsharov R.A. Inovatsionnaya statistika Kazahstana: stanovlenie b puti sovershenstvovaniya. Materialy megdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii: Statistika Kazahstana: itogi perspektivy razvitiya. – Astana. – 8 noyabrya, 2010. – S. 56-60 [in Russian].
5. Bizhanova D. Makroekonomicheskii analiz inovatsionnogo razvitiya Kazahstana // Sayasat-Policy. – 2009. – №.3. – S. 27-32 [in Russian].
6. The Concept of innovative development of Kazakhstan Republic for 2020-30 у.у. – <https://textarchive.ru/c-2734644.html>
7. The State Program of industrial and innovative development of Kazakhstan Republic for 2020-2025. – <https://baiterek.gov.kz/ru/programs/gosudarstvennaya-programma-industrialno-innovacionnogo-razvitiya-respubliki-kazakhstan-na-2020-2025>
8. Science and innovation Kazakhstan 2004-2020. Statistical proceeding // Nur-Sultan. – 2021. – <http://www.stat.gov.kz>
9. Science and innovation Kazakhstan 2015-2019. Statistical proceeding // Nur-Sultan. – 2020. – <http://www.stat.gov.kz>

Туребекова Б.О., Сапарбаева С.С., Жумагаева Б.А.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ СТАТИСТИКАСЫН ТАЛДАУ

Андатпа

Бұл мақалада Қазақстандағы инновациялық статистика жүйесінің қалыптасуы мен дамуы қарастырылған. Инновациялық процестерді тиімді басқару экономикалық өсудің жоғары қарқынын және кез-келген ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілік деңгейін қамтамасыз етудің маңызды факторына айналады, бұған әлемдік дамудың қазіргі тенденциялары дәлел бола алады. Инновациялық дамуды басқару көп деңгейлі, күрделі міндет. Оны жүзеге асыру үшін инновациялық процестердің жүру заңдылықтарын, барлық деңгейлердегі инновациялық дамуды басқару негіздерін білу қажет.

Инновациялық статистика дамуының қазіргі кезеңі елдің экономикалық даму қажеттіліктеріне негізделген инновациялық статистика жүйесін одан әрі жетілдірумен сипатталады. Инновациялық статистиканың негізгі міндеттері көптеген мәселелерді қамтиды. Мұндай жағдайларда статистикалық ақпарат және оны талдау тиімді инновациялық мемлекеттік саясатты құрудың және оны іске асыруды басқарудың маңызды құралы болып табылады.

Мақалада Қазақстан Республикасының инновациялық статистикасының көрсеткіштері талданады, инновация және технологиялық модернизацияны ілгерілету саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру

мәселелері мен болашағы туралы қорытынды жасалады. Қазақстанның 2003-2020 жылдардағы инновациялық дамуының іске асыруының негізгі көрсеткіштерін бақылау нәтижелеріне ерекше назар аударылады.

Турбекова Б.О., Сапарбаева С.С., Жуматаева Б.А.

АНАЛИЗ СТАТИСТИКИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В данной научной статье рассмотрено становление и развитие системы инновационной статистики в Казахстане. Эффективное управление инновационными процессами становится важнейшим фактором обеспечения высоких темпов экономического роста и уровня конкурентоспособности любой национальной экономики, о чем свидетельствуют современные тенденции мирового развития.

Современный этап развития статистики инноваций характеризуется дальнейшим совершенствованием системы инновационной статистики исходя из потребностей экономического развития страны. Основные задачи статистики инноваций охватывают широкий спектр вопросов.

В статье представлен анализ показателей статистики инноваций Республики Казахстан, сделаны выводы о проблемах и перспективах реализации государственной политики в области развития инноваций и содействия технологической модернизации. Особое внимание в статье уделено вниманию результатам мониторинга основных показателей реализации инновационного развития Казахстана на 2003-2020 годы.

Д.М. Турекулова*, д.э.н., профессор¹

Е.С. Петренко, д.э.н., профессор²

А.Б. Бекмагамбетов, к.ю.н., ассоц. профессор³

Б.Т. Чересва, PhD¹

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Российский экономический университет

им. Г.В. Плеханова, г. Москва, Россия²

РГП на ПХВ «Республиканский научно-исследовательский

институт по охране труда Министерства труда

и социальной защиты населения Республики Казахстан»

г. Астана, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: b_chereyeva@mail.ru

СОВРЕМЕННЫЕ МОДЕЛИ УПРАВЛЕНИЯ ОХРАНОЙ ТРУДА В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

В статье рассматриваются вопросы в области охраны труда, поскольку современная ситуация в Казахстане требует разработки комплексных мероприятий в сфере охраны труда, результатом которого должно стать активное взаимодействие государства, работодателей и работников с целью обеспечения благоприятной производственной среды. Авторами статьи сделан акцент на необходимость использования зарубежного опыта по управлению охраной труда как в нормативной, так и в правовой деятельности, и чтобы на смену устаревшим моделям управления охраной труда пришли новые жизнеспособные модели. В этой связи был проведен анализ действующих моделей управления охраной труда на примере Японии и Германии. Дана оценка результатам применения представленных моделей в условиях Казахстана. Проведен обзор литературы, который показал важность охраны труда жизнеобеспечения деятельности предприятия и государства. Результаты исследования показали, что концепция «нулевого травматизма» используемого в Японии дали положительные результаты, которые были в дальнейшем приняты Международной ассоциацией социального обеспечения, и широко стали использоваться другими странами, в том числе Казахстаном. А также практика использования инспекторов труда, применяющиеся в Германии, была оценена в условиях казахстанских реалиях.

Ключевые слова: охрана труда, безопасность, условия труда, модели управления, государство, травматизм, управление рисками, производство, зарубежный опыт, трудовое законодательство.

Кілт сөздер: еңбекті қорғау, қауіпсіздік, еңбек жағдайлары, Басқару модельдері, мемлекет, жарақат, тәуекелдерді басқару, өндіріс, шетелдік тәжірибе, еңбек заңнамасы.

Keywords: occupational safety, safety, working conditions, management models, the state, injuries, risk management, production, foreign experience, labor legislation.

Введение. При проведении политики в сфере охраны труда важным является обеспечение безопасности труд, укрепление и защита здоровья работников. Стратегия, выработанная государством, и мероприятия по ее реализации должны быть на высоком уровне, учитывая все принципы и задачи в сфере охраны труда. Как известно, создание безопасных условий труда имеет большое значение в повышении производительности не только на уровне бизнеса, но и страны. В этой связи, вопросы в сфере охраны труда требуют пристального внимания, основываясь на изучение лучшего опыта и методов управления охраной труда.

Главными помощниками работодателей в области повышения безопасности и охраны труда являются внедрение механизмов и видов экономического стимулирования, социального страхования, оценки рисков, системы управления охраной труда и пропаганда развития культуры безопасности на предприятиях.

На сегодняшний день в мировой практике предпринято множество усилий на улучшение условий по охране труда, а именно совершенствование законодательной базы по безопасности труда, активное участие государства в расследование нарушений в трудовой деятельности, накладывает штрафы работодателям, обязательное соблюдение техники безопасности труда на предприятиях и др., что в результате снижает число происшествий на производстве. В этой связи важно изучение зарубежного опыта передовых практик по охране труда.

Основной целью исследования является проведение сравнительного анализа действующих моделей управления охраной труда в таких странах как Япония и Германия с целью оценки возможности применения их в казахстанских реалиях.

Обзор литературы. Важным элементом социальной политики государства является охрана труда. Под термином «охрана» понимается меры по защите и безопасности, направленных на сохранение человека или имущества, а под «трудом» понимается полезная деятельность человека. Из этого следует, что под «охраной труда» можно понимать комплекс действий, которые создают и поддерживают безопасные условия труда для человека.

В Трудовом кодексе РК представлено определение термина «охрана труда», где он характеризуется как «система обеспечения безопасности жизни и здоровья работников в процессе трудовой деятельности, включающая в себя правовые, организационно-технические, социально-экономические, санитарно-эпидемиологические, лечебно-профилактические и реабилитационные мероприятия» [1]. В Трудовом кодексе РФ также дается похожее определение данному термину, где под охраной труда понимается «система сохранения жизни и здоровья работников в процессе трудовой деятельности» [2].

По мнению Какаулина С.П. «охрана труда – это система обеспечения безопасности жизни, сохранения здоровья и работоспособности работников в процессе трудовой деятельности, которые включают правовые, социальные, экономические, гигиенические и иные мероприятия, направленные на достижения целей охраны труда» [3].

На мировой арене вопросы по охране труда создают условия для системной оценки рисков в трудовой деятельности. Международная организация труда не использует понятие «охрана труда» в своих конвенциях, применяя понятия «гигиена труда», «безопасность труда» и «охрана здоровья». В этой связи экономист Кульбовская Н.К. дает следующее определение «охраны труда»: «это обеспечение безопасности и гигиены труда с целью сохранения жизни и здоровья работников в процессе труда» [4]. Аналогичного мнения придерживается Шанина Е.В. характеризуя охрану труда как «систему мероприятий по обеспечению безопасности, гигиены труда и управление профессиональными рисками на рабочих местах с целью сохранения жизни, здоровья и работоспособности человека» [5]. Федорец А.Г. понятие «охраны труда» трактует следующим образом: «это часть системы трудовых отношений, которые направлены на установление правовых основ обеспечения безопасности наемного труда» [6].

В мире накоплен значительный опыт управления трудом, и одним из ключевым являются предложенные принципы французского экономиста А.Файоля, которые обеспечивали сохранность здоровья и жизни работников в процессе труда [7]. Представленные им принципы актуальны и сегодня. По нашему мнению, их необходимо использовать при организации культуры поведения человека по соблюдению техники безопасности на производстве. Поскольку основная ценность социально-трудовых отношений – это жизнь и здоровье человека.

Практика применения данных принципов в различных странах мира имеет свою специфику, но всех объединяет то, что эффективность достижения цели базируется на благоприятных условиях труда и ее охраны. В этой связи актуальным будет рассмотреть модели управления охраны труда на примере разных стран.

Основная часть. При изучении законодательно-нормативных документов и информации из открытых источников, а также научных публикаций были выбраны следующие страны с наиболее успешным опытом управления охраны труда: Япония и Германия.

Опыт Японии. Япония является одной из стран, где, как и в Казахстане, законом закреплено обязательное требование измерять условия труда. В Японии действует специализированная организация по охране труда и социального обеспечения [8]. Также утвержден план по предотвращению несчастных случаев на производстве на долгий срок. В данном плане были предусмотрены мероприятия по предотвращению несчастных случаев, включает в себя систему оценки рисков с целью минимизации травм.

Еще в 1973 году была начата кампания по внедрению концепции «нулевого травматизма» с целью полного вовлечения персонала. Идея была позаимствована у США, где была реализована двухлетняя программа «Фокус – на безопасность». Вместе с этим была реализована идея непосредственно с участием работодателей и работников в деятельности охраны труда, которые влияют на создание комфортных условий работы. С этой целью наиболее эффективным было продвигать кампанию по «нулевому травматизму», где каждый работник играет важную роль. В

2003 году были подведены итоги продвижения кампании по нулевому травматизму, результаты представлены на рисунке 1.

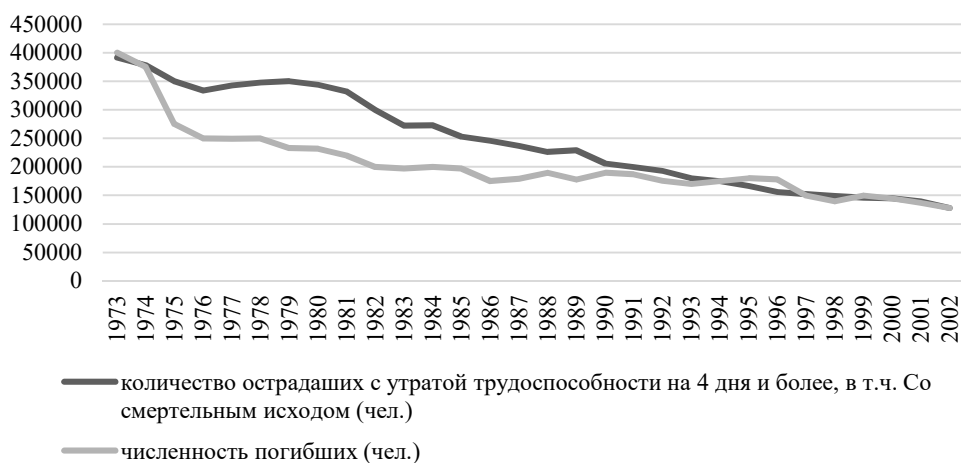

Рисунок 1. Динамика травматизма за 30 лет реализации концепции «Нулевого травматизма» в Японии*

* Составлен авторами по [9]

Как видно из рисунка, реализации концепции «нулевого травматизма» дали свои положительные результаты, за 30 лет внедрения программы количество пострадавших с утратой трудоспособности сократилось в 3 раза, а численность погибших на производстве уменьшилось в 3,1 раз.

В 1972 году был принят Закон «Об охране труда в промышленности» в Японии, где было отмечено об обязательном измерении факторов рабочей среды.

Позже в 1975 году был принят законодательный документ об измерении производственной среды, на основании которого был введен новый термин «оценка безопасности».

В 2006 году были внесены поправки в Закон об охране труда в промышленности, в котором была введена новая обязанность работодателя обеспечивать личное консультирование врачей для сотрудников, работающих сверхурочное время. Также работодатель обязан выявлять все опасности, которые связаны с производственными процессами, и реализовывать меры по предотвращению причинения ущерба здоровью и жизни сотрудника.

Правительство Японии поощряет действия компаний, которые добровольно повышают безопасность и укрепляют здоровье сотрудников. В 2006 году было разработано Руководство по оценке рисков, поскольку были обнаружены различия показателей по числу травматизма между компаниями, которые внедряют Систему управления охраной труда и нет. Эффективность мероприятий в области охраны труда подтверждается сниженной динамикой производственного травматизма в Японии, так в период с 2000 по 2019 годы численность пострадавших с утратой трудоспособности или с летальным исходом снизилось с 2,8 до 2,2 на 1000 человек (рисунок 2).

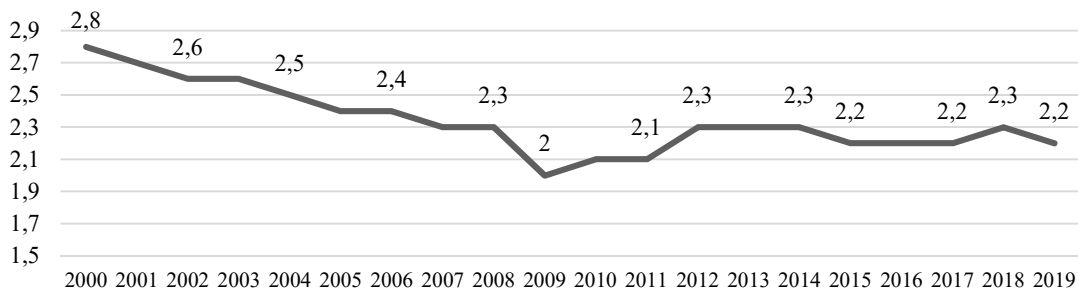

Рисунок 2. Динамика численности пострадавших с утратой трудоспособности и с летальным исходом на 1000 работающих в Японии*

* Составлен авторами по [9]

В мире Японии также известна своей системой пожизненного найма, который подразумевает трудовую биографию с момента приема на работу и до ухода на заслуженный отдых. Все начинается с прохождения многолетней стажировки, где молодой сотрудник постигает азы профессии во всех отделах компании, что снижает риск получения травмы, выполняя незнакомую работу.

В Японии правила по охране труда являются корпоративными, то есть компании самостоятельно разрабатывают стандарты безопасности. Каждый сотрудник застрахован, и при возникновении несчастного случая, возмещаются все расходы на содержание пострадавшего и его семьи. Говоря об охране труда, нельзя не отметить систему «5S», которая зародилась в концерне Toyota. Система «5S» расшифровывается как «сортировка», «содержание в порядке», «чистота», «стандартизация» и «постоянное улучшение». Первое означает необходимость убрать все лишнее, оставив только нужно, вторая сигма требует содержание рабочего место в порядке, третья сигма говорит о необходимости очистить рабочее место по выполнения работы, четвертая сигма требует документацию процедур по управлению охраны труда и пятая сигма отвечает за выработку у сотрудников безопасного поведения и соблюдения ими требований инструкций.

Практика «5S» широко используется и в казахстанских компаниях, когда на производстве разрабатываются инструкции, требования к рабочему месту, правила использования инструментов и поведение с соблюдением правил безопасности.

Опыт Германии. Законодательства, регулирующие правила трудовой деятельности в европейских странах имеют свои особенности. Здесь интересен опыт Германии, которые имеют низкий процент травматизма на рабочем месте.

В законодательстве Германии регулирование труда и действия при несчастных случаях во время работы носит обязательный характер и является важным разделом [10]. Предприятиям необходимо предпринимать мероприятия, защищающие сотрудников и учитывать имеющиеся риски. Среди стран Европейского союза Германия занимает второе место по количеству несчастных случаев после Италии, при этом имеет наибольшее количество людей с профессиональным заболеваниями (таблица 1) [11].

Таблица 1

Несчастные случае на рабочем месте*

Страна	Смертельные случаи по данным, предоставленным в МОТ	Несчастные случаи (отсутствие более 3 дней), по данным, предоставленным в МОТ	Смертельные случаи	Кол-во несчастных случаев с отсутствием на работе 4 дня, в среднем	Профессиональные заболевания	Смертность по причинам, связанным с работой	Смерть, вызванная вредными веществами
Всего по ЕС	2700	2400586	4692	4411236	126773	131465	59277
из них:							
- Австрия	103		227	213419	2820	3047	1318
- Бельгия			84	78974	2893	2977	1353
- Франция	661	721227	782	735214	19279	20061	9014
- Германия			901	847094	28568	29469	13358
- Италия	916	545446	991	931709	16987	17978	7943
- Люксембург	16	19368	7	6581	139	146	65
- Нидерланды			104	97778	5949	6053	2782
- Португалия			346	325299	3888	4234	1818
- Испания	722	872610	722	678803	13887	14609	6493
Великобритания	174	164767	224	210598	20778	21002	9716

* Составлен авторами по [11]

Как видно из данных таблицы, наименьшее число несчастных случаев среди стран ЕС наблюдается в Люксембурге, доля случаев со смертельным исходом равен 0,036%. В Германии доля смертности составляет 3,48%.

На сегодняшний день, Германия ведет усиленную работу по снижению травматизма в трудовой деятельности, опираясь на следующее:

- наличие инспекторов технического надзора. В его обязанности входят проверки, проведение консультаций по внедрению новых видов оборудования.

- обучение по охране труда. Через школу начального обучения безопасному труду в год проходят свыше 400 тыс. работников. Обучение производится по противопожарному делу, по работе с опасными веществами, по электробезопасности, по безопасны физическим нагрузка и минимизации рисков при использовании оборудования.

Опыт Казахстана. По сравнению с данными стран Европейского союза в Казахстане ежегодно регистрируются более 400 случаев профессиональных заболеваний, что в несколько раз ниже. И за последние три года их количество уменьшилось на 21%. За 2017-2021гг. число пострадавших на производстве увеличилось на 4,3%, а число погибших напротив сократилось на 16,4%.

В таблице ниже представлена информация по численности пострадавших на производстве.

Таблица 2

Численность пострадавших на производстве и занятых во вредных и опасных условиях труда в Казахстане*

Показатели	Период, годы					Темпы роста, % 2021/2017
	2017	2018	2019	2020	2021	
Численность работников, занятые во вредных и опасных производствах, тыс. чел., из них:	1660,6	1671,6	1683,1	1645,2	1641,6	98,8
- не отвечающие санитарно-гигиеническим требованиям	370,1	373,1	370,3	366,9	375,0	101,3
- занятые тяжелым физическим трудом	84,6	85,3	94,0	94,3	93,6	110,6
- работающие на оборудовании, которые не отвечают требованиям безопасности	0,9	2,8	3,6	3,6	4,2	466,7
Число пострадавших на производстве, из них:	2045	2160	2111	2031	2133	104,3
- со смертельным исходом	211	215	190	203	176	83,4

* Составлен авторами [12]

Как видно из таблицы, численность работников, которые заняты на вредных производствах уменьшилось на 1,2% за анализируемый период, но тем не менее произошел рост работников, работающих на оборудовании не отвечающих техники безопасности в 4,7 раз, что может привести к риску увеличения пострадавших на производстве. В большинстве случаев на производственных предприятиях наблюдается высокий износ оборудования.

Система управления профессиональными рисками была внедрена более чем 2800 компаниях Казахстана. В данных компаниях действуют производственные советы. Данные Советы проводят проверки с участием технических инспекторов условий труда на рабочих местах. В Казахстане насчитывается около 17000 технических инспекторов.

216 казахстанских компаний внедрили у себя Концепцию «нулевого травматизма». Основным приоритетом в компаниях является здоровье сотрудников, обеспечение их безопасными условиями труда. К примеру, в компании QazaqGaz введена служба HSE (Health, Safety & Environment), которая занимается вопросами охраны труда, окружающей среды и промышленной безопасности. Особое внимание уделяется целостности технологических процессов, поскольку важно предусмотреть постоянную готовность сотрудников к аварийным или чрезвычайным ситуациям, с целью снижения вероятности негативных последствий.

В Казахстане также действуют государственные инспекторы труда, которые выявили более тыс. нарушений за 2020-2021гг., из которых 34% приходится на сферу безопасности и охраны труда. По данным Министерства труда и социальной защиты работодателям было выдано боле 4,3 тыс. предписаний и наложено штрафа на сумму 278 млн. тенге.

С целью усиления работы по обеспечению безопасных условий труда разработан План действий по обеспечению -безопасности труда до 2025 года [13]. В данном плане предусматривается:

- мероприятия по модернизации национальной системы касательно модернизации национальной системы по вопросам управления охраны труда;

- мероприятия по разработке предложений по стимулированию работодателей по снижению профессионального риска на производстве;
- развитие профессиональных компетенций и научного потенциала в области охраны труда;
- развитие социального партнерства.

Следовательно, к 2025 году ожидается снижение травматизма на 10%, численности работников занятых на вредном производстве до 20%.

Заключение. Результаты исследования опыта охраны труда в Японии и Германии показали наличие стандартов системного подхода к управлению безопасностью и охране труда на предприятиях, на основании которых разрабатываются нормативно-правовые документы и стандарты, которые внедряются в отечественную практику.

С целью снижения вероятности причинения вреда на производстве были внесены изменения и дополнения в законодательство по вопросам промышленной безопасности. Эти меры дадут возможность улучшить трудовую и производственную дисциплину работников, повысить уровень защиты граждан от воздействия вредных и опасных факторов и снизить причинения вреда в результате аварии.

Следовательно, совершенствование законодательства в области охраны труда в Казахстане, позволит обеспечить последовательное снижение риска возникновения аварий, усовершенствовать методы государственного регулирования, а также создать правовые и организационные условия с целью развития инфраструктуры обеспечения безопасности. Развитость взаимного партнерства и социального диалога между государством, работодателями и работниками оказывают огромное влияние на эффективность управления охраной труда.

Результаты исследования, представленные в статье, получены в ходе реализации научно-технической программы на тему «Системное моделирование процессов формирования и реализации статистических наблюдений за состоянием охраны труда в Республике Казахстан» (ИРН BR18674262) в рамках программно-целевого финансирования исследований РГП на ПХВ «Республиканский научно-исследовательский институт по охране труда МТСЗН РК».

ЛИТЕРАТУРА

1. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015г. № 414-V ЗПК (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.11.2022 г.). – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414>.
2. Трудовой кодекс РФ от 30.12.2001 г. №197-ФЗ. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.12.2022 г.). – URL: <http://consultant.ru>.
3. Какаулин С.П. Экономика безопасного труда: учебно-практическое пособие. – М.: Изд-во «Альфа-Пресс», 2007. – 192 с.
4. Кульбовская Н.К. Термины и понятия в сфере охраны труда // Трудовое право, 2007. – №7. – С. 53-56.
5. Шанина Ек., Шанина Е.В. К вопросу об определении понятия «охрана труда» // Международный научно-исследовательский журнал, 2015. – № 6. – С. 86-88.
6. Федорец А.Г. «Охрана труда» и «безопасность труда» в системах управления // Безопасность и охрана труда, 2016. – № 2 (67). – С.58-63.
7. Сериккызы А., Бактымбет А., Оспанов М., Бактымбет С. Повышение качества человеческого капитала // Вестник КазУЭФМТ, 2021. – №4(45). – С. 59-66. – DOI 10.52260/2304-7216.2021.4(45).8.
8. Маренго А.К., Зернова Г.П. Трудоохранная культура // Вестник Московского университета МВД, 2012. – № 4. – С. 192-193.
9. Horie S. Occupational Health Policies on Risk Assessment in Japan // Safety and Health at Work, 2010. – Vol.1. – P. 19-28.
10. Hamid S.R., Isa S., Chew B.Ch., Altun A. Quality Management Evolution from the Past to Present: Challenges for Tomorrow // Organizacija, 2019. – Vol.52. – No. 3. – P. 157-186.
11. Данные официального сайта Международной организации труда. – URL: <https://ilostat.ilo.org/>.
12. Женщины и мужчины Казахстана / Статистический сборник за 2017-2021 гг. – Агентство по стратегическому планированию и реформам Бюро национальной статистики РК, Астана, 2022. – 149 с.

13. План действий по обеспечению безопасного труда в Республики Казахстан до 2025 года / Постановление Правительства РК от 17 июня 2021 года №419. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000419/links>.

REFERENCES

1. Trudovoj kodeks RK / Kodeks Respubliki Kazahstan ot 23 noyabrya 2015g. №414-V ZRK (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 18.11.2022 g.). – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> [in Russian].
2. Trudovoj kodeks RF ot 30.12.2001g. №197-FZ. (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 19.12.2022 g.). – URL: <http://consultant.ru> [in Russian].
3. Kakaulin S.P. Ekonomika bezopasnogo truda: uchebno-prakticheskoe posobie. - M.: Izd-vo «Al'fa-Press», 2007. – 192 s. [in Russian].
4. Kul'bovskaya N.K. Terminy i ponyatiya v sfere ohrany truda // Trudovoe pravo, 2007. – №7. – S. 53-56. [in Russian].
5. SHanina Ek., SHanina E.V. K voprosu ob opredelenii ponyatiya «ohrana truda» // Mezhdunarodnyj nauchno-issledovatel'skij zhurnal, 2015. – №6. – S. 86-88 [in Russian].
6. Fedorec A.G. «Ohrana truda» i «bezopasnost' truda» v sistemah upravleniya. // Bezopasnost' i ohrana truda, 2016. – № 2(67). – S. 58-63 [in Russian].
7. Serikkyzy A., Baktymbet A., Ospanov M., Baktymbet S. Povyshenie kachestva chelovecheskogo kapitala // Vestnik KazUJeFMT, 2021. – №4(45). – S.59-66. – DOI 10.52260/2304-7216.2021.4(45).8 [in Russian].
8. Marengo A.K., Zernova G.P. Trudoohrannaya kul'tura // Vestnik Moskovskogo universiteta MVD, 2012. – №4. – S. 192-193. [in Russian].
9. Horie S. Occupational Health Policies on Risk Assessment in Japan // Safety and Health at Work, 2010. – Vol.1. – P. 19-28.
10. Hamid S.R., Isa S., Chew B.Ch., Altun A. Quality Management Evolution from the Past to Present: Challenges for Tomorrow // Organizacija, 2019. – Vol.52. – No. 3. – P. 157-186.
11. Dannye oficial'nogo sajta Mezhdunarodnoj organizacii truda. – URL: <https://ilostat.ilo.org/> [in Russian].
12. ZHenshchiny i muzhchiny Kazahstana. / Statisticheskij sbornik za 2017-2021gg. – Agentstvo po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Byuro nacional'noj statistiki RK, Astana – 2022. – 149 s. [in Russian].
13. Plan dejstvij po obespecheniyu bezopasnogo truda v Respubliki Kazahstan do 2025 goda / Postanovlenie Pravitel'stva RK ot 17 iyunya 2021 goda №419. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000419/links> [in Russian].

Турекулова Д.М., Петренко Е.С., Бекмагамбетов А.Б., Череева Б.Т.

ШЕТ ЕЛДЕРДЕГІ ЕҢБЕКТІ ҚОРҒАУДЫ БАСҚАРУДЫҢ ЗАМАНАУИ МОДЕЛЬДЕРІ

Андатпа

Мақалада еңбекті қорғау саласындағы мәселелер қарастырылады, өйткені Қазақстандағы қазіргі жағдай еңбекті қорғау саласындағы кешенді іс-шараларды әзірлеуді талап етеді, оның нәтижесі қолайлы өндірістік ортаны қамтамасыз ету мақсатында мемлекеттің, жұмыс берушілер мен қызметкерлердің белсенді өзара іс-қимылы болуы тиіс. Мақала авторлары еңбекті қорғауды басқарудағы шетелдік тәжірибені нормативтік және құқықтық қызметте пайдалану қажеттілігіне және еңбекті қорғауды басқарудың ескірген модельдерін жаңа өміршең модельдер алмастыруға баса назар аударды. Осыған байланысты Жапония мен Германия мысалында еңбекті қорғауды басқарудың қолданыстағы модельдеріне талдау жасалды. Қазақстан жағдайында ұсынылған модельдерді қолдану нәтижелеріне баға берілді. Еңбекті қорғаудың кәсіпорын мен мемлекеттің тіршілігін қамтамасыз етудің маңыздылығын көрсететін әдебиеттерге шолу жасалды. Зерттеу нәтижелері Жапонияда қолданылатын "нөлдік жарақаттану" тұжырымдамасы болашақта халықаралық Әлеуметтік қамсыздандыру қауымдастығы қабылдаған және басқа елдер, соның ішінде Қазақстан кеңінен қолдана бастаған оң нәтижелер бергенін көрсетті. Сондай-ақ, Германияда қолданылатын еңбек инспекторларын пайдалану тәжірибесі қазақстандық жағдайда бағаланды.

Turekulova D., Petrenko E., Bekmagambetov A., Chereyeva B.

MODERN MODELS OF OCCUPATIONAL SAFETY MANAGEMENT IN FOREIGN COUNTRIES

Annotation

The article deals with issues in the field of labor protection, since the current situation in Kazakhstan requires the development of comprehensive measures in the field of labor protection, which should result in active interaction between the state, employers and employees in order to ensure a favorable working environment. The authors of the article emphasize the need to use foreign experience in occupational safety management both in regulatory and legal activities, and to replace outdated models of occupational safety management with new viable models. In this regard, the analysis of the current models of occupational safety management was carried out on the example of Japan and Germany. The evaluation of the results of the application of the presented models in the conditions of Kazakhstan is given. A review of the literature was conducted, which showed the importance of occupational safety and life support for the activities of the enterprise and the state. The results of the study showed that the concept of "zero injuries" used in Japan gave positive results, which were later adopted by the International Social Security Association, and were widely used by other countries, including Kazakhstan. And also the practice of using labor inspectors used in Germany was evaluated in the conditions of Kazakhstan realities.

Y. Foot*, PhD student¹

Y. Abenov, PhD, senior lecturer²

D. Baitenizov, PhD, assoc. professor¹

D. Mukhiyayeva, PhD doctor, senior lecture²

Manash Kozybayev North Kazakhstan University,

Petropavlovsk, Kazakhstan¹

L.N. Gumilyov Eurasian National University,

Astana, Kazakhstan²

* – main author (author for correspondence)

e-mail: yulia_maxsim@mail.ru

EMPLOYMENT DEVELOPMENT IN THE BANKING ECOSYSTEMS IN THE FOCUS OF PUBLICATIONS

The article is devoted to the study of the dynamics of publication activity in the field of «Digital financial system and employment», in accordance with current state programs, existing literary, bibliometric databases, and other official sources. Methodology – during the factual material processing, such traditional scientific methods as chronological, logical, systematic approaches, and generalization methods were used. Originality / value of the study – the study examines the transformation process of the labor market and employment in digital business. The article contains a source analysis based on the analysis of scientific publications sampling aimed at understanding modern processes and trends in the labor market paying attention to processes of digital development in the financial and banking sector.

Findings – authors of the presented article carry out the study in the field of economic, financial processes of employment, which were published mainly during 1998-2021. According to the study results the relevant conclusions and recommendations were made.

Keywords: employment, financial ecosystem, digital competencies, digital transformation, creative forms of employment, innovative professions of the future, marketplace, atlas of professions, big data, smart systems.

Кілт сөздер: жұмыспен қамту, қаржылық экосүйе, цифрлық құзыреттер, цифрлық трансформация, жұмыспен қамтудың креативті нысандары, болашақтың инновациялық кәсіптері, сауда алаңы, кәсіптер атласы, үлкен деректер, зияткерлік жүйелер.

Ключевые слова: занятость, финансовая экосистема, цифровые компетенции, цифровая трансформация, креативные формы занятости, инновационные профессии будущего, торговая площадка, атлас профессий, большие данные, интеллектуальные системы.

JEL classification: J21, J44

Introduction. One of the main directions of the modern business environment development is professional employees with digital competencies in the financial sphere. Currently, Internet platforms based employment in most countries of the world, including Kazakhstan, is insufficiently regulated by law.

In the modern era, digitalization processes are increasingly capturing and developing economic processes, which is due to certain milestones in the innovative technologies development, allowing this to diversify the processes taking place in the economy, as well as to differentiate the portfolio of services offered by the market.

The financial sector is particularly actively involved in this process. A study by Accenture confirms that 88 % of banks are focused on creating partner ecosystems and marketplaces. Analytical summaries of the study conducted by company's employees have led to the conclusion that about 90 % of financial organizations have an interest and desire to develop ecosystems aimed at meeting customer needs through partnership programs in collaboration with each other and commercial banks.

The process presented is not possible without the participation of competent professionals possessing innovative thinking and specialized training in the functioning of the digital economy and financial ecosystems. The entire population of the country and the world is experiencing a crisis related to the COVID-19 pandemic, which has severely undermined the economy and labor markets globally. The number of people losing their jobs is continuously rising. According to the ILO Official Bulletin (Jan 25, 2021), there was a record decline in the employed population worldwide in 2020, equal to the loss of 114 million jobs compared to 2019. The creation of digital ecosystems allows a change in the way employment

is shaped by the «professions of the future» and the need to change the approach to training future professionals to work in the digital environment.

The study relevance and priority stem from at least two reasons. The first reason is the lack of specially prepared reviews of the literature and other sources in the framework of modern methodologies in the labor market development and employment in the banking sector under conditions of digital transformation and the formation of banking ecosystem. The second reason is a substantial growth of publications related with the implementation of digital processes in the financial sector in the XXI century.

The majority of modern authors, financial analysts, and experts confirm the timeliness of research in this area in order to determine digital forms of employment in the financial sector and the list of the so-called «professions of the future». The article presents and reveals a detailed analysis of a source base on this issue, so the authors' opinions are presented in the main part of the study.

Literature review. How will the development of banking ecosystems make it possible to transform the labor market needs and provide the formation of completely different forms of employment demanded by modern society? This study takes place if we consider it in terms of a certain system, which consists of a mechanism for managing the processes of digitalization in the economy, modular development of banking ecosystems, and the creation of creative forms of employment.

The present article consists of three sections corresponding to these objectives.

The review used:

1. Strategic documents of the Republic of Kazakhstan [1,2,3,4];
2. Various literary sources [5,6];
3. Bibliometric databases Science Direct and Springer [7,8,9,10,11,12];
4. Expert opinions and speeches of leading financial analysts and top managers of the largest banks and financial institutions [13,14,15].

The most interesting studies in the field of digital employment and employment in ecosystems are observed by the following authors, such as James F. Moore [5], Nicholas Negroponte [6], Askar Akaev [9], Mario Pianta [11], Gaisina Dilyara Valeryevna [13] and others.

Based on the analysis, the authors are focused on identifying major trends in the development of new forms of employment in financial ecosystems.

Main part. The leading and basic documents, within the framework of which it is relevant to conduct this analytical review, are the state programs and strategies. The study of these sources is indisputable due to the justification of the priority of studying the issue in the framework of the state strategic plans realization and the implementation of major socio-economic objectives.

In the «Kazakhstan-2050» strategy the 4th priority direction is presented for execution – «Knowledge and professional skills – key guidelines of the modern education system, training and retraining of staff». Correspondingly, a completely different approach to the training of new format specialists with a maximum set of digital competencies who will be able to occupy a worthy niche in the financial market [1].

The main objectives of the «Digital Kazakhstan» program were «acceleration of the progress in Kazakhstan's economy and improvement of the population quality of life, as well as the creation of terms for the conversion of the economy to a basally new path – the digital economy of the future». Among the most important tasks are «Development of financial technologies and cashless payments, as well as Digital literacy increase in secondary, technical and professional, higher education» [2]. This once again confirms the axiom presented for the study of the need to revise the existing dogmas to the education methods, lifelong learning, which will allow solving unemployment problems that threaten the population in the future digital space [2].

In order to understand the development trends of the future labor market, it is necessary to determine the ideological directions in various professional areas, to determine the actual specialties and skills. In Kazakhstan, it is planned to develop the project «The Atlas of New Professions of Kazakhstan». The developer of which is the BTS Digital educational center in joint cooperation with the Ministry of Labor and Social Protection of Population of the Republic of Kazakhstan [3].

Within the Atlas of New Professions and Competencies in the Republic of Kazakhstan formation, leading trends have been developed and identified, which include:

- ✓ The proliferation of robots and smart systems
- ✓ Expansion of digitalization and big data applications
- ✓ Depletion of raw materials natural reserves
- ✓ Strengthening environmental regulations and the development of recycling

- ✓ The emergence of new work requirements for Generation Y and Z workers
- ✓ Changing consumer preferences of the population [3].

It is especially important to analyze and synthesize the available references to the studied definitions—«Ecosystem», «Business ecosystem», «Financial ecosystem», «Digital financial system and employment».

The concept of «ecosystem» has been used for a number of years not only in biological research, but also in business. In 1930 scientist Arthur Tansley from Britain used the term "ecosystem" to describe a system of interactions within the environment between individual organisms, as well as with the environment itself.

Accordingly, the beginning of a certain system was laid, in which various objects can interact, regardless of their origin, form of expression and purpose. It is in the semantic content of this interpretation that the «ecosystem» is manifested and begins to be used in many industries, including financial. For, in his words, «in order to thrive, these organisms compete and collaborate with each other on available resources, co-evolve, and jointly adapt to external disruptions», which just captures economic processes to a greater extent.

To confirm these facts, it is necessary to refer to the research of business strategist James Moore, who back in the early 1990s defined the conceptual and strategic planning of the business ecosystem, which even now has a fairly voluminous spectrum in the field of high technologies. He suggested: «consider individual companies not as a single player, they should be considered like a representative of the business ecosystem, accumulating many partakers from various industries. Like a biological ecosystem, a business ecosystem smoothly becomes a structured community, and not just a collection of random elements» [5]. For Moore, a «business ecosystem» is an economic community where elements interact in the form of various individuals and organizations. An integral characteristic of this economic community is the production of values in the form of services and goods that are consumed by the participants in the ecosystem. The elements of this ecosystem are manufacturers, suppliers and their competitors and others. In the process of developing new directions for the development of central companies within the ecosystem, these elements change their roles and strengthen their capabilities. At the same time, some elements of the system claim to be a leader that can be appreciated by the community, as it allows other members of the community to understand the overall strategy and develop through interaction and support [5].

James Moore differentiated the use of a number of similar environmental comparisons by suggesting that the «the particular niche' a business occupies is challenged by newly arriving species» [5]. To a greater extent, this meant that large business entities, therefore, needed to become proactive in developing mutually beneficial relationships with customers, suppliers and competitors.

The position of J. Moore is quite interesting, detailed, and suitable for the modern understanding of ecosystems. Indeed, the term has long ceased to position itself only in terms of an ecological concept. This interpretation is used in business and a number of other industries, and with its help a modern trend has been formed, which determines the use of harmonious digital systems for the development of a number of business areas. That is, business, including financial business, has as its main goal the creation of such innovative digital systems, which could perform a full range of services, and in related industries.

University of California researcher B. DeLong identified the significant role of the business ecosystem in creating new technologies following the example of Silicon Valley, since this business system has relevant key characteristics and processes such as «early test marketing, short product-development cycles, early corporate independence, options-based compensation, venture funding, rapid prototyping» for the development of new technologies and their subsequent commercialization.

It is rather complicated in the analysis of the concepts under consideration that the «Financial or banking ecosystem» is not a fundamental unit. Accordingly, it emerged spontaneously under the influence of rapidly integrating digital technologies into the science and banking business practice. In parallel, the studied component of this process is the processes of employment in financial ecosystems.

Introduced into wide circulation back in the mid-90s of the last century by Professor N. Negroponte of the Massachusetts Institute of Technology, the concept of digital economy has long entered the lives of the world's population. However, in the original version, the process of digitalization was shown as auxiliary or accompanying one, but nowadays, this process has begun to exist independently, forming supply and demand, parallel economy, virtual, augmented reality, modifying the entire social fabric of modern society [6].

The banking sector is increasingly rapidly turning into Fintech, which is described in many contemporary sources. Digital education formats are developing rapidly. Thus, 24 million people use the services of one of the most famous educational online platforms Coursera. There are more than 2000 courses in 160 specializations. In their preparation take part more than a hundred and fifty educational institutions. There are cloud universities in many countries of the world today.

The ecosystems development in business in the West was first discussed more than 20 years ago, when the private capital market in Kazakhstan was still in the formation stage. Ecosystem is a new term related to the digital environment, which has appeared recently. It should be noted that now there is no unified approach to the concept of «digital ecosystem», «financial ecosystem» or «banking ecosystem», everyone puts their own specific understanding into this term. The dominant idea in most of the presented approaches is that the ecosystem is seen as a number of processes that organize interaction or complement each other in the innovation sphere.

Now the concept of ecosystem is used in relation to the digital economy of a country or region, the economy of a business entity, as well as to companies providing financial services based on information and communication technologies.

Ecosystem represents a new business concept that may become dominant in the market in the future. The analytical assessment of McKinsey experts: «By 2025, ecosystems may account for about 30 % of global GDP (about 60 % of all non-productive income of companies in the world)» [7]. Sberbank experts' analytical estimate: «By 2025, Ecosystems will account for ~30 % of global revenues».

Having examined the term «Digital financial system and employment» on the Science Direct portal, the system found 338 publications with a full or partial match of this term for the period 1998-2000, if narrowed down to «Digital financial system», the number of publications has been increasing in the last 2 years and amounts to 12000 results. Most articles focus on the analysis of financial inclusion, financial literacy, and digitalization of financial and business processes, on the impact of digitalization on business performance. There are also references to the impact of digitalization on the efficiency of employees working in financial services, digital financial inclusion, and sustainable employment.

The search query «Digital employment in finance» was stated on the Springer portal, a similar combination is found in 7 565 results. However, not all the results of the stated claimed search are relevant to the study purpose, however, but they have partial overlap and can be part of ergonomic and reliable information. These are, for example, articles exploring labor market outcomes in the business models of the digital platform in the economy; the impact of digital transformation on productivity and unemployment: empirical assessment and modeling business diversification and multifaceted markets; jobs, skills and extractive industries: overview and analysis of the Digitization situation and the future of work.

In their research, Zhechen Geng and Guosheng He study digital financial inclusion and sustainable employment. To study the impact of digital financial services coverage on sustainable employment in certain countries, with full consideration of endogeneity and verification of their sustainability, the results showed that inclusive digital finance contributes significantly to sustainable employment, and this effect is heterogeneous. Digital financial inclusion contributes to sustainable employment in lower-middle-income countries, but the effect is negligible. In upper-middle-income and high-income countries; however, the effect is significant, more so in the former than in the latter. Such results help to orient the study of employment in digital ecosystems and to conduct detailed research on the symbiosis of the financial ecosystems' development, the quality of life, the level of financial accessibility, and the financial literacy of the population in Kazakhstan. The results also help to draw conclusions about the positive or negative impact of these factors on improving employment processes and increasing incomes of different categories who are employed in the financial sector [8].

The «Employment in the digital economy» query sorted 3 828 results. The analysis of this terminological combination shows researchers are concerned about the topic of employment and training in the digital economy in many countries of the world and this topic is key in the analysis of the processes of training and employment of competitive specialists with innovative knowledge and professional competencies.

For example, the article by Askar Akaev, Alexander Petryakov, Reiff-Stephan Jorg, and Laszlo Ungvari «Education System and Labor Market in the Context of Digital Transformation» consider today's fairly flexible economic systems, in which the requirements for qualifications are constantly changing. The authors identify the key factors for the sustainability of the educational process: the continuity of educational process and the acquisition of new knowledge. In addition, the authors also indicated that there are new technological challenges that require appropriate adaptation of the higher education system, which still lags behind the requirements of the new technological revolution. It is possible to strengthen training for obtaining highly qualified specialists and gaining competitive advantages in international markets, among other things, by introducing STEM (Science, Technology, Engineering and Mathematics) [9].

Sanae Tashiro and Stephen Choi's study «Labor market outcomes under digital platform business models in the sharing economy: the case of the taxi services industry» was quite informative. Naturally, the

industry affiliation of research is different, but there are general conceptual foundations that allow us to assert that the influence of online platforms and various digital platforms has a certain impact on the supply of labor. At the same time, it changes the behavior of employees who behave differently within the traditional employment system than within the online business platform in the economy [10].

In his research on «Technology and employment. Twelve stylized facts for the digital age» Mario Pianta identifies 12 main factors, summarizing which we can draw the following conclusions: society itself generates technologies, technologies in turn lead to savings in human labor, which subsequently causes technological unemployment and inequality under the influence of demand and structural changes. Thus, there are business cycles, different technology strategies, changes and decisions that, individually or in combination, affect employment in different ways, and their role may differ depending on the industry, occupation or economic level. In addition, changes in employment are not limited to labor markets, but can also be influenced by the diffusion of technological innovations [11].

In 2017, John Zysman and Martin Kenney devoted their research to intelligent tools and digital platforms, analyzing the implications for work and employment. Their main idea is that it is necessary to act in such a way that citizens, as workers and consumers, can participate in shaping the future, not just allow it to happen to them. It is not about the emergence of robots, but rather about how to guide the evolution of platforms, the development and implementation of intelligent tools and systems (ecosystems) [12].

However, no basic definition corresponding to the specified search parameters was found in any of the considered sources. That is, there are elements covering related industries, directions, so, it should be noted a high degree of relevance of studying the requested terminology in order to generalize them and present the author's definition – «banking ecosystem».

An important source is the information identified in the expert assessments of financial analysts within the framework of this topic.

Gaisina Dilyara Valeryevna, Head of the FS Consulting Practice, Price water house Coopers, defines ecosystem as: «1) a set of participants – participants interacting with the organization and directly or indirectly involved in the «value chain» (universities, sales agents, communities), as well as customers; 2) as a marketplace – a platform offering various seamlessly integrated products and services, covering the widest range of customer needs of one profile; 3) as a self-developing organization – an organization that uses innovative approaches to management and sees the company as a «living organism (including the concept of a «turquoise organization»)». The transition to an ecosystem is a natural response to the changing needs of all market participants, as well as to the development of technologies [13]. Only a significant and maximum growth in relevant competencies will allow an entity to form a prosperous ecosystem, the dynamic development of which will lead to the emergence of new professions in this field.

Ilya Polyakov, Chairman of Rosbank Management Board, emphasizes in his interview that «the development of banking services in an open banking format (open banking) increases competition for customers and sets strict requirements for service efficiency and the level of technical maturity. Traditional internal tools for creating products do not provide the required speed and quality of changes, therefore, financial and technological companies are actively involved. This is not typical for conservative banking sector and requires a change in the approach to assessing the institution of partnership. There are also examples when open banking leads to the fact that large players pull over the client flow from small ones. All banks are actively investing in digitalization. On the other hand, there is a shortage of staff in this area, so there is a serious struggle for the best specialists. Everyone tries to be an attractive employer for the younger generation. Rosbank is trying to attract young talents that will help us accelerate our digital development» [14].

Anton Meltsov, Executive Sales Director at IC Freedom Finance, notes that «according to Boston Consulting Group forecasts, the shortage of IT personnel in Russia on the horizon of five to seven years may reach one million people. The state is not able to provide training of modern highly qualified personnel for this industry alone. This task is undertaken by private companies, primarily IT giants, who are well aware of the personnel specifics of their industry».

According to Irina Velieva, Deputy Director of the Financial Institutions Group at S&P Global Ratings: «synergy may consist in saving on operating costs (rent of premises, personnel) and an increase in commission income from cross-selling. Also, in general, the group can benefit from the fact that the client spends most of his financial «life» within one ecosystem and spends a higher share of his income on the services of this group».

Irina Kushnareva, First Deputy Chairman of the Council at the Agency for Regulation and Development of the Financial Market of the Republic of Kazakhstan, believes that «the principal advantage

of an ecosystem is experience and loyalty of the client. According to her, with the possibility of convenient «seamless» receipt of various services in one place, it is unlikely that the client will look for other providers even if there are competitive offers.

It is worth highlighting the results of the Korn Ferry (NYSE: KFY) study, which points to the looming shortage of specialists around the world, which companies will acutely feel by 2030. There is currently and is expected to be an oversupply of low-skilled specialists, and a shortage of qualified specialists with higher or secondary specialized education. It will be aggravated by the fact that increasingly intensive digitalization and the complexity of business processes require higher qualification, technical knowledge, and skills as well as managerial skills from employees. The share of rank-and-file personnel in the total revenue structure is decreasing, while the share of high-level specialists is growing. That is why investing in education and digitalization is the key to maintaining the competitiveness of business and the country as a whole. According to Rahim Abildayev, an expert at Korn Ferry Hay Group: «Already today there is a certain shortage of personnel in a number of specialties in Kazakhstan, which is also confirmed by the fact that one of the main directions of the «Digital Kazakhstan» program is the development of human capital. Companies are often forced to conduct a thorough selection at the selection stage, to attract specialists from near and far abroad in order to find the necessary personnel» [15]. That is why it is necessary to develop absolutely new, high-tech competencies necessary for employees of financial ecosystems. A set of necessary competencies in the future competencies are presented in Figure 1. Acquired competencies are key to shaping a successful future and full employment. Megatrends such as globalization, technological progress, and demographic changes are changing society and the nature of work, generating a growing demand for higher skill levels and new skill sets.

Summarizing all the above, it should be noted the importance of studying various literary sources, expert opinions, strategic programs, strengthening the theoretical significance of the study in order to identify the main «bottlenecks».

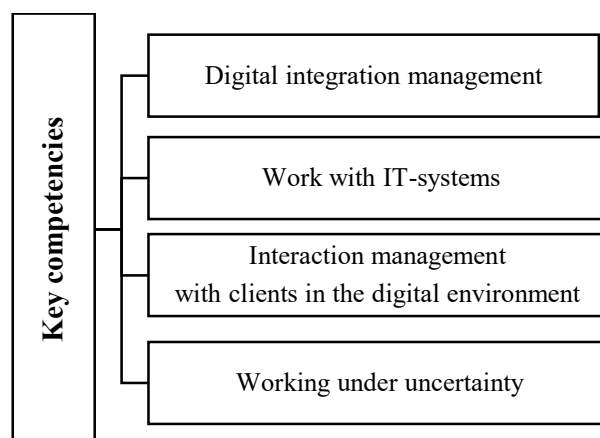

Figure 1. List of key competencies required for future graduates to be successful in financial ecosystems*

* Compiled by the authors

As we can see from expert opinions, the main problem in the development of quality ecosystems is the insufficiency, and sometimes the lack of highly professional, competitive personnel who would ensure maximum continuity and efficiency of these systems.

Conclusion. During the analysis of the mentioning terminology main sources in the study of employment in banking ecosystems, it is necessary to highlight a number of results obtained.

This review demonstrates the consensus in the recent literature regarding the understanding of «digital employment» and the «financial ecosystem» as a new and advanced form of activity in the modern labor market. In order to implement managerial impacts (regulation, incentives) on «ecosystems», a common conceptual framework, principles, and approaches must be developed for all markets, including financial markets.

To summarize all of the above, there are a number of factors and conclusions to be drawn:

1) to note the study’s theoretical significance in order to identify the main «bottlenecks», issues in the field of research of digital services in the financial sector, taking into account IT technologies, the range of services, interaction with consumers, and the quality of staff work;

2) integration into a system that allows determining the most relevant directions of employment market development, considering diversification of professions of banking sector employees in conditions of dynamic development of banking ecosystems in the platform economy;

3) the determination of the state policy directions of the Republic of Kazakhstan on the development of higher education is the continuous improvement of the education quality, modernization of its content and forms of organization of the educational process; the introduction of educational innovations and information technologies. Educational innovations in higher education institutions include innovative educational programs. Innovative educational programs should provide a type of education that will prepare a person for life in dynamic, rapidly changing environment;

4) the priority of universities training in Kazakhstan to ensure full-fledged employment in the financial sector of highly specialized professionals with digital skills in finance, to be able to find employment and become truly competent professionals, especially during the development of business ecosystems.

The methodology of the Atlas is based on the Technological Foresight of Competencies (Skills Technology Foresight), developed in 2014 by the International Labor Organization, the ASI and the Skolkovo Moscow School of Management, which suggests the need to introduce such financial professions as a multicurrency translator, intellectual property appraiser, manager of crowdfunding and crowdfunding platforms. The Atlas identifies more than 160 new as well as outdated professions in 19 major industries and technological areas. In order to understand future market trends, to know the priority areas in various professional areas, and to identify relevant specialties and skills, Kazakhstan plans to develop the «Atlas of New Professions in Kazakhstan» project.

5) the development of the competence model of future specialists and the effectiveness of their application is a fundamental resource in the realities of rapidly developing employment conditions and the increasing complexity of the digital space.

Also it is crucial to study issues in the field of digital services research in the financial sector, taking into account IT technologies, the range of services, interaction with consumers and the quality of staff work. All this, being integrated into the system, will allow to determine the most relevant directions for the development of the employment market, taking into account the professions' diversification of banking sector employees in the conditions of dynamic development of banking ecosystems in the platform economy.

REFERENCES

1. Стратегия «Казakhstan-2050» // akorda.kz [web-портал]. – 2012. – URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs (дата обращения: 24.01.2022).
2. Государственная программа «Цифровой Казахстан» [Электронный ресурс] // Официальный интернет-ресурс Государственной программы «Цифровой Казахстан» [web-портал]. – 2017. – URL: <https://digitalkz.kz/o-programme/> (дата обращения: 25.01.2022).
3. Атлас новых профессий и компетенций в Республике Казахстан [Электронный ресурс] // Официальный интернет-ресурс Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан [web-портал]. – 2020. – URL: <https://www.enbek.kz/atlas/> (дата обращения: 26.02.2022).
4. Постановление Правительства Республики Казахстан от 3 сентября 2021 года № 606 «О подписании Меморандума о сотрудничестве в сфере реализации проектов по цифровой трансформации, переходу к платформенной модели цифровизации и концепции "Data-Driven Government"» [Electronic research] // Әділет [website]. – 2021. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000606> (Accessed: 27.01.2022).
5. Moore J. Predators and prey: a new ecology of competition // Journal of Harvard Business Review. – 1993. – № 71(3). – P. 75-86.
6. Negroponte N. Bits and Atoms the Wired [Electronic research] // Official website of the WIRED – [website]. – 1995. – URL: <https://www.wired.com/1995/01/negroponte-30> (Accessed: 25.01.2022).
7. Digital/McKinsey: Insights, January 2018 [Electronic research] // Official website of the McKinsey and Company [website]. – 2018. – URL: <https://www.mckinsey.com/ru/our-work/mckinsey-digital> (Accessed: 28.01.2022).
8. Genga Z., Heb G. Digital financial inclusion and sustainable employment: Evidence from countries along the belt and road // Borsa Istanbul Review. – 2021. – № 22(1). – P. 307-316. – DOI: 10.1016/j.bir.2021.04.004.

9. Akaev A., Petryakov A., Jorg R.-F., Ungvari L. Education System and Labor Market in the Context of Digital Transformation / in A. Rudskoi, A. Akaev, T. Devezas (ed.) // Digital Transformation and the World Economy. – 2022 – P. 125-143. – DOI: 10.1007/978-3-030-89832-8_7.
10. Tashiro S., Cho S. Labor market outcomes under digital platform business models in the sharing economy: the case of the taxi services industry // Journal of Business Economics. – 2021. – № 56. – P. 240-251. – DOI: <https://doi.org/10.1057/s11369-021-00237-0>.
11. Pianta M. Technology and Employment: Twelve Stylised Facts for the Digital Age // The Indian Journal of Labour Economics. – 2018. – № 62(1). – P. 189-225. – DOI: 10.1007/s41027-018-0124-5.
12. Zysman J., Kenney M. Intelligent Tools and Digital Platforms: Implications for Work and Employment // Intereconomics. – 2017. – № 52(6). – P. 329-334. – DOI: 10.1007/s10272-017-0699-y.
13. Гайсина Д.В., Аболенцев А.В., Борухов С.А. Трансформация современных бизнес-моделей в сторону экосистем: доклад // 6-ая ежегодная конференция Проектирование бизнес-архитектур. – 2017. – 20 с.
14. Силантьева И. Илья Поляков: «Приложения банков превратятся в экосистемы для клиентов» [Electronic research] // Official website of the RBC [website]. – 2018. – URL: <https://kuban.rbc.ru/krasnodar/interview/29/10/2018/5bd6f8799a794755698a5f0f> (Accessed: 01.02.2022).
15. В Казахстане чувствуется кадровый дефицит квалифицированных специалистов [Electronic research] // Forbes [website]. – 2018. – URL: https://forbes.kz/process/expertise/v_kazahstane_chuvstvuetsya_kadrovyy_defitsit_kvalifitsirovannyih_spetsialistov/ (Accessed: 01.03.2022).

REFERENCES

1. Strategiya «Kazakhstan-2050» // akorda.kz [web-portal]. – 2012. – URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs (data obrashcheniya: 24.01.2022) [in Russian].
2. Gosudarstvennaya programma «Tsifrovoy Kazakhstan» [Elektronnyy resurs] // Ofitsialnyy internet-resurs Gosudarstvennoy programmy «Tsifrovoy Kazakhstan» [web-portal]. – 2017. – URL: <https://digitalkz.kz/o-programme/> (data obrashcheniya: 25.01.2022) [in Russian].
3. Atlas novykh professiy i kompetentsiy v Respublike Kazakhstan [Elektronnyy resurs] // Ofitsialnyy internet-resurs Ministerstva truda i sotsialnoy zashchity naseleniya Respubliki Kazakhstan [web-portal]. – 2020. – URL: <https://www.enbek.kz/atlas/> (data obrashcheniya: 26.02.2022) [in Russian].
4. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 3 sentyabrya 2021 goda № 606 «O podpisanii Memoranduma o sotrudnichestve v sfere realizacii proektov po cifrovoj transformacii, perekhodu k platformennoj modeli cifrovizacii i koncepcii "Data-Driven Government"». – Adilet. – 2021. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000606> [in Russian].
5. Moore J. Predators and prey: a new ecology of competition // Journal of Harvard Business Review. – 1993. – № 71(3). – P. 75-86.
6. Negroponte N. Bits and Atoms the Wired [Electronic research] // Official website of the WIRED – [website]. – 1995. – URL: <https://www.wired.com/1995/01/negroponte-30> (Accessed: 25.01.2022).
7. Digital/McKinsey: Insights, January 2018 [Electronic research] // Official website of the McKinsey and Company [website]. – 2018. – URL: <https://www.mckinsey.com/ru/our-work/mckinsey-digital> (Accessed: 28.01.2022).
8. Genga Z., Heb G. Digital financial inclusion and sustainable employment: Evidence from countries along the belt and road // Borsa Istanbul Review. – 2021. – № 22(1). – P. 307-316. – DOI: 10.1016/j.bir.2021.04.004.
9. Akaev A., Petryakov A., Jorg R.-F., Ungvari L. Education System and Labor Market in the Context of Digital Transformation / in A. Rudskoi, A. Akaev, T. Devezas (ed.) // Digital Transformation and the World Economy. – 2022 – P. 125-143. – DOI: 10.1007/978-3-030-89832-8_7.
10. Tashiro S., Cho S. Labor market outcomes under digital platform business models in the sharing economy: the case of the taxi services industry // Journal of Business Economics. – 2021. – № 56. – P. 240-251. – DOI: <https://doi.org/10.1057/s11369-021-00237-0>.
11. Pianta M. Technology and Employment: Twelve Stylised Facts for the Digital Age // The Indian Journal of Labour Economics. – 2018. – № 62(1). – P. 189-225. – DOI: 10.1007/s41027-018-0124-5.
12. Zysman J., Kenney M. Intelligent Tools and Digital Platforms: Implications for Work and Employment // Intereconomics. – 2017. – № 52(6). – P. 329-334. – DOI: 10.1007/s10272-017-0699-y.

13. Gajsina D.V., Abolencev A.V., Boruhov S.A. Transformaciya sovremennyh biznes-modelej v storonu ekosistem: doklad. 6th annual conference Business Architecture Design. – 2017. – 20 s. [in Russian].

14. Silanteva I. Il'ya Polyakov: «Prilozheniya bankov prevratyatsya v ekosistemy dlya klientov» // Official website of the RBC. – 2018. – <https://kuban.rbc.ru/krasnodar/interview/29/10/2018/5bd6f8799a794755698a5f0f> [in Russian].

15. V Kazahstane chuvstvuetsya kadrovyj deficit kvalificirovannyh specialistov // Forbes. – 2018. – https://forbes.kz/process/expertise/v_kazahstane_chuvstvuetsya_kadrovyy_defitsit_kvalifitsirovannyih_s_petsialistov/ [in Russian].

Фоот Ю.В., Әбенев Е.М., Байтенизов Д.Т., Мухияева Д.М.

БАНКТІК ЭКОЖҮЙЕЛЕРДЕГІ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ ЖАРИЯЛАУ БЕЛСЕНДІЛІГІНІҢ НАЗАРЫНДА ДАМУЫ

Андатпа

Мақала жарияланым белсенділігінің динамикасын зерттеуге қолданыстағы әдеби, библиометрикалық деректер базасына сәйкес басқа ресми дереккөздерге "цифрлық қаржы жүйесі және жұмыспен қамту" бағыты бойынша жарияланым белсенділігінің динамикасын бақылау. Нақты материалды өңдеуде қолданылатын әдіснама - хронологиялық, логикалық, жүйелік тәсіл, жалпылау әдістері сияқты дәстүрлі ғылыми әдістер қолданылды. Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы цифрлық бизнестегі еңбек нарығы мен жұмыспен қамтуды трансформациялау процесін қарастыру және зерттеу болып табылады. Мақала қаржы - банк саласындағы цифрлық процестердің дамуы жағдайында еңбек нарығындағы қазіргі заманғы процестер мен үрдістерді түсінуге бағытталған ғылыми жарияланымдардың іріктемесін талдауға негізделген дереккөздік талдауды қамтиды.

Зерттеу нәтижелері - ұсынылған мақаланың авторлары негізінен 1998-2021 жылдар аралығында жарияланған жұмыспен қамтудың экономикалық, қаржылық процестері саласында зерттеулер жүргізеді. Зерттеу нәтижелері бойынша тиісті тұжырымдар мен ұсыныстар жасалды.

Фоот Ю.В., Әбенев Е.М., Байтенизов Д.Т., Мухияева Д.М.

РАЗВИТИЕ ЗАНЯТОСТИ В БАНКОВСКИХ ЭКОСИСТЕМАХ В ФОКУСЕ ПУБЛИКАЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ

Аннотация

Статья посвящена исследованию динамики публикационной активности в области «Цифровая финансовая система и занятость», в соответствии с действующими государственными программами, существующими литературными, библиометрическими базами данных и другими официальными источниками. Используемая методология при обработке фактического материала - использовались такие традиционные научные методы, как хронологический, логический, системный подходы и методы обобщения. Оригинальность / ценность исследования заключается в рассмотрении процесса трансформации рынка труда и занятости в цифровом бизнесе. Статья содержит источниковый анализ, основанный на анализе выборки научных публикаций, направленных на понимание современных процессов и тенденций на рынке труда в условиях развития цифровых процессов в финансово - банковской сфере. Результаты исследования - авторы представленной статьи осуществляет исследования в области экономических, финансовых процессов занятости, которые были опубликованы в основном в период с 1998 по 2021 годы. По результатам исследования сделаны соответствующие выводы и рекомендации.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.4(49).44
УДК 338.43
ГРНТИ 06.71.07

Д.Н. Шайкин*, к.э.н., профессор
О.В. Копылова, к.э.н., доцент
И.А. Шинкарев, магистр
Д.О. Абуталипов, магистр
Северо-Казахстанский университет
им. Манаша Козыбаева, г. Петропавлоск, Казахстан
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: shaikindimash@mail.ru

МОДЕЛИРОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ИЗМЕНЕНИЙ В АПК НА УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН (НА ПРИМЕРЕ СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ)

В статье представлен краткий анализ ситуации, которая отражает текущее состояние динамики ключевых макро-индикаторов по Северо-Казахстанской области за последние восемнадцать лет. Сделан акцент на необходимости осуществления моделирования влияния различных факторов на величину ВРП региона, выступающего одной из главных движущих сил, влияющих на устойчивое развитие области в современных условиях. На основе анализа понятийного аппарата и изучения научной литературы представлены подходы к анализу и моделированию социально-экономических процессов в сфере АПК. Приведена информация о динамике выбранных экзогенных и эндогенного факторов, обоснование использования которых получено на основе изучения научно-методической литературы по моделированию процессов в современной макроэкономике. В частности, к этим факторам отнесены инвестиции в основной капитал сельского хозяйства, численность наемных работников сельского хозяйства, производительность труда в сельском хозяйстве, посевная площадь масличных культур, заработная плата наемных работников сельского хозяйства и валовой региональный продукт Северо-Казахстанской области. В ходе прикладного исследования было определено корреляционно-регрессионное тождество, результаты которого были подвергнуты статистической проверке на адекватность и точность. Исследователями доказана обоснованность применения искомой модели в экономических исследованиях, а также при разработке и внедрении региональных программ территориального развития, что, в конечном счете, должно обеспечить рост уровня и качества жизни людей, проживающих в сельской местности. Сформулированы и дополнены авторские предложения, реализация которых направлена на возможность включения полученных результатов в документы, целью которых является эффективное социально-экономическое развитие региона.

Ключевые слова: устойчивое развитие региона, агропромышленный комплекс, экономическое моделирование, экономический рост, экономика региона, коэффициент, регрессия, валовой региональный продукт, фактор, показатель.

Кілт сөздер: аймақтың тұрақты дамуы, агроөнеркәсіптік кешен, экономикалық модельдеу, экономикалық өсу, Аймақ экономикасы, коэффициент, регрессия, жалпы аймақтық өнім, фактор, көрсеткіш.

Keywords: sustainable development of the region, agro-industrial complex, economic modeling, economic growth, regional economy, coefficient, regression, gross regional product, factor, indicator.

JEL classification: Q13

Введение. В современных условиях определение уровня устойчивости развития региона в долгосрочном периоде является одной из актуальных задач. Эффективность решения данной проблемы зависит главным образом от обоснования и оценки влияния различных факторов на его устойчивое развитие. Основным императивом при формировании и реализации соответствующих программ и стратегий в Северном Казахстане выступает отрасль сельского хозяйства, которая напрямую связана с функционированием социально-экономической экосистемы.

Аграрный сектор – это важная сфера в Северо-Казахстанской области и системообразующая отрасль в хозяйстве страны и социальной жизни общества. Ее устойчивое развитие не только стабилизирует деятельность других сфер, но и в целом предопределяет состояние и развитие экономики региона. Устойчивое развитие сельского хозяйства имеет непрерывную связь со всеми отраслями экономики, а также влияет на развитие производства, количество занятых и численность проживающего населения в сельской местности.

В экономических исследованиях одной из важных задач является анализ взаимосвязей между изучаемыми переменными. Зависимость между ними может быть либо функциональной, либо

стохастической (вероятностной), где широкое распространение имеет регрессионный анализ, заключающийся в определении аналитического выражения связи, в котором изменение одной величины обусловлено влиянием одной или нескольких независимых величин, а также множества всех прочих факторов, оказывающих влияние на зависимую переменную.

В последние годы развитие сельского хозяйства региона, как и другие отрасли, оказались в относительно сложной социально-экономической ситуации, вызванной внутренними реформами, усложнением макроэкономической ситуации и мировой политической обстановки, изменением конфигурации межгосударственных отношений, а также факторами эпидемиологической ситуации, ограничивающей развитие большинства отраслей экономики.

В связи с этим, **целью** научной статьи является разработка модели для оценки устойчивого развития региона в зависимости от состояния и изменений в отрасли сельского хозяйства Северо-Казахстанской области.

Для достижения поставленной цели в статье решаются следующие **задачи**:

- изучен и дополнен соответствующий понятийно-категориальный аппарат, использование которого позволяет строить эконометрические модели;
- исследованы существующие методы оценки факторов применительно к показателям, характеризующим устойчивое развитие экономики региона;
- выполнен регрессионный анализ динамики валового регионального продукта и факторных показателей за 2004-2021гг.;
- осуществлена проверка значимости множественного коэффициента корреляции и уравнения регрессии;
- выполнен расчет аналитических характеристик многофакторных связей и дана экономическая интерпретация результатов.

Обзор литературы. Вопросам развития статистического моделирования влияния изменений в АПК на региональном уровне уделяется большое внимание в научной литературе.

Например, Курманова Г.К., Суханбердина Б.Б. и Уразова Б.А., рассматривая факторы производства сельского хозяйства Республики Казахстан, отмечают, что на базовый функционал аграрного сектора влияют такие глобальные вызовы как макроэкономические шоки, исчерпание ресурсной базы природной среды и т.д. [1].

Алпысбаев К.С., Гриднева Е.Е. и Калиакпарова Г.Ш. акцентируют внимание на важности развития «зеленой» экономики для агропромышленного комплекса, современных подходов к ее влиянию на экономическую стабильность в Казахстане и улучшение состояния окружающей среды [2].

В свою очередь, Кизимбаева А.Б. и Саубетова Б.С. выявляют, что экономически устойчивые и социально развитые сельские районы могут стать основой стабильности, независимости и продовольственной безопасности страны [3].

Можно согласиться с научной позицией Исакова Б.М., Рахимбековой А.Т. и Ахметжанова С.Н., которые изучая основные аспекты «зеленой» экономики, обосновывают причины низкой инновационной активности в аграрной сфере хозяйствующих субъектов [4].

Сарсенова А. Е., Қадырбай С.Б. и Хамзаева Б.А., рассматривая анализ, состояние и перспективы агропромышленного комплекса Казахстана, приходят к выводу о том, что экономическое развитие, продовольственная база и обеспечение социального благополучия в совокупности формируют аграрный сектор и возможности для потенциального развития [5].

В работах некоторых авторов исследуется влияние различных факторов на развитие региона с дальнейшим применением корреляционно-регрессионного анализа и эконометрических методов.

Так, например, Жораев О.Ж. и Хе Х. на основе регрессионного анализа оценивают влияние различных факторов на динамику экономического роста в 187 странах в 2001-2018гг. Они приходят к выводу о том, что возможен учет различных макроэкономических и социальных факторов, наряду с политическими, в одной многомерной модели экономического роста [6].

Балгарина Л.А. и Джумабаев С.А. используют прогнозные эконометрические модели для оценки и анализа показателей ВРП региона и численности населения, которые дают возможность для соответствующих стейк-холдеров осуществлять планирование принятия управленческих решений, направленных на эффективное развитие региона. В качестве прогнозных моделей исследователями выбраны модели экспоненциального сглаживания, обеспечивающие прогнозирование, основанное на прошлых значениях исследуемого признака [7].

Родионова И.А., Колотырин К.П., Павлов В.Н. и Утегенова М.Е. приходят к выводу о необходимости продолжения разработки мероприятий, способствующих формированию благоприятной инновационной среды за счет совершенствования правового регулирования и уточнения механизмов стимулирования инноваций, применения механизмов поддержки, углубления и расширения интеграции аграрной науки и производства [8].

Суровцева Е.С. и Кравченко Т.С. убеждены в значимости государственной поддержки для малых форм хозяйствования в АПК, которая будет способствовать развитию инновационной составляющей села, модернизации основных средств и внедрению современных технологий [9].

Авторы соглашаются с приведенными научными позициями и отмечают, что сегодня особую актуальность приобретает анализ влияния и моделирование связей между показателями, характеризующими развитие сельского хозяйства и региона в целом.

В исследовании авторами рассматриваются эконометрические модели, дающие возможность выполнять планирование устойчивого развития социально-экономической экосистемы региона на основе полученных результатов.

Объектом исследования выступают временные ряды, отражающие динамику развития основных социально-экономических макро-индикаторов Северо-Казахстанской области.

Главным вопросом исследователей, решаемого в рамках выбранного методического подхода, является оценка влияния независимых признаков (экзогенных факторов) на зависимый показатель (эндогенный фактор) с дальнейшим определением соответствующих связей и резервов, имеющих в них. Имплементация указанных резервов, наряду с оценкой влияния независимых факторов на зависимые составляющие, позволит обеспечить эффективное выполнение региональных стратегий, направленных на обеспечение устойчивого развития региона, а также рост качества жизни населения.

В качестве модели была выбрана линейная многофакторная регрессия. Вообще, многофакторные функции имеют большое практическое значение, поскольку почти все результативные показатели находятся в зависимости от множества факторов. Особенно это является актуальным для аграрного сектора экономики, где полученные зависимости используют в анализе и планировании производства. Основная цель множественной регрессии заключается в построении соответствующей модели с большим числом факторов с последующим определением влияния каждого из них в отдельности и в целом на моделируемый показатель.

Основная часть. Современное сельское хозяйство в Северо-Казахстанской области – это один из факторов устойчивого развития региона, определяющий его как сложную интегрированную сферу деятельности, входящий в социально-экономическую систему, находящийся в тесной кооперации с взаимосвязанными отраслями, а также влияющий на воспроизводство населения и экологию. В составе сельского хозяйства, выступающего главным фактором устойчивого развития региона, рассматриваются такие основные группы показателей, как:

- 1) общие показатели региона, определение доли сельского хозяйства;
- 2) собственно показатели сельского хозяйства, разделение на направления: растениеводство, животноводство, услуги (в том числе, производство);
- 3) показатели инвестиционно-инновационной деятельности предприятий, развивающие сельское хозяйство на основе определенных средств и нововведений;
- 4) показатели социальной сферы, обеспечивающие общие условия производства продукции, а также жизнедеятельности людей (уровень занятости, заработная плата, доходы и расходы т.п.);
- 5) показатели экологии.

Анализ статистических данных по Северо-Казахстанской области показывает, что валовой выпуск продукции (услуг) сельского хозяйства региона за последние годы стабильно растет. Валовой региональный продукт Северо-Казахстанской области вырос за 18 лет более чем в 14 раз, в среднем ежегодный прирост составляет 300 тыс. тенге [10].

Авторами предложено исследование, в ходе которого построена эконометрическая модель, показывающая взаимосвязь влияния развития сельского хозяйства региона на динамику ВРП.

Для построения модели были выбраны следующие факторные признаки:

- y – валовой региональный продукт СКО, млн. тенге;
- x_1 – инвестиции в основной капитал сельского хозяйства, млн. тенге;
- x_2 – численность наемных работников сельского хозяйства, человек;
- x_3 – производительность труда в сельском хозяйстве, тыс. тенге;
- x_4 – посевная площадь масличных культур, тыс. гектаров;

- x_5 – заработная плата наемных работников сельского хозяйства, тенге.

Для построения модели множественной регрессии были использованы данные по этим показателям за 2004-2021 гг. (см. таблицу 1).

После выполнения необходимых расчетов имеем следующее.

- коэффициент парной корреляции между ВРП и численностью работников сельского хозяйства равен -0,889. Это показывает наличие обратной зависимости;

- по остальным факторным показателям значения коэффициентов парной корреляции превышает 0,5, что показывает наличие высокой прямой тесноты связи между факторами и результативным показателем;

- при изучении зависимости $y = f(x_1, x_2, x_3, x_4, x_5)$ были получены значения t-критерия коэффициента парной корреляции для проверки нулевой гипотезы оставшихся факторов. В частности, было установлено значение $\alpha = 0,05$, при котором стандартный уровень $t_s = 2,1199$. Результаты расчетов указывают на то, что значение t-критерия коэффициента парной корреляции по всем факторам больше стандартного уровня и поэтому все факторы являются адекватными и поэтому могут быть использованы при построении модели;

Таблица 1

**Валовой региональный продукт Северо-Казахстанской области
и факторные показатели за 2004-2021 гг.***

Год	Валовой региональный продукт, млн. тенге (y)	Инвестиции в основной капитал сельского хозяйства, млн. тенге (x ₁)	Численность наемных работников сельского хозяйства, человек (x ₂)	Производительность труда в сельском хозяйстве, тыс. тенге (x ₃)	Посевная площадь масличных культур, тыс. гектаров (x ₄)	Заработная плата наемных работников сельского хозяйства, тенге (x ₅)
2004	151 916	8 684	58 194	1 463	20	12 658
2005	184 672	9 700	56 123	1 586	56	15 956
2006	236 877	8 252	54 250	1 767	114	19 597
2007	320 391	13 452	52 077	2 517	110	23 652
2008	403 003	12 861	53 747	3 540	114	31 092
2009	403 921	14 760	52 666	4 071	221	34 505
2010	466 955	13 139	55 059	3 618	435	34 730
2011	666 596	28 821	51 034	7 948	299	44 777
2012	679 610	39 490	46 933	5 801	384	49 818
2013	749 879	44 077	47 091	7 022	438	58 652
2014	795 551	48 952	47 591	7 360	597	69 759
2015	837 180	44 040	43 721	8 710	471	76 738
2016	918 237	56 306	38 894	10 580	508	81 838
2017	1 113 959	71 887	42 670	11 681	714	92 129
2018	1 212 008	84 155	42 311	12 164	977	98 166
2019	1 382 322	106 556	42 838	14 256	961	116 744
2020	1 571 904	122 270	40 606	19 138	926	133 073
2021	1 790 770	159 223	40 852	22 030	960	154 923
Коэффициент корреляции		0,98	-0,889	0,988	0,954	0,995

* Источник: [10]

- уравнение регрессии, описывающее зависимость валового регионального продукта СКО от показателей, характеризующих уровень развитие сельского хозяйства региона, имеет следующий вид:

$$y = 379\,643,4 + 1,1426 \cdot x_1 - 4,9734 \cdot x_2 + 37,7135 \cdot x_3 + 355,691 \cdot x_4 + 1,6698 \cdot x_5 \quad (1)$$

Источник: [11]

Коэффициенты регрессии полученной функции показывают, что увеличение:

- инвестиций в основной капитал сельского хозяйства (x_1) на 1 млн. тенге увеличивает ВРП на 1,1426 млн. тенге;
- сокращение численности работников сельского хозяйства (x_2) на 1 человека увеличивает значение ВРП на 4,9734 млн. тенге;
- рост производительности труда в сельском хозяйстве (x_3) на 1 тыс. тенге увеличивает значение ВРП области на 37,7135 млн. тенге;
- увеличение посевной площади масличных культур (x_4) на 1 тыс. га увеличивает значение ВРП СКО на 355,691 млн. тенге;
- рост заработной платы наемных работников, занятых в сельском хозяйстве (x_5), на 1 тенге увеличивает значение валового регионального продукта на 1,6698 млн. тенге.

Данные зависимости объясняются замещением трудовых ресурсов капиталом, использованием в производстве более мощной техники и автоматизацией производственных процессов в растениеводстве и животноводстве, а также увеличением доли посевов масличных культур. Рост производства масличных культур связан с ростом закупочных цен, которые более чем в 2 раза выше закупочных цен на зерновые культуры.

На следующем этапе была проведена оценка полученной многофакторной зависимости по уровню коэффициента множественной линейной корреляции.

Значение коэффициента множественной корреляции R составило 0,9983, что больше 0,9. Это свидетельствует о достаточно высокой тесноте связи рассматриваемых признаков. Для данной модели ошибка коэффициента множественной линейной корреляции m_R равна 0,00102. Критерий Стьюдента t_R составляет 975,13. F -критерий Фишера для данной модели равен 731,9. Табличное значение F -критерия Фишера при вероятности 0,99 безошибочности выводов составляет 8,53. Поэтому с вероятностью 0,99 можно утверждать, что в генеральной совокупности имеет место корреляционная зависимость, аналогичная той, которая получена по материалам выборки.

Заключение. Авторы заключают, что в современных условиях в Республике Казахстан необходимо:

- проводить оценку прогнозных показателей на перманентной основе, разрабатывать и внедрять новые механизмы и инструменты, направленные на устойчивое развитие регионов;
- коэффициент множественной корреляции R , рассчитанный по Северо-Казахстанской свидетельствует о том, что полученная функция (1) генерирует достаточно сильное влияние пяти выбранных авторами факторов на валовой региональный продукт Северо-Казахстанской области. Общая детерминация R^2 составила 0,9965. Следовательно, эндогенный фактор, ВРП региона, на 99,65% зависит от выбранных экзогенных факторов и лишь 0,35 % объясняется влиянием не учтенных в модели факторов;
- изменение значения ВРП Северо-Казахстанской области объясняется вариацией x_1 на 10,19%; за счет вариации x_2 – на 5,58%; за счет вариации x_3 – на 46,12%; за счет вариации x_4 – на 23,29%; за счет вариации x_5 – на 14,46%.

- при разработке программ развития территорий включение полученных результатов является важным аспектом, так как они имеют достоверный характер. Это, в свою очередь, должно быть социально-экономическим катализатором, вектор которого направлен на дальнейшее обеспечение устойчивого развития региона, а также рост основных макро-индикаторов, то есть ВРП, уровень и качество жизни населения, проживающего в сельской местности.

В целом, полученные результаты являются прикладными, и они могут быть использованы государственными органами управления с целью эффективного регулирования АПК в Республике Казахстан, направленного на обеспечение устойчивого развития сельскохозяйственной отрасли и роста качества жизни людей, проживающих в сельской местности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Курманова Г. К., Суханбердина Б. Б., Уразова Б. А. Факторы производства сельского хозяйства Республики Казахстан // Экономика: стратегия и практика. – 2022. – № 17(1). – С. 93-109.
2. Алпысбаев К.С., Гриднева Е.Е., Калиакпарова Г.Ш. «Зеленая» экономика: реалии и перспективы в сельском хозяйстве // Проблемы агрорынка. – 2021. – № 3. – С. 44-50.
3. Кизимбаева А.Б., Саубетова Б.С. Актуальные проблемы социально-экономической стабильности сельских территорий Республики Казахстан // Проблемы агрорынка. – 2021. – № 1. – С. 22-27.

4. Искаков Б.М., Рахимбекова А.Т., Ахметжанов С.Н. Институциональные факторы перехода к «зеленой» экономике // Проблемы агрорынка. – 2021. – № 4. – С. 57-63.
5. Сарсенова А.Е., Қадырбай С.Б., Хамзаева Б.А., Анализ, состояние и перспективы агропромышленного комплекса Казахстана // Экономика и статистика. – 2021. – № 2. – С. 74-84.
6. Жораев О.Ж., Хе Х. Макроэкономические, политические и институциональные факторы экономического роста // Экономика: стратегия и практика. – 2022. – №17(2). – С. 190-205.
7. Балгарина Л.А., Джумабаев С.А. Прогнозирование численности населения и валового регионального продукта Северо-Казахстанской области // Экономика и статистика. – 2021. – № 3. – С. 124-134.
8. Родионова И.А., Колотырин К.П., Павлов В.Н., Утегенова М.Е. Активизация инновационной деятельности как необходимое условие эффективного развития малого агробизнеса // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – т. 16. – вып. 1. – 2020. – С. 96-110.
9. Суровцева Е.С., Кравченко Т.С. Оценка современного состояния и тенденции развития крестьянских (фермерских) хозяйств Орловской области в условиях формирования инновационного сельского хозяйства // Экономический анализ: теория и практика. – т. 16. – вып. 4. – 2017. – С. 622-636.
10. Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – www.stat.gov.kz
11. Магнус Я.Р. Эконометрика. Начальный курс: учеб. пос./ Я.Р. Магнус, П.К. Катыхшев, А.А. Пересецкий. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Дело, 2004. – 576 с.

REFERENCES

1. Kurmanova G.K., Suhanberdina B.B., Urazova B.A. Faktory proizvodstva sel'skogo hozjajstva Respubliki Kazahstan // Jekonomika: strategija i praktika. – 2022. – № 17(1). – S. 93-109 [in Russian].
2. Alpyysbaev K.S., Gridneva E.E., Kaliakparova G.Sh. «Zelenaja» jekonomika: realii i perspektivy v sel'skom hozjajstve // Problemy agrorynka. – 2021. – № 3. – S. 44-50 [in Russian].
3. Kizimbaeva A.B., Saubetova B.S. Aktual'nye problemy social'no-jekonomicheskoy stabil'nosti sel'skih territorij Respubliki Kazahstan // Problemy agrorynka. – 2021. – № 1. – S. 22-27 [in Russian].
4. Iskakov B.M., Rahimbekova A.T., Ahmetzhanov S.N. Institucional'nye faktory perehoda k «zelenoj» jekonomike // Problemy agrorynka. – 2021. – № 4. – S. 57-63 [in Russian].
5. Sarsenova A. E., Qadyrbaj S.B., Hamzaeva B.A., Analiz, sostojanie i perspektivy agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana // Jekonomika i statistika. – 2021. – №2. – S. 74-84 [in Russian].
6. Zhoraev O.Zh., He H. Makrojekonomicheskie, politicheskie i institucional'nye faktory jekonomicheskogo rosta // Jekonomika: strategija i praktika. – 2022. – № 17(2). – S. 190-205 [in Russian].
7. Balgarina L.A., Dzhumabaev S.A. Prognozirovanie chislennosti naselenija i valovogo regional'nogo produkta Severo-Kazahstanskoj oblasti // Jekonomika i statistika. – 2021. – №3. – S. 124-134 [in Russian].
8. Rodionova I.A., Kolotyryn K.P., Pavlov V.N., Utegenova M.E. Aktivizacija innovacionnoj dejatel'nosti kak neobhodimoe uslovie jeffektivnogo razvitija malogo agrobiznesa // Nacional'nye interesy: prioritety i bezopasnost'. – t. 16. – vyp. 1. – 2020. – S. 96-110 [in Russian].
9. Surovceva E.S., Kravchenko T.S. Ocenka sovremennogo sostojanija i tendencii razvitija krest'janskih (fermerskih) hozjajstv Orlovskoj oblasti v uslovijah formirovanija innovacionnogo sel'skogo hozjajstva // Jekonomicheskij analiz: teorija i praktika. – t. 16. – vyp. 4. – 2017. – S. 622-636 [in Russian].
10. Oficial'nyj sajт Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan [in Russian]. – www.stat.gov.kz
11. Magnus Ja.R. Jekonometrika. Nachal'nyj kurs: ucheb. pos./ Ja.R. Magnus, P.K. Katyshev, A.A. Pereseckij. – 6-e izd., pererab. i dop. – M.: Delo, 2004. – 576 s [in Russian].

Шайкин Д.Н., Копылова О.В., Шинкарев И.А., Абуталипов Д.О.

АӨК-ДЕГІ ӨЗГЕРІСТЕРДІҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АЙМАҚТЫҢ ТҮРАҚТЫ ДАМУЫНА ӘСЕРІН МОДЕЛЬДЕУ (СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ МЫСАЛЫНДА)

Андатпа

Мақалада Соңғы он сегіз жылдағы Солтүстік Қазақстан облысы бойынша негізгі макро-индикаторлар динамикасының ағымдағы жай-күйін көрсететін жағдайға қысқаша талдау ұсынылған. Қазіргі жағдайда

облыстың тұрақты дамуына әсер ететін негізгі қозғаушы күштердің бірі болып табылатын аймақтың ЖӨӨ мөлшеріне әртүрлі факторлардың әсерін модельдеуді жүзеге асыру қажеттілігіне баса назар аударылды. Тұжырымдамалық аппаратты талдау және ғылыми әдебиеттерді зерттеу негізінде АӨК саласындағы әлеуметтік-экономикалық процестерді талдау және модельдеу тәсілдері ұсынылған. Таңдалған экзогендік және эндогендік факторлардың динамикасы туралы ақпарат берілген, оларды пайдалану негіздемесі қазіргі макроэкономикадағы процестерді модельдеу бойынша ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді зерттеу негізінде алынған. Атап айтқанда, бұл факторларға ауыл шаруашылығының негізгі капиталына инвестициялар, ауыл шаруашылығының жалдамалы жұмыскерлерінің саны, ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігі, майлы дақылдардың егістік алқабы, ауыл шаруашылығының жалдамалы жұмыскерлерінің жалақысы және Солтүстік Қазақстан облысының жалпы өңірлік өнімі жатады. Қолданбалы зерттеу барысында корреляциялық-регрессиялық сәйкестік анықталды, оның нәтижелері сәйкестік пен дәлдікке статистикалық тексеруден өтті. Зерттеушілер экономикалық зерттеулерде, сондай-ақ аумақтық дамудың аймақтық бағдарламаларын әзірлеу және енгізу кезінде қажетті модельді қолданудың негізділігін дәлелдеді, бұл, сайып келгенде, ауылдық жерлерде тұратын адамдардың өмір сүру деңгейі мен сапасының өсуін қамтамасыз етуі керек. Іске асырылуы алынған нәтижелерді өңірдің тиімді әлеуметтік-экономикалық дамуы мақсаты болып табылатын құжаттарға енгізу мүмкіндігіне бағытталған авторлық ұсыныстар тұжырымдалып, толықтырылды.

Shaikin D., Kopylova O., Shinkaryev I., Abutalipov D.

**MODELING THE IMPACT OF CHANGES IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX
ON THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
(ON THE EXAMPLE OF THE NORTH KAZAKHSTAN REGION)**

Annotation

The article presents a brief analysis of the situation, which reflects the current state of the dynamics of key macro-indicators in the North Kazakhstan region over the past eighteen years. The emphasis is placed on the need to model the influence of various factors on the value of the GRP of the region, which is one of the main driving forces influencing the sustainable development of the region in modern conditions. Based on the analysis of the conceptual apparatus and the study of scientific literature, approaches to the analysis and modeling of socio-economic processes in the field of agriculture are presented. Information is provided on the dynamics of selected exogenous and endogenous factors, the rationale for the use of which is obtained on the basis of the study of scientific and methodological literature on modeling processes in modern macroeconomics. In particular, these factors include investments in fixed assets of agriculture, the number of agricultural employees, labor productivity in agriculture, the acreage of oilseeds, wages of agricultural employees and the gross regional product of the North Kazakhstan region. In the course of applied research, a correlation-regression identity was determined, the results of which were subjected to statistical verification for adequacy and accuracy. The researchers proved the validity of the application of the desired model in economic research, as well as in the development and implementation of regional territorial development programs, which, ultimately, should ensure an increase in the level and quality of life of people living in rural areas. The author's proposals have been formulated and supplemented, the implementation of which is aimed at the possibility of including the results obtained in documents aimed at effective socio-economic development of the region.

А.Л. Шевякова*, к.э.н., доцент¹

Г.К. Кошебаева, д.э.н., профессор²

А.К. Уразбеков, к.э.н., доцент²

ЧУ «Академия Volashaq»,

г. Караганда, Казахстан¹

НАО «Карагандинский технический университет им. Абылкаса Сагинова»,

г. Караганда, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: anna_shevyakova_1976@mail.ru

АНАЛИЗ СРЕДЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ (DEA) НА ПРИМЕРЕ КОММУНАЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В СЕКТОРЕ ЖКХ КАЗАХСТАНА

В статье рассматриваются применимость анализа среды функционирования к коммунальным предприятиям в секторе жилищно-коммунального хозяйства (далее ЖКХ) Казахстана. Состояние дел в ЖКХ Казахстана примерно такое же, как и во многих странах постсоветского пространства: высокий износ сетей и оборудования, местами достигающий 70-80%, устаревшие технологии, социально ориентированные тарифы и недостаточное финансирование проектов ЖКХ. Деятельность коммунальных предприятий в секторе ЖКХ Казахстана регулируется государством. Авторами рассматриваются коммунальные предприятия Казахстана как хозяйственные единицы с правом принятия решений (decision-making unit или DMU) в сфере электроснабжения, газоснабжения, водоснабжения и водоотведения. В статье приведены результаты анализа среды функционирования (Data Envelopment Analysis или DEA), который позволил провести непараметрическую оценку выбранных коммунальных предприятий (DMU) по нескольким входным и выходным параметрам. Анализ среды функционирования (DEA) решает задачу оптимальности: минимизация входных параметров для фактических выходных параметров (модель, ориентированная на вход). В качестве входных параметров рассмотрены тарифы и количество сотрудников, а в качестве выходных параметров – количество обслуживаемого населения. Также авторами предложены рекомендации, позволяющие повысить эффективность функционирования коммунальных предприятий в секторе ЖКХ Казахстана.

Ключевые слова: Казахстан, жилищно-коммунальный сектор, коммунальные предприятия, анализ среды функционирования (DEA), хозяйственная единица (DMU), тарифы, модель, поставщики, потребители, экономика.

Кілт сөздер: Қазақстан, Тұрғын үй-коммуналдық сектор, коммуналдық кәсіпорындар, жұмыс істеу ортасын талдау (DEA), шаруашылық бірлігі (DMU), тарифтер, модель, жеткізушілер, тұтынушылар, экономика.

Keywords: Kazakhstan, housing and utilities sector, utility enterprises, Data Envelopment Analysis (DEA), decision-making unit (DMU), tariffs, model, providers, consumers, economy.

JEL classification: C51, D42, L97

Введение. Деятельность коммунальных предприятий в секторе жилищно-коммунального хозяйства (далее ЖКХ) Казахстана довольно жестко регулируется государством через Комитет по регулированию естественных монополий Министерства национальной экономики Республики Казахстан, который является государственным органом, осуществляющим контроль и регулирование деятельности, отнесенной к сфере естественной монополии и общественно значимых рынков [1]. В мировой практике, регуляторы сектора ЖКХ часто используют схожие методы для оценки эффективности деятельности компаний в сфере энергоснабжения, газоснабжения, водоснабжения и водоотведения. Анализ среды функционирования (Data Envelopment Analysis) является одним из таких широко применяемых методов.

Цель данной работы – определить адекватность DEA как инструмента оценки эффективности для коммунальных предприятий в секторе ЖКХ Казахстана.

Объектом исследования являются коммунальные предприятия в секторе ЖКХ Казахстана.

Предметом исследования является выявление зависимостей между тарифом, количеством сотрудников и ареалом обслуживания коммунальных предприятий и нахождение наиболее эффективных из них с точки зрения потребителя, т.е. коммунальных предприятий, обслуживающих максимальное количество населения при минимальном тарифе и штате сотрудников.

Метод исследования. Сложность управления сферой жилищно-коммунального хозяйства обусловлена ее системным характером. К системным характеристикам жилищно-коммунального сектора относятся по нашему мнению:

- совокупность составляющих его взаимосвязанных подсекторов;
- единство главной цели всех составляющих – предоставление потребителям жилищно-коммунальных услуг, соответствующих нормативным требованиям;
- наличие сложной иерархической структуры;
- наличие внешних и внутренних факторов влияния;
- наличие системы управления и контроля со стороны государства.

Поскольку жилищно-коммунальное хозяйство является системой, то для изучения данного сектора и необходимо использовать системный подход.

Для анализа коммунальные предприятия были рассмотрены как хозяйственные единицы с правом принятия решений, то есть DMU или decision making unit, работающие в сфере энергоснабжения, газоснабжения, водоснабжения и водоотведения в регионах Казахстана. Цель анализа среды функционирования – поиск наиболее эффективных DMU с точки зрения потребителя – то есть DMU, которые обслуживают максимальное количество людей при минимальном тарифе и штате сотрудников. В качестве метода анализа был выбран анализ среды функционирования (DEA), который позволяет непараметрически оценивать экономических агентов по нескольким входным и выходным параметрам.

Обзор литературы. В отчете Всемирного банка (2012) отмечается, что «экономика развития еще не пришла к хорошо сформулированной институциональной теории, подходящей для мира, полного разнородных экономик с самобытной историей, находящихся на разных стадиях развития» [2].

Практические аспекты функционирования жилищно-коммунального сектора неоднократно описывались в работах ученых [3-5]. Вопросы экономического развития, учитывающие региональную специфику, особенности формирования экономических объединений, связанные с качеством жизни, уровнем развития жизнеобеспечивающей инфраструктуры, ролью МСП в жилищно-коммунальном секторе, вопросы энергосбережения и инноваций, неоднократно рассматривались в работах экономистов и социологов [6-9]. Также существует определенный перечень работ, посвященных применимости традиционных моделей анализа среды функционирования (DEA) для предприятий сектора ЖКХ. Особенно хотелось бы отметить работу Sabrega, E. Jr. и других, которые первыми в 2018 году рассмотрели возможность и адекватность применения DEA-анализа как инструмента регулирования в водном секторе, а также оценили влияние неопределенности данных [9]. Авторы отмечают, что в силу своих детерминистических характеристик модели DEA требуют, чтобы были известны точные значения всех входов и выходов [10, 11].

Основная часть. Под жилищно-коммунальным хозяйством (ЖКХ) в Казахстане понимается многоотраслевой комплекс, предоставляющий широкий спектр услуг и включающий в себя инженерные сети, оборудование, здания, сооружения и т. д. ЖКХ обеспечивает жизнедеятельность человека и населенных пунктов, создает удобства и комфорт для проживания и деятельности граждан. В Казахстане отрасль представлена двумя основными взаимосвязанными секторами:

- жилищный сектор, включающий в себя многоквартирные жилые дома (МЖД) и индивидуальные домостроения, являющиеся основными потребителями коммунальных услуг;
- коммунальный сектор, включающий в себя сети и сооружения (системы), обеспечивающие водо-, тепло-, газо- и электроснабжение, водоотведение, благоустройство и уборку территорий.

По данным Министерства национальной экономики Республики Казахстан, сектор ЖКХ включает в себя:

- жилой фонд (105 тыс. многоквартирных домов);
- систему электроснабжения (199,5 тыс. км);
- теплосети (11,7 тыс. км);
- водопроводы (60,9 тыс. км);
- газовые линии (27,3 тыс. км) [12].

Состояние дел в ЖКХ Казахстана примерно такое же, как и во многих странах постсоветского пространства: высокий износ сетей и оборудования, местами достигающий 70-80%, устаревшие технологии, социально ориентированные тарифы и недостаточное финансирование проектов ЖКХ.

Для проведения анализа нами были рассмотрены DMU, работающие в сфере энергообеспечения, газоснабжения, водоснабжения и канализации (водоотведения) на территории регионов Казахстана. Целью анализа являлось нахождение наиболее эффективного DMU с точки зрения потребителя.

В качестве метода анализа был выбран анализ среды функционирования (DEA), позволяющий провести непараметрическую оценку экономических агентов по нескольким входным и выходным параметрам. В нашем случае DEA решает задачу оптимальности: минимизация входных параметров для фактических выходных параметров (модель, ориентированная на вход). В качестве входных параметров рассмотрены тарифы и количество сотрудников, а в качестве выходных параметров – количество обслуживаемого населения. При расчете эффективности мы рассмотрели гипотезу о переменной отдаче от масштаба в связи с тем, что в системе коммунального снабжения есть технологические ограничения и постоянное пропорциональное изменение входных параметров технологически и физически невозможно.

Результаты анализ среды функционирования (DEA) представлены в таблицах 1-3. Анализ был выполнен в программной среде MaxDEA 8Basic.

Таблица 1

Результаты расчета модели DEA на начало 2022 года по энергообеспечению*

Поставщик (DMU)	Балл (Score)	Эталон (Benchmark)	Тариф, тенге за 1 кВт·час, с НДС		Количество сотрудников, человек		Город/область (количество населения на начало 2022 года, тыс. человек)	
			факт	модель	факт	модель	факт	модель
Алматы ЭнергоСбыт	1,000	Алматы ЭнергоСбыт (1,00)	18,88	18,88	521	521	2 024,86	2 024,86
Астанаэнерго-сбыт	0,841	Қарағанды Жылу Сбыт (1,00)	15,22	12,81	600	385	1 239,74	1 371,91
Энергопоток	0,847	Қарағанды Жылу Сбыт (1,00)	15,13	12,81	749	385	1 112,46	1 371,91
Шығыс энерготрейд (ВКО)	1,000	Шығыс энерготрейд (1,00)	13,45	13,45	243	243	1 356,39	1 356,39
Костанайский ЭнергоЦентр	0,829	Шығыс энерготрейд (1,00)	26,62	13,45	293	243	857,85	1 356,39
Қарағанды Жылу Сбыт	1,000	Қарағанды Жылу Сбыт (1,00)	12,81	12,81	385	385	1 371,91	1 371,91
Севказэнерго-сбыт (СКО)	0,976	Шығыс энерготрейд (1,00)	13,91	13,45	249	243	537,04	1 356,39

* Разработано авторами

Как показывают данные таблицы 1, из семи поставщиков, действующих в секторе энергоснабжения Казахстана, три (Алматы ЭнергоСбыт, Шығысэнерготрейд, Қарағанды Жылу Сбыт) на начало 2022 года находятся на границе эффективности. Их тарифы и персонал находятся в оптимальном (в данном случае минимальном) соотношении с количеством обслуживаемого населения по сравнению с другими четырьмя поставщиками.

Остальные четыре поставщика (Астанаэнерго-сбыт, Энергопоток, Костанайский энергоцентр, Севказэнерго-сбыт) не являются эффективными по входным параметрам (тарифы и численность персонала), хотя и находятся довольно близко к границе эффективности. Для каждого из неэффективных DMU рекомендуется эталонный DMU (графа Benchmark), который благодаря обнаруженным непараметрическим зависимостям может служить эталоном в деятельности. Аналогично, для каждого из неэффективных DMU результаты DEA рекомендуют определенные значения ставок и количество сотрудников для достижения границы эффективности.

Таблица 2

Результаты расчета модели DEA на начало 2022 года по газоснабжению*

Филиал КазТрансГаз Аймак по региону (DMU)	Балл (Score)	Эталон (Benchmark)	Тариф, тенге за 1 м ³ , с НДС		Number of employees, people		Город/область (количество населения на начало 2022 года, тыс. человек)	
			факт	модель	факт	модель	факт	модель
Алматы	1,000	Алматы(1,00)	31,72586	31,72586	65	65	2024,86	2024,86
Астана	0,276	ВКО (0,971); Атырауская область (0,029)	38,78041	10,72636	54	15	1239,74	1336,48
Шымкент	0,229	ВКО (0,646); Атырауская область (0,354)	38,78041	8,86310	852	48	1112,46	1112,46
Восточно- Казахстанская область (ВКО)	1,000	ВКО (1,00)	10,88492	10,88492	12	12	1356,39	1356,39
Костанайская область	0,390	ВКО (0,755); Атырауская область (0,245)	24,35477	9,51776	94	37	857,85	1188,03
Карагандинская область	0,278	Алматы (0,023); ВКО (0,977)	40,80194	11,38102	125	13	1371,91	1371,91
Мангистауская область	0,526	ВКО (0,106); Атырауская область (0,894)	11,08201	5,84157	464	102	740,89	740,89
Атырауская область	1,00	Атырауская область (1,00)	11,08201	11,08201	113	113	668,09	668,09

* Разработано авторами

Результаты DEA анализа филиалов КазТрансГаз Аймак по регионам в газоснабжении (таблица 2), показывают, что только три из восьми филиалов КазТрансГаз Аймак (Алматы, ВКО и Атырауская область) на начало 2022 года находились на границе эффективности. Их тарифы и штат сотрудников находятся в оптимальном соотношении с количеством обслуживаемого населения по сравнению с остальными пятью регионами.

Из пяти неэффективных филиалов только филиал по Мангистауской области приблизился на половину значения к границе эффективности, остальные четыре находятся значительно дальше от границы эффективности. Причем, неэффективные филиалы КазТрансГаз Аймак располагаются в различных частях Казахстана и говорить о какой-либо географической особенности совокупности неэффективных регионов в плане газоснабжения не правомерно. То есть в данных региональных филиалах необходимо пересмотреть технологические и/или бизнес-процессы, а также методы управления этой деятельностью для повышения эффективности использования персонала и снижения тарифов.

В таблице 2 для каждого из неэффективных регионов рекомендовано по два эталонных региона в различных пропорциях, на которые необходимо ориентироваться для достижения эффективного состояния (графа Benchmark). Так же для каждого из неэффективных регионов результаты DEA рекомендуют конкретные значения тарифов, количество сотрудников и потенциал численности обслуживаемого населения для достижения границы эффективности.

Таблица 3

Результаты расчета модели DEA на начало 2022 года по водоснабжению и водоотведению*

Поставщик (DMU)	Балл (Score)	Эталон (Benchmark)	Тариф, тенге за 1 м3, с НДС		Количество сотрудников, человек		Город/область (количество населения на начало 2022 года, тыс. человек)	
			факт	модель	факт	модель	факт	модель
АлатауКомСервис	1,000	АлатауКомСервис (1,00)	216,35	216,35	34	34	2024,86	2024,86
ГКП «Астана су арнасы» (Астана)	1,000	ГКП «Астана су арнасы» (1,00)	92,24	92,24	1971	1971	1239,74	1239,74
Водные ресурсы-Маркетинг (Шымкент)	0,966	АлатауКомСервис (0,092); Өскемен Водоканал (0,296); ГКП «Костанай-Су» (0,612)	133,17	112,39	720	645	1112,46	1112,46
Өскемен Водоканал	1,000	Өскемен Водоканал (1,00)	111,88	111,88	1004	1004	1356,39	1356,39
ГКП «Костанай-Су» (ВКО, Усть-Каменогорск)	1,000	ГКП «Костанай-Су» (1,00)	112,39	112,39	645	645	857,85	857,85
ТОО Караганды Су	0,659	АлатауКомСервис (0,070); ГКП «Астана су арнасы» (0,269); Өскемен Водоканал (0,660)	192,02	111,88	1816	1197	1371,91	1371,91

* Разработано авторами

В таблице 3 представлены результаты анализа DEA коммунальных предприятий – поставщиков услуг по водоснабжению и водоотведению в Казахстане на начало 2022 году. Из шести DMU, работающих в этой сфере, четыре DMU (АлатауКомСервис, ГКП «Астана су арнасы», Өскемен Водоканал и ГКП «Костанай-Су») находились на границе эффективности: их тарифы и штат сотрудников находятся в оптимальном соотношении с количеством обслуживаемого населения по сравнению с остальными двумя DMU.

Из двух неэффективных DMU ТОО «Водные ресурсы-Маркетинг» (г. Шымкент) наиболее близок к достижению эффективности, а ТОО Караганды Су находится на половине дистанции к границе эффективности. Для каждого из неэффективных DMU рекомендовано по три эталонных DMU в разных пропорциях, которые могут служить ориентиром в деятельности (графа Benchmark). Так же для каждого из неэффективных DMU результаты DEA рекомендуют конкретные значения тарифов и количество сотрудников для достижения границы эффективности.

Заключение. Рассмотрев три вида коммунального обслуживания в Казахстане, а именно:

- электроснабжение;
- газоснабжение;

- водоснабжение и водоотведение с точки зрения достижения эффективного сочетания ресурсов и результатов с учетом ценности потребителя (ориентация на уменьшения тарифов и содержание персонала путем сокращения его количества), можно сделать вывод, что наиболее эффективное, «справедливое» формирование тарифов в Казахстане наблюдается в сфере энергообеспечения.

Немного хуже обстоит дело на коммунальных предприятиях в сфере водоснабжения и водоотведения. Также необходим значительный пересмотр организации деятельности в сфере газоснабжения. КазТрансГаз Аймак нуждается как в оптимизации технологических и/или бизнес-процессах в филиалах, так и в методах управления филиалами значительной части регионов Казахстана.

Результаты анализа показали, что анализ среды функционирования (DEA) является адекватным, объективным и актуальным инструментом оценки эффективности для коммунальных

предприятий в секторе ЖКХ Казахстана, позволяющим обеспечить достоверность и воспроизводимость сравниваемых параметров.

Одним из перспективных вариантов оптимизации функционирования коммунальных предприятий в секторе ЖКХ Казахстана, по нашему мнению, будет являться внедрение энергосберегающих технологий. В настоящее время на предприятиях ЖКХ Казахстана наблюдается низкая степень внедрения энергосберегающих технологий. Государство предпринимает определенные действия для повышения энергоэффективности коммунальных предприятий, но темпы развития оставляют желать лучшего. Также в 2017 году было проведено исследование энергоемкости ВВП в странах СНГ, по результатам которого отмечено, что страны СНГ имеют высокий потенциал для повышения энергоэффективности. По мнению автора для этого необходимо наращивать потенциал государственных институтов, ограничивать теневую экономику и более интенсивно противодействовать коррупции, сосредоточивать внимание на развитии конкурентных рынков энергоносителей и внедрять энергетический аудит [13].

Государство до настоящего времени не смогло скоординировать действия всех участников сектора ЖКХ в Казахстане воедино, и поэтому мероприятия по повышению энергоэффективности зависят от желаний и мотивации руководителей коммунальных предприятий. И это несмотря на существование в Казахстане с 2013 года Закона Республики Казахстан от 13 января 2012 года № 541-IV «Об энергосбережении и повышении энергоэффективности» [14]). Справедливости ради необходимо отметить, что он ориентирован больше на строительство новых объектов, потребляющих энергетические и водные ресурсы, чем модернизацию действующих. ЖКХ Казахстана потребляет 14-18% выработанной электрической энергии и 40-50% тепловой энергии, при этом доля потребляемой тепловой энергии за последние 5 лет выросла с 42,23% до 58,47% [15]. Для того чтобы исправить ситуацию, коммунальным предприятиям необходимо внедрять систему энергетического менеджмента. Для коммунальных предприятий энергосбережение должно осуществляться на законодательной основе. В Казахстане, как стране с активным государственным вмешательством в экономику, именно государство должно мотивировать коммунальные предприятия к принятию решений по эффективному использованию энергии. Для более быстрого распространения современных энергосберегающих технологий, по мнению многих экспертов и нашему в том числе, необходимо создать каталог наиболее эффективных решений, существующих в зарубежных странах. Это помогло бы экспертам оценить возможность использования тех или иных технологий, а также затраты на их внедрение.

ЛИТЕРАТУРА

1. Официальный сайт Комитета по регулированию естественных монополий Министерства национальной экономики Республики Казахстан. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/krem/activities/directions?lang=ru>
2. World Bank Report. Development economics through the decades: a critical look at 30 years of the World Development Report (Russian). Washington D.C.: World Bank Group. – 2021. – 212 p. – <http://documents.worldbank.org/curated/en/677231468313503864/Development-economics-through-the-decades-a-critical-look-at-30-years-of-the-World-Development-Report>
3. Weerdmeester R., Rausa A., Mulder M., Kuzmickaite V., Krol D. In: WssTP Strategic Innovation and Research Agenda (WssTP SIRA) 2030. WssTP, Brussels. – 2017. – 48 p.
4. Dietz T., Rutten M., van den Bergh M., Foeken D., Hees S., Hemsteede R., Jarawura F., Nijzink, L., Seuren G., Veldkamp F. Water Dynamics in the Seven African Countries of Dutch Policy Focus: Benin, Ghana, Kenya, Mali, Mozambique, Rwanda, South Sudan, General Report and Pressing Needs, African Studies Centre Leiden. https://aquaforall.org/viawater/files/african_studies_centre_-_water_dynamics_in_the_seven_african_countries_of_dutch_policy_focus_0.pdf. – 2014. – 17 p.
5. Ipektsidis B., et al. R&D Investments and Structural Change in Sectors, Report to the General Directorate of Research and Innovation. European Commission, Brussels. – <https://data.europa.eu/doi/10.2777/7318>. – 2016. – 135 p.
6. Krozer Y., Hophmayer-Tokich S., van Meerendonk H., Tijsma S., Vos E. Innovations in the water chain e experiences in The Netherlands. J. Clean. – 2010. – Prod. 18 – 135 p.

7. Kusiak A. Smart manufacturing // *International Journal of Production Research*. Volume 56, 2018. – Issue 1-2: Leading scholars in Production Research for the 55th volume anniversary of IJPR. – DOI: 10.1080/00207543.2017.1351644 56(1–2). – 2018. – Volume 56. – P. 508-517.
8. Hoekstra A.Y. Sustainable, efficient and equitable water use: the three pillars under wise freshwater allocation. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Water*, 1(1). – DOI: 10.1002/wat2.1000. – 2013. – Volume 1, Issue 1. – P. 31-40.
9. Cabrera E. Jr., Estruch E., Molinos M. Adequacy of DEA as a regulatory tool in the water sector. The impact of data uncertainty // *Environmental Science & Policy*. – DOI:10.1016/j.envsci.2018.03.028. – 2018. – Volume 1, Issue 1. – P. 31-40.
10. Cetrulo T.B., Ferreira D.F.C., Marques R.C., Malheiros T.F. Water utilities performance analysis in developing countries: On an adequate model for universal access // *Journal of Environmental Management*. – DOI: 10.1016/j.jenvman.2020.110662 – 2020. – Volume 85. – P. 155-162.
11. Gidion D.K., Karia A., Nyangi M., Mwamila T., Senkondo W. et. al. Stepwise efficiency assessment in a competitive scenario using DEA for ratios: service level benchmark // *Water Science & Technology Water Supply* 22(10). – DOI:10.2166/ws.2022.351. – 2022. – Volume 22 (10). – P. 7794-7806.
12. Официальный сайт Министерства национальной экономики Республики Казахстан. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/economy/activities/directions?lang=ru>
13. Chepel S.V. Energy intensity of development and the preconditions for its abatement: An econometric analysis, with emphasis on the CIS countries // *Digest Finance*. – DOI: 10.24891/df.22.4.456 – 2017. – Volume 4(244). – P. 456-467.
14. Закон Республики Казахстан от 13 января 2012 года № 541-IV «Об энергосбережении и повышении энергоэффективности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.08.2022 г.). – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31112351
15. Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – <https://www.stat.gov.kz/official/industry/20/statistic/6>

REFERENCES

1. Oficial'nyj sajt Komiteta po regulirovaniju estestvennyh monopolij Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/krem/activities/directions?lang=ru> [in Russian].
2. World Bank Report. Development economics through the decades: a critical look at 30 years of the World Development Report (Russian). Washington D.C.: World Bank Group. – 2021. – 212 p. – <http://documents.worldbank.org/curated/en/677231468313503864/Development-economics-through-the-decades-a-critical-look-at-30-years-of-the-World-Development-Report>
3. Weerdmeester R., Rausa A., Mulder M., Kuzmickaite V., Krol D. In: WssTP Strategic Innovation and Research Agenda (WssTP SIRA) 2030. WssTP, Brussels. – 2017. – 48 p.
4. Dietz T., Rutten M., van den Bergh M., Foeken D., Hees S., Hemsteede R., Jarawura F., Nijzink, L., Seuren G., Veldkamp F. Water Dynamics in the Seven African Countries of Dutch Policy Focus: Benin, Ghana, Kenya, Mali, Mozambique, Rwanda, South Sudan, General Report and Pressing Needs, African Studies Centre Leiden. https://aquaforall.org/viawater/files/african_studies_centre_-_water_dynamics_in_the_seven_african_countries_of_dutch_policy_focus_0.pdf. – 2014. – 17 p.
5. Ipektsidis B., et al. R&D Investments and Structural Change in Sectors, Report to the General Directorate of Research and Innovation. European Commission, Brussels. – <https://data.europa.eu/doi/10.2777/7318>. – 2016. – 135 p.
6. Krozer Y., Hophmayer-Tokich S., van Meerendonk H., Tijmsa S., Vos E. Innovations in the water chain e experiences in The Netherlands. *J. Clean. – 2010. – Prod.* 18 – 135 p.
7. Kusiak A. Smart manufacturing // *International Journal of Production Research*. Volume 56, 2018. – Issue 1-2: Leading scholars in Production Research for the 55th volume anniversary of IJPR. – DOI: 10.1080/00207543.2017.1351644 56(1–2). – 2018. – Volume 56. – P. 508-517.
8. Hoekstra A.Y. Sustainable, efficient and equitable water use: the three pillars under wise freshwater allocation. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Water*, 1(1). – DOI: 10.1002/wat2.1000. – 2013. – Volume 1, Issue 1. – P. 31-40.
9. Cabrera E. Jr., Estruch E., Molinos M. Adequacy of DEA as a regulatory tool in the water sector. The impact of data uncertainty // *Environmental Science & Policy*. – DOI:10.1016/j.envsci.2018.03.028. – 2018. – Volume 1, Issue 1. – P. 31-40.

10. Cetrulo T.B., Ferreira D.F.C., Marques R.C., Malheiros T.F. Water utilities performance analysis in developing countries: On an adequate model for universal access // *Journal of Environmental Management*. – DOI: 10.1016/j.jenvman.2020.110662 – 2020. – Volume 85. – P. 155-162.

11. Gidion D.K., Karia A., Nyangi M., Mwamila T., Senkondo W. et. al. Stepwise efficiency assessment in a competitive scenario using DEA for ratios: service level benchmark // *Water Science & Technology Water Supply* 22(10). – DOI:10.2166/ws.2022.351. – 2022. – Volume 22 (10). – P. 7794-7806.

12. Oficial'nyj sajt Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/economy/activities/directions?lang=ru> [in Russian].

13. Chepel S.V. Energy intensity of development and the preconditions for its abatement: An econometric analysis, with emphasis on the CIS countries // *Digest Finance*. – DOI: 10.24891/df.22.4.456 – 2017. – Volume 4(244). – P. 456-467.

14. Zakon Respubliki Kazahstan ot 13 janvarja 2012 goda № 541-IV «Ob jenergoberezenii i povyshenii jenergojektivnosti» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 31.08.2022 g.). – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31112351 [in Russian].

15. Oficial'nyj sajt Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. – <https://www.stat.gov.kz/official/industry/20/statistic/6> [in Russian].

Шевякова А.Л., Кошебаяева Г.Қ., Уразбеков А.Қ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТКШ СЕКТОРЫНДАҒЫ КОММУНАЛДЫҚ КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ МЫСАЛЫНДА ЖҰМЫС ІСТЕУ ОРТАСЫН ТАЛДАУ (DEA)

Аннотация

Мақалада Қазақстанның тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық (бұдан әрі-ТКШ) секторындағы коммуналдық кәсіпорындарға жұмыс істеу ортасын талдаудың қолданылуы қарастырылады. Қазақстанның ТКШ-дағы істердің жай-күйі посткеңестік кеңістіктің көптеген елдеріндегідей: желілер мен жабдықтардың жоғары тозуы, кей жерлерде 70-80% - ға жетуі, ескірген технологиялар, әлеуметтік бағдарланған тарифтер және ТКШ жобаларын жеткіліксіз қаржыландыру. Қазақстанның ТКШ секторындағы коммуналдық кәсіпорындардың қызметін мемлекет реттейді. Авторлар Қазақстанның коммуналдық кәсіпорындарын электрмен жабдықтау, газбен жабдықтау, сумен жабдықтау және су бұру саласында шешім қабылдау құқығы бар (decision-making unit немесе DMU) шаруашылық бірліктер ретінде қарастырады. Мақалада таңдалған коммуналдық қызметтерді (DMU) бірнеше кіріс және шығыс параметрлері бойынша параметрлік емес бағалауға мүмкіндік беретін жұмыс ортасын (data Envelopment Analysis немесе DEA) талдау нәтижелері келтірілген. Жұмыс ортасын талдау (DEA) оңтайлылық мәселесін шешеді: нақты Шығыс параметрлері үшін кіріс параметрлерін азайту (кіріске бағытталған модель). Кіріс параметрлері ретінде тарифтер мен қызметкерлер саны, ал шығыс параметрлері ретінде қызмет көрсетілетін халықтың саны қарастырылады. Сондай-ақ, авторлар Қазақстанның ТКШ секторында коммуналдық кәсіпорындардың жұмыс істеу тиімділігін арттыруға мүмкіндік беретін ұсынымдар ұсынды.

Shevyakova A., Koshebayeva G., Urazbekov A.

ANALYSIS OF THE OPERATING ENVIRONMENT (DEA) ON THE EXAMPLE OF UTILITY COMPANIES IN THE HOUSING AND COMMUNAL SERVICES SECTOR IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article considers the applicability of the analysis of the operating environment to utilities in the housing and communal services (hereinafter, housing and communal services) sector of Kazakhstan. The state of affairs in the housing and communal sector of Kazakhstan is approximately the same as in many post-Soviet countries: high wear and tear of networks and equipment, reaching 70-80% in some places, outdated technology, socially oriented tariffs and insufficient funding for housing and communal projects. The activities of public utilities in the housing and communal services sector in Kazakhstan are regulated by the state. The authors consider the utility enterprises of Kazakhstan as economic units with the decision-making unit (DMU) in the field of electricity, gas, water and wastewater supply. The article presents the results of the Data Envelopment Analysis (DEA), which allowed non-parametric evaluation of selected utilities (DMU) on several input and output parameters. Data Envelopment Analysis (DEA) solves an optimality problem: minimizing input parameters for actual output parameters (input-oriented model). Tariffs and the number of employees are considered as input parameters, and the number of served population is considered as output parameters. The authors also propose recommendations to improve the efficiency of utility companies in the housing and communal services sector in Kazakhstan.

Журнал включен в Перечень изданий Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан и направлен для публикаций результатов научных исследований по направлениям освещения актуальных вопросов экономической теории и практики: актуальные вопросы экономики, менеджмент, маркетинг, финансы, учет и аудит.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В «ВЕСТНИКЕ КАЗУЭФМТ»

ОБЩИЕ ТРЕБОВАНИЯ

Научная статья должна соответствовать заявленной цели и тематическому направлению журнала, содержание которой отражает изложение собственных выводов и промежуточных или окончательных результатов научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности, содержащая авторские разработки, выводы, рекомендации, ранее не опубликованные и обладающие новизной; или посвященное рассмотрению ранее опубликованных научных статей, связанных общей темой (систематический обзор).

Структура научной статьи должна включать название, аннотации, ключевые слова, введение, материалы и методы, основную часть (результаты, обсуждение), заключение, информацию о финансировании (при наличии), список литературы.

Все статьи принимаются через систему онлайн подачи <http://vestnik.kuef.kz/>.

Статьи, не соответствующие требованиям к оформлению, не рассматриваются. Пользователям необходимо поддерживать актуальность своих контактных данных и другой информации, указанной в профиле. Проверьте правильность указания e-mail, поскольку всю *переписку редакция будет вести с Вами по электронной почте*.

Статьи принимаются на казахском, русском и английском языках. Объем статьи, включая библиографию, должен быть **не менее 6 и не более 10 страниц** (на объем свыше 10 страниц устанавливается оплата 1000 тенге за каждый лист, но не более 15 страниц общего объема).

Подаваемая рукопись должна:

- представлять академическую и научную ценность;
- иметь определенную значимость и оригинальность, а также практическое значение;
- вносить вклад в более ранние исследования по этой теме;
- тщательно вычитана и отредактирована.

Технические требования к оформлению статьи:

- формат – Microsoft Word, формулы в редакторе формул (Microsoft Equation).
- шрифт – Times New Roman;
- размер шрифта – 14;
- межстрочный интервал – одинарный;
- ширина всех полей – 2 см;
- абзацный отступ – 1 см.

В журнал могут быть представлены оригинальные научные статьи, которые являются окончательным отчетом о законченном экспериментальном исследовании.

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЬИ

Автор указывает:

УДК – на основе системы Универсальной десятичной классификации информации, используемой во всем мире для систематизации произведений науки, литературы и искусства, периодической печати, различных видов документов и организации картотек. Указывается в верхнем левом углу рукописи.

ГРНТИ – на основе Государственного рубрикатора научно-технической информации, применяемого для систематизации документов в Электронном Каталоге. ГРНТИ по своей теме можно определить на сайте <http://grnti.ru/> или <http://lib.gup.kz>.

Указывается в верхнем левом углу рукописи.

Помимо УДК и ГРНТИ можно указать коды по классификации **JEL (JEL Classification)**. Коды, указанные автором, должны четко отражать область исследований. Автор может использовать коды

классификации JEL из двух или трех областей, если они охвачены исследованием. *Коды по классификации JEL можно найти на сайте: <http://nfmte.com/assets/docs/jel.doc>.* Коды JEL указываются после ключевых слов.

DOI (ДОИ) (далее – DOI (ДОИ)) к каждой статье, которая является цифровым идентификатором объекта для уникальной и постоянной онлайн идентификации содержания журнала и ссылок в Интернете и присваивается регистрационным агентством International DOI Foundation (Интернэйшенел DOI Фаундэйшен)

Ключевые слова переводятся на три языка (*казахский, русский, английский языки – keywords, ключевые слова, кілт сөздер*).

Автор (авторы)

Перед названием статьи в правом верхнем углу указывается ФИО автора (авторов). После ФИО авторов должны быть написаны: ученая степень и ученое звание, место работы, город, название страны. Название организации или учреждения указывается в именительном падеже, при этом название должно быть полным, без сокращений.

Если есть несколько авторов, они сами принимают решение относительно порядка их упоминания в названии статьи (рекомендуемый вариант - в зависимости от вклада в исследование). Список авторов включает только тех лиц, которые действительно приняли участие в исследовании и согласились нести полную ответственность за его содержание. Указать электронные адреса всех авторов. Также необходимо указать основного автора (автора для корреспонденции). **Количество авторов не более 4.**

Название статьи

Название статьи должно полностью отражать тему исследования и его содержание. Оно должно быть коротким и конкретным (не более 10 слов). Кроме того, оно должно быть привлекательным для внимания читателя и написано с использованием научного стиля. Уместно указывать объект исследования или конкретизировать его с помощью двоеточия или скобок. Не рекомендуется использовать сокращения, кроме общепринятых и известных.

СТРУКТУРА СТАТЬИ

Материал в рукописи должен строиться по принципу «от общего к конкретному». Статья должна состоять из следующих разделов (это не исключает наличия дополнительных подразделов), что соответствует международным стандартам:

Аннотация

Аннотация должна быть информативной и структурированной. В аннотации необходимо приводить только то, что сделано в статье (рассмотрено, выявлено, определено, показано, проанализировано и т.д.) **(22-25 строчек или не менее 150 слов, не более 300 слов).**

В аннотации излагаются суть и использованные методы исследования, суммируются наиболее важные результаты и их значимость.

Аннотация пишется на основном языке рукописи (**в начале статьи**), в конце статьи, после списка литературы, должна быть аннотация на казахском и/или русском и/или английском языках (в зависимости от основного языка рукописи).

Ключевые слова (на трех языках)

Количество ключевых слов должно составлять не менее 10. Там не должно быть предложений, а только слова или группы слов. Если объект исследования не упоминается в названии документа (включая страну, регион), его следует добавить в список ключевых слов.

Введение (26-32 строчек или не менее 200 слов)

Во введении должны быть обоснованы и разъяснены научные вопросы, актуальность, цель, задачи, материалы и методы исследования. **Цель** описывает основные результаты в краткой и конкретной форме, достижение которых является целью данного исследования. Цель не должна копировать название рукописи. **Методы** исследования описываются кратко и конкретным образом. Описывается методология исследования с указанием происхождения оборудования и материалов, методов статистической обработки данных и других способов обеспечения воспроизводимости. Если предлагаемые методы и процедуры используются в других работах, автор должен ссылаться на исходные источники. Должны быть представлены теории, перспективы, формулы,

уравнения. Если в статье используются общеизвестные статистические процедуры, автор не должен описывать их сущность, достаточно просто указать их.

Автору следует конкретизировать проблему, по которой проведено данное исследование. Введение не должно быть длинным, автор должен избегать использования таблиц и цифр.

Обзор литературы (20-22 строчек или не менее 150 слов)

Автор должен описать проделанный анализ и обобщение соответствующих работ (статей, монографий, докладов, тезисов и т. д.), которые описывают суть проблемы и/или дают представление о предыдущих исследованиях по ее решению. Обзор литературы должен соответствовать цели исследования и представлять результаты критического анализа аналитической базы для тестирования гипотезы исследования.

Литературный обзор должен охватывать работы, которые были опубликованы за последние пять лет в индексируемых журналах из базы данных Web of science или Scopus и в журналах, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан.

Рекомендуется завершить обзор литературы изложением нерешенных вопросов, выявлением противоречий в результатах и результатах предыдущих исследований, обоснованием необходимости продолжения исследований в этой области и выбора конкретной темы (направления) этого изучения.

Основная часть (анализ, результаты и обсуждение)

Включает в себя эмпирические или теоретические данные, полученные в процессе проведенного исследования. Рекомендуется использовать рисунки, таблицы (в совокупности не более 5).

Заключение (15 строчек или не менее 100 слов).

В этом разделе излагаются основные идеи статьи, формулируются полученные результаты и их новизна. Предложения, выводы и рекомендации должны подтвердить достижение поставленных целей и задач исследования. Необходимо наметить возможность практического использования полученных результатов и предложить направления для дальнейших научных исследований.

Наименование обозначенных разделов (текст с абзаца) выделять полужирным шрифтом (введение, обзор литературы, основная часть, выводы).

В тексте статьи ссылки на источники обязательны. Сноски (ссылки) на использованную литературу печатаются в квадратных скобках.

Литература оформляется в последовательности ссылок по тексту и в соответствии с Межгосударственным Стандартом ГОСТ 7.1–2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (Принят Межгосударственным Советом по стандартизации, метрологии и сертификации (протокол № 12 от 2 июля 2003 г.).

Название списка литературы должно иметь стандартный подзаголовок «Литература», «Әдебиеттер», «References» (от 6 до 15 источников, желательно книги, брошюры, статьи из журналов казахстанских и зарубежных авторов).

Источники литературы в статьях на русском и казахском языках должны представляться на языке оригинала. После этого необходимо привести второй Список литературы (References) с транслитерацией. В статье, написанной на английском языке, источники на русском и казахском языках приводятся с транслитерацией. Для этого можно использовать сайт: <http://translit.net>

Статьи на казахском и английском языках должны иметь профессиональный перевод (запрещается автоперевод с интернета).

Источник литературы содержит: автор (ы), полное наименование источника, – место издания: издательство, год выпуска. – количество страниц (образец ниже)

НАПРИМЕР:

ЛИТЕРАТУРА (ӘДЕБИЕТТЕР)

1. Лаврушин О.И. Банковское дело: современная система кредитования: учеб. пос./ О.И. Лаврушин, О.Н. Афанасьева. – 7-е изд. – М.: КНОРУС, 2013. – 360 с.

2. Указ Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577 «О Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» // <https://online.zakon.kz/Document/?docid=31399596#pos=0;167>

3. Регионы Казахстана (2018). Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан. – Астана. – 30 с. http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publications

Compilations?_afzLoop=9713740891393549#%40%3F_afzLoop%3D9713740891393549%26_adf.ctrl-state%3D19favud3d_54

4. Hong C.Y., Lee Y.C., Tsai M.C. and Tsai Y.C., 2018. Agricultural Sector Input Technical Coefficients, Demand Changes and CO2 Emissions after the Financial Crisis: Environmental Input-Output Growth Factor Model Approach. International Journal of Energy Economics and Policy. – 8(6). – P. 339-345.

5. Шумакова О.В. Теоретические аспекты устойчивого развития сельских территорий в современной науке // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – №6. – С. 1-8

6. Marshall A. (1980). The principles of Economics (Macmillan and Co., Ltd.). – London: Macmillan and Co., Ltd. econlib.org. <http://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html>.

7. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 14 ақпандағы № 420 Жарлығы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1600000894>

REFERENCES

1. Lavrushin O.I. Bankovskoe delo: sovremennaja sistema kreditovaniya: ucheb. pos. [Banking: the modern system of lending: training manual] / O.I. Lavrushin, O.N. Afanas'eva. – 7-e izd. – M.: KNORUS, 2013. – 360 s. [in Russian].

2. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 30 maja 2013 goda № 577 «O Konceptii po perehodu Respubliki Kazahstan k «zelenoj jekonomike» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated may 30, 2013 No. 577 "on the Concept of transition of the Republic of Kazakhstan to the" green economy]]. <https://online.zakon.kz/Document/?docid=31399596#pos=0;167> [in Russian].

3. Shumakova O.V. Teoreticheskie aspekty ustojchivogo razvitija sel'skih territorij v sovremennoj nauke [Theoretical aspects of sustainable development of rural areas in modern science] // Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya. – 2013. – №6. – S. 1-8 [in Russian].

4. Agroonerkasiptik keshendi zhane auyldyk aumaktardy damytudy memlekettik retteu turaly Kazakstan Respublikasynyn 2005 zhylygy 8 shildedegi N 66 Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 8, 2005 No. 66 About State Regulation of Agribusiness Development and Rural Areas Development] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000066> [in Kazakh].

Оригинальность полученных статей проверяется с использованием системы антиплагиата. Одобрение на опубликование в журнале получают статьи, имеющие процент оригинальности **не менее 75 %**. Поддельные или заведомо неточные заявления представляют собой неэтичное поведение и являются неприемлемыми.

Срок рассмотрения статьи редакцией от трех до шести месяцев. Датой сдачи статьи считается день получения редакцией ее окончательного варианта

В статье не допускается использование:

- жирного, курсивного и подчеркнутого шрифта в основном тексте;
- автоматического и принудительного переноса, знаков принудительного разрыва строк, страниц;
- фотографий;
- цветных элементов.

В статье допускается в совокупности не более 5-ти таблиц, выполненных в Word и рисунков (Word, группировать). Даются ссылки на источники в квадратных скобках.

Если рукопись не соответствует требованиям, она возвращается на доработку. Датой сдачи статьи считается день ее получения редакцией ее окончательного варианта.

**ОПЛАТА ПРОИЗВОДИТСЯ ПОСЛЕ ПРИНЯТИЯ СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ ОТ РЕДАКЦИИ
(квитанцию отправляете на почту vestnik@kuef.kz)**

К статье прилагаются:

– Сведения об авторах (на 3-х языках): Ф.И.О., название страны, аффилиации (название организации), должность, степень, звание, служебный и мобильный телефоны, e-mail для всех авторов публикаций (в том числе с указанием основного автора).

Сведения об авторе:

- Фамилия Имя Отчество (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Должность, ученая степень, звание (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Организация (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Адрес
- Страна (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Телефон раб., сотовый
- E-mail
- Название статьи (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Дополнительная информация: для зарубежных авторов указывается страна

Окончательная версия статьи должна подаваться со всеми прилагающимися документами (статья, сведения об авторах, заполнением всех пунктов на сайте).

Все статьи проходят антиплагиат (проводит редакция университета) подлежат экспертизе рецензентами. При необходимости статья отправляется на доработку автору или отклоняется. Редакционная коллегия оставляет за собой право отклонить ее от печати при несоответствии настоящим требованиям по структуре и оформлению и не вступать в переписку с авторами.

Ответственность за содержание и оформление статьи несет автор статьи.

Публикационная этика

1. Редакция журнала «Вестник КазУЭФМТ» придерживается этических принципов на всех этапах работы с публикациями.
2. Редакционной коллегией соблюдается Этический кодекс Комитета по этике научных публикаций (Committee on Publication Ethics, COPE).
3. Все стороны, вовлеченные в процесс работы с публикациями (авторы, редакторы и рецензенты) должны следовать принципам этического поведения.
4. **Этические принципы для авторов:**
 - а) Авторы должны представить объективное обоснование научной значимости своей исследовательской работы. Допускается публикация обзорных статей при наличии оригинальных выводов и/или рекомендаций.
 - б) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи являются оригинальными, и что в случае использования в статье других работ это должным образом указано. Плагиат неприемлем в любой из его форм: дословного копирования без ссылки на источник, перефразирования без ссылки на источник, а также самоплагиата (если элементы статьи ранее опубликованы, авторы обязаны на это сослаться). Заведомо ложные и недостоверные сведения являются недопустимыми.
 - в) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи не находятся на рассмотрении в других изданиях. Представление статьи одновременно в несколько изданий представляет собой неэтичное поведение и неприемлемо.
 - д) Автор, представляющий статью, должен обеспечить согласие всех соавторов (при их наличии) с ее окончательным вариантом и с ее представлением к публикации в журнале.
 - е) Источник финансирования исследований, при наличии такового, должен быть объявлен и указан, его роль в проведении исследований и/или подготовке статьи должна быть изложена.
5. Неэтичное поведение представляет собой следующие действия авторов:
 - а) связанные с самостоятельным предоставлением рецензии на собственные статьи;
 - б) договорным и псевдорецензированием;
 - в) обращение к агентским услугам по опубликованию результатов научного исследования;
 - д) фальсификацией состава авторов;
 - е) публикацией псевдонаучных текстов;
 - ф) передачей текстов статей в другие журналы без согласования с авторами;
 - г) передачей материалов авторов третьим лицам;
 - х) нарушением авторских прав и принципа конфиденциальности редакционных процессов;
 - и) манипуляциями с цитированием, плагиатом, фальсификацией и фабрикацией.
6. **Этические принципы для рецензентов:**
 - а) Рецензенты должны соглашаться на рецензирование только тех статей, для оценки которых они обладают достаточными знаниями и которые они могут прорецензировать своевременно.
 - б) Рецензент должен отказаться от подготовки рецензии, если участвовал в какой-либо работе, связанной с подготовкой статьи, или в описываемых в ней исследованиях.
 - в) Рецензент должен уважать конфиденциальность рецензии и не раскрывать никакие детали статьи или рецензии во время или после рецензирования никому за исключением тех лиц, кому это разрешено редакцией (например, редактору).
 - д) Рецензент не вправе использовать информацию, полученную в ходе рецензирования, для собственной выгоды, для выгоды либо для дискредитирования других лиц или организаций.
 - е) Рецензент должен заявить редактору о возможном конфликте интересов, связанном с рецензированием статьи, или обратиться за советом к редактору, если не уверен, составляет ли сложившаяся ситуация конфликт интересов.

- f) Оценка должна проводиться объективно, заключения должны быть четко сформулированы и аргументированы, чтобы авторы могли использовать их для улучшения работы.

7. **Этические принципы для редакторов:**

- a) Редакторы несут ответственность за содержание публикуемых материалов;
- b) При принятии решения о публикации редакторы научного журнала руководствуются достоверностью и точностью представления данных и научной значимостью рассматриваемой работы;
- c) Решение о публикации принимается независимо от коммерческих соображений;
- d) Редакторы оценивают интеллектуальное содержание рукописей вне зависимости от расы, пола, религиозных взглядов, происхождения, гражданства, социального положения или политических предпочтений авторов;
- e) Неопубликованные данные, полученные из представленных к рассмотрению рукописей, не должны использоваться для личных целей или передаваться третьим лицам.
- f) Информация или идеи, полученные в ходе редактирования и связанные с возможными преимуществами, должны сохранять конфиденциальность и не использоваться с целью получения личной выгоды.
- g) Редакторы не должны допускать к публикации информацию, если имеется достаточно оснований полагать, что она является плагиатом.
- h) Редакторы совместно с Издателем не должны оставлять без ответа претензии, касающиеся рассмотренных рукописей или опубликованных материалов, а также при выявлении конфликтной ситуации, и принимать все необходимые меры для восстановления нарушенных прав.
- i) Главный редактор (заместитель главного редактора) и члены редакционной коллегии обеспечивают авторам, имеющим неудовлетворенные претензии, возможность повторно направить материалы для публикации.

**Қазақ экономика, қаржы және
халықаралық сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
Казахского университета экономики,
финансов и международной торговли**

Беттеуші/верстка: **Хасенова М.Т.**

Жаршы авторлардың электрондық түпнұсқасы негізінде басылып шығарылған
Вестник сверстан и отпечатан с электронной версии авторских оригиналов

Басуға 29.12.22. қол қойылды. Пішімі 70x100 1/10. Көлемі 37 б.т. Таралымы 50 дана. Тапсырыс 714.
Подписано к печати 29.12.22. Формат 70x100 1/10. Объем 37 уч.-изд.л. Тираж 50 экз. Заказ 714.

*«Esil University» мекемесінің баспа-полиграфиялық орталығы. Астана қ., А. Жұбанов көшесі, 7
Издательско-полиграфический центр учреждения «Esil University». г. Астана, ул. А. Жубанова, 7*

Университеттің менеджмент жүйесі ISO 9001 сәйкестігіне сертификатталған
Система менеджмента университета сертифицирована на соответствие ISO 9001

Приказом Председателя Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки
Министерства и образования и науки Республики Казахстан № 527 от 25.06.2021 года
включен в перечень изданий, рекомендуемых Комитетом для публикации
основных результатов научной деятельности.